PASAULINĖS LITERATŪROS BIBLIOTEKA

XX a. literatūra

*

Dailininkas
ARVYDAS KAŽDAILIS

PASAULINĖS LITERATŪROS BIBLIOTEKA

PRANCŪZŲ EGZISTENCIALIZMO PROZA

VILNIUS
2003

UDK 840-3
Ma329

ISBN 5-415-01658-9

ANDRÉ MALRAUX

Žmogaus būtis

Romanas

Iš prancūzų kalbos vertė
BIRUTĖ GEDGAUDAITĖ

André Malraux
LA CONDITION HUMAINE
Paris, Gallimard, 1946

Eddy du Perronui

PIRMA DALIS

1927 M. KOVO 21 D.

Pusė pirmos nakties

O jei Čenas mėgintų pakelti tinklą nuo uodų? Ar pabelsti į rėmą? Iš nerimo jam suko skrandį; nors ir laikė save ryžtingu, šią akimirką – pakerėtas balto muslino klosčių, kurios krito nuo lubų ant šio menkiau nei šešėlis įžiūrimo kūno, palikdamos kyšoti vien sulenktą miegant ir vis dėlto gyvą koją, – jis tik bukai tesuvokė, kad tai žmogus. Šviesa sklido vien iš gretimo daugiaaukščio namo – didelis blyškios elektros šviesos stačiakampis, padalytas lango skersinių, kurių vienas kirto lovą kaip tik žemiau kojos, tarsi paryškindamas jos dydį ir gyvumą. Nuskardėjo keturi ar penki garso signalai vienu metu. Nejaugi jį kas pastebėjo? Kautis, kautis su priešais, kurie pabudo ir ginasi!

Triukšmas nuščiuvo – tai buvo automobilių kamštis gatvėje (ten, žmonių pasaulyje, dar pasitaiko automobilių kamščių...). Jis vėl pasijuto stovįs priešais muslino dėmę ir šviesos stačiakampį, nejudrus šioje naktyje, kur laikas buvo išnykęs.

Pats sau kartojo, kad tas žmogus turi mirti. Tai buvo kvaila, nes žinojo, kad tikriausiai jį nužudys. Pagaus jį ar ne, nuteis mirties bausme ar ne – nesvarbu. Nieko daugiau nebuvo, tik ši koja, tik šis žmogus, kuriam turėjo smogti neleisdamas gintis, nes jei gintųsi, šauktų.

Mirksinčiam Čenui iki šleikštumo buvo aišku, kad jis ne kovotojas, kaip tikėjosi, o aukotojas. Ir ne tik pasirinktiems dievams: po jo auka revoliucijai kibždėjo gelmių pasaulis, šalia kurio ši nerimastinga naktis atrodė tarsi diena. „Nužudyti – tai ne vien nudurti..." Drebančiomis rankomis kišenėse jis laikė – dešine skustuvą uždarais ašmenimis, kaire trumpą durklą. Laikė įgrūdęs dugnan, sakytumei,

tamsos nebūtų pakakę paslėpti jo judesiams. Skustuvas patikimesnis, bet Čenas juto, kad niekada negalėtų juo pasinaudoti; durklas kėlė mažesnį pasišlykštėjimą. Paleido skustuvą, ir bukoji jo pusė rėžėsi į sugniaužtus pirštus; kišenėje smygsojo plikas, be makšties, durklas. Perėmė jį į dešinę ranką, kairė nugrimzdo į megztinio vilną ir ten įgludusi liko. Jis lengvai pakėlė dešinę ranką ir apstulbo, kad aplinkui tebetvyro tyla, tarsi nuo jo judesio kažkas būtų turėjęs griūti. Bet ne, nieko neatsitiko: veikti reikėjo jam.

Ši koja buvo gyva it miegantis gyvulys. Ar tai kūno galūnė? „Nejau aš kraustausi iš galvos?“ Reikėjo apžiūrėti kūną. Pamatyti jį; pamatyti galvą; dėl to turėjo eiti į šviesą, bet per lovą nuslinktų kresnas jo šešėlis. Kaip priešinasi kūnas? Čenas kaire ranka mėšlungiškai sugniaužė durklą. Skausmas (nebeįstengė suvokti, kad tai jo ranka), mintis apie tam tikrą kančią, jeigu miegantysis pabustų, akimirką jį išvadavo: geriau kančia negu ši beprotiška atmosfera. Jis priėjo arčiau: tą žmogų tikrai buvo matęs prieš porą valandų ryškioje šviesoje. Koja, beveik liečianti Čeno kelnes, staiga pasisuko kaip raktas, grįžo į savo ramios nakties padėtį. Galbūt miegantysis pajuto kažką esant šalia, bet ne tiek, kad išbustų... Čenas krūptelėjo: oda bėgo vabzdys. Ne, tai iš jo rankos lašas po lašo tekėjo kraujas. Ir vis tas pojūtis, lyg sergant jūros liga.

Vienas judesys, ir žmogus būtų negyvas. Nužudyti jį lengva, tačiau neįmanoma prisiliesti. O smogti reikėjo taikliai. Miegantysis gulėjo aukštielninkas vidury europietiškos lovos, tik su trumpikėmis, bet po riebalais nebuvo matyti šonkaulių. Čenas turėjo orientuotis pagal tamsius spenelius. Žinojo, kaip sunku smogti iš viršaus žemyn. Taigi jis laikė durklą plikais ašmenimis, bet kairysis spenelis buvo nuo jo toliausia: būtų reikėję smogti per tinklą nuo uodų kreivu it svingo judesiu, ištiesus visą ranką. Pakeitė durklo padėtį – ašmenis nuleido horizontaliai. Paliesti šį nejudrų kūną buvo taip pat sunku kaip smogti lavonui, galbūt dėl tos pačios priežasties. Tarsi prišauktas minties apie lavoną, pasigirdo gargesys. Čenas nebegalėjo net atsitraukti – rankos ir kojos visiškai suglebo. Bet gargesys nustojo rėžti ausį: žmogus jau negargė, o knarkė. Vėl pasidarė gyvas,

pažeidžiamas, ir Čenas pasijuto skaudžiai išjuoktas. Miegantysis lengvai pasivertė į dešinę. Nejaugi dabar pabus? Vienu šuoliu peršokęs rėmtarpį, Čenas jam sutrukdė pabusti – plyšo muslinas, dunkstelėjo slopus smūgis. Jautrus iki pirštų galiukų, Čenas net durklo ašmenimis pajuto, kaip pamėtėtas metalinių spyruoklių kūnas šoktelėjo link jo. Čenas pašėlusiai įtempė ranką norėdamas jį sulaikyti: abi kojos sykiu trūktelėjo prie krūtinės tarsi pririštos, paskui staiga išsitiesė. Čenas norėjo smogti dar kartą, tačiau kaip ištraukti durklą? Glebus kūnas tebegulėjo ant šono purtomas konvulsijų, bet Čenui atrodė, kad laiko jį lovoje trumpu savo durklu, užvirtęs ant jo visu svoriu. Per didelę tinklo nuo uodų skylę matė jį puikiai: vokai buvo praverti – negi jis galėjo pabusti? – akys baltos. Durklu ėmė srūti kraujas, juodas netikroje šviesoje. Sunkus kūnas, bevirstantis į dešinę, o gal į kairę, dar tebebuvo gyvas. Čenas negalėjo paleisti durklo. Per ginklą, sustirusią ranką, skaudamą petį iki pat krūtinės gelmių, iki pat mėšlungiškai plastančios širdies tarp jo ir kūno pradėjo pulsuoti nerimo srautas – tik tai ir judėjo kambaryje. Čenas buvo visai sustingęs; iš kairės rankos tebebėgo kraujas, bet Čenui dingojos, kad tai gulinčio žmogaus kraujas; nors nieko naujo neatsitiko, jis ūmai suvokė, jog tasai žmogus mirė. Vos kvėpuodamas tebelaikė jį pasvirusį ant šono blausioje, nejudrioje nykaus kambario šviesoje. Niekas čia nerodė kovos, netgi perplėštas muslinas, kuris regėjosi padalytas į dvi palas; čia tvyrojo tiktai tyla ir gniuždantis svaigulys, atskyręs Čeną nuo gyvųjų pasaulio, prikaustęs prie ginklo. Jo pirštai vis labiau gniaužėsi, bet rankos raumenys atsipalaidavo, ir visa ranka ėmė trūkčioti kaip virvė. Tai buvo ne baimė, o tiesiog siaubas, baisus ir sykiu iškilnus siaubas, kokio nebuvo patyręs nuo vaikystės: glūdėjo vienas su mirtimi, vienas erdvėje be žmonių, sugniužęs nuo pasišlykštėjimo ir kraujo skonio.

Jam pavyko atgniaužti ranką. Kūnas minkštai šleptelėjo ant pilvo: durklo rankena nesustabdė kraujo – paklodėje ėmė ryškėti tamsi dėmė, ji didėjo it gyvas padaras. O šalia jos, plėsdamasis kaip ir ji, pasirodė šešėlis su dviem smailiomis ausimis.

Durys buvo arti, balkonas toliau, bet šešėlis atslinko nuo balkono. Čenas netikėjo dvasiomis, tačiau jį ištiko stabas – negalėjo nė at-

sigręžti. Krūptelėjo išgirdęs miaukimą. Beveik atsitokėjęs išdrįso pasižiūrėti. Tai buvo katė, minkštomis letenėlėmis tyliai įsliuogusi pro langą. Įbedusi akis spoksojo į jį. Šešėliui slenkant artyn Čeną purtė tūžmingas pyktis; jokia gyva būtybė neturėjo įžengti į šią kraupią vietą, kurioje jis atsidūrė; padaras, matęs jį laikant peilį, trukdė jam grįžti pas žmones. Apnuoginęs skustuvo ašmenis, žingtelėjo į priekį: katė pabėgo per balkoną. Čenui prieš akis atsivėrė Šanchajus.

Naktis, krūpsinti nuo jo nerimo, kunkuliavo kaip kibirkščiuojantis juodų garų katilas; rimstant alsiam jo kvėpavimui, aptyko ir ji, debesų properšose sužibo žvaigždės, kartu su vėsesniu lauko oru įtraukdamos Čeną į amžinąjį savo judėjimą. Sukaukė sirena, jos garsas netrukus ištirpo šiame skaudžiame vaiskume. Apačioje, visai žemai, mirgėjo vidurnakčio šviesos, pro geltoną rūką atsimušdamos nuo drėgno makadamo, nuo blyškių bėgių ruožų, ir bylojo apie gyvenimą žmonių, kurie nežudo. Ten buvo milijonai gyvenimų, ir jie visi jo gyvenimą dabar stūmė šalin, tačiau ką reiškė niekingas jų smerkimas palyginti su mirtimi, kuri traukėsi nuo jo, kuri, rodės, čiurkšlėmis sruvo iš jo kūno kaip to žmogaus kraujas? Kiekvienas nejudrus ar mirgantis šešėlis buvo gyvenimas, buvo kaip upė, kaip tolumoje nematoma jūra – jūra... Pagaliau kvėpdamas orą į pačias krūtinės gelmes, jis tarėsi įsiliejąs į šį gyvenimą su begaliniu dėkingumu – sugrudęs, toks pat susijaudinęs, koks buvo prieš valandėlę. „Reikia sprukti..." Stovėjo žiūrėdamas, kaip po kojomis apšviesta gatve važiuoja automobiliai, skuba praeiviai – taip žvelgia atgavęs regėjimą neregys, taip valgo išbadėjęs. Alkdamas gyvenimo norėjo paliesti tuos kūnus. Anapus upės visą horizontą užliejo sirenos garsai: ją paleidžia arsenale naktinės pamainos darbininkai. Ir tie kvaili darbininkai gamina ginklus žudyti tiems, kurie kovoja jų pusėje! Kad šis apšviestas miestas kaip kovos laukas atsidurtų karinio diktatoriaus valdžioje, būtų it banda pasmerktas mirti, atiduotas karo vadams ir Vakarų komersantams! Jo žudantis judesys prilygo ilgam Kinijos arsenalų triūsui: neišvengiamas sukilimas[1], kurio metu Šanchajų turėjo paimti revoliucionierių būriai, galėjo disponuoti mažiau nei dviem šimtais šautuvų. Įsigijus pistoletų, dėl kurių pardavimo šis tarpinin-

kas, mirusysis, tarėsi su vyriausybe, sukilėlių – o jiems pirmiausia reikėjo nuginkluoti policiją ir apginkluoti savo būrius – šansai būtų padvigubėję. Bet per šias dešimt minučių Čenas nė karto apie tai nepagalvojo.

Jis dar nebuvo paėmęs dokumento, dėl kurio nužudė šį žmogų. Drabužiai kabojo lovos kojūgalyje po tinklu nuo uodų. Išnaršė kišenes. Nosinė, cigaretės... Piniginės nerado. Kambarys tebebuvo tas pats: tinklas nuo uodų, baltos sienos, ryškus šviesos stačiakampis; vadinasi, žmogžudystė nieko nepakeičia... Užsimerkęs pakišo ranką po pagalve. Apčiuopė piniginę, mažutę, tarsi vien monetoms. Per pagalvę pajuto, kokia lengva mirusiojo galva, tai dar padidino Čeno nerimą, ir jis atsimerkė: ant ritinio formos pagalvės kraujo nebuvo, ir žmogus mažai panėšėjo į mirusį. Negi reikės jį dar sykį žudyti? Bet Čeno žvilgsnis tuoj užkliuvo už baltų žmogaus akių, kruvinų paklodžių. Norėdamas pasirausti piniginėje, Čenas žingtelėjo į šviesą, sklindančią iš restorano, kur triukšmavo *mah jongo* žaidėjai[2]. Radęs dokumentą, piniginę pasiėmė, beveik tekinas perbėgo kambarį, dviem sūkiais užrakino duris, raktą įsidėjo kišenėn. Viešbučio koridoriaus gale – jis stengėsi lėtinti žingsnius – lifto nebuvo. Gal iškviesti? Nulipo pėsčiomis. Apatiniame aukšte, kur buvo dansingas, baras ir biliardai, kokia dešimt žmonių laukė atvažiuojančio lifto. Jis įėjo paskui juos. „Ta raudonai apsirengusi *dancing girl** žavinga!“ – angliškai pasakė kaimynas, šiek tiek apgirtęs birmietis ar siamietis. Čenui kilo noras trenkti jam antausį, kad nutiltų, ir sykiu apkabinti, nes įkaušėlis buvo gyvas. Čenas, užuot atsakęs, išsišiepė; kaimynas, nutaisęs sąmokslininko veidą, patapšnojo jam per petį. „Jis mano, jog aš taip pat girtas...“ Bet pašnekovas vėl atvėrė burną. „Aš nemoku užsienio kalbų“, – tarė Čenas Pekino tarme. Kaimynas nutilo, smalsiai žvelgdamas į jauną vyriškį sportiniu be apykaklės, tačiau dailios vilnos megztiniu. Čenas stovėjo priešais lifto kabinos veidrodį. Žmogžudystė jo veide nepaliko jokios žymės... Bruožai, veikiau mongoliški negu kiniški – išsišovę skruostikauliai, labai suplota, bet

* Šokėja (*angl.*).

su nedideliu gūbreliu, į snapą panaši nosis – nepasikeitė, tik bylojo apie nuovargį; nuovargis buvo justi ir iš jo tvirtų pečių, storų drąsaus vyro lūpų, tačiau niekas jo kūne neatrodė paženklinta kokio svetimo įspaudo; tik ranka, lipni, kai sulenkdavo, ir karšta... Kabina sustojo. Čenas išėjo su kitais.

Pirma valanda nakties

Jis nusipirko butelį mineralinio vandens ir pašaukė taksi – uždarą automobilį, kuriame nusiplovė ranką ir perrišo nosine. Blausiai blizguliavo bėgiai ir popiečio liūties balos, atspindinčios šviesų dangų. Čenas nejučiomis žvilgtelėjo aukštyn: prieš valandėlę, kai pamatė žvaigždes, dangus atrodė nepalyginamai arčiau! Su blėstančiu nerimu Čenui grįžtant pas žmones dangus vis labiau tolo... Gatvės gale – šarvuoti automobiliai, beveik tokie pat pilki kaip balos, durtuvų tvora tylių šešėlių rankose: postas, galinis prancūzų koncesijos taškas. Taksi toliau nebevažiavo. Čenas parodė suklastotą elektriko, dirbančio koncesijoje, pasą. Sargybinis abejingai pažvelgė į dokumentą („To, ką aš neseniai padariau, iš tiesų nematyti") ir leido eiti. Tiesiai priešais Čeną tęsėsi Dviejų Respublikų alėja, kinų miesto riba.

Tyla ir vienatvė. Triukšmo bangos, nešančios didžiausio Kinijos miesto gausmą, čia slopo, kaip slopsta šuliny žemės gelmių garsai: karo dundesys ir būdraujančios miniõs paskutinės nervinės konvulsijos. Bet tai buvo toliau, kur gyveno žmonės; čia iš jų pasaulio neliko nieko, tiktai naktis, kuriai Čenas instinktyviai atsidavė kaip ūmai užsimezgusiai draugystei: šis neramus naktinis pasaulis nesikratė žmogžudystės. Pasaulis, kur žmonės buvo išnykę, amžinasis pasaulis; ar kada nors čia išauš diena ir nutvieks šias sutrupėjusias čerpes, visas šias gatveles, kurių gilumoje žibintas šviečia belangę sieną, telegrafo laidų lizdą? Žudynių pasaulis egzistavo, ir Čenas liko jame it šutroje. Jokios gyvybės, jokios gyvos dvasios, jokio garso arti: nebuvo girdėti net smulkių prekiautojų šūksnių, net palikto šuns lojimo.

Pagaliau vargana krautuvėlė: *Lu Ju Šuenas ir Hemelrichas, fonografai.* Reikėjo grįžti tarp žmonių... Čenas valandėlę luktelėjo, tačiau visai neatsipalaidavo, galiausiai pastūmė sąvarą. Durys beveik tučtuojau atsidarė: krautuvė, pilna rūpestingai sudėliotų plokštelių, atrodė šiek tiek panaši į miesto biblioteką; už jos buvo didelis tuščias kambarys ir keturi vienmarškiniai draugai.

Uždarius duris, susiūbavo lempa: veidai čia išnykdavo, čia vėl pasirodydavo – kairėje apvalus Lu Ju Šueno; Hemelricho deformuota boksininko galva nukirptais plaukais, įlaužta nosimi, įduobtais pečiais. Užpakaly, šešėlyje, Katovo. Dešinėje Kijo Žizoro; šmėsteldama virš jo galvos, lempa išryškindavo nulinkusius lūpų kampučius lyg japonų graviūroje; toldama permesdavo į kitą vietą šešėlius, ir metiso veidas rodėsi beveik europietiškas. Lempos švysniai trumpėjo: abu Kijo veidai pasirodydavo vienas po kito, vis mažiau skirtingi.

Visi žvelgė į Čeną su kvailu domesiu, bet nieko nesakė; jis žiūrėjo į saulėgrąžomis apšnerkštas grindų plokštes. Galėjo šiems žmonėms išdėstyti faktus, bet niekada nebūtų galėjęs pasiaiškinti. Ramybės jam nedavė kūno priešinimasis peiliui, daug stipresnis negu jo rankos jėga: „Niekada nebūčiau patikėjęs, kad bus toks kietas...“

– Padaryta, – tarė Čenas.

Jis atkišo orderį ginklams. Tekstas buvo ilgas. Kijas jį perskaitė:

– Taip, bet...

Visi laukė. Kijas neatrodė nei nekantrus, nei susierzinęs; jis net nekrustelėjo, tik šiek tiek persikreipė veidas. Bet visi juto, kad tai, ką sužinojo, jį sukrėtė. Jis ryžosi:

– Ginklai neapmokėti. *Atsiskaitoma išduodant.*

Čenas pajuto kylant pyktį, lyg jį kas būtų apvogęs. Buvo tikras, kad tai tas dokumentas, kurio ieškojo, bet neturėjo laiko perskaityti. Beje, nieko nebūtų galėjęs čia pakeisti. Ištraukė iš kišenės piniginę ir padavė Kijui: fotografijos, kvitai – jokio kito dokumento.

– Man regis, galima susitarti su vyrais iš kovos būrių, – tarė Kijas.

– Jei tik galėsime išsilaipinti į krantą, – atsakė Katovas, – bus gerai.

Jų buvimas šalia pamažėle traukė Čeną iš baisios vienatvės tarsi augalą, kurio pačios smulkiausios šaknelės dar laikosi įsikabinu-

sios į žemę. Ir tuo pačiu metu, kai jis iš lėto grįžo į jų pasaulį, jam rodėsi, sakytumei juos visus perpranta – kaip jo sesuo, Čenui pirmąkart parėjus iš viešnamio. Tvyrojo įtampa, kokia esti lošimų salėse paryčiais.

– Ar gerai sekėsi? – paklausė Katovas, uždėjęs pagaliau savo plokštelę ir žengdamas artyn šviesoje.

Čenas nieko neatsakė, tik pažvelgė į jo geraširdišką rusiško Pjerò veidą – mažas linksmas akutes ir riestą nosį, – kuriam net šita šviesa nesuteikė dramatiškos išraiškos; tačiau jis žinojo, kas tai yra mirtis. Čenas atsistojo ir nuėjo pasižiūrėti, kaip mažučiame narvelyje miega svirplys; turėjo savų priežasčių tylėti. Stebėdamas šviesos švytavimą, stengėsi negalvoti; svirplys, išbudintas jo artėjimo, susvirpė virpančiu balseliu, ir tas čirpesys nuaidėjo kartu su paskutiniais šešėlių šmėstelėjimais ant veidų. Čenui vis nedavė ramybės kūno kietumas; žodžiai galėjo tik nuvyti tolėliau mirtį, įsitaisiusią jo širdyje.

– Kelintą valandą išėjai iš viešbučio? – paklausė Kijas.

– Prieš dvidešimt minučių.

Kijas žvilgtelėjo į savo laikrodį: be dešimt pirma.

– Gerai, baikim čia ir nešdinkimės.

– Noriu susitikti su tavo tėvu, Kijau.

– Ar žinai, kad TAI bus, be abejonės, rytoj?

– Juo geriau.

Visi žinojo, ką reiškia TAI: į paskutines geležinkelio stoteles atvažiuos revoliucionierių būriai, ir prasidės sukilimas.

– Juo geriau, – pakartojo Čenas.

Pavojaus pojūtis, kaip ir visi stiprūs pojūčiai, išnykdamas paliko viduje tuštumą; jis geidė vėl jį patirti.

– Vis dėlto aš noriu pamatyti tavo tėvą.

– Eik: jis niekada nemiega prieš aušrą. Būna jau atsikėlęs arba dar neatsigulęs.

– Eisiu apie ketvirtą.

Čenas, kai norėdavo būti suprastas, nejučiomis atsigręždavo į Žizorą. Žinojo, kad tuo skaudina Kiją – juo labiau skaudina, kad čia neįsimaišiusi jokia tuštybė, – tačiau nieko negalėjo padaryti: Kijas bu-

vo vienas iš sukilimo organizatorių, juo pasitikėjo centro komitetas; jis, Čenas, taip pat pasitikėjo, tačiau Kijas nieko nenužudytų, nebent kaudamasis. Čenui buvo artimesnis Katovas, 1905-aisiais nuteistas penkeriems metams katorgos, kai, medicinos studentas, dalyvavo vaikiškame Odesos kalėjimo šturme. Ir vis dėlto...

Rusas, nenuleisdamas akių nuo Čeno, vieną po kito valgė cukruotus saldainiukus; ir Čenas staiga suprato, kas tai yra smaguriauti. Dabar, nužudęs žmogų, turėjo teisę geisti bet ko. Teisę geisti. Net jei tai būtų koks vaikiškas daiktas. Jis atkišo plačią savo plaštaką. Katovas pamanė, kad nori išeiti, ir ją paspaudė. Čenas atsistojo. Galbūt tai irgi buvo gerai – jis čia nebeturėjo ko veikti; Kijas įspėtas, dabar tegu imasi darbo. O jis, Čenas, žinojo, ko nori šiuo tarpu. Nuėjo prie durų, bet vėl grįžo:

– Duok man saldainių.

Katovas jam padavė maišelį. Čenas norėjo padalyti saldainius, bet nebuvo popieriaus. Prisipylė delną, apžiojo visa burna ir išėjo.

– Nereikėjo jam vienam eiti, – pasakė Katovas.

Nuo 1905 iki 1912 metų – tais metais slapta grįžo į Rusiją – Katovas, susiradęs prieglobstį Šveicarijoje, beveik be akcento kalbėjo prancūziškai, tačiau šiek tiek rydamas balses, lyg taip būtų norėjęs kompensuoti pastangas, kurių prireikdavo tiksliai artikuliuoti kinų kalbos garsams. Jo veidas, dabar atsidūręs beveik po pat lempa, buvo menkai apšviestas. Kijui tai patiko: ironiška naivumo išraiška, kurią Katovui teikė mažos akutės, o ypač riesta nosis (žvirblis šaipuolis, kaip sakydavo Hemelrichas), atrodė dar gyvesnė dėl to, kad labai skyrėsi nuo jo paties bruožų, ir tai jį dažnai trikdė.

– Baikime, – tarė jis. – Ar turi plokšteles, Lu?

Lu Ju Šuenas, plačiai šypsodamasis ir tartum pasirengęs šimtąkart pagarbiai nusilenkti, uždėjo ant dviejų fonografų dvi Katovo apžiūrėtas plokšteles. Reikėjo jas paleisti vienu metu.

– Vienas, du, trys, – pradėjo skaičiuoti Kijas.

Pirmos plokštelės švilpesys nustelbė antrąją; švilpesiui ūmai aptilus, pasigirdo: *išsiųsti* – toliau vėl švilpesys. Dar vienas žodis: *trisdešimt.* Vėl švilpesys. Paskui: *žmonių.* Švilpesys.

– Puiku, – pasakė Kijas, išjungė, o paskui paleido vien pirmąją plokštelę: švilpesys, tyla, švilpesys. – Stop. Gerai. Plokštelių etiketės niekam tikusios.

Antrojoje: *Trečia pamoka. Bėgti, eiti, vaikščioti, atvykti, siųsti, gauti. Vienas, du, trys, keturi, penki, šeši, septyni, aštuoni, devyni, dešimt, dvidešimt, trisdešimt, keturiasdešimt, penkiasdešimt, šešiasdešimt, šimtas. Mačiau bėgant dešimt žmonių. Čia yra dvidešimt moterų. Trisdešimt...*

Šios plokštelės tariamai užsienio kalboms mokytis nuostabios; etiketė puikiai nukopijuota. Tačiau Kijas sunerimo:

– Ar mano įrašas buvo blogas?

– Labai geras, puikus.

Lu veidą nutvieskė šypsena, Hemelrichas atrodė abejingas. Viršutiniame aukšte graudžiai pravirko vaikas.

Kijas nesuprato:

– Tad kodėl ji buvo pakeista?

– Ji nepakeista, – tarė Lu. – Tai ta pati. Matot, retai kas atpažįsta savo balsą, išgirdęs pirmą kartą.

– Fonografas iškreipia?

– Ne todėl, kitų balsus juk lengvai atpažįstame. Bet, matot, nesame įpratę klausytis savo pačių balso...

Lu džiaugėsi, kaip džiaugiasi visi kinai, aiškindami protingam žmogui nežinomą dalyką.

„Mūsų kalba tas pat..."

– Gerai. Ar pasiimti šių plokštelių turi ateiti šiąnakt?

– Laivai saulėtekiu išplauks į Hankou...

Švilpiančios plokštelės buvo išsiųstos vienu laivu; plokštelės su tekstu – kitu laivu. Pastarosios buvo įrašytos prancūzų arba anglų kalba, nes toje vietovėje buvo katalikų ir protestantų misijos.

„Auštant, – galvojo Kijas. – Kiek reikalų, kol išauš..." Jis atsistojo.

– Reikia savanorių paimti ginklams. Ir kelių europiečių, jei galima.

Hemelrichas žengė prie jo. Viršuje vėl pravirko vaikas.

– Tau atsako berniūkštis, – tarė Hemelrichas. – Šito gana? Ką darytum, jei turėtum berniūkštį, kuris tuoj išleis dvasią, ir moterį, aimanuojančią viršuje, – aimanuoja ne per daug garsiai, stengiasi mums netrukdyti...

Beveik piktas Hemelricho balsas derėjo su jo veidu įlaužta nosimi, giliai įsodintomis akimis, kurios vertikaliai krintančioje šviesoje atrodė kaip dvi tamsios dėmės.

– Kiekvienam savo darbas, – atsakė Kijas. – Plokštelės irgi reikalingos. Mudviem su Katovu pavyks. Eime ieškoti vaikinų – eidami sužinosime, ar pulsime rytoj, ar ne, – ir aš...

– Nepamiršk, kad jie gali viešbutyje rasti lavoną, – pasakė Katovas.

– Kol išauš, neras. Čenas užrakino duris. Patrulių nėra.

– Gal tarpininkas buvo paskyręs pasimatymą?

– Tokiu metu? Mažai tikėtina. Šiaip ar taip, svarbiausia – pastatyti laivą į kitą vietą: jeigu tada jie net bandys jį suieškoti, praras mažiausiai tris valandas. Laivas stovi uosto pakrašty.

– Kur tu jį nori perkelti?

– Į patį uostą. Aišku, ne prie krantinės. Uoste šimtai garlaivių. Jie praras mažiausiai tris valandas. Mažiausiai.

– Kapitonui kils įtarimas...

Katovo veidas, šviečiantis linksma pašaipa, beveik niekad neišduodavo jo jausmų. Šią akimirką nerimą galėjai pajusti vien iš balso tono – ir tai darė didesnį įspūdį.

– Pažįstu specialistą, išmanantį ginklų reikalus, – tarė Kijas. – Su juo nuvykus, kapitonas mumis patikės. Mes neturime daug pinigų, bet galime sumokėti komisinius... Manau, jūs tos pačios nuomonės: lipdami į laivą pasinaudosime dokumentu, o paskui susitarsime.

Katovas trūktelėjo pečiais, tarsi viskas būtų savaime suprantama. Apsivilko palaidinę, kurios apykaklę visada palikdavo atsegtą, nukabinęs nuo kėdės, padavė Kijui sportinį švarką; abu stipriai paspaudė Hemelrichui ranką. Gailestis būtų tik labiau jį pažeminęs. Juodu išėjo.

Tuojau pasuko iš prospekto į kinų miestą.

Tiršti, sunkūs, vietomis perplyšę debesys plaukė labai žemai, dengdami paskutines žvaigždes, kurios sužibdavo tik properšų gelmėje. Slenkant debesims tamsa atrodė gyva, ji darėsi čia šviesesnė, čia tirštesnė, sakytum, retkarčiais užslinkdavo didžiuliai šešėliai ir naktis tapdavo dar gūdesnė. Katovas ir Kijas avėjo sportinius batelius guminiais padais, ir maknojant per purvą jų žingsnių nebuvo girdėti; koncesijų – priešo – pusėje palei stogus tviskėjo šviesa. Pamažu susiliedamas su ilgu sirenos kauksmu, vėjas, nešantis veik nutilusį apgulto miesto gaudesį ir sargybos katerių, plaukiančių prie karo laivų, švilpukus, pralėkė pro varganas lemputes, degančias akligatvių ir gatvelių gilumoje; aplink lemputes nykiame šešėlyje bolavo suirusios sienos – niekieno nevirpinama šviesa, regis, dvelkianti godžia amžinybe, ryškino visas jų dėmes. Šios sienos slėpė pusę milijono žmonių: tuos, kurie dirbo verpyklose, tuos, kurie nuo vaikystės lenkė nugarą po šešiolika valandų per dieną, opų, skoliozės, bado išvargintą minią. Apsauginiai lempučių stiklai aprasojo, ir po valandėlės į miestą pliūptelėjo smarki, įnirtinga Kinijos liūtis.

„Geras kvartalas", – pagalvojo Kijas. Daugiau kaip mėnesį, kai vaikščiodamas iš komiteto į komitetą rengė sukilimą, jis nebematė gatvių: žingsniavo ne per purvą, o miesto plane numatytais maršrutais. Daugybės kasdienių mažų gyvenimų krebždesį užgožė kitas gyvenimas. Koncesijos, turtuolių kvartalai su lietaus nuplautomis grotomis gatvių gale atrodė tik kaip grėsmingos kliūtys, belangiai kalėjimai aukštomis sienomis; o šie baisūs kvartalai – tie, kur smogiamieji būriai buvo gausiausi, – priešingai, pulsavo ir krūpsėjo nuo plūstančios minios. Už gatvelės posūkio jo žvilgsnis staiga paniro į plačios gatvės šviesos gelmę; nors ir aptraukta liūties šydo, jo atmintyje ji driekėsi visu ilgiu – galbūt reikės ją pulti prieš šautuvų ir kulkosvaidžių ugnį, paleistą per visą jos plotį. Pralaimėjus vasario maištui[3], Kinijos komunistų partijos centro komitetas patikėjo Kijui koordinuoti sukilėlių jėgas. Kiekvienoje tylioje gatvėje, kur pro dūmais kvepiančią liūtį negalėjai įžvelgti namų fasadų, kovotojų buvo padvigubėję. Kijas prašė nuo dviejų iki penkių tūkstančių, ir karinei vadovybei pavyko per mėnesį tiek surinkti. Bet jie turėjo tik du šimtus šautuvų. (*Šandunge*, ku-

ris pramerkęs vieną akį miegojo čiurlenančios upės vidury, dar buvo trys šimtai revolverių.) Kijas suorganizavo šimtą devyniasdešimt du kovos būrius maždaug po dvidešimt penkis vyrus kiekviename, bet ginklą turėjo tik jų vadai... Praeidamas jis apžiūrėjo darbininkų garažą, pilną senų sunkvežimių, perdirbtų į autobusus. Visi garažai buvo „pažymėti". Karinė vadovybė įkūrė štabą, partijos susirinkimas išrinko centro komitetą; prasidėjus sukilimui reikės palaikyti ryšį su smogiamaisiais būriais. Kijas sudarė šimto dvidešimties dviratininkų ryšininkų būrį; po pirmų šūvių aštuoni būriai turėjo užimti garažus, užgrobti automobilius. Šių būrių vadai jau buvo apžiūrėję garažus. Kiekvienas iš kitų būrių vadų jau antra savaitė tyrinėjo kvartalą, kuriame jam reikės kautis. Kiek žmonių, netgi šiandieną, įsigavo į svarbiausius pastatus, norėjo pasimatyti su tariamu draugu, kurio niekas nepažinojo, šnekėjosi, prieš išeinant buvo kviečiami arbatos? Kiek darbininkų, nors pliaupė liūtis, taisė stogus? Visos svarbesnės pozicijos gatvių mūšiui buvo išžvalgytos; geriausios pozicijos apšaudyti pažymėtos planuose ir nuolat stebimos smogiamųjų būrių. Kijo žinios apie slaptą sukilimo gyvavimą leido jam suvokti tai, ko nežinojo; kažkas, be galo toli jį pralenkdamas, sklido iš didelių aptriušusių Čapėjo ir Potungo sparnų – gamyklų ir skurdo viešpatijos, – kad sutraukytų didžiulius centro nervų mazgus; nematoma minia šiai Paskutiniojo teismo nakčiai teikė gyvybės.

– Rytoj? – paklausė Kijas.

Katovas sudvejojo, nustojo judinti stambias savo rankas. Ne, klausimas buvo skirtas ne jam. Niekam.

Jie žingsniavo tylėdami. Liūtis pamažu virto dulksna; lašų barbenimas į stogus aptilo, tamsioje gatvėje girdėjai vien netolygų srautų šniokštesį. Jų veido raumenys atsileido; matydamas gatvę tokią, kokia vėrėsi žvilgsniui, – ilgą, tamsią, abejingą, – Kijas pasijuto lyg atsidūręs praeityje.

– Kaip manai, kur nuėjo Čenas? – paklausė jis. – Sakė eisiąs pas mano tėvą tiktai apie keturias. Gal miegoti?

Jo balse nuskambėjo nepatiklus susižavėjimas.

– Nežinau... Jis negeria...

Jie atėjo prie krautuvės *Šija, lempų pirklys*. Durų sąvaros kaip visur buvo suvertos. Atidarė. Menkai apšviestas iš nugaros, prieš juos stovėjo baisus žemaūgis kinas: vos jam sujudėjus, nuo šviesos aureolės, gaubiančios galvą, ant storos spuoguotos nosies nuslysdavo aliejinis atšvaitas. Daugybės kabančių lempų stikluose atsispindėjo dviejų žibintų, uždegtų virš kasos, liepsnelės; jų atspindžiai traukėsi iki pat nematomos parduotuvės gilumos ir nyko tamsoje.

– Na? – paklausė Kijas.

Šija žiūrėjo į jį tepalu trindamasis rankas. Nieko neatsakęs nusigręžė, pasirausė kažkokioje slaptavietėje, nagu brūkšteldamas per baltą metalą. Šaižus garsas perėjo Katovui per dantis, bet Šija jau žengė atgal, nusileidęs petnešas, kurios mataravo jam iš kairės ir dešinės. Kijas, iš apačios apšviestą veidą kone prispaudęs prie vienos lempų, perskaitė jo atneštą popierių. Tai buvo karinės organizacijos, atsakingos už ryšį su geležinkelininkais, pranešimas. Iš Nankino ėjo pastiprinimai tiems, kurie gynė Šanchajų nuo revoliucionierių, todėl geležinkelininkai paskelbė streiką; baltieji gvardiečiai ir vyriausybės armijos kareiviai šaudė atsisakančius vesti karinius traukinius.

– Vienas areštuotas geležinkelininkas nuleido nuo bėgių savo traukinį, – skaitė kinas, – ir žuvo. Trys kariniai traukiniai nuvirto nuo bėgių vakar, nes bėgiai buvo nuimti.

– Pradėti visuotinį sabotažą ir tuose pat pranešimuose nurodyti priemones, kaip greičiau likviduoti jo padarinius, – tarė Kijas. – Kitas dalykas: ar nėra traukinių, gabenančių ginklus?

– Ne.

– Ar žinoma, kada mūsiškiai bus Čang Čou*?

– Dar neturiu vidurnakčio žinių. Profsąjungos atstovas mano, kad tai įvyks šiąnakt arba rytoj...

Taigi sukilimas tikriausiai prasidės rytoj arba poryt. Reikėjo laukti centro komiteto įsakymų. Kijas norėjo gerti. Jie išėjo.

Buvo jau nebetoli tos vietos, kur turėjo skirtis. Vėl trūksmingai tris kartus suūkė laivo sirena, paskui dar kartą pratisai. Rodės, jos kauksmas skleidžiasi šioje vandens prisisunkusioje naktyje; pagaliau

* Paskutinė stotelė prieš Šanchajų. (*Aut. pastaba*)

užgeso it raketa. „Negi jie būtų pradėję nerimauti *Šandunge*? Nesąmonė. Kapitonas laukia klientų aštuntą valandą". Jie vėl ėmė žingsniuoti, prikaustyti prie šio laivo, stovinčio apačioje, žalsvame šaltame vandenyje, su pistoletų dėžėmis. Nebelijo.

– Kad tik rasčiau savo žmogų, – tarė Kijas. – Vis dėlto būčiau ramesnis, jei *Šandungas* prisišvartuotų kitur.

Jų keliai išsiskyrė; susitarę, kada pasimatys, jie atsisveikino. Katovas nuėjo ieškoti žmonių.

Kijas pagaliau atsidūrė prie koncesijų grotinių vartų. Du šauliai anamitai[4] ir vienas kolonijinės kariuomenės seržantas prisistatė patikrinti jo dokumentų: jis turėjo prancūzišką pasą. Kinų pirklys, norėdamas sugundyti postą, ant spygliuotos vielos buvo prikabinėjęs mažų pyragėlių. (Geras būdas, pasitaikius progai, išnuodyti postą", – pagalvojo Kijas.)

Seržantas grąžino pasą. Kijas neilgai trukus susirado taksi ir pasakė *Black Cat** adresą.

Automobilį vairuotojas paleido visu greičiu; jie sutiko kelis savanorių europiečių patrulius. „Čia budi aštuonių tautų būriai", – rašė laikraščiai. Tai beveik neturėjo reikšmės – Gomindanas neketino pulti koncesijų[5]. Bulvarai tušti, šmėkščioja smulkių prekiautojų šešėliai, jų krautuvė nešama naščiais ant peties... Automobilis sustojo prie įėjimo į nedidelį sodą, apšviestą švytinčios *Black Cat* iškabos. Eidamas pro drabužinę, Kijas pasižiūrėjo, kelinta valanda: antra nakties. „Laimė, čia tinka bet kokia apranga", – pagalvojo. Po tamsiai pilka šiurkštaus audinio sportine palaidine jis vilkėjo megztinį.

Džiazas buvo bebaigiąs išsikvėpti. Jau penkias valandas jis palaikė, ne, ne linksmumą, bet laukinį svaigulį, kurio nerimastingai ieškojo kiekviena pora. Staiga jis nutilo, ir minia iškriko: vidury liko klientai, iš šalių profesionalios šokėjos – kinės, apsitempusios šilkiniais auksu ataustais drabužiais, rusės ir metisės; bilietą galėjai pelnyti šokiu arba pokalbiu. Vienas senis apdujusio *clergymen*** vei-

---

* Juoda katė (*angl.*).

** Dvasininkas (*angl.*).

du liko tako vidury, mosuodamas alkūne lyg antis sparnu. Sulaukęs penkiasdešimt dvejų metų, jis pirmą kartą nakvojo ne namie ir nebedrįso grįžti, nes žmona jį terorizavo. Jau aštuoni mėnesiai leido naktis lindynėse, užmiršęs, kas yra skalbimas, keisdamas marškinius pas marškinių pardavėjus kinus tarp dviejų širmų. Bankrutuojantys pirkliai, šokėjos ir prostitutės – tie, kurie jautėsi nesaugūs, – beveik visi susmeigė akis į šį vaiduoklį, stovintį va šitaip, vienišą, sulaikiusį juos prie nebūties krašto. Auštant nuvargę jie galbūt eis miegoti – tada, kai kinų mieste vėl pradės vaikščioti budelis... Šią valandą juoduose narvuose kėpsojo vien nukirstos galvos su varvančiais nuo lietaus plaukais.

– Beždžionėmis, juos aprengs beždžionėmis, brangioji drauguže!

Polišinelio įkvėptas juokdario balsas, regis, sklido iš kolonos. Sniaukrus, tačiau gailus jo balsas neblogai perteikė vietos dvasią – vienišas tyloje, aidinčioje nuo taurių skimbčiojimo virš suglumusio *clergymen*: žmogus, kurio Kijas ieškojo, buvo čia.

Kijas jį pamatė apėjęs koloną salės gilumoje, kur keliomis eilėmis stovėjo šokėjų neapsėsti stalai. Virš krūtinių ir nugarų maišalienės šilkinių skudurų krūvoje liesas, be kupros, tačiau derančios prie balso išvaizdos Polišinelis juokavo su ruse ir metise filipiniete, sėdinčiomis už staliuko. Stačias, prispaudęs prie šonų alkūnes, gestikuliuodamas plaštakomis, jis kalbėjo visais veido it vėjavartos raumenimis, veido, kurį, kaip ir Nikeliuotosios Kojos[6], darkė juodas šilkinis raištis ant dešinės, be abejo, negyvos akies. Dėl kai kurių aprangos detalių – šį vakarą vilkėjo smokingu – baronas de Klapikas atrodė kaip persirengėlis. Kijas nusprendė jo čia nekalbinti, o palaukti, kol išeis.

– Puiku, brangioji drauguže, puiku! Čang Kai-ši įžengs čia[7] su savo revoliucionieriais ir sušuks klasikiniu stiliumi, aš jums sakau, kla-si-ki-niu! – kaip imdamas miestus: „Tegu šiuos pirklius man aprengia beždžionėmis, o šiuos kariškius leopardais (lyg jie būtų sėdėję ant ką tik nudažytų suolų)! Panašūs į paskutinį Leangų dinastijos princą[8], puiku, mielasis, lipkime į imperatoriaus džonkas, stebėkime valdinius, apsivilkusius, kad suteiktų mums pramogą, savo profesijos

spalvos drabužiais: mėlynai, raudonai, žaliai, su kaselėmis ir bumbulais. Nė žodžio, brangioji drauguže, nė žodžio, aš jums sakau!

Ir konfidencialiai:

– Vienintelė nedraudžiama muzika – kiniškos skrybėlės muzika.

– O jūs, ką jūs ten darysite?

Gailiu, verksmingu balsu:

– Kaip, brangioji drauguže, jūs nenumanote? Aš būsiu rūmų astrologas, mirsiu eidamas žvejoti mėnulio tvenkinyje, vieną vakarą, kai būsiu girtas – šį vakarą?

Mokslišku tonu:

–...kaip sako poetas Ču Fu, kurio kūriniai tikrai žavūs, – nė žodžio, aš tuo įsitikinęs! – jūsų dienos laisvos. Be to...

Salę užlieja karo laivo sirenos gausmas. Tuojau į jį įsiterpia niršus cimbolų žvangesys, ir vėl prasideda šokis. Baronas atsisėda. Kijas pro stalus ir poras pasiekia neužsėstą staliuką, šiek tiek toliau už savojo. Muzika gožia visus garsus, bet dabar, priėjęs arčiau, Kijas išgirsta Klapiko balsą. Baronas meilinasi filipinietei, tačiau tebekalba smulkaus veidelio rusei, kuri klausosi išpūtusi dideles akis:

–...nelaimė, brangioji drauguže, kad žmonės nebeturi fantazijos. Kartais...

Pakėlęs smilių:

–...ministras europietis pasiunčia savo žmonai paštu siuntinėlį, ji išpakuoja – nė žodžio...

Pridėjęs smilių prie lūpų:

–...ogi ten jos meilužio galva.

Nusivylęs:

– Apie tai dar kalbama po trejų metų! Apgailėtina, brangioji drauguže, apgailėtina! Pažvelkite į mane. Matote mano galvą? Štai kur veda dvidešimt paveldimos fantazijos metų. Tai panašu į sifilį. Nė žodžio!

Valdingai:

– Padavėjau! Šioms dviem damoms šampano, o man...

Vėl konfidencialiai:

–...taurelę martinio...

Griežtai:

– Lllabai sauso.

„Tikintis iš šios policijos paties blogiausio, man dar valanda prieš akis, – pagalvojo Kijas. – Vis dėlto ar ilgai dar šitai truks?“

Filipinietė juokiasi nuoširdžiai, o gal dirbtinai. Rusė išpūtusi akis stengiasi suprasti. Klapikas vis gestikuliuoja, judina smilių, čia valdingai jį iškeldamas, čia kviesdamas dėmesingai klausytis jo paslapčių. Bet Kijas menkai jo tesiklausė; buvo atbukęs nuo karščio, o drauge nuo rūpesčio, kuris visą šią naktį nedavė jam ramybės ir keistai nuvargino; buvo atbukęs nuo tos plokštelės, nuo *savo* balso, ką tik girdėto pas Hemelrichą ir neatpažįstamo. Jis mąstė apie tai su tokiu pat nenusakomu nerimu, su kokiu būdamas vaikas žiūrėjo į chirurgo pašalintas tonziles. Bet neįmanoma pasekti jo mintis.

–...Trumpai sakant, – kiauksėjo baronas, merkdamas neuždengtą voką ir pasisukdamas į rusę, – jis turėjo pilį šiaurės Vengrijoje.

– Ar jūs vengras?

– Nieku gyvu. Aš prancūzas. (Beje, man nusispjaut į tai, brangioji drauguže, vi-siš-kai nusispjaut!) Bet mano motina buvo vengrė. Taigi mano mielas senelis gyveno ten, toje pilyje su erdviomis menėmis – lllabai erdviomis. Apačioje mirę kolegos, aplink eglės. Daug eglių. Našlys. Gyveno vienas su di-džiu-liu medžioklės ragu, kabančiu prie židinio. Sykį važiuoja pro šalį cirkas. Su viena jojike. Gražia...

Daktarišku tonu:

– Sakau: gra-žia.

Vėl merkdamas akį:

–... Jis ją pagrobia – tai nesunku. Nusiveda į vieną didelį kambarį...

Reikalaudamas dėmesio, pakelia ranką:

– Nė žodžio! Ji ten gyvena. Tebegyvena. Nuobodžiauja. Tu taip pat, mano mažute...– meilinasi filipinietei. – Bet kantrybės... Beje, jis nebesismagino. Pusę pavakario kirpėjas jam darydavo manikiūrą ir pedikiūrą (dar turėjo pilyje savo kirpėją), o tuo tarpu jo sekretorius, suskretėlio baudžiauninko sūnus, jam garsiai skaitydavo – vis iš naujo – šeimos istoriją. Mielas užsiėmimas, brangi drauguže, puikus gyvenimas! Beje, paprastai jis būdavo girtas. Ji...

– Įsimylėjo sekretorių? – paklausė rusė.

– Nuostabi, ši mažutė nuos-ta-bi! Brangioji drauguže, jūs nuostabi. Nepaprastas į-žval-gu-mas!

Jis jai pabučiavo ranką.

–...Bet ji atsigulė su pedikiūrininku, nevertindama kaip jūs dvasinių dalykų. Tada paaiškėjo, kad mielas senelis ją muša. Nė žodžio, neverta: štai jie ir išvažiavo.

Paliktas, įpykęs, senelis perbėga erdvias menes (vis su draugais apačioje), prisipažįsta, kad tuodu išdaigininkai pasityčiojo iš jo, pasprukdami į tos apylinkės centrą, į smuklę *à la* Gogolis su įskilusiu vandens ąsočiu ir karietomis kieme. Jis nusikabina di-džiu-lį medžioklės ragą, pučia, bet neįstengęs išgauti garso pasiunčia valdytoją sušaukti valstiečių. (Tais laikais jis dar turėjo teisių.) Juos apginkluoja: penki medžiokliniai šautuvai, du pistoletai. Bet, brangioji drauguže, jų buvo daug! Tada iškraustoma pilis: ir štai mano prastuoliai – įsivaizduokite, į-si-vaiz-duo-ki-te, aš jums sakau! – apsiginklavę kardais, arkebuzomis, verpimo rateliais, rapyromis ir špagomis, su seneliu priekyje žygiuoja į tos apylinkės centrą: keršyti už nusikaltimą. Apie juos pranešama. Prisistato laukų sargas su žandarais. Nuostabus re-gi-nys!

– Ir ką gi?

– Nieko. Atėmė iš jų ginklus. Vis dėlto senelis nusigavo į miestą, bet nusikaltėliai viena dulkėta karieta skubiai pabėgo iš Gogolio smuklės. Jojikę jis pakeitė valstiete, pedikiūrininką kitu ir pasigėrė su sekretoriumi. Retkarčiais plušėdavo prie vieno savo tttestamentėlių...

– Kam paliko pinigus?

– Neįdomus klausimas, brangioji drauguže. Bet kai jis mirė, – Klapikas išplečia akis: –...viskas paaiškėjo, viskas, ką brandino mintyse, liepdamas gremžti padus ir skaityti kronikas, tasai kilmingasis girtuoklis! Jo valia buvo įvykdyta: palaidotas po koplyčia, dideliame rūsyje, stačiomis ant užmušto arklio kaip Atila...[9]

Džiazo triukšmas liovėsi. Klapikas kalbėjo toliau, bet nebeatrodė toks panašus į Polišinelį, tarsi tyla būtų sušvelninusi jo darkymąsi:

– Kai Atila mirė, buvo užkeltas ant piestu pastatyto žirgo virš Dunojaus. Besileidžiančios saulės spinduliuose per lygumą nusidrie-

kė toks šešėlis, jog išgąsdinti raiteliai spruko šalin, išsisklaidė lyg dulkės...

Baronas susimąstė, staiga pasidavęs alkoholiui, ramybei ir svajonėms. Kijui buvo aišku, ką turi jam pasiūlyti, bet nors jo tėvas baroną gerai pažinojo, Kijas pats jį tepažinojo menkai, juoba dar vaidinantį šį vaidmenį. Klausėsi jo nekantraudamas, tačiau susidomėjęs. (Jei staliukas priešais baroną liktų laisvas, jis tuojau ten prisėstų ir duotų jam ženklą išeiti – nenorėjo nei prie jo artintis, nei atvirai pašaukti.) Dabar lėtu kimiu balsu – gal apsnūdusi – kalbėjo rusė:

– Mano prosenelis irgi turėjo gražios žemės... Mes išvykome dėl komunistų, ar ne? Kad nebūtume su visais, kad būtume gerbiamos. Čia mes dviese prie stalo, kambary keturiese! Kambary keturiese... Ir už būstą reikia mokėti. Gerbiamos... Jei tik nuo alkoholio man nesidarytų bloga!..

Klapikas pasižiūrėjo į jos taurę: buvo vos nugerta. Filipinietės, priešingai... Šioji rami šildėsi it katė svaigulio šilumoje. Neverta šito imti domėn. Jis atsisuko į rusę:

– Jūs neturite pinigų?

Ji gūžtelėjo pečiais. Jis pašaukė padavėją, sumokėjo šimto dolerių banknotu. Atnešus grąžą, pasiėmė dešimtį dolerių, o likusius atidavė moteriai. Ji pasižiūrėjo į jį atviru, pavargusiu žvilgsniu:

– Gerai.

Atsistojo.

– Ne, – tarė jis.

Jo išvaizda buvo kaip gero apgailėtino šuns.

– Ne. Šį vakarą jums tai būtų nemalonu.

Jis laikė ją paėmęs už rankos. Ji dar kartą pasižiūrėjo į jį:

– Ačiū.

Sudvejojo:

– O vis dėlto... Jeigu tai jums suteiktų malonumą...

– Man tai suteiks daugiau malonumo tą dieną, kai neturėsiu pinigų...

Vėl kaip Polišinelis:

– To ilgai laukti nereikės...

Suglaudė jos rankas, kelis kartus pabučiavo...

Kijas, jau susimokėjęs, pasivijo jį tuščiame koridoriuje:

– Gal išeiname kartu?

Klapikas pažvelgė į jį, atpažino:

– Jūs čia? Negirdėtas dalykas! Bet...

Šį mekenimą nutraukė smiliaus mostas aukštyn:

– Lėbaujate, jaunuoli!

– Pasitaiko!..

Jie jau ėjo lauk. Nors nebelijo, drėgmės buvo tiek pat, kiek oro. Jie žengė kelis žingsnius sodo smėliu.

– Uoste yra garlaivis, – tarė Kijas, – pakrautas ginklais...

Klapikas sustojo. Kijas, nužengęs žingsnį toliau, turėjo atsigręžti: barono veidą vos galėjai įžiūrėti, bet jį tarsi aureolė gaubė didelė spindinti *Black Cat* iškabos katė.

– *Šandungas*, – tarė jis.

Tamsoje, šviesai krintant iš užpakalio, jis galėjo nereikšti emocijų, tad nieko nepridūrė.

– Vyriausybė siūlo, – vėl prabilo Kijas, – po trisdešimt dolerių už revolverį. Atsakymo dar nėra. Aš turiu pirkėją po trisdešimt penkis dolerius, plius trys komisinių jums. Prekės išduodamos tuoj pat, uoste. Tegu jis tučtuojau palieka savo stovėjimo vietą. Bus atsiimta šiąnakt, užmokėta grynais. Su jo atstovu suderinta – štai sutartis.

Jis padavė jam dokumentą, pridengęs ranka uždegė žiebtuvėlį.

„Nori pralenkti kitą pirkėją, – galvojo Klapikas, žiūrėdamas į sutartį, – *prekės vienetinės...* ir uždirbti po penkis dolerius nuo ginklo. Aišku. Nusispjaut: aš gaunu tris“.

– Gerai, – tarė jis garsiai. – Jūs man, suprantama, paliekat sutartį?

– Taip. Ar pažįstate kapitoną?

– Mielasis, yra tokių, kuriuos aš pažįstu geriau, bet, šiaip ar taip, jį pažįstu.

– Jam gali kilti įtarimas, juo labiau, beje, kai dabar tokia padėtis. Vyriausybė, užuot sumokėjusi, gali nusavinti ginklus, ar ne?

– Nieku gyvu!

Vėl Polišinelis. Bet Kijas laukė, ką jis dar pasakys: kaip kapitonas galėtų sutrukdyti jo draugams (o ne vyriausybei) gauti ginklus? Klapikas tylesniu balsu kalbėjo toliau:

– Tie daiktai atsiųsti nuolatinio tiekėjo. Aš jį pažįstu.

Pašaipiai:

– Tai iš-da-vi-kas...

Balsas keistai nuskambėjo tamsoje, nepalaikomas jokios veido išraiškos. Kilo vis aukštyn, tarsi Klapikas būtų užsakinėjęs kokteilį:

– Tikras išdavikas, trumpai drūtai! Kadangi visa tai eina per diplomatinę atstovybę, kuri... Nė žodžio! Aš tuoj to imsiuos. Bet pradžioje man reikės pinigų rimtam taksi – laivas toli... man teliko... – Jis pasirausė kišenėje, ištraukė tik vieną banknotą, atsisuko į iškabos šviesą. – ... Dešimt dolerių, mielasis! Nieko nebus. Be abejonės, netrukus aš pirksiu Feraliui jūsų dėdės Kamos paveikslų, bet kol kas...

– Penkiasdešimties užteks?

– Per akis...

Kijas padavė pinigus.

– Kai bus baigta, man pranešite į namus.

– Suprantama.

– Po valandos?

– Manau, vėliau. Bet kai tik galėsiu.

Ir tuo pačiu tonu kaip rusė pasakė:

– Jei tik nuo alkoholio man nebūtų bloga... – Beveik tokiu pat balsu, tarytum visos čionykštės būtybės būtų jutusios širdyje tą pačią neviltį: – Visa tai ne juokas...

Jis nuėjo nukabinęs nosį, susikūprinęs, vienplaukis, susikišęs rankas į smokingo kišenes, panašus į savo paties karikatūrą.

Kijas pašaukė taksi ir liepė nuvežti prie koncesijų ribos, į pirmą kinų miesto gatvelę, kur buvo paskyręs pasimatymą Katovui.

Katovas po dešimties minučių, kai atsisveikino su Kiju, perėjęs skersai koridorių, pražingsniavęs palei langelius, atsidūrė baltame, tuščiame, ryškiai lempų apšviestame kambaryje. Be langų. Pro kino, atidariusio jam duris, pažastį išvydo penkias prie stalo palinkusias

galvas, kurios įsmeigė akis į jį, į jo aukštą, visiems smogiamiesiems būriams pažįstamą siluetą: pražergtomis kojomis, nusvarintomis rankomis, prasegta prie kaklo palaidine, užriesta nosimi, prastai sušukuotais plaukais. Jie čiupinėjo įvairių modelių granatas. Tai buvo *čonas* – viena komunistų kovos organizacija, kurią Kijas ir Katovas buvo įkūrę Šanchajuje.

– Kiek įsirašę žmonių? – paklausė Katovas.

– Šimtas trisdešimt aštuoni, – atsakė jauniausias kinas darbininko drabužiais, paauglys maža galva, ryškiai išsišovusiu Adomo obuoliu ir nuolaidžiais pečiais.

– Šiąnakt man būtinai reikia dvylikos žmonių.

Žodis „būtinai" pasigirsdavo visomis kalbomis, kuriomis kalbėjo Katovas.

– Kada?

– Dabar.

– Čia?

– Ne, prie Jan Tango prieplaukos.

Kinui davus nurodymus, vienas vyras išėjo.

– Jie ten bus prieš trečią, – tarė vadas.

Įkritusiais skruostais, lieso stambaus kūno jis atrodė labai silpnas, tačiau ryžtingas tonas, įtempti veido raumenys bylojo apie valią, kuri laikėsi vien nervais.

– Apmokymas? – paklausė Katovas.

– Dėl granatų viskas bus gerai. Dabar jau visi draugai žino mūsų modelius. Dėl revolverių – bent jau dėl naganų ir mauzerių – taip pat viskas bus gerai. Liepiu jiems dirbti su tuščiais šoviniais, bet reikėtų turėti galimybę pašaudyti bent į taikinį... Nėra laiko jų nuvesti į užmiestį...

Kiekviename iš keturiasdešimties kambarių, kur buvo ruošiamasi sukilimui, iškildavo ta pati problema.

– Trūksta parako. Galbūt jo gausime. Šiuo tarpu nekalbėkime apie tai. O šautuvai?

– Dėl jų taip pat viskas gerai. Nerimą man kelia kulkosvaidis, jeigu vyrai nepasimokys iš jo šaudyti.

Sulig kiekvienu atsakymu jo Adomo obuolys pakildavo ir nusileisdavo. Jis kalbėjo toliau:

– Ir pagaliau ar nėra galimybės įsigyti truputį daugiau ginklų? Septyni šautuvai, trylika revolverių, keturiasdešimt dvi granatos! Kas antras vyras neturi šaunamojo ginklo.

– Juos tuojau paimsime iš turinčiųjų. Galbūt netrukus įsigysime revolverių. Jeigu tai būtų rytoj, kiek žmonių nemokėtų elgtis su šaunamuoju ginklu tavo kuopelėje?

Vyriškis susimąstė. Nuo sutelkto dėmesio jo veidas įgavo atsają išraišką.

„Intelektualas“, – pagalvojo Katovas.

– Kai paimsime policijos šautuvus?

– Savaime aišku.

– Daugiau kaip pusė.

– O granatomis?

– Mokės visi, ir labai gerai. Aš čia turiu trisdešimt žmonių, vasario aukų giminaičių[10]. Tačiau jeigu...

Jis sudvejojo ir užbaigė frazę neaiškiu mostu. Ranka buvo deformuota, bet plona.

– Jeigu?

– Jeigu tie niekšai nepanaudos prieš mus tankų.

Šeši vyrai pažvelgė į Katovą.

– Tai nieko nekeičia, – atsakė jis. – Paimsi granatas, surištas po šešias, ir mesi po tanku. Blogiausiu atveju galėsite iškasti griovių, bent jau viena kryptimi. Ar turite įrankių?

– Labai mažai. Bet aš žinau, kur jų nugriebti.

– Liepk nugriebti ir dviračių: kai šitai prasidės, kiekvienai kuopelei reikės turėti savo ryšininką, be to, dar vieną nuo centro.

– Ar tu tikras, kad tankai išlėks į orą?

– Visiškai. Tačiau nesijaudink: tankai nepaliks fronto. Jeigu paliks, aš atvyksiu su specialia brigada. Tai mano darbas.

– O jeigu būsime užklupti iš netyčių?

– Tankus lengva pamatyti: šalia turėsime stebėtojų. Tu pats paimk granatų ryšulį, išdalyk kas trečiam ar ketvirtam, kuriais pasitiki...

Visi kuopelės vyrai žinojo, kad Katovas, po Odesos įvykių nuteistas vienai lengviausių katorgų, savo noru pasiprašė lydėti nelaiminguosius, siunčiamus į švino kasyklas, nes norėjo juos apmokyti. Jie pasitikėjo juo, bet buvo sunerimę. Nei šautuvų, nei kulkosvaidžių nebijojo, tačiau bijojo tankų: jautėsi prieš juos beginkliai. Net šiame kambaryje, kur buvo susirinkę tik savanoriai, beveik visi – nukankintųjų giminaičiai, tankas atrodė demonų galybės paveldėtojas.

– Jei tankai ir atvažiuos, nesijaudinkite, mes būsime čia, – pakartojo Katovas.

Kaip išeiti tarus tuos tuščius žodžius? Po pietų jis patikrino apie penkiolika kuopelių, bet niekur nepastebėjo, jog bijoma. Šie vyrai nebuvo bailesni už kitus, tačiau tikslesni. Jis žinojo, kad neišvaduos jų iš baimės, žinojo, kad revoliucionierių padaliniai, išskyrus specialistus, kuriems jis vadovauja, bėgs nuo tankų. Tikėtina, jog tankai negalės palikti fronto, bet jeigu jie pasiektų miestą, šiuose kvartaluose, kur susikerta šitiek gatvelių, būtų neįmanu užtverti jiems visiems kelio grioviais.

– Tankai nieku gyvu nepaliks fronto, – tarė jis.

– Kaip reikia surišti granatas? – paklausė jauniausiasis kinas.

Katovas jam paaiškino. Atmosfera truputį pragiedrėjo, sakytum ši manipuliacija jau būtų buvusi pergalės laidas. Katovas tuo pasinaudodamas išėjo. Pusė vyrų nemokėjo vartoti ginklų. Jis galėjo kliautis nebent tais, iš kurių buvo sudaręs kovos būrius policijai nuginkluoti. Rytoj. O poryt? Kariuomenė žygiavo pirmyn, artėjo kas valandą, tikėjosi, kad miestas sukils. Galbūt paskutinė stotis jau paimta. Kai Kijas grįš, vienas iš informacijos centrų, be abejo, tai žinos. Prekiautojui lempomis po dešimtos dar nieko nebuvo pranešta.

Katovas laukė gatvelėje, nesiliaudamas vaikštinėti; pagaliau Kijas pasirodė. Kiekvienas pasipasakojo, ką nuveikęs. Paskui nuėjo maknodami per purvą guminiais padais: Kijas mažas ir vikrus kaip japoniška katė, Katovas linguodamas pečiais. Daliniai artinosi į rusvą nakties glūdumoje Šanchajų, jų šautuvai blizgėjo lietuje... Ar jie nebuvo sustabdyti?

Gatvelė, kuria juodu žingsniavo, pirmoji kinų miesto gatvelė, priklausė gyvūnų pirkliams, nes buvo šalia europiečių namų. Visos krautuvės buvo uždarytos: lauke jokio gyvūno, ir joks riksmas netrikdė tylos, vien nuo riestų stogų į balas teškeno paskutiniai lašai ir protarpiais sukaukdavo sirena. Gyvūnai miegojo. Pasibeldę juodu įėjo į vieną krautuvę: joje buvo prekiaujama gyvomis žuvimis. Šviesa, kurią skleidė tik įstatyta į reflektorių žvakė, blausiai atsispindėjo ant fosforescuojančių, išrikiuotų į eilę it Ali Babos ąsočių, kur nematomi miegojo garsieji kiniški karpiai.

– Rytoj? – paklausė Kijas.

– Rytoj, pirmą valandą.

Kambario gilumoje, už kasos, pasirėmusi ant sulenktos alkūnės, miegojo neaiški būtybė. Atsakydama vos kilstelėjo galvą. Ši parduotuvė buvo vienas iš aštuoniasdešimties budinčių Gomindano punktų informacijai perduoti.

– Žinia oficiali?

– Taip. Armija Čang Čou. Visuotinis streikas vidurdienį.

Niekas tamsoje nepasikeitė, prekiautojas, snaudžiantis savo alveolės gilumoje, nė nekrustelėjo, tačiau fosforescuojantis visų ąsočių paviršius truputį sujudo: tyliai ėmė kilti vangios koncentrinės juodos bangos – balsų skambesys išbudino žuvis. Tolumoje vėl suūkė ir nutilo sirena.

Juodu išėjo ir nužingsniavo toliau. Vėl atsidūrė Dviejų Respublikų prospekte.

Taksi. Automobilis trūktelėjo iš vietos lyg filme. Katovas, atsisėdęs kairėje, pasilenkė ir įdėmiai pasižiūrėjo į vairuotoją.

– Jį veja opijaus alkis. Nieku gyvu nenorėčiau žūti nesulaukęs rytojaus vakaro. Ramiau, mano mažyli!

– Taigi Klapikas netrukus čia atplauks laivu, – tarė Kijas. – Draugai iš valstybinės drabužių parduotuvės mus gali aprūpinti policininkų uniformomis...

– Nereikia. Turiu daugiau kaip penkiolika budėjimo punkte.

– Paimsime katerį su dvylika tavo žmonių.

– Būtų geriau be tavęs...

Kijas nieko nesakydamas pasižiūrėjo į jį.

– Tai nelabai pavojinga, bet ir ne visai juokų darbas, gerai supranti. Pavojingiau negu važiuoti su šiuo mulkiu vairuotoju, kuris vėl didina greitį. Ir dabar ne laikas tave išlaipinti.

– Tave juoba.

– Tai ne tas pat. Mane galima pakeisti, dabar tu supranti... Labiau norėčiau, kad pasirūpintum sunkvežimiu, kuris lauks, ir išdalijimu.

Jis sumišęs padvejojo, spausdamas prie krūtinės ranką. „Reikia jam leisti suprasti“, – pagalvojo. Kijas nieko nesakė. Automobilis lėkė ūkanotais šviesos ruožais. Kijas neabejotinai buvo naudingesnis už Katovą; centro komitetas smulkiai žinojo, ką jis parengė, bet tai buvo popieriuje, o Kijas turėjo visą miestą po savo oda, jautė silpnus jo taškus it žaizdas. Niekas iš jo draugų negalėjo veikti taip greitai, taip užtikrintai kaip jis.

Šviesų vis daugiau ir daugiau... Vėl šarvuoti koncesijų sunkvežimiai, paskui vėl tamsa.

Automobilis sustojo. Kijas išlipo.

– Einu ieškoti skarmalų, – tarė Katovas, – kai viskas bus paruošta, liepsiu tave paimti.

Kijas gyveno su tėvu vienaaukščiame kiniškame name: keturi sparnai aplink sodą. Perėjo pirmąjį sparną, paskui sodą ir įžengė į vestibiulį: dešinėje ir kairėje ant baltų sienų – Sungų paveikslai, Šardeno mėlio feniksai; gilumoje – Vėjų dinastijos Buda[11], beveik romaninio stiliaus. Švarios sofos, opijaus stalas. Už Kijo nugaros pliki langai kaip dailininko dirbtuvėje. Išgirdęs jį, įėjo tėvas: jau kelerius metus kamuojamas nemigos, jis užmigdavo tik kelioms valandoms apyaušriu ir džiaugdavosi viskuo, kas galėjo padėti praleisti naktį.

– Labas vakaras, tėti. Tuojau pas tave ateis Čenas.

– Gerai.

Kijas iš veido nebuvo panašus į tėvą, tačiau rodėsi, kad japoniškas motinos kraujas ganėtinai sušvelnino senojo Žizoro asketišką abato kaukę – šiąnakt tą kaukę itin ryškino kupranugarių vilnos chalatas – ir suformavo jo sūnui samurajaus veidą.

– Ar jam kas atsitiko?

– Taip.

Abu atsisėdo. Kijas nenorėjo miego. Papasakojo apie ką tik jam suvaidintą Klapiko spektaklį, neužsimindamas apie ginklus. Ne dėl to, kad nepasitikėjo tėvu, bet norėjo būti vienas atsakingas už savo gyvenimą. Nors senasis Pekino universiteto sociologijos profesorius, Džang Dzo-lino išvytas dėl dėstymo[12], buvo išugdęs geriausius šiaurės Kinijos revoliucionierių kadrus, pats nedalyvavo revoliucinėje veikloje. Kijui į tą veiklą įsitraukus, jo valia virto intelektu, o to jis nemėgo: taigi, užuot domėjęsis revoliucinėmis jėgomis, domėjosi asmenimis. Kadangi Kijas kalbėjo apie Klapiką gerai jį pažįstančiam tėvui, baronas jam pasirodė dar mįslingesnis negu prieš valandėlę, kai žiūrėjo į jį.

–...Galiausiai pasiskolino iš manęs penkiasdešimt dolerių...

– Jis nesavanaudis, Kijau...

– Bet ką tik išleido šimtą dolerių – aš mačiau. Mitomanija – toks dalykas, kuris visada ganėtinai kelia nerimą.

Jis norėjo žinoti, kiek galės panaudoti Klapiką. Jo tėvas kaip visada stengėsi išryškinti to žmogaus esmę ir savitumą. Bet tai, kas giliausiai slypi žmogaus viduje, retai padeda jį tučtuojau pastūmėti veiklai, ir Kijas pagalvojo apie savo pistoletus:

– Jeigu jam reikia laikyti save turtingu, kodėl nebando praturtėti?

– Jis buvo pirmasis Pekino antikvaras...

– Tad kodėl per vieną naktį išleidžia visus pinigus, jei ne dėl to, kad nori įsivaizduoti esąs turtingas?

Žizoras prisimerkė, atmetė atgal ilgokus baltus plaukus; jo, senyvo žmogaus, balsas, nors ir nusilpęs, suskambo aiškiai it styga:

– Jo mitomanija – tai būdas neigti gyvenimą, ar ne tiesa, neigti, o ne užmiršti. Šiuose dalykuose nepasitikėk logika...

Jis neaiškiai ištiesė ranką; santūrūs jo mostai niekada nebuvo nukreipti nei į dešinę, nei į kairę, bet visada tiesiai į priekį; regis, pratęsdamas frazę, jis stengėsi ne kažką atstumti, o sučiupti.

– Viskas vyksta taip, lyg jis norėtų įrodyti, – nors dvi valandas gyveno kaip turtingas žmogus, – jog turtas neegzistuoja. Mat tada *ne-*

egzistuoja nė skurdas. Štai kas svarbiausia. Niekas neegzistuoja: viskas yra sapnas. Neužmiršk alkoholio, kuris jam padeda...

Žizoras nusišypsojo. Šypsena, sušvitusi jau suplonėjusiose, nuleistais kampučiais lūpose, išreiškė jo mintis vaizdingiau negu žodžiai. Dvidešimt metų jis stengėsi savo protu pelnyti žmonių meilę juos pateisindamas, ir jie buvo jam dėkingi už gerumą, neįtardami, kad to gerumo šaknys slypi opijuje. Jie priskyrė jam budistų kantrybę, o išties tai buvo apsvaigusiojo kantrybė.

– Joks žmogus negyvena tam, kad neigtų gyvenimą, – atsakė Kijas.

– Dėl to blogai ir gyvena... Klapikui reikia blogai gyventi.

– Ir jis priverstas taip gyventi.

– Iš dalies dėl antikinių daiktų kurtažo, galbūt narkotikų, ginklų prekybos... Susitarimo su policija, kurią jis, be abejo, niekina, bet kuri už tinkamą atlyginimą prisideda prie šių smulkių darbelių...

Nesvarbu: policija žinojo, kad komunistai neturi užtektinai pinigų pirkti slaptai įvežamiems ginklams.

– Kiekvienam skausmas uždeda savo antspaudą, – tarė Kijas. – O kas jį kamuoja?

– Jo skausmas turi ne daugiau reikšmės, ne daugiau prasmės kaip jo melas ar džiaugsmas, ar ne tiesa, ir užkabina ne giliau, jis visai negilus, ir tai galbūt jį apibūdina geriausiai, nes tai retas dalykas. Dėl to Klapikas daro viską, ką gali, bet tam reikia gabumų... Kai nesi susijęs su kokiu nors žmogum, Kijau, galvoji apie jį bandydamas numatyti jo poelgius. Klapiko poelgiai...

Jis mostelėjo į akvariumą, kur juodi karpiai, glebūs ir dantyti lyg oriflama, kilo ir leidosi kaip pakliuvus.

– Štai jie... Klapikas geria, tačiau sutvertas opijui: apsirinkama ir dėl ydų. Daugelis nesutinka to, kuris juos išgelbėtų. Gaila, nes Klapikas toli gražu ne be dorybių. Bet jo sritis tau neįdomi.

Tai buvo tiesa. Nors Kijas šį vakarą ir negalvojo apie kovą, bet galėjo galvoti tik apie save. Šiluma pamažu smelkėsi į jį kaip prieš valandėlę *Black Cat* kavinėje; ir jį vėl užplūdo įkyrūs plokštelės garsai, kaip kojas užplūdo lengva atsipalaidavimo šiluma. Jis pasakojo,

kaip jį nustebino plokštelės, bet pasakojo taip, tarsi tai būtų buvęs balso įrašas anglų parduotuvėse. Žizoras jo klausė kaire ranka glostinėdamasis kampuotą smakrą; jo laibapirštės rankos buvo labai gražios. Galvą laikė nulenkęs žemyn, ir plaukai buvo užkritę ant akių, nors kakta likusi atvira. Mostelėjęs galva, atmetė plaukus atgal, tačiau žvilgsnis neblykstelėjo.

– Sykį man pasitaikė netyčia atsidurti prie veidrodžio, ir aš savęs nepažinau...

Nykščiu jis švelniai trynė kitus dešinės rankos pirštus, tarsi būtų birstinęs prisiminimų smėlį. Žizoras kalbėjo jam, toliau aiškino kankinančią sūnų mintį:

– Tai, be abejonės, suvokimo būdų klausimas: kitų balsus mes girdime ausimis.

– O savąjį?

– Gerkle, nes kai užsikemši ausis, girdi savo balsą. Opijus taip pat yra pasaulis, kurio negirdime ausimis...

Kijas atsistojo. Tėvas vos žvilgtelėjo į jį.

– Turiu šiąnakt vėl išeiti.

– Ar galiu tau būti naudingas dėl Klapiko?

– Ne. Ačiū. Labanakt.

– Labanakt.

Bandydamas bent kiek pailsėti, Kijas atsigulęs laukė. Šviesos nedegė, nejudėjo. Tai ne jis galvojo apie sukilimą, o sukilimas, užvaldęs daugelio žmonių smegenis, kaip kitų smegenis užvaldo miegas, buvo taip jį prislėgęs, jog liko tik nerimas ir laukimas. Iš viso – mažiau negu keturi šimtai šautuvų. Pergalė arba sušaudymas, su šiokiais tokiais patobulinimais. Rytoj. Ne, tuojau pat. Greičio klausimas: visur nuginkluoti policiją ir su penkiais šimtais mauzerių apginkluoti kovos būrius, kol šarvuoto vyriausybės traukinio kareiviai stos į mūšį. Sukilimas turėjo prasidėti pirmą valandą – taigi visuotinis streikas vidurdienį, – ir didžiąją kovos būrių dalį reikėjo apginkluoti prieš penkias. Pusė skurstančių policininkų, be abejonės, prisidės prie sukilėlių. Lieka kitas dalykas. „Sovietinė Kinija“, – pagalvojo jis. Pa-

laužti čia saviškių orumą. Ir SSRS turės šešis šimtus milijonų žmonių. Pergalė arba pralaimėjimas, pasaulio likimas šiąnakt pakryps į vieną ar kitą pusę netoli nuo čia. Kad nors Gomindanas, paėmus Šanchajų, nebandytų sutriuškinti savo sąjungininkų komunistų... Kijas krūptelėjo – atsidarė sodo varteliai. Nerimą nustelbė prisiminimai: gal jo žmona? Jis klausėsi: namo durys vėl užsidarė. Įėjo Maja. Mėlynas odinis beveik kariško kirpimo apsiaustas ryškino jos eisenos ir net veido vyriškumą – plačią burną, trumpą nosį, išsišovusius šiaurės vokietės skruostikaulius.

– Iš tikro netrukus, Kijau?

– Taip.

Ji buvo vienos kinų ligoninės gydytoja, bet grįžo iš moterų revoliucionierių kuopelės, kur vadovavo slaptai ligoninei.

– Visa tas pat, tu žinai: ką tik palikau aštuoniolikmetę mergiščią, kuri vestuvių palankine bandė nusižudyti skustuvo ašmenimis. Buvo verčiama tekėti už visų gerbiamo storžievio... Ją atnešė su raudona nuotakos suknele, plūstančią krauju. Užpakaly motina, smulki, sunykusi it šešėlis, aišku, raudanti... Kada jai pasakiau, jog mergiščia nemirs, ji man tarė: „Vargšė mažytė! Vis dėlto ji beveik turėjo šansą numirti..." Šansą... Tai pasako daugiau negu visos mūsų kalbos apie čionykščių moterų padėtį...

Vokietė, bet gimusi Šanchajuje, Heidelbergo ir Paryžiaus universitetų daktarė, ji prancūziškai kalbėjo be akcento. Numetė beretę ant lovos. Garbanoti plaukai patogumo dėlei buvo sušukuoti atgal. Jam kilo noras juos paglostyti. Labai plati kakta turėjo kažką vyriška, bet kai Maja nustojo kalbėti, tapo moteriškesnė – dėl to, kad įsitempę iš nuovargio bruožai, atsipalaidavus valiai, sušvelnėjo, ir sykiu dėl to, kad nusimovė beretę. Kijas nenuleido nuo jos akių. Veidą gyvino juslinga burna ir labai didelės akys, tokios vaiskios ir šviesios, jog atrodė, žvilgsniui aiškumo teikia ne vyzdys, bet kaktos šešėlis, užklojęs pailgas akiduobes.

Pamatęs šviesą, įrisnojo baltas bolonininis šunelis. Pavargusiu balsu Maja jį pašaukė:

– Gauruoti, garbaniau, pūki!

Sugriebė jį kaire ranka, pakėlė prie veido ir ėmė glamonėti.

– Zuiki, – kalbėjo šypsodama, – zuiki zuikovičiau...

– Panašus į tave, – tarė Kijas.

– Tikrai?

Pažvelgė veidrodyje į baltą galvutę, prisiglaudusią prie jos galvos, pūpsančią virš dviejų suglaustų letenėlių. Juokingas panašumas radosi dėl jos išsišovusių vokietės skruostikaulių. Nors ji nėra didelė gražuolė, tarė jis mintyse, pakeisdamas Otelo sveikinimą: „Brangioji mano kariauninke..."

Ji nuleido šunį ant žemės, atsistojo. Pro prasagstytą, atsilapojusį apsiaustą pasimatė aukštos krūtys, sukeldamos mintį apie jos skruostikaulius. Kijas jai papasakojo, kaip praleido naktį.

– Ligoninėje, – tarė ji, – šį vakarą yra apie trisdešimt jaunų propagandisčių, pabėgusių nuo baltųjų armijos... Sužeistos. Ateina jų vis daugiau. Jos sako, kad armija visai arti. Ir kad daug nukautų...

– O pusė sužeistųjų mirs... Kančia tik tuo atveju turi prasmę, kai nesibaigia mirtimi, tačiau beveik visada ji baigiasi mirtimi.

Maja susimąstė.

– Taip, – galiausiai pratarė. – Ir vis dėlto tokia mintis, ko gero, būdinga vyrui. Man, moteriai, kančia – keistas dalykas – skatina daugiau galvoti apie gyvenimą negu apie mirtį... Galbūt dėl gimdymų...

Ji vėl susimąstė.

– Kuo daugiau sužeistųjų, kuo sukilimas artėja, tuo daugiau žmonės mylisi.

– Suprantama.

– Turiu tau kai ką pasakyti, galbūt tave tai šiek tiek suerzins...

Pasirėmęs alkūne, Kijas įsmeigė į ją klausiamą žvilgsnį.

Ji buvo protinga ir šauni, bet dažnai netaktiška.

– Šią popietę aš galiausiai atsiguliau su Lenglenu.

Jis trūktelėjo pečiais, tarytum sakydamas: „Tavo reikalas". Bet jo judesys, įtemptas veidas menkai derėjo su šiuo abejingumu. Ji žvelgė į jį pavargusi; vertikali šviesa itin ryškino skruostikaulius.

Jis taip pat žiūrėjo į ją – jos žvilgsnio nebuvo matyti, nes akys skendėjo šešėlyje, – ir nieko nesakė. Klausė savęs, ar jos veidas gos-

lus neatrodo dėl to, kad šešėlyje skendinčios akys ir putlokos lūpos itin pabrėžia moteriškumą, nederantį su jos bruožais... Ji atsisėdo ant lovos, paėmė jo ranką. Buvo ją beatitraukiąs, tačiau paliko. Vis dėlto ji pajuto jo judesį:

– Tau dėl to nemalonu?

– Aš sakiau, kad esi laisva... Per daug neklausinėk, – pridūrė su kartėliu.

Šuniukas užšoko ant lovos. Jis ištraukė ranką, galbūt norėdamas jį paglostyti.

– Tu laisva, – pakartojo. – Visa kita nesvarbu.

– Galų gale aš tau *turėjau* tai pasakyti. Netgi dėl savęs pačios.

– Taip.

Kad ji turėjo jam tai pasakyti, savaime buvo aišku ir vienam, ir kitam. Staiga jis panoro atsikelti: šitaip, jam gulint, o jai sėdint ant jo lovos, atrodė, lyg ji budėtų prie ligonio... Bet kam? Visa tai buvo taip nereikalinga... Vis dėlto jis tebežiūrėjo į ją suvokdamas, kad ji galėjo suteikti jam skausmo, bet jau daug mėnesių – žiūrėjo į ją ar nežiūrėjo – jos nebematė; nebent kartais pagaudavo kokį jausmų atšvaitą... Ši dažnai nervinanti meilė, kuri juos siejo, kaip sieja sergantis vaikas, ši vienoda jų gyvenimo ir mirties samprata, ši kūniška tarpusavio darna – visa tai lemties akivaizdoje, kai nublanksta įprasti mūsų žvilgsniams pavidalai, neegzistavo. „Negi mylėčiau ją mažiau, negu man atrodo?“ – pagalvojo. Ne. Buvo tikras, kad net šiuo metu, jeigu ji mirtų, jis tarnautų savo reikalui nebe su viltimi, o tarsi praradęs viltį, tarsi pats miręs. Vis dėlto nieko nebuvo svarbesnio už šį blunkantį veidą, palaidotą jų bendro gyvenimo gilumoje sakytum rūke, sakytum žemėje. Jis prisiminė draugą, stebėjusį, kaip per ilgus mėnesius blėsta paralyžiuotos mylimos moters protas; jam rodėsi, kad mato Mają irgi šitaip mirštančią, mato, kaip beprasmiškai lyg debesis pilkame danguje nyksta jo laimės pavidalas. Tarytum ji galėtų mirti du sykius – nuo laiko ir nuo to, ką jam sakė.

Ji atsistojo, nuėjo prie lango. Judesiai buvo tikslūs, nepaisant nuovargio. Iš baimės, o sykiu ir sentimentalios gėdos, kadangi jis tylėjo, Maja rinko žodžius stengdamasi nebeminėti to, ką jam ką tik

pasakė, ir išvengti šio pašnekesio, nors jautė, kad prie jo juodu dar kartą sugrįš; norėdama išreikšti savo švelnumą, kalbėjo kas pakliuvus ir instinktyviai griebėsi animizmo, kurį jis mėgo: priešais langą naktį buvo išsiskleidęs vienas Marso medžių; šviesoje, krintančioje iš kambario, ryškėjo dar susisukę, švelniai žalsvi jo lapai tamsiame fone.

– Dieną lapus jis slėpė kamiene, – tarė ji, – o šiąnakt, kai niekas nemato, juos išleido.

Jai rodėsi, jog kalba pačiai sau, bet kaip Kiją suklaidino jos tonas!

– Būtumei galėjusi išsirinkti kitą dieną, – vis dėlto iškošė pro dantis.

Pasirėmęs alkūne, jis taip pat matė save veidrodyje – tokį panašų į japonišką kaukę tarp baltų paklodžių. „Jei nebūčiau metisas...“ Didžiomis pastangomis jisai vijo šalin žemas ar kupinas paniekos mintis, kurstančias ar pateisinančias jo pyktį. Ir žiūrėjo į ją, žiūrėjo, tarsi šis veidas būtų galėjęs per kitam suteiktą kančią atgauti visą prarastą gyvumą.

– Bet, Kijau, kaip tik šiandien tai nebuvo svarbu... ir...

Ji vos nepridūrė: „Ir jis taip šito norėjo“. Mirties akivaizdoje šitai taip mažai tereiškė... Bet tik pasakė:

– ... Aš taip pat rytoj galiu mirti...

Juo geriau. Kiją kankino labiausiai žeminantis skausmas: toks, kai niekini save jį patirdamas. Iš tikrųjų Maja buvo laisva ir galėjo gulėti su kuo nori. Tad iš kur kilo ši kančia, į kurią jis neturėjo jokių teisių ir kuri turėjo tiek teisių į jį?

– Kai tu supratai, kad... myliu tave, Kijau, vieną dieną paklausei, nerimtai – o vis dėlto šiek tiek rimtai, – ar ryžčiausi eiti su tavim į katorgą, ir aš atsakiau, jog nieko nežinau, jog sunkiausia, be abejonės, likti ten... Tačiau tu pamanei, kad ryžčiausi, nes taip pat mylėjai mane. Kodėl nebetiki tuo dabar?

– Į katorgą visada eina tie patys. Katovas eitų, net jeigu ne itin mylėtų. Eitų dėl savo požiūrio į gyvenimą, į save patį. Į katorgą einama ne dėl kokio žmogaus.

– Kijau, juk tai vyro mintys...

Jis susimąstė.

– O vis dėlto, – pasakė, – mylėti tuos, kurie geba šitaip pasielgti, gal net būti jų mylimam – ko gi dar tikėtis iš meilės?.. Ar ne beprotybė reikalauti iš jų ataskaitos?.. Net jeigu jie taip elgiasi dėl savo... moralės...

– Tai ne dėl moralės, – lėtai pratarė ji. – Dėl moralės aš tikrai negalėčiau.

– Bet, – jis taip pat kalbėjo lėtai, – šita meilė tau nesutrukdė atsigulti su tuo tipu, nors manei – pati ką tik sakei, – jog mane galbūt tai... suerzins?

– Kijau, aš tau tuojau pasakysiu keistą dalyką, ir vis dėlto tai tiesa... prieš penkias minutes maniau, kad tau dėl to nei šilta, nei šalta... Galbūt todėl, kad buvo paranku taip manyti... Yra potroškių, ypač kai esi taip arti mirties (svetimos mirties, kaip man įprasta, Kijau...), kurie neturi nieko bendro su meile...

Tačiau pavydas buvo gyvas ir dar labiau trikdė, nes geismas, kurį ji žadino, kilo iš meilės. Užsimerkęs, vis dar pasirėmęs alkūne, jis bandė – liūdnas užsiėmimas – susigaudyti. Girdėjo tik alsų Majos kvėpavimą ir šunelio letenų krebždesį. Jį žeidė pirmiausia tai (ir, deja, ne tas vienas dalykas), kad jis dėl Majos niekino pergulėjusį su ja vyriškį (vis dėlto negaliu jo pavadinti jos meilužiu). Tai buvo vienas iš senų Majos draugų, Kijas menkai jį pažinojo. Tačiau buvo įsitikinęs, kad beveik visi vyrai iš esmės nekenčia moterų. „Mintis, kad tas vyras, pergulėjęs su ja (nes su ja pergulėjo), gali apie ją galvoti: „Šita vištelė“, – man kelia norą jį nudobti. Ar ne todėl esame pavydūs, kad įsivaizduojame, ką įsivaizduoja kiti? Liūdna žmonija...“ Majos seksas nieko neįpareigojo. Reikėjo, kad tas tipas tai žinotų. Tegu sau guli su ja, bet tegu nemano ją pavergęs. „Aš darausi apgailėtinas...“ Bet Kijas čia nieko negalėjo padaryti, ir šitai – žinojo – nebuvo svarbiausia. Svarbiausia – ir tai jį jaudino ir kėlė nerimą, – kad staiga pasijuto atskirtas nuo jos, atskirtas ne neapykantos – nors širdyje turėjo neapykantos, – ne pavydo (gal kaip tik pavydo?), o nenusakomo jausmo, taip pat viską naikinančio kaip laikas ir mirtis: jis ją prarado. Atsimerkė. Kas per būtybė buvo šis pažįstamas sportiškas kūnas,

šis neįžvelgiamas profilis: pailga akis iki pat smilkinio, įduobta tarp plačios kaktos ir skruostikaulio. Moteris, kuri ką tik gulėjo su kitu? Bet argi ne ji kentė jo silpnybes, jo skausmus, jo dirglumą, slaugė su juo sužeistus draugus, budėjo su juo prie mirusių bičiulių... Švelnus jos balsas dar tebeaidėjo ore... Užmiršti ne visa, ką nori. Vis dėlto šis kūnas vėl įgavo kankinamos paslapties kaip staiga pasikeitusi mums pažįstama būtybė – apakusi, praradusi kalbą, išprotėjusi. Ir tai buvo moteris. Ne vyras. Kita padermė...

Ji negrįžtamai tolo nuo jo. Ir galbūt dėl to jam mušė į galvą pasiutęs troškimas kokio nors audringo kontakto su ja – riksmo, smūgių, siaubo. Jis atsistojo, priėjo prie jos. Suvokė, kad dabar pats yra krizės būsenos, kad rytoj galbūt nebesupras, ką jautęs, tačiau dabar jos akivaizdoje buvo tarsi apimtas agonijos; ir tarsi link agonijos instinktas stūmė link jos: liesti, čiupinėti, sulaikyti tuos, kurie mus palieka, kabintis į juos... Su kokiu nerimu ji žiūrėjo į Kiją, sustojusį per du žingsnius nuo jos... Pagaliau jam paaiškėjo, ko jis nori: atsigulti su ja, ištrūkti iš šio sūkurio, kuriame jos visai nebuvo; tvirtai tvirtai apsikabinus jiems neberūpėdavo pažinti vienas kitą.

Staiga ji nusigręžė – suskambo skambutis. Katovui ateiti per anksti. Atskleistas sukilimas? Tai, ką jie buvo sakę, patyrę, mylėję, neapkentę, negailestingai grimzdo į nebūtį. Skambutis vėl sučirškė. Jis ištraukė iš po pagalvės revolverį, perėjo sodą, atidarė vartelius, apsivilkęs pižama: tai buvo ne Katovas, o Klapikas, vis dar su smokingu. Jie liko sode.

– Na kaip?

– Pirmiausia grąžinu jūsų dokumentą: štai jis. Viskas puiku. Laivas nuplaukė. Prisišvartuos ties Prancūzijos konsulatu. Beveik prie kito upės kranto.

– Buvo sunkumų?

– Nė žodžio. Įprastas pasitikėjimas: antraip nežinia ką darytum. Tvarkant šiuos reikalus, jaunuoli, kuo mažiau pagrindo pasitikėti, tuo daugiau pasitikima...

Užuomina?

Klapikas užsidegė cigaretę. Kijas pamatė tik juodą šilkinį raištį ant neaiškiai boluojančio veido. Nuėjo piniginės – Maja laukė – grįžo, sumokėjo sutartus komisinius. Baronas neskaičiuodamas sugniaužė banknotus ir įsikišo į kišenę.

– Gerumas neša laimę, – tarė jis. – Mielas drauge, šios mano nakties istorija – nuo-sta-bi pamokanti istorija: prasidėjo išmalda, o baigiasi praturtėjimu. Nė žodžio!

Pakėlęs smilių, pasilenkė prie Kijo ausies:

– Jus sveikina Fantomas! – apsisuko ir nuėjo.

Tarytum bijodamas grįžti, Kijas žiūrėjo, kaip jis tolsta, kaip palei baltą sieną plaikstosi smokingas. „Su šiuo kostiumu tikrai panašus į Fantomą. Ar jis atspėjo, ar jam kilo įtarimas, ar?..“ Vingri jo mintis buvo nutraukta: Kijas išgirdo kosulį ir, kaip tikėjosi, bemat jį pažino – Katovas. Šiąnakt kiekvienas skubėjo.

Kijas nematydamas suprato, kad tai jo palaidinė; aukštėliau, šešėlyje, bolavo iškelta jo galva... Ypač aiškiai juto, kaip Katovas mostaguoja rankomis. Kijas žengė jo pasitikti.

– Na kaip? – paklausė to paties kaip ir Klapiko.

– Gerai. O laivas?

– Priešais Prancūzijos konsulatą. Toli nuo krantinės. Pusvalandis kelio.

– Kateris ir vyrai už keturių šimtų metrų nuo čia. Eime ten.

– O apranga?

– Nesirūpink. Žmonės tinkamai pasiruošę.

Kijas grįžo, akimirksniu apsirengė: kelnės, megztinis. Drobiniai bateliai virveliniais padais (galbūt reikės kabarotis aukštyn). Baigta. Maja atkišo jam lūpas. Kijo protas norėjo ją pabučiuoti, tačiau burna – ne, tarsi būtų buvusi nepriklausoma ir vis dar jautusi pagiežą. Pagaliau jis ją negrabiai pabučiavo. Ji liūdnai pažvelgė į jį pro nuleistus vokus, jos akys, sklidinos tamsos, pasidarydavo nepaprastai išraiškingos, kai išraišką imdavo valdyti raumenys. Jis išėjo.

Vėl žingsniavo šalia Katovo. Tačiau negalėjo užmiršti Majos. „Ką tik ji atrodė man lyg neregė ar pamišėlė. Aš jos nepažįstu. Pažįstu tik tiek, kiek leidžia pažinti meilė, kiek leidžia suprasti meilė. Kitõs

būtybės tau priklauso vien tai, ką joje pakeitei, sako mano tėvas... O paskui?" Jis grimzdo į save, skverbėsi savo vidun tarytum į šią vis tamsesnę gatvelę, kur net telegrafo izoliatoriai nebeblizgėjo danguje. Čia jį vėl apėmė nerimas, ir jis prisiminė plokšteles. „Kitų balsą girdi ausimis, savąjį gerkle". Taip. Savo gyvenimą taip pat girdi gerkle, o kitų gyvenimą?.. Pradžioje buvo vienatvė, nesikeičianti vienatvė anapus mirtingųjų minios sakytum gili pirmapradė naktis anapus šios sūdrios ir žemos nakties, gaubiančios tuščią, grėsmingą, kupiną vilties ir neapykantos miestą. „Bet aš, kas esu aš sau, gerklei? Tam tikras absoliutus teigimas, pamišėlio teigimas: intensyvumas, didesnis už likusio pasaulio intensyvumą. Kitiems aš esu tai, ką padariau". Tik vienai Majai jis nebuvo tai, ką padarė; jam vienam ji buvo kas kita negu jos biografija. Meilė suglaudžia būtybes, išvaduodama nuo vienatvės, bet ji padėjo ne žmogui; padėjo pamišėliui, su niekuo nepalyginamai pabaisai, vertesnei negu tai, kas kiekviena būtybė yra pati sau, negu visa tai, ką ji puoselėja širdyje. Po motinos mirties Maja tapo vienintelė būtybė, kuriai jis buvo ne Kijas Žizoras, o pats artimiausias bendrininkas. „Pasidavęs, užkariautas, išsirinktas bendrininkas", – pagalvojo jis, ir ši mintis nepaprastai derėjo su naktimi, sakytum, ji nebuvo skirta šviesai. „Žmonės ne tos pačios padermės kaip aš, jie žiūri į mane ir teisia. Tos pačios padermės kaip aš yra tie, kurie mane myli ir nežiūri į mane, kurie mane myli nepaisydami nieko, kurie mane myli nepaisydami nuopuolio, nepaisydami niekšiškumo, nepaisydami išdavystės, kurie myli mane, o ne tai, ką aš padariau ar padarysiu, kurie mylėtų mane, kiek aš pats mylėčiau save – net iki savižudybės... Su vienintele Maja turiu šią bendrą mūsų meilę, sudužusią ar nesudužusią, panašiai kaip kiti turi bendrus ligotus vaikus, kurie gali numirti..." Tai, žinoma, nebuvo laimė, tai buvo kažkas primityvaus, kas derėjo su tamsa ir skleidė jo viduje šilumą, kas brandino nejudriame glėbyje – sakytum skruostas prie skruosto – vienintelį dalyką, tokį pat stiprų jame kaip mirtis.

Ant stogų savo postuose jau stovėjo šešėliai.

Ketvirta valanda ryto

Senasis Žizoras suglamžė per mažai suplėšytą popieriaus skiautę, kur Čenas pieštuku buvo užrašęs savo vardą, ir įsikišo į chalato kišenę. Nekantravo vėl pamatyti savo mokinį. Jo akys vėl nukrypo į dabartinį pašnekovą, mantija vilkintį senutėlį kiną Indijų bendrovės valdininko galva, kuris iškėlęs pirštą mažais žingsneliais tipeno į duris ir angliškai kalbėjo:

– Puiku, kad moteris visiškai klusni, kad galimas nesantuokinis vyro ir moters gyvenimas ir kad yra kurtizanių. Aš toliau skelbsiu savo straipsnius. Tokių gražių paveikslų, kuriais jūs, taip pat ir aš didžiuojamės, – jis žvilgsniu parodė į mėlyną feniksą, nesujudindamas veido raumenų, tarytum jo veide tebūtų buvusios vien akys, – yra todėl, kad mūsų protėviai taip manė. Moteris klusni vyrui kaip vyras klusnus valstybei. Ir tarnauti vyrui ne taip sunku kaip tarnauti valstybei. Argi mes gyvename sau? Mes esame niekas. Valstybei gyvename dabar, mirusiųjų karalystei – per amžių amžius...

Ar jis pagaliau išeis? Tas įsikabinęs į savo praeitį žmogus net šiandien (lyg negana skardenančių nakčia karo laivų sirenų...) it bronziniai aukojimo dirbiniai kraujo išėsdintos Kinijos akivaizdoje buvo persiėmęs kai kurių pamišėlių poezija. Mirusiųjų karalystė! Minios skeletų siuvinėtomis įkapėmis, nejudriais būreliais išnykusių laiko glūdumoje: priešais Čenas, du šimtai tūkstančių verpyklų darbininkų, baisinga juodadarbių minia. Klusnios moterys? Kiekvieną vakarą Maja pasakodavo apie nuotakų savižudybes... Atsisveikindamas senis paskutinį kartą staiga žemai nusilenkė ir išėjo:

– Mirusiųjų karalystė, pone Žizorai!..

Išgirdęs užsidarant duris, Žizoras pašaukė Čeną ir kartu su juo grįžo į Feniksų salę.

Čenas ėmė vaikštinėti ten ir atgal. Pro Žizorą praeidavo pasisukęs kone priekiu, ir šis, sėdėdamas ant vienos iš sofų, prisiminė egiptietišką bronzinį vanagą, kurio fotografiją saugojo Kijas, jausdamas prielankumą Čenui, nes šis buvo „panašus į vanagą“. Tikra tiesa, nors

storos lūpos rodė jo gerumą. „Žodžiu, Pranciškaus Asyžiečio atverstas vanagas“, – galvojo Žizoras.

Čenas sustojo priešais jį.

– Tai aš nužudžiau Tan Jen Tą, – pasakė jis.

Čenas sugavo šmėstelint Žizoro žvilgsnyje kažką beveik švelnaus. Švelnumą jis niekino ir kaip tik jo bijojo. Įtraukta į pečius galva, kuri einant palinkdavo į priekį, kumpa nosis ryškino Čeno panašumą į vanagą, nors pats buvo kresnas; ir netgi mažutės, veik be blakstienų akys atrodė kaip paukščio.

– Apie tai tu ir norėjai su manimi pasikalbėti?

– Taip.

– Ar Kijas tą žino?

– Taip.

Žizoras svarstė. Kadangi nenorėjo atsakyti išdėstydamas išankstinę nuostatą, galėjo tik pritarti. Vis dėlto jam buvo nelengva tai padaryti. „Senstu“, – pagalvojo jis.

Čenas nustojo vaikščiojęs.

– Aš nepaprastai vienišas, – tarė, pagaliau žvelgdamas Žizorui tiesiai į veidą.

Šis buvo sumišęs. Tai, kad Čenas stveriasi jo, nestebino: Žizoras kelerius metus buvo Čeno mokytojas kiniškąja to žodžio prasme – šiek tiek mažiau negu tėvas, daugiau negu motina; tėvams mirus, Žizoras, be abejonės, liko vienintelis žmogus, kurio Čenui reikėjo. Jam buvo nesuprantama tik tai, kad Čenas, kuris šiąnakt tikriausiai jau buvo susitikęs saviškius, nes ką tik buvo matęsis su Kiju, atrodė jiems toks tolimas.

– O kiti? – paklausė Žizoras.

Čenui vėl iškilo prieš akis plokštelių parduotuvės kambarėlis, kurį siūbuodama lempa čia nušviesdavo, čia panardindavo į tamsą čirpiant svirpliui.

– Jie nežino.

– Nežino, kad tai tu?

– Šitą jie žino. Nesvarbu.

Jis vėl nutilo. Žizoras nepuolė klausinėti. Pagaliau Čenas prabilo:

– ... Nežino, kad tai pirmas kartas.

Žizoras staiga suvokė, kad supranta Čeną; Čenas tai pajuto:

– Neee. Nesuprantate.

Kalbėdamas prancūziškai, vienskiemenius nosinius žodžius jis tarė gerkliniu balsu, įmaišydamas savotiškų, iš Kijo nugirstų idiomų, – buvo keista klausytis. Dešinė jo ranka nejučiomis nusileido palei šlaunį: jis vėl pajuto, kaip spyruoklinis čiužinys išmeta durklu prismeigtą kūną. Tai nieko nereiškė. Jis būtų ėmęsis to paties. Bet kol kas troško prieglobsčio. Ta gilia meile, kuriai nereikia jokio pasiaiškinimo, Žizoras mylėjo tik Kiją. Čenas tai žinojo. Kaip pasiaiškinti?

– Jūs nieko nesate nužudęs, ar ne?

Čenui tai atrodė savaime aišku, tačiau šiandieną jis abejojo labai aiškiais dalykais. Ūmai jam pasidingojo, kad Žizorui kažko trūksta. Čenas pakėlė akis. Žizoras žiūrėjo į jį iš apačios į viršų, jo balti plaukai atrodė ilgesni, nes buvo atmetęs galvą sudomintas Čeno nejudrumo. Čenas nemosikavo dėl žaizdos, apie kurią neužsiminė Žizorui; ne todėl, kad jam būtų skaudėję (draugas sanitaras buvo išdezinfekavęs ir sutvarstęs žaizdą), bet dėl to, kad ta žaizda jį varžė. Kaip visada, kai susimąstydavo, Žizoras sukiojo tarp pirštų nematomą cigaretę:

– Galbūt todėl, kad...

Jis stabtelėjo, vaiskios nejudrios akys švietė jo nuskustame tamplieriaus veide-kaukėje. Čenas laukė. Žizoras beveik šiurkščiai pasakė:

– Nemanau, kad vien žmogžudystės prisiminimas tave taip jaudintų.

„Aišku, jis nežino, apie ką kalba“, – bandė galvoti Čenas, bet Žizoras tiksliai pataikė. Čenas atsisėdo, pažvelgė į savo kojas.

– Ne, – atsakė jis, – aš taip pat nemanau, kad vien prisiminimas. Yra dar vienas dalykas, pagrindinis. Norėčiau suprasti koks.

Ar dėl to jis ir atėjo?

– Pirmoji tavo moteris, aišku, buvo prostitutė? – švelniai paklausė Žizoras.

– Aš kinas, – apmaudžiai tarė Čenas.

„Ne", – pamanė Žizoras. Čenas nebuvo kinas, nebent savo seksualumu. Visų kraštų emigrantai, kurių buvo pilna Šanchajuje, leido Žizorui pamatyti, kiek žmogus, nelygu tautybė, atsiskiria nuo savo tautos, bet Čenas nebepriklausė Kinijai, net ją buvo palikęs nekiniškai: turėdamas visišką, beveik nežmogišką laisvę atsidavė idėjoms.

– Ką tu pajutai paskui? – paklausė Žizoras.

Čenas mėšlungiškai sugniaužė pirštus.

– Pasididžiavimą.

– Kad esi vyras?

– Kad nesu moteris.

Jo balse išnyko apmaudas, bet suskambo nevienareikšmė panieka.

– Man regis, jūs norėjote pasakyti, – kalbėjo toliau Čenas, – kad aš turėjau pasijusti... atskirtas nuo visų?

Žizoras nesiryžo atsakyti.

– ...Taip. Baisiai. Ir jūs teisingai paminėjote moteris. Galbūt žudikas labai niekina savo auką. Bet mažiau negu kitus.

Žizoras stengėsi suprasti, tačiau nebuvo tikras, kad suprato:

– Negu tuos, kurie nežudo?

– Negu tuos, kurie nežudo: nekaltuosius.

Jis vėl ėmė žingsniuoti po kambarį. Paskutinis žodis nukrito kaip numestas sunkulys, ir aplink juos įsitvyrojo tyla; Žizoras ne be liūdesio ėmė justi, kas yra atskyrimas, apie kurį kalbėjo Čenas. Bet jis savęs klausė, ar Čenas šiek tiek nevaidina komedijos – bent jau ar nepataikauja. Puikiai žinojo, kaip tokios komedijos gali būti pražūtingos. Staiga prisiminė, kad Čenas buvo kalbėjęs, jog medžioklė jam kelia pasišlykštėjimą.

– Ar kraujas tau nesukėlė pasišlykštėjimo?

– Ir ne *tiktai* pasišlykštėjimą.

Staiga jis nusigręžė ir, žiūrėdamas į feniksą, tačiau lyg žvelgdamas Žizorui į akis, tiesiai paklausė:

– Na ir kas tada? Aš žinau, kaip daroma su moterimis, kurios nori ir toliau mus turėti: su jomis gyvenama. O kaip su mirtimi?

Su dar didesniu kartėliu, bet vis nepaliaudamas žiūrėti į feniksą:

– Koliažas?

Nuolaidus Žizoro protas jį visada skatino padėti pašnekovams; be to, jautė Čenui prielankumą. Tačiau dabar jis aiškiai matė: veiklos smogiamuosiuose būriuose jaunuoliui nebepakanka, jį pradėjo žavėti terorizmas. Tebesukdamas įsivaizduojamą cigaretę, nulenkęs galvą, sakytum žiūrinėdamas kilimą, Žizoras su užkritusia ant plonos nosies balta sruoga prabilo stengdamasis suteikti balsui abejingą toną:

– Manai, iš to nebeišsikapstysi... ir ateini pas mane... norėdamas apsiginti nuo... nerimo.

Tyla.

– Ne, ne nuo nerimo, – pagaliau iškošė pro dantis Čenas. – Nuo lemties?

Vėl stojo tyla. Žizoras juto, kad neįmanomas joks gestas, kad jis negali paimti jo už rankos, kaip darydavo kadaise. Bet ryžosi, prakalbo alsiu balsu, tarsi nerimas jam būtų staiga pasidaręs įprasta būsena:

– Tada reikia apie ją galvoti ir nustumti iki kraštutinės ribos. O jei tu nori su ja gyventi...

– Aš netrukus žūsiu.

Gal kaip tik to jis ir nori? – klausė savęs Žizoras. Čenas netrokšta jokios garbės, jokios laimės. Moka nugalėti, tačiau nemoka nugalėjęs gyventi, tad ko gi kito gali šauktis, jei ne mirties? Be abejonės, nori mirčiai suteikti prasmės, kaip kiti suteikia prasmės gyvenimui. Mirti kaip įmanoma kilniau. Ambicinga siela, pakankamai šviesi, pakankamai atsiskyrusi nuo žmonių arba pakankamai liguista, kad niekintų visus savo ambicijų objektus ir net pačias savo ambicijas?

– Jei tu nori gyventi su šia lemtimi, yra tik vienas būdas – ją perduoti kitam.

– Kas būtų to vertas? – paklausė Čenas, vis dar košdamas žodžius pro dantis.

Atmosfera darėsi vis slogesnė, tartum visa, kas šiose frazėse nuskambėjo apie žmogžudystę, būtų vykę čia. Žizoras nieko nebegalėjo pasakyti: kiekvienas žodis skambėjo dirbtinai, lengvabūdiškai, kvailai.

– Ačiū, – tarė Čenas.

Nusilenkė Žizorui visu liemeniu, pagal kinų paprotį (niekada taip nedarydavo), lyg jam būtų buvę mieliau jo neliesti, ir išėjo.

Žizoras vėl atsisėdo, pradėjo sukti savo cigaretę. Pirmą kartą jis atsidūrė ne kovos, o kraujo akivaizdoje. Ir kaip visada pagalvojo apie Kiją. Šis pasaulis, kuriame sukiojosi Čenas, Kijui būtų pasirodęs slogus... Ar tikrai? Čenui taip pat nepatiko medžioklė, Čenui taip pat kraujas kėlė pasišlykštėjimą – anksčiau. Ką jis šiuo lygmeniu žinojo apie sūnų? Kai jo meilė negalėjo turėti jokios reikšmės, kai negalėjo remtis daugybe prisiminimų, Žizoras aiškiai jautė, kad tada liaujasi pažinojęs Kiją. Žizorą pagavo karštas troškimas jį pamatyti – kaip trokštame paskutinį kartą pamatyti savo mirusiuosius. Jis žinojo, kad Kijas išėjęs.

Kur? Kambaryje dar buvo justi Čeno dvasia. Čenas metėsi į žudikų pasaulį ir tikriausiai iš jo nebeištrūks: su savo aistra ir atkaklumu ėjo į teroristo gyvenimą kaip į kalėjimą. Prieš dešimt metų būtų buvęs suimtas – kankintas arba nužudytas, iki tol gyvenęs kaip ryžtingas apsėstasis vadovybės įsakymų ir mirties pasaulyje. Gyventi jį skatino idėjos, dabar jos stūmė jį į pražūtį.

Kijas liepė nužudyti – toks buvo jo vaidmuo. O jei ir ne – nesvarbu: visa, ką darė Kijas, buvo gerai. Bet Žizorą išgąsdino staigus suvokimas, tikrumas, kad žmogžudystė – tai lemtis, kad kažkieno intoksikacijos dozė gali būti tokia pat lemtingai baisi, kaip jo yra maža. Jis jautė mažai tesuteikęs Čenui paguodos, kurios šis prašė, jautė, kokia vieniša yra žmogžudystė ir kaip šis nerimas atitolina Kiją nuo jo. Pirmą kartą sulig taip dažnai jo kartojamu posakiu: „Kitų mes nepažįstame“ Žizoro sąmonė apsistojo ties sūnaus veidu.

O Čeną ar jis pažinojo? Žizoras netikėjo, kad prisiminimai padeda suprasti žmones. Pradinis Čeno išsilavinimas buvo religinis; kai Žizoras ėmė domėtis šiuo našlaičiu paaugliu, įžūliu tylūnu – jo tėvai žuvo per Kalgano plėšimą[13], – Čenas ką tik buvo palikęs liuteronų koležą: ten mokėsi pas vieną džiovininką intelektualą, vėlai tapusį pastoriumi, kuris, sulaukęs penkiasdešimties metų, kantriai stengėsi meile nugalėti didelį religinį nerimą. Kamuojamas gėdos dėl kūno, varginusio šventąjį Augustiną, dėl puolusio kūno, kuriame

reikia gyventi su Kristumi, kamuojamas siaubo, sukelto jį supančios ritualinės kinų civilizacijos – dėl to dar įsakmiau skambėjo kvietimas į tikrąjį religinį gyvenimą, – pastorius su širdgėla buvo sukūręs Liuterio paveikslą, apie kurį kartais kalbėdavo Žizorui: „Gyvenimas tik Dieve, bet žmogus per nuodėmę taip žemai puolė, taip nepataisomai susitepė, jog pasiekti Dievą yra savotiška šventvagystė. Iš čia Kristus, iš čia amžina kryžiaus auka". Liko Malonė, tai yra begalinė meilė arba siaubinga baimė, nelygu kokia viltis: stipri ar silpna; ir ši baimė buvo nauja nuodėmė. Taip pat liko meilė, bet ne visada širdgėlai išsklaidyti gana meilės.

Pastorius buvo prisirišęs prie Čeno. Jis neįtarė, kad Čeną globojantis dėdė pasiuntė berniuką pas misionierius vien tam, kad išmoktų anglų ir prancūzų kalbų, liepęs saugotis jų mokslo, ypač pragaro idėjos, kuri šiam Konfucijaus sekėjui[14] kėlė nepasitikėjimą. Vaikas, susidūręs ne su Dievu ar šėtonu, o su Kristumi – pastoriaus patirtis rodė, kad žmonės įtiki vien tarpininkus, – nenukrypstamai kaip ir viskam, ką darė, atsidavė meilei. Bet pakankamai gerbė ir mokytoją (pagarba mokytojui – vienintelis dalykas, kurį Kinija jam buvo tvirtai įteigusi), todėl, nors klausė dėstymo apie meilę, pajuto pastoriaus nerimą, ir tas nerimas Čenui pasirodė baisesnis ir įtikimesnis negu anas, nuo kurio buvo bandyta jį apsaugoti.

Dėdė grįžo. Susiradęs sūnėną, išsigando, subtiliai išreiškė pasitenkinimą, nusiuntė nefrito ir krištolo medelių direktoriui, pastoriui ir dar keliems; po savaitės parsikvietė Čeną į namus ir kitą savaitę išsiuntė į Pekino universitetą.

Žizoras, pravėręs burną, vis suko tarp kelių savo cigaretę, stengdamasis prisiminti andainykštį paauglį. Kaip jį atskirti, izoliuoti nuo to žmogaus, kuriuo jis tapo? „Aš galvoju apie religinį Čeno mąstymą, svetimą Kijui, ir šią akimirką didelis skirtumas tarp jų suteikia man laisvę... Kodėl man atrodo, jog pažįstu Čeną geriau negu savo sūnų?" Todėl, kad Žizoras daug aiškiau matė tai, ką buvo jame pakeitęs: šis esminis pokytis, jo darbas, buvo tikslus, apibrėžiamas, ir jis žmonėse geriausiai pažinojo kaip tik tai, ką buvo jiems davęs. Pradėjęs stebėti Čeną, Žizoras suprato, kad paauglys negalės gyventi ideologija, kuri

tučtuojau nevirs veiksmais. Šį berniuką, negaunantį meilės, religinis gyvenimas galėjo nuvesti tik į kontempliaciją arba vidinį gyvenimą, bet Čenas nekentė kontempliacijos ir svajojo apie apaštalavimą, kuriam itin trukdė tai, kad jis nebuvo gailestingas. Taigi, kad galėtų gyventi, pirmiausia jam reikėjo atsikratyti savo krikščionybės. (Iš užuominų atrodė, kad pažintis su prostitutėmis ir studentais padės įveikti vienintelę nuodėmę, visada stipresnę už Čeno valią – masturbaciją, o drauge su ja vis atsinaujinantį nerimą ir nuopuolio jausmą.) Kai naujasis mokytojas jam pateikė prieš krikščionybę ne argumentų, bet kitų kilnumo formų, tikėjimas pamažu ėmė srūti tarp Čeno pirštų be krizių. Šio tikėjimo atskirtas nuo Kinijos, įpratintas ne paklusti pasauliui, o nuo jo atsiriboti, Čenas, Žizoro padedamas, suprato, jog viskas vyko taip, lyg šiuo savo gyvenimo tarpsniu būtų buvęs vien supažindinamas su heroikos pojūčiu: ką daryti su siela, kai nėra nei Dievo, nei Kristaus?

Čia Žizoras atpažino savo sūnų, abejingą krikščionybei, tačiau japoniško auklėjimo taip pat įtikintą (Kijas nuo aštuonerių iki septyniolikos metų gyveno Japonijoje), kad idėjos turi būti ne apmąstomos, o įgyvendinamos. Kijas rimtai ir apgalvotai pasirinko veiksmą, kaip kiti pasirenka armiją arba jūrą: paliko tėvą, Kantone, Tjencine gyveno judrų juodadarbio gyvenimą, norėjo sukurti profsąjungas. Čenas, kai jo dėdė buvo suimtas kaip įkaitas ir neįstengęs išsipirkti nuteistas mirties bausme per Svatou užgrobimą[15], dvidešimt ketverių metų liko Kinijoje be pinigų, su beverčiais diplomais. Dirbo sunkvežimio vairuotoju, kol šiaurės keliai buvo pavojingi, paskui chemiko padėjėju, paskui niekuo. Visa tai jį stūmė į politinę veiklą: kitokio pasaulio viltis, galimybė pavalgyti (jis, aišku, buvo santūrus, galbūt dėl išdidumo), noras išlieti neapykantą, įgyvendinti sumanymus, veikti pagal savo būdą. Politinė veikla jo vienatvei teikė prasmės. O Kijui viskas buvo daug paprasčiau. Heroikos pojūtis jam buvo duotas kaip disciplina, o ne kaip gyvenimo pateisinimas. Jis nejautė nerimo. Jo gyvenimas turėjo prasmę, ir jis tai žinojo: išmokyti kiekvieną iš šių žmonių, kuriuos it lėtinis maras net šią akimirką žudė badas, suvokti savo orumą. Jis buvo saviškis – jie turėjo tuos pačius priešus. Kiją,

metisą, ne to luomo žmogų, baltieji niekino, o dar labiau jį niekino baltosios moterys; Kijas jų nebandė suvilioti – ieškojo savų ir juos rado. „Neįmanoma turėti orumo nei tikro gyvenimo, jei dirbi dvylika valandų per dieną ir nežinai, kam dirbi". Reikėjo, kad darbas įgytų prasmę, taptų lyg tėvyne. Asmeniniai klausimai Kijui iškildavo tik privačiame gyvenime.

– O vis dėlto jei Kijas įeitų ir man pasakytų, kaip ką tik pasakė Čenas: „Tai aš nužudžiau Tan Jen Tą", jeigu jis šitaip pasakytų, pagalvočiau: „Aš tai žinojau". Taip aiškiai jaučiu, ką jis gali padaryti, jog nors ir ką jis man sakytų, pagalvočiau: „Aš tai žinojau..."

Jis pažvelgė pro langą į sustingusią, abejingą tamsą.

„Bet jeigu tai žinočiau tikrai, jeigu tai nebūtų tik neaiški, baiminga nuojauta, aš jį išgelbėčiau".

Šiuo skaudžiu tvirtinimu jis visai netikėjo.

Kijui išvykus, Žizoras mintyse vien teisino sūnaus veiklą, tą anuo metu nesvarbią veiklą, prasidėjusią kažkur (tris mėnesius jis net nežinojo kur) Centrinėje Kinijoje ir Pietų provincijose. Kai sunerimę studentai pajusdavo, su kokia šiluma ir supratimu šis protas jiems ateina į pagalbą, tai nebuvo, kaip tada manė Pekino intelektualai, Žizoro pramoga žaisti pagal įgaliojimą gyvenimais, nuo kurių jį skyrė jo amžius; taip jis darė todėl, kad visos šios dramos jam rodėsi panašios į jo sūnaus dramą. Kai savo studentams, kurie beveik visi buvo iš smulkiosios buržuazijos, jis atskleisdavo, kad jie verčiami dėtis arba prie karo vadų, arba prie proletariato, kai sakydavo pasirinkusiems: „Marksizmas – ne doktrina, proletariatui ir jam prijaučiantiems – jums – tai noras save pažinti, pasijusti kaip tokiems, nugalėti kaip tokiems. Jūs turite būti marksistai ne todėl, kad būtumėte teisūs, bet todėl, kad nugalėtumėte neišduodami savęs", – Žizoras kalbėjo sūnui, jį gynė. Ir suvokdamas, kad ne atšiauri Kijo siela jam atsiliepia, kai po paskaitų randa savo kambarį kinų papročiu studentų užverstą gėlėmis, bent jau žinojo, kad šios rankos, kurios ruošiasi žudyti nešdamos jam kamelijas, rytoj galbūt paspaus ranką jo sūnui, kai šiam to prireiks. Štai kodėl Žizoras buvo prisirišęs prie Čeno. Tačiau ar būdamas prie jo prisirišęs galėjo numatyti, kad šią lietingą

naktį jaunuolis, kalbėdamas apie vos spėjusį sukrešėti kraują, jam pasakys: „Man jis sukėlė ne vien pasišlykštėjimą...“?

Žizoras atsistojo, ištraukė žemo stalelio stalčių, kur virš kaktusiukų kolekcijos pasidėdavo padėklą opijui. Po padėklu nuotrauka: Kijas. Paėmė nuotrauką nieko negalvodamas, tvirtai įsitikinęs, kad ten, kur jis yra, niekas nieko nebepažįsta ir kad net pats Kijas, kurį ką tik taip troško matyti, atsidūręs čia, nieko nebepakeistų, tik suteiktų jų išsiskyrimui dar didesnės nevilties, kaip būna, kai sapne apkabiname prieš daugelį metų mirusius draugus. Žizoras laikė nuotrauką suspaudęs tarp pirštų; ji buvo šilta kaip ranka. Paskui ją įmetė atgal į stalčių, išsiėmė padėklą, išjungė elektrą ir įžiebė lempą.

Dvi pypkės. Kadaise, malštant pirmajam alkiui, jo žvilgsnis į gyvas būtybes ir daiktus darydavosi geranoriškas ir pasaulis imdavo rodytis kaip aibė galimybių. Dabar slapčiausiose jo gelmėse galimybės neberasdavo vietos: jam buvo šešiasdešimt metų, ir jo prisiminimai pilni kapų. Toks grynas jo kinų meno suvokimas, šių melsvų, jo lempos vos apšviestų paveikslų suvokimas, visõs šios įtaigiõs civilizacijos, kuria jį supo Kinija ir kuria prieš trisdešimt metų jis mokėjo taip subtiliai naudotis, supratimas – jo laimės supratimas – tebuvo tik plonas uždangalas, ir po juo lyg neramūs šunys, sujudę į miego pabaigą, budo nerimas ir įkyri mintis apie mirtį.

Vis dėlto jis galvojo apie žmones, galvojo su godžia aistra, kurios nenuslopino amžius. Kad kiekviena būtybė, o pirmiausia jis pats, turi paranoiko bruožų – tuo buvo jau seniai įsitikinęs. Kadaise troško – praėję laikai – save matyti didvyriu. Ne. Ši jėga, ši slapta nesuvaldoma jo vaizduotė (jei išprotėčiau, sakė sau, iš manęs teliktų ji viena...) buvo pasirengusi priimti visas formas, taip pat ir šviesą. Kaip Kijas, ir beveik dėl tų pačių priežasčių kaip jis, Žizoras pagalvojo apie Kijo minėtas plokšteles; pagalvojo beveik panašiai kaip jis, nes Kijo mąstysena buvo susiformavusi pagal jo mąstyseną. Kaip Kijas neatpažino savo paties balso, nes girdėjo gerkle, taip ir jo, Žizoro, savimonė buvo, be abejonės, nepalyginama su galima jo nuomone apie kitą būtybę, nes ta nuomonė susidaryta ne tais pačiais būdais. Pojūčiai jai neturėjo jokios įtakos. Žizoras juto, kaip skvarbia

savo sąmone įsigauna į sritį, priklausančią jam daugiau negu bet kokia kita, juto, kaip nerimastingai pasineria į uždraustą vienatvę, kur jo galbūt niekas niekada nepasieks. Vieną akimirką jį nusmelkė pojūtis, kad tai yra *tai*, kas turi išvengti mirties... Rankos, ruošiančios naują gumuliuką, truputį virpėjo. Iš tos visiškos vienatvės jo neišvadavo netgi meilė Kijui. Tačiau nors jis ir nemokėjo pabėgti į kitą būtybę, išsivaduoti mokėjo: opijum.

Penki gumuliukai. Jau daug metų jis taip laikėsi, ne be vargo, kartais ir ne be skausmo. Pakrapštė pypkės galvutę; rankos šešėlis nutįso nuo sienos iki lubų. Žizoras stumtelėjo lempą; šešėlio kontūrai išnyko. Daiktai irgi išnyko: nepakeitę formos, liovėsi būti kitokie negu jis, atsirado šalia jo gerai pažįstamo pasaulio gelmėse, kur geranoriškas abejingumas jaukė į viena visus daiktus – pasaulio, tikroviškesnio už bet kokį kitą, nes buvo stabilesnis, panašesnis į jį patį, tikras kaip draugystė, visada atlaidus ir visada vėl surandamas: formos, prisiminimai, idėjos – visa lėtai grimzdo į išlaisvinto pasaulio gelmes. Žizoras prisiminė vieną rugsėjo popietę, kai įstabus dangaus pilkumas pieno spalva dažė ežero paviršių vandens lelijų plotų properšose; nuo sutrūnijusių apleisto paviljono stogo užraitų iki nuostabaus rūškano horizonto prieš jį plytėjo vien iškilmingo liūdesio persmelktas pasaulis. Nejudindamas varpelio, ant paviljono laiptų turėklų rymojo bonza, palikęs savo šventovę, nusėstą dulkių, prisigėrusią degančių kvapnių medžių aromato; valstiečiai, renkantys vandens lelijų sėklas, tyliai tyliai plaukė valtimi; jiems atsidūrus prie paskutinių žiedų, nuo vairagalio nutįso dvi ilgos vandens vagelės ir tuojau pat lengvai išnyko pilkame vandenyje. Dabar jos nyko jo paties sąmonėje suimdamos į savo vėduoklę visą pasaulio depresiją, depresiją be kartėlio, tobulai opijaus išgrynintą. Užsimerkęs, nešamas didelių nejudrių sparnų, Žizoras stebėjo savo vienatvę: sielvartą, kuris pasiekdavo dieviškumą tą pačią akimirką, kai šis giedrumos kilvateris, pamažu aptraukiantis mirties gelmes, išsiplėsdavo iki begalybės.

Pusė penktos ryto

Jau persirengę vyriausybės kareiviais, su neperšlampamais apsiaustais ant pečių, vyrai po vieną lipo į didelį katerį, sūpuojamą Jangdzės sūkurių.

– Du jūrininkai yra partijos nariai. Reikės juos apklausti: jie turi žinoti, kur ginklai, – tarė Kijas Katovui.

Uniforma, išskyrus aulinius batus, mažai keitė Katovo išvaizdą. Jo kariška palaidinė buvo taip pat blogai užsegiota kaip ir nekariška. Bet kepurė su snapeliu, nauja ir jam neįprasta, oriai užvožta ant pakaušio, teikė kvailą išraišką. „Nuostabus derinys – kinų karininko kepurė ir šitokia nosis!“ – pagalvojo Kijas. Buvo tamsu...

– Užsitrauk apsiausto gobtuvą, – vis dėlto paragino jis.

Kateris atsiskyrė nuo krantinės ir pagaliau nėrė į naktį. Netrukus dingo už džonkos. Šviesos pluoštai, kuriuos kreiserių prožektoriai vienu moju nukreipdavo nuo dangaus į vos įžiūrimą uostą, kryžiavosi kaip kardai.

Katovas žiūrėjo į priekį, nenuleisdamas akių nuo *Šandungo*, kuris, rodės, pamažu artėjo. Smelkiamas žuvies, uosto dūmų, stovinčio vandens kvapų (jis buvo beveik prie pat vandens), pamažu stelbiančių debarkaderio anglies smarvę, Katovas juto, kaip jo protą vėl užvaldo prisiminimai, iškylantys artėjant kiekvienam mūšiui. Lietuvos fronte jo batalionas pateko į nelaisvę baltiesiems. Nuginkluoti vyrai stovėjo išsirikiavę didžiulėje sniego lygumoje, vos apšviestoje žalzganų brėkšmos gaisų.

– Komunistai, žingsnį į priekį marš!

Jie žinojo, kad tai mirtis. Bet du trečdaliai bataliono žingtelėjo pirmyn.

– Nusivilkt mundurus! Kast duobę!

Iškasė. Dirbo lėtai, nes žemė buvo įšalusi. Baltųjų sargybiniai su revolveriu kiekvienoje rankoje (kastuvai galėjo būti panaudoti kaip ginklai) neramiai ir nekantriai laukė sustoję iš kairės ir dešinės – vidury nebuvo nieko dėl nukreiptų į belaisvius kulkosvaidžių. Tyla tvyrojo begalinė, tokia pat bekraštė kaip sniegas, plytintis kiek užmato

akys. Tik sausai dunksėjo įšalusios žemės grumstai, krisdami vis greičiau ir greičiau – vyrai skubėjo, kad sušiltų, nors jų laukė mirtis. Keli pradėjo čiaudėti.

– Gerai. Stok!

Jie apsigręžė. Užpakaly, už jų draugų, buvo susirinkę kaimiečiai – moterys, vaikai, seniai, – vos spėję apsirengti, susisupę į antklodes, varu suvaryti į egzekuciją. Stovėjo muistydami galvas, tarsi stengdamiesi nežiūrėti, bet pakerėti šiurpaus reginio.

– Nusimaut kelnes!

Kadangi mažai kas vilkėjo mundurus. Pasmerktieji dvejojo dėl moterų. Viena po kitos pasirodė skarmalais aprištos žaizdos: kulkosvaidžiai šaudė pažemiu, ir beveik visi buvo sužeisti į kojas. Daugelis lankstė kelnes, nors milines buvo numetę kaip papuola. Jie vėl buvo išrikiuoti, šį kartą prie duobės krašto, priešais kulkosvaidžius, ir aiškiai ryškėjo sniege: marškiniai ir nuogas kūnas. Sužvarbę čiaudėjo vienas per kitą be perstojo, ir tas jų čiaudulys buvo toks žmogiškas šį ankstų egzekucijos rytą, jog kulkosvaidžiai, užuot šaudę, laukė – laukė, kol gyvybė taps santūresnė. Pagaliau jie ryžosi. Kitos dienos vakarą kaimą vėl paėmė raudonieji: septyniolika išlikusių nesušaudytų, kuriuos išgelbėjo Katovas. Tie šešėliai, kadaise ryškėję sniege brėkštant žalzganai aušrai, permatomi, purtomi konvulsingo čiaudulio priešais kulkosvaidžius, buvo čia, lietingoje Kinijos naktyje, priešais *Šandungo* šešėlį.

Kateris vis plaukė pirmyn: bangavo gana smarkiai, ir žemas neaiškus garlaivio siluetas, regis, lėtai suposi upėje; vos apšviestas, jis juodavo lyg kokia tamsėlesnė dėmė apniukusio dangaus fone. *Šandungas*, be abejonės, buvo saugomas. Kreiserio prožektorius pasiekė katerį, akimirką jį sekė, paskui paliko. Kateris padarė platų lankstą ir ėmė artėti prie garlaivio iš užpakalio, kiek iš dešinės, tarsi sukdamas prie gretimo laivo. Visi vyrai vilkėjo neperšlampamus jūrininkų apsiaustus, nusismaukę gobtuvus ant pečių. Uosto direkcijos įsakymu visų laivų trapai buvo nuleisti; Katovas pro žiūronus, paslėptus po neperšlampamu apsiaustu, pažvelgė į *Šandungo* trapą: jis kabėjo apie kokį metrą virš vandens, vos apšviestas trijų lempučių. Jei kapitonas,

prieš leisdamas į laivą, paprašytų pinigų, kurių jie neturi, vyrams reikėtų po vieną šokti iš katerio; sunku būtų jį nulaikyti po trapu. O jei kas į katerį bandytų lipti iš *Šandungo*, Katovas galėtų šaudyti į tvarkančius laivo bures: po skridiniais nėra kur slėptis. Bet laivas pasirengtų gynybai.

Kateris pasisuko devyniasdešimties laipsnių kampu, priplaukė prie *Šandungo*. Stipri srovė tuo metu trenkė į šoną. Garlaivis dabar, iškilęs labai aukštai (jie buvo apačioje), rodės, visu greičiu plaukia į naktį kaip vaiduoklių laivas. Kūrikas pasistengė, kad katerio variklis dirbtų visa jėga: *Šandungas*, regis, lėtina greitį, sustoja, plaukia atgal. Jie priartėjo prie trapo. Katovas jį čiupo slenkantį pro šalį; prisitaikęs atsidūrė ant skersinio.

– Dokumentai! – pareikalavo žmogus prie trapo.

Katovas padavė. Žmogus perdavė toliau ir liko savo vietoje apgniaužęs revolverį. Taigi kapitonas turėjo atpažinti savo paties dokumentą; to reikėjo tikėtis, nes jau sykį buvo atpažinęs, kai rodė Klapikas. Tačiau... Po trapu tamsus kateris čia kilo, čia leidosi, sūpuojamas upės.

Pasiuntinys grįžo.

– Galite lipti.

Katovas nekrustelėjo; vienas iš jo vyrų su leitenanto galionais (tik jis kalbėjo angliškai) palikęs katerį įlipo į laivą ir nusekė paskui jūrininką pasiuntinį, kuris jį nuvedė pas kapitoną.

Šis – kirptais plaukais, nesveikai raudonų skruostų norvegas – jo laukė savo kajutėje sėdėdamas prie rašomojo stalo. Pasiuntinys išėjo.

– Mes atvykome paimti ginklų, – tarė leitenantas angliškai.

Kapitonas nustebęs pažvelgė į jį ir nieko neatsakė. Generolai visada mokėdavo už ginklus; dėl pardavimo būdavo slaptai tariamasi per konsulato atašė, net siunčiant tarpininką Tan Jen Tą už tiksliai nustatytą mokestį. Jeigu generolai nebesilaikytų savo įsipareigojimų slaptiems ginklų pristatytojams, kas juos tada aprūpintų ginklais? Bet kadangi jis turėjo reikalą tik su Šanchajaus valdžia, galėjo pabandyti išgelbėti savo ginklus.

– Well![*] Štai raktas.

Jis ramiai pasirausė vidinėje švarko kišenėje ir staiga išsitraukė revolverį – sulig leitenanto krūtine: juos skyrė tiktai stalas. Tą pačią akimirką išgirdo užpakaly savęs balsą:

– Rankas aukštyn!

Pro koridoriaus langą į jį taikėsi Katovas. Kapitonas nebesusigaudė, nes Katovas buvo baltasis, bet kol kas nederėjo spirtis. Ginklų dėžės nevertos gyvybės. „Vienas reisas padengs nuostolius ir duos pelno“. Jis galbūt pamatys, ką galėtų pabandyti su savo komanda. Kapitonas padėjo revolverį, ir jį paėmė leitenantas.

Įėjo Katovas ir jį iškratė: kito ginklo kapitonas neturėjo.

– Tikrai neverta tiek revolverių turėti laive, užtenka vieno prie savęs, – pasakė Katovas angliškai. Paskui jį tylomis viens po kito įėjo šeši jo žmonės. Sunki Katovo eisena, žaliūko išvaizda, riesta nosis, labai šviesūs plaukai – gal tai rusas? Škotas? Bet tas akcentas...

– Jūs ne nuo vyriausybės, ar ne?

– Nesirūpink.

Atnešė antrąjį kapitoną kaip reikiant suraišiota galva ir kojom, jį užtiko miegantį. Vyrai surišo ir kapitoną. Dviese liko jo saugoti. Kiti išėjo su Katovu. Komandos žmonės, priklausą partijai, parodė, kur paslėpti ginklai; vienintelė importuotojų iš Makao atsargumo priemonė buvo užrašas ant dėžių „Paskiri daiktai“. Prasidėjo pergabenimas. Nuleidus trapą buvo patogu, nes dėžės nebuvo didelės. Kai paskutinė dėžė atsidūrė kateryje, Katovas sugadino radijo aparatą ir užsuko pas kapitoną.

– Jei labai skubėsite pasiekti žemę, įspėju, tikrai ją pasieksite už pirmo gatvės posūkio. Labanakt.

Grynos pagyros, tačiau solidumo joms teikė virvės, įsirėžusios į belaisvių rankas.

Revoliucionieriai, lydimi dviejų komandos vyrų, kurie jiems viską paaiškino, grįžo į katerį: jis buvo atrištas nuo trapo, pasuko krantinės link, šį kartą nedarydamas lanksto. Griuvinėdami nuo supimo,

---

[*] Gerai! (*Angl.*)

vyrai persirengė džiugūs, tačiau ir sunerimę: nepriplaukę kranto niekuo negalėjo būti tikri.

Čia jų laukė sunkvežimis, šalia vairuotojo sėdėjo Kijas.

– Na?

– Nieko. Pradedančiųjų nuotykis.

Baigus krauti, sunkvežimis pajudėjo nusiveždamas Kiją, Katovą ir keturis vyrus, kurių vienas tebebuvo su uniforma. Kiti išsiskirstė.

Sunkvežimis triukšmingai riedėjo kinų miesto gatvėmis: važiuojant per duobes subarškėdavo skarda, mat palei bortus stovėjo benzino bakai. Jis sustodavo ties kiekvienu svarbiu *čonu*: krautuve, rūsiu, butu. Buvo nuleidžiama dėžė; ant šono užrašoma šifruota Kijo pastaba – šitaip buvo dalijami ginklai, kurių keletas turėjo atitekti antraeilėms kovos organizacijoms. Sunkvežimis stabtelėdavo vos kelioms minutėms. Jis turėjo aplankyti daugiau nei dvidešimt budinčių punktų.

Jiems nebuvo ko baimintis, nebent išdavystės: bildantis sunkvežimis, vairuojamas vyriausybės kariuomenės uniforma vilkinčio vairuotojo, niekam nekėlė įtarimo. Jie sutiko patrulį. „Aš tarytum pienininkas, išvežiojantis pieną“, – pagalvojo Kijas.

Aušo diena.

ANTRA DALIS

KOVO 22 D.

Vienuolikta valanda ryto

„Einasi nekaip“, – pagalvojo Feralis. Jo automobilis – vienintelis Šanchajaus *vuazenas*, nes Prancūzijos prekybos rūmų prezidentas negalėjo važinėti amerikietišku automobiliu, – riedėjo krantine. Dešinėje po vertikaliomis oriflamomis, kuriose buvo išvedžiota: „Ne ilgesnė kaip dvylikos valandų darbo diena“, „Vaikai iki aštuonerių metų neturi dirbti“, – tai šen, tai ten ant šaligatvių neramūs stoviniavo, tupėjo, gulėjo tūkstančiai verpyklų darbininkų. Automobilis pravažiavo pro būrelį moterų, susispietusių po šūkiu: „Reikalaujame leisti darbininkėms sėdėti“. Net arsenalas buvo tuščias – metalurgai streikavo. Kairėje daugybė mėlynais skarmalais vilkinčių jūrininkų be vėliavų laukė sutūpę palei upę. Demonstrantų minia krantinės pusėje nyko tiesių gatvelių gilumoje; upės pusėje grūdosi prieplaukoje ant polių, ir net negalėjai matyti, kur prasideda vanduo. Automobilis, palikęs krantinę, įsuko į Dviejų Respublikų prospektą. Jis vos stūmėsi pirmyn, dabar spaudžiamas kinų minios, kuri iš visų gatvių, ieškodama prieglobsčio, veržėsi prancūzų koncesijos link. Panašiai kaip lenktynių žirgas lenkia kitą žirgą galva, kaklu, piršimis, taip minia „lenkė“ automobilį, pamažu, be paliovos. Vienračiai su nusvirusiomis tarp ryšelių vaikų galvutėmis, krovininiai Pekino vežimaičiai, stumiami dviračiai ratukai, maži gauruoti arkliai, rankiniai vežimėliai, sunkvežimiai su šešiasdešimčia keleivių, didžiuliai čiužiniai, apkrauti visokiausiais baldais, stalais su stirksančiomis kojomis, milžinai, ištiesę ranką su strazdo narveliu, saugantys mažas moteris su pririštais ant nugarų vaikais... Vairuotojas pagaliau galėjo pasukti, įvažiuoti į nebe tokias sausakimšas gatves, kur garso signalas jau

nuvaikydavo minią kelis metrus prieš automobilio nosį. Jis sustojo prie erdvių prancūzų policijos pastatų.

Feralis beveik bėgte užbėgo laiptais.

Nors buvo pilko šilko marškiniais, raštuotu kostiumu ir aukštyn sušukuotais plaukais, jo veide dar buvo išlikę kažkas iš 1900-ųjų, jo jaunystės metų. Šypseną jam kėlė žmonės, „kurie persirengia pramonės kapitonais“, – tai, kas jam leido persirengti diplomatu: tik atsisakė monoklio. Nulinkę beveik žili ūsai, rodės, ilgino nusvirusius lūpų kampučius ir teikė profiliui šiurkštoką išraišką; kumpos nosies ir kone riesto smakro derinys dvelkė jėga; šį rytą jis buvo blogai nusiskutęs: vandens tiekimo tarnybos streikavo, ir kalkiuotas nešėjų atgabentas vanduo prastai tirpdė muilą.

Marsialio kabinete policijos viršininkas, kinų informatorius, tėviškasis Herkulis, paklausė:

– Tai viskas, pone šefe?

– Taip pat stenkitės išsklaidyti profsąjungą, – neatsigręžęs atsakė Marsialis. – Ir būkit malonus, baikit tą kvailio darbą! Jus reikėtų išmesti už durų, esate nusipelnęs: pusė jūsų žmonių tikrų tikriausi bendrininkai! Aš jums moku ne tam, kad išlaikyčiau revoliucionierių dalis, revoliucionierių, kurie nedrįsta atvirai pasisakyti, kas jie tokie: policija ne gamykla alibiams gaminti. Visus policininkus, turinčius ryšių su Gomindanu, vykit lauk, ir kad man nereikėtų šito antrąkart sakyti! Ir pasistenkit suprasti, užuot žiūrėjęs į mane kvaila mina! Jei nepažinčiau savo žmonių psichologijos geriau, negu jūs pažįstat saviškių, būtų gražu!

– Pone...

– Tvarka! Sutarta! Surikiuota! Dinkit iš čia, ir kuo greičiau. Laba diena, pone Ferali.

Jis ką tiktai atsigręžė: kariškio snukis, ne toks išraiškingas kaip pečiai.

– Laba diena, Marsiali. Na?

– Norėdama apsaugoti geležinkelį, vyriausybė priversta neleisti važinėti tūkstančiams žmonių. Nepasipriešinsi visai šaliai, bent jau turėdamas tokią policiją kaip mūsų. Vyriausybė galėtų pasikliauti

tiktai šarvuotu traukiniu su baltųjų rusų instruktoriais. Tai išties rimtas dalykas.

– Mažumą dar sudaro dauguma kvailių. Ką gi, tegu.

– Viskas priklauso nuo fronto. Čia jie bandys sukilti. Tikriausiai geruoju jiems tai nesibaigs, nes beveik neturi ginklų.

Feraliui teliko tik klausytis ir laukti, o šito jis baisiai nemėgo. Derybos, pradėtos jo, anglų ir japonų būrių vadų, kai kurių konsulatų per tarpininkus – šių knibždėte knibždėjo koncesijų viešbučiuose, – vis dar tebesitęsė. Galbūt šią popietę...

Jei Šanchajus atsidurtų revoliucionierių armijos rankose, Gomindanui pagaliau reikėtų rinktis arba demokratiją, arba komunizmą. Demokratija visada geras klientas. Ir visuomenė gali gauti pelno nesiremdama sutartimis. Tuo tarpu sovietizuotas miestas, Prancūzijos–Azijos konsorciumas, – o su juo visa Šanchajaus prancūzų prekyba, – žlugo; Feralis manė, kad didžiosios valstybės paliks jo tautiečius, kaip padarė Anglija Hankou mieste. Pats artimiausias jo tikslas buvo stengtis, kad miestas liktų nepaimtas, kol atžygiuos kariuomenė, kad komunistai nieko negalėtų griebtis vieni.

– Be šarvuočio, kiek žmonių, Marsiali?

– Du tūkstančiai policininkų ir pėstininkų brigada, pone Ferali.

– O kiek revoliucionierių, gebančių ne tik plepėti, bet ir ką kita daryti?

– Ginkluotų vos kelios šimtinės... Apie kitus, manau, neverta kalbėti. Kadangi karinė tarnyba čia neprivaloma, jie nemoka naudotis šautuvu, neužmirškite šito. Jei skaičiuosim komunistus, tai šių vyrukų vasario mėnesį buvo du ar trys tūkstančiai... dabar, be abejonės, šiek tiek daugiau.

Bet vasario mėnesį vyriausybės kariuomenė dar nebuvo sunaikinta.

– Kiek žmonių prisidės prie jų? Na, matot, pone Ferali, – kalbėjo toliau Marsialis, – visa tai mums nedaug duoda šansų. Reikėtų pažinti vadų psichologiją... Žmonių psichologiją aš pažįstu menkai. Matote, kinai...

Kartais – retai – Feralis žiūrėdavo į policijos viršininką, kaip žiūrėjo dabar; to pakakdavo, kad šis nutiltų. Feralis žvelgdavo ne tiek su

panieka kaip suirzęs žmogus, o veikiau kaip teisėjas; klausdavo ne savo lūžiu, truputį mechanišku balsu: „Ar tai ilgai truks?“, – o išraiška. Negalėjo tverti, kad Marsialis informatorių pranešimus priskiria savo įžvalgumui.

Jei Marsialis būtų drįsęs, būtų atsakęs: „Kas jums dėl to?“ Feralis stovėjo aukščiau už jį, jų santykiai buvo nustatyti reglamento, kurio jis privalėjo laikytis; Feralis buvo valdingesnis, tačiau Marsialis negalėjo pakęsti šio įžūlaus abejingumo, šio būdo jį pažeminti iki sraigtelio, jį neigti, kai norėdavo kalbėti kaip individas, o ne vien perduoti žinias. Komandiruoti diplomatai jam buvo pasakoję apie Feralio veiklą Rūmų komitetuose prieš jo žlugimą. Feralis turėjo savybių, kurios jo kalboms teikė jėgos ir aiškumo, ir posėdžiuose taip šiomis savybėmis naudodavosi, kad jo kolegos kasmet ėmė vis labiau jo nekęsti: jis turėjo savitą talentą paminti jų teisę egzistuoti. Koks nors Žoresas, koks nors Brianas[16] jiems leisdavo turėti asmeninį gyvenimą, kuris dažnai iš jų būdavo atimamas, sudarydavo iliuziją, kad kiekvieną jų maldauja, nori įtikinti, įtraukti į savo bendrininkus, suburtus bendro žmonių pažinimo ir bendros gyvenimo patirties, o Feralis architektūriškai išdėstydavo faktus ir baigdavo: „Taigi, esant tokioms aplinkybėms, ponai, tikriausiai *visiškai akivaizdus absurdas*...“ Jis priversdavo arba papirkdavo. „Niekas nepasikeitė“, – nusprendė Marsialis.

– O Hankou pusėje? – paklausė Feralis.

– Šiąnakt gavome žinių. Ten du šimtai dvidešimt tūkstančių bedarbių, yra iš ko sudaryti naują raudonąją armiją...

Jau kelios savaitės trijų Feralio kontroliuojamų bendrovių prekės gedo šalia prašmatnios krantinės: nešėjai atsisakinėjo jas pergabenti.

– Kokie dabar komunistų ir Čang Kai-ši santykiai?

– Štai jo paskutinė kalba, – atsakė Marsialis. – Aš, žinote, visai netikiu kalbomis...

– O aš tikiu. Bent šiomis. Nesvarbu.

Suskambo telefonas. Marsialis pakėlė ragelį.

– Jums, pone Ferali.

Feralis atsisėdo ant stalo.

– Alio! Alio, taip.

– ...

– Jis jums atkiša baslį, tačiau ne išgelbės, o užmuš. Jis nepritaria intervencijai, žinoma. Reikia tik nuspręsti, kas geriau: pulti jį kaip pederastą ar tvirtinti, kad jis papirktas. Tai viskas.

– ...

– Turint galvoje, kad jis nei vienoks, nei kitoks. Be to, man nemalonu, kad kai kas iš mano bendradarbių tiki, jog aš galiu pulti žmogų dėl seksualinės ydos, tegu ir tikros. Jūs mane laikot moralistu? Iki pasimatymo.

Marsialis nedrįso nieko klausti. Įžeidu ir drauge lengvabūdiška jam atrodė tai, kad Feralis jo nesupažindina su savo planais, nesako, ko laukia iš slaptų savo pasitarimų su aktyviausiais Tarptautinės prekybos rūmų nariais, su kinų verslininkų didžiųjų bendrovių vadovais. Tačiau nors policijos viršininkui buvo apmaudu nežinoti, ką jis daro, būtų buvę dar apmaudžiau prarasti postą. Feralis, gimęs Respublikoje tarsi šeimos susibūrime, su atminty įstrigusiais geranoriškais senų ponų veidais, tokiais kaip Renano, Bertelo[17], Viktoro Hugo, žymaus juristo sūnus, dvidešimt septynerių metų – istorijos mokslų kandidatas, dvidešimt devynerių – pirmosios autorių kolektyvo Prancūzijos istorijos sudarytojas, labai jaunas deputatas (jam padėjo epocha, suformavusi keturiasdešimtmečius ministrus Puankarė, Bartu), Prancūzijos–Azijos konsorciumo prezidentas, taigi Feralis, nors jo politinė karjera ir žlugo, Šanchajuje turėjo didesnę galią ir prestižą negu generalinis Prancūzijos konsulas, kuris, be to, dar buvo jo draugas. Tad policijos viršininkas buvo pagarbus ir malonus. Padavė perskaityti kalbą.

Aš išleidau iš viso aštuoniolika milijonų piastrų ir per penkis mėnesius paėmiau šešias provincijas. Prašom, tegu nepatenkintieji ieško kito kariuomenės vado, kuris išleistų taip mažai ir padarytų tiek, kiek aš...

– Pinigų klausimas, aišku, bus išspręstas paėmus Šanchajų, – tarė Feralis. – Muitinės per mėnesį jam duotų septynis milijonus piastrų, maždaug tiek, kiek reikia padengti kariuomenės deficitui...

– Taip. Bet kalbama, jog Maskva įsakė politiniams komisarams pulti prie Šanchajaus savo pačių dalinius. Sukilimas čia tuo atveju turėtų blogai baigtis...

– Kam tokie įsakymai?

– Tam, kad sumuštų Čang Kai-ši, sugriautų jo autoritetą, o jį patį pakeistų komunistų generolu, kuriam ir atitektų garbė, kad paėmė Šanchajų. Beveik tikras dalykas, jog kampanija prieš Šanchajų pradėta be Hankou centro komiteto pritarimo. Tie patys informatoriai tvirtina, kad raudonųjų štabas protestuoja prieš šią sistemą...

Feralis buvo susidomėjęs, tačiau skeptiškas. Jis toliau skaitė kalbą:

Vykdomasis Hankou centro komitetas, nors ir nepilnas, nes iš jo išėjo daug narių, vis dėlto lieka aukščiausia Gomindano partijos valdžia... Žinau, kad Sun Jat-senas priėmė komunistus[18] *kaip partijos pagalbininkus. Aš nieko prieš juos nedariau ir dažnai žavėjausi jų įkarščiu. Bet dabar jie nebesitenkina buvę pagalbininkais, o elgiasi kaip šeimininkai, gviešiasi valdyti partiją jėga ir įžūlumu. Aš juos įspėjau, kad nesutiksiu su šiais radikaliais ketinimais, kurie peržengia sutartas juos priimant ribas...*

Darėsi realu panaudoti Čang Kai-ši. Dabartinė vyriausybė reiškė tik jėgą (tos jėgos ji neteko, kai vyriausybės kariuomenė buvo sumušta) ir baimę, kurią buržuazijai kėlė revoliucionierių armijos komunistai. Labai nedaug žmonių tebuvo suinteresuoti palaikyti vyriausybę. Už Čang Kai-ši nugaros stovėjo pergalinga armija ir smulkioji kinų buržuazija.

– Daugiau nieko? – garsiai paklausė Feralis.

– Nieko, pone Ferali.

– Ačiū.

Lipdamas laiptais Feralis sutiko rudaplaukę Minervą sportiniu kostiumėliu, su puikia nejudria kauke. Tai buvo Kaukazo rusė, pasak gandų, progine Marsialio meilužė. „Norėčiau žinoti, kokią miną nutaisai malonumų akimirkomis“, – pagalvojo Feralis.

– Atsiprašau, ponia.

Lenkdamas moterį jis linktelėjo, sėdo į savo automobilį, ir šis pradėjo skverbtis per minią, šiuosyk prieš srovę. Signalas tuščiai pyp-

sėjo, bejėgis prieš masinės emigracijos jėgą, prieš milijoninės minios kunkuliavimą, kuris kyla laukiant užpuolimo. Smulkūs prekeiviai, su dviem linguojančiais padėklais ir pakvaišusiais svertuvais patys panašūs į svarstykles, dviračiai, Tangų imperatorių[19] verti vienračiai, luošiai, narveliai – Feralis stūmėsi pirmyn prieš visų akis, nerimastingai krypstančias į automobilio vidų: jeigu jo įskilęs gyvenimas sudužtų, ar pasikeistų šis gaudesys, ši stulbinanti neviltis, kuri plakėsi į jo automobilio langus! Kaip sužeistasis jis mąstė apie savo gyvenimo prasmę, suvokdamas, kokia nesaugi jo veikla, mąstė apie ją ir, beje, juto, kur yra pažeidžiamas. Jis nelabai rinkosi šią kovą; buvo priverstas imtis kiniškų reikalų, nes indokiniškai jo produkcijai reikėjo naujų rinkų. Jis čia lošė laukimo partiją: taikėsi į Prancūziją. Ir nebegalėjo ilgiau laukti.

Svarbiausia jo silpnumo priežastis – tai, kad nebuvo valstybės. Tokios pačios veiklos raida buvo susijusi su vyriausybėmis. Nuo jaunystės – dar dirbdamas parlamente jis buvo Elektros prietaisų ir energijos bendrovės prezidentas, paskui organizavo Buenos Airių uosto pertvarką – Feralis visada dirbo vyriausybėms. Pasižymėdamas didžia dorybe priimti užsakymus ir atsisakyti komisinių, jis laukė iš Azijos kolonijų pinigų, kurių jam reikėjo žlugus karjerai, nes norėjo ne lošti iš naujo, o pakeisti lošimo taisykles. Remdamasis brolio asmenine padėtimi, aukštesne už jo paties, – šis ėjo Visuotinio kapitalo judėjimo valdybos direktoriaus pareigas, – likęs vienõs galingiausių Prancūzijos finansinių grupių priešakyje, Feralis iš Indokinijos bendrosios vyriausybės – net jo priešai mielai jam parūpino priemonių palikti Prancūziją – priėmė užsakymą viešiesiems darbams už keturis šimtus milijonų. Respublika negalėjo vieno iš savo aukščiausių pareigūnų broliui atsakyti šios švietėjiškos programos vykdymo; programa buvo vykdoma griežtai – stebinantis dalykas šalyje, kur net machinacijos daromos nerūpestingai. Feralis mokėjo veikti. Geras darbas niekada nenueina niekais: grupė perėjo į Indokinijos industrializaciją. Pamažu buvo įkurtos dvi kredito (žemės ir žemės ūkio) įstaigos; keturios (kaučiukmedžio, medvilnės, tropinių ir cukrinių kultūrų) bendrovės, kontroliuojančios pirminių žaliavų

perdirbimą į fabrikinius gaminius; trys kasyklų (akmens anglies, fosfatų, aukso) bendrovės ir pridėtinė „druskos kasyklų eksploatacija"; penkios pramonės (apšvietimo ir energijos, elektros, stiklo, popieriaus, spaustuvių) bendrovės; trys transporto (baržų, buksyravimo, tramvajų) bendrovės. Svarbiausia iš jų – Viešųjų darbų bendrovė, daugybės pastangų, neapykantos ir popieriaus karalienė, šių beveik visų broliškų bendrovių, siekiančių gyventi iš pelningos kraujomaišos, motina ar pribuvėja, sugebėjo gauti leidimą tiesti Centro–Anamo geležinkelį, kurio trasa – kas galėjo tuo patikėti – didžia dalimi ėjo per Feralio grupės koncesijas.

– Tai nieko blogo, – kalbėjo administracijos tarybos viceprezidentas Feraliui, kuris tylėjo susirūpinęs, kaip savo milijonus panaudoti tam, kad užliptų ant tokios hierarchinės pakopos, iš kur galėtų vadovauti Paryžiui.

Net su naujos kinų bendrovės projektu kiekvienoje kišenėje jis galvojo tik apie Paryžių. Svajojo grįžti į Prancūziją toks stiprus, kad įstengtų nupirkti *Havas* agentūrą arba derėtis su ja, kad galėtų vėl imtis politikos žaidimo ir, apdairiai atsidūręs ministerijoje, panaudoti prieš parlamentą ministerijos ir nupirktos viešosios nuomonės sąjungą. Čia slypėjo galia. Bet šiandienė tikrovė neturėjo nieko bendro su svajonėmis: jo indokiniškos įmonės išplito, visa Feralio grupė, susijusi su komercine veikla, buvo įsiskverbusi į Jangdzės baseiną, Čang Kai-ši su revoliucionierių armija žygiavo į Šanchajų, vis gausesnė minia spaudėsi prie jo automobilio durelių. Nė viena bendrovė, priklausanti Prancūzijos–Azijos konsorciumui Kinijoje ar to konsorciumo kontroliuojama, nebuvo rami: laivų statybos bendrovės Honkonge dėl nesaugaus plaukiojimo, visos kitos – viešųjų darbų, statybos, elektros, draudimo, bankų – dėl karo ir komunizmo pavojaus. Tai, ką jos įveždavo, likdavo Honkongo arba Šanchajaus sandėliuose, ką išveždavo – Hankou sandėliuose, kartais krantinėje.

Automobilis sustojo. Tyla – paprastai kinų minia viena iš pačių triukšmingiausių – skelbė pasaulio pabaigą. Patrankos šūvis. Revoliucionierių armija taip arti? Ne, tai buvo įprastas vidurdienio šūvis. Minia atsitraukė; automobilis nejudėjo iš vietos. Feralis griebė

klausomąjį vamzdelį. Jokio atsakymo: vairuotojo nebebuvo, nebebuvo ir tarno.

Jis sėdėjo nejudrus, apstulbęs stovinčiame automobilyje, kurį iš visų pusių spaudė minia. Iš artimiausios krautuvės išėjo krautuvininkas, nešinas ant peties didžiule langine; jis apsigręžė ir vos neišmušė automobilio stiklo; uždarė savo krautuvę. Dešinėje, kairėje, priekyje ėjo iš savo krautuvių, dirbtuvių ir kiti krautuvininkai, amatininkai, nešini ant peties aprašinėtomis langinėmis: prasidėjo visuotinis streikas.

Tai nebebuvo Honkongo streikas, lėtai įsisiūbavęs ir niūrus, tai buvo armijos manevras. Visos parduotuvės, kiek aprėpė akys, buvo uždarytos. Reikėjo išvažiuoti anksčiau; jis išlipo, pašaukė rikšą. Kulis neatsakė: dideliais žingsniais bėgo į savo ratinę, važiuojamojoje gatvės dalyje dabar jis liko beveik vienas su savo automobiliu – minia ką tik buvo atsitraukusi prie namų. „Jie bijo kulkosvaidžių“, – pagalvojo Feralis. Vaikai, metę žaidimus, lėkė tarp kojų per judrų šaligatvių knibždyną. Tvyrojo tyla, dvelkianti tolimu ir drauge labai artimu gyvenimu, kokia esti pilname vabzdžių miške; sukaukė kreiserio sirena, paskui nuščiuvo. Feralis, atkišęs smakrą ir pečius, susigrūdęs rankas į kišenes, kaip išgalėdamas sparčiai žingsniavo namo. Dvi sirenos suūkė kartu, oktava aukščiau pakartodamos ką tik nuaidėjusį kauksmą, tarytum koks didžiulis tyliai glūdintis gyvulys būtų šitaip įspėjęs apie savo pasirodymą. Visas miestas tykojo.

Pirma valanda dienos

– Be penkių, – tarė Čenas.

Jo būrio vyrai laukė. Visi jie buvo verpyklų darbininkai, apsirengę mėlynos drobės drabužiais; jis vilkėjo tokiu pat apdaru kaip jie. Visi nusiskutę, visi liesi – visi stiprūs: mirtis anksčiau už Čeną buvo padariusi savo atranką. Du po pažasčia laikė šautuvus, nukreipę vamzdžius į žemę. Septyni turėjo revolverius iš *Šandungo*; vienas granatą; dar keletas jas slėpė kišenėse. Kokia trisdešimt laikė peilius, kastetus, durtuvus; aštuoni ar dešimt be jokio ginklo tupėjo prie sku-

durų, žibalo bakų, sumestų į krūvą geležinės vielos ritinių. Vienas paauglys ėmė iš maišelio vinis stambiom galvutėm ir apžiūrinėjo it sėklas: „Tikrai ilgesnės už pasagvines...“ Stebuklų rūmai, bet gaubiami neapykantos ir ryžto.

Jis buvo jiems svetimas. Nors įvykdė žmogžudystę, nors buvo čia. Jeigu šiandieną mirtų, mirtų vienišas. Viskas jiems atrodė paprasta: jie ėjo užsikariauti duonos ir orumo. O jis... net nežinojo, apie ką su jais kalbėti, be skausmo ir bendros jų kovos. Bent jau žinojo, kad žmones tvirčiausiais saitais susieja mūšis. O čia ir vyko mūšis.

Jie pakilo su maišeliais ant pečių, su bakais rankose, su vielomis po pažasčių. Dar nelijo; šiõs tuščiõs gatvės – sakytum, instinktyviai pajutęs, kas čia rengiama, ją dviem šuoliais peršoko šuo – liūdesys buvo toks pat didis kaip ir tyla. Gretimoje gatvėje driokstelėjo penki šūviai: trys drauge, paskui vienas ir dar vienas. „Prasideda“, – tarė Čenas. Vėl stojo tyla, tačiau atrodė nebe tokia kaip anksčiau. Ją drumstė vis artesnis skubus arklių kanopų kaukšėjimas. Ir panašiai kaip po ilgo perkūnijos grumenimo tvyksteli vertikalus žaibas, jiems vis dar nieko nematant gatvę užtvindė triukšmas: sumišai aidintys riksmai, šūviai, niršus žvengimas, krintančių kūnų dunksėjimas; paskui, kai iš daugybės lūpų išsiveržę šūksniai sunkiai slopo įsitvyrant nedrumsčiamai tylai, sustugo žudomas žmogus – it vienu kirčiu mirtinai sužeistas šuo.

Per kelias minutes jie bėgte pasiekė svarbesnę gatvę. Visos parduotuvės buvo uždarytos. Ant žemės tysojo trys lavonai; viršuje plytėjo telefonų laidais išraižytas neramus dangus, kuriuo plaukė tamsūs dūmai; gatvės gale kokia dvidešimt raitelių (Šanchajuje buvo labai mažai kavalerijos) neryžtingai sukiojosi nematydami sukilėlių, kurie su savo instrumentais spaudėsi prie sienų, įbedę akis į nenustygstančius arklius. Čenas negalėjo nė svajoti juos pulti: jo vyrai buvo per menkai ginkluoti. Raiteliai pasuko į dešinę, galų gale pasiekė postą; sargybiniai ramiai suėjo vidun paskui Čeną.

Policininkai lošė kortomis, šautuvus ir mauzerius sudėję į stovus. Jų vadas puskarininkis atidarė langą ir sušuko į tamsutėlį kiemą:

– Jūs visi, kurie mane girdite, esate mums padarytos prievartos liudytojai. Matote, jog esame neteisėtai priversti pasiduoti jėgai!

Jis buvo beuždarąs langą; Čenas jį sulaikė ir pažvelgė į kiemą: ten nieko nebuvo. Bet orumas liko išsaugotas ir teatrinė replika nuskambėjo pačiu laiku. Čenas pažinojo savo tautiečius; šis „ėmėsi vaidmens“, vadinasi, tikriausiai nesiims veiklos. Jis išdalijo ginklus. Sukilėliai išėjo, šį kartą visi ginkluoti: neverta laikyti užimtus beginklius policijos postus. Policininkai dvejojo. Trejetas pakilo norėdami juos pasekti. (O gal jie plėšikaus...) Čenas vargais negalais jų atsikratė. Kiti susirinko kortas ir ėmė lošti toliau.

– Jeigu jie laimės, – tarė vienas, – mes galbūt šį mėnesį gausim atlyginimą?

– Galbūt... – atsakė puskarininkis. Jis išdalijo kortas.

– Bet jei bus sumušti, gal sakys, jog mes juos išdavėme?

– O ką būtume galėję padaryti? Paklusome jėgai. Mes visi liudytojai, kad niekas neišdavė.

Jie mąstė sugniuždyti tos minties, įtraukę kaklus it kormoranai.

– Mes nesame atsakingi, – pareiškė vienas.

Visi pritarė. Vis dėlto pakilo ir nuėjo lošti į gretimą parduotuvę, kurios savininkas nedrįso jų išvyti. Poste liko vien uniformų krūva.

Linksmas ir nepatiklus Čenas žingsniavo vieno iš centrinių postų link: „Viskas einasi gerai, – mąstė jis, – bet jie beveik tokie pat vargšai kaip mes“. Baltieji rusai ir šarvuotojo traukinio kareiviai tikrai kautųsi. Karininkai irgi. Tolimi duslūs sprogimai, tarsi prislopinti žemo dangaus, drebino orą miesto centro pusėje.

Sankryžoje būrio vyrai – dabar visi buvo ginkluoti, net nešantieji bakus – valandėlę dvejojo žvalgydamiesi. Kreiseriai ir pašto laivai, negalėdami iškrauti savo krovinių, leido įstrižus dūmų kamuolius, kuriuos stiprus vėjas sklaidė į tą pusę, kur žygiavo sukilėliai, tarytum, dangus taip pat būtų dalyvavęs sukilime. Kitas policijos postas buvo įsikūręs dviaukščiame senoviniame raudonų plytų name; abipus durų stovėjo du sargybiniai su durtuvais ant šautuvų vamzdžių. Čenas žinojo, kad specialioji policija sukelta ant kojų jau prieš tris dienas ir

jos žmonės pavargę nuo nuolatinio budėjimo. Čia buvo karininkų, kokia penkiasdešimt gerai apmokamų policijos pareigūnų su mauzeriais ir dešimt kareivių. Išlikti gyviems, išlikti gyviems bent jau artimiausią savaitę! Čenas stabtelėjo ties gatvės kampu. Ginklai, be abejonės, stovuose, pirmo aukšto kambaryje, dešinėje, sargybinėje, priešais karininko kabinetą. Čenas su dviem savo vyrais per savaitę čia lankėsi keletą kartų. Jis išsirinko dešimt vyrų be šautuvų, liepė paslėpti revolverius palaidinėse ir su jais žengė pirmyn. Jiems išnirus iš už gatvės kampo, sargybiniai pamatė juos ateinančius; sargyba niekuo nepasitikėjo, bet įtarimo jie nesukėlė; delegacijos dažnai ateidavo pasikalbėti su karininku: paprastai atnešdavo jam arbatpinigių, o tam reikėjo daug garantijų ir žmonių.

– Pas leitenantą Šuei Tuną, – tarė Čenas.

Aštuoniems vyrams einant vidun, du paskutiniai, tarsi stumtelėti grūdantis, įsispraudė tarp sienos ir sargybinių. Pirmiesiems atsidūrus koridoriuje, sargybiniai pajuto revolverių vamzdžius, įremtus jiems į šonus. Jie leidosi nuginkluojami: nors jiems buvo mokama daugiau negu jų vargšams kolegoms, tačiau ne tiek, kad galėtų rizikuoti gyvybe. Keturi Čeno vyrai, neprisidėję prie pirmo būrelio ir, regis, atsitiktinai ėję gatve, juos nuvedė palei sieną. Pro langus niekas nieko nepastebėjo.

Iš koridoriaus Čenas pamatė stovus su šautuvais. Sargybinėje tebuvo šeši policininkai, ginkluoti automatiniais pistoletais, ir tie ginklai kabėjo jiems prie šonų uždaruose dėkluose. Atkišęs revolverį, jis puolė prie šautuvų stovų.

Jei policininkai būtų buvę ryžtingi, užpuolimas nebūtų pavykęs. Nors Čenui vieta buvo pažįstama, nebūtų spėjęs kiekvienam savo vyrui nurodyti, į kurį policininką taikytis; vienas ar du policininkai būtų galėję iššauti. Bet visi pakėlė rankas. Tučtuojau buvo nuginkluoti. Įžengė naujas Čeno vyrų būrys. Pradėta vėl dalyti ginklus.

„Šiuo metu, – pagalvojo Čenas, – mieste du šimtai būrių daro tą patį kaip mes. Jeigu ir jiems taip sekasi...“ Vos jam paėmus trečią šautuvą, laiptuose subildėjo skubūs žingsniai: kažkas bėgo viršun. Jis išėjo. Žengiant pro duris iš antrojo aukšto driokstelėjo šūvis. Bet dau-

giau nieko. Vienas karininkas, leisdamasis žemyn, pamatė sukilėlius, šovė nuo laiptų, bet vėl greitai pakilo į laiptų aikštelę.

Tuojau prasidės mūšis.

Pakopos kilo į antrojo aukšto laiptų aikštelę, kurios vidury buvo durys. Gal azijiečių papročiu nusiųsti parlamentarą? Čenas nekentė kiekvieno patarimo, kurį jam kuždėjo kiniškas sveikas protas. Mėginti laiptus paimti šturmu? Policininkai, be abejonės, turi rankinių granatų. Pagal karinio komiteto nurodymus, Kijo perduotus visiems būriams, bent kiek nepasisekus reikės atidengti ugnį, užimti pozicijas gretimuose namuose ir paprašyti specialiųjų grandžių pagalbos.

– Padekit!

Vyrai su bakais mėgino paleisti didelę srovę, bet iš siaurų kakliukų tebėgo juokingai menkos srovelės. Jiems teko lėtai laistyti degalus ant baldų, išilgai sienų. Čenas pasižiūrėjo pro langą: priešais – uždaros parduotuvės siauri langeliai, žvelgiantys į posto duris, aukštai – apšepę riesti kiniškų namų stogai ir begalinė pilko dangaus ramybė, artimo ir žemo dangaus, kuris gaubė tuščią gatvę ir kurio nemargino joks debesis. Kiekvienas mūšis buvo absurdiškas, gyvenimo akivaizdoje viskas išnyko; jis atsikvošėjo kaip tik laiku ir pamatė, kaip pažiro stiklai ir žemyn nulėkė rėmai dūžtant stiklui ir trenkiant salvei: į juos kažkas šaudė iš lauko.

Antra salvė. Dabar jie buvo tarp pasirengusių pulti policininkų, antro aukšto šeimininkų, ir naujų nematomų užpuolikų, užspeisti šiame kambaryje, kur tekėjo degalai. Visi Čeno vyrai gulėjo kniūpsti, surišę belaisvius kampe. Sprogus nors vienai granatai, jie užsidegtų. Vienas iš gulinčiųjų kažką sumurmėjo ir parodė pirštu: ant stogo šaulys, ir pačiame kairiajame lango krašte, atmetę petį atgal, į regėjimo lauką atsargiai slinko kiti nereguliariosios armijos kariai. Tai buvo sukilėliai, saviškiai.

„Tie kvailiai šaudo iš pradžių nepasiuntę žvalgo“, – pagalvojo Čenas. Kišenėje jis turėjo mėlyną Gomindano vėliavą. Išsitraukė ją ir puolė į koridorių. Tą akimirką pajuto baisų ir sykiu buką smūgį į juosmenį ir tuo pat metu išgirdo siaubingą trenksmą, kuris jį persmelkė iki vidurių. Atmetė rankas kiek išgalėdamas atgal, kad išsi-

laikytų, bet griuvo leisgyvis ant žemės. Jokio garso; paskui nukrito kažkoks metalinis daiktas, ir tučtuojau kartu su dūmais į koridorių įsiveržė aimanos. Jis atsikėlė: nebuvo sužeistas. Svyrinėdamas uždarė duris, pravertas nežinia kokio sprogimo, kaire ranka iškišo pro tarpą laukan savo vėliavą: pataikiusi į ranką kulka jo nebūtų nustebinusi. Tačiau ne, nuaidėjo džiaugsmo šūksnis. Pro langą pamažu plaukiantys dūmai trukdė įžiūrėti sukilėlius kairėje pusėje, bet jį šaukė esantieji dešinėje.

Jo vos nepargriovė antras sprogimas. Apgulti policininkai pro antrojo aukšto langus mėtė granatas (kaip jie galėjo juos atidaryti ir likti nesužeisti kulkų iš gatvės?). Pirmoji granata, kuri jį parmetė ant žemės, sprogo prie namo, ir pro atviras duris ir langą įlėkė smulkios skeveldros, tarsi granata būtų sprogusi pačioje sargybinėje; išsigandę sprogimo, likę gyvi jo žmonės šoko laukan, mažai tepridengti dūmų. Policininkų apšaudomi pro langus du pargriuvo vidury gatvės susirietę lyg triušiai; trečias gulėjo įbedęs veidą į raudoną dėmę, lyg jam būtų iš nosies bėgęs kraujas. Nereguliariosios kariuomenės vyrai atpažino saviškius, bet, kai kuriems iš jų mostais ėmus kviesti Čeną, karininkai pamanė, jog kažkas tuoj išeis, ir jie sviedė antrą granatą. Ji sprogo gatvėje, į kairę nuo Čeno: jį apsaugojo siena.

Iš koridoriaus jis pradėjo apžiūrinėti sargybinę. Nuo lubų vingiuodami pamažu leidosi dūmai. Ant grindų matei tysančius kūnus: nuo pažemės tarsi šunų kiauksėjimas į kambarį sklido aimanos. Kampe vienas belaisvis nutraukta koja saviškiams rėkė: „Nustokit šaudę!“ Alsūs jo šūksniai, rodės, sklaistė dūmus, kurie abejingai tebedriekė savo skraistės ringes virš kančios it regima lemtis. Šis rėkiantis žmogus nutraukta koja negalėjo likti *surištas*, tai buvo neįmanoma. Bet ar tuoj nesprogs dar viena granata? „Kas man rūpi, – pagalvojo Čenas, – tai priešas“. Tačiau be kojos, tačiau surištas. Jo jausmas buvo daug stipresnis už gailestį: tas surištas žmogus buvo jis pats. „Jei granata sprogs lauke, pulsiu kniūpsčias. Jei atriedės iki čia, turėsiu tučtuojau ją sviesti atgal. Vienas šansas iš dvidešimties, kad išsisuksiu. Ką aš čia veikiu? Ką aš čia veikiu?“ Kad žus, jam nebuvo labai svarbu. Nerimavo, kad bus sužeistas į pilvą, bet tas neri-

mas nebuvo toks nepakenčiamas kaip šios kenčiančios surištos būtybės vaizdas, kaip šis žmogaus bejėgiškumas prieš skausmą. Jis žengė prie sužeistojo su peiliu rankoje, norėdamas perpjauti virves. Belaisvis pamanė, kad Čenas ateina jo nužudyti; norėjo dar garsiau surikti, bet jo balsas nusilpo, virto švilpesiu. Čenas kaire ranka čiupinėjo prigludusius prie kūno pilnus lipnaus kraujo drabužius, neįstengdamas atitraukti žvilgsnio nuo išmušto lango, pro kurį galėjo įskrieti granata. Pagaliau apčiuopė virves, pakišo peilį ir perpjovė. Žmogus neberėkė: mirė arba nualpo. Čenas, vis nenuleisdamas akių nuo išdaužto lango, grįžo į koridorių. Jį nustebino pasikeitęs kvapas. Lyg tiktai dabar būtų pradėjęs klausytis, išgirdo, kad sužeistųjų dejonės irgi pasikeitė – virto staugsmu: kambaryje suliepsnojo degalų prisigėrusios ir granatų padegtos nuolaužos.

Vandens nebuvo. Kol sukilėliai paims postą, sužeistieji (dabar belaisviai neberūpėjo: jis galvojo tik apie saviškius) bus suanglėję... Išeiti, išeiti! Pirmiausia viską apsvarstyti, kad paskui tereikėtų daryti kuo mažiau judesių. Nors jis ir drebėjo, pabėgimo apsėstas jo protas buvo aiškus: reikia eiti į kairę, ten jį apsaugos dengtas prieangis. Dešine ranka pravėrė duris, kairiąja duodamas ženklą tylėti. Priešai iš viršaus jo negalėjo matyti; būtų išdavęs tik sukilėlių elgesys. Jautė saviškių žvilgsnius, įsmeigtus į šias atviras duris, į kresną jo siluetą, mėlyną tamsioje koridoriaus gilumoje. Jis ėmė slinkti į kairę, glausdamasis prie sienos, susinėręs rankas, dešinėje suspaudęs revolverį. Eidamas pirmyn žingsnis po žingsnio, žiūrėjo į langus virš savęs: vieną dengė apsauginė plokštė, pritvirtinta prie lango stogelio. Be reikalo sukilėliai šaudė į langus: granatos buvo mėtomos iš po šio stogelio. „Jeigu jie bandys mesti, aš tikriausiai pamatysiu granatą ir, be abejo, ranką, – mąstė Čenas, vis žingsniuodamas į priekį. – Ją pamatęs turiu sugauti kaip paketą ir sviesti kuo toliau..." Jis nesustodamas tebeslinko it krabas. „Negalėsiu jos numesti labai toli. Į pilvą tuoj susmigs sauja skeveldrų..." Jisai vis slinko pirmyn. Užuodė stiprų degėsių kvapą ir staiga pajuto, kad už nugaros nebėra atramos (atgal nesigręžiojo), ir iš to suprato, jog eina po pirmojo aukšto langu. „Jei sugausiu granatą, sviesiu, kol nesprogo, į sargybi-

nę. Sienos storos, prabėgęs langą, išsigelbėsiu". Nesvarbu, kad sargybinė ne tuščia, kad ten guli tasai žmogus, kuriam jis perpjovė virves, ir jo paties sužeistieji. Net pro dūmų kamuolių properšas nematė sukilėlių, nes negalėjo atitraukti akių nuo lango stogelio, bet tebejuto nukreiptus į save žvilgsnius: nors langai buvo apšaudomi ir tai policininkams trukdė, jis stebėjosi, kaip jie nesupranta, jog kažkas dedasi. Staiga pamanė, kad jie mažai teturi granatų ir prieš mesdami apsižiūri; tuojau, tartum ta mintis būtų įkūnijusi kažkokį šešėlį, po lango stogeliu pasirodė galva, nepastebima sukilėliams, bet ne jam. Užuot ir toliau slinkęs it šokėjas ant lyno, jis įnirtęs iššovė ant nuomonės, šoko pirmyn, pasiekė dengtą prieangį. Iš langų driokstelėjo salvė, ten, kur jis ką tik buvo, sprogo granata: policininkas, į kurį Čenas nepataikė, išsigandęs antros kulkos, sudvejojo kišdamas ranką su granata iš po lango stogelio. Čenas pajuto smūgį į kairę ranką: prieš nusmeigiant Tan Jen Tą persirėžta durklu vieta buvo jautri oro bangoms. Žaizda vėl kraujavo, bet Čenui neskaudėjo. Tvirčiau nosine suveržęs tvarstį, jis kiemais išėjo pas sukilėlius.

Puolimo organizatoriai buvo susirinkę labai tamsioje perėjoje.

– Negi negalėjote pasiųsti žvalgų!

Čono šeimininkas, aukštas nusiskutęs kinas trumputėmis rankovėmis, pažvelgė į prieinantį šešėlį, iš lėto pakėlė antakius, susitaikęs su likimu.

– Liepiau paskambinti, – paprastai atsakė jis. – Dabar laukiame šarvuoto sunkvežimio.

– Kur kiti būriai?

– Mes užėmėme pusę postų.

– Ne daugiau?

– Ir tiek jau labai gerai.

Visi tie tolimi šūviai buvo sukilėlių, traukiančių Šiaurės stoties link.

Čenas sunkiai alsavo, lyg būtų išlipęs iš vandens ir atsidūręs vėjo pagairėje. Atsirėmė nugara į sieną, kurios kampas visus dengė, pamažu atgaudamas kvapą, galvodamas apie išvaduotą iš virvių belaisvį. „Man reikėjo nekreipti dėmesio į tą tipą. Kas iš to, kad perpjoviau

virves, jei tai negali nieko pakeisti?" Bet ir dabar ar galėtų palikti žmogų, kuris muistosi surištas, nutraukta koja? Sava žaizda jam priminė Tan Jen Tą. Koks jis buvo kvailas visą šią naktį, visą šį rytą! Nieko nebuvo paprasčiau kaip nužudyti.

Policijos poste tebeliepsnojo nuolaužos, artėjant liepsnai teberėkė sužeistieji; nuolatiniai, pasikartojantys jų šūksniai skambėjo šioje žemoje dengtoje galerijoje, kuri pasidarė be galo artima, nes tolimi iš čia atrodė sprogimai, sirenos, visas tas karo gausmas, slopstantis niūriame ore. Tolimas geležies džerškesys, prasimušęs pro jį, skambėjo vis arčiau: važiavo sunkvežimis. Naktį sukilėliai jį apkalė šarvais, bet labai prastai: visos plokštės sukiojosi. Sustabdžius tarškėjimas liovėsi ir vėl pasigirdo šūksmai.

Čenas, kuris vienintelis buvo įsigavęs į policijos postą, paaiškino padėtį gelbėjimo komandos vadui. Tai buvo senas Vampo kadetas; Čenas mieliau pasirinko vieną iš Katovo būrių, o ne jo jaunų buržua komandą. Nors akivaizdoje šių bendražygių, kurie susirietę negyvi gulėjo vidury gatvės, jis neįstengė visiškai susivienyti su savo vyrais, tačiau visada žinojo, kad nekenčia kinų buržuazijos; proletariatas bent jau buvo jo vilties forma.

Karininkas išmanė savo darbą. „Iš sunkvežimio jokios naudos, – tarė jis, – net be stogo. Ganėtų įmesti vidun granatą, ir viskas išlėktų į orą, bet ir aš atsivežu granatų". Čeno vyrai, kurie jų turėjo, buvo sargybinėje – negyvi? – o antrojo būrio sukilėliai jomis apsirūpinti negalėjo.

– Pamėginsime per viršų.

– Gerai, – tarė Čenas.

Karininkas pažvelgė į jį suirzęs: jis neklausė jo nuomonės, bet nieko nepasakė. Abu – kariškis, nors ir civilio kostiumu, ežiuku kirptais plaukais, trumpais ūseliais, susijuosęs diržu, prie kurio kabėjo revolveris, ir Čenas, kresnas, mėlyna darbo palaidine, apžiūrinėjo policijos postą. Durų dešinėje artėjančios prie sužeistų jų draugų liepsnõs dūmai sruvo lauk tolydžiai ir tvarkingai, tarsi leidžiami kokio mechanizmo, kaip ir šūksmai, kurie dėl to, kad aidėjo nuolatos, atrodė tarsi vaikų, nebaisūs. Kairėje pusėje – nieko. Antro aukšto langai buvo už-

traukti užuolaidomis. Retkarčiais kas nors iš puolančiųjų dar pašaudydavo į kokį langą ir keletas nuolaužų nukrisdavo ant šaligatvio, nukloto storu nubyrėjusio tinko, lystelių, šeberkščių sluoksniu, kur blizguliavo stiklo šukės, nors diena buvo blausi. Postas iššaudavo tik tada, kai kuris nors sukilėlis palikdavo savo slėptuvę.

– O kaip kiti būriai? – vėl paklausė Čenas.

– Beveik visi policijos postai užimti. Svarbiausias, atsitiktinai, pusę antros. Mes ten paėmėme aštuonis šimtus šautuvų. Jau galime siųsti pastiprinimą tiems, kurie susiduria su pasipriešinimu: jūs esate trečias būrys, sulaukęs mūsų pagalbos. O jie pastiprinimo nebegauna: blokuojame kareivines, Pietų stotį, arsenalą. Bet turime čia baigti: mums reikia kuo daugiau žmonių puolimui. Ir liks šarvuotasis traukinys.

Mintis, kad du šimtai būrių veikia panašiai kaip jo būrys, kėlė Čenui entuziazmą ir kartu jį trikdė. Nors drėgnas ir šiltas vėjas iš viso miesto atnešdavo šūvių poškesį, prievarta jam atrodė pavienis veiksmas.

Kažkoks vyras pasigriebė iš sunkvežimio dviratį, nuvažiavo. Tą akimirką, kai jis sėdo ant dviračio, Čenas atpažino: Ma, vienas iš pagrindinių agitatorių. Nuvažiavo informuoti karinio komiteto apie padėtį. Tipografas, visą gyvenimą, jau dvylika metų, skiriantis Spaustuvininkų sąjungos kūrimui, viliasi suburti visus kinų spaustuvininkus; persekiojamas, nuteistas mirti, pabėgęs, nenuilstantis organizatorius. Džiaugsmo šūksniai: vyrai tuo pačiu metu kaip ir Čenas jį atpažino ir šūksmais pasveikino. Jis pasižiūrėjo į juos. Pasaulis, kurį jie kartu kūrė, smerkė jį, Čeną, kaip ir jų priešų pasaulis. Ką jis veiktų būsimoje gamykloje, pasislėpusioje už jų mėlynų kombinezonų?

Karininkas išdalijo granatas, ir dešimt vyrų stogais nuėjo užimti pozicijų, kad galėtų užgrobti policijos postą. Prieš policininkus reikėjo naudoti jų pačių taktiką, mesti sprogmenis pro langus: langai siekė gatvę, bet ne stogą, ir tik vienas buvo su stogeliu. Sukilėliai žengė nuo stogo ant stogo, mažučiai dangaus fone. Postas šaudė kaip šaudęs. Sakytum, tik mirštantieji pajuto juos artinantis – šūksmai staiga pasikeitė, virto dejonėmis. Vos juos girdėjai. Dabar tai buvo slopūs

pusnebylių riksmai. Siluetai pasiekė policijos posto lenkto stogo kraigą, pamažu ėmė leistis žemyn; Čenas juos matė blogiau, nes jie neberyškėjo dangaus fone. Gerklinis gimdančios moters klyksmas nustelbė dejones, kurios jį pakartojo it aidas, paskui nutilo.

Nors triukšmas nesiliovė, staiga nuščiuvus riksmams, regis, stojo šiurpi tyla: nejaugi sužeistuosius pasiekė ugnis? Čenas susižvelgė su karininku, užsimerkė, kad geriau girdėtų. Nieko. Kiekvienas atsimerkęs susidūrė su tyliu kito žvilgsniu.

Kažkuris iš vyrų, įsikabinęs į lakuotą stogo chimerą, ištiesė laisvąją ranką virš gatvės, metė granatą į antro aukšto langą, virš kurio kyšojo, – per žemai. Granata sprogo ant šaligatvio. Jis metė antrą: ši įlėkė į kambarį, kur gulėjo sužeistieji. Pro išdaužtą langą išsiveržė riksmai; ne, ne tokie kaip ką tik aidėję, o mirtinas trūksmingas staugsmas, ūmus dar neišsekusios kančios protrūkis. Žmogus metė trečią granatą ir vėl nepataikė į langą.

Tai buvo vienas iš vyrų, atvažiavusių sunkvežimiu. Bijodamas skeveldrų, jis vikriai atšoko atgal. Vėl pasilenkė su ketvirta granata iškeltoje rankoje. Už jo žemyn lipo vienas iš Čeno žmonių. Ranka nenusileido: visas kūnas buvo sunaikintas tarsi didžiulio rutulio. Ant šaligatvio driokstelėjo smarkus sprogimas; ir per dūmus ant sienos pasirodė metrinė kraujo dėmė. Dūmai išsisklaidė: siena buvo aptaškyta krauju ir mėsomis. Antras sukilėlis, netekęs atramos, visu svoriu čiuoždamas nuo stogo, nustūmė pirmąjį. Abu krito ant savo pačių granatų su ištrauktais žiedais.

Iš kitos stogo pusės, iš kairės, atsargiai žengė dviejų būrių – Gomindano buržua ir darbininkų komunistų – vyrai. Nukritus draugams, jie stabtelėjo, o dabar vėl ėmė pamažėle leistis. Vasario represijos buvo itin skaudžios, todėl šiam sukilimui netrūko pasiryžusių žmonių. Iš dešinės atėjo kiti vyrai.

– Sudarykit grandinę! – iš apačios sušuko Čenas.

Šūksmą pakartojo sukilėliai, esantys prie pat posto. Vyrai susikibo už rankų, aukščiausiai stovįs kaire ranka stipriai apglėbė storą ir tvirtą stogo kraigo chimerą. Jie vėl pradėjo mėtyti granatas. Apgultieji negalėjo smogti atsakomojo smūgio.

Po kelių minučių trys granatos įlėkė pro du nusitaikytus langus; ketvirta nunešė lango stogelį. Sveikas liko tik vidurinis langas.

– Į vidurinį! – sušuko kadetas.

Čenas pasižiūrėjo į jį. Šis žmogus įsakinėdamas jautė džiaugsmą, kokį jaučia puikus sportininkas. Jis beveik nesisaugojo. Be jokios abejonės, buvo drąsus, bet svetimas savo žmonėms. Čenas buvo artimas saviesiems, tačiau nepakankamai.

Nepakankamai.

Jis paliko kadetą, perėjo gatvę, kur nesiekė apgultųjų šūviai. Užlipo ant stogo. Žmogus, įsitvėręs į kraigą, silpo: Čenas jį pakeitė. Sužeistąja ranka apkabinęs cementinę ir gipsinę chimerą, dešine laikydamas pirmą grandinės vyrą, tebebuvo vienatvės nelaisvėje. Trys slystantys vyrai kabojo ant jo rankos, ir jų svoris vėrė jam krūtinę kaip ietis. Posto viduje sproginėjo granatos, bet iš ten niekas nebešaudė. „Mus saugo palėpė, tačiau taip bus neilgai. Išlėks stogas". Nors mirtis buvo arti, nors jį plėšė į gabalus tas brolių svoris, jis nebuvo jiems savas. „Argi net kraujas nieko nereiškia?"

Kadetas apačioje žvelgė į jį nieko nesuprasdamas. Vienas vyriškis, užlipęs paskui Čeną, pasisiūlė jį pakeisti.

– Gerai. Aš pats mesiu.

Perdavė jam tą kūnų grandinę. Išsekusiais jo raumenimis kilo bekraštė neviltis. Pelėdos veidas mažomis akutėmis buvo ištįsęs, visiškai nejudrus; apstulbęs pajuto, kaip per nosį nuriedėjo ašara. „Nervai", – pagalvojo jis. Išsitraukė iš kišenės granatą, ėmė leistis kabindamasis į grandinės vyrų rankas. Bet po nepaprastų pastangų laikant grandinę rankos atrodė suglebusios, neklausė. Grandinės paramstis buvo puošmena, kuria kraštuose baigėsi stogas. Iš čia pasiekti vidurinį langą buvo veik neįmanoma. Atsidūręs sulig stogu, Čenas paleido metiko ranką, įsikibo į jo koją, paskui į laštaką, nučiuožė stačiu vamzdžiu: lango paliesti negalėjo – buvo per toli, tačiau gana arti mesti granatai. Jo draugai sustingo. Kyšulys virš pirmo aukšto leido jam sustoti. Jis stebėjosi, kad žaizdą nelabai skauda. Įsitvėręs kaire ranka į kablį, laikantį laštaką, pasvėrė delne parengtą pirmą savo granatą. „Jeigu ji nukris į gatvę, po manimi, aš žuvęs". Sviedė ją taip smarkiai, kaip tik leido jo padėtis: granata įlėkė vidun ir sprogo.

Apačioje vėl supoškėjo šūviai.

Pro paliktas atviras duris policininkai, išvyti iš paskutinio kambario, šaudydami ant nuomonės ir stumdydamiesi it išsigandę neregiai, puolė lauk. Nuo stogų, iš dengto prieangio, pro langus šaudė sukilėliai. Pašautieji krito vienas po kito, prie durų daug, toliau vis rečiau.

Ugnis liovėsi. Čenas nučiuožė, vėl įsikibęs laštako: į kojas nežiūrėjo ir užšoko ant lavono.

Kadetas žengė į postą. Čenas ėjo jam pavymui, traukdamas iš kišenės nemestą granatą. Sulig kiekvienu žingsniu vis skaudžiau suvokė, kad sužeistųjų aimanos nutilo. Sargybinėje tik negyvėliai. Sužeistieji buvo sudegę. Antrame aukšte vėl negyvėliai, keletas sužeistųjų.

– Dabar į Pietų stotį, – tarė karininkas. – Paimkime visus šautuvus – jų prireiks kitiems būriams.

Ginklai buvo sunešti į sunkvežimį; vyrai, juos visus surinkę, stati susigrūdo sunkvežimyje, susėdo ant variklio gaubtuvo, įsitaisė ant paminų, įsikibo į galą. Kiti nužingsniavo gatvele gimnasto žingsniu. Likusi vidur tuščios gatvės didelė kraujo dėmė atrodė nepaaiškinama; sunkvežimis, aplipęs žmonėmis, barškėdamas skarda suko už kampo Pietų stoties ir kareivinių link.

Netrukus jis turėjo sustoti. Gatvę buvo užtvėrę keturi negyvi arkliai ir trys jau nuginkluoti lavonai. Tai buvo raiteliai, Čeno matyti rytą: pirmasis šarvuotas automobilis atvažiavo laiku. Ant žemės mėtėsi stiklų šukės, bet niekas nedejavo, tik senas kinas su teptuko formos barzda. Čenui prisiartinus jis aiškiai pasakė:

– Tai neteisinga ir labai liūdna! Keturi! Keturi! Deja!

– Tik trys, – tarė Čenas.

– Deja, keturi!

Čenas dar kartą pasižiūrėjo; po sunkiu dangumi tarp namų, taip pat negyvų, gulėjo tik trys lavonai, vienas ant šono, lyg nusviestas smūgio bangos, du ant pilvo.

– Kalbu apie arklius, – su panieka ir baime atsakė senis: Čenas laikė revolverį.

– Aš apie žmones. Ar vienas arklys tau priklausė?

Be abejonės, jie buvo rekvizuoti šį rytą.

– Ne. Bet aš buvau vežikas. Gyvulius pažįstu. Keturi nužudyti! Ir už nieką!

– Už nieką ? – įsiterpė vairuotojas.

– Negaiškime laiko, – tarė Čenas.

Padedamas dviejų vyrų, perkėlė arklius į kitą vietą. Sunkvežimis nuvažiavo. Gatvės gale Čenas, sėdėdamas ant vienos iš paminų, pažvelgė atgal: senas vežikas tebebuvo tarp lavonų, tikriausiai dejavo – juodas siluetas pilkame gatvės fone.

Penkta valanda

Pietų stotis krito.

Feralis padėjo ragelį. Kol jis skyrė pasimatymus (dalis žmonių iš Tarptautinės prekybos rūmų buvo nusistačiusi prieš bet kokią intervenciją, bet jo rankose buvo svarbiausias Šanchajaus laikraštis), sukilimas artėjo žingsnis po žingsnio. Skambinti jis norėjo vienas. Grįžo į savo studiją, kur ką tik atvažiavęs Marsialis ginčijosi su Čang Kai-ši pasiuntiniu: šis atsisakinėjo susitikti su policijos viršininku ir Kriminalinėje policijoje, ir jo namuose. Dar prieš atidarydamas duris Feralis, nors drioksėjo šūviai, išgirdo:

– Aš, suprantate, čia atstovauju kam? Prancūzų interesams...

– Tačiau kokią paramą galiu jums pažadėti? – atsikalbinėjo kinas atsainiai tvirtu tonu. – Pats ponas generalinis konsulas man liepė laukti jūsų patikslinimų. Todėl, kad jūs labai gerai pažįstate mūsų šalį ir jos žmones.

Studijoje suskambo telefonas.

– *Municipalinė taryba krito,* – tarė Marsialis. Ir kitu tonu pridūrė: – Nesakau, kad neturiu šiokios tokios psichologinės patirties šiame krašte ir apskritai, jei kalbėsime apie žmones. Psichologija ir veiksmas – tai mano amatas. Ir dėl ko...

– Bet jeigu asmenys, pavojingi ir civilizacijos taikai, slepiasi kaip visada koncesijoje? Tarptautinė policija...

„Šit ir prasideda, – pagalvojo įeidamas Feralis. – Jis nori sužinoti, ar nutraukus santykius Marsialis leistų komunistų vadams pasislėpti pas mus“.

– ... Mums pažadėjo savo palankumą... Ką darys prancūzų policija?

– Susitarsime. Tik atkreipkite dėmesį štai į ką: jokių nuotykių su baltosiomis moterimis, išskyrus ruses. Šiuo klausimu aš turiu labai griežtas instrukcijas. Bet, kaip jums sakiau, nieko oficialaus. Nieko oficialaus.

Modernioje studijoje – ant sienų Pikaso rausvojo laikotarpio paveikslai ir erotiškas Fragonaro eskizas[20] – pašnekovai stovėjo abipus labai didelio juodo akmens Kvanino iš Tangų dinastijos, pirkto Klapiko patarimu, nors, Žizoro nuomone, tai buvo klastotė. Kinas, jaunas pulkininkas kumpa nosimi, civiliniais drabužiais, susisagstęs nuo viršaus iki apačios, atmetęs galvą šypsodamasis žvelgė į Marsialį.

– Dėkoju jums savo partijos vardu... Komunistai – baisūs išdavikai: jie mus išduoda, mus, savo ištikimus sąjungininkus. Buvo sutarta, kad mes bendradarbiausime ir, kai Kinija susivienys, iškelsime socialinį klausimą. O jie jį jau kelia. Nepaiso mūsų sutarties. Nori ne Kinijos, o Sovietų. Žuvę armijos kariai padėjo galvas ne už Sovietus, bet už Kiniją. Komunistai gali bet ką padaryti. Štai kodėl aš privalau, pone direktoriau, jūsų paklausti, ar prancūzų policija neatsisakys pasirūpinti asmeniniu generolo saugumu.

Buvo aišku, kad tos pačios paslaugos jis prašė ir tarptautinės policijos.

– Mielai, – atsakė Marsialis. – Atsiųskite man savo policijos viršininką. Tai vis dar Kenichas?

– Vis dar. Sakykite, pone direktoriau, ar jūs mokėtės Romos istorijos?

– Savaime aišku.

„Vakarinėje mokykloje“, – pagalvojo Feralis.

Vėl suskambo telefonas. Marsialis paėmė ragelį.

– *Užimti tiltai,* – tarė jį padėdamas. – Po geros valandėlės kinų miestas bus sukilėlių rankose.

– Mano nuomone, – kalbėjo toliau kinas, tarsi neišgirdęs, – Romos imperiją pražudė sugedę papročiai. Ar nemanote, kad meistriška prostitucijos organizacija, rytietiška, kaip ir policijos, organizacija, galėjo privaryti prie galo Hankou vadus, kurie nė iš tolo neprilygsta Romos imperijos vadams?

– Idėja... bet nemanau, kad ji būtų priimtina. Reikėtų apie tai daug pamąstyti...

– Europiečiai Kinijoje supranta vien tai, kas panašu į juos.

Tyla. Feraliui buvo smagu. Kinas žadino jo smalsumą: atmesta atgal, kone išdidi galva ir drauge tas drovumas... „Hankou užtvindytas prostitučių, – pagalvojo jis. – Ir šis kinas pažįsta komunistus! Ir, ko gero, šiek tiek išmano politinę ekonomiją! Nuostabu!..“ Mieste galbūt rengėsi įsitvirtinti sovietai, o tasai galvojo apie gudrias Romos imperijos pamokas. „Žizoro teisybė, jie visada ieško triukų“.

Vėl suskambo telefonas.

– *Kareivinės užblokuotos,* – pasakė Marsialis. – Nebeatvyksta vyriausybės pastiprinimų.

– O Šiaurės stotis? – paklausė Feralis.

– Dar nepaimta.

– Vadinasi, vyriausybė gali susigrąžinti dalinius iš fronto?

– Galbūt, pone, – tarė kinas, – jos daliniai ir tankai traukiasi į Nankiną. Gali jų atsiųsti čia. Šarvuotasis traukinys dar pajėgus rimtai kautis.

– Taip, aplinkui traukinį ir stotį daliniai atsilaikys, – kalbėjo toliau Marsialis. – Visa, ką užima sukilėliai, pamažu organizuoja. Tikriausiai turi rusų ar europiečių kadrų. Kiekvienoje įstaigoje sukilėliams kelią rodo tarnautojai revoliucionieriai. Viskam vadovauja karinis komitetas. Dabar jau nuginkluota visa policija. Raudonieji turi susirinkimų vietas, iš kurių būriai metami prieš kareivines.

– Kinai turi didelę organizatorių nuovoką,– tarė karininkas.

– Kaip saugomas Čang Kai-ši?

– Jo automobilis visada važiuoja paskui asmeninės apsaugos automobilį. Ir turime savo informatorius.

Feralis pagaliau suprato, kodėl karininkas stovi išdidžiai atmetęs galvą – tokia jo laikysena ėmė jį erzinti (pradžioje jam vis rodėsi, jog karininkas per Marsialio galvą žiūrinėja erotinį eskizą) – jis žiūrėjo iš viršaus žemyn dėl dešinės akies giedravalkio.

– Šito negana, – atsakė Marsialis. – Tai reikia sutvarkyti. Kuo anksčiau, tuo geriau. Dabar aš turiu eiti: dėl vykdomojo komiteto rinkimų, tas komitetas paims valdžią į savo rankas. Gal aš ten ką nors galėsiu padaryti. Taip pat reikia išrinkti prefektą, tai svarbu...

Feralis ir karininkas liko vieni.

– Vadinasi, pone, – tarė kinas, atmetęs galvą, – nuo šiol galime kliautis jumis?

– Liu Ti Ju laukia, – atsakė Feralis.

Šanchajaus bankų asociacijos vadovas, Kinijos prekybos rūmų garbės prezidentas, susijęs su visais bendrovių vadovais, šiame kinų mieste, kurį, be abejonės, jau pradėjo užiminėti sukilėlių būriai, galėjo dar geriau veikti nei Feralis koncesijose. Karininkas nusilenkė ir išėjo. Feralis užlipo į antrą aukštą. Šiuolaikiško, visur išpuošto kinų senųjų laikų skulptūromis kabineto kampe iš tikrųjų laukė Liu Ti Ju, ant sportinio be apykaklės megztinio, balto kaip ir jo ežiuku kirpti plaukai, apsivilkęs baltos drobės kostiumą, delnais suspaudęs nikeliuotus krėslo ranktūrius. Visas jo veidas buvo burna ir žandikauliai: sena energinga varlė.

Feralis nesisėdo:

– Jūs nusprendėte atsiriboti su komunistų. – Jis ne klausė, o teigė. – Mes, savaime aišku, taip pat. – Ėmė vaikščioti ten ir atgal, atstatęs priekin petį. – Čang Kai-ši pasirengęs nutraukti su jais santykius.

Feralis niekada nebuvo matęs paniekos kino veide. Ar Liu Ti Ju juo tikėjo? Padavė jam dėžutę cigarečių. Kai nusprendė neberūkyti, ta dėžutė visada stovėjo atvira ant rašomojo stalo, tarsi patvirtindama jo būdo tvirtumą.

– Reikia Čang Kai-ši padėti. Jums tai gyvenimo ar mirties klausimas. Negali būti, kad dabartinė padėtis išsilaikytų. Kariuomenės užnugaryje, kaimuose, komunistai pradeda organizuoti valstiečių są-

jungas. Pirmasis tų sąjungų dekretas bus atimti palūkininkų (Feralis nesakė „lupikautojų") turtą. Didelė dauguma jūsų kapitalo yra kaimuose, didesnioji jūsų bankų indėlių dalis garantuota žemėmis. Valstiečių tarybos...

– Komunistai nedrįs kurti tarybų Kinijoje.

– Nežaiskime žodžiais, pone Liu. Komunistų organizacijos, sąjungos ar tarybos, nacionalizuos žemę ir paskelbs vekselius neteisėtais. Šios dvi priemonės panaikins svarbiausias garantijas, dėl kurių jums buvo suteikti užsienio kreditai. Daugiau kaip milijardas, įskaitant mano draugus japonus ir amerikiečius. Šią sumą garantuoti paralyžiuota prekyba neįmanoma. Ir jeigu net nekalbėsim apie mūsų kreditus, šių dekretų ganės sugriauti visiems Kinijos bankams. Savaime aišku.

– Gomindanas neleis to padaryti.

– Gomindano nėra. Yra mėlynieji ir raudonieji. Iki šiol jie nekaip sutarė, nes Čang Kai-ši savo armiją beveik gali išlaikyti iš muitinių. Nevisiškai. Jis deda viltis į mus. Komunistai visur paskelbė žemių atsiėmimą. Kalbama, kad jie bando tai atidėti: per vėlu. Valstiečiai girdėjo jų pasisakymus, ir jie nėra jų partijos nariai. Kaip norės, taip ir padarys.

– Valstiečių niekas negali sustabdyti, vien jėga. Aš tai sakiau ponui Didžiosios Britanijos generaliniam konsului.

Išgirdus, kad pašnekovas kalba jo tonu, Feraliui susidarė įspūdis, kad jį įtikino.

– Jie jau pabandė atsiimti žemes. Čang Kai-ši nusprendė jiems neleisti. Įsakė neliesti nė vieno žemės sklypo, priklausančio karininkams ar karininkų giminėmis. Reikia...

– Mes visi esame karininkų giminės. – Liu nusišypsojo. – Ar Kinijoje yra bent viena žemės valda, kurios savininkas nebūtų karininko giminė?..

Feralis nusimanė apie kinų giminystės ryšius.

Vėl suskambo telefonas.

– *Užblokuotas arsenalas,* – tarė Feralis. – Užgrobtos visos valdžios įstaigos. Revoliucionierių armija rytoj bus Šanchajuje. Klausi-

mą reikia spręsti *dabar*. Supraskit mane teisingai. Dėl komunistų propagandos iš savininkų atimta daug žemių; Čang Kai-ši turi su tuo susitaikyti arba įsakyti žemės užgrobėjus sušaudyti. Raudonoji Hankou vyriausybė tokiam įsakymui negali paklusti.

– Jis dels.

– Jūs žinote, kas nutiko anglų bendrovių akcijoms, kai buvo paimta Hankou anglų koncesija. Žinote, kokia taps jūsų padėtis, kai žemės, kad ir kokios jos būtų, bus teisėtai atimtos iš jų savininkų. Čang Kai-ši žino ir sako privaląs *dabar* nuo jų atsiskirti. Norite jam padėti ar ne?

Liu nusispjovė, įtraukė galvą į pečius. Užmerkė akis, atmerkė, pažvelgė į Feralį pusiaumirku seno lupikautojo žvilgsniu:

– Kiek?

– Penkiasdešimt milijonų dolerių.

– Mums vieniems?

– Taip.

Jis vėl užsimerkė. Šaižų šautuvų drioksėjimą kas akimirką nustelbdavo šarvuotojo traukinio šūviai.

Jeigu Liu draugai apsispręstų, reikėtų dar kovoti, o jeigu neapsispręstų, Kinijoje, be abejonės, triumfuotų komunizmas. „Štai viena iš tų valandėlių, kurios lemia pasaulio likimą..." – išdidžiai, su įkarščiu, nors drauge ir abejingai pagalvojo Feralis. Nenuleido nuo pašnekovo akių. Užsimerkęs senis, atrodė, miega, bet mėlynos išsiraizgiusios rankų venos nervingai pulsavo. „Reikėtų dar asmeniško argumento", – pagalvojo Feralis.

– Čang Kai-ši, – tarė jis, – negali leisti atimti turto iš jo karininkų. Ir komunistai nusprendė jį nužudyti. Jis tai žino.

Apie tai buvo kalbama jau kelios dienos, bet Feralis tuo abejojo.

– Kiek turime laiko? – paklausė Liu. Ir tuojau viena užmerkta, kita atmerkta akimi, viena veido puse klastūnas, kita drovuolis tarė:

– Ar jūs tikras, kad pinigų paėmęs jis tesės pažadus?

– *Mes* taip pat duodame pinigų, ir čia kalba ne apie pažadus. Kitaip *pasielgti jis negali*. Ir supraskite mane teisingai: jis turi sunaikin-

ti komunistus ne todėl, kad jam už tai mokate: jis turi sunaikinti komunistus, ir jūs už tai jam mokate.

– Aš subursiu savo draugus.

Feralis žinojo kinų papročius ir suprato, koks įtakingas jo pašnekovas.

– Ką patarsite?

– Hankou žmonės gali sumušti Čang Kai-ši. Ten du šimtai tūkstančių bedarbių.

– Jeigu jam nepadėsime, taip ir bus.

– Penkiasdešimt milijonų... Tai... daug...

Pagaliau jis pažvelgė Feraliui į veidą.

– Mažiau, nei būsite priverstas atiduoti komunistų valdžiai.

Telefonas.

– *Šarvuotasis traukinys izoliuotas,* – toliau kalbėjo Feralis. – Net jeigu vyriausybė ketina atsiųsti karių iš fronto, nebegalime nieko padaryti.

Jis padavė ranką.

Liu, ją paspaudęs, išėjo iš kambario. Pro platų debesų draiskanom užtvindytą langą Feralis pamatė nuvažiuojant automobilį, kurio variklio ūžesys akimirką nustelbė salvių tratėjimą. Net jeigu laimėtų pergalę, tikriausiai turėtų dėl savo įmonių būklės prašyti Prancūzijos vyriausybės padėti, nors ji taip dažnai atsisakydavo, nors ką tik buvo atsisakiusi padėti Kinijos pramonės bankui, bet šiandieną jis buvo iš tų, kurie lėmė Šanchajaus likimą. Visos ekonominės jėgos, beveik visi konsulatai žaidė tą patį žaidimą kaip jis: galbūt sumokės Liu. Šarvuotasis traukinys tebešaudė. Taigi pirmąkart ir ana pusė buvo organizuota. Būtų norėjęs tuos organizatorius pažinoti. Taip pat juos sušaudyti.

Karo vakaras nyko naktyje. Pažeme degė šviesos, ir nematoma upė kaip visada reikalavo truputį gyvybės, likusios mieste. Ši upė tekėjo nuo Hankou. Liu neklydo, ir Feralis tai žinojo: ten slypėjo pavojus. Ten formavosi raudonoji armija. Ten valdė komunistai. Kai revoliucionierių būriai kaip sniego valytuvas atbloškinėjo šiauriečius, visi kairuoliai svajojo apie šitą pažadėtąją žemę: revoliucijos lopšys buvo

šių liejyklų, šių arsenalų žalsvoje paunksnėje, nors šios liejyklos ir šie arsenalai dar nebuvo paimti; dabar jie jau buvo revoliucijos valdžioje, ir visi tie vargšai praeiviai, dingstantys lipniame rūke, kur vis daugiau radosi žibintų, žingsniavo upės link, sakytum, ir jie su savo sumenkusiais veidais taip pat būtų atvykę iš Hankou, – grėslios nakties jam siunčiami pranašingi ženklai.

Vienuolika valandų. Liu išvykus, prieš pietus ir po pietų važiavo gildijų vadovai, bankininkai, draudimo ir upių transporto direktoriai, importuotojai, verpyklų vadovai. Visi jie šiek tiek priklausė nuo Feralio ar nuo vienos iš užsieniečių grupių, savo politiką siejančių su Prancūzijos ir Azijos konsorciumu, tačiau Feralis kliovėsi tik Liu. Šanchajus, gyva Kinijos širdis, plastėjo cirkuliuojant tam kraujui, kuris teikė jam gyvybę; iš kaimų gūdumos – dauguma žemės savininkų priklausė nuo bankų – kraujagyslės it kanalai driekėsi į svarbiausią miestą, kur buvo sprendžiamas Kinijos likimas. Šaudymas nesiliovė. Dabar tereikėjo laukti.

Šalia gulėjo Valeri. Feralis prisiminė vieną savo draugą, luošą inteligentą, kuriam pavydėjo meilužių. Sykį apie tai paklausinėjo Valeri, ir ji jam atsakė: „Nėra patrauklesnės vyro savybės už jėgos ir silpnumo derinį“. Pripažindamas, kad jokio asmens neperprasi pagal jo gyvenimą, jis šią frazę įsidėmėjo geriau nei visa kita, ką jinai jam buvo patikėjusi iš savo praeities.

Tačiau žinojo, kad ji nejaučia jam švelnumo. Spėjo, kad glosto jai savimeilę ir kad už savo atsidavimą ji laukia didžiausio garbstymo, bet nenumanė, jog iš šio valdingo žmogaus ji ypač laukia vaikiškumo protrūkių, jog todėl yra jo meilužė, kad jis pagaliau ją pamiltų. O jinai nenutuokė, kad Feralio prigimtis ir dabartinė jo kova kreipia jį ne į meilę, bet į erotizmą.

Ši garsi turtinga siuvėja nebuvo perkama (bent jau kol kas). Ji tvirtino, kad daugelio moterų erotizmas – tai nusirengti nuogai prieš pasirinktą vyrą ir kad tas erotizmas visiškai atsiskleidžia tik vieną kartą. Vis dėlto štai jau trečią kartą ji guli su juo. Feralis jautė, kad ji tokia pat išdidi kaip ir jis. „Vyrai leidžiasi į keliones, moterys įsitaiso

meilužių“, – pareiškė ji vakar. Ar Valeri, kaip ir daugeliui moterų, patiko jo šiurkštumo ir jai rodomo paslaugumo kontrastas? Jis žinojo į šį žaidimą įtraukiąs stipriausią savo jausmą – išdidumą. Tai nebuvo nepavojinga su tokia partnere, kuri šypsodama, kaip ir privalu, sakė: „Joks vyras negali kalbėti apie moteris, brangusis, nes joks vyras nesupranta, kad kiekvienas naujas makiažas, kiekviena nauja suknelė, kiekvienas naujas meilužis iškelia naują sielą...“

Jis įėjo į miegamąjį. Ji gulėjo panardinusi plaukus putnios rankos linkyje ir šypsodama žvelgė į jį.

Šypsena jai teikė energingo ir drauge alsaus gyvumo, kokį teikia malonumas. Ilsintis Valeri išraiška būdavo švelniai liūdna, ir Feralis prisiminė, jog pirmąkart ją išvydęs pasakė, kad jos veidas sutrikęs – veidas, derantis su pilkų akių tykumu. Bet kai ji imdavo koketuoti ir kai šypsena praverdavo lanku išlenktą burną, daugiau kampučius, o ne vidurį, nelauktai prisiderindama prie trumpai kirptų stambių garbanų ir tada jau nebe tokių švelnių akių, jos išraiška, nors bruožai buvo labai taisyklingi, pasidarydavo visiškai panaši į tysančios katės. Feralis mylėjo gyvulius kaip visi, kurie per daug išdidūs taikytis prie žmonių, ypač kates.

Jis nusirenginėjo vonios kambaryje. Lemputė buvo sudužusi, ir tualeto daiktai, nušviesti gaisrų, atrodė rausvi. Žvilgtelėjo pro langą: prospekte judėjo minia, milijonai žuvų virpuliuojančiame juodame vandenyje; staiga jam pasidingojo, kad tą minią apleido siela, kaip mintis apleidžia sapnuojančius, ir kad ji su džiugiu įkarščiu dega smarkioje liepsnoje, kuri šviečia pastatų kontūrus.

Jam grįžus, Valeri, paskendusi svajonėse, nebesišypsojo. Ar jis norėjo būti mylimas tik tos šypsančios moters, nuo kurios it svetima jį skyrė ši nesišypsanti moteris? Lyg švęsdamas pergalę šaudė šarvuotasis traukinys: su kareivinėmis, arsenalu ir rusų cerkve jis dar tebebuvo vyriausybės rankose.

– Brangusis, – paklausė ji, – ar nebuvote vėl sutikęs pono de Klapiko?

Visa Šanchajaus prancūzų kolonija pažinojo Klapiką. Valeri buvo jį mačiusi užvakar per pietus; ji žavėjosi jo vaizduote.

– Taip. Paprašiau man nupirkti kelias Kamos akvareles.

– Ar antikvarai jų turi?

– Turi. Tačiau Kama grįžta iš Europos. Čia praleis porą savaičių.

Klapikas buvo pavargęs, papasakojo tik dvi gražias istorijas: vieną apie kinų vagį, kuris gavo, ko nusipelnęs, už tai, kad pro lyros formos angą įsibrovė į Mon de Pitjė ir jį apiplėšė, ir antrą apie Garsųjį Doruolį, kuris jau dvidešimt metų laiko triušius. Vienoje vidaus muitinės pusėje – jo namas, kitoje – triušidės. Vis keičiami muitininkai pamiršta įspėti jų vieton paskirtus kolegas apie kasdienį jo vaikščiojimą. Ateina su pilna pintine žolės po pažasčia.

– Ei tu ten! Parodyk savo pintinę!

Po žole – laikrodžiai, grandinėlės, elektros lemputės, fotoaparatai.

– Tuo šeriate savo triušius?

– Taip, pone muitinių viršininke. Ir (grasindamas minėtiems triušiams) jeigu jiems tai nepatiks, nieko kito negaus.

– O! – tarė ji. – Tai mokslinė istorija. Dabar aš viską suprantu. Triušiai-varpeliai, triušiai-būgnai, žinote, visi tie gražūs gyvulėliai, kurie taip puikiai gyvena mėnesienoje ir panašiose vietose ir taip blogai vaikų kambariuose, štai iš kur jie... Ši liūdna Garsiojo Doruolio istorija – tai dar viena apverktina neteisybė. Ir revoliucionierių laikraščiai, man regis, labai protestuos, nes, teisybę pasakius, šie triušiai, būkite tikras, tuos daiktus ėdė.

– Ar skaitėte, brangioji, „Alisą Stebuklų šalyje"?

Kone pašaipus tonas, kuriuo jis ištarė „brangioji", suerzino Valeri.

– Kaip galite tuo abejoti? Moku atmintinai.

– Jūsų šypsena skatina mane galvoti apie katės šmėklą, kuri niekada nesimaterializuoja ir kurios matome vien katišką šypseną, sklandančią ore. Ak! Kodėl moters protas visada nori rinktis kitą, o ne savo objektą?

– Koks objektas yra jos, brangusis?

– Žavesys ir gebėjimas suprasti, savaime aišku.

Ji susimąstė.

– Vyrai tai vadina dvasios klusnumu. Jūs pripažįstate tik tą moters protą, kuris jums pritaria. Tai labai, labai ramina...

– Moteris turi atsiduoti, o vyras imti – štai du vieninteliai dalykai, kuriuos žmonės privalo suprasti...

– Ar jums, brangusis, neatrodo, kad moterys niekada (ar beveik niekada) neatsiduoda ir kad vyrai nieko nepaima? Tai žaidimas: „Tikiu, kad ji mano, vadinasi, ji tiki esanti mano..." Taip? Tikrai? Tai, ką tuojau pasakysiu, labai bloga, bet ar jums neatrodo, jog ši istorija yra istorija kamščio, kuris mano esąs daug svarbesnis už butelį?

Moters įpročių laisvumas viliojo Feralį, bet dvasios laisvė erzino. Jis jautėsi trokštąs sužadinti jausmą, kuris, jo nuomone, leisdavo jam paveikti moterį: krikščionišką drovumą, dėkingumą už nugalėtą gėdą. Ji to nenumanė, bet numanė, kad jis atsiskiria nuo jos, ir jautri, beje, jo geismui, nudžiuginta minties, kad gali, kada panorėjusi, jį užvaldyti, žvelgė į Feralį pravira burna (nes jam jos šypsena patiko...), atviru žvilgsniu, įsitikinusi, kad jis, kaip beveik visi vyrai, jos malonumą jį vilioti palaikys atsidavimu.

Jis atsigulė šalia. Nuo glamonių Valeri veidas darėsi uždaras, Feralis panoro pamatyti jį keičiantis. Pernelyg karštai stengėsi Valeri veide įžiebti kitą išraišką, kad neišvystų ten goslumo atspaudo, manydamas, jog nuplėšia kaukę ir jog myli vien tik tai, kas Valeri širdyje slapčiausia, kas giliausiai tūno – niekad nebuvo su ja gulėjęs šviesoje. Bet vos tik švelniai palietė ranka jos kojas, ji užgesino šviesą. Jis vėl uždegė.

Feralis apgraibomis ieškojo jungiklio, todėl ji pamanė, kad įvyko nesusipratimas, ir vėl išjungė. Jis tučtuojau vėl uždegė. Labai jautrių nervų ji pajuto tuoj prapliupsianti juoku ir drauge pykčiu, bet sutiko jo žvilgsnį. Feralis atitraukė jungiklį, ir ji suprato, kad jis laukia didžiausio malonumo akimirkos, norėdamas pamatyti, kaip persimainys jos bruožai. Ji žinojo, kad ją iš tiesų užvaldydavo geismas tik jų santykių pradžioje, ir tai įvykdavo netikėtai; kai susivokė neberandanti jungiklio, ją užliejo pažįstama šiluma, pakilo visu liemeniu iki krūtų spenelių, iki lūpų, kurios, kaip spėjo iš Feralio akių, nejučia patino. Ji pasirinko šią šilumą ir, spausdama jį prie savęs, pasinėrė į lėtą bangų mūšą toli nuo streiko, kur, žinojo, tuojau būtų atmestas, kartu su ja pačia, ryžtas jam nedovanoti.

Valeri miegojo. Nuo ritmingo kvėpavimo miegant švelniai išsipūsdavo lūpos ir sykiu atsirasdavo sutrikusi išraiška, kokią jai suteikdavo malonumas. „Žmogiškoji būtybė, – mąstė Feralis, – asmeninis, atskiras, unikalus kaip ir mano gyvenimas..." Jis įsivaizdavo esąs ji, turįs jos kūną, įsivaizdavo patiriąs tą malonumą, kurio negalėjo vertinti kitaip kaip pažeminimo. „Tai kvaila; ji jaučiasi priklausanti savo lyčiai, kaip aš jaučiuosi priklausąs savajai, ir tiek. Ji jaučiasi kaip troškimų, liūdesio, puikybės kamuolys, kaip likimas... Savaime suprantama". Bet ne šią akimirką: miegas ir jos lūpos rodė visišką atsidavimą goslumui, tarsi būtų sutikusi nebebūti laisva gyva būtybe, o tik šia dėkingumo už fizinę pergalę išraiška. Ją supo – už laiko ribų – gūdi kiniškos nakties tyla su kamparo ir lapų kvapu, mieg
anti kaip ir ji iki Ramiojo vandenyno: neūkė nė vienas laivas; nebešaudė nė vienas šautuvas. Valeri sapnai neknibždėjo prisiminimų ir vilčių, kurių jis niekada neturėtų: ji tebuvo vien kitas jo paties malonumo polius. Ji niekada negyveno: niekada nebuvo maža mergaitė.

Vėl nugriaudėjo patranka – šarvuotasis traukinys vėl pradėjo šaudyti.

Kita diena, ketvirta valanda

Iš laikrodžių parduotuvės, paverstos budinčia būstine, Kijas stebėjo šarvuotąjį traukinį. Per du šimtus metrų į abi puses nuo jo revoliucionieriai buvo išsprogdinę bėgius, išardę pervažą. Traukinio, užtvėrusio gatvę, – nejudraus, negyvo, – Kijas tematė du vagonus, vienas buvo uždarytas tarsi gyvulinis, kitas sugniužęs lyg po degalų baku po savo bokšteliu, iš kurio kyšojo mažojo kalibro patranka. Žmonių nebuvo: nei apgultųjų, pasislėpusių už sandariai uždarytų langelių, nei puolančiųjų, įsitaisiusių namuose palei geležinkelį. Kijui už nugaros, rusų cerkvės pusėje, Prekybos spaustuvės pusėje, netilo salvės. Apie kareivius, linkusius atiduoti ginklus, nebuvo kalbos; kiti bus negyvi. Dabar visi sukilėlių būriai buvo ginkluoti; vyriausybės kariuomenė, sukilėliams pralaužus frontą, bėgo Nankino link ga-

dinamais traukiniais ir klampiais keliais vėjuotu lietingu oru. Gomindano armija pasieks Šanchajų tikriausiai po kelių valandų: kas valandėlė atvykdavo ryšininkų.

Įėjo Čenas, vis dar su darbininko drabužiais, atsisėdo šalia Kijo, ėmė stebėti traukinį. Jo žmonės pasirengę stovėjo už barikadų, per šimtą metrų nuo ten, bet neturėjo pulti.

Traukinio patranka, matoma iš šono, judėjo. Prie jos it žemi debesys plaukė dūmų sruogos – paskutinis užgesusio gaisro gyvybės ženklas.

– Nemanau, kad jie dar turėtų daug šaudmenų, – tarė Čenas.

Patranka kyšojo iš bokštelio lyg observatorijos teleskopas ir atsargiai judėjo; dėl to apdairumo atrodė trapi, nors buvo šarvuota.

– Kai mūsų pačių patrankos bus čia... – tarė Kijas.

Pabūklas, į kurį jie žiūrėjo, nustojo judėti, iššovė. Į šarvus pažiro atsakomoji salvė. Tiesiai virš traukinio pilkame ir baltame danguje pasirodė pragiedrulis. Pasiuntinys Kijui atnešė keletą dokumentų.

– Komitete mūsų mažuma, – pasakė Kijas.

Prieš sukilimą Gomindano partijos slaptai sušauktas delegatų susirinkimas išrinko centro komitetą iš dvidešimt šešių narių, tarp jų penkiolika buvo komunistai, o tas komitetas savo ruožtu išrinko vykdomąjį komitetą municipalinei vadovybei organizuoti. Ten buvo jėga; ten komunistai nebeturėjo daugumos.

Įėjo antras pasiuntinys, uniformuotas, sustojo tarpduryje.

– Paimtas arsenalas.

– O tankai? – paklausė Kijas.

– Išvažiavę į Nankiną.

– Tu iš armijos?

Tai buvo I-osios divizijos kareivis, o ši divizija turėjo daugiausia komunistų. Kijas ėmė jį klausinėti. Vyriškis buvo kandus: svarstė, kam reikalingas Internacionalas. Viskas atiduota Gomindano buržuazijai; kareivių giminės, beveik visi valstiečiai, privalo mokėti dideles įmokas į karo fondą, o buržuazija apmokestinta saikingai. Valstiečiai norėtų pasiimti žemių, bet aukščiausiais įsakais jiems tai uždrausta. Kareiviai komunistai mano, jog paėmus Šanchajų viskas pasikeis; jis,

pasiuntinys, tuo nelabai tikras. Pateikė argumentų, įrodančių, kad padėtis bloga, bet jais lengvai galėjai įrodyti, kad padėtis kuo geriausia. Šanchajuje bus sukurta raudonoji gvardija, darbininkų milicija, atsakinėjo Kijas; Hankou per du šimtus tūkstančių bedarbių. Abu kas valandėlė suklusę nutildavo.

– Hankou, – tarė vyriškis, – puikiai žinau, yra Hankou...

Duslūs pašnekovų balsai, rodės, lieka prie jų, sulaikyti virpančio oro, kuris taip pat, regis, laukė patrankos šūvių. Abu pašnekovai galvojo apie Hankou – „labiausiai industrializuotą miestą visoje Kinijoje". Ten buvo kuriama nauja raudonoji armija; šiuo pat metu darbininkų būreliai ten mokėsi šaudyti iš šautuvų...

Išskėtęs kojas, kumščius pasidėjęs ant kelių, Čenas pravira burna žiūrėjo į pasiuntinius ir nieko nesakė.

– Viskas priklausys nuo Šanchajaus prefekto, – toliau kalbėjo Kijas. – Jeigu jis mūsiškis, dauguma mažai reiškia. Jeigu jis dešinysis...

Čenas pasižiūrėjo, kelinta valanda. Šioje laikrodžių parduotuvėje mažiausiai trisdešimt sieninių laikrodžių, prisuktų ar sustojusių, rodė skirtingą laiką. Salvės, greitai šaudant, liejosi į vieną garsų srautą. Čenas nesiryžo pažvelgti laukan; negalėjo atitraukti akių nuo šio švytuojančių laikrodžių pasaulio, abejingo revoliucijai. Jį išvadavo išeinančių pasiuntinių bruzdesys: pagaliau jis ryžosi pasižiūrėti į savo paties rankinį laikrodį.

– Ketvirta valanda. Galime sužinoti...

Jis įjungė lauko telefoną, piktai padėjo ragelį, atsigręžė į Kiją:

– Prefektas – dešinysis.

– Pradžioje revoliuciją reikia plėtoti, o paskui gilinti... – atsakė Kijas. Tai buvo daugiau klausimas negu atsakymas. – Internacionalas, regis, ketina palikti čia valdžią buržuazijai. Laikinai... Mes būsime apvogti. Mačiau pasiuntinius iš fronto: užnugaryje draudžiamas bet koks darbininkų judėjimas. Čang Kai-ši, ėmęsis kai kurių atsargumo priemonių, įsakė šaudyti į streikininkus.

Įspindo saulės spindulys. Danguje žydra pragiedrulio dėmė didėjo... Gatvę nužėrė saulė. Šioje šviesoje, nors tratėjo salvės, šarvuotasis traukinys atrodė apleistas. Jis vėl iššovė. Dabar Kijas ir Čenas jį

stebėjo nebe taip dėmesingai: galbūt priešas buvo arčiau jų. Kijas, labai sunerimęs, dirsčiojo į šaligatvį, žvilgantį trumpam suspindusioje saulėje. Ten nutįso didelis šešėlis. Jis pakėlė galvą: Katovas.

– Po poros savaičių, – toliau kalbėjo Kijas, – Gomindano vyriausybė uždraus mūsų puolamuosius būrius. Aš ką tik mačiau mėlynųjų karininkus, atsiųstus iš fronto mūsų ištyrinėti, klastingai įtikinti, kad ginklus geriau laikyti pas juos, o ne pas mus. Nuginkluoti darbininkų gvardijos: jie turės policiją, komitetą, prefektą, armiją ir ginklus. O mes dėl to sukilsime. Privalome palikti Gomindaną, atskirti komunistų partiją ir, jeigu įmanoma, duoti jai valdžią. Visa tai – ne žaidimas šachmatais, čia reikia rimtai galvoti apie proletariatą. Ką mes jam patariame?

Čenas žiūrėjo į plonas nešvarias savo kojas, jis buvo basnirčia apsiavęs basutėm mediniais padais.

– Darbininkai teisingai daro, kad streikuoja. Mes įsakysime baigti streiką. Valstiečiai nori pasiimti žemės. Jie teisūs. Mes jiems tai uždrausime.

Jis kalbėjo su akcentu, nepabrėždamas ilgųjų garsų.

– Mūsų šūkiai – tai mėlynųjų šūkiai, – toliau kalbėjo Kijas, šiek tiek daugiau žadamai. – Bet mėlynieji duoda buržuazijai, ką pažadėję, o mes darbininkams neduodame to, ką esame pažadėję.

– Gana, – tarė Čenas net nepakeldamas akių. – Pirmiausia reikia nužudyti Čang Kai-ši.

Katovas klausėsi tylėdamas.

– Tai ateity, – tarė jis pagaliau. – O dabar žudomi mūsiškiai. Taip. Vis dėlto, Kijau, aš tikrai su tavim sutinku, tu puikiai žinai. Revoliucijos pradžioj, kai dar buvau socialistas revoliucionierius, mes visi nepritarėme Lenino taktikai Ukrainoje. Antonovas, tenykštis komisaras, suėmė kasyklų savininkus ir jiems pripaišė po dešimt metų katorgos už sabotažą. Be teismo. Leninas, naudodamasis savo, kaip Čeka komisaro, autoritetu, jį pasveikino. Mes užprotestavome. Savininkai buvo tikri išnaudotojai, tu puikiai žinai, ir daugelis iš mūsų dirbome kasyklose kaip nuteistieji. Todėl manėme, kad su jais turime elgtis itin teisingai ir parodyti pavyzdį. Tačiau jei būtume juos paleidę, pro-

letariatas nieko nebūtų supratęs. Leninas protingai padarė. Teisybė buvo mūsų, bet Leninas protingai padarė. Mes taip pat priešinomės prieš išskirtines Čeka galias. Reikia atkreipti dėmesį. Dabartinis šūkis geras: plėtoti revoliuciją, o paskui ją gilinti. Leninas iškart nesakė: „Visa valdžia taryboms“.

– Bet jis niekada nesakė: „Valdžia menševikams!“ Jokia padėtis negali mūsų įtikinti ginklus atiduoti mėlyniesiems. Jokia! Todėl, kad tada revoliucija žlugs ir liks tik...

Įėjo Gomindano karininkas, mažas, sustingęs, beveik kaip japonas. Pasisveikino.

– Armija čia bus po pusvalandžio, – tarė jis. – Trūksta ginklų. Kiek jų galite mums duoti?

Čenas vaikštinėjo ten ir atgal. Katovas laukė.

– Darbininkų milicija turi likti ginkluota, – pasakė Kijas.

– Mano reikalavimas suderintas su Hankou valdžia, – atsakė karininkas.

Kijas ir Čenas nusišypsojo.

– Aš jus prašau pasiaiškinti, – vėl tarė jis.

Kijas suko telefoną.

– Net jeigu tai būtų įsakymas... – pradėjo įpykęs Čenas.

– Puiku! – sušuko Kijas.

Jis klausėsi. Katovas griebė antrą ragelį. Paskui abu juos padėjo.

– Gerai, – tarė Kijas. – Bet vyrai dar kaunasi.

– Netrukus čia bus artilerija, – pareiškė karininkas. – Mes patys baigsime su tuo... – Jis mostelėjo į šarvuotąjį traukinį, apšviestą saulės. – Ar galite atiduoti ginklus daliniams rytoj vakare? Mums jie skubiai reikalingi. Toliau žygiuojame į Nankiną.

– Abejoju, ar bus galima atgauti daugiau nei pusę ginklų.

– Kodėl?

– Nė vienas komunistas nesutiks atiduoti savojo.

– Net įsakius Hankou?

– Net įsakius Maskvai. Bent jau ne iškart.

Jie juto, kad karininkas apimtas nevilties, nors šis ją slėpė.

– Pažiūrėkit, ką galite padaryti, – tarė jis. – Atsiųsiu ką nors apie septynias.

Jis išėjo.

– Tu sutinki atiduoti ginklus? – paklausė Kijas Katovo.

– Bandau suprasti. Matai, pirmiausia reikia nuvažiuoti į Hankou. Ko nori Internacionalas? Iš pradžių pasinaudoti Gomindano armija ir suvienyti Kiniją. Paskui propaganda ir likusiomis priemonėmis išplėtoti šią revoliuciją, kuri savaime iš demokratinės revoliucijos turi virsti socialistine.

– Reikia nužudyti Čang Kai-ši, – tarė Čenas.

– Čang Kai-ši mums neleis iki šito prieiti, – atsakė Kijas. – Negali. Čia jis išsilaikys vien remdamasis muitinėmis ir buržuazijos įnašais, o buržuazija veltui pinigų nemokės: jis turės jai atsilyginti nudobtais komunistais.

– Visos tos kalbos, – tarė Čenas, – tik burnos aušinimas.

– Duok mums ramybę, – pasakė Katovas. – Nesusimąstai, jog ketini nužudyti Čang Kai-ši be centro komiteto sutikimo ar bent jau be Internacionalo atstovo?

Tolimas triukšmas pamažu drumstė tylą.

– Važiuosi į Hankou? – paklausė Čenas Kijo.

– Savaime suprantama.

Čenas vaikščiojo skersai išilgai po kambarį, švytuojant laikrodžiams ir kukuojant gegutėms, kurios nesiliovė skaičiavusios laiko.

– Tai, ką aš kalbu, labai paprasta, – pagaliau vėl prabilo jis. – Svarbiausia. Vienintelis dalykas, kurį reikia padaryti: įspėk juos.

– Tu lauksi?

Kijas žinojo, kad jeigu Čenas, užuot jam atsakęs, suabejos, tai ne todėl, kad Katovas jį būtų įtikinęs. O todėl, kad nė vienas iš dabartinių Internacionalo įsakymų netenkino karštos jo aistros, padariusios jį revoliucionieriumi; jis, paklusdamas tvarkai, tų įsakymų laikėsi, bet nebegalėjo veikti. Kijas žvelgė po laikrodžiais į šį priešišką kūną, kuris revoliucijai paaukojo save ir kitus ir kurį revoliucija galbūt pastūmės į vienatvę su žmogžudysčių prisiminimais. Savas ir drauge nusistatęs prieš jį, jis nebegalėjo nei prie jo prisidėti, nei nuo jo atsiskirti.

Nors ginklo brolis, bet šią pat akimirką, kai žvelgė į šarvuotąjį traukinį, kurį galbūt puls kartu, Kijas jautė, kad jie gali nutraukti santykius, kaip būtų jautęs gresiantį draugo epileptiko ar bepročio priepuolį šviesiausią jo proto valandėlę.

Čenas vėl ėmė vaikštinėti; papurtė galvą lyg nesutikdamas, pagaliau tarė: „Gerai" – ir trūktelėjo pečiais, tarsi šitaip atsakė tik kad patenkintų kažkokį vaikišką Kijo norą.

Vėl pasigirdo triukšmas, didesnis, bet toks neaiškus, jog jie turėjo įdėmiai klausytis, kad suprastų, kas tai per garsai. Atrodė, tas triukšmas kyla nuo žemės.

– Ne, – tarė Kijas, – tai šūksmai.

Jie artėjo ir darėsi aiškesni.

– Gal imama rusų cerkvė?.. – paklausė Katovas.

Ten buvo įsitvirtinę daug vyriausybininkų. Bet šūksmai artėjo, lyg žmonėms einant iš priemiesčio į centrą. Darėsi vis smarkesni. Žodžių suprasti negalėjai. Katovas metė žvilgsnį į šarvuotąjį traukinį.

– Gal atvyksta jų pastiprinimas?

Šūksmai, dar be žodžių, skambėjo vis arčiau, tarsi iš minios miniai būtų perduodama kažkokia svarbi naujiena. Kovodamas su šiais šūksmais, į priekį prasiveržė kitas triukšmas, ir pagaliau buvo išgirsta: ritmingas žingsnių kaukšėjimas.

– Kariuomenė, – tarė Katovas. – Mūsiškiai.

Be abejonės. Šūksmai buvo džiugūs sveikinimai. Jie dar nelabai skyrėsi nuo baimės riksmų; Kijas buvo juos girdėjęs panašiai artėjant, kai minia bėgo vejama potvynio. Žingsnių dundesys virto teškenimu, netrukus vėl prasiveržė: kareiviai sustojo, paskui nužygiavo kita kryptimi.

– Kažkas juos įspėjo, kad čia šarvuotasis traukinys, – tarė Kijas.

Žmonės traukinyje tikriausiai girdėjo šūksmus ne blogiau už juos, o dar geriau žingsnių dundesį, atsimušantį į šarvus.

Visus tris nustebino baisus trenksmas: iššovė kiekvienas traukinio pabūklas, kiekvienas kulkosvaidis, kiekvienas šautuvas. Katovas buvo buvęs viename iš Sibiro šarvuotųjų traukinių; vaizduotė atkūrė jo agoniją. Karininkai įsakė šaudyti kuo įmanoma. Ką gi jie galėjo

daryti savo bokšteliuose, viena ranka laikydami telefoną, kita – revolverį? Be abejonės, kiekvienas kareivis atspėjo, kas yra šis dundesys. Ar ketino jie mirti kartu, ar pulti viens ant kito šiame didžiuliame povandeniniame laive, kuris niekada neiškils į paviršių?

Patį traukinį pagavo niršus transas. Tebešaudydamas iš visur, išjudintas savo paties įsiūčio, jis, regis, norėjo atsiplėšti nuo bėgių, sakytum beviltiškas ten pasislėpusių žmonių pyktis būtų persidavęs šiam įkalintam šarvuočiui ir jis taip pat būtų kovęsis. Tame šėlsme Katovą hipnotizavo ne mirtinas traukinio žmonių kvaitulys, o bėgių drebėjimas, nes bėgiai laikė visus šiuos stūgavimus it tramdomieji marškiniai: jis ištiesė ranką į priekį norėdamas įsitikinti, ar nėra paralyžiuotas. Po trisdešimties sekundžių viskas nutilo. Duslų žingsnių dundesį ir visų parduotuvės laikrodžių tiksėjimą nustelbė sunkiųjų pabūklų griausmas – revoliucionierių armijos artilerija.

Visi šarvuotojo traukinio vyrai klausėsi šio dundėjimo lyg pačios mirties balso.

TREČIA DALIS

KOVO DVIDEŠIMT DEVINTOJI

Hankou buvo visai arti: upę kone ištisai dengė plaukiantys sampangai[21]. Pamažu ryškėjo arsenalo kaminai, beveik nematomi pro tirštus dūmus; melzganoje pavasario vakaro šviesoje raiškaus juodo pirmojo plano properšose pagaliau pasirodė miestas su visais savo bankais, papuoštais kolonomis, – Vakarų karo laivais. Jau šešias dienas Kijas plaukė upe, negaudamas jokių naujienų iš Šanchajaus.

Greta laivo suūkė užsieniečių sargybos kateris. Kijo dokumentai buvo tvarkingi, o jis pats buvo pratęs prie slaptos veiklos. Iš atsargumo tik nuėjo į priekį.

– Ko jie nori? – paklausė mechaniko.

– Nori sužinoti, ar turime ryžių ir anglių. Jų uždrausta įvežti.

– Kas uždraudė?

– Tai tik dingstis. Kai vežame anglių, nieko nesako, bet susitaria nuginkluoti laivą uoste. Neįmanoma aprūpinti miesto.

Ten kaminai, elevatoriai, rezervuarai – revoliucijos sąjungininkai. Bet Šanchajus Kijui buvo parodęs, kas yra veiklus uostas. Tasai, kurį matė dabar, buvo pilnas vien džonkų – ir minininkų. Jis čiupo savo žiūronus: vienas prekybos laivas, antras, trečias. Dar keletas... Jo laivas priplaukė prie kranto Učango pusėje; kad pasiektų Hankou, jis turėjo sėsti į keltą.

Kijas išlipo. Krantinėje karininkas stebėjo išsilaipinimą.

– Kodėl tiek mažai laivų? – paklausė Kijas.

– Bendrovės viską išvežė – bijo rekvizicijų.

Šanchajuje visi manė, kad rekvizicijos seniai baigtos.

– Kada išplaukia keltas?

– Plaukia kas pusvalandį.

Jam reikėjo laukti dvidešimt minučių. Jis ėmė žingsniuoti kur akys vedė. Krautuvėlėse žiebėsi žibalinės lempos; tai šen, tai ten keli medžių ir stogų užraitų siluetai stiebėsi į Vakarų dangų, kur tvyrojo šviesa, nesklindanti iš jokio šaltinio: ją, regis, spinduliavo pats švelnus oras, ir kažkur labai aukštai ji liejosi su nakties ramybe. Nepaisant kareivių ir darbininkų sąjungų, krautuvėlių gilumoje gydytojai, nusipiešę iškabose rupūžes, žolių ir baisenybių pardavėjai, viešieji raštininkai, būrėjai, astrologai, gerų įvykių pranašautojai ir toliau vertėsi nežemiškais savo amatais blausioje šviesoje, kurioje išnykdavo kraujo dėmės. Šešėliai nebetįsdavo ant žemės, o dingdavo užlieti fosforescuojančios melsvumos; paskutinis šio savito vakaro švitesys, atsklidęs iš labai toli, iš kažkurių pasaulių, ir vienu savo atspindžiu nušvietęs žemę, vos blizguliavo gilumoje didžiulės arkos, virš kurios dunksojo pagoda, apėjusi jau pajuodusia gebene. Anapus varpelių skimbčiojimo, anapus fonografų triukšmo naktyje, susitelkusioje į rūką palei upę, tirpo batalionas, nužertas viso to švitesio. Kijas taip pat nusileido į aikštelę su didžiuliais blokais – tie blokai buvo sienos, nugriautos ligi pamatų Kinijos išlaisvinimo vardan. Keltas jau buvo visai arti.

Dar valandėlę jis plaukė upe, žiūrėdamas, kaip vakaro prietemoje išnyra miestas. Pagaliau Hankou.

Krantinėje lūkuriavo rikšos, bet Kijas per daug nerimavo, kad galėtų sėdėti nejudrus. Jam mieliau buvo eiti pėsčiam: britų koncesija, kurią Anglija paliko sausį, uždaryti, bet neužimti didieji pasaulio bankai... „Nerimas – keistas jausmas: plastant širdžiai jauti, kad sunku kvėpuoti, tarsi kvėpuotum širdimi..." Ties gatvės kampu didelio žydinčių vaismedžių sodo proskynoje pilki vakaro rūke pasirodė Vakarų pramonės įmonių kaminai. Jokio dūmelio. Iš visų įmonių, kurias matė Kijas, veikė tik arsenalas. Ar galimas daiktas, kad Hankou, miestas, turįs, kaip visi pasaulio komunistai tikėjosi, išgelbėti Kiniją, streikuotų? Arsenalas dirbo; bent jau galėjai dėti viltis į raudonąją armiją. Kijas nebedrįso bėgti toliau. Jeigu Hankou ne toks miestas, kokiu laikomas, tai Šanchajuje visi jo artimieji pasmerkti žūti. Ir Maja. Ir jis pats.

Pagaliau – Internacionalo atstovybė.

Visas miestas buvo apšviestas. Kijas žinojo, kad pačiame viršutiniame aukšte dirba Borodinas[22]; apatiniame visu pajėgumu dirbo spaustuvė, triukšmingai ūžiant sugedusiam ventiliatoriui.

Sargybinis apžiūrėjo Kiją, vilkintį pilku megztiniu stora apykakle. Pamanęs, kad jis japonas, jau rodė pirštu į pasiuntinį, kurio pareiga buvo lydėti užsieniečius, bet jo žvilgsnis užkliuvo už Kijo paduotų dokumentų; pro užgriozdintą įėjimą jį nuvedė į sekciją, tvarkančią Šanchajaus reikalus. Apie sekretorių, kuris jį priėmė, Kijas žinojo tik tiek, kad jis organizavo pirmuosius sukilimus Suomijoje; draugas padavė per stalą ranką ir prisistatė – Vologinas. Apkūnumu panėšėjo veikiau į prisirpusią moterį nei į vyrą; tą panašumą galbūt ryškino dailūs bruožai, lėliški ir sykiu įkypi, kiek rytietiški, nors oda buvo labai šviesi, o gal ilgos beveik žilos plaukų sruogos, nukirptos šukuoti atgal, bet krintančios ant skruostų it standūs raiščiai.

– Mes Šanchajuje einame klaidingu keliu, – tarė Kijas.

Ir tuojau liko nepatenkintas tuo, ką pasakė: mintys jį lenkė. Bet jo frazė jau reiškė tai, ką jis netrukus pasakė: jei Hankou negalės suteikti pagalbos, kurios laukia kovos būriai, atiduoti ginklus būtų savižudybė.

Vologinas, išsidrėbęs krėsle, susikišo rankas į chaki spalvos uniformos kišenes.

– Vėl!.. – sumurmėjo jis.

– Pirmiausia, kas čia dedasi?

– Kalbėk toliau: kodėl mes Šanchajuje einame blogu keliu?

– Bet kodėl, kodėl čia nedirba įmonės?

– Palauk. Kurie draugai protestuoja?

– Iš puolamųjų būrių. Teroristai taip pat.

– Į teroristus nusispjaut. Kiti...

Jis pažvelgė į Kiją:

– Ko jie nori?

– Išstoti iš Gomindano. Įkurti nepriklausomą komunistų partiją. Atiduoti valdžią sąjungoms. O ypač – pasilikti ginklus. Visų pirmiausia.

– Amžinai tas pat.

Vologinas atsistojo, be jokios išraiškos pažvelgė pro langą į kalvas ir upę: šiam sustingusiam veidui gyvybės teikė vien nejudrus įdėmus žvilgsnis. Vologinas buvo žemas ir dėl apvalios kaip ir pilvas nugaros atrodė beveik kuprotas.

– Pasakysiu tau. Tarkim, mes išstojame iš Gomindano. Ką tada darom?

– Iš pradžių milicija kiekvienai darbo sąjungai, kiekvienai profsąjungai.

– Su kokiais ginklais? Arsenalas čia generolų rankose. Šanchajaus arsenalą dabar turi Čang Kai-ši. Ir mes atskirti nuo Mongolijos – vadinasi, rusiškų ginklų negausime.

– Šanchajaus arsenalą mes paėmėme.

– Su revoliucionierių armija užpakalyje. Ne priekyje. Ką mes čia apginkluosime? Gal dešimt tūkstančių darbininkų. Dar komunistinį „geležinės armijos" branduolį – vėl dešimt tūkstančių. Po dešimt kulkų kiekvienam! Prieš juos daugiau kaip septyniasdešimt penki tūkstančiai vyrų vien čia. Jau nekalbu pagaliau... apie Čang Kai-ši nė apie kitus. Jie mielai prieš mus susivienys, kai tik pastebės pirmą tikrai komunistinę priemonę. Ir kuo aprūpinsime mūsų būrius?

– O liejyklos, įmonės?

– Nebeatgabenama žaliavų.

Nejudrus, plaukų sruogom užkritusiu profiliu Vologinas stovėjo prie lango į temstančią naktį ir kalbėjo toliau:

– Hankou – ne darbininkų, o bedarbių sostinė.

Ginklų nėra; juo geriau galbūt. Kartais aš galvoju: „Jeigu juos apginkluotume, jie, ko gero, šaudytų į mus. O vis dėlto yra tokių, kurie dirba po penkiolika valandų per dieną nereikšdami jokių reikalavimų, nes „mūsų revoliucijai gresia pavojus..."

Kijas grimzdo lyg į sapną.

– Valdžia ne mūsų, o „kairiųjų Gomindano" generolų, jų pačių žodžiais tariant. Su sovietais jie sutiks ne geriau kaip Čang Kai-ši. Tai tikras dalykas. Mes galime jais pasinaudoti, tik tiek. Elgdamiesi labai atsargiai.

Jei Hankou tebuvo vien kruvina dekoracija... Kijas nedrįso toliau apie tai mąstyti. „Išeidamas turiu pamatyti Pososą", – tarė sau. Hankou tai buvo vienintelis draugas, kuriuo jis pasitikėjo. „Turiu pamatyti Pososą..."

Vologinas jautėsi daug blogiau, negu parodė. Kova su trockistais nepaprastai sustiprino partijos drausmę. Vologinas čia vykdė labiau kvalifikuotų, labiau informuotų nei jis – ir Kijas – draugų nutarimus. Rusijoje jis nesiginčijo. Bet dar nebuvo užmiršęs, kaip sunkiai, kantriai ir nepavargstamai bolševikai aiškino savo tiesą tamsioms minioms: Lenino kalbos – spiralės, kuriomis jis atkakliai po šešetą sykių grįždavo į tą patį tašką, kas kartą vienu aukštu aukščiau. Kinų partijos struktūra toli gražu nebuvo tokia tvirta kaip rusų; ir pranešimai apie padėtį, nurodymai, net įsakymai dažnai pasimesdavo ilgame kelyje iš Maskvos į Šanchajų.

– ... Kam aušinti burną traukiant tą galų gale... kvailą melodiją, – tarė jis. – Pasaulis tiki, kad Hankou komunistinis, juo geriau. Tai daro garbę mūsų propagandai. Bet nereiškia, jog tai tiesa.

– Kokie paskutiniai nurodymai?

– Stiprinti komunistinį geležinės armijos branduolį. Mes galime būti sveriami vienoje svarstyklių lėkštėje. Bet esame jėga ne patys savaime. Generolai, kurie kaunasi čia, su mumis, nekenčia sovietų ir komunistų taip pat kaip Čang Kai-ši. Aš tai žinau, tai matau, galų gale... kasdien. Kiekvienas komunistų šūkis nukreiptų juos prieš mus. Ir, be abejonės, pastūmėtų prisidėti prie Čang Kai-ši. Viena, ką mes galime padaryti, – tai pasinaudodami jais sutriuškinti Čang Kai-ši. Paskui tuo pačiu būdu Fin Ju-sianą[23], jeigu reikės. Kaip pagaliau sutriuškinome generolus, iki šiol naudodamiesi Čang Kai-ši. Mat propaganda pritraukia prie mūsų tiek žmonių, kiek prie jų pritraukia pergalė. Mes kylame su jais. Štai kodėl svarbiausia laimėti laiko. Revoliucija pagaliau negali išsilaikyti demokratine forma. Pačia savo prigimtimi ji turi tapti socialistine. Reikia palikti ją savieigai. Padėti gimdyti. O ne sukelti priešlaikinį gimdymą.

– Taip. Bet marksizmui būdingas fatališkumo jausmas ir valios garbinimas. Kiekvieną sykį, kai fatališkumas lenkia valią, aš nepasitikiu.

– Vienas grynai komunistinis šūkis šiandien pagaliau pastūmės visus generolus tučtuojau susivienyti prieš mus: du šimtai tūkstančių žmonių prieš dvidešimt tūkstančių. Štai kodėl jums Šanchajuje reikia taikytis su Čang Kai-ši. Jei nėra kitos išeities, atiduokite ginklus.

– Šitaip skaičiuojant nereikėjo mėgint įvykdyti Spalio revoliucijos: kiek buvo bolševikų?

– Šūkis „taika" patraukė į mūsų pusę mases.

– Yra ir daugiau šūkių.

– Per ankstyvi. O kokie?

– Tuoj pat visiškai panaikinti nekilnojamojo turto nuomą ir skolinius pasižadėjimus. Pradėti valstiečių revoliuciją be jokių gudrybių ir nutylėjimų.

Šešias dienas plaukdamas upe Kijas ryžtingai apsisprendė; šiuose molio miestuose, įsikūrusiuose prieš milijonus metų ties upių santakomis, vargšai seks paskui valstietį kaip ir paskui darbininką.

– Valstietis visada paskui ką nors seka, – tarė Vologinas. – Ar paskui darbininką, ar paskui buržujų. Bet seka.

– Atsiprašau. Valstiečių judėjimas laikosi tik *kabindamasis* už miestų, ir viena valstietija, suprantama, galėtų duoti nebent Žakeriją[24]. Bet mes nekalbame apie tai, kad ją reikia atskirti nuo proletariato: skolinių pasižadėjimų anuliavimas – vienintelis kovos šūkis, galįs mobilizuoti valstiečius.

– Pagaliau žemės padalijimas, – tarė Vologinas.

– Konkrečiai: daug labai vargingų valstiečių yra savininkai, bet dirba palūkininkui. Tai visi žino. Kita vertus, Šanchajuje reikia kuo greičiau parengti darbininkų sąjungų gvardijas. Neleisti jų nuginkluoti jokia dingstimi. Padaryti iš jų *mūsų jėgą* prieš Čang Kai-ši.

– Kai tik tas šūkis taps žinomas, mes būsime sutriuškinti.

– Na, mes, šiaip ar taip, būsime sutriuškinti. Komunistų šūkiai plinta kaip plitę net tada, kai mes jų atsisakome. Užtenka pasakyti kalbą, ir valstiečiai įsigeidžia žemės, bet kad jie tos žemės nebenorėtų, pasakyti kalbą bus per maža. Arba mes turėsime sutikti dalyvauti represijose su Čang Kai-ši būriais – tau tas patinka? – ir *galutinai* susikompromituoti, arba jie turės mus sutriuškinti, nori to ar ne.

– Partija neprieštarauja, kad mes pagaliau atsiskirtume. Bet ne taip greitai.

– Tada, jei svarbiausia gudrauti, neatiduokite ginklų. Atiduoti – vadinasi, išduoti draugus.

– Jeigu jie laikysis nurodymų, Čang Kai-ši nepajudės.

– Ar jie su jais eis ar ne, niekas nepasikeis. Komitetas, Katovas, aš pats įkūrėme darbininkų gvardiją. Jeigu norėsite ją panaikinti, visas Šanchajaus proletariatas laikys tai išdavyste.

– Taigi leiskite ją nuginkluoti.

– Darbininkų sąjungos savaime kuriasi vargšų kvartaluose. Gal jūs uždrausite profsąjungas Internacionalo vardu?

Vologinas buvo nusisukęs į langą. Jis nulenkė ant krūtinės galvą, ir išryškėjo paliaukis. Temo naktis, pilna dar blankių žvaigždžių.

– Atsiskirti, – tarė jis, – vadinasi, tam tikra prasme pralaimėti. Maskva nesutiks, kad mes dabar išeitume iš Gomindano. O kinų komunistų partija dar labiau nei Maskva linkusi sutarti.

– Tik viršūnės. Draugai iš apačios visų ginklų neatiduos, net jeigu įsakysite. Paaukosite mus, bet ramybės Čang Kai-ši nesuteiksite. Borodinas gali tai pranešti Maskvai.

Čia buvo vienintelė Kijo viltis. Toks žmogus kaip Vologinas nesileis įtikinamas. Be to, galbūt jis perduos...

– Maskva žino: įsakymas atiduoti ginklus paskelbtas užvakar.

Pritrenktas Kijas ne iškart atsakė.

– Ir būriai juos atidavė?

– Vos pusė...

Užvakar, kai jis mąstė ar miegojo laive... Kijas žinojo, kad Maskva laikysis savo linijos. Padėtis ūmai suteikė neaiškios reikšmės Čeno planui.

– Kitas dalykas – galbūt tas pats: mūsiškis Čenas Ta Elis nori nužudyti Čang Kai-ši.

– A! Dėl to!

– Ką?

– Jis perdavė prašymą, kad nori su manim susitikti, kai tu būsi čia.

Vologinas paėmė laišką nuo stalo. Kijas tik dabar pastebėjo, kad jo rankos kaip kunigo. „Kodėl jis iškart neparodė to laiško?“ – paklausė savęs Kijas.

– ...Sunkus klausimas... (Vologinas skaitė laišką.) Jie visi sako: sunkus klausimas...

– Jis čia?

– Jam nereikėjo ateiti? Visi vienodi. Beveik visada pakeičia nuomonę. Galų gale jis čia jau dvi ar trys valandos: tavo laivas daug stoviniavo.

Vologinas paskambino, kad įvestų Čeną. Jis nemėgo pokalbių su teroristais, laikė juos ribotais, išdidžiais ir neturinčiais politinės nuovokos.

– Dar blogiau ėjosi Leningrade, – tarė jis, – kai Judeničius stovėjo prie miesto, ir vis dėlto jie išsisuko...

Įžengė Čenas, taip pat su megztiniu, praėjo pro Kiją, atsisėdo priešais Vologiną. Tylą drumstė vien spaustuvės triukšmas. Dideliame lange, sudarančiame statų kampą su rašomuoju stalu, dabar jau visiškai sutemus nakčiai ryškėjo du profiliu pasisukę vyrai. Čenas, įrėmęs alkūnes į stalą, apglėbęs rankomis smakrą, užsispyręs, įsitempęs, sėdėjo nejudėdamas. „Beribis žmogaus tvirtumas turi kažką nežmoniška, – pagalvojo Kijas, žiūrėdamas į jį. – Ar mes lengvai pajuntame ryšį vienas su kitu dėl mūsų silpnybių?..“ Atsipeikėjęs iš nuostabos, jis nusprendė, kad Čeno atvykimas čia buvo neišvengiamas. Šiapus žvaigždėmis nusėtos nakties taip pat laukė Vologinas, – stačias, plaukų sruogom apkritusiu veidu, susinėręs ant krūtinės putlias rankas.

– Jis tau pasakė? – paklausė Čenas, galva rodydamas į Kiją.

– Tu žinai Internacionalo nuomonę apie teroristinius aktus, – atkirto Vologinas. – Prakalbos apie tai aš tau nedrošiu!

– Šis atvejis ypatingas. Vienas Čang Kai-ši yra pakankamai populiarus ir pakankamai stiprus, kad išlaikytų vieningai prieš mus nusiteikusią buržuaziją. Jūs prieštaraujate jo nužudymui, taip ar ne?

Jis tebesėdėjo nejudrus, įrėmęs alkūnes į stalą, apglėbęs delnais smakrą. Kijas žinojo, kad Čenui tas pokalbis nieko nereiškia, nors čia ir atėjo. Sutarti su pačiu savim jis galėjo tik naikindamas.

– Internacionalas šiam planui neturi pritarti. – Vologinas kalbėjo įsitikinusio žmogaus tonu.

– Bet, tavo požiūriu... – Čenas tebesėdėjo nejudrus. – ... Pagaliau ar laikas gerai pasirinktas?

– Jūs norite laukti, kol Čang Kai-ši išžudys mūsiškius?

– Jis paskelbs dekretų, ir viskas. Neužmiršk, kad jo sūnus Maskvoje. Pagaliau Galeno rusų karininkai negalėjo palikti jo štabo. Jeigu jis bus nužudytas, jie bus nukankinti. Nei Galenas, nei raudonasis štabas su tuo nesutiks...

„Vadinasi, šis klausimas buvo svarstytas net čia“, – pagalvojo Kijas. Tas pokalbis jam nežinia kodėl atrodė nelabai įtikinantis, ir tai jį trikdė: jo nuomone, Vologinas buvo savotiškai tvirtesnis įsakydamas atiduoti ginklus negu kalbėdamas apie Čang Kai-ši nužudymą.

– Jeigu rusų karininkai bus nukankinti, – tarė Čenas, – tebūnie. Aš irgi būsiu. Na ir kas. Milijonai kinų verti daugiau nei penkiolika rusų karininkų. Gerai. O Čang Kai-ši paliks savo sūnų.

– Ką tu apie tai žinai?

– O tu?

– Be abejo, save jis myli labiau nei sūnų, – tarė Kijas. – Ir jeigu nebandys mūsų sutriuškinti, jis žuvęs. Jeigu nesustabdys valstiečių veiksmų, jo paties karininkai jį paliks. Taigi aš bijau, kad jis nepaliktų vaiko po kokių nors Europos konsulų pažadų ar kitokių juokų. Ir visa smulkioji buržuazija, kurią tu, Vologinai, nori vėl suvienyti, nueis paskui jį jau kitą dieną, kai tik jis mus nuginkluos: ji bus galingojo pusėje. Aš ją pažįstu.

– Neaišku. Ir tėra Šanchajus.

– Sakai, kad mirštate badu. Jei Šanchajus žlugs, kas jus aprūpins? Fin Ju-sianas jus skiria nuo Mongolijos, ir jei mes būsime sutriuškinti, jis jus išduos. Taigi nieko per Jangdzę, nieko iš Rusijos. Gal manote, jog valstiečiai, kuriems siūlote Gomindano programą (25% sumažinti nuomą, rimtai, ne, bet rimtai!), mirs badu, kad pamaitintų raudonąją armiją? Jūs atsiduosite į Gomindano rankas dar labiau, nei esate atsidavę. Mėginti dabar kovoti prieš Čang Kai-ši su tikrai revoliuciniais šūkiais, remiantis valstietija ir Šanchajaus

proletariatu, rizikinga, bet nėra neįmanoma: I-oji divizija beveik visa komunistinė pradedant generolu ir kausis mūsų pusėje. O tu sakai, kad išsaugojome pusę ginklų. Nebandyti – vadinasi, ramiai laukti, kol mus išsmaugs.

Šis ginčas ėmė siutinti Vologiną, nors jo laikysena atrodė kaip išsiblaškiusio tėvo. Bet jis žinojo, kokia stipri Šanchajaus kryptis, kurią gynė Kijas.

– Ten yra Gomindanas. Jį sukūrėme ne mes. Bet jis yra. Ir stipresnis už mus, kol kas. Mes galime jį nugalėti per pirmines organizacijas, įvesdami ten visus komunistinius elementus, kokius tik turime. Dauguma jo narių – ekstremistai.

– Tu taip pat gerai kaip ir aš žinai, kad esant demokratijai skaičius nieko nereiškia prieš valdantįjį aparatą.

– Mes įrodysime, kad Gomindanu galima pasinaudoti. Juo pasinaudodami, o ne diskutuodami. Jau dveji metai nesiliaujame juo naudotis. Kiekvieną mėnesį, kiekvieną dieną.

– Tada, kai jūs sutikdavote su jo tikslais. Ir nė karto, kai iškildavo klausimas, ar jam sutikti su jūsiškiais. Dovanojote jam dovanų, kurių jis trokšte troško: karininkų, savanorių, pinigų, propagandą. Kareivių tarybos, darbininkų sąjungos – kitas dalykas.

– O antikomunistinių elementų pašalinimas?

– Čang Kai-ši nevaldė Šanchajaus.

– Nepraeis nė mėnesio, ir mes pasieksime, kad Gomindano centro komitetas jį paskelbtų už įstatymo ribų.

– Kai jis mus sutriuškins. Ką gali tiems generolams iš centro komiteto rūpėti, žudomi ar ne kariai komunistai? Tai gryna nauda! Ar tu iš tikrųjų nemanai, kad įkyrios mintys apie neišvengiamus ekonomikos reiškinius trukdo kinų komunistų partijai ir galbūt Maskvai pamatyti paprastus reikalus mūsų panosėje?

– Tai dvelkia oportunizmu.

– Gerai! Tavo nuomone, Leninas neturėjo žemių išdalijimo iškelti kaip šūkio (tas šūkis, beje, buvo socialistų revoliucionierių programoje, bet jie neįstengė jo įgyvendinti, ir buvo daug svarbesnis negu bolševikų programoje). Išdalyti žemes reiškė sukurti mažų valdų

struktūrą. Taigi reikėjo ne dalyti, o tuojau imtis kolektyvizacijos, kurti sovchozus. Jam pasisekė, ir jūs suprantate, kad tai buvo taktika. Mums taip pat svarbu vien taktika! Dabar jūs prarandate masių kontrolę...

– Taigi manai, kad Leninas tą kontrolę išlaikė nuo vasario iki spalio?

– *Retkarčiais* ją prarasdavo. Bet jis visada ėjo su masėmis. Jūs, jūsų šūkiai nukreipti priešinga nei masių kryptimi. Kalbame ne apie aplinkinį kelią, bet apie vis didesnį atsitolinimą. Kad galėtum veikti mases taip, kaip jūs norite, reikėtų būti valdžioje. O jūs nesate.

– Reikalas visai ne toks, – tarė Čenas.

Jis atsistojo.

– Valstiečių veiklos jūs nesustabdysit, – toliau kalbėjo Kijas. – Dabar mes, komunistai, masėms duodame tokių nurodymų, kurių jos negali vertinti kitaip kaip išdavystės. Gal manote, kad jūsų šūkis laukti joms bus suprantamas?

Pirmą kartą Vologino balse prasiveržė aistra:

– Net būdamas Šanchajaus uosto nešiku manyčiau, kad vienintelis logiškas elgesys, pagaliau kovotojo komunisto elgesys – tai paklusti partijai. Ir todėl privalu atiduoti visus ginklus.

Čenas atsistojo:

– Žudai ne iš paklusnumo. Ar leidiesi nužudomas. Nebent būtum bailys.

Vologinas gūžtelėjo pečiais.

– Pagaliau žmogžudystės nereikia vertinti kaip svarbiausio politinės tiesos kelio!

Čenas išėjo.

– Pirmajame centro komiteto susirinkime pasiūlysime tuojau išdalyti žemes, – tarė Kijas, duodamas ranką Vologinui, – panaikinti skolinius pasižadėjimus.

– Komitetas už tai nebalsuos, – šypsodamas atsakė Vologinas.

Čenas, kresnas šešėlis ant šaligatvio, laukė. Kijas priėjo prie jo, gavęs savo draugo Pososo adresą – šiam buvo patikėta vadovauti uostui.

– Klausyk, – tarė Čenas.

Perduodamas žemės juos nuo kojų iki galvos smelkė vienodas – slopus it laivo variklio – spaustuvės mašinų drebėjimas: miegančiame mieste prie visų apšviestų langų, kuriuose šmėkščiojo juodi biustai, budėjo delegacija. Juodu ėjo, priekin driekdami du panašius šešėlius: to paties dydžio, su tokios pat formos megztinių apykaklėm. Gatvių tolyje pasirodydavo varganų lūšnelių siluetai ir pranykdavo ramiõs, kone iškilmingos nakties gelmėje, žuvies ir sudegintų riebalų kvapsniuose; Kijas negalėjo atsikratyti spaustuvės mašinų drebulio, kurį žemė buvo perdavusi jo raumenims – tarytum tos tiesą gaminančios mašinos jam būtų perteikusios Vologino teiginius ir dvejones. Kol ėjo paupiu aukštyn, jisai vis jautė, kokia netvirta jo informacija, kaip sunku jam būtų ta informacija pagrįsti savo veiklą, jeigu liautųsi visiškai ir paprastai paklusti Internacionalo nurodymams. Bet Internacionalas klydo. Nebeįmanu laimėti laiko. Komunistų propaganda jau pasiekusi mases kaip potvynis, nes tai masių propaganda. Kad ir kokia atsargi bus Maskva, propaganda nebesustos; Čang Kai-ši tai žino ir nuo dabar turi triuškinti komunistus. Tai vienintelis tikras dalykas. Gal buvo galima revoliuciją pakreipti kitaip, bet per vėlu. Norės to Maskva ar nenorės, valstiečiai komunistai tikriausiai paims žemes, darbininkai komunistai reikalaus kitokios darbotvarkės, kareiviai komunistai nebesikaus, jei nežinos, dėl ko kaunasi. Maskva ir priešiškos Vakarų sostinės galės ten tamsoje kurstyti viena prieš kitą nukreiptas aistras ir iš jų bandyti kurti pasaulį. Revoliucijos nėštumo laikas baigėsi: dabar ji turi gimdyti arba mirti. Kiją su Čenu artino naktinė bičiulystė, bet tuo pat metu jis jautė didelę priklausomybę, nerimą, kad yra tik žmogus, tik jis pats; prisiminė panašiomis naktimis matytus kinus musulmonus, kniūpsčia gulinčius sudegusių lavandų laukuose, stūgaujančius giesmes, kurios jau milijonai metų drasko žmogų, kenčiantį ir žinantį, kad mirs. Ko jis atvyko į Hankou? Supažindinti Kominterno su padėtimi Šanchajuje. Juk Kominternas taip pat buvo nusprendęs, kad Šanchajus toks taptų. Tai, ką jis išgirdo, buvo daugiau negu Vologino argumentai, – tai buvo gamyklų tyla, nerimas miesto, kuris merdėjo apgaub-

tas revoliucijos šlovės, bet dėl tos šlovės vis viena merdėjo. Šį lavoną buvo galima perduoti artimiausiai sukilimo bangai, užuot palikus irti klastose. Be abejonės, visi jie pasmerkti: svarbiausia, kad tai nebūtų tuščiai. Čenas, jis taip pat, šią akimirką išties buvo su juo susietas kalinių bičiulyste.

– Nežino!.. – tarė šis. – Jei kalbama apie Čang Kai-ši nužudymą, aš žinau. Man regis, tam Vologinui tai nesvarbu, bet jis, užuot žudęs, skelbia klusnumą. Kai gyveni kaip mes, reikia tikrumo. Manau, jam tikra yra vykdyti įsakymus – kaip man žudyti. Reikia, kad kažkas būtų tikra. Reikia.

Jis nutilo.

– Ar dažnai sapnuoji? – vėl prabilo Čenas.

– Ne. Ar bent jau mažai prisimenu sapnus.

– Aš sapnuoju beveik kasnakt. Sapnai drauge ir pramoga. Katės šešėlis ant žemės... Kai žudai, sunku ne žudyti. Sunku nesmukti. Būti tvirtesniam nei... nei tai, kas tą akimirką vyksta tavo viduje.

Kartėlis? Sunku spręsti iš balso tono, o jo veido Kijas nematė. Vienišoje gatvėje nuslopo duslus tolimo automobilio ūžesys, nuneštas vėjo, kurio gūsis tarp nakties kamparo kvapų paliko vaismedžių sodo aromatą.

– Jei būtų tik šitai... Ne. Blogiausia sapnai. Gyviai.

Čenas pakartojo:

– Gyviai... Ypač aštuonkojai. Ir aš visada prisimenu.

Kijas, nors aplink buvo nakties erdvė, pasijuto šalia jo lyg uždaroje patalpoje.

– Ar seniai taip yra?

– Labai. Kiek siekia atmintis. Jau kuris laikas rečiau. Ir prisimenu tik... tuos dalykus. Apskritai aš nekenčiu prisiminimų. Ir jie manęs nelanko: mano gyvenimas ne praeityje, o prieš akis.

Jis nutilo.

– ... Vienintelis dalykas, kurio bijau – bijau – tai užmigti. O užmiegu kasdien.

Išmušė dešimt valandų. Tamsoje, kiniškai kiauksėdami, ginčijosi žmonės.

– ... Arba išprotėti. Tie aštuonkojai dieną naktį, visą gyvenimą... O išprotėjęs žmogus, regis, niekada nenusižudo... Niekada.

– Ar tavo sapnai nepasikeitė?

Čenas suprato Kijo užuominą.

– Pasakysiu tau apie tai po... Čang Kai-ši.

Kijas kartą ir visam laikui buvo pripažinęs, jog žaidžia savo paties gyvybe, ir gyveno tarp žmonių, žinančių, kad kiekvieną dieną jų gyvybei gresia pavojus: drąsa jo nestebino. Bet jis pirmąkart susidūrė su mirties kerais: jie veikė šį vos įžiūrimą draugą, kuris kalbėjo išsiblaškiusiu balsu, tarsi jo žodžiai būtų buvę pažadinti tos nakties galios kaip ir jo paties nerimas, nuovargio, susirūpinimo, tylos, visagalio intymumo... Vis dėlto jo balsas pasikeitė.

– Tu apie tai galvoji... su nerimu?

– Ne. Su... – Jis padvejojo. – Ieškau žodžio, stipresnio už džiaugsmą. Nėra tokio. Net kiniško. Visiška ramybė. Savotiška... kaip jūs sakote? Nežinau... Tėra vienas dar gilesnis dalykas. Toliau nuo žmogaus, arčiau... Ar tu žinai, kas yra opijus?

– Ne itin.

– Tad menkai tegalėsiu tau paaiškinti. Arčiau, kaip jūs tai vadinate... ekstazės. Taip. Bet tai sūdru. Gilu. Nelengva. Ekstazė... žemyn.

– Ir šitai tau duoda idėja?

– Taip: mano paties mirtis, – atsakė vis tuo pat išsiblaškiusiu balsu.

„Jis nusižudys“, – pagalvojo Kijas. Ganėtinai buvo prisiklausęs tėvo ir žinojo, kad tas, kuris taip skaudžiai ieško absoliuto, jį randa tik sensacijos pavidalu. Trokšta absoliuto, trokšta nemirtingumo, taigi bijo mirti: Čenas tikriausiai bailys, bet jis, kaip ir visi mistikai, jaučia, kad savo absoliutą gali patirti tik akimirką. Be abejonės, todėl ir niekina viską, kas jo neartina prie tos akimirkos, kuri galingai ir svaigiai jį susies su pačiu savimi. Ši žmogiškumo apraiška – Kijas jos nė neįžvelgė – spinduliavo akla jėga, valdoma beformės materijos, iš kurios susidaro lemtis. Tasai dabar tylus draugas, sapnuojantis savo įprastus siaubingus sapnus, turėjo kažką beprotiško, bet ir kažką

švento – tai, ką visada turi švento nežmogiškumas. Galbūt jis tik todėl nužudys Čang Kai-ši, kad pats nusižudytų. Stengdamasis tamsoje įžvelgti jo ryškių bruožų veidą su geromis lūpomis, Kijas širdyje pajuto virptelint instinktyvų nerimą, kuris nusviesdavo Čeną miego ir drauge mirties aštuonkojams.

– Mano tėvo nuomone, – lėtai tarė Kijas, – žmogaus esmė – nerimas, savo paties fatališkumo suvokimas, iš čia kyla visos baimės, net mirties baimė... bet nuo to išvaduoja opijus, ir čia jo prasmė.

– Siaubas visada glūdi mūsų pačių viduje. Tereikia ilgai paieškoti; laimė, galime veikti. Jeigu Maskva pritars, man nesvarbu, jeigu nepritars, geriausia nieko apie tai nežinoti. Aš išvažiuoju. Tu nori likti?

– Pirmiausia noriu pamatyti Pososą. O tu negalėsi išvažiuoti: neturi vizos.

– Išvažiuosiu. Tikrai.

– Kaip?

– Nežinau. Bet išvažiuosiu. Be jokios abejonės, išvažiuosiu.

Iš tiesų Kijas jautė, kad Čeno valia čia mažai tereiškia. Jeigu lemtis kur nors gyvavo, tai šią naktį ji buvo čia, šalia jo.

– Ar tau svarbu, kad būtent *tu* organizuotum pasikėsinimą į Čang Kai-ši?

– Ne... Ir vis dėlto nenorėčiau leisti, kad tai padarytų kas nors kitas.

– Todėl, kad nepasitikėtum?

– Todėl, kad nemėgstu, kai moteris, kurias myliu, bučiuoja kiti.

Ši frazė atgaivino visą Kijo kančią, kurią buvo užmiršęs: staiga pasijuto atskirtas nuo Čeno. Jie priėjo upę. Čenas perpjovė pririštos valties virvę ir paliko krantą. Kijas jo nebematė, bet girdėjo irklų pleškenimą, vienodais tarpais nustelbiantį lengvą bangelių mūšą. Jis pažinojo teroristus. Jie nekelia sau klausimų, jie sudaro vieną grupę: tai vabzdžiai žudikai, gyveną iš ryšio su nedideliu širšių lizdu. Bet Čenas... Kijas galvojo toliau ir nekeisdamas žingsnio ėjo Uosto valdybos link. „Jo laivas bus sulaikytas išplaukiant..."

Jis įėjo į didelius armijos saugomus pastatus, beveik tuščius, palyginti su Kominterno. Koridoriuose kareiviai miegojo ar žaidė bega-

linį „kvailį“. Be vargo rado savo draugą. Nemaža apvalia it obuolys galva, raudonu tarsi vynininko veidu, žilais nukarusiais ūsais, chaki kostiumu Pososas, buvęs kalkių kasyklų darbininkas, anarchistas ir profsąjungos veikėjas, po karo išvažiavęs į Rusiją ir ten tapęs bolševiku. Kijas su Pososu susipažino Pekine ir juo pasitikėjo. Jie ramiai pasispaudė rankas: Hankou kiekviena šmėkla buvo sutinkama kaip normaliausias lankytojas.

– Krovėjai čia, – tarė kareivis.

– Tegu įeina.

Kareivis išėjo. Pososas atsigręžė į Kiją:

– Pastebėjai, kad aš nieko neveikiu, mano berniuk? Uosto valdybai buvo numatyta trys šimtai laivų: tėra tik dešimt...

Po atvirais langais miegojo uostas: jokių sirenų, nieko, tik nepaliaujamas vandens teškenimas į krantus ir polius. Kambario sienomis slystelėjo blyški šviesa: upę raižė tolimų kanonierių žibintai. Sudundėjo žingsniai.

Pososas išsitraukė revolverį iš dėklo, pasidėjo ant rašomojo stalo.

– Jie puolė raudonąją gvardiją geležiniais strypais, – tarė jis Kijui.

– Raudonoji gvardija ginkluota.

– Pavojinga ne tai, kad jie nudės gvardiečius, o kad gvardiečiai pereina į jų pusę.

Žibinto šviesa vėl grįžo, metė ant baltos galinės sienos didžiulius jų šešėlius ir nuslydo į naktį tą pačią akimirką, kai įėjo krovikai: keturi, penki, šeši, septyni. Mėlynomis darbo palaidinėmis, vienas iki pusės nuogas. Su antrankiais. Skirtingų veidų, kuriuos vos įžiūrėjai tamsoje, tačiau kurie degė baisia neapykanta. Juos lydėjo du kinai sargybiniai su naganais prie šalies. Krovikai liko stovėti susiglaudę. Nors degė neapykanta, bet drauge ir bijojo.

– Raudonoji gvardija – darbininkai, – kiniškai tarė Pososas.

Tyla.

– Jie gvardiečiai dėl revoliucijos, ne dėl savęs.

– Ir dėl pilvo! – pasakė vienas krovikas.

– Teisinga, kad maisto davinį gauna tie, kurie kovoja. O kaip jūs norite tai skirstyti? Lošdami „kvailį“?

– Duoti visiems.

– Kai kam jau trūksta. Vyriausybė pasiryžusi būti nepaprastai atlaidi proletarams, net tada, kai jie klysta. Jeigu raudonoji gvardija visur būtų išžudyta, generolai ir užsieniečiai vėl paimtų valdžią kaip anksčiau, na, jūs tai puikiai žinote. Tad ką? Šito norite?

– Anksčiau nebadavome.

– Ne, – tarė Kijas darbininkams, – badavome. Žinau, aš buvau uosto darbininkas. Kad dvėsti, tai dvėsti, jeigu tik taip gali tapti žmogumi.

Visų jų akių baltymai, kur krito silpna šviesa, nepastebimai išsiplėtė; jie norėjo geriau įsižiūrėti šį megztiniu vilkintį japoniškos laikysenos žmogų, kalbantį su Šiaurės provincijų akcentu ir tikinantį, kad jis buvęs nešikas.

– Pažadai, – pusbalsiu atsakė vienas iš jų.

– Taip, – tarė kitas, – mes turime ypatingą teisę streikuoti ir dvėsti badu. Mano brolis kariuomenėje. Kodėl iš jo divizijos pašalino tuos, kurie reikalavo įkurti kareivių sąjungas?

Tonas kilo.

– Manote, rusų revoliucija įvyko per vieną dieną? – paklausė Pososas.

– Rusai padarė, ką norėjo!

Tuščia ginčytis: reikėjo tik sužinoti, kiek pažengęs maištas.

– Raudonosios gvardijos užpuolimas – kontrrevoliucinis veiksmas, baudžiamas mirties bausme. Jūs tai žinote.

Jis kiek luktelėjo.

– Ką darytumėt paleisti į laisvę?

Jie susižvalgė; tamsa neleido įžiūrėti jų veidų išraiškos. Nepaisant pistoletų, antrankių, Kijas pajuto įsigalint kiniškų derybų atmosferą, su kuria taip dažnai susidurdavo per revoliuciją.

– Gavę darbo? – paklausė vienas belaisvis.

– Kai jo būtų.

– Na, o *tuo tarpu*, jei raudonoji gvardija mums trukdys gauti maisto, mes pulsime raudonąją gvardiją. Aš jau tris dienas nevalgęs. Nė trupinėlio.

– Ar teisybė, kad kalėjime duoda valgyti? – paklausė vienas, iki šiol tylėjęs.

– Tuojau pamatysi.

Pososas paskambino nieko nebepridūręs, ir milicininkai išvedė belaisvius.

– Tai ir kvailiausia, – vėl prabilo jis, šį kartą prancūziškai. – Jie pradeda manyti, kad kalėjime bus penimi kaip peniukšliai.

– Jei liepei juos atvesti, kodėl nesistengei jų įtikinti?

Pososas nusiminęs gūžtelėjo pečiais.

– Mano berniuk, aš liepiu juos atvesti, nes visada tikiuosi, kad jie man pasakys ką nors kita. Vis dėlto yra vaikinų, kurie dirba po penkiolika, šešiolika valandų per dieną ir ničnieko nereikalauja ir kurie taip darys, kol mes neaprimsime, *comme que comme* – kad ir kas būtų...

Šveicariškas posakis nustebino Kiją. Pososas nusišypsojo, ir jo dantys, kaip ir ką tiktai krovėjų akys, žybtelėjo blausioje šviesoje po neaiškiu ūsų brūkšniu.

– Tau pavyko išsaugoti tokius dantis, kokie būna gyvenant kaime.

– Ne, mano berniuk, visai ne: tai dirbtiniai dantys, kuriuos įsidėjau Čanšoje. Dantistų, regis, revoliucija neužkabino. O tu? Tave atsiuntė? Ką čia veiki?

Kijas jam paaiškino neužsimindamas apie Čeną. Pososas jo klausėsi, vis neramesnis.

– Visa tai, mano berniuk, tikrai įmanoma, ir todėl dar labiau gaila. Aš penkiolika metų dirbau su laikrodžiais: žinau, ką reiškia, kai mechanizmai priklauso vienas nuo kito. Jei nepasitiki Kominternu, nereikia būti partijos nariu.

– Pusė Kominterno mano, kad mes turime kurti tarybas.

– Yra generalinė linija, kuri mums nurodo kryptį, reikia ja sekti.

– Ir atiduoti ginklus! Ta linija, kuri mus stumia šaudyti į proletariatą, aiškiai bloga. Kai valstiečiai užiminėja žemes, generolai dabar rengiasi sukompromituoti kelis komunistų būrius represijomis. Ar tu sutiktum šaudyti į valstiečius?

– Mano berniuk, nesame tobuli: aš šaučiau į orą, ir tikriausiai taip daro bendražygiai. Verčiau šito neatsitiktų. Bet ne tai svarbiausia.

– Suprask, bičiuli: tai tas pat, lyg matyčiau kokį žmogyną, nusitaikiusį į tave, o kiti ginčytųsi, ar pavojingos revolverio kulkos... Čang Kai-ši negali mūsų nežudyti. Ir paskui panašiai bus su čionykščiais generolais, mūsų „sąjungininkais“! Ir jie pasielgs logiškai. Leisimės visi išžudomi, net neišlaikydami partijos orumo, partijos, kurią kasdien vedamės į viešnamį su būriu generolų, tarsi ten būtų jos vieta...

– Jei kiekvienas daro ką nori, viskas puiku. Jei Kominternui pasiseks, visi šauks „bravo!“ ir nė kiek neapsiriks. Tačiau jei mes šaudysime jam į kojas, jis tikrai pralaimės, o svarbiausia yra jo pergalė... Ir kai komunistai verčiami šaudyti į valstiečius, aš gerai žinau, kad apie tai kalbama, bet ar tu tikras tuo, kas laikoma tikra? Pats to nematei ir vis dėlto – gerai žinau, jog tai darai ne tyčia, tačiau... – tikėjimas tuo padeda tavo teorijai...

– Ganėtų, jei galėtume tai aptarti tarp mūsų. Ne laikas imtis apklausų, kurios užtrunka pusmetį.

Kam ginčytis? Kijas norėjo įtikinti ne Pososą, bet tuos iš Šanchajaus, ir, be abejonės, dabar jie jau buvo įtikinti: jų apsisprendimą patvirtino pats Hankou, scena, kurioje ką tik dalyvavo. Jis tetroško vieno – išvažiuoti.

Įėjo puskarininkis kinas ištįsusių bruožų, kiek palinkęs į priekį lyg tos dramblio kaulo statulėlės gynybos poza.

– Suimtas slapta plaukęs vyriškis.

Kijas laukė.

– Sakosi gavęs jūsų leidimą palikti Hankou. Tai pirklys Dongas Tiumas.

Kijas vėl ėmė normaliai kvėpuoti.

– Nedaviau jokio leidimo, – tarė Pososas. – Čia ne mano reikalas. Siųskit į policiją.

Sulaikyti turtingi asmenys remdavosi kokiu nors valdininku: jiems kartais pavykdavo pamatyti jį vieną ir pasiūlyti pinigų. Tai buvo išmintingiau, negu leistis sušaudomam nieko nepabandžius.

– Palaukite!

Pososas paėmė iš savo biuvaro sąrašą, pradėjo murmėti pavardes.

– Gerai. Jis pačiame viršuje. Apie jį buvo pranešta. Tegu su juo aiškinasi policija!

Puskarininkis išėjo. Sąrašas, sąsiuvinio lapas, liko ant biuvaro. Kijas vis galvojo apie Čeną.

– Tai žmonių, apie kuriuos pranešta, sąrašas, – tarė Pososas, pamatęs Kijo žvilgsnį, įsmeigtą į popieriaus lapą. – Apie paskutiniuosius pranešta telefonu prieš išplaukiant laivams – kai laivai išplaukia...

Kijas ištiesė ranką. Keturiolika pavardžių. Čenas nebuvo nurodytas. Negalimas daiktas, kad Vologinas nebūtų supratęs, jog jis bandys kuo greičiau dingti iš Hankou. Ir net dėl viso pikto nurodyti, kad jis gali išvykti, būtų buvęs paprasčiausias atsargumas. „Kominternas nenori imtis atsakomybės dėl Čang Kai-ši nužudymo, – pagalvojo Kijas, – bet gal nepuls į neviltį, kai ši nelaimė įvyks... Ar todėl Vologino atsakymai atrodė tokie netvirti?..“ Jis grąžino sąrašą.

„Aš išvažiuosiu“, – pasakė Čenas. Nelauktas jo atvykimas, Vologino neryžtingumas, sąrašas – visa tai Kijas suprato, bet kiekvienas Čeno veiksmas jį vėl artino prie žmogžudystės, ir net daiktai, rodės, paklūsta jo likimui. Apie mažą lemputę šnarėjo vienadieniai vabzdžiai. „Galbūt Čenas yra vienadienis, skleidžiantis savo paties šviesą, kuri jį ir sunaikins... Galbūt pats žmogus...“ Kodėl mes visada matome tik kitų lemtį? Ar jis pats ne vienadienis vabzdys, nes dabar nori kuo skubiau vėl vykti į Šanchajų, žūtbūt išlaikyti būrius? Grįžo karininkas – tai jam leido palikti Pososą.

Kijas teberado nakties ramybę. Jokių sirenų, nieko, tik vandens mūša. Palei upę prie žibintų, kur spragsėjo vabzdžiai, miegojo nešikai sergančiųjų maru pozomis. Šen ir ten ant šaligatvių raudonavo mažos afišos, apskritos lyg kanalizacijos dangčiai; ten buvo parašyta tik viena raidė, reiškianti badą. Kaip ką tik būdamas su Čenu, jis pajuto, kad šią pat naktį visoje Kinijoje ir į Vakarus iki pusės Europos žmonės, kaip ir jis, dvejoja draskomi tos pačios kančios, nežinodami, ką pasirinkti: drausmę ar saviškių žudymą. Tie maištaujantys krovikai nesuprato. Bet jeigu ir supranti – kaip pasirinkti auką čia, šiame mieste, kuris, Vakarų nuomone, gali nulemti keturių šimtų milijonų žmonių, ir gal net jų likimą ir kuris upės pakrantėje miega neramiu išbadėjusiojo miegu – prislėgtas bejėgiškumo, vargo, neapykantos?

KETVIRTA DALIS

BALANDŽIO VIENUOLIKTOJI

Pusė pirmos

Beveik vienas mažo Grosvenoro viešbučio bare – žvilgąs riešutmedis, buteliai, nikelis, vėliavos – Klapikas įtempęs smilių suko peleninę. Įėjo grafas Špilevskis, kurio jis laukė. Klapikas suglamžė popierių, kur kiekvienam iš savo draugų buvo nupiešęs įsivaizduojamą dovaną.

– Ar tas s-saulėtas miestukas mato, kaip klesti jūsų reikalai, mielasis?

– O ne. Bet mėnesio gale jie suklestės. Aš pristatinėju maisto produktus. Tik europiečiams, aišku.

Plona, kumpa Špilevskio nosis, nuplikusi kakta, atgal sušukuoti žili plaukai ir išsišovę skruostikauliai, nors buvo apsirengęs labai paprastais baltais drabužiais, jam visada teikė ereliu persirengusio maskaradui žmogaus išvaizdą. Monoklis pabrėžė karikatūrą.

– Matote, brangusis mano drauge, problema, aišku, būtų rasti kokia dvidešimt tūkstančių frankų. Su šia suma galima užimti labai gerbtiną vietą maisto produktų pasaulyje.

– Mano glėbyje, mielasis! Norite m-mažutės vietos, ne, *gerbtinos* vietos maisto produktų pasaulyje? Bravo...

– Nemaniau, kad jūs taip... kad jūs toks... prietaringas.

Klapikas šnaira akimi žiūrėjo į erelį, buvusį Krokuvos kapotynių kardais čempioną jaunesniųjų karininkų grupėje.

– Aš? Kad jus kur skradžiai! Sprogstu iš juoko! Įsivaizduokit, jei turėčiau tokius pinigus, aš jais pasinaudočiau ir gyvenčiau kaip vienas aukštas Olandijos pareigūnas Sumatroje, kuris ištisus metus

leisdavo puoselėdamas tik savo tulpes priešais Arabijos krantą. Mielasis, tai jam sužadino mintį (reikia pasakyti, jog tai dėjosi apie 1860 metus) važiuoti nukniaukt Mekos lobių. Rodės, jų nemaža, ir visi auksiniai dideliuose tamsiuose rūsiuose, kur juos visada meta maldininkai. Va tokiame rūsyje aš norėčiau gyventi... Pagaliau mano tulpių augintojas gauna palikimą ir keliauja į Antilų salas rinkti piratų komandos Mekai užkariauti netikėtu puolimu su daugybe modernių ginklų, dvivamzdžių ir prisukamais durtuvais šautuvų, ką aš žinau? Juos įsodina į laivą – nė žodžio! – veža tenai...

Jis prisideda smilių prie lūpų, naudodamasis lenko smalsumu, panašiu į pritarimą.

Taigi! Jie sukyla, pedantiškai jį subado peiliu ir visai neoriginaliai leidžiasi į kažkokią jūrą piratauti. Tai tikra istorija. Be to, dar pamokoma. Bet, pasakysiu, tikėtis, jog padėsiu jums gauti dvidešimt tūkstančių frankų, – kvailystė, kvailystė, jums sakau! Norite, kad susitikčiau su tais tipais ar kuo nors panašiu? Susitiksiu. Kita vertus, kadangi už kiekvieną machinaciją turiu mokėti jūsų prakeiktai policijai, man mieliau būtų mokėti už jūsiškę, o ne už kieno nors kito. Bet tuos tipus, kai namai liepsnoja, domina opijus ir kokainas, taigi.

Jis vėl pradėjo sukti peleninę.

– Aš jums apie tai kalbu, – tarė Špilevskis, – nes, jei noriu, kad pasisektų, turiu apie tai kalbėti kiekvienam. Būčiau turėjęs bent jau... palaukti. Tačiau, prašydamas jus čia ateiti ir pavaišinti mane alkoholiu, norėjau tik padaryti paslaugą (tai maskuotė). Taigi: rytoj palikit Šanchajų.

– A! a! a! – tarė Klapikas, lyg dainuodamas gamą. Tarsi aidas lauke nuaidėjo automobilio signalo arpedžas.

– Kodėl?

– Todėl. Mano policija, kaip jūs sakote, turi gerumo. Dinkite.

Klapikas žinojo, kad negali primygtinai klausinėti. Akimirką jis dvejojo, ar čia, ko gero, nėra manevras gauti dvidešimt tūkstančių frankų. Kvailystė!

– Ir man reikėtų dingti rytoj?

Jis žiūrinėjo salę, *shakers**, nikeliuotą baro stalą tarsi senus mielus daiktus.

– Vėliausiai. Bet jūs neišvyksite. Aš matau. Bent jau būsiu jus įspėjęs.

Klapikas pajuto netvirtą dėkingumą (slopinamą ne tiek nepasitikėjimo, kiek išgirsto savotiško patarimo, nes nežinojo, kas jam gresia).

– Negi man galėtų pasisekti labiau, negu tikiuosi, – kalbėjo toliau lenkas. Jis paėmė jo ranką: – Išvažiuokite. Istorija su laivu...

– Bet aš čia niekuo dėtas!

– Išvažiuokite.

– Gal man pasakytumėte, ar senasis Žizoras ieškomas?

– Nemanau. Greičiau jaunesnysis Žizoras. Išvažiuokite.

Lenkas tikrai viską žinojo. Klapikas padėjo savo ranką ant jo rankos.

– Aš labai apgailestauju, kad neturiu pinigų jūsų bakalėjai, mielasis. Jūs galbūt mane gelbstite... Bet aš dar turiu kelias liekanas, dvi ar tris statulas – imkite jas.

– Ne...

– Kodėl?

– Ne.

– A!.. Nė žodžio? Tegu. Vis dėlto norėčiau žinoti, kodėl neimate mano statulų.

Špilevskis pažvelgė į jį.

– Kai esi gyvenęs taip kaip aš, ar galėtum verstis... tokiu amatu, jei retkarčiais negautum atlygio?

– Abejoju, ar daug yra verslų be atlygio...

– Taip. Pavyzdžiui, jūs neįsivaizduojate, kaip blogai saugomos parduotuvės...

„Koks čia ryšys?“ – vos nepaklausė Klapikas. Bet iš patirties sprendė, kad taip siejamos frazės visada įdomios. Ir norėjo būtinai padaryti paslaugą savo pašnekovui, tegu ir tokią – leisti jam kalbėti. Vis dėlto jautėsi suvaržytas iki maudulio.

* *Shakers* – indai kokteiliui ruošti (*angl.*).

– Jūs saugote parduotuves?

Policija jam buvo machinacijų ir šantažo tinklas, institutas, įpareigotas imti slaptus mokesčius už opijų ir lošimo namus. Policininkai, su kuriais jam teko turėti reikalų (ir ypač Špilevskis), visada buvo pusiau priešai, pusiau bendrininkai. Bet jis bijojo ir šlykštėjosi įskundimu. Špilevskis atsakė:

– Saugau? Ne, ne visai. Tai yra... Priešingai.

– Šit kaip! Individualūs užsiėmimai?

– Tik dėl žaislų, suprantate. Man neužtenka pinigų žaislams mano mažiuliui. Tai labai sunku. Juoba kad iš tikrųjų aš tą vaikiščią myliu tik tada, kai darau jam... kokį... malonumą. O kitaip nemoku jo nudžiuginti. Tai ne itin lengva.

– Betgi tada imkit mano statulas. Jei norit, ne visas.

– Aš jus prašau, aš jus prašau... Taigi aš einu į parduotuves ir sakau... (Jis atmetė galvą, sutraukė kaktos ir kairiojo skruosto raumenis aplink monoklį, be ironijos.) „Aš išradėjas. Išradėjas ir, aišku, konstruktorius. Atėjau pažiūrėti jūsų modelių“. Mane palieka žiūrėti. Aš pasiimu vieną, niekados daugiau. Kartais mane stebi, bet retai.

– O jeigu jus užkluptų?

Jis išsitraukė iš kišenės piniginę ir praskleidė rodydamas Klapikui policininko pažymėjimą. Uždarė piniginę ir neaiškiai mostelėjo ranka.

– Kartais turiu pinigų... Galėčiau būti ir išvytas... Bet viskas pavyksta...

Labai nustebęs Klapikas staiga pasijuto esąs labai rimtas ir orus. Jis niekados nelaikė savęs atsakingu už save patį ir todėl apstulbo.

„Turiu įspėti jaunąjį Žizorą“, – pagalvojo jis.

Pirma valanda

Dar prieš laiką Čenas žingsniavo krantine pasikišęs portfelį po pažasčia, vieną po kito sutikdamas pažįstamus iš veido europiečius; tokiu metu beveik visi ėjo į Šanchajaus klubo ar gretimų viešbučių

barus išgerti, su kuo nors pasimatyti. Kažkas iš užpakalio jam ant peties atsargiai padėjo ranką. Jis krūptelėjo, pasičiupinėjo vidinę kišenę, kur buvo paslėptas revolveris.

– Seniai, Čenai, nesimatėme... Gal norite...

Jis atsigręžė: tai buvo pastorius Smitsonas, pirmasis jo mokytojas. Tuojau atpažino gražų, truputį indėnišką amerikiečio veidą, dabar tokį raukšlėtą.

– ...eiti su manim drauge?

– Taip.

Čenas dėl didesnio saugumo ir juoko panūdo eiti kartu su baltuoju: jo portfelyje buvo bomba. Tvarkingas švarkas, kurį šįryt vilkėjo, kaip jam rodės, varžė net jo mintis; palydovas tiko prie šių drabužių – be to, dėl neaiškaus prietaringumo nenorėjo įžeisti pastoriaus. Šį rytą jis vieną minutę skaičiavo automobilius (porinis skaičius ar neporinis), norėdamas atspėti, ar pasiseks – atsakymas buvo palankus. Niršo pats ant savęs. Dėl to juoba norėjo pasišnekėti su Smitsonu, atsikratyti irzulio.

Pastorius tai pastebėjo, bet apsiriko:

– Negaluojate, Čenai?

– Nee.

Jis tebemylėjo senąjį savo mokytoją, tačiau jautė ir apmaudą.

Senukas jį paėmė už parankės.

– Kasdien už jus meldžiuosi, Čenai. Ką radote vietoj atsižadėto tikėjimo?

Jis žvelgė į jį su didžia meile, tačiau be jokio tėviškumo, tarsi jam būtų siūlęsis. Čenas sudvejojo:

– ... Aš nesu iš tų, kuriuos globoja laimė...

– Yra ne vien tik laimė, Čenai, dar yra ramybė, o kartais ir meilė...

– Nee. Ne man.

– Visiems...

Pastorius užsimerkė, ir Čenui pasidingojo, kad laiko suėmęs už parankės neregį.

– Aš neieškau ramybės. Ieškau... priešingo dalyko.

Smitsonas, nesiliaudamas žingsniuoti, žvilgtelėjo į jį:

– Saugokitės puikybės.

– Iš kur jūs žinot, kad aš nesuradau savo tikėjimo?

– Koks politinis tikėjimas duos apyskaitą apie pasaulio kančią?

– Man mieliau kančią sumažinti, o ne duoti jos apyskaitą. Jūsų balsas kupinas... humaniškumo. Nemėgstu humaniškumo, atsiradusio stebint kančią.

– Jūs tikras, kad esama kitokio, Čenai?

– Sunku paaiškinti... Esama kitokio, bent jau atsiradusio *ne vien tik iš kančios...*

– Kokie politiniai įsitikinimai sunaikins mirtį...

Pastoriaus tonas nebuvo klausiamas, veikiau liūdnas. Čenas prisiminė savo pokalbį su Žizoru, su kuriuo nebesusitiko. Žizoras savo protą pajungė tarnauti sau, o ne Dievui.

– Aš jums sakiau, kad neieškau ramybės.

– Ramybė...

Pastorius nutilo. Jie žingsniavo toliau.

– Mano vargšas mažyli, – galiausiai tarė jis, – kiekvienas iš mūsų pažįsta tik savo skausmą. – Jo ranka suspaudė Čeno ranką. – Ar nemanote, kad visas iš tikrųjų religinis gyvenimas nėra kasdienis pokalbis?..

Abu žiūrėjo į šaligatvį, regis, susieti vien tik rankomis.

– ... Kasdienis... – pakartojo pastorius stipriu pavargusiu balsu, tarsi jo žodžiai būtų buvę kažkokios jį apsėdusios minties aidas.

Čenas neatsakė. Tas žmogus kalbėjo apie save patį ir sakė tiesą. Gyveno kaip ir Čenas savo mintimis; buvo ne koks susmukėlis. Po kaire pažasčia portfelis ir bomba, po dešine – suspausta ranka: „... Kasdienis pokalbis..." Ši paslaptis, atskleista patikliu tonu, staiga suteikė pastoriui gilumo ir patetiškumo. Taip arti žmogžudystės Čenas buvo jautrus bet kokiam nerimui.

– Kiekvieną naktį, Čenai, melsiu, kad Dievas jus išvaduotų iš puikybės. (Aš ypač meldžiuosi naktį. Tai palankus metas maldai.) Jei Dievas jums suteiks nusižeminimo, būsite išgelbėtas. Dabar aš sutinku ir seku jūsų žvilgsnį, o ką tik negalėjau jo pagauti...

Čenas suėjo į bendrystę su jo kančia, o ne su žodžiais: ši paskutinė frazė, ši žvejo frazė, žvejo, kuris tariasi pajutęs žuvį, sužadino jam pyktį, pyktis kilo sunkiai, neišstumdamas slapto gailesčio.

– Gerai paklausykit, – tarė jis. – Po dviejų valandų aš būsiu žudikas.

Šį sykį Čenas įsmeigė akis į savo palydovą. Be jokio reikalo pakėlė prie veido drebančią dešinę ranką, mėšlungiškai sugniaužė ją prie savo tvarkingo švarko atlapo:

– Visada sutinkate mano žvilgsnį?

Ne. Jis buvo vienas. Dar vienas. Jo ranka atsitraukė nuo švarko, įsikabino į pastoriaus švarko atlapą, tarsi būtų norėjęs jį supurtyti; šis ant jo rankos padėjo savąją. Juodu stovėjo šitaip, nejudrūs, vidury šaligatvio, tarytum pasirengę muštis; vienas praeivis stabtelėjo. Tai buvo baltasis, pamanęs, kad jie vaidijasi.

– Tai žiaurus melas, – tyliu balsu pasakė pastorius.

Čeno ranka nusviro žemyn. Jis negalėjo net juoktis. – „Melas!“ – suriko jis praeiviui. Šis truktelėjo pečiais ir nuėjo. Čenas, ūmai apsigręžęs, kone tekinas nubėgo tolyn.

Už gero kilometro pagaliau rado du savo draugus. Daug „dėmesio išorei“: skeltos skrybėlės, tarnautojų drabužiai, kad derėtų prie portfelių, kurių viename buvo bomba, o kitoje granatos. Suenas – kumpa nosimi, raudonodžio kino tipas – mąstė nesižvalgydamas; Pejis... kaip jo veidas buvo panašus į paauglio veidą! Jo jaunumą galbūt ryškino apvalūs akiniai vėžlenos rėmeliais. Jie leidosi į kelią, pasiekė Dviejų Respublikų prospektą; visos krautuvės buvo atidarytos, prospektas vėl atgavęs gyvybę po blausiu dangumi.

Čang Kai-ši automobilis tikriausiai atvažiuos į prospektą siaura tiesia gatvele. Prieš apsisukdamas sulėtins greitį. Reikia pamatyti jį atvažiuojant ir jam sulėtinus greitį mesti bombą. Automobilis pravažiuodavo kasdien tarp pirmos valandos ir pirmos penkiolika; generolas pietaudavo europietišku papročiu. Taigi reikia, kad tasai, kuris stebės mažojoje gatvelėje, pamatęs automobilį, duotų ženklą kitiems dviem. Jam pagelbės tai, kad šalia yra antikvaras, jo krautuvė kaip tik priešais gatvę; tas žmogus bent jau nepriklauso policijai. Čenas

norėjo stebėti pats. Pejį pastatė prospekte, visai prie pat tos vietos, kur automobilis baigs apsisukti prieš didindamas greitį, Sueną truputį tolėliau. Jis, Čenas, juos įspės ir mes pirmą bombą. Jeigu automobilis nesustos, kliudytas ar ne, kiti du savo ruožtu mes bombas. Jeigu sustos, jie eis prie jo – gatvė per siaura, kad automobilis galėtų apsisukti. Čia gali tykoti nesėkmė: nenukauti sargybiniai, stovintys ant automobilio paminų, paleis ugnį ir sutrukdys prisiartinti.

Dabar Čenas ir jo draugai turėjo išsiskirti. Aišku, minioje yra seklių, ypač ten, kur važiuos automobilis. Pejis lauks Čeno ženklo mažame kinų bare; tolėliau Suenas stebės, kada Pejis išeis. Mažiausiai vienas iš trijų, ko gero, bus nušautas, be abejonės, Čenas. Jie nedrįso apie nieką kalbėtis. Išsiskyrė net nepaspaudę vienas kitam rankos.

Čenas įėjo pas antikvarą ir paprašė parodyti bronzinius daiktelius, rastus kasinėjant. Pardavėjas ištraukė iš stalčiaus didžiausią saują mažų violetinio satino dėžučių, padėjo ant stalo kaupiną kubelių ranką ir ėmė juos ten dėlioti. Tai buvo ne šanchajietis, o atvykėlis iš Šiaurės Kinijos arba Turkestano: barzda ir ūsai reti, bet neryškūs, siauros akys kaip prastuomenės musulmono, taip pat ir pataikūniška burna, tik veidas nepanašus į ožio, be iškilumų, priplota nosimi. Tasai, kuris įskųs žmogų, aptiktą su bomba generolo kelyje, gaus nemažą pinigų sumą ir įgis didelę pagarbą tarp savųjų. Be to, šis turtingas buržua galbūt yra nuoširdus Čang Kai-ši šalininkas.

– Ar jūs seniai Šanchajuje? – paklausė jis Čeno.

Kas gali būti tasai keistas klientas? Jo sutrikimas, nesidomėjimas išdėliotais daiktais kėlė jam nerimą. Šis jaunas žmogus gal neįpratęs vilkėti europietiškais drabužiais. Storos Čeno lūpos, nepaisant raiškaus profilio, darė jį patrauklų. Kokio nors turtingo valstiečio sūnus iš krašto gilumos? Bet stambieji fermeriai nekolekcionuoja senovinės bronzos. Gal jis perka europiečiui? Tai nebuvo nei tarnas, nei pasiuntinys – o jei buvo mėgėjas, tai rodomus daiktus žiūrėjo tikrai be didelės meilės: regis, galvojo apie kažką kita.

Mat Čenas jau stebėjo gatvę. Iš šios krautuvės galėjo matyti du šimtus metrų. Kiek laiko automobilis bus jo regėjimo lauke? Bet kaip

šitai apskaičiuosi, kai tas kvailys rodo tokį smalsumą? Pirmiausia reikėjo atsakyti. Tylėti kaip iki šiol buvo kvaila.

– Aš gyvenau krašto gilumoje, – tarė jis. – Iš ten išvijo karas.

Anas norėjo klausinėti toliau. Čenas jautė, kad kelia jam nerimą. Dabar prekiautojas klausė savęs, ar tai ne vagis, atėjęs apžiūrėti jo krautuvės, kad per artėjančius neramumus ją apiplėštų, tačiau jaunuolis nepageidavo matyti gražiausių daiktų. Tik vidutiniškos kainos bronzą ir senovines sages-lapių figūrėles. Japonai mėgsta lapes, bet šis klientas ne japonas. Reikėjo bukliai klausinėti toliau.

– Tikriausiai gyvenate Hupe? Žmonės šneka, jog Vidurio provincijose gyvenimas pasidarė labai sunkus.

Čenas svarstė, ar jam neapsimesti apykurčiu. Nedrįso bijodamas pasirodyti dar keistesnis.

– Aš ten nebegyvenu, – tiek teatsakė.

Jo tonas, sakinių struktūra, net šnekant kiniškai, bylojo apie jo kalbos glaustumą: mintį reiškė tiesiai, nevartodamas įprastų posakių. Tačiau pagalvojo apie derybas.

– Kiek? – paklausė rodydamas pirštu į vieną sagę, vaizduojančią lapės galvą, kokių gausiai randama kapavietėse.

– Penkiolika dolerių.

– Man regis, aštuoni būtų nebloga kaina...

– Šitokios kokybės daiktui? Kaip jūs galite taip manyti? Žinokit, už ją mokėjau dešimt... Nustatykit pats mano pelną.

Užuot atsakęs, Čenas žiūrėjo į Pejį, sėdintį prie mažo staliuko savo atvirame bare, į saulės blyksnius jo akinių stikluose; Čeno Pejis tikriausiai nematė pro antikinių daiktų parduotuvės langą. Bet kai išeis, pamatys.

– Daugiau kaip devynis negalėčiau mokėti, – pagaliau tarė lyg pasvarstęs. – Ir taip daug ko turėčiau atsisakyti.

Posakiai čia buvo ritualiniai, ir jis vartojo juos be vargo.

– Šiandieną tai pirmos mano derybos, – atsakė antikvaras. – Gal susitaikyti su vieno dolerio nuostoliu, nes baigti pirmas derybas – geras ženklas...

Gatvė tuščia. Tolumoje ją kerta rikša. Dar vienas. Išeina du vyrai. Šuo. Dviratis. Vyrai pasuka į dešinę; rikša jau perėjęs. Gatvė vėl tuščia; tik vienas šuo...

– O vis dėlto gal duotumėt devynis dolerius su puse?

– Tik dėl prielankumo, kurį man įkvepiate.

Kita lapė, porcelianinė. Naujos derybos. Čenas, įsigijęs pirkinį, kelia didesnį pasitikėjimą. Gavo teisę galvoti: spėliojo, kokią kainą galėtų pasiūlyti, kad ji įžvalgiai atitiktų daikto kokybę; rimto jo mąstymo nevalia buvo trikdyti. „Šia gatve automobilis važiuoja keturiasdešimt kilometrų per valandą greičiu, per dvi minutes nuvažiuoja daugiau kaip kilometrą. Aš jį matysiu truputį mažiau negu minutę. Mažai. Reikia, kad Pejis nenuleistų akių nuo šitų durų..." Joks automobilis nesirodė... Keli dviračiai... Jis ėmė derėtis dėl nefritinės diržo sagties, nesutiko su prekiautojo kaina, pasakė, kad reikia pasvarstyti. Vienas pardavėjas atnešė arbatos. Čenas nusipirko krištolinę lapės galvutę, už kurią prekiautojas prašė tik tris dolerius. Tačiau parduotuvės savininko nepasitikėjimas visiškai neišsisklaidė.

– Turiu kitų labai gražių daiktų, labai autentiškų, su labai gražiomis lapėmis. Bet tai brangūs daiktai, parduotuvėje jų nelaikau. Galėtume sutarti pasimatymą...

Čenas nieko nesakė.

– ... Jei prireiktų, pasiųsčiau vieną pardavėją jų atnešti...

– Brangūs daiktai manęs nedomina. Nesu, deja, pakankamai turtingas.

Vadinasi, tai nebuvo vagis; neprašė jų net parodyti. Antikvaras vėl pasiūlė nefritinę diržo sagtį su mumijų balzamuotojo subtilumu, bet nors jo žodžiai biro viens po kito iš sutenėjusio aksomo lūpų, nors jo akys gosliai spindėjo, klientas liko abejingas, tolimas... Vis dėlto jis išsirinko šią sagę. Derybos yra bendradarbiavimas, sakytum meilė; prekiautojas meilinosi lentai. Taigi kodėl šitas žmogus pirko? Staiga jis atspėjo: tai buvo vienas iš tų vargšų jaunuolių, kurie vaikiškai leidžiasi suviliojami Čapėjaus prostitučių japonių. Jos dievina lapes. Šis klientas jas pirko kokiai tarnaitei ar netikrai geišai; jeigu joms buvo abejingas, vadinasi, pirko ne sau. (Čenas be paliovos vaizdavosi,

kaip atvažiuoja automobilis, kaip skubiai turės atsegti portfelį, ištraukti bombą, mesti.) Bet geišos nemėgsta archeologinių iškasenų... Gal daro išimtį laputėms? Jaunuolis taip pat nupirko krištolinį ir porcelianinį niekutį...

Mažulytės dėžutės, uždaros ir atviros, buvo sukrautos ant stalo. Abu pardavėjai žiūrėjo, pasirėmę alkūnėmis. Vienas, labai jaunas, buvo pasirėmęs ant Čeno portfelio ir, kūno svorį perkeldamas čia ant vienos, čia ant kitos kojos, traukė portfelį nuo stalo. Bomba buvo dešinėje pusėje per tris centimetrus nuo krašto.

Čenas negalėjo nė krustelėti. Pagaliau ištiesė ranką, prisitraukė portfelį prie savęs – be jokių pastangų ir kliūčių. Niekas iš šių žmonių nenujautė, kad gali įvykti sprogimas nė kad jiems gresia mirtis; nieko čia keisto – portfelį, kurį judino pardavėjas, savininkas prisitraukia prie savęs... Ir staiga Čenui viskas pasidaro lengva. Daiktai, net veiksmai nustoja egzistavę, visa buvo svajonės, kurios mus pagauna, nes joms patys suteikiame jėgos, tačiau kurias galime ir atmesti... Tą akimirką jis išgirdo automobilio signalą: Čang Kai-ši .

Paėmė portfelį it ginklą, užmokėjo, įsikišo ryšulėlius į kišenę, išėjo.

Prekiautojas nusekė iš paskos, nešinas rankoje diržo sagtimi, kurią Čenas atsisakė pirkti.

– Tuos nefritinius daiktelius ypač mėgsta japonų damos.

Tegu tas kvailys greičiau atstoja!

– Aš dar užeisiu.

Koks prekiautojas nežino tos frazės? Čenui atrodė, jog automobilis greičiau nei paprastai važiuoja artyn paskui apsaugos fordą.

– Eikite sau!

Lėkdamas per nutekamuosius griovelius, automobilis purtė du seklius, stovinčius ant automobilio paminų. Fordas pravažiavo. Čenas sustojęs atidarė portfelį, padėjo ranką ant suvyniotos į laikraštį bombos. Šypsodamas prekiautojas įkišo diržo sagtį į tuščią atidaryto portfelio kišenėlę. Tą, kuri buvo toliausiai nuo jo, ir šitaip supančiojo abi Čeno rankas.

– Sumokėsite, kiek norėsite.

– Eikit sau!

Apstulbintas šio riksmo, antikvaras pažvelgė į Čeną, taip pat išsižiojusį.

– Jūs tikriausiai truputį negaluojate?

Čenas nieko nebematė sugniužęs, tarsi alpdamas: automobilis važiavo pro šalį.

Jis negalėjo laiku atsikratyti antikvaro. „Tam klientui tuoj pasidarys bloga", – pagalvojo šis. Pasistengė jį prilaikyti. Ūmai Čenas nustūmė abi antikvaro rankas, ištiestas jo pusėn, ir žengė pirmyn. Skausmas sustabdė prekiautoją. Čenas kone bėgo tekinas.

– Mano sagtis! – suriko pirklys. – Mano sagtis!

Ji tebebuvo portfelyje. Čenas nesuprato. Kiekvienas jo raumuo, menkiausia nervų skaidula laukė trenksmo, kuris turėjo nuaidėti gatve ir paskui dusliai nuslopti po žemu dangumi. Nieko. Automobilis pasisuko, dabar jau, be abejonės, važiavo pro Sueną. O šis bukagalvis prekiautojas tebestovėjo čia. Pavojaus nebeliko, nes viskas žlugo. Ką veikė kiti? Čenas leidosi bėgti.

– Laikykite vagį! – sušuko antikvaras.

Pasirodė prekiautojai. Čenas suprato. Norėjo iš pykčio pabėgti su ta sagtimi, nusviesti ją nesvarbu kur. Bet artinosi naujų smalsuolių. Jis metė sagtį antikvarui į veidą ir pastebėjo, kad portfelis neužsegtas. Pravažiavus automobiliui, portfelis liko atviras šio kretino ir praeivių akims, bomba gulėjo matoma, net nebedengiama popieriaus – jis buvo nuslydęs. Čenas pagaliau atsargiai uždarė portfelį (vos susilaikė nenusviedęs jo kuo toliausiai); kaip išgalėdamas tramdė nervus. Prekiautojas skubiai grįžo į savo krautuvę. Čenas nubėgo toliau.

– Na kaip? – paklausė priėjęs prie Pejo.

– O tu?

Jie kvapstydamiesi žvelgė kits į kitą, nė vienas nenorėdamas prabilti pirmas. Priėjęs Suenas pamatė, kad juodu stingso sumišę, dvejodami ir nedrąsūs, pasisukę į neaiškiai šmėkšančius namus; labai stipri šviesa, prasiskverbusi pro debesis, nutvieskė naivų erelišką Čeno profilį, apvalutę Pejo galvą, išskyrė iš aplinkos šiuos du veikėjus drebančiomis rankomis, stovinčius ant savo trumpų apypiečio šešėlių

tarp susirūpinusių ir neramių praeivių. Visi trys tebelaikė rankose portfelius: protingiausia buvo čia ilgai nelikti. Restoranuose nesaugu. O šioje gatvėje jie buvo per daug arti ir jau toli vienas nuo kito. Kodėl? Nieko neįvyko...

– Pas Hemelrichą, – vis dėlto tarė Čenas.

Jie nužingsniavo gatvelėmis.

– Kas atsitiko? – paklausė Suenas.

Čenas jam paaiškino. Pejis sumišo pamatęs, kad iš antikvaro krautuvės Čenas išėjo ne vienas. Pasuko į savo postą už kelių metrų nuo kampo. Šanchajuje paprastai važiuojama kaire puse; automobilis visada suko trumpiausiu keliu, ir Pejis įsitaisė ant kairiojo šaligatvio, norėdamas mesti bombą iš arti. Taigi automobilis važiavo greitai; kitų mašinų šiuo metu Dviejų Respublikų prospekte nebuvo. Vairuotojas, darydamas platų posūkį, nučiuožė palei kitą šaligatvį, ir Pejį nuo jo atskyrė rikšos vežimėlis.

– Juo blogiau tam rikšai! – tarė Čenas. – Tūkstančiai kitų kulių gali gyventi tik mirus Čang Kai-ši.

– Man nebūtų pavykę.

Suenas nesviedė granatų pamanęs, jog draugai nieko nedaro todėl, kad generolo automobilyje nėra.

Jie tylomis žingsniavo pirmyn tarp sienų, kurios, gaubiamos rūko, gelsvo dangaus šviesoje atrodė blyškios; nykią vienumą gyvino aptrupėjęs mūras ir telegrafo laidai.

– Bombos sveikos, – tyliu balsu tarė Čenas. – Tuojau vėl bandysime.

Tačiau abu jo bendražygiai vos laikėsi ant kojų iš nuovargio; tie, kuriems nepavyksta nusižudyti, retai bando dar kartą. Nežmoniškai įtempti nervai pernelyg atsipalaiduoja. Žingsniuojant tolyn, sutrikimas virto neviltimi.

– Aš kaltas, – tarė Suenas.

Pejis pakartojo:

– Aš kaltas.

– Liaukitės, – tarė išsekęs Čenas.

Jiems nykiai pėdinant Čenas mąstė. Reikia vėl bandyti, tačiau kitaip. Planas buvo nekoks, bet sugalvoti ką nors kita nelengva. Jis manė, kad... Jie priėjo Hemelricho namus.

Būdamas krautuvės gilumoje, Hemelrichas girdėjo, kaip vienas balsas kalba kiniškai, o kiti du jam atsakinėja. Balsų tembras, neramus tonas patraukė jo dėmesį. „Jau vakar, – pagalvojo jis, – mačiau čia bastantis du tipus skausmingais snukiais, lyg sirgtų įsisenėjusiu hemorojumi, ir jie tikrai buvo atėję ne savo malonumui..." Buvo sunku ką nors aiškiai išgirsti: viršuje be paliovos verkė vaikas. Tačiau balsai nutilo ir trumpi šešėliai ant šaligatvio rodė, jog trys žmonės ten. Policija?.. Hemelrichas atsistojo ir, pamanęs, jog užpuolikus nelabai teišgąsdins plati jo nosis bei nulinkę pavargusio boksininko pečiai, žengė prie durų. Dar neįkišęs rankos į kelnių kišenę, atpažino Čeną; užuot išsitraukęs revolverį, paspaudė jam ranką.

– Eime į galinį kambarį, – tarė Čenas.

Visi trys praėjo pro Hemelrichą. Jis juos apžiūrėjo. Kiekvienas nešėsi po portfelį, ir, užuot laikę nerūpestingai, spaudė įtemptais rankos raumenimis.

– Na, – tarė Čenas, kai durys užsidarė, – ar gali keliom valandom mus priglausti? Mus ir tai, ką turime savo portfeliuose?

– Bombas?

– Taip.

– Ne.

Viršuje teberėkė vaikas. Skaudus jo riksmas virto rauda, kartais pereidavo į trumpus kūkčiojimus, tarytum rėkė išdykaudamas – ir tai dar labiau vėrė ausį. Plokštelės, kėdės, svirplys – tebebuvo visai tokie patys kaip tada, kai Čenas atėjo nužudęs Tan Jen Tą – jį Hemelrichas ir Čenas drauge prisiminė šį vakarą. Čenas nieko nepasakė, tačiau Hemelrichas atspėjo:

– Bombų, – vėl tarė jis, – šiuo metu priimti negaliu. Radę čia bombas, nužudytų žmoną ir vaikiščią.

– Gerai. Eime pas Šiją.

„Tai lempų pirklys, kurį Kijas aplankė sukilimo išvakarėse. O šiuo metu svarbu tik berniukas".

– Suprask mane, Čenai, vaikiščias sunkiai serga, be to, ir jo motina nekaip laikosi...

Jis pažvelgė į Čeną, kuriam drebėjo rankos.

– Tu negali žinoti, Čenai, negali žinoti, kokia laimė, kad esi laisvas!..

– O, žinau.

Trys kinai išėjo.

„Po šimts pypkių! – pagalvojo Hemelrichas. – Nejaugi aš niekada nebūsiu toks laisvas kaip jis?"

Nusikeikė širdyje ramiai, tarsi sulėtintame filme. Ir pamažu užlipo į savo kambarį. Kinė sėdėjo įsmeigusi akis į lovą ir neatsigręžė.

– Šiandieną ponia buvo gera, – tarė vaikas, – beveik nieko blogo man nedarė...

Ta ponia buvo Maja. Hemelrichas prisiminė: „Mastoiditas... Mano vargšeli, reikės skelti kaulą". Šis vaikiščias, beveik kūdikis, gyvenime dar neturėjo nieko, už ką reikėtų kentėti. Vertėtų „jam paaiškinti". Ką paaiškinti? Kad mandagiau leisti pjauti veido kaulą ir likti gyvam, gauti už tai kaip atpildą tokį pat netikrą ir trapų gyvenimą kaip jo tėvo. „Prakeikta jaunystė!" – sakė jis dvidešimt metų. Kiek praeis laiko, kol ims sakyti: „Prakeikta senatvė!" – ir perleis šiam nelaimingam vaikiščiui šiuos du puikius gyvenimo posakius? Praėjusį mėnesį katė išsinarino leteną, reikėjo ją laikyti, kol kinas veterinaras įstatė sąnarį į vietą; katė kniaukė ir draskėsi; ji nieko nesuprato; jis jautė, jog jai atrodo, kad yra kankinama. Katė nebuvo vaikas, nesakė: „Ponas beveik nieko blogo man nepadarė..." Hemelrichas vėl nulipo žemyn. Kartu su blausia saulės šviesa į krautuvę plūdo smarvė nuo lavonų, kuriuos visai čia pat, gatvelėse, be abejonės, rijo šunys. „Ko jau ko, o kančios čia netrūksta", – pagalvojo jis.

Negalėjo sau dovanoti, kam atsisakė. Kaip kankinamas išdavęs paslaptį žmogus, jis žinojo, kad vėl pasielgtų, kaip pasielgė, tačiau sau to negalėjo atleisti. Išdavė savo jaunystę, savo troškimus ir svajas. O kaip neišduosi? „Svarbiausia būtų norėti to, kas galima..." Jis

norėjo tik to, ko negalėjo: duoti Čenui prieglobstį ir išeiti su juo. Išeiti. Nesvarbu kokia prievarta, bombomis kompensuoti šį žiaurų gyvenimą, kuris jį nuodijo nuo pat gimimo, kuris nuodys net jo vaikus. Ypač jo vaikus. Su savo kančia galėjo susitaikyti: buvo pratęs... Bet ne su vaikų. „Kai susirgo, jis pasidarė labai nuovokus", – pasakė Maja. Tarytum atsitiktinai...

Išeiti su Čenu, paimti vieną iš bombų, paslėptų portfelyje, ją mesti. Tai buvo protinga. Ir dabartiniame gyvenime tai buvo netgi vienintelis prasmingas dalykas. Trisdešimt septyneri metai. Liko galbūt dar trisdešimt gyventi. Kaip gyventi? Iš tų jam patikėtų plokštelių varganai vertėsi su Lu Ju Šuenu, ir nei vienas, nei kitas iš jų negalėjo pragyventi, o kai jis pasens... Trisdešimt septyneri metai; taip seniai, kiek siekia atmintis, – sako žmonės; jo atminčiai nebuvo ko siekti: nuo vieno galo ligi kito – tik vargas.

Mokykloje blogas mokinys: kas trečia diena praleidžia pamokas – jo motina, norėdama ramiai pasigerti, leisdavo jam daryti ką nori. Gamykla: juodadarbis. Blogo būdo; pulke visados daboklėje. Ir karas. Apsinuodija dujomis. Už ką, dėl ko? Už savo kraštą? Jis nebuvo belgas, jis buvo skurdžius. Bet kare galėjai pavalgyti per daug nedirbdamas. Paskui demobilizuotas, pagaliau kelionė į Indokiniją, denyje. „Klimatas čia visai netinkamas verstis rankų darbu". Tačiau jis tinkamas pakratyti kojas nuo dizenterijos, ir ypač žmonėms, pagarsėjusiems blogu būdu. Jis apsistojo Šanchajuje. Bombos, Dievuli, bombos!

Turėjo žmoną: gyvenimas jam nieko kito ir nedavė. Ji buvo parduota už dvylika dolerių. Pirkėjas, kai atsibodo, ją pametė, pas jį atėjo išsigandusi pavalgyti, pamiegoti, bet pradžioje nemiegojo, laukė iš jo europiečių beširdiškumo, apie kurį jai nuolatos buvo kalbama. Jis buvo jai geras. Pamažu vaduodamasi iš didelės baimės, slaugė jį, kai susirgo, dirbo jam, kentė bejėgiško jo pykčio priepuolius. Prisirišo prie jo su aklo, kankinto šuns meile, įtardama, kad jis irgi aklas, kankintas šuo. O dabar buvo vaikas. Ką galėjo dėl jo padaryti? Vos išmaitinti. Teturėjo jėgų tik skausmui, kurį šis galėjo suteikti; pasaulyje daugiau skausmo negu žvaigždžių danguje, bet patį didžiausią jis suverstų ant šios moters pečių, jei ją paliktų numirdamas. Kaip tas iš-

badėjęs rusas, beveik jo kaimynas, kuris, tapęs juodadarbiu, vieną gražią dieną nusižudė dėl nepakeliamo skurdo, ir kai jam, jau mirusiam, pakvaišusi iš pykčio žmona trenkė antausį už tai, kam paliko ją vieną su keturiais vaikais, kažkuris iš jų kambario kampe paklausė: „Kodėl jūs mušatės?..“ Savo žmonai, savo vaikiščiui jis neleido mirti. Nieko vertas nuopelnas. Mažiau negu nieko. Jei būtų turėjęs pinigų, jei būtų galėjęs jiems jų palikti, būtų buvęs laisvas padėti galvą. Tarytum pasaulis nebūtų jo visą gyvenimą spardęs į pilvą, jis dar grobė iš jo vienintelę vertybę, kuri jam priklausė, kuri galėjo jam priklausyti – jo mirtį. Su kiekvienos gyvos būtybės pasipiktinimu kvėpdamas – nors ir buvo pripratęs – lavonų smarvę, kuri sulig vėjo gūsiu pakildavo virš nejudančios saulės, jis su pasitenkinimu ir siaubu traukė ją į save, apsėstas minties apie Čeną kaip apie mirštantį draugą, spėliodamas – tarsi tai būtų buvę svarbu, – kas daugiau vietos užima jo širdyje: gėda, brolybė ar baisus pavydas.

Čenas ir jo bendražygiai vėl paliko prospektą: alėjos ir gatvelės buvo mažai saugomos – generolo automobilis čia nevažiavo. „Reikia pakeisti planą“, – galvojo Čenas, nuleidęs galvą, žiūrėdamas į patikimus savo batus, kurie jo akyse vienas paskui kitą judėjo pirmyn. Užkabinti Čang Kai-ši automobilį kitu automobiliu, vairuojamu priešinga kryptimi? Bet kiekvienas automobilis gali būti rekvizuotas armijos. Mėginti panaudoti to automobilio apsaugai diplomatinės atstovybės vėliavėlę – netikras dalykas: policija pažįsta visus užsienio ministrų vairuotojus. Užtverti kelią dviračiu vežimėliu? Pirmas visada važiuoja Čang Kai-ši asmeninės apsaugos fordas. Sustoję dėl įtartinos kliūties, sargybiniai ir policininkai, važiuojantys ant automobilio paminų, šautų į kiekvieną, mėginantį prisiartinti. Čenas sukluso: prieš valandėlę sušneko jo draugai.

– Čang Kai-ši paliktų daug generolų, jeigu jie žinotų, kad tikrai rizikuoja būti nužudyti, – kalbėjo Pejis. – Tik tarp mūsų yra tokių pasiryžėlių.

– Taip, – tarė Suenas, – nužudytųjų sūnūs būna geri teroristai.

– O generolai, kurie liks, – pridūrė Pejis, – net nuteikdami Kiniją prieš mus, galbūt ją padarys didžią, nes kurs savo pačių krauju.

– Ne! – sykiu pasakė Čenas ir Suenas.

Nei vienas, nei kitas nežinojo, kiek tarp komunistų padaugėjo nacionalistiškai nusiteikusių, ypač tarp intelektualų. Pejis žurnaluose, kurie greitai buvo uždrausti, rašė nebūtus dalykus, kupinus skausmingai saldaus kartėlio, o paskutinysis straipsnis prasidėjo šitaip: „Imperializmą suvaržius nepritekliams, Kinija svajoja dar sykį sužadinti jo palankumą ir prašyti, kad auksinį žiedą, įvertą jai į nosį, jisai pakeistų nikeliniu...“ Pejis rengė terorizmo ideologiją iš kitos pusės. Jam atrodė, kad komunizmas – vienintelis tikras būdas atgaivinti Kiniją.

– Aš nenoriu kurti Kinijos, – tarė Suenas, – noriu turėti saviškių su ja ar be jos. Vargšai. Dėl jų aš sutinku mirti, žudyti. Tik dėl jų...

Čenas atsiliepė:

– Kol bandysime mesti bombą, mums nesiseks. Daug rizikos, jog nepavyks. Šiandien to reikia atsisakyti.

– Sugalvoti ką nors kita nelengva, – tarė Pejis.

– Yra vienas būdas.

Ta pačia kryptimi, kurlink jie ėjo, plaukė žemi sunkūs debesys po gelzganu skliautu, plaukė neryžtingai, tačiau nenumaldomai, tarsi vejami valdingo likimo. Čenas užsimerkė norėdamas pasvarstyti, bet žingsniavo toliau; draugai laukė žiūrėdami į jo lenktą profilį, kuris kaip paprastai slydo sienomis.

– Yra vienas būdas. Ir manau, tik jis vienas: nereikia mesti bombos, reikia su ja pulti po automobiliu.

Jie žingsniavo toliau per pabjurusius kiemus, kuriuose nebežaidė vaikai. Visi trys mąstė.

Atėjo. Pardavėjas juos įvedė į galinį krautuvės kambarį. Jie liko stovėti tarp lempų, pasikišę po pažasčia portfelius; galiausiai juos atsargiai padėjo. Suenas ir Pejis kiniškai sutūpė.

– Kodėl tu, Čenai, juokiesi?

Jis nesijuokė, o šypsojo, ir visai nepašaipiai, kaip atrodė sunerimusiam Pejui: apstulbęs juto palaimingą džiaugsmą. Žinojo, kokie sutrikę draugai, nors ir drąsūs: mesti bombas, kad ir pačiomis pavojingiausiomis aplinkybėmis, buvo avantiūra; ryžtis mirti buvo visai

kas kita; galbūt visiškai priešingas dalykas. Jis ėmė žingsniuoti pirmyn atgal. Galinį kambarį švietė tik saulės šviesa, sklindanti iš krautuvės. Dangus buvo pilkas, todėl čia tvyrojo niauri prietema, kokia būna prieš audrą; šiame blandžiame rūke ant lempų gaubtų blykčiojo šviesos atšvaitai, apversti ir lygiagretūs klaustukai. Čeno šešėlis, per daug neaiškus, kad palaikytum siluetu, slydo pirmas prieš sunerimusių palydovų akis.

– Kijo tiesa – mums labiausiai trūksta charakirio jausmo. Tačiau save žudantis japonas rizikuoja tapti dievu, o tai jau bjaurasties pradžia. Ne: tegu kraujas krinta ant žmonių – ir ant jų pasilieka.

– Man labiau patinka mėginti, – tarė Suenas, – mėginti, ar nepasiseks keliais bandymais, negu ryžtis vienam ir mirti!

Tačiau Sueną ėmė traukti į save srautas, plūstelėjęs nuo Čeno žodžių, įtaigesnių ne tiek dėl jų prasmės, kiek dėl balso skambesio – Čeno balsas skambėjo su nepaprasta jėga:

– Aš turiu pulti po automobiliu.

Nepasukdami galvos, jie sekė jį žvilgsniu, jis čia nutoldavo, čia vėl priartėdavo; į juos daugiau nežiūrėjo. Užkliuvo už vienos lempos, pastatytos ant žemės, griebėsi už sienos: lempa parvirto, džerkštelėjo duždama. Atsitiesęs jo šešėlis neaiškiai sujuodavo virš jų galvų pritemdydamas paskutines lempų eiles; Suenui ėmė aiškėti, ko Čenas laukia iš jo, tačiau nepasitikėdamas savimi ar norėdamas išvengti to, ką numatė, jis paklausė:

– Ko tu nori?

Čenas susivokė nežinąs. Jam dingojosi, kad jis kovoja – ne prieš Sueną, bet prieš savo mintį, bėgančią nuo jo. Pagaliau tarė:

– Kad tai nenueitų niekais.

– Nori, kad mes pasižadėtume sekti tavo pavyzdžiu? Tikrai taip?

– Laukiu ne pažado. Tai būtina.

Atšvaitai ant lempų geso. Kambaryje be lango darėsi tamsu: danguje tikriausiai tvenkėsi debesys. Čenas prisiminė Žizorą: „Prieš mirtį tokia aistra nori užkrėsti ir kitus..." Staiga jis suprato. Suenas taip pat suprato:

– Nori terorizmą padaryti savotiška religija?

Žodžiai buvo tušti, kvaili, per silpni išreikšti tam, ko Čenas tikėjosi iš jų.

– Ne religija. Gyvenimo prasme. Tuo...

Jis ranka padarė konvulsyvų judesį, lyg suteikdamas moliui formą; jo mintis, regis, buvo tokia pat trūksminga kaip ir kvėpavimas.

– ... Būti visišku savo paties šeimininku.

Ir lyg tebegniaužydamas molį kalbėjo toliau:

– Spausti, spausti, kaip ši ranka spaudžia kitą (spaudė ją iš visų jėgų), to negana, kaip...

Jis paėmė nuo žemės vieną sudaužytos lempos šukę. Plačią trikampę blyksinčią nuoskilą. Staiga dūrė ja sau į šlaunį. Trūksmingame jo balse skambėjo laukinis įsitikinimas, tačiau atrodė, ne tiek aistra jį valdo, kiek jis aistrą. Visai ne beprotis. Vargu ar kiti du jį bematė, tačiau jis užpildė visą kambarį. Suenas ėmė baimintis:

– Aš ne toks protingas kaip tu, Čenai, bet šitai ne man... ne man. Mačiau tėvą pakabintą už rankų, mušamą nendrine lazda per pilvą, kad pasakytų, kur jo šeimininkas paslėpė pinigus, kurių tas neturėjo. Aš kovoju dėl mūsiškių, ne dėl savęs.

– Dėl mūsiškių tu nieko geresnio negali padaryti kaip ryžtis mirti. Jokia veikla negali prilygti veiklai žmogaus, pasirinkusio šį kelią. Jei būtume tam pasiryžę, nebūtume praleidę Čang Kai-ši kaip dabar.

– Tau gal šito ir reikia. Nežinau, – priešinosi Pejis. – Jei sutikčiau, supranti, man atrodytų, jog dedu galvą ne už visus, bet...

– Bet?

Veik visai užgesusi, niūki popietės šviesa tebetvyrojo čia – vis dėlto nenykstanti, amžina.

– Už tave.

Stiprus naftos kvapas priminė Čenui benzino bakus per gaisrą poste pirmąją sukilimo dieną. Bet viskas grimzdo praeitin, netgi Suenas, nenorintis juo sekti. Tačiau vienintelis troškimas, kurio dabartinės jo mintys nevertė nieku, buvo suburti šiuos pasmerktuosius teisėjus, šią keršytojų padermę. Nauja idėja, gimstanti jo galvoje, kaip ir visa, kas gimsta, draskė jį ir jaudino – jis negalėjo susivaldyti. Nebegalėjo būti kartu su niekuo.

– Tu rašai, – tarė jis Pejui, – todėl išaiškinsi.

Pejis valėsi akinius. Prieš išeidamas Čenas pakėlė klešnę, nenuplovęs žaizdos – kam? per maža laiko užsikrėsti, – aprišo ją nosine. „Vis darai tą pat", – sumišęs tarė sau, galvodamas apie peilį, kuriuo buvo persidūręs ranką.

– Eisiu vienas, – tarė. – Ir šį vakarą pabandysiu vienas.

– Vis dėlto aš ką nors suorganizuosiu, – atsakė Suenas.

– Bus per vėlu.

Prie krautuvės Pejis nusekė paskui Čeną. Šis pamatė, kad paauglys tyliai verkia, laikydamas rankose akinius – vaikiškas jo veidas su nepridengtomis stiklu akimis atrodė dar žmogiškesnis.

– Kur eini?

– Einu.

Čenas sustojo. Visada manė, kad Pejis laikosi Sueno nuomonės; jis parodė jam pirštu į likusį prie durų Sueną.

– Eisiu su tavim, – vėl prabilo Pejis.

Jis stengėsi kuo mažiau kalbėti, jo balsas skambėjo keistai, Adomo obuolys trūkčiojo nuo tylios raudos.

– Ne. Šiandien būk liudytojas.

Jis įsikirto pirštais į Pejo rankas.

– Būk liudytojas, – pakartojo.

Jis atsitraukė. Pejis liko ant šaligatvio išsižiojęs, tebešluostydamas akinių stiklus, juokingas. Niekados nemanė, kad gali būti toks vienišas.

Trečia valanda

Klapikas manė rasiąs Kiją namie. Bet ne: erdviame kambaryje su kilimu, užverstu eskizais, kuriuos rinko kimono apsivilkęs mokinys, Žizoras kalbėjosi su savo svainiu, dailininku Kama.

– Laba diena, mielasis! Spaudžiu glėbyje!

Jis ramiai atsisėdo.

– Gaila, kad jūsų sūnaus nėra.

– Gal jo palauksite?

– Bandysiu. Man velniškai reikia jį pamatyti. Koks čia naujas kaktusėlis ant opijaus stalo? Kolekcija darosi verta pagarbos. Žavu, brangusis drauge, žžža-vu! Reikia ir man nusipirkti vieną. Kur jūs jį radote?

– Tai dovana. Gavau vos prieš valandą.

Klapikas skaitė kiniškas raides ant vazonėlio atramos; didelė reiškė ištikimybę, trys mažos – parašą: Čenas Ta Eulis.

– Čenas Ta Eulis... Čenas... Nepažįstu. Gaila. Tas vaikinas nusimano apie kaktusus.

Jis prisiminė, kad rytoj turi išvykti. Reikia ieškoti kelionei pinigų, o ne pirkinėti kaktusus. Kariuomenės okupuotame mieste neįmanoma greitai parduoti meno darbų. Jo draugai buvo skurdžiai. O Feralis neskolino jokia dingstimi. Buvo jo paprašęs nupirkti Kamos akvarelių, jei tasai japonų dailininkas atvažiuotų. Keliasdešimt dolerių komisinių...

– Kijas jau galėtų būti čia, – tarė Žizoras. – Šiandieną jis turėjo daug susitikimų, ar ne... “

– Gal būtų geriau jų vengti, – suburbėjo Klapikas.

Jis nedrįso nieko daugiau pridurti. Nenumanė, ar Žizoras žino apie Kijo veiklą. Tačiau neišgirdęs jokio klausimo, pasijuto pažemintas:

– Matote, tai labai rimta.

– Visa, kas susiję su Kiju, man atrodo rimta.

– Gal žinote, kaip uždirbti ar tučtuojau rasti keturis ar penkis šimtus dolerių?

Žizoras liūdnai šyptelėjo. Klapikas žinojo, kad jis skurdžius; ir jo meno darbai, net jei būtų sutikęs juos parduoti...

„Ką gi, uždirbkime kelis solius“, – pagalvojo baronas. Jis priėjo artyn, ėmė žiūrinėti akvareles, paskleistas ant sofos. Nors buvo pakankamai subtilus ir, vertindamas tradicinį japonų meną, nelygino jo su Sezanu ar Pikaso, vis dėlto šiandieną japonų menu nesižavėjo: persekiojami žmonės ne itin mėgsta ramybę. Tolimos ugnelės kalnuose, lietuje tirpstančios kaimo gatvės, ilgakojai pelkių paukščiai, skren-

dantys virš apsnigtų laukų, – visame tame pasaulyje liūdesys nuteikia sielą laimei. Klapikas, deja, lengvai įsivaizdavo rojų, prie kurio vartų jis turėjo likti, tačiau to rojaus buvimas jį erzino.

– Gražiausia moteris pasaulyje, – tarė jis, – nuoga, susijaudinusi, bet su nekaltybės diržu. Feraliui, ne man. Tegu jus skradžiai!

Jis išsirinko keturias akvareles, padiktavo mokiniui adresą.

– Kadangi jūs galvojate apie mūsų meną, – pasakė Žizoras, – šis tarnauja kitam tikslui.

– Kodėl jūs piešiate, Kama-san?

Apsivilkęs kimono kaip ir jo mokinys, šviesos nužertu pliku pakaušiu, senasis meistras smalsiai žiūrėjo į Klapiką.

Mokinys paliko eskizą, išvertė:

– Mokytojas sako: pirmiausia žmonai, nes aš ją myliu...

– Aš neklausiu kam, bet kodėl?

– Mokytojas sako, jog sunku jums paaiškinti. Jis sako: „Kai buvau nuvažiavęs į Europą, mačiau muziejų. Kuo daugiau jūsų dailininkai piešia obuolių ir net linijų, kurios nevaizduoja jokio daikto, tuo daugiau apie juos kalbama. Man tai pasaulis, kuris skaičiuoja“.

Kama pasakė dar vieną frazę, jo senõs atlaidžios damos veidu šmėstelėjo lengvutis švelnumo šešėlis.

– Mokytojas sako: „Mūsų tapyba tai kaip jūsų gailestingumas“.

Antrasis mokinys, virėjas, atnešė sakės taures ir išėjo. Kama vėl prakalbo.

– Mokytojas sako, jeigu nebetapytų, jam atrodytų, jog yra aklas. Ir daugiau negu aklas – vienišas.

– Valandėlę! – tarė baronas, vieną akį atmerkęs, kitą užmerkęs ir pakėlęs smilių. – Jei gydytojas jums sakytų: „Jūs sergate neišgydoma liga ir po trijų mėnesių mirsite“, – ar nesiliautumėte tapęs?

– Mokytojas sako: jei žinotų greitai mirsiąs, jam atrodo, tapytų geriau, bet ne kitaip.

– Kodėl geriau? – paklausė Žizoras.

Jisai vis tebegalvojo apie Kiją. To, ką pasakė Klapikas įeidamas, užteko sukelti nerimui: šiandien ramybė buvo kone įžeidimas.

Kama atsakė. Žizoras pats išvertė:

– Jis sako: „Yra dvi šypsenos – mano žmonos ir mano dukters, aš galvočiau, kad daugiau jų nepamatysiu, ir labiau pamėgčiau liūdesį. Pasaulis kaip mūsų rašto raidės. Kaip yra gėlės ženklas, pati gėlė, štai ši (jis parodė vieną iš akvarelių) yra kažko kito ženklas. Visa yra ženklai. Eiti nuo ženklo prie pažymėto daikto – vadinasi, pagilinti pasaulį, vadinasi eiti prie Dievo“. Jis mano, jog artėjanti mirtis... Palaukite...

Jis vėl paklausė Kamą, vėl ėmė versti:

– Taip, tikrai. Jis mano, jog artėjanti mirtis jam galbūt leistų į viską įdėti pakankamai įkarščio, liūdesio, kad visos jo tapomos formos taptų suprantamais ženklais, kad tai, ką jos žymi – taip pat ir slepia, – atsiskleistų.

Neigiančios kančią būtybės akivaizdoje Klapikas jautė skausmą. Klausėsi dėmesingai, nenuleisdamas akių nuo atlaidaus asketiško Kamos veido, o tuo tarpu Žizoras vertė; Klapikas sėdėjo sunėręs rankas, alkūnes prispaudęs prie šonų, jo veidas, įgavęs supratingą išraišką, darėsi panašus į liūdnos sužvarbusios beždžionės snukutį.

– Galbūt jūs ne visai taip klausiate, – tarė Žizoras.

Jis pasakė japoniškai labai trumpą frazę. Kama iki šiol atsakydavo beveik iškart. Dabar susimąstė.

– Ko jūs jo paklausėte? – pusbalsiu pasidomėjo Klapikas.

– Ką jis darytų, jei gydytojas pasakytų, kad jo žmona greitai mirs.

– Mokytojas sako, kad jis nepatikėtų gydytoju.

Mokinys-virėjas vėl atėjo ir nusinešė ant padėklo taures. Jo europietiškas kostiumas, šypsena, judesiai, ekstravagantiški iš džiaugsmo, pati jo pagarba – viskas atrodė keista, net Žizorui. Kama tyliai pasakė frazę, kurios antrasis mokinys neišvertė.

– Japonijoje tie jaunuoliai niekada negeria vyno, – tarė Žizoras. – Jam skaudu, kad šis mokinys girtas.

Jo žvilgsnis sutriko: vėrėsi lauko durys. Suskambo kažkieno žingsniai. Bet tai nebuvo Kijas. Žvilgsnis vėl pasidarė aiškus ir tvirtai įsmigo Kamai į akis:

– O jeigu ji būtų mirusi?

Ar būtų tęsęs šį dialogą su europiečiu? Bet senasis dailininkas priklausė kitam pasauliui. Prieš atsakydamas nusišypsojo ilga liūdna šypsena, ne lūpomis, o vokais:

– Galima bendrauti net su mirtimi... Tai sunkiausia, bet galbūt tai ir yra gyvenimo prasmė...

Jis atsisveikino, nuėjo į savo kambarį, lydimas mokinio. Klapikas atsisėdo.

– Nė žodžio!.. Nuostabu, mielasis, nuo-stabu! Išėjo kaip gerai išauklėtas vaiduoklis. Žinokite, jauni vaiduokliai yra labai blogai išauklėti ir seniesiems sunkiausia juos išmokyti gąsdinti žmones, nes vadinamieji jaunieji nekalba jokia kalba ir moka tik sakyti „Zip zip..." Taigi...

Jis nutilo: vėl pasigirdo plaktuko dūžis. Tyloje suskambo gitaros akordai; netrukus jie susiliejo į lėtai plūstančią žemyn laviną, krisdami skleidėsi, sunkiausi aidėjo ilgai, paskui slopo iškilmingoje ramybėje.

– Kas tai... Ką tai reiškia?

– Jis groja šamisenu. Visada groja, kai kas nors jį sujaudina: tai jo apsauga atsidūrus už Japonijos ribų... Grįždamas iš Europos, jis man sakė: „Dabar žinau, kad bet kur galiu atgauti savo vidinę tylą..."

– Vaidyba? – tyliai paklausė Klapikas: jis klausėsi.

Šią valandėlę, kai jo gyvybei galbūt grėsė pavojus (nors jis retai skyrė sau tiek dėmesio, kad iš tikrųjų pajustų pavojų), ši tokia tyra melodija – kuri, pažadinusi jo jaunystės meilę muzikai, pažadino ir pačią jaunystę, ir visą išnykusią su ja laimę, – jį taip pat trikdė.

Vėl pasigirdo kažkieno žingsniai: dabar įėjo Kijas.

Jis nusivedė Klapiką į savo kambarį. Sofa, kėdė, rašomasis stalas, baltos sienos: apgalvotas griežtumas. Čia buvo šilta; Kijas nusimetė švarką ant sofos, liko su megztiniu.

– Štai, – tarė Klapikas. – Aš ką tik gavau mažutę informaciją, kuriai neparodę didžiausio dėmesio apsiriktumėte: jei rytoj vakare iš čia nedingsime, būsim negyvi.

– Iš kur ši informacija? Iš policijos?

– Ką gi. Neaušinsiu burnos sakydamas, kad negaliu apie tai pasakoti smulkiau. Tačiau tai rimta. Laivo istorija žinoma. Laikykitės ramiai ir per keturiasdešimt aštuonias valandas dinkite.

Kijas buvo besakąs: tai nebe nusikaltimas, nes mes laimėjome. Nutylėjo. Nenustebo – per daug gerai buvo pasiruošęs darbininkų judėjimo represijoms. Tai buvo prasilaužimas, Klapikas šito negalėjo atspėti; ir jie jį persekioja vien todėl, kad *Šandungą* paėmė komunistai, – mano, jog jis susijęs su jais.

– Ką ketinate daryti? – paklausė Klapikas.

– Pirmiausia pagalvoti.

– Puiki mintis! O ar jūs turite pinigų pabėgimui?

Kijas šypsodamas gūžtelėjo pečiais.

– Neketinu bėgti.

– Jūsų žinia man ne pati svarbiausia, – po valandėlės pridūrė jis.

– Neketinate bėgti! Verčiau norėtumėte būti nudobtas?

– Galbūt. O jūs, jūs norite išvažiuoti?

– Kodėl turėčiau čia likti?

– Kiek jums reikia?

– Trijų keturių šimtų.

– Galbūt galėsiu dalį duoti. Norėčiau jums padėti. Nemanykite, jog tariuosi šitaip atsimokąs už jūsų paslaugą...

Klapikas liūdnai nusišypsojo. Jis neniekino Kijo subtilumo, tačiau buvo tam jautrus.

– Kur būsite šį vakarą? – paklausė Kijas.

– Kur panorėsit.

– Ne.

– Na, tai *Black Cat*. Turiu įvairiais būdais susirasti pinigėlių.

– Gerai: ji koncesijų teritorijoje. Vadinasi, nebus kinų policijos. Ir užpuolimo galima tikėtis net mažiau negu čia: per daug žmonių... Aš ten užeisiu tarp vienuoliktos ir pusės dvyliktos. Bet ne vėliau. Paskui turiu pasimatymą...

Klapikas nusuko žvilgsnį.

– ... kurio esu nusprendęs nepraleisti. Jūs tikras, jog *Cat* nebus uždaryta?

– Kvailystė! Ji bus pilna Čang Kai-ši karininkų. Šlovingos jų uniformos skendės šokių sūkury pražuvusių mergelių glėbyje. Kaip žavios girliandos, sakau jums! Taigi aš jūsų lauksiu apie pusę dvyliktos, įdėmiai stebėdamas šį reikalingą spektaklį.

– Manot, šįvakar būsite geriau informuotas?

– Pabandysiu.

– Padarysite man didelę paslaugą. Didesnę, negu galite įsivaizduoti. Ar aš nurodytas pavarde?

– Taip.

– O mano tėvas?

– Ne. Būčiau jį įspėjęs. Jis nesusijęs su *Šandungo* afera.

Kijas žinojo, kad reikia galvoti ne apie *Šandungą*, o apie represijas. Maja? Jos vaidmuo buvo per menkas, kad vertėtų klausti Klapiko. O dėl draugų, jei gresia pavojus jam, gresia ir visiems.

– Ačiū.

Jie grįžo kartu. Kambaryje su feniksais Maja kalbėjo Žizorui:

– Tai labai sunku: jeigu Moterų sąjunga leidžia vyrų skriaudžiamoms moterims skirtis, vyrai išstoja iš Revoliucionierių sąjungos. Jeigu neleidžiame, jos praranda pasitikėjimą mumis. Ir neklysta...

– Aš bijau, – tarė Kijas, – kad tai sutvarkyti dar per anksti arba per vėlu.

Klapikas nesiklausydamas išėjo.

– Būkite kaip paprastai dosnus, – tarė jis Žizorui, – atiduokite man savo kaktusą.

– Aš myliu tą vaikiną, kuris man jį atsiuntė... Jei tai būtų nuo ko nors kito, mielai...

Tai buvo mažas pasišiaušęs kaktusas.

– Juo blogiau.

– Iki greito pasimatymo.

– Iki greito... Ne. Galbūt. Iki pasimatymo, mielasis. Jus sveikina vienintelis neegzistuojantis Šanchajaus žmogus – nė žodžio: visiškai neegzistuojantis!

Jis išėjo.

Maja ir Žizoras su nerimu žvelgė į Kiją; šis tuojau paaiškino:

– Jis policijoje sužinojo, kad esu ieškomas, pataria nekelti iš čia kojos, o po poros dienų dingti. Kitaip neišvengsiu represijų. O paskutiniai I-osios divizijos būriai jau paliko miestą.

Tai buvo vienintelė divizija, kuria galėjo pasitikėti komunistai. Čang Kai-ši tai žinojo ir įsakė jos vadui žygiuoti su savo kariais į frontą. Šis pasiūlė komunistų centro komitetui suimti Čang Kai-ši. Komitetas divizijos vadui patarė vilkinti laiką, dėtis sergančiu, tačiau jam greitai buvo pateiktas ultimatumas. Ir, nedrįsdamas kautis be partijos sutikimo, jis turėjo žygiuoti iš miesto, pabandęs ten palikti kelis būrius. Dabar tie būriai savo ruožtu pasitraukė iš miesto.

– Jie dar netoli, – tarė Kijas, – ir net divizija gali sugrįžti, jei pakankamai ilgai išlaikysime miestą.

Durys vėl atsidarė, pasirodė kažkieno nosis, ir duslus lyg iš po žemių balsas pasakė: „Baronas Klapikas neegzistuoja“.

Durys užsidarė.

– Nieko iš Hankou? – paklausė Kijas.

– Nieko.

Grįžęs jis slapta organizavo prieš Čang Kai-ši kovos būrius, kaip buvo organizavęs prieš šiauriečius. Kominternas atmetė visus opozicijos šūkius, bet pritarė komunistų smogiamųjų būrių palaikymui; žmones iš naujų kovotojų grupių Kijas ir jo draugai norėjo padaryti masių, kurios dabar kasdien ėjo į Sąjungas, organizatoriais, tačiau Kinijos komunistų partijos víešosios kalbos, visa propaganda dėl vienybės su Gomindanu pančiojo jiems rankas. Juos palaikė tik vienas karinis komitetas; grąžinti buvo ne visi ginklai, o Čang Kai-ši jau šią pat dieną reikalavo jam juos perduoti, nors jie dar negrąžinti. Paskutinis karinio komiteto kreipimasis buvo išsiųstas telegrafu į Hankou.

Senasis Žizoras – šį kartą informuotas – nerimavo. Kaip ir Kijas buvo tikras, kad Čang Kai-ši bandys sutriuškinti komunistus, kaip ir Kijas manė, kad nužudyti generolą – tai kirsti smūgį į labiausiai pažeidžiamą vietą. Bet jis nekentė dabartinės sąmokslininkiškos jų veiklos. Čang Kai-ši mirtis, net valdžios paėmimas Šanchajuje dvelkė avantiūra. Su kai kuriais Kominterno nariais jis norėjo, kad į Kantoną grįžtų

geležinė armija ir Gomindano komunistų frakcija; ten, remdamiesi revoliuciniu miestu, aktyviu ir aprūpintu arsenalu, raudonieji galėtų įsikurti ir laukti patogaus laiko naujai Šiaurės kampanijai, kuriai pureno dirvą neišvengiama reakcija. Hankou generolai, trokšdami užkariauti žemių, turėjo vesti nuolatinį ir nelabai efektyvų partizaninį karą, – jie nebuvo iš Pietų Kinijos ar Sąjungų, ištikimų tiems, kurie atstovavo Sun Jat-seno atminimui. Užuot kovusis su šiauriečiais, o paskui su Čang Kai-ši, raudonoji armija perleido jiems rūpestį susikauti tarpusavy; kad ir kokį priešą ji paskui sutiktų Kantone, šis jau būtų apsilpęs. „Asilai per daug susirūpinę savo morka, – sako Žizoras apie generolus, – kad mus kandžiotų šiuo metu, jei tik mes neatsistosime tarp jų ir morkos...“ Bet dauguma Kinijos komunistų partijos narių, ir galbūt Maskva, šį požiūrį laikė „likvidatorišku“.

Kijas, kaip ir jo tėvas, manė, jog geriausia politika – grįžti į Kantoną. Be to, jis būtų norėjęs intensyvia propaganda paruošti masišką darbininkų – šie neturėjo jokio turto – emigraciją iš Šanchajaus į Kantoną. Tai buvo labai sunku, tačiau įmanoma: Pietų provincijų keliai pravalyti, darbininkų masės atneštų į Kantoną greitą industrializaciją. Pavojinga taktika Šanchajui: verpyklų darbininkai yra daugiau ar mažiau kvalifikuoti, o apmokyti naujus darbininkus – vadinasi, formuoti naujus revoliucionierius, nebent pakelti jiems atlyginimus – „atmestina hipotezė, – sakytų Feralis, – turint omenyje dabartinę Kinijos pramonės būklę“. Ištuštinti Šanchajų Kantono naudai kaip Honkongą 1925 metais... Honkongas penkios valandos kelio nuo Kantono, o Šanchajus – penkios paros: sunkus darbas, sunkesnis galbūt negu padėti galvą, bet ne toks kvailas.

Grįžęs iš Hankou, jis buvo įsitikinęs, jog ruošiami atsakomieji veiksmai; net jeigu Klapikas nebūtų jo įspėjęs, jis būtų vertinęs situaciją, Čang Kai-ši armijai užpuolus komunistus, kaip tokią beviltišką, jog bet koks įvykis, net generolo nužudymas (kad ir kokios būtų pasekmės) būtų buvęs naudingas. Sąjungos, jas apginklavus, blogiausiu atveju galėjo bandyti kautis su dezorganizuota armija.

Vėl skambutis. Kijas nubėgo prie durų: pagaliau atėjo laiškas su atsakymu iš Hankou. Jo tėvas ir Maja tylomis žiūrėjo, kaip jis grįžta.

– Įsakymas užkasti ginklus, – tarė jis.

Suplėšytas laiškas virto rutuliuku jo delne. Jis paėmė popieriaus skiauteles, išlygino ant opijaus staliuko, sustūmė į krūvelę, trūktelėjo pečiais stebėdamasis vaikišku savo poelgiu: iš tikrųjų tai buvo įsakymas paslėpti arba užkasti ginklus.

– Man reikia tuojau ten eiti.

Ten, tai yra į centro komitetą. Taigi jis turėjo palikti koncesijas. Žizoras žinojo, kad jam nevalia nieko sakyti. Galbūt jo sūnus eina į mirtį; tai buvo ne pirmas kartas. Tėvas tegalėjo tik kentėti ir tylėti. Jis labai rimtai vertino Klapiko žinią: šis Pekine buvo išgelbėjęs vokietį Kenichą, kuris dabar vadovauja Čang Kai-ši policijai, – įspėjo, kad jo kadetų korpusas bus išžudytas. Žizoras nepažinojo Špilevskio. Kijo žvilgsniui susidūrus su jo žvilgsniu, jis bandė nusišypsoti; Kijas taip pat, nė vienas nenusuko akių – abu žinojo, kad meluoja, ir šis melas, ko gero, buvo širdingiausia jų bendrystė.

Kijas grįžo į kambarį, kur buvo palikęs švarką. Maja apsivilko apsiaustą.

– Kur eini?

– Su tavimi, Kijau.

– Kam?

Ji neatsakė.

– Kartu lengviau atpažins negu einant skyrium, – tarė jis.

– O ne, kodėl? Jeigu tavo žymės žinomos, vis viena...

– Tu niekuo nepadėsi.

– O kuo aš padėsiu čia per tą laiką? Vyrai nesupranta, kas tai yra laukti...

Jis žengė kelis žingsnius, sustojo, atsigręžė į ją:

– Klausyk, Maja, kai tavo laisvei grėsė pavojus, aš ją pripažinau.

Ji suprato jo užuominą ir išsigando – buvo užmiršusi. Iš tikrųjų, tylesniu balsu jis pridūrė:

– ...Ir tu mokėjai ja pasinaudoti. Dabar mano eilė.

– Bet, Kijau, kuo tai susiję?

– Pripažinti kito žmogaus laisvę – vadinasi, duoti jam argumentą prieš jo paties kančią, žinau tai iš patirties.

– Ar aš esu „kitas“, Kijau?

Jis tylėjo. Taip, šiuo metu ji buvo „kitas“. Tarp jų kažkas buvo pasikeitę.

– Taigi, – prabilo ji, – kadangi aš... vadinasi, dėl to mes nebegalime net būti kartu pavojaus akimirką?.. Pagalvok, Kijau, juk tai beveik reiškia, kad tu keršiji...

– Vienas dalykas nebegalėti, o kitas – ieškoti to be reikalo.

– Bet jei tu ant manęs šitaip pyksti, tau telieka susirasti meilužę... O ne! Kodėl aš taip sakau, tai netiesa, aš neturėjau meilužio! – ir tu gerai žinai, kad gali gulėti su kuo nori...

– Man gana tavęs, – karčiai atsakė jis.

Jo žvilgsnis nustebino Mają – jame buvo sumišę visi jausmai. Ir – labiausiai trikdantis – nerimastingas, jam pačiam nesuvokiamas goslumas, atsispindintis jo veide.

– Šią valandėlę, – toliau kalbėjo jis, – aš noriu ne gulėti. Nesakau, kad tu neteisi. Sakau, jog noriu eiti vienas. Laisvė, kurią man pripažįsti, tai tavo laisvė. Laisvė daryti, kas *tau* patinka. Laisvė yra laisvė, o ne mainai.

– Tai išsižadėjimas...

Tyla.

– Argi būtybės, mylinčios viena kitą, atsiduria mirties akivaizdoje, Kijau, ne tam, kad rizikuotų kartu?

Atspėjusi, jog jis ketina išeiti nesiginčydamas, ji atsistojo prie durų.

– Nereikėjo man duoti tos laisvės, – tarė, – jeigu ji mus dabar išskiria.

– Tu manęs neprašei, kad ją duočiau.

– Tu iš pat pradžių man ją pripažinai.

„Nereikėjo manim tikėti“, – pagalvojo jis. Iš tikrųjų jis visada pripažino jai laisvę. Bet šią valandėlę jos šnekos apie teises ją dar labiau tolino nuo jo.

– Yra teisių, – karčiai tarė jis, – kurios duodamos tam, kad jomis nebūtų naudojamasi. Jeigu jas tau būčiau pripažinęs vien dėl to, kad galėtum šią valandėlę už to užsikabinti, nebūtų jau taip blogai...

Ši akimirka juos išskyrė labiau negu mirtis: vokai, burna, smilkiniai, tos švelnybių vietos, aiškiai matomos mirusiosios veide, ir šie iššišovę skruostikauliai, ir pailgi vokai dabar priklausė jau svetimam pasauliui. Įskaudinta karščiausia meilė netrunka virsti nuožmia neapykanta. Argi ji, taip arti mirties, atsitrauktų nuo atsivėrusio jai priešiško pasaulio? Maja tarė:

– Aš nesikabinu už nieko, Kijau, sakykime, aš klystu, klydau, kaip tu nori, bet dabar, šią valandėlę, tučtuojau, aš noriu eiti su tavim. Aš tavęs prašau.

Jis tylėjo.

– Jei manęs nemylėtum, – kalbėjo ji, – tau būtų vis viena ir leistum man eiti su tavimi... Tad kam verti mus abu kentėti?

– Tarsi tam būtų tinkamas laikas, – su nuovargiu balse pridūrė ji.

Kijas jautė širdyje kirbant kelis pažįstamus demonus, kuriais šiek tiek bjaurėjosi. Norėjo ją įskaudinti, užgauti jos meilę. Ji neapsiriko: jeigu jos nemylėtų, argi jam rūpėtų jos gyvybė? Galbūt ji leido jam tai suprasti kaip tik šią valandėlę, kuri labiausiai jį priešino jai.

Ar ji norėjo verkti? Užmerkė akis, ir tylus, nesiliaujantis pečių krūpsėjimas, priešingai negu nejudri jos kaukė, rodės, reiškia patį tikrąjį žmogišką sielvartą. Dabar juos skyrė ne tik jo valia, bet ir skausmas. O kadangi kiek skausmas išskiria, tiek skausmo reginys suartina, jį vėl patraukė prie jos šis veidas su pamažėle aukštyn kylančiais antakiais, tarsi būtų kažko nustebinta... Kilstelėjusi kakta virš užmerktų akių sustingo, ir įtemptas veidas su nuleistais vokais staiga tapo negyvėlės veidu.

Dauguma Majos išraiškų buvo jam per daug gerai pažįstamos, kad jį paveiktų. Bet jis niekada nebuvo matęs šios lavono kaukės – užmerktas akis kaustė skausmas, o ne miegas, – ir mirtis stovėjo taip arti, jog ši iliuzija žadino grėslią nuojautą. Ji prasimerkė, bet nepažvelgė į jį: akys įsmigo į baltą kambario sieną; nekrustelėjo nė vienas raumuo, bet palei nosį nuriedėjo ašara, pakibo lūpų kamputyje, savo prislopintu, veriančiu it gyvulio skausmas gyvastingumu išduodama šią tokią pat nežmogišką, tokią pat negyvą kaukę kaip prieš valandėlę.

– Atsimerk.

Ji pažvelgė į jį.

– Aš atsimerkusi...

– Man pasirodė, kad tu mirusi.

– Ir ką?

Ji trūktelėjo pečiais ir nuvargusiu, didžiausio liūdesio kupinu balsu kalbėjo toliau:

– Jei aš mirštu, man regis, ir tu gali mirti...

Dabar Kijas suprato, koks iš tikrųjų jausmas suspurdo jo širdyje – norėjo ją paguosti. Tačiau paguosti galėjo tik leisdamas jai eiti kartu. Ji vėl užsimerkė. Jis apglėbė ją, pabučiavo į vokus. Kai juodu atšlijo vienas nuo kito, Maja paklausė:

– Einame?

– Ne.

Per daug sąžininga, kad slėptų savo instinktą, ji su katės užsispyrimu, kuris dažnai erzino Kiją, vėl užsiaikštijo. Pasitraukė nuo durų, ir jis susivokė norėjęs praeiti pro ją vien todėl, kad buvo tikras, jog nepraeis.

– Maja, mes skiriamės netikėtai?

– Argi aš gyvenau kaip globojama moteris?..

Jie stovėjo vienas priešais kitą nežinodami, ką daugiau sakyti, ir nenorėdami tylėti, abu suprasdami, kad šią akimirką, vieną iš pačių sunkiausių jų gyvenime, sugadino bėgantis laikas: Kijo vieta buvo ne čia, o komitete, ir visa tai, ką jis galvojo, buvo persmelkta nekantrumo.

Ji veidu parodė jam į duris.

Jis pažvelgė į ją, suėmė delnais jos galvą, švelniai suspaudė, tačiau nepabučiavo, tarsi šia veido glamone būtų galėjęs išreikšti visą švelnumą, o sykiu ir vyro meilės jėgą. Pagaliau jų rankos išsiskyrė.

Abejos durys užsivėrė. Maja vis dar klausėsi, tarytum laukdama, kol savo ruožtu užsivers ir trečiosios, nors jų išvis nebuvo, – klausėsi pravira burna, suglebusi, apsvaigusi nuo sielvarto, suprasdama, kad davė ženklą eiti jam vienam tik todėl, jog tikėjosi šitaip vienu, paskutiniu gestu jį paskatinti apsispręsti ją vestis kartu.

Vos nuėjęs kokį šimtą žingsnių, Kijas susitiko Katovą.

– Čenas ne ten?

Pirštu parodė į Kijo namus.

– Ne.

– Tu išvis nežinai, kur jis?

– Ne. Kodėl klausi?

Katovas buvo ramus, bet jo migrenos kamuojamo žmogaus veidas...

– Čang Kai-ši turi daug automobilių. Čenas to nežino. Policija arba įspėta, arba nepatikli. Jeigu jis šito nežino, bus sučiuptas ir mes bombas tuščiai. Matai, aš jau seniai jo ieškau. Bombos turėjo būti mestos pirmą valandą. Nieko neįvyko, kitaip mes žinotume.

– Jis turėjo eiti Dviejų Respublikų prospektu. Išmintingiausia būtų užsukti pas Hemelrichą.

Katovas tučtuojau ten nuskubėjo.

– Ar savo cianidą nešiesi? – jam atsisukus paklausė Kijas.

– Taip.

Juodu ir dar keli revoliucionierių vadai plokščioje diržo sagtyje, atsidarančioje kaip dėžutė, nešiojosi cianidą.

Išsiskyrimas Kijo neišlaisvino. Atvirkščiai, šioje tuščioje gatvėje Maja buvo stipresnė – todėl, kad sutiko – nei akis į akį priešindamasi jam. Jis įžengė į kinų miestą ne tiek to nepastebėdamas, kiek abejingai. „Argi aš gyvenau kaip globojama moteris?..“ Kokia teise jis iš gailesčio gynė tą moterį, kuri net sutiko, kad jis išeitų? Vardan ko ją paliko? Ar jis tikras, kad tai ne kerštas? Maja, be abejonės, tebesėdi ant lovos prislėgta kančios, kuriai nereikia psichologijos...

Jis tekinas pasileido atgal.

Kambarys su feniksais buvo tuščias: tėvas išėjęs, Maja vis dar miegamajame. Prieš atidarydamas duris jis stabtelėjo, apstulbintas mirties brolystės, suvokdamas, kiek šio bendrumo akivaizdoje kūnas nepaisant įkarščio lieka juokingai menkas. Dabar jis suprato, jog įtraukti mylimą būtybę į mirtį – tai galbūt absoliuti meilės išraiška, tokios meilės, kurios niekas negali pranokti.

Jis atidarė duris.

Ji skubiai užsimetė ant pečių apsiaustą ir be žodžių nusekė paskui jį.

Pusė ketvirtos

Jau seniai Hemelrichas žiūrinėjo savo plokšteles be pirkėjų. Išgirdo sutartą beldimą.

Atidarė. Tai buvo Katovas.

– Ar matei Čeną?

– Klajojanti sąžinės graužatis! – suburbėjo Hemelrichas.

– Ką?

– Nieko. Taip, aš jį mačiau. Apie pirmą, antrą. Tau tai svarbu?

– Man išties reikia jį pamatyti. Ką jis sakė?

Iš kito kambario juos pasiekė vaiko riksmas, o paskui neaiškūs motinos žodžiai, kuriais bandė jį nuraminti.

– Atėjo su dviem draugais. Vienas Suenas, o kito nepažįstu. Su akiniais, kaip visi. Kilnios išvaizdos. Po pažasčia portfeliai – supranti?

– Matai, aš kaip tik dėl to ir turiu jį surasti.

– Jis manęs paprašė leisti čia pabūti tris valandas.

– Puiku! Kur jis?

– Užsičiaupk! Klausyk, kas tau sakoma. Jis manęs prašė leisti čia pabūti. Aš nesutikau. Girdi?

Tyla.

– Aš tau sakiau, kad nesutikau.

– Kur jis galėjo nueiti?

– Nieko nesakė. Kaip tu. Šiandien visi tyli...

Hemelrichas stovėjo kambario viduryje susigūžęs, žvelgdamas kone piktai. Katovas, nežiūrėdamas į jį, ramiai pasakė:

– Tu per daug kurstai savo pyktį. Taigi nori sukelti barnį, kad galėtum gintis.

– Ką tu čia supranti? Argi tau tai rūpi? Nespoksok į mane šitaip, pašiaušęs šerį kaip gaidžiukas skiauterę ir išskėtęs rankas tarsi Jėzus Kristus, leisdamas, kad jas prikaltų vinimis...

Nesugniaužęs pirštų Katovas padėjo ranką Hemelrichui ant peties.

– Ten viršuj vis dar blogai?

– Geriau. Bet ir to gana. Vargšas berniūkštis!.. Toks liesas ir tokia didele galva atrodo panašus į nuluptą triušį... Leisk...

Belgas šiurkščiai išsivadavo, luktelėjo, paskui keistai, lyg supykęs vaikas, nužingsniavo į kambario galą.

– Tačiau blogiausia, – tarė jis, – dar ne tai. Tik nepradėk rangytis it niežų apniktas ir kuistis sutrikusiu veidu – neįdaviau Čeno policijai. Taigi. Bent jau kol kas...

Katovas liūdnai gūžtelėjo pečiais.

– Geriau būtų, jei pasipasakotum.

– Aš norėjau eiti su juo.

– Su Čenu?

Dabar Katovas buvo tikras, kad jo neberas. Kalbėjo pavargusiu, ramiu sumušto žmogaus balsu. Čang Kai-ši grįždavo tiktai naktį, ir iki tol Čenas negalėjo nieko bandyti imtis.

Hemelrichas pirštu parodė per petį, iš kur buvo atsklidęs vaiko riksmas:

– Bet va. Va. Ką man patari daryti?

– Laukti...

– Vaikiščias numirs, ar ne? Klausyk, pusę dienos aš to geidžiu. Bet jei taip atsitiktų, tikriausiai norėčiau, kad jis gyventų, *nemirtų*, tegu ligonis, tegu invalidas...

– Žinau...

– Ką? – nusivylęs paklausė Hemelrichas. – Ką tu žinai? Tu net nevedęs!

– Buvau vedęs.

– Būčiau norėjęs tai pamatyti. Su tavo manierom... Ne, ne mums tie žavūs trumpalaikiai atsitiktiniai ryšiai, kuriuos matome gatvėje...

Jis jautė, kad Katovas galvoja apie moterį, kuri ten, viršuje, budi prie vaiko.

– Ji atsidavusi, taip. Bet tai viskas, ką ji gali. Visa kita, ko ji neturi, iš tikrųjų skirta turtingiesiems. Kai matau žmones įsimylėjėlių veidais, noriu jiems trenkti antausį.

– Atsidavimas – didelis dalykas... Svarbiausia nebūti vienišam.

– Ir dėl to tu lieki čia, ar ne? Kad man padėtum.

– Taip.

– Iš gailesčio?

– Ne, iš...

Bet Katovas nerado žodžio. Galbūt tokio žodžio nė nebuvo. Jis pabandė išreikšti savo mintį netiesiogiai:

– Aš tai esu patyręs arba beveik patyręs. Taip pat ir tokį pyktį... kaip tavo... Žinok, ką esi išgyvenęs, tą ir supranti... Dėl to tavo elgesys manęs neužgauna.

Jis kalbėjo priėjęs arti, galvą įtraukęs į pečius, kaip visada rydamas skiemenis, šnaira akim žiūrėdamas į jį; stovėdami šitaip, nuleistomis galvomis, juodu atrodė panašūs į žmones, ketinančius susigrumti tarp plokštelių. Bet Katovas jautėsi stipresnis, nors ir nežinojo kuo. Galbūt reikšmės čia turėjo balsas, jo ramybė, net draugystė?

– Žmogus, kuris spjauna į viską, tikrovėje susidūręs su pasiaukojimu, atsidavimu ar kuo nors panašiu į tai, – žuvęs žmogus.

– Rimtai? Ką tada jis daro?

– Tampa sadistu, – atsakė Katovas, ramiai žvelgdamas į jį.

Sučirpė svirplys. Gatvėje pamažu tilo kažkieno žingsniai.

– Sadizmas su smeigtukais, – kalbėjo toliau jis, – retas daiktas. Sadizmas žodžiais – vargu ar tai galima pavadinti sadizmu. Bet jei moteris su tuo visiškai sutinka, jei ji gali tai peržengti... Aš pažinojau vieną tipą, kuris paėmė lošti pinigus, kelerius metus žmonos taupytus sanatorijai. Gyvybės ar mirties klausimas. Pralošė tuos pinigus. (Tokiais atvejais visada pralošiama.) Grįžo sutriuškintas, visiškai sugniužęs, kaip tu dabar. Ji pamatė, koks vyras ateina prie jos lovos. Iškart suprato. Ir žinai ką? Mėgino jį nuraminti...

– Lengviau raminti kitus, – iš lėto pratarė Hemelrichas, – negu nusiraminti pačiam... – Ir staiga pakėlęs akis paklausė: – Tai tu buvai tas tipas?

– Ga-na! – Katovas trinktelėjo kumščiu į prekystalį. – Jeigu būčiau buvęs aš, sakyčiau „aš“, o ne ką kita. – Bet jo pyktis tuoj atslūgo. – Šitokių dalykų aš nepridariau, nebūtina tiek pridaryti... Jeigu niekuo netiki ir *ypač* kai niekuo netiki, susidūręs su kilniaširdiškumu

esi priverstas juo patikėti, tai įvyksta savaime. Tu juk tai ir darai. Jei ne žmona ir vaikas, būtum išėjęs, esu tikras. Na ir?

– Ir kadangi žmogus gyveni vien tik dėl to kilniaširdiškumo, jisai jus veikia. Jo akivaizdoje visada privalu pasitempti... Bet visa tai kvailystės. Nepasakysi, kad protinga. Aš negaliu tverti, kam parodžiau Čenui duris, bet ir nebūčiau galėjęs tverti jam pasilikus.

– Iš draugų dera reikalauti tik tiek, kiek jie gali padaryti. Aš noriu draugų, o ne šventųjų. Nepasitikiu šventaisiais...

– Ar teisybė, kad tu savo noru lydėjai kalinius į švino kasyklas?

– Aš buvau lageryje, – sutrikęs tarė Katovas, – kasyklos arba lageris – tas pat...

– Tas pat? Netiesa.

– Ką tu apie tai išmanai?

– Netiesa! Ir tu būtum leidęs Čenui pasilikti.

– Aš neturiu vaikų...

– Man dingojas, jeigu jis nesirgtų, man būtų ne taip... sunku, net galvoti, kad žūsiu, būtų ne taip sunku. Aš paikas. Iš tikrųjų paikas. Ir galbūt net nesu darbštus. Ir ką gi? Man toks įspūdis, lyg būčiau dujų ragelis, į kurį visi, kas tik netingi, ateina nusišlapinti.

Jis vėl plokščiu veidu parodė į antrą aukštą, kur vaikas vėl ėmė rėkti. Katovas nedrįso pasakyti:

– Tave išvaduos mirtis.

Jį patį išvadavo mirtis. Nuo pirmųjų Hemelricho žodžių tarp jų jau tvyrojo Katovo žmonos prisiminimas. Jis grįžo iš Sibiro nusivylęs, palūžęs; jo medicinos studijos buvo nutrauktos, todėl pradėjo dirbti gamykloje darbininku, įsitikinęs, jog mirs anksčiau, negu sulauks revoliucijos, ir likusį gyvenimą leido liūdnai, kankindamas vieną paprastą darbininkę, kuri jį mylėjo. Tačiau kai tik ši susitaikė su jo primesta kančia, jį paveikė sukrečiantis aukos švelnumas budeliui ir jis ėmė gyventi vien dėl jos tęsdamas iš įpročio revoliucinę veiklą, bet jau su tuo nepaliaujamu begaliniu švelnumu, slypinčiu šios nepermanomos kvailės širdyje: valandų valandas glostydavo jai plaukus, ir juodu miegodavo kartu visą dieną. Ji mirė, o paskui... Visa tai tvyrojo tarp Hemelricho ir jo. Nors nepakankamai aiškiai.

Žodžiais jis negalėjo beveik nieko, tačiau, be žodžių, dar buvo tai, kas perteikiama gestais, žvilgsniais, vien jau tuo, kad esi šalia. Iš patirties žinojo, kad didžiausia kančia – ją lydinti vienatvė. Ją atskleisdamas pasiguosi, tačiau vargu ar rasi žodžių, mažiau žinomų žmonėms kaip tie, kurie išreiškia didelį skausmą. Nevykusiai išsipasakoti ar pameluoti – Hemelrichui tai būtų nauja paskata save niekinti: jis ypač kankinosi dėl savęs. Katovas probėgšmais liūdnai pažvelgė į jį, dar sykį su nuostaba įsitikindamas, kokie negrabūs ir šykštūs vyriškos simpatijos gestai.

– Turi mane suprasti, nors ir nieko nesakau, – tarė jis. – Nėra ko sakyti.

Hemelrichas pakėlė ranką, sunkiai ją nusvarino, tarsi nežinodamas, ką rinktis: širdgėlą ar savo gyvenimo beprasmiškumą. Bet liko stovėti priešais prislėgtą Katovą.

„Netrukus galėsiu vėl eiti ieškoti Čeno“, – galvojo Katovas.

Šešta valanda

– Pinigai įteikti vakar, – pasakė Feralis pulkininkui, šį kartą vilkinčiam uniforma. – Kokia dabar mūsų padėtis?

– Karinis gubernatorius nusiuntė generolui Čang Kai-ši labai ilgą notą, klausdamas, ką jis turėtų daryti, jei kiltų maištas.

– Nori būti dengiamas?

Pulkininkas pažvelgė į Feralį virš savo akies valkiaus.

– Štai vertimas, – teatsakė jis.

Feralis ėmė skaityti dokumentą.

– Aš netgi turiu atsakymą, – tarė pulkininkas.

Jis padavė fotokopiją: virš Čang Kai-ši parašo dvi raidės.

– Ką tai reiškia?

– *Sušaudyti.*

Feralis pasižiūrėjo į kabantį ant sienos Šanchajaus miesto planą su didelėmis raudonomis dėmėmis, kurios žymėjo darbininkus ir vargšus – tai buvo tie patys žmonės. „Trys tūkstančiai vyrų iš profsą-

jungų gvardijos, – pagalvojo jis, – su jais galbūt trys šimtai tūkstančių, bet ar jie išdrįs sukilti? Kitoje pusėje Čang Kai-ši ir armija..."

– Ketina sušaudyti komunistų vadus dar neprasidėjus jokiam maištui? – paklausė jis.

– Aišku. Maišto nebus: komunistai beveik nuginkluoti, o Čang Kai-ši turi savo būrius. I-oji divizija fronte – vienintelė pavojinga.

– Ačiū. Iki pasimatymo.

Feralis važiavo pas Valeri. Šalia vairuotojo jo laukė jaunas tarnas kinas, pasidėjęs ant kelių paauksuotą didelį narvą su strazdu. Valeri buvo prašiusi Feralio tokios dovanos. Automobiliui pradėjus važiuoti jis išsitraukė iš kišenės laišką ir dar sykį perskaitė. Įvyko tai, ko visą mėnesį bijojo: amerikiečių kreditai jam tuojau bus nutraukti.

Indokinijos bendrosios vyriausybės užsakymų nebeužteko palaikyti gamyklų veiklai – tos gamyklos buvo sukurtos rinkai, kuri pamažu, mėnuo po mėnesio turėjo išnykti ir menko diena po dienos. Pramoninės Konsorciumo įmonės buvo deficitinės. Akcijų kursas, palaikomas Paryžiuje Feralio bankų ir su jais susijusių prancūzų finansininkų, o ypač infliacijos, frankui tapus tvirta valiuta, be paliovos krito. Tačiau Konsorciumo bankai buvo stiprūs tik dėl jo plantacijų pelno, daugiausia kaučiuko bendrovių pelno. Stivensono planas* kaučiuko akcijų kursą pakėlė nuo 16 iki 112 centų. Feralis savo Indokinijos kaučiukmedžiais pasipelnė iš šio akcijų kurso pakilimo, nes jo įmonės nebuvo angliškos ir nereikėjo mažinti gamybos. Be to, Amerikos bankai, iš patirties žinodami, kiek šis planas kainavo Amerikai, pagrindiniam vartotojui, mielai suteikė kreditus, garantuotus plantacijomis. Tačiau vietinė Nyderlandų Indijos produkcija, amerikiečių plantacijų Filipinuose, Brazilijoje, Liberijoje grėsmė, dabar vedė prie kaučiuko akcijų kurso kritimo; taigi amerikiečių bankai nutraukė kreditus dėl tos pačios priežasties, dėl kurios buvo juos suteikę. Feraliui sudavė smūgį ir vienintelės jį palaikiusios žaliavos krachas – jis bu-

* Kaučiuko produkcijos apribojimas visoje Britų imperijoje (o tai pagrindinis gamintojas pasaulyje) norint pakelti kaučiuko akcijų kursą, kuris tada buvo nukritęs žemiau už savikainą. *(Aut. pastaba)*

vo paėmęs kreditų, spekuliavo ne savo produkcijos, bet pačių plantacijų verte, – ir franko stabilizacija, nuvertinusi visus jo vertybinius popierius (dalis jų priklausė jo bankams, kontroliuojantiems rinką), ir amerikiečių kreditų nutraukimas. Ir jam buvo aišku, jog visi nekompetentingi ir nelabai skrupulingi Niujorko ir Paryžiaus verslininkai, vos tik sužinoję apie kreditų nutraukimą, bus linkę nuvertinti jo akcijas; tai nekėlė jokių abejonių... Jį galėjo išgelbėti tik moraliniai sumetimai – vadinasi, Prancūzijos vyriausybė.

Artėjantis bankrotas finansininkams pažadina stiprų tautinės savimonės jausmą. Pripratusios matyti, kaip „apiplėšiamas taupumas", vyriausybės nemėgsta matyti, kaip „apiplėšiamos jų viltys": taupumas, su atkaklia lošėjo viltimi tikintis vieną gražią dieną atgauti savo prarastus pinigus, – jau beveik paguostas taupumas. Taigi Prancūzijai buvo sunku palikti Konsorciumą likimo valiai, kaip tai padarė Kinijos pramonės bankas. Bet kad galėtų prašyti jos pagalbos, Feralis privalėjo turėti vilties; pirmiausia reikėjo, kad Kinijoje žlugtų komunizmas. Čang Kai-ši – provincijų šeimininkas: tai reiškė Kinijos geležinkelio tiesimą; numatyta paskola – trys milijonai aukso frankų, taigi daugybė milijonų popierinių frankų. Žinoma, jis ne vienas gautų įrengimų užsakymą, kaip ne vienas šiandien gina Čang Kai-ši, tačiau būtų įtrauktas į veiklą. Be to, amerikiečių bankai bijojo Kinijos komunistų pergalės; jų pralaimėjimas pakeistų amerikiečių politiką. Feralis, prancūzas, Kinijoje turėjo privilegijų; „Negali būti nė kalbos, kad Konsorciumas nedalyvautų tiesiant geležinkelį". Norėdamas tuo pasinaudoti, jis ėmėsi iniciatyvos ir paprašė vyriausybę pagalbos, o ši mieliau sutiko padėti, negu matyti naują žlugimą: mat nors jo kreditai buvo amerikiečių, indėliai ir akcijos – prancūzų. Sunkios kinų krizės laiku ne visos jo kortos galėjo išlošti, tačiau kaip Stivensono planas andai buvo užtikrinęs Konsorciumo veiklą, taip Gomindano pergalė turėjo užtikrinti ją dabar. Franko stabilizacija buvo jam nenaudinga; kinų komunizmo žlugimas būtų naudingas...

Argi ne visą savo gyvenimą jis laukė – norėdamas pasinaudoti jų galia – šių pasaulinės ekonomikos postūmių, kurie pradžioje pasireikšdavo kaip dovanos, o paskui kaip smūgiai galva į pilvą? Šią nak-

tį, kad ir kuo baigtųsi pasipriešinimas – pergale ar pralaimėjimu, – jis jautėsi priklausomas nuo visų pasaulio jėgų. Bet buvo ši moteris, nuo kurios nepriklausė, galbūt netrukus ji priklausys nuo jo; klusni, jo valdžioje esančio veido išraiška tartum ranka ant akių rasi paslėps nuo jo tuos painius draudimus, kuriais rėmėsi jo gyvenimas. Su ja jis vėl susidūrė keliuose salonuose (vos prieš tris dienas buvo grįžusi iš Kioto) ir kas kartą buvo atšaldytas ir suerzintas švelnaus ir įžūlaus koketiškumo, kuriuo kurstė jo geismus; šiąnakt sutiko su juo pasimatyti. Jis be galo troško jaustis mylimas labiau už kitus – žmonės lengviau, karščiau susižavi priešinga lytimi, – tad jeigu susižavėjimas tapdavo abejotinas, norėdamas jį atgaivinti, griebdavosi erotikos. Ir tai, kas joje priešinosi jam, labiausiai kurstė jo goslumą. Visa šitai itin jaudino, nes stiprus užvaldymo pojūtis kilo iš poreikio įsivaizduoti save jos vietoje, kai pradėdavo liesti jos kūną. Bet nugalėtas kūnas jam iš anksto patikdavo labiau negu atsidavęs kūnas – labiau negu bet koks kitas kūnas.

Palikęs savo automobilį, jis įėjo į *Astorą*, lydimas tarno kino, kuris oriai, atkišęs ranką, nešė jo narvelį. Žemėje knibždėjo milijonai šešėlių: moterys, kurių meilė jo nedomino, ir vienas gyvas priešas – moteris, kurios meilės jis siekė. Jo puikybė žadino priešės puikybę – taip aistringas žaidėjas kviečia kitą žaidėją grumtynėms, o ne ramybei. Bent jau partijos pradžia šį vakarą bus nebloga – pirmiausia juodu eis gulti.

Hole prie jo priėjo europietis tarnautojas.

– Ponia Serž liepė pasakyti ponui Feraliui, kad šiąnakt ji negrįš, bet šis ponas jums viską paaiškins.

Suglumęs Feralis pažvelgė į „šį poną“, sėdintį nugara, šalia paravano. Vyriškis atsisuko – tai buvo vieno anglų banko direktorius, kuris jau koks mėnuo meilinosi Valeri. Šalia jo už paravano tarnas kinas – ne mažiau oriai kaip Feralio tarnas – laikė strazdą narvelyje.

Apstulbęs anglas atsistojo ir, spausdamas Feraliui ranką, tarė:

– Jūs turėtumėte, pone, man paaiškinti...

Abu suprato esą apgauti. Žiūrėjo vienas į kitą tarp slapčiom šypsančių kinų tarnų ir baltųjų tarnautojų rimtais veidais, pernelyg rim-

tais ir dėl to nenatūraliais. Buvo kokteilių valanda, ir visas Šanchajus buvo čia. Feralis jautėsi pats juokingiausias – anglas atrodė beveik jaunuolis.

Panieka, tokia pat stipri kaip ir jos sužadintas pyktis, akimirksniu kompensavo primestos žemesnės padėties pojūtį. Jam pasidingojo, kad yra apsuptas tikros žmogiškosios kvailybės, tokios, kuri limpa, kuri svarina pečius: būtybės, žiūrinčios į jį, buvo labiausiai nekenčiami kretinai pasaulyje. Vis dėlto nenutuokdamas, ką jie žino, jis manė, kad jiems viskas žinoma, ir jų ironijos akivaizdoje jautėsi ištiktas didžiausios neapykantos paralyžiaus.

– Tai varžyboms? – paklausė jo tarnas kito.

– Nežinau.

– Manasis patinas.

– Taip. Manoji patelė.

– Tikriausiai varžyboms.

Anglas nusilenkė Feraliui, pasuko prie durininko. Šis padavė jam laišką. Anglas jį perskaitė, pašaukė savo tarną, išsiėmė iš portfelio vizitinę kortelę, pritvirtino prie narvelio, pasakė durininkui: „Poniai Serž" – ir išėjo.

Feralis stengėsi mąstyti, apsiginti. Ji užgavo jautriausią jo vietą, tarytum miegant būtų išdūrusi akis: jo nepripažino. To, ką jis galėjo galvoti, daryti, norėti, neegzistavo. Ši juokinga scena įvyko – niekas negalėtų padaryti taip, lyg nebūtų įvykusi. Vaiduoklių pasaulyje egzistavo jis vienas, ir jis, kaip tik jis, buvo skaudžiai išjuoktas. Ir be to, – nes galvojo ne apie pasekmę, o apie pralaimėjimų virtinę, tartum įniršis būtų jį pavertęs mazochistu, – be to, jis negulės su ja. Vis labiau trokšdamas atsikeršyti tam pašaipiam kūnui, jis liko čia vienas prieš šiuos stuobrius ir abejingą savo tarną su narveliu rankoje. Tas paukštis – nuolatinis įžeidimas. Bet svarbiausia, reikėjo likti. Užsisakė kokteilį ir užsidegė cigaretę, paskui sustingo, švarko kišenėje ėmęs laužyti tarp pirštų degtuką. Jo žvilgsnis užkliuvo už poros. Vyriškis turėjo žavesio, kurį teikia žilų plaukų ir jauno veido dermė; moteris, miela, kiek panaši į iliustruotų žurnalų modelius, žvelgė į savo draugą su meilingu dėkingumu, įkvėptu švelnu-

mo arba goslumo. „Jinai jį myli, – pavydžiai pagalvojo Feralis. – O tai, be abejonės, koks niekingas kretinas, galbūt priklausantis nuo vieno iš mano sandėrių...“ Jis liepė pakviesti durininką.

– Jūs turite man laišką. Duokit šen.

Nustebęs, bet rimtas kaip visada durininkas padavė laišką.

Ar žinot, brangusis, kad įpykusios persės muša savo vyrus vinimis pakaltom šlepetėm? Jos elgiasi neatsakingai. Be to, paskui juk grįžta prie įprasto gyvenimo, kur verkti su vyru jūs neįpareigota, bet gulėti su juo reiškia – ar patikėsit? – gauti tokį gyvenimą, kuriame vyrai „turi“ moteris. Aš nesu moteris, kurią kas nors turi, nesu kvailas kūnas, šalia kurio patirsite malonumą meluodamas, kaip meluojama vaikams ar ligoniams. Jūs žinote daug dalykų, brangusis, bet galbūt ir numirsite nepastebėjęs, kad moteris taip pat yra žmogus. Iki šiol visada sutikdavau tokius vyrus (galbūt visada tik tokius sutiksiu, bet juo blogiau, jūs negalite žinoti, kiek sykių aš sakiau „juo blogiau“!), kurie manimi žavėjosi, kurie taip jaudinamai save skriaudė, teikdami reikšmės mano kvailystėms, tačiau kurie taip puikiai vėl susivienydavo su savo draugais vyrais, reikalams pakrypus prie tikrų žmogiškųjų dalykų (aišku, ne tais atvejais, kai trokšdavo būti paguosti). Aikštys man reikalingos ne vien tam, kad jums patikčiau, bet netgi tam, kad mane išgirstumėte, kai kalbu; žinokite, žavūs mano kvailiojimai panašūs į jūsų švelnumo apraiškas. Jei mane sau pajungdamas, kaip norėjote, būtumėt sukėlęs skausmo, šito net nebūtumėt pastebėjęs...

Buvau sutikusi pakankamai vyrų ir žinau, ką dera manyti apie trumpalaikes meiles: kiekvienas dalykas, į kurį vyras yra įpainiojęs savo išdidumą, jam svarbus, o malonumas – tai žodis, leidžiantis greičiausiai ir dažniausiai jį patenkinti. Aš atsisakau būti kūnu, kaip jūs – čekių knygele. Jūs elgiatės su manimi taip pat, kaip prostitutės elgiasi su jumis: „Kalbėk, bet užmokėk...“ Aš esu ir kūnas, o jūs norite, kad būčiau tik kūnas; gerai, gerai... Man ne visada lengva gintis nuo susidarytos apie mane nuomonės. Savo buvimu jūs mane priartinate prie mano kūno dirgliai, o pavasaris tai daro džiu-

giai. Beje, dėl pavasario, smagiai pasilinksminkit su paukščiais. Ir vis dėlto kitą kartą duokite ramybę elektros jungikliams.

Jis sau tvirtino nutiesęs kelius, pakeitęs kraštą, ištraukęs iš laukų lūšnelių tūkstančius valstiečių, kurie apsigyveno banguoto tolio trobelėse aplink savo gamyklas, – kaip feodalai, kaip imperijos atstovai; narvelyje strazdas, rodės, juokiasi. Feralio galia, drąsa, įžvalgumas, pakeitę Indokiniją ir įgiję nepaprasto svorio, kaip jis ką tik pajuto skaitydamas laišką iš Amerikos, baigėsi ties šiuo juokingu paukščiu tarytum visu pasauliu, ir tas paukštis aiškiai iš jo tyčiojosi. „Tiek reikšmės teikiama moteriai". Bet svarbu čia buvo ne moteris. Ji tik skraistė, nuplėšta nuo akių; jis kaip įmanydamas stengėsi neprarasti valios. Lytinis susijaudinimas, nesulaukęs atsako, žadino pyktį, gramzdino į dusinančią hipnozę, kur tai, kas juokinga, šaukiasi kraujo. Greitas kerštas tik fizinis. Klapikas jam buvo papasakojęs šiurpią istoriją apie vieną afganų vadą, kurio žmona grįžo išprievartauta kito vado su laišku: „Grąžinu tau žmoną, ji ne tokia puiki, kaip apie ją šnekama", – ir tas, pagavęs prievartautoją, surišo jį nuogos žmonos akivaizdoje, ketindamas išdurti jam akis, ir tarė: „Tu ją matei ir paniekinai, bet gali prisiekti, kad daugiau niekada jos nematysi". Jis įsivaizdavo esąs Valeri miegamajame, ji pririšta lovoje, šaukia, kone rauda, jos šūksmai tokie panašūs į malonumo šūksnius, rangosi suraišiota, skausmingai įveikiama, nes kitaip nesiduoda... Durininkas laukė. „Reikia likti šaltam kaip šis idiotas, kuriam aš vis dėlto noriu trenkti porą antausių". Idioto veide nematyti nė menkiausio šypsenos ženklo. Gal šypsosis vėliau. Feralis tarė:

– Tuoj grįšiu, – ir išėjo, nesumokėjęs už kokteilį, palikęs skrybėlę.

– Pas geriausią paukščių pardavėją, – paliepė savo vairuotojui.

Tai buvo visai arti. Bet parduotuvė nedirbo.

– Kinų mieste, – tarė vairuotojas, – yra paukščių pardavėjų gatvė.

– Važiuok.

Automobiliui važiuojant Feralio atmintyje iškilo prisipažinimas, skaitytas kažkokioje medicinos knygoje: viena moteris, pakvaišusi iš

geismo būti išplakta, laišku paskyrė pasimatymą nepažįstamam vyriškiui, o kai šis, apsiginklavęs rimbu, jai gulint viešbučio lovoje užvertė sijonus taip, kad visiškai nebegalėjo pajudinti rankų, tą pat akimirką ji su išgąsčiu suvokė, jog nori pabėgti. Moters veidas neįžiūrimas, bet tai Valeri veidas. Sustoti prie pirmo pasitaikiusio kinų viešnamio? Ne, joks kūnas jo neišvaduotų nuo draskančio širdį jausmo – paniekinto seksualinio išdidumo.

Automobilis turėjo sustoti prieš spygliuotos vielos užtvarą. Priekyje kinų miestas, labai tamsus, ne itin saugus. Juo geriau. Feralis išlipo iš automobilio, įsidėjo revolverį į švarko kišenę, tikėdamasis užpuolimo: žmonės žudomi, kai tik pasitaiko proga.

Gyvūnų prekiautojų gatvė miegojo; tarnas ramiai pabeldė į pirmą langinę šaukdamas: „Pirkėjas!“ – prekiautojai bijojo kareivių. Po kelių minučių durys atsidarė; nuostabioje rausvai geltonoje prietemoje, kokia paprastai būna kinų krautuvėlėse, aplink žibintą keliskart tykiai stryktelėjo katės ar beždžionės, paskui sparnais ėmė plakti paukščiai – išbudo gyvūnai. Prietemoje ryškėjo pailgos, blausiai rausvos spalvos dėmės: pririštos prie lazdų papūgos.

– Kiek kainuoja visi šie paukščiai?

– Tik paukščiai? Aštuoni šimtai dolerių.

Tai buvo smulkus prekiautojas, retų paukščių neturėjo. Feralis išsitraukė čekių knygutę, padvejojo: prekiautojas norėtų pinigų. Tarnas suprato.

– Tai ponas Feralis, – tarė jis. – Automobilis ten.

Prekiautojas išėjo, pamatė vielų suraižytas automobilio šviesas.

– Gerai.

Šis pasitikėjimas, įrodantis jo autoritetą, siutino Feralį; akivaizdi galia – jo vardą žinojo net šis prekiautojas – buvo beprasmė, nes negalėjo ja naudotis. Tačiau išdidumas, palaikomas veiksmo, kurio ėmėsi, ir šalto nakties oro, jam padėjo: pyktis ir sadistiški vaizduotės reginiai virto pasišlykštėjimu, nors jis žinojo, kad galutinai jų neatsikratė.

– Turiu ir kengūrą, – tarė prekiautojas.

Feralis trūktelėjo pečiais. Tačiau berniukas, taip pat pabudęs, jau ėjo artyn, nešinas glėbyje kengūra. Plaukuotas mažas gyvulėlis žvelgė į Feralį išgąsdintos elnės akimis.

– Gerai.

Dar vienas čekis.

Feralis lėtai nužingsniavo prie automobilio. Svarbiausia buvo: jei Valeri pasakos narvelių istoriją – o ji to nieku gyvu nepraleis, – pabaigą papasakos jis ir išvengs pajuokos. Prekiautojas, berniukas, tarnas nešė narvelius, krovė į automobilį, ėjo paimti kitų; pagaliau paskutinieji – kengūra ir papūgos apvaliose pintinėse. Už kinų miesto driokstelėjo keli šūviai. Labai gerai: kuo didesni mūšiai, tuo didesnė jo pirkinių vertė. Automobilis nuvažiavo žvelgiant apstulbusiems posto sargybiniams.

Astore Feralis liepė pakviesti direktorių.

– Malonėkite užlipti su manim į ponios Serž kambarį. Jos nėra, o aš noriu jai padaryti staigmeną.

Direktorius neparodė nuostabos, juo labiau nepritarimo: *Astoras* priklausė nuo Konsorciumo. Jau vien tai, kad Feralis kalbėjo su baltuoju, traukė jį iš to pasaulio, kur jautėsi pažemintas, padėjo vėl grįžti tarp „kitų“; kinų prekiautojas ir naktis neišvadavo jo nuo įkyrios minties; visiškai atsikratyti jos neįstengė nė dabar, tačiau ta įkyri mintis bent jau nebuvo vienintelė.

Po kelių minučių jis liepė narvelius sukrauti kambaryje. Visi brangūs daiktai buvo sudėti į spintas, kurių viena palikta neuždaryta. Jis paėmė nuo lovos išskleistą naktinę pižamą, norėdamas įmesti į spintą, bet vos palietė šiltą šilką, jam pasivaideno, kad ta šiluma persidavė per ranką visam kūnui ir kad audinys, kurį gniaužė, buvo pridengęs būtent jos krūtinę: pradaroje spintoje kabančios suknelės, pižamos turėjo kažko galbūt dar labiau gundančio nei pats Valeri kūnas. Jis vos nesudraskė šių drabužių, dar pilnų šeimininkės. Jei būtų galėjęs, būtų išsinešęs pižamą. Pagaliau įmetė ją į spintą, ir tarnas uždarė spintos duris. Tą pat akimirką, kai paleido pižamą iš rankų, jo vaizduotę staiga užvaldė Heraklio ir Omfalės legenda – Heraklis, apsirengęs moterimi, įsisupęs į glamžius ir šiltus kaip šis audinius, pažemintas ir patenkintas savo pa-

žeminimu, veltui šaukėsi sadistiškų scenų, kurios ką tik buvo jam iškilusios: Omfalės ir Dejaneiros mušamo vyro vaizdas pavergė visas jo mintis, skandino jas nusižeminimo džiaugsme. Artėjo kažkieno žingsniai. Jis apčiuopė kišenėje revolverį. Žingsniai nutolo, Feralio ranka siektelėjo kitos kišenės, ir jis nervingai išsitraukė nosinę. Liepė paleisti papūgas, bet išsigandę paukščiai glaudėsi kampuose ir tarp užuolaidų. Kengūra užšoko ant lovos ir ten tupėjo. Feralis užgesino didžiąją lempą, paliko tik naktinę lempelę: rausvos, baltos papūgos pradėjo skraidyti, nuostabiai modamos lenktais išdabintais lyg Indijų bendrovės feniksų sparnais ir keldamos šaižų nerimastingą šnaresį.

Dėžės, pilnos bruzdančių paukščių, kreivai sukrautos ant visų baldų, ant žemės, židinyje, jį varžė. Jis stengėsi suvokti kodėl, bet nesuvokė. Išėjo lauk. Sugrįžo, iškart suprato: kambarys atrodė nusiaubtas. Ar jis galėtų išvengti kvailystės šią naktį? Nors ir nenorėjo, paliko čia ryškų savo pykčio ženklą.

– Atidaryk narvelius, – paliepė tarnui.

– Paukščiai priterš kambarį, pone Ferali, – tarė direktorius.

– Ponia Serž persikels į kitą. Jūs man atsiųsite sąskaitą.

– Gėlių, pone Ferali?

– Nieko kito, tik paukščiai. Ir kad niekas čia neįeitų, net tarnai.

Langas buvo aptrauktas metaliniu tinkleliu nuo uodų. Paukščiai neišskris. Direktorius atidarė vieną lango pusę, „kad kambaryje neatsiduotų gyvūnais“.

Dabar virš baldų ir užuolaidų, lubų kampuose plazdeno salų paukščiai, matiniai silpnoje šviesoje kaip kinų freskose. Iš neapykantos jis padovanos Valeri turbūt gražiausią dovaną... Užgesino šviesą, vėl uždegė, užgesino, uždegė. Spaudžiojo lempos prie lovos jungiklį; prisiminė paskutinę naktį, praleistą savo namuose su Valeri. Reikėjo išplėšti jungiklį, kad ji niekada negalėtų juo naudotis – nors ir su kuo būtų. Bet nenorėjo palikti čia jokio savo pykčio pėdsako.

– Išnešk tuščius narvus, – paliepė tarnui. – Tegu juos sudegina.

– Jeigu ponia Serž pasiteiraus, kas atsiuntė paukščius, – paklausė direktorius, žiūrėdamas į Feralį susižavėjusiu žvilgsniu, – ką jai atsakyti?

– Nepaklaus. Tai sutarta.

Feralis išėjo. Jam reikėjo šią naktį pergulėti su moterimi. Tačiau nenorėjo tuojau eiti į kinų restoraną. Buvo tikras, kad turės moterų, ir to užteko – kol kas. Dažnai, staiga pabudęs iš košmaro, geisdavo vėl užmigti, nors teks grįžti į košmarą, ir sykiu trokšdavo visiškai pabusti ir nuo jo išsivaduoti; miegas buvo košmaras, bet tai buvo *miegas*; pabudimas – ramybė, bet tai šis pasaulis. Tą naktį košmaras buvo geismas. Galiausiai jis ryžosi iš jo pabusti ir liepė vežti į Prancūzų barą: norėjo kalbėti, vėl užmegzti ryšius su kokia nors būtybe – tegu tai bus tik pokalbio ryšys, bet jį tikrai išbudins.

Baras buvo pilnas – neramumų metas. Prie pat pravirų durų, užsimetęs ant pečių gelsvai pilką šiurkštaus vilnono peleriną, vienišas ir beveik atsiskyręs nuo kitų, prie švelnaus kokteilio taurės sėdėjo Žizoras; Kijas paskambino, kad viskas einasi gerai, ir jo tėvas atėjo į barą sužinoti dienos gandų, kartais absurdiškų, o kartais reikšmingų – šiandien jie buvo nereikšmingi. Feralis, sveikinamas iš visų pusių, žengė prie jo. Jis žinojo Žizoro paskaitų pobūdį, bet neteikė joms svarbos, tačiau nenutuokė, kad Kijas dabar Šanchajuje. Jam atrodė žema klausinėti Marsialio apie asmenis, be to, ir Kijo vaidmuo anaiptol nebuvo viešas.

Visi šie idiotai, žvelgiantys į jį nedrąsiai smerkdami, manė, kad jį su seniu sieja opijus. Klydo. Feralis dėjosi rūkąs – vieną, dvi pypkes, visada mažiau, nei būtų reikėję, kad pajustų opijaus poveikį – rūkymo namų atmosfera, pypkė, einanti iš lūpų į lūpas, jo manymu, buvo priemonė paveikti moteris. Jam buvo bjauru mergintis, mainais už malonumą mokėti moteriai jos sureikšminimu, todėl darė viską, kad to išvengtų.

Ateiti kartais išsitiesti ant senojo Žizoro gulto, kaip neseniai darė Pekine, jį skatino sudėtingesnis polinkis. Pirma, skandalo malonumas. Antra, jis norėjo ne tik būti Konsorciumo prezidentas, bet ir išsiskirti savo veiksmais – kad galėtų manyti esąs pranašesnis už ją. Kone agresyvus jo polinkis į meną, mąstymą, cinizmą, kurį pats vadino blaiviu požiūriu, buvo gynyba: Feralio šaknys nesiekė nei didelių kredito įstaigų, nei Visuotinio kapitalo judėjimo, nei Finansų ins-

pekcijos „šeimų“. Feralių dinastija per daug glaudžiai siejosi su Respublikos istorija, kad galėtum juos laikyti spekuliantais, bet jis liko tik mėgėjas, nors ir kokią turėjo valdžią. Buvo pernelyg sumanus, tad bandė ne užversti, o paplatinti griovį, kuris jį supo. Didelė Žizoro kultūra, jo intelektas, visada atlapas pašnekovui, panieka nusistovėjusioms taisyklėms, beveik visada keisti „vertinimai“, kuriuos Feralis prisiskyrė sau, kai buvo paliktas, juos siejo labiau, nei visa kita priešino; su Feraliu Žizoras apie politiką kalbėjo tik filosofiškai. Feralis sakė, kad jam reikia intelekto, ir jei tas intelektas jo neužkabindavo, tai buvo tiesa.

Feralis apsidairė aplinkui: vos tik jam atsisėdus, beveik visi nusuko akis. Šį vakarą mielai būtų vedęs savo virėją – vien tam, kad ją primestų šiai miniai. Kad visi tie idiotai iš jo juoksis, varė jį į neviltį; kuo mažiau juos matys, tuo geriau: pasiūlė Žizorui išgerti terasoje, priešais sodą. Nors oras atvėso, tarnai buvo išnešę keletą staliukų į lauką.

– Kaip manote, ar galima pažinti – pažinti – gyvą būtybę? – paklausė jis Žizoro.

Jie įsitaisė prie mažos lempelės, nuo kurios sklindantis šviesos ratilas nyko tamsoje, palengva prisipildančioje tiršto rūko.

Žizoras pažvelgė į jį. „Jis nesidomėtų psichologija, jei galėtų primesti savo valią“, – pagalvojo.

– Moterį? – paklausė.

– Ar svarbu?

– Mintys, kai stengiesi perprasti moterį, turi kažko erotiško... Trokšti pažinti moterį – tai visada būdas, ar ne, ją užvaldyti arba jai atkeršyti...

Prie gretimo staliuko viena kekšelė kalbėjo kitai:

– Manęs taip lengvai neapmulkinsi. Aš tau sakau: tai moteris, kuri man pavydi šuns.

– Man regis, – vėl prabilo Žizoras, – jog kreipimasis į protą bando tai atsverti, noras pažinti žmogų yra negatyvus jausmas. Pozityvus jausmas iš tikro tai sielvartas, kad visada esi svetimas tam, kurį myli.

– Ar mes kada nors mylime?

– Kartais šį sielvartą išdildo laikas, vien tik laikas. Žmogaus niekada nepažįstame, bet sykiais liaujamės tai jautę (turiu omenyje savo sūnų, ar ne, taip pat... kitą berniuką). Pažinti intelektu – tuščia pagunda išsiversti be laiko...

– Intelekto funkcija kita, nei mėginti apsieiti be laiko.

Žizoras pasižiūrėjo į jį.

– Kaip jūs suprantate intelektą?

– Apskritai?

– Taip.

Feralis susimąstė.

– Kaip mokėjimą tam tikromis priemonėmis priversti paklusti daiktus ar žmones.

Žizoras nepastebimai nusišypsojo. Kiekvieną kartą, jam to paklausus, pašnekovas, kad ir kas jis būtų, atsakydavo pateikdamas savo troškimo vaizdinį arba autoportretą. Bet Feralio žvilgsnis ūmai pagyvėjo.

– Ar žinote, kaip pirmųjų imperijų laikais čia buvo kankinamos moterys, įžeidusios šeimininką? – paklausė jis.

– Ką gi, įvairiai, ar ne? Dažniausiai, regis, jas pririšdavo prie plausto nukirstomis plaštakomis, išdurtomis akimis, manau, ir...

Kalbėdamas Žizoras pastebėjo, kad Feralis jo klausosi vis įdėmiau ir galbūt vis labiau patenkintas.

– ...paleisdavo plaukti tomis begalinėmis upėmis, ir jos mirdavo iš bado ar išsekimo šalia meilužio, pririšto prie to paties plausto...

– Meilužio?

Kaip toks išsiblaškymas gali derėti su šiuo dėmesiu, šiuo žvilgsniu? Žizoras negalėjo numanyti, kad Feralio mintyse meilužio nėra, bet šis jau atitoko.

– Įdomiausia, – toliau varė jis, – kad šie kodeksai, galioję iki IV amžiaus, buvo surašyti išminčių, humaniškų ir gerų, kaip žinome iš jų asmeninio gyvenimo...

Žizoras žvelgė į smailą užmerktom akim veidą – maža lempelė švietė jį iš apačios, mesdama atspindį ant ūsų. Tolumoje drioksėjo šūviai. Kiek gyvenimų bus nulemta šiame nakties rūke? Jis stebėjo

Feralio veidą, susitelkusį į kažkokį iš dvasios ir kūno gelmių kylantį pažeminimą, nuo kurio šis gynėsi su juokingai menka jėga – žmogaus pagieža; lyčių neapykanta buvo už ją pranašesnė, sakytum iš kraujo, nepaliaujančio lietis šioje vis dėlto perpildytoje žemėje, turėtų vėl atgyti sena neapykanta.

Šūviai, šįkart labai arti, sudrebino taureles ant stalo.

Žizoras buvo pratęs prie šūvių, kurie kasdien aidėjo kinų mieste. Staiga tie šūviai jį sujaudino, nors Kijas ir paskambino telefonu. Žizoras nežinojo Feralio politinio vaidmens masto, bet tas vaidmuo galėjo būti tik tarnystė Čang Kai-ši. Nusprendė, kad sėdėti šalia jo natūralu – niekados nesijautė „sukompromituotas", net prieš save patį, – bet liovėsi troškęs jam padėti. Vėl sutratėjo šūviai, kiek toliau.

– Kas čia dedasi? – paklausė jis.

– Nežinau. Mėlynųjų ir raudonųjų vadai kartu paskelbė didelę vienybės proklamaciją. Tai rodo, kad viskas susitvarkys.

„Meluoja, – pagalvojo Žizoras. – Jis bent jau taip pat gerai informuotas kaip aš".

– Raudonieji ar mėlynieji, – kalbėjo Feralis, – juodadarbiai vis tiek liks juodadarbiai, nebent mirtų. Ar jūs nelaikote žmonių padermės kvailyste, kad žmogus, teturintis vieną gyvenimą, gali jį prarasti dėl idėjos?

– Labai retai žmogus gali pakelti, kaip čia pasakius, savo, kaip žmogaus, būtį.

Jis pagalvojo apie vieną iš Kijo idėjų: visa, dėl ko žmonės sutinka padėti galvą, jei atmesim naudą, daugiau ar mažiau aiškiai pateisina tą būtį, perlydo į savigarbą – krikščionybė dėl vergo, tauta dėl piliečio, komunizmas dėl darbininko. Bet jis nenorėjo su Feraliu aptarinėti Kijo idėjų. Grįžo prie jo:

– Reikia nuolatos svaigintis: ši šalis turi opijų, islamas – hašišą, Vakarai – moterį... Galbūt meilė ir yra ta priemonė, kuria naudojasi vakarietis, norėdamas išsivaduoti iš savo žmogiškosios būties...

Po šiais žodžiais plaukė neaiški, slapta priešinė vaizdų srovė: Čenas ir žmogžudystė, Klapikas ir jo kvailystės, Katovas ir revoliucija,

Maja ir meilė, jis pats ir opijus... Kijas vienintelis, jo nuomone, nepasidavė šiems dalykams.

– Daug mažiau moterų gultųsi, – atsakė Feralis, – jei galėtų stačios pelnyti susižavėjimo frazių, kurios joms būtinos ir kurių reikalauja lova.

– O kiek vyrų?

– Bet vyras gali ir turi neigti moterį: veiksmas, vien tik veiksmas pateisina gyvenimą ir patenkina baltąjį vyrą. Ką manytume klausydamiesi apie didį tapytoją, kuris netapo paveikslų? Žmogus – tai jo veiksmų suma: to, ką yra *padaręs*, to, ką gali padaryti. Niekas kitas. Manęs neišmuša iš vėžių susitikimas su kokiu nors vyru ar moterimi, einu savo keliais, mano...

– Keliai turi būti nueiti.

Po paskutinių šūvių Žizoras nusprendė nebevaidinti teisinančiojo.

– Jei ne jūsų, ar ne, tai kieno nors kito. Kaip sakė vienas generolas: su savo kareiviais galiu iššaudyti iš kulkosvaidžių visą miestą. Bet jei galėtų iššaudyti iš kulkosvaidžių visą miestą, nebūtų generolas... Beje, žmonės galbūt abejingi valdžiai... Juos ta idėja, matot, žavi ne realia valdžia, o didelio malonumo iliuzija. Karaliaus valdžia reiškia valdyti, ar ne? Bet žmogus nenori valdyti – jis nori, kaip sakėte, priversti paklusti. Žmonių pasaulyje būti daugiau negu žmogumi. Išvengti žmogiškosios būties, sakyčiau. Ne galingas – visagalis. Chimeriška liga, kai galybės troškimas pateisinamas tik intelektualiai, tai dievystės troškimas – kiekvienas žmogus svajoja būti dievu.

Žizoro žodžiai jaudino Feralį, bet jo dvasia nebuvo pasirengusi to priimti. Jei senis jo nepateisins, jis taip ir liks su savo įkyria mintimi.

– Kodėl, jūsų nuomone, dievai užvaldo mirtingąsias moteris tik žmonių ar gyvulių pavidalu?

Feralis buvo atsistojęs.

– Jums reikia užstatyti savo paties esmę, kad stipriau pajustumėte egzistenciją, – tarė Žizoras nežiūrėdamas į jį.

Feralis nenutuokė, kad Žizoro įžvalgumas kyla iš gebėjimo atpažinti pašnekovuose savo asmens nuotrupas ir kad žmonės sukūrė subtilų jo portretą susieję tuos nuovokumo pavyzdžius.

– Dievas gali užvaldyti, – toliau kalbėjo senis supratingai šypsodamas, – bet negali nugalėti. Dievo idealas yra tapti žmogumi, ar ne, žinant, kad atgaus savo galybę, o žmogaus svajonė tapti dievu neprarandant savo asmeniškumo...

Reikėjo išties perguleti su moterimi. Feralis išvyko.

„Įdomus apgavystės su priedais atvejis, – galvojo Žizoras. – Jei kalbėtume apie erotiką, pasakytume, kad jis šį vakarą save įsivaizdavo, kaip jį įsivaizduotų romantiškas smulkus buržua". Kai neilgtrukus po karo Žizoras užmezgė ryšį su Šanchajaus ekonomikos galiūnais, nemažai nustebo pamatęs, kad jo nuomonė apie kapitalistą niekam tikusi. Beveik visų jo tada sutiktųjų meilės gyvenimas buvo vienokia ar kitokia forma sureguliuotas – ir beveik visada vedybomis: apsėdimas, užvaldantis verslo žmogų, kai jis nėra keičiamas paveldėtojas, blogai dera su erotiniu blaškymusi. „Naujasis kapitalizmas, – aiškino jis savo mokiniams, – tai ne tiek galios, kiek organizacijos valia..."

Feralis automobilyje galvojo, kad jo santykiai su moterimis visada buvo tokie patys, absurdiški. Galbūt kadaise jis ir mylėjo. Kadaise. Koks mirtinai girtas psichologas sumanė meile pavadinti jausmą, kuris jam dabar nuodijo gyvenimą? Meilė – egzaltuotas apsėdimas; jo moterys jį apsėsdavo, taip, apsėsdavo lyg keršto troškimas. Jis eidavo pas moteris išgirsti nuosprendžio – jis, nesutinkantis su jokiu nuosprendžiu. Moteris, kuri būtų jį žavėjusi atsiduodama pati, kurios jis nebūtų nugalėjęs, jam nebūtų egzistavusi. Pasmerktas koketėms ir kekšėms. Buvo kūnai. Laimė. Jeigu ne... „Jūs numirsite, brangusis, nepastebėjęs, kad moteris yra žmogus..." Jai galbūt; ne jam. Moteris – žmogus? Tai poilsis, kelionė, priešė...

Jis pravažiuodamas pasiėmė kinų kurtizanę iš vienų namų *Nanking Road**: malonaus ir švelnaus veido merginą. Šalia jo automobilyje, kukliai įsirėmusi delnais į citrą, ji atrodė lyg Tangų statulėlė. Pagaliau jie atvažiavo pas jį. Jis užlipo laiptais pirmas, paprastai dideli

* Nankino gatvėje (*angl.*).

jo žingsniai pasidarė sunkūs. „Eisime miegoti", – pagalvojo... Miegas buvo ramybė. Jis gyveno, kovėsi, kūrė; po visais šiais regimais pavidalais, pačioje gilumoje, atrasdavo tą vienintelę tikrovę, džiaugsmą save pamesti, palikti ant smėlėto kranto – it nuskendusio draugo kūną, – save patį, būtybę, kurios gyvenimą reikėjo kasdien iš naujo sugalvoti. „Miegoti – tai vienintelis dalykas, kurio aš visada iš tikrųjų troškau jau tiek metų..."

Kokių tikėtis geresnių migdomųjų nei jauna moteris, kurios šlepetės sulig kiekvienu žingsniu tapsėjo jam už nugaros lipant laiptais. Jie įėjo į rūkomąjį – mažą kambarėlį su sofomis, užtiestomis Mongolijos kilimais, skirtą daugiau mėgautis negu svajoti. Ant sienų didelė Kamos pirmojo laikotarpio akvarelė, Tibeto vėliava. Moteris padėjo savo citrą ant sofos. Ant padėklo senoviniai įrankiai nefrito rankenomis, puošti ir ne itin praktiški – žmogaus, kuris jais nesinaudoja. Ji ištiesė jų link ranką: jis sustabdė ją gestu. Tolimas šūvis suvirpino adatas ant padėklo.

– Norite, kad padainuočiau?

– Ne dabar.

Jis žiūrėjo į jos kūną, išryškintą ir drauge paslėptą prigludusios šviesiai violetinio šilko suknelės. Suprato, kad moteris apstulbusi: nepriimta gultis su kurtizane, kol ši nepadainavo, nepakalbėjo, nepatarnavo prie stalo ar neparuošė pypkių. Kitaip kodėl nesikreipti į prostitutes?

– Nenorite nė rūkyti?

– Ne. Nusirenk.

Jam kilo noras pareikalauti, kad išsirengtų nuoga, bet moteris būtų atsisakiusi. Jis paliko degančią tik naktinę lempelę. „Erotika, – pagalvojo, – tai pažeminimas, kurį jauti pats arba kitas, gal ir abu. *Idėja*, aiškių aiškiausia..." Moteris, beje, buvo dar labiau gundanti šitokia, su aptemptais kiniškais marškiniais, tačiau vos tik susijaudinęs, o galbūt sujaudintas vien laukiančio kūno klusnumo, Feralis sustingo. Malonumą jam žadino įsivaizdavimas savęs kito vietoje, tai buvo aišku: užspeistos moters vietoje, užspeistos jo. Apskritai jis visados guldavosi tik su pačiu savimi, bet tai padaryti galėjo būdamas

ne vienas. Dabar suprato, ką Žizoras vien įtarė: taip, Feralio galios troškimas niekada netemdė jo objekto, gyveno tik jo atnaujinimu, bet jeigu kada nors gyvenime ir būtų turėjęs vienintelę moterį – ją turėjo, galbūt ją turės paimdamas šią kinę, kuri jo laukė, – vienintelis trokštamas dalykas buvo jis pats. Jam reikėjo kitų akių, kad pamatytų save, kitų jausmų, kad pajustų save. Pažvelgė į Tibeto drobę: virš bespalvio pasaulio, kuriame klaidžiojo keleiviai, apimti transo glėbesčiavosi du iš tikrųjų panašūs skeletai.

Jis žengė prie moters.

Pusė vienuoliktos

„Kad tik automobilis nebevėluotų“, – pagalvojo Čenas. Visiškoje tamsoje jis nebūtų tikras dėl savo šūvio, o netrukus turėjo užgesti ir paskutiniai žibintai. Sielvartinga ryžių laukų ir pelkių Kinijos naktis apgaubė beveik tuščią prospektą. Blausios rūke skendinčių miestų šviesos, kurios skverbėsi pro pravirų langinių plyšius, pro užkamšytus langus, geso viena po kitos; paskutiniai atšvaitai kabinosi už drėgnų bėgių, už telegrafo izoliatorių; pamažu jie blanko; netrukus Čenas juos bematė tik ant vertikalių plakatų, išrašytų auksinėmis raidėmis. Ši miglota naktis buvo paskutinė jo naktis, ir tuo buvo patenkintas. Išlėks į orą su automobiliu trenkus kamuoliniam žaibui, kuris akimirką apšvies šį šlykštų prospektą ir aptėkš sieną kraujo čiurkšle. Atmintyje iškilo seniausia kinų legenda: žmonės – žemės parazitai. Reikėjo, kad terorizmas taptų mistika. Pirmiausia vienatvė: tegu teroristas ryžtasi vienas, veikia vienas; visa policijos jėga – įskundimai; žudikas, dirbantis vienas, nerizikuoja įskųsti pats savęs. Baisi vienatvė, nes tam, kuris gyvena už pasaulio ribų, sunku vėl neieškoti savųjų. Čenas žinojo argumentus, nukreiptus prieš terorizmą: policija ims persekioti darbininkus, bus skatinamas fašizmas. Persekiojimas negalėtų būti smarkesnis, fašizmas akivaizdesnis. O gal jis ir Kijas galvojo ne apie tuos pačius žmones. Reikėjo stengtis geriausius iš prispaustųjų ne išlaikyti jų klasėje, kad tą klasę išvaduotum,

bet suteikti prasmę pačiai jų priespaudai: te kiekvienas pasijunta atsakingas ir pasirengęs teisti šeimininko gyvenimą. Tuoj nurodyti kryptį netekusiam vilties individui ir gausinti pasikėsinimus ne per kokią nors organizaciją, o per idėją: vėl atgaivinti kankinius. Pejo, rašytojo, būtų klausoma, nes jis, Čenas, mirs: Čenas žinojo, kokį svorį įgauna kiekviena mintis, kai už ją praliejamas kraujas. Visa, kas nebuvo jo ryžtas, iro naktyje, tebeslepiančioje automobilį, kuris netrukus turėjo atvykti. Rūkas, maitinamas laivų dūmų, pamažu ardė prospekto gilumoje dar netuščius šaligatvius: vienas paskui kitą skubėjo praeiviai, retai aplenkdami einantį priekyje, tarsi karas būtų primetęs miestui visagalį įstatymą. Žingsnių visiškai nesigirdėjo, tad jų judėjimas atrodė beveik nerealus. Jie nenešė paketų, prekydėžių, nestūmė vežimėlių; šiąnakt jų veikla, regis, neturėjo tikslo. Čenas žiūrėjo į visus tuos šešėlius, be garso plaukiančius upės link nepaaiškinamu nenutrūkstamu srautu; ar toji jėga, stumianti juos į prospekto galą, kur tarytum mirties vartai švytėjo vos įžiūrimų upės tamsybėje iškabų arka, nebuvo patsai Likimas? Pabertos miglotuose toliuose didžiulės raidės nyko šiame neryškiame tragiškame pasaulyje it amžių gūdumoje; ir karinė Čang Kai-ši automobilio sirena, regis, taip pat atsklidusi ne iš štabo, o iš Budos laikų, pradėjo dusliai kaukti beveik tuščio kelio tolumoje. Čenas su dėkingumu spūstelėjo bombą po pažasčia. Pro rūką prasiveržė vien žibintų šviesa. Beveik tuoj pat paskui sargybos fordą išniro ir visas automobilis; Čenui vėl pasirodė, kad jis važiuoja nepaprastai greitai. Gatvę staiga užtvėrė trys rikšų vežimėliai, ir abu automobiliai sulėtino greitį. Čenas mėgino lygiai kvėpuoti. Kliūtis jau buvo dingusi. Fordas pravažiavo, artėjo Čang Kai-ši automobilis – didelis amerikietiškas automobilis su dviem policininkais iš šonų ant paminų; jis atrodė toks galingas, jog Čenas pajuto, kad jeigu nežengs artyn, jeigu lauks, atsitrauks prieš savo valią. Paėmė bombą už ąsos it pieno butelį. Didžiulis generolo automobilis buvo per penkis metrus. Jis leidosi bėgti link jo su didžiausiu džiaugsmu, užmerktom akim puolė ant viršaus.

Po kelių sekundžių atsipeikėjo: nei pajuto, nei išgirdo, kaip tikėjosi, trakštelint kaulų, pasinėrė į akinantį rutulį. Buvo be švarko.

Dešinėje rankoje laikė variklio gaubtuvo gabalą, pilną purvo ar kraujo. Už kelių metrų kūpsojo raudonų nuolaužų krūva, grūsto stiklo paviršiuje bliksėjo paskutinis šviesos atspindys, kažkokie... nieko daugiau nebeįžiūrėjo: nusmelkė skausmas, mažiausiai sekundę buvęs anapus sąmonės. Čenas nebematė aiškiai, tačiau suvokė, kad aikštė dar tuščia; gal policininkai bijojo antros bombos? Jam skaudėjo visą kūną, nors negalėjo suprasti, kur skauda: visas buvo apimtas kančios. Jie artėjo prie jo. Prisiminė, kad turi išsitraukti revolverį. Mėgino pasiekti kelnių kišenę. Nebebuvo nei kišenės, nei kelnių, nei kojos: atkirsta nuo kūno. Kitas revolveris marškinių kišenėje. Saga ištrūkusi. Čiupo ginklą už vamzdžio, nežinia kaip apsuko, instinktyviai pirštu atlaužė gaiduką. Galiausiai atsimerkė. Viskas lėtai ir nenumaldomai sukosi labai dideliu ratu, ir vis dėlto nieko kito nebuvo, tik skausmas. Policininkas stovėjo visai šalia. Čenas panoro paklausti, ar Čang Kai-ši negyvas, bet to norėjo kitame pasaulyje; šiame pasaulyje ta mirtis net jam nebuvo svarbi.

Policininkas jį apvertė, iš visų jėgų spyręs į šoną. Čenas suriaumojo, šovė į priekį ant nuomonės, ir nuo atatrankos skausmas, jam atrodęs begalinis, pasidarė dar siaubingesnis. Tuoj nualps ar mirs. Baisiausiomis kaip niekad gyvenime pastangomis pavyko įsikišti revolverio vamzdį į burną. Numatydamas naują atatrankos smūgį, skaudesnį nei anksčiau, nebesijudino. Smarkus kito policininko spyris kulnu sutraukė visus raumenis: nė nesuvokė, kaip iššovė.

PENKTA DALIS

Vienuolikta valanda penkiolika minučių

Per rūką automobilis įčiuožė į smėlėtą ilgą alėją, vedančią lošimo namų link. „Prieš važiuodamas į *Black Cat*, – pagalvojo Klapikas, – turiu laiko užeiti". Buvo pasiryžęs būtinai susitikti su Kiju dėl pinigų, kurių tikėjosi iš jo, ir dėl to, kad manė galbūt šį kartą jį ne įspėti, o išgelbėti. Be vargo buvo gavęs Kijo prašytų duomenų: informatoriai žinojo, kad specialiųjų Čang Kai-ši būrių judėjimas numatytas vienuoliktą valandą ir kad visi komunistų komitetai tikriausiai bus apsupti. Reikėjo sakyti nebe: „Reakcija neišvengiama", o „Šį vakarą nebūkite jokiame komitete". Jis nebuvo užmiršęs, kad Kijas turi išvažiuoti prieš pusę dvyliktos. Vadinasi, šiąnakt vyko kažkoks komunistų susirinkimas, kurį Čang Kai-ši ketino sunaikinti. Policininkų žinios kartais klaidingos, bet sutapimas buvo per daug akivaizdus. Įspėjus Kiją, susirinkimą galbūt buvo galima atidėti arba, jei per vėlu, ten neiti. „Jeigu jis duos šimtą dolerių, pinigų man, ko gero, ganės: šimtas ir šimtas septyniolika, pelnytų šią popietę mielais ir vienodai nelegaliais būdais, du šimtai septyniolika... Bet jis gal nieko neturės: šį kartą nėra sandėrio dėl ginklų. Pabandykime pradžioje išsikapstyti patys vieni". Automobilis sustojo. Klapikas, su smokingu, padavė du dolerius. Vienplaukis vairuotojas jam padėkojo plačia šypsena: kelias tekainavo dolerį.

– Esu dosnus dėl to, kad galėtum nusipirkti s-skrybėlę-katiliuką.

Ir, pakėlęs smilių lyg tiesos skelbėjas, pridūrė:

– Sakau: *katiliuką*.

Vairuotojas nuvažiavo.

– Kadangi plastikos požiūriu – o tai kiekvieno sveiko proto požiūris, – kalbėjo toliau Klapikas, stovėdamas žvyruoto kelio vidury, – šiam personažui būtinas *katiliukas*.

Automobilis buvo nuvažiavęs. Klapikas kreipėsi tik į naktį, ir tarytum jos atsakas iš sodo padvelkė buksmedžių ir drėgnų ožekšnių kvapas. Šis aitrus kvapas buvo Europa. Baronas pasičiupinėjo dešinę kišenę: vietoj piniginės pajuto revolverį, piniginė buvo kairėje kišenėje. Jis žvilgtelėjo į neapšviestus, vos įžiūrimus langus. „Pamąstykime...“ Žinojo, kad tik stengiasi pratęsti šią akimirką, kai žaidimas dar nepradėtas, kai dar galima pabėgti. „Poryt, jei palis, irgi tvyros šis kvapas, o aš galbūt jau būsiu miręs... Miręs? Ką gi sakau? Kvailystė! Nė žodžio: aš nemirtingas“. Įėjo, užlipo į antrą aukštą. Žetonų bilsnojimas ir krupjė balsas, rodės, kyla ir leidžiasi su dūmų sluoksniu. Tarnai miegojo, bet privačios policijos rusų detektyvai, susibrukę rankas į švarko kišenes (dešinė kišenė išsipūtusi nuo kolto), nemiegojo – stoviniavo atsirėmę į staktas ar atsainiai vaikštinėjo. Klapikas žengė į didžiąją svetainę: ten tabako dūmuose, kur neaiškiai blizgėjo sienų kriauklelės, prie žalio stalo linksojo pakaitomis čia juodos, čia baltos dėmės – juodos smokingų, baltos pečių.

– Sveikas, Toto! – pasigirdo balsai.

Baronas Šanchajuje dažnai buvo Toto. Tačiau čionai lankydavosi tik pasitaikius progai, lydėdamas draugus, – nebuvo lošėjas. Išskėtęs rankas, gero-tėvo-kuris-nudžiunga-radęs-vaikus mina jis sušuko:

– Šaunu! Aš sujaudintas, kad galiu prisidėti prie šios mažutės šeimyninės šventės...

Bet krupjė pastūmė rutulį, dėmesys nukrypo nuo Klapiko. Čia jo vertė krisdavo: šiems žmonėms nereikėjo, kad juos kas nors prablaškytų. Visų jų žvilgsniai labai drausmingai įsmigdavo į šį rutulį.

Klapikas turėjo šimtą septyniolika dolerių. Lošti iš numerių būtų buvę per daug rizikinga. Jis iš anksto pagalvojo, ką rinksis: lyginį ar nelyginį.

– Kokie simpatingi ž-žetoniukai,– tarė dalytojui.

– Kiek?

– Dvidešimt.

Nusprendė kiekvieną kartą lošti iš vieno žetono, visada lyginio. Jam reikėjo laimėti mažiausiai tris šimtus dolerių.

Pastatė. Iškrito penki. Nepasisekė. Nei naudos, nei pasididžiavimo. Pastatė iš naujo, vis ant lyginio. Du. Laimėjo. Pastatė vėl. Septyni – nepasisekė. Paskui devyni – nepasisekė. Keturi – laimėjo. Trys – nepasisekė. Septyni, vienas – nepasisekė. Pralošė aštuoniasdešimt dolerių. Teliko vienas žetonas.

Paskutinis statymas.

Metė dešine ranka; kairiosios nebejudino, tarsi rutulys savo nejudrumu būtų sustingdęs susietą su juo ranką. Ir vis dėlto ta ranka jį patį traukė savęs link. Staiga jam toptelėjo: trikdo ne ranka, o laikrodis ant riešo. Vienuolikta valanda dvidešimt penkios minutės. Liko penkios minutės susisiekti su Kiju.

Statydamas priešpaskutinį kartą buvo tikras, kad laimės: net jei turėtų pralaimėti, negalėtų pralaimėti taip greitai. Be reikalo neįvertino pirmo savo pralaimėjimo – tai tikrai buvo blogas ženklas. Tačiau paskutinis statymas beveik visada būna sėkmingas – nelyginis išlošė tris kartus iš eilės. Jam atėjus nelyginis išlošdavo dažniau negu lyginis, todėl jam ir nesisekė... Keisti taktiką, lošti iš lyginio? Bet kažkas dabar jį skatino būti pasyvų, ištverti: jam rodėsi, kad dėl to ir atėjo. Kiekvienas judesys būtų buvęs šventvagiškas. Liko prie lyginio.

Krupjė metė rutulį. Jis kaip visada vangiai nuskriejo, regis, dvejodamas. Nuo pat pradžių Klapikas dar nematė krintant nei ant raudono, nei ant juodo. Šie langeliai dabar buvo didžiausias šansas. Rutulys skriejo toliau. Kodėl jis nelošė iš raudono? Rutulio tempas lėtėjo. Sustojo ant dviejų. Pasisekė.

Reikėjo perkelti keturiasdešimt dolerių ant septynių ir lošti iš numerio. Buvo akivaizdu: dabar reikia palikti takelį. Padėjo abu savo žetonus ir išlošė. Kai krupjė stumtelėjo link jo keturiolika žetonų, kai jis juos palietė, apstulbęs suvokė, jog gali laimėti: tai nebuvo vaizduotės padarinys, fantastinė loterija su nežinomais laimėtojais. Staiga jam pasirodė, jog bankas jam skolingas pinigų ne todėl, kad pastatė ant laimingo numerio, ne todėl, kad pradžioje pralošė, bet nuo amžių amžinųjų dėl jo proto žaismės ir laisvės; jam pasirodė, jog

rutulys pasitelkė atsitiktinumą, kad sumokėtų visas likimo skolas. Bet jei vėl loštų iš numerio, pralaimėtų. Jis paliko du šimtus dolerių ant nelyginio – ir pralošė.

Pasipiktinęs akimirksniu pasitraukė nuo stalo ir priėjo prie lango.

Lauke – naktis. Po medžiais raudonos užpakalinės automobilių šviesos. Pro stiklą jis išgirdo didelį sumišą balsų, juoko gaudesį ir staiga vieną piktai pasakytą frazę, nors žodžių nesuprato. Aistros... Visos šios būtybės, einančios pro šalį rūke, – kokį kvailą ir tingų gyvenimą jos gyveno? Nebuvo net šešėlių: balsai naktyje. Šitoje salėje atplūsdavo gyvybei reikalingas kraujas. Tie, kas nelošė, nebuvo žmonės. Ar visa jo praeitis nebuvo vien ilga beprotybė? Jis grįžo prie stalo.

Vėl pastatė šešiasdešimt dolerių ant lyginio. Šis rutulys, skriejantis vis lėčiau, buvo lemtis, ir pirmiausia *jo* lemtis. Ji kovojo ne su kūriniu, bet su savotišku dievu, ir tas dievas kartu buvo jis pats. Rutulys vėl nuskriejo.

Veikiai jį vėl apėmė vangus jaudulys, kurio geidė: jam vėl pasidingojo, kad sučiupo savo gyvenimą, prikabino prie šio juokingai menko rutulio. Rutulys pirmą kartą padėjo sykiu patenkinti abu jį sudarančius Klapikus: tą, kuris norėjo gyventi, ir tą, kuris norėjo būti sunaikintas. Kam žiūrėti į laikrodį? Jis nubloškė Kiją į sapnų pasaulį; jam rodės, kad maitina rutulį nebe statoma suma, o savo paties gyvybe – jei nesusitiks su Kiju, praras bet kokį šansą gauti pinigų – ir kito žmogaus gyvybe; o kad tas kitas šito nežino, davė rutuliui, kurio kreivės glebo, žvaigždžių konjunkcijų, mirtinų ligų, gyvasties – viso to, nuo ko, žmonių manymu, priklauso jų likimai. Ką bendro su pinigais turi šis rutulys, svyruojantis prie skylių krašto it gyvulio snukis ir sugniaužiamas delnuose kaip savo paties likimas, ši vienintelė priemonė, kokią tik kada rado, turėti save patį! Išlošti – nebe tam, kad pabėgtų, o kad liktų ir dar labiau rizikuotų, kad judesys statant pinigus už įveiktą savo laisvę būtų dar absurdiškesnis! Pasirėmęs dilbiais, net nebežiūrėdamas į vis lėčiau judantį rutulį, nuo blauzdų iki pečių virpančiais raumenimis, jis išgyveno pačią lošimo aistrą, įkarštį pralaimėti.

Penki.

Beveik visi pralaimėjo; salę užtvindė dūmai drauge su sielvartingu nervų įtampos atoslūgiu ir grėbliuku grėbiamų žetonų skimbčiojimu. Klapikas žinojo dar nebaigęs. Kam saugoti tuos savo septyniolika dolerių? Jis išsitraukė dešimtinę ir pastatė ant lyginio.

Buvo toks tikras, kad pralaimės, jog lošė ne iš visų pinigų – tarsi tam, kad galėtų ilgiau justi pralaimėjimo skonį. Kai rutulys pradėjo svyruoti, jo dešinė ranka pasekė rutuliu, bet kairioji liko nejudri ant stalo. Dabar jis suvokė intensyvų lošimo instrumentų gyvenimą: šis rutulys nebuvo toks kaip kiti – kaip tie, kuriais nesinaudojama lošiant; pats dvejojantis jo judesys buvo gyvas: tas judesys, neišvengiamas ir sykiu netvirtas, šitaip drebėjo todėl, kad buvo susietas su lošėjų gyvenimais. Kol rutulys sukosi, nė vienas lošėjas netraukė dūmo iš savo degančios cigaretės. Rutulys įriedėjo į raudoną duobelę, iššoko lauk, dar paklaidžiojo, įkrito į devintą. Kairė Klapiko ranka, padėta ant stalo, nejučiomis susigniaužė norėdama jį iš ten išgriebti. Jis dar sykį pralošė.

Penki doleriai ant lyginio – paskutinis žetonas, vėl.

Mestas rutulys pralėkė didelius apskritimus, dar negyvas. Tačiau Klapiko žvilgsnį patraukė laikrodis. Klapikas segėjo jį ne ant riešo, o žemiau, ten, kur čiuopiamas pulsas. Jis padėjo ranką ant stalo, ir jam pavyko sutelkti dėmesį vien į rutulį. Pajuto, kad lošimas – tai savižudybė be mirties: ganėjo padėti savo pinigus, žiūrėti į rutulį ir laukti, kaip laukiama išgėrus nuodų; nuodai be paliovos pakeičiami naujais ir išdidžiai išgeriami. Rutulys sustojo ties keturiais. Sėkmė.

Išloštai sumai buvo beveik abejingas. Bet jei būtų pralošęs... Jis dar sykį laimėjo, dar sykį pralošė. Jam vėl liko keturiasdešimt dolerių, bet norėjo patirti paskutinio statymo jaudulį. Statymų kaupėsi ant raudonojo, kuris jau seniai nebuvo išlošęs. Tas langelis, kur buvo įsmeigti beveik visų lošėjų žvilgsniai, jį taip pat kerėjo, bet atsisakyti lyginio jam atrodė atsisakyti kovos. Liko prie lyginio, pastatė keturiasdešimt dolerių. Joks statymas niekada neprilygo šitam: Kijas galbūt dar neišvažiavęs; po dešimties minučių jis tikrai nebegalėtų jo pavyti, bet dabar rasi dar galėtų. Dabar, dabar jis lošė iš paskutinių

savo sū, iš savo gyvybės ir kito žmogaus gyvybės, ypač iš kito žmogaus gyvybės. Žinojo, kad išduotų Kiją; tai Kijas buvo pririštas prie šio rutulio, prie šio stalo, o jis, Klapikas, buvo rutulys – visų ir savo paties šeimininkas – savo paties, kuris vis dėlto į tą rutulį žiūrėjo, gyvas kaip dar niekada gyvenime, nebesivaldantis, išsekęs nuo svaiginančios gėdos.

Jis išėjo pirmą valandą: „klubas“ buvo uždarytas. Jam liko dvidešimt keturi doleriai. Oras lauke jį nuramino it miško oras. Rūkas buvo daug retesnis negu vienuoliktą valandą. Tikriausiai lyta – viskas buvo šlapia. Nors tamsoje neįžiūrėjo nei buksmedžių, nei ožekšnių, iš aitraus kvapo spėjo, kad tie tamsūs lapai yra jų. „Nuostabu, – pagalvojo, – kad sakoma, jog lošėjo aistra įsiliepsnoja viliantis laimėti! Tai tas pat kaip sakyti, jog vyrai kaunasi dvikovoje, kad taptų fechtavimo čempionais...“ Bet nakties giedruma, rodės, drauge su rūku, buvo išvaikiusi visą žmonių nerimą, visas kančias. Vis dėlto tolumoje griaudėjo salvės. „Vėl pradėjo šaudyti...“

Jis paliko sodą, stengdamasis negalvoti apie Kiją, nužingsniavo pirmyn. Medžių jau buvo rečiau. Staiga pro skystą rūką daiktų paviršių nušvietė matinė mėnesiena. Klapikas pakėlė akis. Mėnesiena suspindo pro perplėštą negyvų debesų kraštą ir pamažu krypo į didelę properšą, tamsią ir perregimą, it ežerą gelmėje pilną žvaigždžių. Vis stipresnėje šviesoje šie visi uždari namai, visiškai apleistas miestas atrodė nežemiški, tarytum mėnulio atmosfera ūmai būtų įsismelkusi į šią didžią tylą kartu su savo šviesa. Tačiau už to negyvo dangaus šviesulio dekoro buvo žmonių. Beveik visi miegojo, ir neramus sapno gyvenimas derėjo su pranykusio miesto apleistumu, tarsi tas sapnas taip pat būtų buvęs kitos planetos gyvenimas. „*Tūkstantis ir vienoje naktyje* yra mažų miestelių, apleistų šimtus metų, su daugybe miegančių gyventojų, su mečetėmis mėnesienoje, miestų-miegančių-dykumoje... Vis dėlto aš galbūt netrukus pakratysiu kojas“. Mirtis, net jo mirtis nebuvo labai tikra šioje taip mažai į žemišką panašioje atmosferoje, kur jis jautėsi įsibrovėlis. O tie, kurie nemiegojo? „Yra tokių, kurie skaito. Tokių, kurie graužiasi. (Koks puikus posakis!) Tokių, kurie mylisi “. Už visos šios tylos virpėjo būsimasis gyvenimas. Pa-

šėlusi žmonija, kurios niekas negalėjo išvaduoti iš jos pačios! Su vėl pakilusiu vėju plūstelėjo kinų miesto lavonų smarvė. Klapikas turėjo prisiversti kvėpuoti – vėl apėmė nerimas. Lengviau pakeliama buvo mintis apie mirtį negu jos kvapas. Mirtis pamažu ėmė savo valdžion visą šį dekorą, kuris po amžinatvės ramybe slėpė pasaulio beprotybę, o vėjui vis pučiant be menkiausio švilpesio mėnulis pasiekė priešingą properšos kraštą, ir vėl viskas paniro į tamsą. „Kaip sapne..." Tačiau baisus dvokas jį vėl grąžino į gyvenimą, į nerimastingą naktį, kur ką tik aptemę žibintai metė didelius virpančius skritulius ant šaligatvių, nuo kurių lietus buvo nuplovęs pėdsakus.

Kur eiti? Jis dvejojo. Jei bandytų užmigti, negalėtų užmiršti Kijo. Dabar žingsniavo gatve su nedideliais barais, mažučiais viešnamiais, kurių iškabos buvo surašytos visų jūros tautų kalbomis. Įėjo į pirmą.

Atsisėdo prie lango. Trys aptarnautojos – viena metisė, dvi baltosios – sėdėjo su klientais, kurių vienas rengėsi išeiti. Klapikas palaukė, pasižiūrėjo laukan: nieko, net jokio jūrininko. Tolumoje driokšėjo šūviai. Jis nejučiomis krūptelėjo: atsilaisvinusi šalia jo atsisėdo stambi šviesiaplaukė aptarnautoja. „Rubenso paveikslas, – pagalvojo jis, – bet netobulas: tikriausiai ji Jordanso. Nė žodžio..." Visu greičiu ėmė sukti savo skrybėlę ant smiliaus, pamėtėjo, atsargiai sugavo už kraštų ir padėjo ant moters kelių.

– Pasirūpink, brangioji drauge, šia skrybėlyte. Ji vienintelė Šanchajuje. Be to, prijaukinta...

Moteris nušvito – tai buvo linksmų plaučių žmogus. Ir džiaugsmas staiga suteikė jos veidui, iki šiol sustingusiam, gyvybės.

– Geriame ar lipame viršun? – paklausė ji.

– Ir taip, ir taip.

Ji atnešė šidamo.

– Tai šių namų firminis.

– Rimtai? – paklausė Klapikas.

Ji patraukė pečiais.

– Manai, tai man svarbu?

– Turi nemalonumų?

Ji pažvelgė į jį. Tais linksmuoliais nedera pasitikėti. Tačiau jis buvo vienas, neturėjo ko palinksminti; ir tikrai neatrodė, kad juokiasi iš jos.

– Ko daugiau turėsi, kai šitoks gyvenimas!

– Rūkai?

– Opijus labai brangus. Aišku, galima badytis, bet aš bijau: nuo nešvarių jų adatų atsiranda pūlinių, o su pūliniais išmes iš čia lauk. Yra dešimt moterų į vieną vietą. Ir...

„Flamandė“, – pagalvojo jis... Ir pertraukė jos kalbą:

– Galima opijaus gauti nelabai brangiai. Aš už jį moku du dolerius septyniasdešimt penkis.

– Tu taip pat iš Šiaurės?

Jis neatsakydamas padavė jai dėžutę. Ji jam buvo dėkinga – už tai, kad sutiko kraštietį, ir už šią dovaną.

– Man dar per brangu... Bet šis nebus brangiai kainavęs. Šiąnakt jo pašlemšiu...

– Nemėgsti rūkyti?

– Vadinasi, manai, kad turiu pypkę? Ką sau įsivaizduoji?

Ji gaižiai šyptelėjo, tačiau vis dar patenkinta. Bet grįžo įprastas nepasitikėjimas.

– Kodėl ją man dovanoji?

– Liaukis... Man tai malonu. Aš buvau „iš tos aplinkos“...

Iš tikrųjų, jis neatrodė kvailas. Bet aiškiai jau seniai nebebuvo „iš tos aplinkos“. (Kartais jam reikėdavo susikurti ištisas biografijas, bet retai.) Ji pasislinko ant suoliuko arčiau prie jo.

– Tiesiog pabandyk būti miela: tai bus paskutinis kartas, kai gulėsiu su moterim...

– Kodėl?

Ji lėtai mąstė, bet nebuvo buka.

– Nori nusižudyti?

Jis nebuvo pirmas. Suėmusi tarp delnų Klapiko ranką, padėtą ant stalo, negrabiai ir beveik motiniškai ją pabučiavo.

– Gaila...

– O tu nori eiti viršun?

Ji buvo girdėjusi kalbant, kad prieš mirtį vyrams kartais sukyla geismas. Bet nedrįso atsistoti pirmoji: manė, kad tuo priartintų jo savižudybę. Tebelaikė jo ranką savo delnuose. Sudribęs ant suolo, koją užsimetęs ant kojos ir rankas prispaudęs prie šonų it sparnelius šaltmirys vabzdys, pakėlęs galvą, jis žiūrėjo į ją iš labai toli, nors jų kūnai lietėsi. Išgėrė nedaug, bet buvo apsvaigęs nuo šio melo, šilumos, netikro pasaulio, kurį kūrė. Sakydamas, kad nusižudys, pats tuo netikėjo, bet kadangi ji patikėjo, įžengė į pasaulį, kuriame tiesa nebeegzistavo. Tai buvo nei tikra, nei netikra, bet išgyventa. Ir kadangi neegzistavo nei jo praeitis, kurią jis ką tik sugalvojo, nei paprastas ir tariamai toks artimas gestas, kuriuo buvo pagrįstas jo ryšys su šia moterimi, niekas neegzistavo. Pasaulis nustojo jį slėgti. Išsivadavęs jis tegyveno ką tik susikurtame romantiniame pasaulyje, tvirtame tuo ryšiu, kurį nutiesia į jį kiekvienas žmogiškas gailestis mirties akivaizdoje. Girtumo pojūtis buvo toks, jog virpėjo ranka. Moteris pajuto ir pamanė, kad tai iš baisaus nerimo.

– Ar nėra būdo... tam sutvarkyti?

– Ne.

Skrybėlė, padėta ant stalo krašto, rodės, pašaipiai žiūri į jį. Nuspriegė ją ant suoliuko.

– Meilės istorija? – vėl paklausė ji.

Tolumoje nugriaudėjo salvė. „Lyg negana mirsiančių šią naktį“, – pagalvojo moteris.

Neatsakęs jis atsistojo. Ji pamanė, kad savo klausimu pažadino jam prisiminimus. Nors buvo smalsi, panoro atsiprašyti, bet neišdrįso. Atsistojo ir ji. Juodu užkopė viršun.

Jam išeinant – jis neatsigręžė, tačiau žinojo, kad ji pro langą lydi jį žvilgsniu, – nei jo protas, nei geismas nebuvo patenkinti. Viską vėl gaubė rūkas. Gerą valandėlę žingsniavęs (gaivus nakties oras jo nenuramino), jis sustojo prie portugalų baro. Jo langai nebuvo matiniai. Nuošaly nuo klientų liesa brunetė didžiulėmis akimis, susinėrusi rankas po krūtine, lyg norėdama ją apsaugoti, žvelgė į naktį. Klapikas nejudėdamas žiūrėjo į ją. „Aš kaip moterys, kurios nežino, kiek naudos iš jų turės naujas meilužis... Eime nusižudyti su šita...“

Pusė dvyliktos

Black Cat klegesy Kijas ir Maja laukė. Paskutinės penkios minutės. Jie jau turėjo būti išvykę. Kijas stebėjosi, kad Klapikas neatėjo (buvo jam surinkęs beveik du šimtus dolerių), bet nelabai: kas kartą, taip pasielgęs, Klapikas būdavo toks panašus į save, jog ne itin nustebindavo tuos, kurie jį pažinojo. Kijas iš pradžių laikė Klapiką gana spalvingu keistuoliu, bet buvo dėkingas už įspėjimą ir pamažu ėmė jausti jam prielankumą. Tačiau pradėjo abejoti barono informacijos tikrumu, ir šis neįvykęs pasimatymas dar labiau padidino jo abejones.

Fokstrotas nesibaigė, tačiau apie ką tik įėjusį Čang Kai-ši karininką kilo didelis bruzdesys: poros liovėsi šokti, ėjo artyn, ir nors Kijas nieko nenugirdo, spėjo, kad įvyko kažkas svarbaus. Maja jau žengė prie būrio: čia, *Black Cat*, moteris įtariama viskuo, vadinasi, niekuo. Ji greitai grįžo.

– Į Čang Kai-ši automobilį mesta bomba, – tyliai tarė. – Jo automobilyje nebuvo.

– O žudikas?

Maja nuėjo prie būrio, grįžo lydima tipo, kuris žūtbūt norėjo, kad šoktų su juo, bet pamatęs, jog ne viena, tuojau ją paliko.

– Žudikas paspruko, – tarė ji.

– Palinkėkime šito...

Kijas suprato, kad tokios žinios beveik visada netikslios. Bet mažai tikėtina, jog Čang Kai-ši nužudytas: jo mirtis buvo labai svarbi, ir karininkas būtų apie ją žinojęs.

– Sužinosime kariniame komitete, – tarė Kijas. – Tuoj eime ten.

Jis per daug troško, kad Čenas būtų pabėgęs, jog tuo rimtai suabejotų. Tegu Čang Kai-ši dar Šanchajuje ar jau išvykęs į Nankiną, nesėkmingas pasikėsinimas turi svarbios reikšmės karinio komiteto susirinkimui. Tačiau ko iš jo laukti? Popiet jis perdavė Klapiko informaciją centro komitetui; šis buvo skeptiškas, o gal stengėsi toks būti: smurto aktas išties patvirtino Kijo tezes, ir dėl to, kad apie tą aktą pranešė Kijas, jis tapo mažiau svarbus. Beje, komitetas vaidino

vienybę, ne kovą: prieš kelias dienas raudonųjų politinis vadas ir vienas iš mėlynųjų vadų Šanchajuje buvo pasakę jaudinančias kalbas. O miniai nepavykus Hankou mieste užimti japonų koncesijos, pradėjo kilti aikštėn, kad raudonieji paralyžiuoti net centrinėje Kinijoje; mandžiūrų būriai žygiavo į Hankou, kuris turėjo pirma atremti juos, o paskui Čang Kai-ši... Kijas ir Maja šalimais žingsniavo rūke nesikalbėdami. Jei komunistai turės kautis šiąnakt, jie vos galės apsiginti. Atidavę paskutinius ginklus ar neatidavę, kaip jie kautųsi vienas prieš dešimt, nesilaikydami kinų komunistų partijos nurodymų, su armija, kuri išstatytų savanorių buržua dalinius, ginkluotus europietiškai ir, be to, dar turinčius puolimo pranašumą? Pastarąjį mėnesį visas miestas buvo už suvienytą revoliucinę armiją; diktatorius atstovavo užsieniui, miestas nekentė užsieniečių; gausi smulkioji buržuazija buvo demokratiška, bet ne komunistiška; armija šį kartą stovėjo čia, grėsminga, o ne bėgo Nankino link; Čang Kai-ši buvo ne vasario budelis, bet tautos didvyris, tokiu jo nelaikė tik komunistai. Pastarąjį mėnesį visi buvo nusistatę prieš policiją, o komunistai šiandien – prieš armiją. Miestas tikriausiai neutralus, veikiau palankus generolui. Vargu ar jie galėtų apginti darbininkų kvartalus; galbūt Čapėjų? O paskui?.. Jei Klapikas apsiriko, jei reakcija delstų mėnesį, karinis komitetas, Kijas, Katovas suorganizuotų du šimtus tūkstančių žmonių. Nauji smogiamieji būriai, įsitikinusių komunistų suformuoti, į savo rankas paėmė Sąjungas, bet prireiks mažiausiai mėnesio sukurti gana tiksliai organizacijai, kuri vadovautų masėms.

Ir ginklų klausimas dar neišspręstas. Nežinia, ne kiek, du ar trys tūkstančiai, šautuvų turėtų būti grąžinta, o kaip reikėtų apginkluoti mases Čang Kai-ši perversmo atveju. Kol vyktų diskusijos, žmonės būtų nuginkluoti. Ir kai karinis komitetas, šiaip ar taip, reikalavo ginklų, centro komitetas, žinodamas, kad trockistų tezės nukreiptos prieš sąjungą su Gomindanu, bijojo bet kokios nuostatos, kuri galėjo teisingai ar neteisingai atrodyti susijusi su rusų opozicijos nuostata.

Dar neišsisklaidžiusiame rūke – dėl to reikėjo eiti šaligatviu, baiminantis automobilių, – Kijas pradėjo įžiūrėti neaiškią šviesą karinio komiteto būstinėje. Rūkas ir tamsa buvo neperregimi – turėjo užsi-

degti žiebtuvėlį, kad pamatytų, kelinta valanda. Kelias minutes vėlavo. Nusprendęs paskubėti, paėmė Mają už parankės; ji švelniai prisiglaudė prie jo. Po kelių žingsnių pajuto, kaip Maja žagtelėjo ir jos kūnas žaibiškai suglebo.

– Maja!

Jis suklupo, krito keturpėsčias, ir tą akimirką, kai kėlėsi, policininko lazda visu smarkumu kirto jam per pakaušį. Jis kaip ilgas vėl griuvo priekin ant Majos.

Iš būstinės pasirodė trys policininkai ir priėjo prie smogusiojo. Tuščias automobilis stovėjo tolėliau. Jie ten įkėlė Kiją ir nuvažiavo ir tik paskui ėmė jį rišti.

Kai Maja atsipeikėjo (tai, ką Kijas palaikė žagtelėjimu, buvo lazdos smūgis žemiau šonkaulių), Čang Kai-ši kareivių piketas saugojo karinio komiteto duris; dėl rūko ji juos pamatė tik priėjusi visai arti. Ji nužingsniavo toliau ta pačia kryptimi (kvėpavo sunkiai, skaudėjo sutrenktą vietą) ir kuo greičiau grįžo į Žizorų namus.

Vidurnaktis

Sužinojęs, kad į Čang Kai-ši mesta bomba, Hemelrichas tuoj nubėgo naujienų. Jam buvo pasakyta, kad generolas žuvo, o žudikas paspruko, bet priešais apverstą automobilį su nuplėštu variklio gaubtuvu jis buvo matęs ant šaligatvio Čeno lavoną – mažą, kruviną, visai šlapią nuo rūko, – saugomą sėdinčio šalia kareivio, ir girdėjęs, kad generolo automobilyje nebuvo. Jam atrodė, kad jo atsisakymas priglausti Čeną yra viena iš jo mirties priežasčių; nusiminęs nubėgo į budinčią savo kvartalo komunistų būstinę ir ten praleido valandą tuščiai ginčydamasis dėl pasikėsinimo. Įėjo vienas draugas.

– Čapėjuje Čang Kai-ši kareiviai ką tik uždarė Verpėjų sąjungą.

– Ar draugai nesipriešino?

– Tie, kurie protestavo, buvo beregint sušaudyti. Čapėjuje, be to, šaudomi aktyvistai arba padeginėjami jų namai... Ką tik išvaikyta miesto valdžia. Uždarinėjamos Sąjungos.

Iš centro komiteto – jokių nurodymų. Vedę draugai tuojau išskubėjo padėti žmonoms ir vaikams pabėgti.

Išėjęs Hemelrichas išgirdo salves; rizikavo būti atpažintas, bet pirmiausia reikėjo išvežti berniuką ir žmoną. Pro jį rūke pravažiavo du šarvuoti automobiliai ir keli sunkvežimiai, pilni Čang Kai-ši kareivių. Tolumoje vis griaudėjo salvės; šaudė ir visai arti.

Kareivių nebuvo nei Dviejų Respublikų prospekte, nei gatvėje, kurios kampe buvo jo krautuvė. Tikriau sakant, *nebebuvo*. Parduotuvės durys buvo atidarytos. Jis įbėgo vidun: ant žemės visur pilna plokštelių šukių su didelėm kraujo dėmėm. Krautuvė „nušluota" granatos tarytum tranšėja. Žmona susmukusi šalia prekystalio, beveik atsitūpusi, kruvina žaizdota krūtine. Kampe vaiko ranka; plaštaka, šitaip nukirsta, atrodė dar mažesnė. „Kad jie būtų negyvi!" – pagalvojo Hemelrichas. Jis ypač bijojo agonijos, į kurią turėtų žiūrėti bejėgis, padėdamas tik kančia kaip paprastai – bijojo net labiau nei šių spintų su pertvaromis, nutaškytų raudonom dėmėm ir išvarpytų skeveldrų. Per padus pajuto lipnias grindis. „Jų kraujas". Stovėjo nejudrus, nebedrįsdamas pajudėti, ir žiūrėjo žiūrėjo... Pagaliau pamatė vaiko kūnelį prie durų – durys jį užstojo. Tolumoje sprogo dvi granatos. Hemelrichas vos kvėpavo: oras buvo prisigėręs pralieto kraujo kvapo. „Nėra ko nė galvoti apie jų palaidojimą..." Jis užrakino duris raktu, liko prie jų. „Jeigu jie grįš ir mane atpažins, aš žuvęs". Bet negalėjo nueiti.

Suvokė, kad kenčia, bet jo skausmą supo abejingumo aureolė, to abejingumo, kurį sukelia ligos ir smūgiai per galvą. Iki šiol jo nebuvo ištikęs joks skausmas: apskritai likimas šį kartą kirto jam smarkiausią smūgį iš visų. Mirtis jo nestebino: ji buvo verta gyvenimo. Jį sukrėtė vienintelis dalykas – mintis, kad už šių durų buvo tiek kančios, kiek ten buvo kraujo. Vis dėlto šį kartą lemčiai nepavyko: atimdama viską, ką jis dar turėjo, jinai jį išvadavo. Jis grįžo, uždarė duris. Nors žlugęs, nors apimtas pojūčio, lyg kas būtų smogęs lazda per sprandą, nors bejėgiškai nusvirusiais pečiais, negalėjo iš sąmonės išvyti džiaugsmo, žiauraus, slegiančio, gilaus, kad yra laisvas. Su siaubu ir pasitenkinimu juto, kaip tas džiaugsmas alma jame it požemi-

nė upė, artėja; lavonai buvo čia, jo kojos lipo prie grindų, lipo prie jų kraujo, didesnės patyčios už šias žmogžudystes negalėjo būti – ypač sergančio vaiko: šis jam atrodė dar nekaltesnis nei mirusioji, – bet dabar jis nebebuvo bejėgis. Dabar jis taip pat galėjo žudyti. Staiga jam atsivėrė, kad gyvenimas nėra vienintelis žmonių bendravimo būdas, ir netgi ne pats geriausias, kad jis juos pažįsta, myli, juos turi keršte labiau nei gyvenime. Dar sykį pajuto, kad prilipo padai, ir susvyravo: mintis raumenims nepadėjo. Bet jo dvasią audrino didžiulis susijaudinimas, stipresnis už kada nors patirtą; jis pasidavė šiam baisiam kvaituliui visiškai nesipriešindamas.

– Galima žudyti su meile. Su meile, po šimts! – pakartojo smogdamas kumščiu į prekystalį – galbūt pasauliui...

Tučtuojau atitraukė ranką sugniaužta gerkle, vos neprapliupdamas raudoti: prekystalis taip pat buvo kruvinas. Pažiūrėjo į dėmę, jau parudusią, ant savo rankos, kuri drebėjo lyg ištikus nerviniam priepuoliui, – dėmėje ryškėjo maži žvyneliai. Juoktis, verkti, pabėgti nuo šios surištos, sulaužytos krūtinės... Niekas nejudėjo, ir virš plokštelių, virš mirusiųjų, virš kraujo drauge su nejudria šviesa įsitvyrojo begalinis pasaulio abejingumas. Jo smegenyse kilo ir leidosi frazė: „Pasmerktųjų kūno dalis išplėšdavo įkaitintomis replėmis"; buvo ją užmiršęs nuo mokyklos laikų, bet jautė, jog ji neaiškiai reiškia, kad jis turi išeiti, išsiplėšti taip pat.

Pagaliau, jam pačiam nežinant kaip, tai pasidarė įmanu. Jis galėjo išeiti, nužingsniavo apimtas slogios euforijos, kuri užgožė paliekamus begalinės neapykantos sūkurius. Už trisdešimties metrų sustojo. „Palikau juos neuždaręs durų". Grįžo atgal. Artėdamas tolyn labyn jautė, kaip tvenkiasi rauda, stringa krūtinėje žemiau gerklės ir ten lieka. Užsimerkė, pastūmė duris. Spragtelėjo užraktas – užrakinta. Vėl leidosi pirmyn.

– Tai ne pabaiga, – burbėjo žingsniuodamas. – Tai pradžia. Pradžia...

Atkišęs pečius į priekį, ėjo kaip laivavilkys į miglotą kraštą, žinodamas apie jį vien tai, kad ten bus nužudytas, traukdamas pečiais

ir smegenimis visų savo mirusiųjų svorį, kuris – pagaliau! – nebetrukdė eiti pirmyn.

Drebančiomis rankomis, tarškančiais dantimis, persmelktas baisios savo laisvės, po dešimties minučių jis vėl atsidūrė prie budinčios komunistų būstinės. Tai buvo dviaukštis namas. Langai, be abejo, užstatyti čiužiniais: nors langinių nebuvo, per rūką nematei šviesių stačiakampių, tik vertikalius ruožus. Gatvėje, galima sakyti, gatvelėje, viešpatavo visiška ramybė, ir šie spindintys ruožai buvo menkiausio ir sykiu didžiausio ryškumo liepsnos taškai. Jis paskambino. Durys atsidarė: jį pažino. Užpakaly keturi kovotojai su mauzeriais rankose žiūrėjo į įeinantįjį. Kaip vabzdžių kolonijose platus koridorius gyveno miglotos prasmės, bet aiškaus judėjimo gyvenimą: viskas ėjo iš rūsio; aukštas buvo lyg išmiręs. Atsiskyrę du darbininkai laiptų viršuje statė kulkosvaidį, kuris kyšojo virš koridoriaus. Jis net neblizgėjo, bet traukė akis kaip tabernakulis bažnyčioje. Bėginėjo studentai, darbininkai. Jis praėjo pro spygliuotos vielos ritinius (kam tai galėjo būti panaudota?), užlipo viršun, aplenkė kulkosvaidį ir atsidūrė laiptų aikštelėje. Iš kabineto pasirodė Katovas ir klausiamai pažvelgė į jį. Nieko nesakydamas jis ištiesė kruviną ranką.

– Sužeistas? Apačioje yra tvarsčių. Berniukas saugus?

Hemelrichas negalėjo kalbėti. Atkakliai teberodė savo ranką it kvailys. „Tai jų kraujas", – galvojo. Bet tai buvo neišsakoma.

– Turiu peilį, – tarė pagaliau. – Duok man šautuvą.

– Šautuvų yra nedaug.

– Granatų.

Katovas dvejojo.

– Manai, kad bijau, kvaiša!

– Lipk žemyn: dėžėse yra granatų. Nelabai daug... Gal žinai, kur Kijas?

– Nemačiau. Mačiau Čeną: jis negyvas.

– Žinau.

Hemelrichas nulipo žemyn. Sukišę rankas iki pečių, draugai rausėsi atdaroje dėžėje. Vadinasi, šaudmenų tebuvo likę mažai. Susimaišę vyrai judėjo ryškiai nušviesti lempų – rūsyje angų orui ir šviesai ne-

buvo, – ir šių stambių kūnų aplink dėžę dydis po šešėlių, slankiojančių koridoriuje žibant uždangstytoms lemputėms, jį apstulbino, sakytum, prieš mirtį tie vyrai staiga būtų gavę teisę į aktyvesnį nei kitų gyvenimą. Jis prisikišo kišenes, vėl užlipo į viršų. Kiti, šešėliai, buvo jau pastatę kulkosvaidį ir prieš duris įtaisę spygliuotą užtvarą, patraukę truputį atgal, kad durys galėtų atsidaryti – kas minutė skimbčiojo skambutis. Jis pažvelgė pro langelį: rūke skendinti gatvė tebebuvo rami ir tuščia; slepiami stogo sijos metamo šešėlio, artėjo draugai, beformiai rūke, lyg žuvys drumstame vandenyje. Jis atsisuko ketindamas eiti susirasti Katovą; sykiu pasigirdo du skubūs durų skambučiai, šūvis, dūstančio žmogaus kvėpavimas, paskui dunkstelėjo kūnas.

– Štai ir jie! – drauge sušuko keli durų sargybiniai.

Koridoriuje įsigalėjo tyla, vos trikdoma balsų ir ginklų žvangesio, kurie sklido iš rūsio. Vyrai ėjo į kovos postus.

Pusė antros

Klapikas, atsigosdamas iš melo kaip kiti iš pagirių, ėjo savo kinų viešbučio koridoriumi; patarnautojai, atsirėmę į apskritą stalą po iškvietimų švieslente, spjaudinėjo saulėgrąžas aplink spjaudykles. Jis žinojo, kad neužmigs. Melancholiškai atidarė savo duris, numetė švarką ant įprastinio Hofmano „Pasakų“ egzemplioriaus ir įsipylė viskio. Kambaryje buvo kažkas pasikeitę. Pasistengė apie tai negalvoti: nepaaiškinamas kai kurių daiktų dingimas kėlė per daug didelį nerimą. Jam buvo pavykę išsisukti beveik nuo visko, kuo žmonės grindžia savo gyvenimą: meilės, šeimos, darbo, bet ne nuo baimės. Ji užplūsdavo Klapiką kaip skaudus savo vienatvės suvokimas; norėdamas nuvyti baimę, paprastai eidavo į *Black Cat*, kuri buvo arčiausia. Šiąnakt tai neįmanoma: išvargęs, persisotinęs melo ir laikinų brolysčių... Pamatė save veidrodyje, priėjo artyn.

„Vis dėlto, mano mielas, – tarė Klapikui veidrodyje, – kam, iš teisybės, eiti? Kiek laiko dar tai truks? Turėjai žmoną: nekalbėkim, o! nekalbėkim! Meilužių, pinigų; kai tau prireikia vaiduoklių, kad nesirū-

pintum savimi, visada gali apie tai galvoti. Nė žodžio! Turi gabumų, kaip sakoma, fantazijos, visas savybes, būtinas gyventi kaip parazitui; visada galėsi tarnauti pas Feralį kamerdineriu, kai amžius padarys tave tobulą. Yra dar bajoro valkatos profesija, policija, savižudybė. Suteneris? Vėl didybės manija. Lieka savižudybė, aš tau sakau. Bet tu nenori mirti. Tu nenori mirti, niekšeli! Tačiau pasižiūrėk, ar tai ne vienas iš tų gražių snukių, su kokiais tampama negyvėliu..."

Jis priėjo dar arčiau, nosimi beveik prisilietė prie veidrodžio; prasižiojęs iškreipė savo kaukę chimeros grimasa; ir kaukė jam tarsi atsakė:

– Argi ne kiekvienas gali mirti? Žinoma, reikia visko pasauliui kurti. Na, tu miręs eisi į rojų. Tokie kaip tu tinka gerajam Dievuliui į kompaniją...

Jis pakeitė savo veidą į karnavalo samurajaus – užsičiaupė, lūpas patempė prie smakro, prisimerkė. Ir tuojau, sakytum nerimas, kurį išreikšti nepajėgūs žodžiai, būtų išsiliejęs visa jėga, jis pradėjo vaipytis pasiversdamas į beždžionę, idiotą, išsigandusįjį, į žmogų su danties votim, į visus groteskiškus personažus, kokius tik gali pavaizduoti žmogaus veidas. To nebebuvo gana: pirštais timpčiojo ausis, akių kampučius, didino burną, kad panėšėtų į rupūžišką žmogaus-kurisjuokėsi snukį. Šis nežabotas groteskiškas žaidimas vienišame kambaryje, kurio langą buvo apgulęs nakties rūkas, įgavo žiauraus beprotybės komiškumo. Jis išgirdo savo juoką – vienintelį savo balso garsą, tokį pat kaip jo motinos; ir, staiga vėl atgavęs savo veidą, žengė atatupstas ir kvapstydamasis atsisėdo. Ant fotelio gulėjo krūva balto popieriaus ir pieštukas. Jis pradėjo rašyti:

Tu baigsi karaliumi, senasis mano Toto. Karaliumi: šilumoje, patogiame beprotnamyje dėl tavo vienintelio draugo delirium tremens*, *jei ir toliau gersi. O šią akimirką tu girtas, ar ne?.. Tu, kuris taip puikiai įsivaizduoji daugybę dalykų, kurių lauki, ir neįsivaizduoji, kad esi laimingas? Manai...*

* Kliedesys, palydimas nesąmoningų judesių, būdingų alkoholikams (*lot.*).

Kažkas pabeldė į duris.

Jis beregint grįžo į tikrovę. Išsivadavęs, bet apdujęs. Vėl pabeldė.

– Prašom.

Vilnonis apsiaustas, juoda fetrinė skrybėlė, balti plaukai – Žizoras.

– Bet aš... aš... – suburbleno Klapikas.

– Ką tik suimtas Kijas, – tarė Žizoras. – Jūs pažįstate Kenichą, ar ne?

– Aš... Bet aš niekuo dėtas...

„Kad tik jis nebūtų per daug girtas“, – pagalvojo Žizoras.

– Jūs pažįstate Kenichą? – pakartojo jis.

– Taip, aš, aš... jį pažįstu. Esu padaręs jam paslaugą. Didelę paslaugą.

– O iš jo ar galite paprašyti paslaugos?

– Kodėl gi ne? Tačiau kokios?

– Kenichas, kaip Čang Kai-ši saugumo vadas, gali Kiją išlaisvinti. Ar bent jau neleisti jo sušaudyti, o tai svarbiausia, ar ne?

– Sutarta... sutarta...

Bet jis taip mažai tikėjo Kenicho dėkingumu, jog nusprendė būsiant nenaudinga ir galbūt neatsargu eiti su juo susitikti net po Špilevskio informacijos. Atsisėdo ant lovos nuleidęs galvą. Nedrįso kalbėti. Iš tono suprato, jog Žizoras visai neįtaria, kad jis atsakingas už suėmimą: Žizoras laikė jį draugu, atėjusiu popiet įspėti Kijo, o ne žmogum, kuris lošė pasimatymo valandą. Bet Klapikas negalėjo tuo savęs įtikinti. Nedrįso žiūrėti į Žizorą ir nerimo. Šis spėliojo, kokia drama ar keistenybė jį paveikė, nenumanydamas, kad viena iš šio sunkaus kvėpavimo priežasčių yra jis pats. Klapikui rodėsi, kad Žizoras jį kaltina:

– Jūs žinot, mano mielas, kad aš nesu... pagaliau toks kvailas, aš, aš...

Jis negalėjo liautis burblenęs; kartais jam dingojosi, kad Žizoras yra vienintelis žmogus, kuris galėtų jį suprasti, o kartais – kad jis jį laiko juokdariu. Senis, nieko nesakydamas, žvelgė į jį.

– Aš... Ką jūs manot apie mane?

Žizoras norėjo geriau griebti jį už pečių ir vesti pas Kenichą, o ne varinėti su juo šnekas, bet toks susijaudinimas panėšėjo į girtumą, tad pamanęs, kad jis girtas, nedrįso atsisakyti pradėti žaidimo.

– Esama tokių, kuriems reikia rašyti, tokių, kuriems reikia svajoti, tokių, kuriems reikia kalbėti. Tai tas pat. Teatras – nerimtas dalykas, bulių kova – rimtas, romanai – nerimtas, o mitomanija – rimtas.

Klapikas atsistojo.

– Jums skauda ranką? – paklausė Žizoras.

– Gelia. Nė žodžio...

Klapikas ką tik negrabiai pasuko ranką, norėdamas nuo Žizoro žvilgsnio paslėpti rankinį laikrodį, tarsi tas laikrodis, jam rodęs laiką lošimo namuose, būtų galėjęs jį išduoti.

– Kada eisite pasimatyti su Kenichu?

– Rytoj rytą?

– Kodėl ne dabar? Policija naktį nemiega, – su kartėliu tarė Žizoras, – ir visko gali atsitikti...

Klapikas mielai sutiko. Ne dėl sąžinės priekaištų: jei vėl būtų lošęs, vėl būtų likęs, – bet norėdamas už tai atsilyginti.

– Bėkime, mano mielas...

Permaina, kurią pajuto įėjęs į kambarį, jam vėl sukėlė nerimą. Įdėmiau pasižiūrėjęs apstulbo, kad šito nepamatė anksčiau: vienas iš jo daoistinių paveikslų „susikurti svajas" ir dvi gražiausios statulos buvo dingę. Ant stalo laiškas: Špilevskio rašysena. Jis nutuokė apie ką. Bet nedrįso perskaityti. Špilevskis jį įspėjo, kad Kijui gresia pavojus: jei neatsargiai pradėtų kalbėti apie jį, negalėtų susilaikyti visko nepapasakojęs. Jis paėmė laišką ir įsidėjo į kišenę.

Vos išėję juodu pamatė šarvuotus automobilius ir kareivių pilnus sunkvežimius.

Klapikas nebuvo visai atgavęs ramybės; slėpdamas susijaudinimą, kurio dar negalėjo atsikratyti, apsimetė kaip paprastai pamišėliu.

– Norėčiau būti burtininkas, nusiųsti kalifui vienaragį – vienaragį, aš jums sakau, – kuris, saulės spalvos, pasirodytų rūmuose šaukdamas: „Žinok, kalife, kad pirmasis sultonas tave apgaudinėja! Nė žodžio!" Aš pats su savo nosimi būčiau nuostabus vienaragis! Ir,

aišku, tai nebūtų tikra. Sakytum, niekas nežino, kaip malonu gyventi kokios nors būtybės akyse kitokį gyvenimą nei savo. Ypač moters...

– Kokia moteris neatsidavė apgaulingam gyvenimui bent jau dėl vieno iš vyrų, kurie ją užkalbino gatvėje?

– Jūs... manote, kad visi žmonės mitomanai?

Klapikas, nervingai mirkčiodamas, ėmė lėčiau žingsniuoti.

– Ne, klausykit, – tarė jis, – pasakykite man atvirai, kodėl manote, kad jie ne mitomanai?

Dabar jam kilo noras, jam pačiam keistai svetimas, bet labai stiprus: paklausti Žizoro, ką šis mano apie lošimą, tačiau jei pradėtų kalbėti apie lošimą, viską prisipažintų. Ar pradės? Tyla jį tam skatino; laimė, Žizoras atsakė:

– Galbūt aš mažiausiai tinkamas asmuo atsakyti į jūsų klausimą... Opijus moko tik vieno dalyko, tai yra kad, be fizinio skausmo, niekas nerealu.

– Skausmas, taip... Ir... baimė.

– Baimė?

– Ar jūs niekada nejaučiate baimės vartodamas o... opijų?

– Ne. Dėl ko?

– A...

Iš tiesų Žizoras manė, kad jeigu pasaulis netikroviškas, žmonės, o ypač tie, kurie labiausiai priešinasi pasauliui, nepaprastai stipriai jaučia tikrovę, bet Klapikas kaip tik vienas iš tų itin retų būtybių, nejaučiančių jos nė kiek. Ir dėl to jis nerimavo, nes į šias nepatikimas rankas atidavė Kijo likimą. Kiekvieno žmogaus elgsena turi apčiuopiamą pagrindą, ir, galvodamas apie jo skausmą, gali nuspėti, kas tai per pagrindas. Klapiko skausmas buvo nuo jo nepriklausomas kaip vaiko skausmas: jis nebuvo už jį atsakingas; skausmas galėjo jį sunaikinti, bet negalėjo pakeisti. Klapikas galėjo liautis egzistavęs, išnykti pasidavęs ydai, monomanijai, bet negalėjo tapti vyru. „Auksinė širdis, bet tuščiavidurė". Žizoras matė, kad tas Klapiko pagrindas – ne kančia, ne vienatvė, o pojūtis. Žizoras kartais spręsdavo apie žmones įsivaizduodamas jų senatvę; Klapikas negalėjo pasenti: am-

žius jį vedė ne prie žmogiškosios patirties, o prie intoksikacijos – erotikos arba narkotikų, – kur pagaliau susijungtų visi jo būdai ignoruoti gyvenimą. „Galbūt, – galvojo baronas, – jei viską papasakočiau, viskas jam pasirodytų normalu...“ Kinų mieste dabar visur šaudė. Klapikas paprašė Žizoro prie koncesijos ribos jį palikti: Kenichas jo nebūtų priėmęs. Žizoras žiūrėjo, kaip rūke dingsta liesas išdrikas Klapiko siluetas.

Specialusis Čang Kai-ši policijos skyrius buvo įsikūręs paprastoje viloje, statytoje apie 1920 metus: Bekono le Briujero stilius, bet langai apvesti ekstravagantiškais geltonais ir melsvais portugališkais papuošalais. Du sargybiniai ir tik tiek pasiuntinių, kiek reikia; visi vyrai ginkluoti; daugiau nieko. Ant registracinės kortelės, kurią jam davė sekretorius, Klapikas užrašė „Toto“, vizito tikslo nenurodydamas, ir ėmė laukti. Nuo to laiko, kai išėjo iš savo kambario, pirmą kartą atsidūrė apšviestoje vietoje, tad išsitraukė iš kišenės Špilevskio laišką:

Mano brangusis drauge,

Pasidaviau jūsų atkaklumui. Mano skrupulai buvo pagrįsti, bet aš pamaniau: šitaip jūs man leisite atgauti ramybę, o nauda, kurią žada mano sandėris, šiuo metu tokia didelė ir užtikrinta, jog tikrai galėsiu, nesuėjus nė metams, atsidėkodamas jums padovanoti tokios pat rūšies daiktų, ir dar gražesnių. Maisto prekyba šiame mieste...

Toliau buvo pridėti keturi lapai paaiškinimų.

„Reikalai negerėja, – pagalvojo Klapikas, – visai negerėja...“ Bet sargybinis jau atėjo jo vestis.

Kenichas laukė atsisėdęs ant rašomojo stalo, pasisukęs į duris. Kresnas, tamsiaplaukis, kreivanosis, kvadratinio veido jis žengė prie Klapiko ir greitai tvirtai paspaudė jam ranką – tas judesys juos veikiau išskyrė negu suartino.

– Kaip sekasi? Gerai. Žinojau: šiandien jus pamatysiu. Apsidžiaugiau, kad galiu savo ruožtu jums būti naudingas.

– Jūs gąsdinate, – atsakė Klapikas pusiau juokais. – Aš tik savęs klausiu, gal čia koks nesusipratimas: žinote, jog neužsiimu politika...

– Tai nėra nesusipratimas.

„Jis, regis, jaučia prielankų dėkingumą“, – pagalvojo Klapikas.

– Turite dvi dienas pabėgimui. Kadaise padarėte man paslaugą – už tai šiandien aš liepiau jus įspėti.

– Ką... kaip? Tai jūs liepėte mane įspėti?

– Manot, Špilevskis būtų drįsęs? Jūs turite reikalą su kinų saugumu, bet jam vadovauja nebe kinai. Gana niekus taukšti.

Klapikas pradėjo žavėtis Špilevskiu, tačiau ne be pykčio.

– Pagaliau, – vėl tarė jis, – kadangi jūs tikrai norite mane prisiminti, leiskite paklausti kito dalyko.

– Kokio?

Klapikas nedaug tesitikėjo: kiekviena nauja Kenicho replika rodė, kad draugystė, į kurią jis dėjo viltis, neegzistuoja arba nebeegzistuoja. Jei Kenichas liepė jį įspėti, vadinasi, jam nieko nebeskolingas. Daugiau sąžinei nuraminti, nei puoselėdamas viltį tarė:

– Ar nieko nebūtų galima padaryti dėl jaunojo Žizoro? Manau, jums visa tai nerūpi...

– Kas jis?

– Man regis, komunistas.

– Pirmiausia, kodėl jis komunistas? Jo tėvas? Metisas? Nerado vietos? Jau kvaila, kai darbininkas yra komunistas, bet jis! Pagaliau kam?

– Nelabai lengva keliais žodžiais tą išdėstyti...

Klapikas mąstė:

„Metisas, galbūt... bet jis būtų galėjęs susitvarkyti: jo motina japonė. Nebandė“.

Pasakė kažką panašaus: dėl savigarbos...

– Dėl savigarbos!

Klapikas apstulbo: Kenichas ant jo rėkė. Nesitikėjo, kad tas žodis turės tokį poveikį. „Gal netaktiškai pasakiau?“ – klausė savęs.

– Pirmiausia, ką tai reiškia? – paklausė Kenichas, darydamas judesius pirštu, lyg toliau kalbėtų žmogui, kuris jo negirdi. – Dėl savigarbos, – pakartojo.

Klapikas negalėjo apsirikti: jo balse skambėjo neapykanta. Jis stovėjo Klapikui iš dešinės, ir įžulni nosis, dėl to atrodanti labai kreiva, smarkiai ryškino jo bruožus.

– Nagi pasakykite, mielasis Toto, ar jūs tikite savigarba?

– Kiti turi...

– Taip?

Klapikas nutilo.

– Ar žinote, ką raudonieji darė kaliniams karininkams?

Klapikas vis dar nesiryžo atsakyti. Tai darėsi rimta. Ir jis jautė, kad ta frazė – pasirengimas, Kenicho pagalba pačiam sau: jis nelaukė atsakymo.

– Sibire aš buvau vertėjas belaisvių stovykloje. Galėjau iš ten išeiti tarnaudamas baltojoje armijoje, pas Semionovą. Baltieji, raudonieji – man nusispjaut: norėjau grįžti į Vokietiją. Mane sučiupo raudonieji. Buvau leisgyvis iš šalčio. Jie daužė mane kumščiais vadindami kapitonu (buvau leitenantas), kol nugriuvau. Jie mane pakėlė. Aš nevilkėjau Semionovo uniformos su mažytėmis kaukolėmis – turėjau po žvaigždę ant antpečių.

Jis nutilo. „Galėtų atsisakyti nedarydamas tokio nemalonumo“, – pagalvojo Klapikas. Trūksmingas, slogus balsas vertė vis dėlto stengtis jį suprasti.

– Jie man į kiekvieną petį įkalė per žvaigždę po vinį. Piršto ilgumo. Gerai paklausykit, mielasis Toto.

Jis paėmė jį už rankos ir įsmeigė į akis blausų žvilgsnį:

– Aš verkiau kaip moteris, kaip veršis... verkiau jų akivaizdoje. Jūs suprantate, taip? Tuo ir apsiribokim. Niekas nieko čia nepraras.

Tikrų tikriausiai jis pasakojo – arba pasakojosi – šią istoriją kiekvieną kartą, kai atsirasdavo proga žudyti, tarsi tas pasakojimas būtų galėjęs nugramdyti iki kraujų begalinį pažeminimą, kuris jį kankino.

– Mielasis, jums nederėtų man per daug kalbėti apie savigarbą. Mano savigarba – juos žudyti. Kas man rūpi Kinija! Na! Kinija, be juokų? Aš Gomindane tik tam, kad galėčiau liepti juos žudyti. Aš atgimstu kaip kadaise, kaip žmogus, kaip bet kas, kaip paskutinis iš stuobrių, kurie vaikšto pro mano langą, tik tada, kai žudomi komunistai. Čia kaip

rūkytojai ir jų pypkės. Atėjote manęs prašyti jo kailio? Jūs galbūt tris kartus išgelbėjote man gyvybę...

Jis kalbėjo košdamas pro dantis, bet nejudėdamas, susibrukęs rankas į kišenes, ežiuku kirptais plaukais, kurie purtėjo jam daužte išdaužiant žodžius.

– Viskas užmirštama... – tarė Klapikas pusbalsiu.

– Jau daugiau kaip metai aš negulėjau su moterimi! Jums to gana? Ir...

Jis ūmai nutilo, prakalbo tyliau:

– Nagi pasakykite, mielasis Toto, jaunasis Žizoras, jaunasis Žizoras... Jūs kalbėjote apie nesusipratimą. Vis dar norite sužinoti, kodėl esate pasmerktas? Tuojau jums pasakysiu. Tai jūs sutvarkėte *Šandungo* šautuvų reikalą? Ar žinote, kam tie šautuvai buvo skirti?

– Šiame versle neklausinėjama, nė žodžio!

Jis prisidėjo pirštą prie lūpų iš įpročio. Ir tuojau dėl to sumišo.

– Komunistams. O kadangi rizikavote savo kailiu, galėjo jums pasakyti. Ir tai buvo apgavystė. Jie jumis pasinaudojo, kad laimėtų laiko – tą pačią naktį laivą apiplėšė. Jei neklystu, dabartinis jūsų protežė ir įvėlė jus į tą aferą?

Klapikas vos neatsakė: „Vis dėlto aš gavau komisinius". Bet pašnekovas su tokiu pasitenkinimu veide atskleidė šią paslaptį, jog baronas nieko daugiau nebenorėjo, tik išeiti. Nors Kijas tesėjo savo pažadus, bet privertė jį rizikuoti gyvybe to nepasakydamas. Ar jis būtų rizikavęs? Ne. Kijas buvo teisus atiduodamas pirmenybę ne jam, o savo reikalui: jis būtų teisus nebesidomėdamas Kiju. Juo labiau kad iš teisybės nieko negalėjo. Klapikas trūktelėjo petim.

– Tai aš turiu keturiasdešimt aštuonias valandas pabėgimui?

– Taip. Jūs primygtinai nereikalaujate. Esate teisus. Iki pasimatymo.

„Turbūt paprastai jis pažeria tokius prisipažinimus tiems, kurie eina mirti, – galvojo Klapikas lipdamas laiptais žemyn, – šiaip ar taip, iš tikrųjų man geriau pabėgti". Negalėjo užmiršti, kokiu tonu Kenichas pasakė: „Kad galėčiau gyventi kaip žmogus, kaip bet kas..." Jį pritrenkė ši visiška intoksikacija, kurią maitino vien kraujas: buvo ga-

nėtinai matęs Kinijos ir Sibiro pilietinių karų griuvenų ir žinojo, kokį pasaulio neigimą išugdo didelis pažeminimas; tokių vienatvių penas tik atkakliai liejamas kraujas, narkotikai ir neurozės. Dabar suprato, kodėl Kenichas mėgo jo draugiją, nors žinojo, kaip šalia jo sumenkėja visa tikrovė. Žingsniavo lėtai – bijojo rasti Žizorą, kuris jo laukė kitapus spygliuotos vielos. Ką jam pasakyti?.. Per vėlu: nekantraudamas Žizoras, ėjęs jo pasitikti, ką tik išniro iš rūko per porą metrų. Žvelgė į jį su paklaikusiu pamišėlio domesiu. Klapikas išsigando, sustojo. Žizoras jau ėmė jį už parankės.

– Nieko nepadarysim? – paklausė liūdnu, bet nepasikeitusiu balsu.

Klapikas tylom papurtė galvą.

– Eime. Paprašysiu kito draugo padėti.

Matydamas Klapiką žengiantį iš rūko, jis suvokė savo paties kvailystę. Visas jo įsivaizduotas dialogas tarp jų, grįžus baronui, atrodė absurdiškas. Klapikas nebuvo nei vertėjas, nei pasiuntinys, jis buvo korta. Sulošus korta – ir pralaimėjus, kaip buvo matyti iš Klapiko veido, – reikėjo ieškoti kitos. Smaugiamas nerimo, sielvarto, liko giedras savo širdgėlos gelmėje. Pagalvojo apie Feralį, bet Feralis į tokį konfliktą nesikištų.

Kenichas iškvietė sekretorių:

– Rytoj čia jaunąjį Žizorą.

Penkta valanda

Paryčiais Katovas ir Hemelrichas, stovėdami prie antro aukšto langų, pro gelsvus šūvių blyksnius iš švininių atspindžių ant gretimų stogų matė auštančią dieną, sykiu ryškėjo namų apybrėžos. Sulytais plaukais, išblyškę, vėl pradėjo įžiūrėti kito veidą ir numanė, ką tas galvoja. Paskutinė diena. Šaudmenų beveik nelikę. Joks liaudies judėjimas jiems nepadėjo. Pylėsi salvės Čapėjaus kryptimi: draugai apsupti kaip jie. Katovas buvo paaiškinęs Hemelrichui, kodėl jie žuvę: kažkuriuo metu Čang Kai-ši žmonės tikriausiai atgabens mažojo

kalibro patrankų, kurių turėjo generolo gvardija; kai tik viena iš tų patrankų būtų pastatyta name priešais jų būstinę, čiužiniai ir sienos griūtų kaip kortų namelis. Komunistų kulkosvaidis dar turėjo savo galioje šio namo duris; kai neliks šovinių, nebeturės. O tai ilgai netruks. Jie įnirtingai šaudė genami išankstinio keršto: žudyti buvo vienintelė prasmė, kurią pasmerktieji galėjo suteikti paskutinėms savo valandoms. Bet nuo to taip pat ėmė jaustis pavargę. Priešai, vis geriau užsiglaudę, retai pasirodydavo. Dingojos, kad mūšis slenkant nakčiai silpsta ir – kvaila – kad ši auštanti diena, kuri neišryškino nė vieno priešų šešėlio, atneš jiems laisvę, kaip naktis buvo atnešusi kalėjimą. Aušros atšvaitas ant stogų darėsi blyškiai pilkas; sustojus kovai, šviesa, regis, traukė į save dideles nakties drobules, palikdama priešais namus tik juodus stačiakampius. Šešėliai pamažu trumpėjo: žiūrėdamas į juos galėjai nebegalvoti apie žmones, kurie netrukus čia mirs. Šešėliai traukėsi kaip kiekvieną dieną amžinu savo judesiu – šiandien su kraupiu didingumu, nes to jie daugiau niekada nebematys. Staiga prieš akis visi langai nušvito ir apie duris it akmenų kruša suciksėjo kulkos: vienas jų iškišo ant lazdos galo pakabintą švarką. Priešai liko tykoti.

– Vienuolika, dvylika, trylika, keturiolika... – tarė Hemelrichas. Jis skaičiavo lavonus, kurie dabar jau buvo įžiūrimi gatvėje.

– Visa tai tik juokas, – atsakė Katovas beveik pašnabždom. – Jiems tereikia laukti. Diena bus jų pusėje.

Kambaryje gulėjo tik penki sužeistieji; jie nedejavo; du rūkė žiūrėdami, kaip tarp sienos ir čiužinių suspindo aušros spindulys. Toliau Šuenas ir kitas kovotojas saugojo antrą langą. Salvių beveik nebebuvo girdėti. Ar Čang Kai-ši būriai tykojo visur? Prieš mėnesį nugalėtojai komunistai žinojo, kad jie valanda po valandos žengia pirmyn; šiandien nežinojo nieko – panašiai kaip nugalėtieji anąsyk.

Tarytum patvirtindamos ką tik pasakytus Katovo žodžius, priešų namo durys atsidarė (abu koridoriai buvo vienas priešais kitą); kulkosvaidžio tratėjimas tuojau davė žinią komunistams. „Buvo atgabentas stogais“, – pagalvojo Katovas.

– Čionai!

Šaukė jo kulkosvaidininkai. Juodu su Hemelrichu išbėgo ir suprato: priešų kulkosvaidis, be abejonės, saugomas metalinio šarvo, šaudo be paliovos. Būstinės koridoriuje komunistų nebuvo, nes jį šlavė jų pačių kulkosvaidis, nuo viršutinės laiptų pakopos aukštos trajektorijos ugnimi apšaudydamas priešų namo duris. Bet priešus dabar saugojo šarvas. Tačiau reikėjo, svarbiausia, palaikyti ugnį. Taikytojas gulėjo nugriuvęs ant šono, tikriausiai nukautas; šaukė kulkosvaidžio šaulys. Jis kulka po kulkos šaudė pradėtą juostą. Nuo kulkų šokinėjo laiptų medžio, sienų tinko gabaliukai, ir duslūs garsai negirdėtai trumpomis tylos akimirkomis reiškė, jog kai kurios įsmigo į gyvojo ar mirusiojo kūną. Hemelrichas ir Katovas puolė pirmyn.

– Ne tu! – suriko belgas.

Jis petimi atstūmė Katovą, šis nuriedėjo į koridorių, o pats šoko į taikytojo vietą. Priešai dabar šaudė truputį tyliau. Neilgai.

– Ar dar yra juostų? – paklausė Hemelrichas.

Užuot atsakęs, šaulys griuvo kūlvirsčia, nusirito per visus laiptus. O Hemelrichas susivokė, kad nemoka šaudyti iš kulkosvaidžio.

Jis vėl užlėkė laiptais, pasijuto lengvai užgautas į akį ir blauzdą. Koridoriuje, aukščiau priešų šaudymo kampo, sustojo: akį buvo kliudęs kulkos atskeltas tinko gabalėlis; blauzda kraujavo – kita kulka nudrėskusi paviršių. Jau buvo kambaryje, kur įsirėmęs Katovas viena ranka traukė į save čiužinį (ne kad apsisaugotų, o kad pasislėptų), o kita laikė ryšulį granatų: tik granatos, jeigu sprogtų visai arti, galėjo įveikti šarvą.

Reikėjo jas mesti pro langą į priešų koridorių. Katovas buvo padėjęs dar vieną ryšulį už savęs; Hemelrichas jį pastvėrė ir tuo pat metu kaip Katovas sviedė virš čiužinio. Katovas, pakirstas kulkų tarsi savo granatų, atsidūrė ant žemės; kai tik galvos ir rankos išlindo iš po čiužinio, iš visų langų į juos pasipylė šūviai – ar tas degtukų traškesys, toks artimas, nesklido nuo jo kojų? – klausė savęs Hemelrichas, laiku pasilenkęs. Kulkos tebešvilpė, bet dabar, kai abu vyrai gulėjo nugriuvę, juos saugojo siena: langas buvo per šešiasdešimt centimetrų nuo parketo. Nors drioksėjo šautuvų šūviai, Hemelrichui atrodė tylu, nes abu kulkosvaidžiai buvo nutilę. Jis alkūnėmis prišliaužė prie nejudan-

čio Katovo, timptelėjo jį už pečių. Atsidūrę nebe apšaudymo lauke, juodu tylėdami pažvelgė vienas į kitą: nors langus dengė čiužiniai ir gynybiniai įtvirtinimai, dabar į kambarį plūdo ryški dienos šviesa. Katovas alpo, jo šlaunyje žiojėjo raudona skylė, nuo kurios vis didėjo dėmė ant grindų kaip ant sugeriamojo popieriaus. Hemelrichas dar išgirdo, kaip Šuenas šūktelėjo: „Patranka!“ – paskui galingą duslų sprogimą, ir tą akimirką, kai kėlė galvą, pajuto smūgį į nosį ir taip pat nualpo.

Hemelrichas pamažu atsipeikėjo kildamas iš gelmių į šį tokį keistą tylos paviršių, kad jam rodės, jog tas paviršius jį gaivina: patranka nebešaudė. Siena buvo įstrižai nugriauta. Ant žemės, po tinko druzgais ir nuolaužomis, gulėjo Katovas ir kiti, praradę sąmonę arba negyvi. Jį labai troškino, jis degė karščiu. Blauzdos žaizda nebuvo sunki. Prišliaužė prie durų ir koridoriuje sunkiai, atsirėmęs į sieną, atsistojo. Išskyrus galvą, kur pataikė atskilusi tinko nuolauža, visą kūną neaiškiai maudė; laikydamasis turėklų jis nusileido ne laiptais į gatvę, kur, be abejonės, tebetykojo priešai, bet į kiemą. Niekas nebešaudė. Priedurio koridoriaus sienose buvo įtaisyta nišų, kuriose neseniai stovėjo stalai. Jis pasislėpė pirmojoje ir pažvelgė į kiemą.

Į dešinę nuo namo, kuris atrodė apleistas (bet jis buvo tikras, kad neapleistas), dunksojo tolio pašiūrė; tolumoje namas su užraitais ir eilė stulpų; stulpai mažėdami tolo link kaimo, kurio jis tikriausiai nebepamatys. Spygliuota viela, išraizgyta skersai durų, juodai brūkšniavo šį negyvą reginį ir pilką dieną it fajanso brėžiai. Pasirodė šešėlis, iš užpakalio tarsi lokys, iš priekio – žmogus visiškai sulinkusia nugara; jis pradėjo kabintis į vielą.

Hemelrichas nebeturėjo kulkų. Žiūrėjo, kaip ši masė eina nuo vienos vielos prie kitos, jam nespėjus nuspėti jos judesio (vielos buvo ryškios dienos šviesoje, tačiau be perspektyvos). Ji kabinosi, krito, vėl kabinosi it milžiniškas vabzdys. Hemelrichas prisiartino pasieniu. Buvo aišku, kad žmogus tuoj praeis, bet šiuo tarpu įsipinkliojęs bandė išsivaduoti iš įsikabinusių į drabužius vielų keistai niurnėdamas, ir Hemelrichui atrodė, kad šis baisingas vabzdys gali čia likti amžinai, didžiulis ir susirietęs, pakibęs ant šios pilkos dienos. Bet

ranka pakilo ryški ir juoda, atgniaužta, išskėstais pirštais sučiupti kitos vielos, ir kūnas judėjo toliau.

Tai buvo galas. Užpakalyje gatvė ir kulkosvaidis. Viršuje Katovas ir jo žmonės ant žemės. Šis tuščias namas priešais tikriausiai buvo užimtas, be abejonės, kulkosvaidininkų, o jie dar turėjo kulkų. Jeigu išeitų, priešai šautų į kelius norėdami jį paimti į nelaisvę (staiga pajuto, kokie trapūs šie maži kauliukai, kelių girnelės...) Bent jau nužudytų galbūt aną.

Pabaisa, susidedanti iš lokio, žmogaus ir voro, toliau narpliojosi iš vielų. Juodos masės šone šviesi linija žymėjo pistoleto briauną. Hemelrichas jautėsi skylės dugne, labiau pakerėtas ne šios lėtos būtybės, kuri artėjo kaip pati mirtis, o viso to, kas sekė paskui jį, viso to, kas ėjo dar sykį jo sutraiškyti, kaip sutraiško gyvąjį užvožiamas karsto dangtis; tai buvo visa, kas slopino kasdienį jo gyvenimą, kas grįžo čia sutraiškyti jo vienu smūgiu. „Jie mane malė trisdešimt septynerius metus, o dabar ateina nužudyti". Tai buvo ne tik jo paties kančia, bet ir žmonos perrėžtais viduriais kančia, nužudyto ligoto berniuko kančia: viskas maišėsi į vieną troškulio, karščio ir neapykantos ūką. Vėl – nežiūrėdamas – pajuto kraujo dėmę ant kairės rankos. Ne kaip deginimą, ne kaip nepatogumą: tiesiog žinojo, kad ji ten ir kad žmogus pagaliau išsipinklios iš vielų. Tas žmogus, kuris brovėsi pirmas, ne dėl pinigų ėjo nužudyti gulinčiųjų viršuje – ėjo iš idėjos, iš įsitikinimo; šio šešėlio, dabar sustojusio priešais spygliuotos vielos užtvarą, Hemelrichas nekentė net mintyse: negana, jog ši laimingųjų padermė juos žudo, dar reikia, kad ji manytų esanti teisi. Siluetas, dabar atsitiesus kūnui, it pasakoje tysojo pilkame kieme, ant telegrafo laidų, nyrinčių begalinėje darganoto pavasario ryto ramybėje. Iš vieno lango nuaidėjo šauksmas, į kurį žmogus atsakė; jo atsakas pripildė koridorių, apsupo Hemelrichą. Šviesi pistoleto linija išnyko įmauta į dėklą, o jos vietoje atsirado plokščias metalinis strypas, beveik baltas tamsoje: žmogus išsitraukė durtuvą. Jisai išvis nebebuvo žmogus, o visa tai, ką Hemelrichas buvo iki šiol iškentėjęs. Tamsiame koridoriuje su kulkosvaidžiais, tykančiais anapus durų, ir su artėjančiu priešu belgą iš proto varė neapykanta, ir jam rodėsi, kad artimųjų kraujas jau nebe dėmė ant rankos, bet

dar skystas ir šiltas. „Jie mus visus vargino visą gyvenimą, bet šis už tai sumokės...“ Žmogus artinosi žingsnis po žingsnio, atkišęs į priekį durtuvą. Hemelrichas atsitūpė ir tuojau pamatė, kaip siluetas išdidėjo, o torsas ant stiprių lyg kuolai kojų sumažėjo. Tą akimirksnį, kai durtuvas slydo virš jo galvos, jis atsistojo, dešine ranka griebė žmogui už kaklo, sugniaužė. Nuo susidūrimo durtuvas nukrito žemėn. Kaklas vienai rankai buvo per storas, nykštys ir kitų pirštų galai konvulsingai vis smigo į mėsą nenutraukdami kvėpavimo, bet antra ranka buvo apimta beprotybės, su įniršiu įsikirtusi į gaudantį kvapą veidą.

– Tu tai nutrinsi! – rėkė Hemelrichas. – Tu tai nutrinsi!

Žmogus svirduliavo. Instinktyviai kabinosi už sienos. Hemelrichas iš visų jėgų trenkė jo galvą į tą sieną, akimirką pasilenkė; kinas pajuto didžiulį kūną smingant į jį, plėšiant vidurius – durtuvą. Jis atgniaužė rankas, griebėsi už pilvo spigiu balsu sudejavęs, griuvo pečiais į priekį tarp Hemelricho kojų, paskui staiga išsitiesė; ant jo delno nuo durtuvo kaptelėjo kraujo lašas, paskui kitas. Tarsi ši ranka, sekundė po sekundės ant jos lašant kraujui, būtų patenkinusi jo kerštą, Hemelrichas pagaliau išdrįso pažiūrėti į savąją ir suprato, kad kraujo dėmė ant jo rankos išsitrynusi jau seniai.

Ir suvokė, jog galbūt nemirs. Skubiai ėmė nurenginėti karininką, jausdamas prielankumą šiam žmogui, kuris atėjo jo išvaduoti, ir drauge pykdamas ant jo, nes drabužiai nesidavė greit nuvelkami, lyg jis būtų juos laikęs. Purtė šį kūną-gelbėtoją, sakytum, mėtydamas į viršų ant paklodės. Pagaliau, apsivilkęs jo kostiumu, pasirodė lange į gatvę palenkęs veidą, slepiamą kepurės snapelio. Priešai anapus gatvės šaukdami atidarė savo langus. „Reikia dingti anksčiau, nei jie bus čia“. Jis išėjo į gatvę, pasuko kairėn, kaip būtų daręs tasai, kurį jis nužudė, norėdamas grįžti į savo būrį.

– O belaisviai? – sušuko žmonės prie langų.

Jis neaiškiai mostelėjo į tuos, pas kuriuos atseit grįžta. Kad jie nešaudo į jį, buvo keista ir sykiu natūralu. Tuo nebesistebėjo. Pasuko dar į kairę ir nuėjo koncesijų link: jos buvo saugomos, bet jis Dviejų Respublikų prospekte žinojo visus namus su dvejomis durimis.

Vienas po kito iš namo ėmė eiti gomindanininkai.

ŠEŠTA DALIS

Dešimta valanda

– Laikinas, – tarė sargybinis.

Kijas suprato, kad jį uždarys į bendrojo režimo kalėjimą.

Kai tik įėjo į kalėjimą, dar net negalėdamas nieko pamatyti apsvaigo nuo siaubingo dvoko: skerdyklos, šunų parodos, išmatų. Durys, pro kurias įžengė, vėrėsi į koridorių, panašų į ką tik pereitą; kairėje ir dešinėje per visą aukštį didžiuliai mediniai virbai. Mediniuose narvuose – žmonės. Viduryje sargas, sėdintis prie mažo stalelio, ant kurio padėtas rimbas: trumpakotis, plokščias, piršto storio, platumo sulig delnu ginklas.

– Lik čia, šunsnuki, – tarė jis.

Pripratęs prie tamsos, vyriškis užrašinėjo ypatingas jo žymes. Kijui dar skaudėjo galvą ir, nejudriai stovint, atrodė, kad tuoj praras sąmonę; jis atsirėmė į virbus.

– Kaip, kaip, kaip jums sekasi? – sušuko kažkas už nugaros.

Jaudinantis balsas, panašus į papūgos, bet žmogaus. Buvo per tamsu, kad Kijas įžiūrėtų veidą; matė – netoli savo kaklo – vien labai storus, mėšlungiškai apgniaužusius virbą pirštus. Užpakaly sugulę ant gultų ar stati knibždėjo ilgėliausi šešėliai – žmonės it kirminai.

– Galėtų sektis ir geriau, – atsakė Kijas atsitraukdamas.

– Užsičiaupk, buožgalvi, jei nenori, kad tvočiau per snukį, – tarė sargas.

Kijas keletą kartų girdėjo žodį „laikinas“; taigi žinojo, kad čia bus neilgai. Buvo nusprendęs negirdėti įžeidinėjimų, iškęsti viską, ką galima iškęsti; svarbiausia buvo iš čia ištrūkti, atnaujinti kovą. Tačiau iki vėmulio jautė pažeminimą, kokį jaučia kiekvienas akivaizdoje

žmogaus, nuo kurio yra priklausomas: bejėgis prieš tą šlykštų šešėlį su rimbu, praradęs pats save.

– Kaip, kaip, kaip jums sekasi? – suriko vėl balsas.

Sargas atidarė duris, laimė, kairėje pusėje: Kijas įėjo į tvartą. Gilumoje ilgas gultas, kur tysojo vienas žmogus. Durys užsivėrė.

– Politinis? – paklausė žmogus.

– Taip. O jūs?

– Aš ne. Imperijos laikais buvau mandarinas...

Kijas pradėjo apsiprasti su tamsa. Iš tikrųjų tai buvo pagyvenęs vyriškis, baltas beveik benosis senas katinas su menkais ūseliais ir smailiomis ausimis.

– ...Aš pardavinėju moteris. Kai sekasi, pakišu pinigų policijai, ir ji duoda man ramybę. Kai nesiseka, policija mano, kad pasilieku pinigus, ir mane įmeta į kalėjimą. Bet kai nesiseka, man mieliau būti maitinamam kalėjime negu mirti badu laisvėje...

– Čia?

– Žinot, pripranti... Už šių sienų irgi ne pyragai, kai esi senas kaip aš ir silpnas...

– Kodėl jūs ne su kitais?

– Kartais duodu pinigų teismo sekretoriui. Taigi kiekvieną sykį, kai čia patenku, esu „laikinojo“ režimo.

Sargas atnešė valgyti: įkišo pro virbus du mažus puodelius, pridėtus purvo spalvos makalienės, dvokiančios kaip ir oras. Jis kabino iš katilo samčiu, vertė tirštą košę į kiekvieną puodelį, kur ji nudribdavo su garsu „plekšt“, paskui ją vienam po kito dalijo gretimo narvo kaliniams.

– Nesivargink, – pasakė vienas balsas, – tai įvyks rytoj.

(Jo egzekucija, paaiškino mandarinas Kijui.)

– Mano taip pat, – tarė kitas balsas. – Tada galėtum duoti dvigubą porciją: tai man žadina alkį.

– O į snukį ar nenori? – paklausė sargas.

Įėjo kareivis, kažko trumpai pasiteiravo. Žengė į narvą dešinėje, pliaukštelėjo per kūną.

– Juda, – tarė. – Be abejonės, dar gyvas...

Kareivis išėjo.

Kijas žiūrėjo įtempęs visą dėmesį, bandė pamatyti, kam iš šešėlių priklauso šie balsai taip arti mirties – kaip ir jis pats galbūt. Neįmanoma nustatyti: šie žmonės tikriausiai numirs, jam taip ir likę tik balsais.

– Jūs nevalgote? – paklausė Kijo bendras.

– Ne.

– Pradžioje visada taip yra...

Jis paėmė Kijo puodelį. Įėjo sargas, trenkė visu smarkumu vyrui antausį ir išėjo be žodžių, išsinešdamas puodelį.

– Kodėl jis neužkabino manęs? – tyliai paklausė Kijas.

– Aš vienas buvau kaltas, bet ne dėl to: jūs politinis, laikinas ir gerai apsirengęs. Jis bandys iš jūsų ar jūsų artimųjų išpešti pinigų. Tačiau tai netrukdo... Palaukite...

„Pinigai mane persekioja net šioje skylėje", – pagalvojo Kijas. Sargo niekšybė, – tokia būna tik pasakose, – jam neatrodė visiškai reali; ir drauge dingojosi, jog tai šlykšti neišvengiamybė, tarytum ganėtų duoti galios – ir beveik kiekvienas žmogus virstų gyvuliu. Šios tamsios būtybės, vibždančios už grotų, keliančios nerimą kaip didžiuliai jo vaikystės sapnų vabzdžiai ir vėžiagyviai, buvo nebe žmonės, o pati vienatvė ir pažeminimas. „Atsargiai", – galvojo Kijas, nes jautėsi jau silpnesnis. Jam regėjosi, kad jeigu nebūtų savo mirties šeimininkas, būtų čia pažinęs siaubą. Jis atsisegė diržo sagtį ir perdėjo cianidą į kišenę.

– Kaip, kaip, kaip jums sekasi? – vėl suskambo balsas.

– Gana! – kartu suriko kaliniai iš kito narvo.

Kijas dabar jau buvo apsipratęs su tamsa, ir balsų skaičius jo nenustebino: ant gulto už grotų gulėjo daugiau kaip dešimt kūnų.

– Ar nenutilsi? – suriko sargas.

– Kaip, kaip, kaip jums sekasi?

Sargas atsistojo.

– Šaipūnas ar užsispyrėlis? – tyliu balsu paklausė Kijas.

– Nei vienas, nei kitas, – atsakė mandarinas, – beprotis.

– Bet kodėl...

Kijas nutilo – jo kaimynas užsikimšo ausis. Veriantis kimus riksmas, kančia ir sykiu siaubas, persmelkė visą tamsą: kai Kijas buvo nukreipęs akis į mandariną, į kitą narvą įėjo sargas su rimbu. Šmaukštelėjo diržas, ir vėl nuaidėjo toks pat riksmas. Kijas nedrįso užsikimšti ausų ir, įsikibęs į du virbus, laukė baisaus riksmo, kuris vėl jį pervertų iki pirštų galų.

– Užmušk jį vieną sykį pagaliau, – tarė kažkieno balsas, – kad duotų mums ramybę!

– Kad tai liautųsi,– pasakė keturi ar penki balsai, – kad galėtume ramiai miegoti!

Mandarinas, vis dar užsikimšęs ausis, pasilenkė prie Kijo:

– Regis, per savaitę jis jį muša jau vienuoliktą kartą. Aš čia dvi dienos – tai ketvirtas kartas. Kad ir ką darau, truputį girdėti... Matote, užsimerkti negaliu: man rodos, kad, žiūrėdamas į jį, jam padedu...

Kijas taip pat žiūrėjo, nors beveik nieko nematė... „Užuojauta ar žiaurumas?" – su siaubu klausė savęs. Tai, ką kiekviena būtybė turi žemo ir taip pat patrauklaus, čia buvo pažadinta su pačiu didžiausiu laukiniu įkarščiu, ir Kijas visu savo protu gynėsi nuo žmogiškosios negarbės: prisiminė pastangas, kurių jam visada reikėdavo, kad pabėgtų nuo atsitiktinai pamatytų kankinamų kūnų; jis turėdavo nuo jų tiesiog plėšte atsiplėšti. Kad žmonės gali žiūrėti, kaip mušamas pamišėlis, tegu ir tūžmingas, be abejo, senas, sprendžiant iš balso, ir pritarti šiam kankinimui, jam kėlė tokį pat siaubą kaip Čeno prisipažinimai, Hankou naktis: „aštuonkojai..." Katovas jam buvo pasakojęs, kiek savitvardos prireikia medicinos studentui, pirmą kartą perskrostame pilve pamačiusiam gyvus organus. Tai buvo toks pat paralyžiuojantis siaubas, visiškai kitoks nei baimė, visagalis siaubas, dar neįvertintas proto ir sukrečiantis labiau už tą, kurį Kijas patyrė nustojęs būti pats sau ponas. Ir vis dėlto jo akys, mažiau pripratusios prie tamsos negu jo bendro, įžiūrėjo tik odos blyksnį, kuris it kablys išplėšdavo riksmus. Nuo pat pirmo smūgio jis nepadarė jokio judesio: stovėjo įsikibęs rankomis į virbus sulig veidu.

– Sarge! – sušuko jis.

– Nori, kad tvočiau?

– Noriu su tavim pasikalbėti.

– Na?

Kol sargas niršiai stūmė didžiulį skląstį, jo paliekami nuteistieji kvatojo. Jie nekentė „politinių".

– Eik! Eik, sarge! Pasijuoksime.

Vyriškis stovėjo priešais Kiją, vertikaliai virbų perkirstu kūnu. Veide baisiai grasi pykčio išraiška – tokia būna kvailio, kai jam atrodo, jog norima atimti jo valdžią, tačiau bruožai nebuvo niekšo: taisyklingi, neįsidėmėtini...

– Klausyk, – tarė Kijas.

Jie žiūrėjo vienas kitam į akis, sargas aukštesnis už Kiją, kurio rankas matė abipus galvos įsitvėrusias į virbus. Kijas, nespėjęs suvokti, kas atsitiko, pamanė, kad kairė ranka skilo: visu smarkumu kirto rimbas, kurį sargas laikė už nugaros. Kijas neįstengė užgniaužti riksmo.

– Puiku! – suriaumojo kaliniai priešais. – Ne visada tiems patiems!

Abi Kijo rankos beregint nusviro palei šonus, apimtos savarankiškos baimės, jam pačiam net nepajutus.

– Dar turi kažką pasakyti? – paklausė sargas.

Tarp jų dabar buvo rimbas.

Kijas iš visų jėgų sukando dantis ir su tokia pat įstanga, lyg privalėdamas pakelti didžiulį svorį, įsmeigęs akis į sargą vėl pakėlė rankas prie grotų. Kol iš lėto jas kėlė, vyriškis nepastebimai atsitraukė, kad galėtų užsimoti. Rimbas pliaukštelėjo, šį kartą per virbus. Refleksas buvo stipresnis už Kiją – jis atitraukė rankas. Bet jau vėl jas kėlė su alsinančia pečių įtampa, ir sargas iš jo žvilgsnio suprato, kad šį kartą jis rankų neatitrauks. Spjovė jam į veidą ir lėtai pakėlė rimbą.

– Jei tu... liausies mušęs pamišėlį, – pasakė Kijas, – kai išeisiu... duosiu tau penkiasdešimt dolerių.

Sargas sudvejojo.

– Gerai, – pagaliau tarė.

Jo žvilgsnis nukrypo į šalį. Kijas, atsipalaidavęs nuo tokios įtampos, manė, jog neteks sąmonės. Kairiąją ranką taip skaudėjo,

kad negalėjo sugniaužti. Drauge su kita ją buvo iškėlęs sulig pečiais, ir ji įsitempusi taip liko. Vėl nugriaudėjo juoko pliūpsniai.

– Tu duodi man ranką? – paklausė sargas, taip pat juokdamasis.

Jis ją paspaudė. Kijas pajuto, kad niekada gyvenime nepamirš šito spūstelėjimo. Atitraukė ranką, atsisėdo dribte nudribdamas ant gulto. Sargas padvejojo, rimbo kotu pasikasė galvą, grįžo prie savo stalo. Pamišėlis raudojo.

Slinko vienodai šlykščios valandos. Pagaliau kareiviai atėjo išsivesti Kijo į Specialiąją policiją. Galbūt jis ėjo mirti ir vis dėlto žengė lauk su tokiu nepaprastu džiaugsmu, jog net pats nustebo: rodės, čia palieka savo nešvariąją dalį.

– Prašom!

Vienas iš kinų sargybinių stumtelėjo Kiją į petį, bet vos vos; turėdami reikalų su užsieniečiais (o kinui Kijas buvo japonas arba europietis, bet tikrai svetimšalis), sargybiniai kiek sušvelnėdavo, nors manė, jog privalo būti šiurkštūs. Kenichui davus ženklą, jie liko už durų. Kijas priėjo prie rašomojo stalo įbrukęs kišenėn ištinusią kairę ranką, žiūrėdamas į šį vyriškį, kuris taip pat žvilgsniu ieškojo jo akių: nuskustas kampuotas veidas, kreiva nosis, ežiuku kirpti plaukai. „Žmogus, kuris, be abejonės, lieps jus nužudyti, iš tikrųjų panašus į bet kokį kitą". Kenichas ištiesė ranką į savo revolverį, padėtą ant stalo: ne, paėmė dėžutę cigarečių. Pasiūlė Kijui.

– Ačiū. Aš nerūkau.

– Kalėjimo davinys, kaip ir dera, nepakenčiamas. Gal papusryčiautumėt su manimi?

Ant stalo kava, pienas, du puodeliai, duonos riekės.

– Tik duonos. Ačiū.

Kenichas nusišypsojo:

– Tas pats kavinukas ir jums, ir man, matote...

Kijas liko stovėti (kėdės nebuvo) priešais rašomąjį stalą, kąsdamas duoną kaip vaikas. Po kalėjimo šlykštybės viskas jam atrodė nerealiai lengva. Žinojo, kad jo gyvybei gresia pavojus, tačiau net mirti buvo paprasta. Galimas daiktas, šis vyriškis mandagus buvo iš

abejingumo: jį, baltosios rasės žmogų, į šį amatą galbūt atvedė atsitiktinumas arba gobšumas. To norėjo Kijas, kuris nejautė jam jokio prielankumo, bet mielai būtų atsipalaidavęs, atsikratęs įtampos, išvarginusios kalėjime; jis ką tik suprato, kaip sekina būsena, kai esi priverstas visiškai užsisklęsti savyje.

Suskambo telefonas.

– Alio! – tarė Kenichas. – Taip, Žizoras, Kijošis*. Puiku. Jis pas mane.

– Klausia, ar jūs dar gyvas, – tarė jis Kijui.

– Kodėl mane iškvietėte?

– Manau, susitarsime.

Vėl telefonas.

– Alio! Ne. Aš jam ką tik pasakiau, kad mes tikrai susitarsime. Sušaudytas? Paskambinkit man dar kartą.

Kenichas tebebuvo įsmeigęs žvilgsnį Kijui į akis.

– Ką jūs apie tai manote? – paklausė padėdamas ragelį.

– Nieko.

Kenichas nuleido akis, vėl jas pakėlė:

– Norite gyventi?

– Tai priklauso nuo to, kaip gyventi.

– Mirti taip pat galima įvairiai.

– Neturime pasirinkimo...

– Ar manote, kad visada pasirenkame savo gyvenimo būdą?

Kenichas galvojo apie save patį. Kijas buvo nusprendęs nenusileisti dėl jokio svarbaus dalyko, bet nieku gyvu nenorėjo jo erzinti:

– Nežinau.

– Girdėjau, kad jūs komunistas dėl... – kaip čia? – savigarbos. Tai tiesa?

Kijas iš pradžių nesuprato. Įsitempęs laukė telefono skambučio ir galvojo, kurlink krypsta ši keista apklausa.

– Tai jus tikrai domina? – pagaliau paklausė jis.

– Labiau nei galite įsivaizduoti.

---

* *Kijas* – sutrumpinta vardo forma. (*Aut. pastaba*)

Balse suskambo grasinimas. Kijas atsakė:

– Manau, komunizmas galės grąžinti savigarbą tiems, su kuriais aš kovoju. Tie, kas prieš komunizmą, šiaip ar taip, juos verčia savigarbos neturėti. Kodėl manęs šito paklausėte, jeigu nesiklausote mano atsakymo?

– Ką jūs vadinate savigarba? Tai nieko nereiškia!

Suskambo telefonas. „Mano gyvybė“, – pagalvojo Kijas. Kenichas nepakėlė ragelio.

– Tai priešingybė pažeminimui, – tarė Kijas.

„Kai ateini iš ten, iš kur aš ateinu, tai šį tą reiškia“.

Telefonas vis skambėjo. Kenichas uždėjo ranką ant aparato.

– Kur paslėpti ginklai? – tiek tepaklausė.

– Galite palikti telefoną. Pagaliau aš supratau.

Jis manė, kad skambutis – tikriausias surežisuotas triukas. Skubiai pasilenkė: Kenichas vos nesviedė jam į galvą vieno iš dviejų revolverių, bet vėl padėjo ant stalo.

– Turiu kai ko geriau, – tarė. – O dėl telefono, netrukus pamatysite, ar tai apgaulė, mano mažyti. Esate matęs kankinant?

Kijas bandė kišenėje sugniaužti ištinusius pirštus. Cianidas buvo kairėje kišenėje, ir jis bijojo, kad neišmestų, kai turės kelti prie lūpų.

– Bent jau esu matęs kankintų žmonių. Kodėl manęs paklausėte, kur ginklai? Jūs tai žinote arba sužinosite. Taigi?

– Komunistai sutriuškinti visur.

Kijas tylėjo.

– Jie sutriuškinti. Gerai pasvarstykite: jei dirbsite mums, jūs išgelbėtas, ir niekas apie tai nesužinos. Aš jums padėsiu pabėgti...

„Reikėtų pradėti nuo to“, – pagalvojo Kijas. Nervingumas žadino jam humoro jausmą, nors jis to ir nenorėjo. Bet žinojo, kad policija nesitenkina prasimanytais parodymais. Vis dėlto sandėris jį nustebino, tarytum sutarus būtų nebesiūlomas.

– Aš vienas, – toliau kalbėjo Kenichas, – tai žinosiu. To gana...

Kodėl, klausė savęs Kijas, toks nuolaidumas – „to gana“?

– Aš nestosiu į jūsų tarnybą, – atsakė abejingu tonu.

– Atsargiai: aš galiu jus pasodinti į vienutę su dešimčia nekaltų jiems sakydamas, kad jų likimas priklauso nuo jūsų, kad jie liks kalėjime, jeigu jūs nekalbėsite, ir kad jie laisvi pasirinkti savo priemones...

– Su budeliais paprasčiau...

– Klystate. Maldavimai ir žiaurumai pakaitom blogiau. Nekalbėkite apie tai, ko nežinote, – bent jau dar nežinote.

– Aš ką tik šiek tiek mačiau, kaip buvo kankinamas pamišėlis.

– Ar gerai suprantate, kuo rizikuojate?

– Žinau.

Kenichas manė, kad Kijas, nors ir ką sako, nesuvokia virš jo kybančios grėsmės. „Jam padeda jaunystė“, – galvojo. Prieš dvi valandas jis apklausė suimtą čekistą; po dešimties minučių pajuto jam broliškumą. Jų abiejų pasaulis nebebuvo žmonių pasaulis. Jei Kijas nejaučia baimės dėl to, kad jam trūksta vaizduotės, – tereikia kantrybės...

– Ar neklausiate savęs, kodėl nesviedžiau revolverio jums į veidą?

– Pasakėte: „Turiu kai ko geriau...“

Kenichas paskambino.

– Galbūt šiąnakt ateisiu jūsų paklausti, ką manote apie žmogaus savigarbą.

– Į kiemą, eilė A, – tarė įėjusiems sargybiniams.

Ketvirta valanda

Klapikas įsimaišė į srautą, kuris nešė minią iš koncesijų link spygliuotos vielos užtvaros: Dviejų Respublikų prospektu žygiavo budelis su kreivu kardu ant peties, lydimas mauzeriais ginkluotos palydos. Klapikas tuojau apsigręžė, niro į koncesiją. Kijas suimtas, komunistų gynyba sutriuškinta, daugybė prijaučiančiųjų išžudyta net europiečių mieste... Kenichas jam davė laiko iki vakaro: ilgiau nebebus globojamas. Visur po truputį poškėjo šūviai. Jų garsą atnešdavo

vėjas, ir Klapikui rodėsi, kad jie artėja link jo, o drauge ir mirtis. „Aš nenoriu mirti, – košė jis pro dantis, – aš nenoriu mirti..." Susivokė bėgąs. Pasiekė prieplaukas.

Nei paso, nei užtektinai pinigų bilietui.

Trys keleiviniai laivai, iš kurių vienas – prancūzų. Klapikas nustojo bėgęs. Gal pasislėpti gelbėjimo valtyse, apdengtose ištemptu brezentu? Reikėtų lipti vidun, bet žmogus prie išorinio trapo tikriausiai jo neįleistų. Beje, tai buvo kvaila. Triumai? Kvaila, kvaila, kvaila! Eiti ieškoti kapitono, valdžios? Šitaip jis kadaise išsisuko iš keblios padėties, bet šį kartą kapitonas pamanytų, kad jis komunistas, ir atsisakytų priimti. Laivas išplaukia po dviejų valandų: netinkamas metas trukdyti kapitoną. Rastas laive jau išplaukus į jūrą, jis susitvarkytų, bet reikia ten patekti.

Matė save užsiglaudusį kur nors kamputyje, pasislėpusį statinėje, bet vaizduotė šį kartą jo negelbėjo. Regėjosi, kad jis atsiduoda – lyg užtarėjams prieš kažkokį nežinomą dievą – šiems didžiuliams pasišiaušusiems keleiviniams laivams, kurie, pakrauti likimų, buvo jam abejingi ir netgi jo nekentė. Stovėjo priešais prancūzų laivą. Užburtas trapo, žvelgė į lipančius aukštyn ir žemyn žmones (kurių nė vienas apie jį negalvojo, nenutuokė apie jo nerimą ir kuriuos visus jis būtų norėjęs už tai nužudyti), rodančius savo bilietus apačioje. Pasidaryti netikrą bilietą? Kvaila.

Įgėlė uodas. Nuvijo jį, palietė skruostą: pradėjusi dygti barzda. Tarsi bet kokia tualeto procedūra būtų padėjusi išvykti, jis nusprendė eiti nusiskusti, bet nenutoldamas nuo laivo. Už angarų, tarp bistro ir retenybių krautuvėlių, pamatė kinų kirpyklą. Savininkas taip pat turėjo varganą kavinukę, ir jo verslo patalpas teskyrė ištemptas demblys. Laukdamas savo eilės, Klapikas atsisėdo šalia demblio ir toliau stebėjo keleivinio laivo trapą. Kitapus demblio kalbėjosi žmonės.

– Tai trečias, – tarė vyro balsas.

– Su mažyliu niekas mūsų nepriims.

– O jeigu vis dėlto pabandytume kuriame nors iš turtingų viešbučių?

Atsakinėjo moteris.

– Taip apsirengę? Tipas su galionais mus pavys prie durų, mums dar jų nepalietus.

– Čia vaikai turi teisę rėkti!.. Pabandykime dar, nesvarbu kur.

– Savininkai, pamatę berniuką, nesutiks. Priimti gali tik kinų viešbučiai, bet berniukas ten susirgs dėl nešvaraus maisto.

– Jeigu mums pavyktų įsinešti mažylį į kokį skurdų europiečių viešbutį, galbūt jie nedrįstų mūsų išmesti lauk... Kaip ten būtų, vis laimėtume vieną naktį. Reikėtų suvynioti mažylį, kad jie pamanytų, jog tai skalbiniai.

– Skalbiniai nerėkia.

– Su čiulptuku burnoje nerėks...

– Galbūt. Aš susitarčiau su durininku, o tu ateitum paskui. Tau užtektų vienos sekundės praeiti pro jį.

Tyla. Klapikas žiūrėjo į trapą. Sušlamėjo popieriai.

– Tu negali įsivaizduoti, kaip man bus skaudu nešti jį šitaip... Toks įspūdis, lyg tai būtų blogas ženklas visam jo gyvenimui... Ir bijau, kad tai jam nepakenktų...

Vėl tyla. Ar jie jau išėjo? Klientas atsikėlė iš fotelio; kirpėjas mostu pakvietė Klapiką; šis atsisėdo, vis nenuleisdamas akių nuo keleivinio laivo. Trapas buvo tuščias, bet, vos Klapiko veidą išmuilavus, juo ėmė kopti jūrininkas su dviem naujais kibirais (galbūt ką tik pirktais) rankoje ir šluota ant peties. Klapikas lydėjo jį žvilgsniu pakopa po pakopos: mielai susitapatintų su šunimi, nes šuo galėtų užlipti šiomis pakopomis ir išvykti. Jūrininkas praėjo pro žmogų prie trapo, nieko jam nepasakęs.

Klapikas susimokėjo numetęs pinigus į praustuvę, nusiplėšė rankšluosčius ir išėjo muilinu veidu. Žinojo, kur rasti sendaikčių pardavėją. Žmonės žiūrėjo į jį: nužingsniavęs keliolika žingsnių, grįžo, nusiprausė veidą, vėl išėjo.

Pas pirmą pasitaikiusį sendaiktininką lengvai rado jūrininkų uniformą. Kuo greičiau grįžo į viešbutį, persirengė. „Reikėtų dar šluotų ar ko nors panašaus. Gal nusipirkti pas tarnus senų šluotų? Kvailystė: kodėl jūrininkas turėtų eiti pasibastyti į krantą su šluotomis? Kad oras būtų gražesnis? Visiškas idiotas. Jis eina trapu su

šluotomis todėl, kad jas nusipirko krante. Taigi jos turi būti naujos... Eime pirkti..."

Įėjo į parduotuvę įprasta Klapiko-laikysena. Niekinamai žvelgiančiam anglui pardavėjui sušuko: „Į mano glėbį!" – užsidėjo šluotas ant peties, apsisuko nuversdamas varinę lempą ir išėjo.

„Į mano glėbį", nors jo ekstravagancija ir buvo tyčinė, reiškė tai, ką jis jautė: iki šiol vaidino neramią komediją sąžinei nuraminti ir iš baimės, tačiau negalėdamas nusikratyti neprisipažintos minties, kad jam nepavyks; pardavėjo panieka, – nors Klapikas, užmiršęs savo kostiumą, nesielgė kaip jūrininkas, – įrodė, jog gali pasisekti. Su šluotom ant pečių žingsniavo laivo link žvelgdamas visiems praeiviams į akis – ieškojo jose naujos savo būklės patvirtinimo. Lyg sustojęs priešais trapą apstulbo, patyręs, kad žmonės labai abejingi jo likimui ir kad tas likimas egzistuoja tiktai jam: neseniai keleiviai kopė nežiūrėdami į liekantį krantinėje vyriškį, kuris rasi bus nužudytas; dabar praeiviai abejingai žvelgė į šį jūrininką; niekas iš minios nežingtelėjo nusistebėti ar jo atpažinti, net koks nors susidomėjęs asmuo... Ne todėl, kad netikras gyvenimas būtų buvęs sukurtas jį nustebinti, bet šį kartą jis buvo jam primestas, ir tikrasis jo gyvenimas galbūt priklausė nuo netikrojo. Jis norėjo gerti. Sustojo prie kinų baro, pasidėjo šluotas. Kai pradėjo gerti, suprato, kad jo visai netroškina, kad tik norėjo dar kartą pabandyti. Iš to, kaip baro šeimininkas atidavė jam grąžą, Klapikas susidarė pakankamą vaizdą. Nuo tada, kai persirengė, žmonės aplinkui žiūrėjo į jį kitaip. Įprastiniu jo mitomanijos pašnekovu tapo minia.

Drauge – savigynos ar malonumo instinktas – jį patį smelkė visiško pritarimo savo naujai civilinei būklei jausmas. Staiga atsitiktinai patyrė įspūdingiausią savo gyvenimo sėkmę. Ne, žmonės neegzistavo, nes pabėgti nuo savęs paties, rasti kitą gyvenimą kitų akyse ganėjo kostiumo. Tai buvo iš esmės tas pats svetimumas, ta pati laimė, kurie jį užplūdo, kai pirmą kartą atsidūrė kinų minioje. „Sakyti, kad kuri istoriją, prancūzų kalba reiškia ją rašyti, o ne ją gyventi!" Nešdamas šluotas kaip šautuvus, jis užlipo trapu, linkstančiomis kojomis praėjo pro žmogų, stovintį prie trapo, ir pateko į laivo korido-

rių tarp kajučių. Nužingsniavo į pirmagalį pro denio keleivius, pasidėjo šluotas ant lynų ritinio. Iki pirmo laivo sustojimo niekuo neberizikavo. Tačiau toli gražu nebuvo ramus. Prie jo priėjo vienas denio keleivis, rusas pupos pavidalo galva:

– Jūs iš įgulos? – Ir nelaukdamas atsako: – Ar gyvenimas laive įdomus?

– Na, vaikine, gali įsivaizduoti. Prancūzas mėgsta keliauti, tai faktas: nė žodžio. Karininkai atgrasūs, bet ne labiau kaip šeimininkai, ir nepatogu miegoti (aš nemėgstu hamakų – skonio dalykas), tačiau maistas geras. Ir daug pamatai. Kai buvau Pietų Amerikoje, misionieriai per dienų dienas mokė atmintinai laukinius lotyniškų giesmelių. Atvažiuoja vyskupas, misionierius muša taktą: tyla, laukiniai paralyžiuoti pagarbos. Bet – nė žodžio! – giesmė suskamba savaime: miško papūgos, mano m-mielas, girdėjusios tik tą giesmę, gieda ją didžiai susikaupusios... Ir pamanyk, prieš dešimt metų netoli Selebų aš sutikau bangų nešamas lyg išskaptuotas iš kokoso riešutų kevalų arabų karaveles, pilnas mirusiųjų nuo maro, jų rankos karojo va šitaip per guolių tinklus, o virš jų sūkuriavo žuvėdros... Nuostabu...

– Pasisekė. Aš keliauju jau septyneri metai, o nieko panašaus nesu matęs.

– Reikia įdiegti į gyvenimą meno priemonių, m-mielasis, ne tam, kad padarytum meno – o, gerasis Dieve, ne! – bet tam, kad padarytum daugiau gyvenimo. Nė žodžio!

Jis patapšnojo jam per pilvą ir apdairiai nusisuko: trapo apačioje sustojo pažįstamas automobilis – Feralis grįžo į Prancūziją.

Pirmosios klasės deniu ėmė bėgti junga, skambindamas varpeliu, kad laivas išplaukia... Kiekvienas dūžis atsiliepdavo Klapiko krūtinėje.

„Europa, – galvojo jis, – šventė baigėsi. Dabar Europa“. Jam atrodė, kad ji artėja prie jo iš priekio su varpeliu nebe kaip išvaduotoja, o kaip įkalintoja. Jei nebūtų grėsusi mirtis, būtų išlipęs.

– Ar trečios baras atidarytas? – paklausė ruso.

– Jau valanda. Visi ten gali eiti, kol neišplaukėme į jūrą.

Klapikas jį paėmė už parankės.

– Einam pasigerti...

Šešta valanda

Didelėje salėje – buvusiame mokyklos vidiniame kieme – du šimtai sužeistų komunistų laukė, kol ateis jų pribaigti. Tarp paskiausiai atvestųjų gulėjo Katovas ir pasirėmęs alkūne žvalgėsi. Visi tysojo ant grindų. Daugelis – nepaprastai tolygiai – dejavo; kai kurie rūkė kaip anie budinčioje komunistų būstinėje, ir dūmų lamstai nyko kildami iki jau tamsių lubų – europietiški langai buvo dideli, bet juos gožė sutemos ir lauke tvyrantis rūkas. Katovas atrodė labai iškilęs, virš visų šių gulinčių žmonių. Nors dar tebebuvo šviesu, viešpatavo nakties atmosfera. „Galbūt dėl žaizdų, – klausė jis savęs, – o gal todėl, kad mes visi gulime lyg stotyje? Tai stotis. Mes iš jos niekur neišvyksime, ir štai..."

Tarp sužeistųjų pirmyn ir atgal žingsniavo keturi kinų pareigūnai, ant šautuvų vamzdžių užsimovę durtuvus, ir jų durtuvai, ryškūs ir tiesūs virš visų šių beformių kūnų, keistai atspindėjo silpną šviesą. Lauke, rūko glūdumoje, gelsvos šviesos, – be abejonės, dujų rageliai, – rodės, taip pat juos stebi; tarsi nuo jų (nes taip pat iš rūko glūdumos) atsklido švilpesys nustelbdamas murmesius ir dejones: švilpė lokomotyvas; jie buvo prie Čapėjaus stoties. Šioje erdvioje salėje tvyrojo kažkokia baisi įtampa, bet ne mirties laukimas. Katovui davė žinią jo paties gerklė: kankino troškulys – ir badas. Atsirėmęs į sieną, jis žiūrėjo iš kairės į dešinę: daug pažįstamų galvų, nes aibė sužeistųjų buvo *čonų* kovotojai. Palei visą vieną iš siaurųjų salės šonų buvo palikta trijų metrų pločio laisva erdvė.

– Kodėl sužeistieji, užuot ėję ten, – paklausė jis garsiai, – guli susigrūdę vienas ant kito?

Jis buvo tarp atneštųjų paskiausiai. Remdamasis į sieną, pasikėlė; nors žaizdas skaudėjo, manė galėsiąs stovėti stačias, bet dar neišsitiesęs atsisakė ketinimo: nebuvo ištartas nė vienas žodis, tačiau aplink save pajuto tokį nepaprastą išgąstį, jog sustingo. Iš žvilgsnių? Vos juos įžiūrėjo. Iš pozų? Visų pozos pirmiausia buvo sužeistųjų, kurie kentėjo savo pačių valia. Vis dėlto, kad ir kaip perduodamas, čia pleveno išgąstis – ne baimė, o siaubas, gyvuliškas siaubas, siaubas

žmonių, vienų atsidūrusių prieš nežmoniškumą. Katovas, tebesiremdamas į sieną, peržengė savo kaimyno kūną.

– Tu pamišėlis? – paklausė balsas nuo grindų.

– Kodėl?

Klausimas nuskambėjo drauge su komanda. Bet niekas neatsiliepė. O už penkių metrų vienas iš sargybinių, užuot jį parbloškęs ant žemės, tik žvelgė apstulbęs.

– Kodėl? –vėl paklausė Katovas dar šiurkščiau.

– Jis nežino, – atsakė kitas balsas, vis nuo grindų, ir tuo pat metu dar kitas, tylesnis: – Tai įvyks...

Antrą kartą jis paklausė labai garsiai. Šios minios neryžtingumas savaime buvo kažkuo baisus, be to, baisus buvo ir todėl, kad beveik visi tie žmonės jį pažinojo: grėsmė, pakibusi ties šia siena, slėgė drauge visus, o ypač jį.

– Gulkis, – tarė vienas sužeistasis.

Kodėl niekas iš jų nevadina jo vardu? Ir kodėl neįsikiša sargybinis? Jis matė, kaip šis neseniai šautuvo buože parbloškė vieną sužeistąjį, panorusį pakeisti vietą... Priėjęs prie paskutinio savo pašnekovo, išsitiesė šalia.

– Ten guldo tuos, kurie bus kankinami, – tyliai pasakė vyriškis.

Visi tai žinojo, bet nedrįso pasakyti, gal todėl, kad bijojo apie tai kalbėti, o galbūt dėl to, kad niekas nedrįso kalbėti apie tai su juo, būtent su *juo*. Kažkieno balsas pasakė: „Tai įvyks..."

Atsidarė durys. Įėjo kareiviai su žibintais, apsupę sanitarus, kurie atrideno sužeistuosius it maišus prie pat Katovo. Temo, tamsa kilo nuo grindų, kur lyg žiurkės pynėsi dejonės, sumišusios su siaubingu dvoku: daugelis žmonių negalėjo pasijudinti. Durys vėl užsidarė.

Praėjo kažkiek laiko. Nieko, vien tik sargybinių žingsniai ir paskutinė durtuvų šviesa virš šimtų skausmingų dejonių. Staiga iš labai toli, tarsi tamsa būtų dar labiau sutirštinusi rūką, pasigirdo lokomotyvo švilpesys, jau slopesnis. Vienas iš naujai atvykusiųjų, gulintis kniūpsčias, rankomis mėšlungiškai apgniaužė ausis ir ėmė rėkti. Kiti nešaukė, bet čia, pažeme, vėl nuvilnijo siaubas.

Žmogus atmetė galvą, pasikėlė ant alkūnių.

– Niekšai, – suriko jis, – žmogžudžiai!

Priėjo vienas iš sargybinių ir, spyręs į šoną, jį parvertė. Jis nutilo. Sargybinis atsitolino. Sužeistasis ėmė murmėti. Dabar buvo per daug tamsu, kad Katovas galėtų įžiūrėti jo žvilgsnį, bet girdėjo jo balsą, jautė, ką šis tuoj ištars. Iš tikrųjų: „...Nešaudo, jie juos gyvus meta į lokomotyvo katilą, – kalbėjo jis. – O dabar štai jie švilpia...“ Sargybinis ėjo artyn. Stojo tyla, vien skardėjo aimanos.

Durys vėl atsidarė. Vėl durtuvai, dabar iš apačios į viršų šviečiami didelio žibinto, tačiau be sužeistųjų. Įėjo vienas Gomindano karininkas. Nors Katovas tematė tik kūnų masę, tačiau pajuto, kaip kiekvienas sustingo. Ten karininkas, išskydęs siluetas, šešėlis, blogai apšviestas žibinto ir blėstančios dienos atšvaitų, kažką įsakinėjo sargybiniui. Šis prisiartino, paieškojo Katovo, surado. Nepalietė, nieko nepasakė, tik pagarbiai davė ženklą atsistoti. Jam vos ne vos pavyko tai padaryti, atsisukus į duris, ten, kur karininkas toliau įsakinėjo sargybiniui. Kareivis su šautuvu vienoje rankoje ir žibintu kitoje atsistojo jam iš kairės. Dešinėje buvo tik laisva erdvė ir balta siena. Kareivis šautuvu parodė į erdvę. Katovas gaižiai, su beviltišku išdidumu nusišypsojo. Bet niekas nematė jo veido: sargybinis tyčia į jį nežiūrėjo, o visi tie sužeistieji, kurie nemerdėjo, pasikėlę kas ant kojos, kas ant rankos, kas ant smakro, lydėjo žvilgsniu dar ne visai tamsų jo šešėlį, didėjantį kankinamųjų sienoje.

Karininkas išėjo. Durys liko atviros.

Sargybiniai išsitempė pagerbdami ginklu: įėjo vienas civilis.

– Sekcija A! – sušuko iš lauko balsas, ir sulig tuo šūksniu durys vėl užsidarė.

Vienas sargybinis, be perstojo niurnėdamas, nuvedė civilį prie sienos; kai tas buvo visai arti, apstulbęs Katovas atpažino Kiją. Kadangi jis nebuvo sužeistas, sargybiniai, pamatę ateinantį tarp dviejų karininkų, jį palaikė vienu iš Čang Kai-ši patarėjų užsieniečių; dabar, supratę savo klaidą, iš tolo plūdo. Jis atsigulė šešėlyje, šalia Katovo.

– Žinai, kas mūsų laukia? – paklausė tas.

– Pasistengė man iš anksto pasakyti. Spjaunu aš į tai: turiu savo cianidą. O tu savąjį turi?

– Taip.

– Tu sužeistas?

– Į kojas. Galiu paeiti.

– Jau seniai čia?

– Ne. Kada tave sučiupo?

– Vakar vakare. Ar įmanoma iš čia pabėgti?

– Nieko nepadarysi. Beveik visi sunkiai sužeisti. Lauke visur kareiviai. O matei priešais duris kulkosvaidžius?

– Taip. Kur tave sučiupo?

Abiem reikėjo pabėgti nuo šios gedulingos vakaronės, kalbėti, kalbėti: Katovui apie komunistų būstinės paėmimą, Kijui apie kalėjimą, apie pokalbį su Kenichu, apie tai, ką vėliau sužinojo; net prieš laikinąjį kalėjimą jis jau turėjo žinių, kad Maja nesuimta.

Katovas gulėjo ant šono prie pat jo, atskirtas visos skausmo erdvės: pravira burna, ištinusiomis lūpomis po linksma nosimi, beveik užmerktomis akimis, vėl susietas su juo tobula draugyste be nutylėjimų ir be klausinėjimų, draugyste, kokią dovanoja tik mirtis: pasmerkta gyvybė, susidūrusi su jo gyvybe, grėsmės ir aimanų pilnoje tamsoje tarp visų tų elgetaujančio Revoliucijos ordino brolių: kiekvienas šių vyrų buvo aršiai pasičiupęs tą vienintelę didybę, kuri galėjo būti jo.

Sargyba atvedė tris kinus. Atskirti nuo sužeistųjų minios, jie taip pat turėjo gulti prie kankinamųjų sienos. Šie vyrai buvo suimti prieš mūšį, neaiškiai nuteisti ir laukė sušaudymo.

– Katovai! – pašaukė vienas iš jų.

Tai buvo Lu Ju Šuenas, Hemelricho verslo dalininkas.

– Ką?

– Gal žinai, sušaudoma arti ar toli nuo čia?

– Nežinau. Šiaip ar taip, negirdėti.

Tolėliau vienas balsas atsiliepė:

– Regis, paskui egzekutorius išlupa auksinius dantis.

Ir kitas:

– Nusispjaut, aš jų neturiu.

Trys kinai rūkė cigaretes atkakliai pūsdami dūmą po dūmo.

– Jūs turite keletą degtukų dėžučių? – paklausė kažkuris sužeistasis truputį iš toliau.

– Taip.

– Atsiųskite vieną.

Lu pasiuntė savąją.

– Norėčiau, jog kas nors galėtų pasakyti mano sūnui, kad miriau drąsiai, – tarė jis pusbalsiu. Ir dar tyliau: – Nelengva numirti.

Katovas pajuto širdyje neaiškų džiaugsmą: nei žmonos, nei vaikų.

Atsidarė durys.

– Atsiųsk vieną! – suriko sargybinis.

Trys vyrai prisispaudė prie kits kito.

– Na ką gi, – tarė sargas, – spręskite jūs...

Jis nesirinko. Staiga vienas iš dviejų nepažįstamų kinų žengė žingsnį į priekį, numetė vos pradėtą cigaretę, sulaužęs du degtukus užsidegė kitą ir skubiai nuėjo prie durų sagstydamasis vieną po kitos švarko sageles. Durys užsidarė.

Vienas sužeistasis rinko nukritusias degtukų nuolaužas. Jis ir jo kaimynai buvo smulkiai sulaužę Lu Ju Šueno duotos dėžutės degtukus ir traukė burtus. Po valandėlės durys vėl atsidarė:

– Kitą!

Lu ir jo draugas priėjo drauge, laikydamiesi už parankių. Lu aukštu neskambiu balsu deklamavo vienos garsios pjesės ištrauką apie herojaus mirtį, bet senoji kinų bendrystė buvo suardyta: jo niekas nesiklausė.

– Kuris? – paklausė kareivis.

Jie neatsakė.

– Tai įvyks tuoj, ar ne?

Jis juos išskyrė šautuvo buože: Lu atsidūrė arčiau prie jo negu antrasis; kareivis sugriebė jį už peties.

Lu išvadavo petį, žengė į priekį. Jo draugas grįžo į savo vietą ir atsigulė.

Kijas jautė, kad šiam bus sunkiau numirti negu pirmiesiems: jis liko vienas. Toks pat drąsus kaip Lu, nes žengė į priekį kartu su juo. Bet dabar jo poza – jis gulėjo ant žemės susirietęs į kamuoliuką, ran-

komis apsivijęs kūną, – rėkte rėkė apie baimę. Iš tikrųjų, kai sargybinis jį palietė, kiną ištiko nervinis priepuolis. Du kareiviai, vienas už galvos, kitas už kojų, pačiupo jį ir išnešė.

Išsitiesęs aukštielninkas, susidėjęs rankas ant krūtinės, Kijas užsimerkė: kaip tik tokia būna mirusiųjų padėtis. Jis įsivaizdavo save gulintį, nejudrų, užmerktomis akimis, giedru veidu, palytėtu ramybės, kuria mirtis po vienos dienos apdovanoja beveik kiekvieną lavoną, tarytum privalėtų būti išreikštas net pačių didžiausių vargšų orumas. Jis buvo daug matęs mirštant ir, padedamas savo japoniško auklėjimo, visada manė, kad gražu mirti *sava* mirtimi, mirtimi, kuri panaši į to žmogaus gyvenimą. Ir kad mirtis – pasyvus dalykas, o savižudybė – veiksmas. Kai tik ateis kviesti pirmo iš jo draugų, jis nusižudys būdamas aiškios sąmonės. Prisiminė – net širdis sustojo – fonografo plokšteles. Laikas, kai viltis turėjo prasmę! Tikriausiai nebepamatys Majos, ir vienintelis skausmas, kuris jį dar žeidė, buvo jos skausmas, tarsi jo paties mirtis būtų buvusi to skausmo kaltininkė. „Mirštančiojo sąžinės priekaištai“, – pagalvojo su irzlia pašaipa. Nieko panašaus nejautė tėvui, kuris jam visados darė ne silpnumo, bet stiprybės įspūdį. Jau daugiau kaip metai Maja buvo jį išvadavusi iš bet kokios vienatvės, jeigu ne iš bet kokio kartėlio. Pirmąkart jį, vos pagalvojus apie ją, užliejo kankinamas susipynusių kūnų švelnumas, bet, deja, jau buvo atskirtas nuo gyvųjų... „Dabar ji turi mane užmiršti...“ Parašydamas tą jai, tik užgautų ir dar labiau pririštų prie savęs. „Ir tai reikštų pasakyti, kad ji pamiltų kitą“. O kalėjime, buveine, kur sustoja laikas, – bet kitur jis teka toliau... Ne! Kaip tik šiame kulkosvaidžiais nuo visų atskirtame vidiniame kieme revoliucija, kad ir koks būtų jos likimas, kad ir kur ji kiltų iš naujo, tikriausiai gaus malonės smūgį; visur, kur žmonės dirba beprasmiškai, vargdami, pažeminti, galvojama apie pasmerktuosius, panašius į šiuos, galvojama taip, kaip meldžiasi tikintieji; ir mieste tuos mirštančiuosius jau pradedama mylėti, lyg jie būtų mirę... Iš visų žemės vietų, kurias gaubė ši paskutinioji naktis, toji gargesių vieta, be abejonės, buvo labiausiai sklidina vyrų meilės. Dejuoti su šia gulinčia minia, susilieti iki pat tyliausios aimanos su šia paaukota kančia... Ir

nelauktas klegesys ligi vėlios nakties pratęsė negarsias dejones: kaip ir Hemelrichas beveik visi šie vyrai turėjo vaikų. Tačiau sužeistųjų dūzgesys, persmelktas jų susitaikymo su likimu, kilo it vakaro ramybė, didingai tarsi gedulinė giesmė klojo Kiją, užmerktas jo akis, sunertas ant apleisto kūno rankas. Galbūt jis kovėsi už tai, kas jo laikais turėjo didžiausią prasmę ir teikė stipriausią viltį; mirė tarp tų, su kuriais būtų norėjęs gyventi; mirė kaip kiekvienas čia gulintis vyras už tai, kad suteikė savo gyvenimui prasmės. Ko būtų vertas gyvenimas, jeigu dėl jo nebūtų sutikęs mirti? Lengva mirti, kai miršti ne vienas. Mirtis, prisotinta šių broliškų drebančių balsų, būrys nugalėtųjų, kuriuos žmonės pripažins kaip savo kankinius, kruvina legenda – tokios legendos virsta auksinėmis legendomis! Kaip jau mirties nusižiūrėtam nesuprasti šio žmogiškosios aukos murmesio, kuris jam rėkte rėkė, kad vyriška žmonių širdis yra mirusiųjų prieglobstis, tikrai vertas dvasios?

Dabar jis cianidą laikė rankoje. Dažnai savęs klausdavo, ar lengvai mirs. Žinojo, kad jeigu nuspręstų nusižudyti, nusižudytų, bet patyręs, su kokiu šiurpiu abejingumu gyvenimas mus demaskuoja mūsų pačių akyse, nebuvo ramus dėl tos akimirkos, kai mirtis, visu savo sunkumu užgulusi, negrįžtamai sunaikins jo gebėjimą mąstyti.

Ne, mirtis galėjo būti egzaltuotas aktas, aukščiausia gyvenimo išraiška – gyvenimo, į kurį ši mirtis darėsi tokia panaši; ir tai reiškė ištrūkti iš tų dviejų kareivių, neryžtingai artėjančių. Jis sutrėškė tarp dantų nuodus, kaip buvo įsakyta, dar išgirdo Katovą nerimastingai jį klausinėjant ir liečiant, ir tą akimirksnį, kai dusdamas norėjo vėl užmegzti su juo ryšį, pajuto, kad jį patį apleidžia visos jėgos, išstumtos visagalės konvulsijos.

Kareiviai atėjo surasti minioje dviejų kalinių, kurie negalėjo pasikelti. Be abejonės, būti gyvam sudegintam davė teisę į ypatingą, tegu ir ribotą, pagarbą: atgabenti vienais neštuvais, beveik kits ant kito, jie buvo išversti į kairę nuo Katovo; dešinėje gulėjo negyvas Kijas. Tuščiame plote, skiriančiame juos nuo pasmerktųjų tik mirti, kareiviai sutūpė apie savo žibintą. Pamažu veidai ir žvilgsniai vėl paniro

tamsoje, retai teiškildami į šviesą, kuri salės gilumoje žymėjo pasmerktųjų vietą.

Katovas po Kijo mirties – šis gaudė kvapą mažiausiai vieną minutę – jautėsi nublokštas į dar didesnę ir skausmingesnę vienatvę todėl, kad jį supo saviškiai. Kinas, kurį, purtomą nervinio priepuolio, reikėjo nešte išnešti nužudyti, įkyriai nėjo jam iš galvos. Ir vis dėlto šis visiškas apleistumas jam teikė poilsio pojūtį, tarsi daugelį metų būtų šito laukęs; poilsis gautas, rastas blogiausiomis jo gyvenimo akimirkomis. Kur jis buvo skaitęs: „Ne atradimai, bet tyrinėtojų kančios mane traukė, jų aš troškau...“ Lyg atsakydamas į jo mintį, salę trečiąkart pasiekė tolimas lokomotyvo švilpesys. Abu kaimynai kairėje pusėje krūptelėjo. Jaunučiai kinai: vienas buvo Suenas, kurį jis pažinojo tik iš to, kai su juo kovėsi budinčioje komunistų būstinėje; antrasis nepažįstamas. (Tai nebuvo Pejis.) Kodėl jie ne su kitais?

– Kovos būrių organizavimas? – paklausė jis.

– Pasikėsinimas į Čang Kai-ši, – atsakė Suenas.

– Su Čenu?

– Ne. Jis norėjo mesti bombą vienas. Čang Kai-ši automobilyje nebuvo. Aš laukiau automobilio daug toliau. Mane sučiupo su bomba.

Atsakinėjančio žmogaus balsas buvo toks pridusęs, jog Katovas atidžiai nužvelgė abu veidus: vaikinai tyliai verkė. „Žodžiu ne kažin ką padarysi“, – pagalvojo Katovas. Suenas norėjo pajudinti petį ir susiraukė iš skausmo – buvo sužeistas ir į ranką.

– Degino, – tarė. – Gyvą degino. Akis taip pat, akis, supranti...

Jo draugas dabar raudojo.

– Galima nudegti per nelaimingą įvykį, – pasakė Katovas.

Rodės, jie kalbasi ne vienas su kitu, o su kažkokiu trečiu asmeniu.

– Tai ne tas pat.

– Ne, blogiau.

– Akis taip pat, – kartojo Suenas tylesniu balsu, – akis taip pat... Kiekvieną pirštą ir pilvą, pilvą...

– Nutilk! – sudraudė kitas dusliu balsu.

Jis norėjo šaukti, bet nebegalėjo. Įsikirto rankomis Suenui prie pat žaizdų, ir šio raumenys susitraukė.

– Žmogaus savigarba, – sumurmėjo Katovas, galvodamas apie Kijo susitikimą su Kenichu.

Nė vienas iš pasmerktųjų nebekalbėjo. Anapus žibinto, dabar visiškoje tamsoje, nesiliovė vaitoję sužeistieji... Jis prisislinko dar arčiau prie Sueno ir jo draugo. Vienas sargybinis pasakojo kitiems kažkokią istoriją: suglaudę galvas jie sėdėjo tarp žibinto ir pasmerktųjų – šių nebebuvo net matyti. Nepaisant vaitojimų, nepaisant visų tų žmonių, kurie kovėsi kaip ir jis, Katovas buvo vienišas, vienišas tarp mirusio draugo kūno ir dviejų išsigandusių savo bendražygių, vienišas tarp šios sienos ir šio naktyje pasiklydusio švilpesio. Bet žmogus galėjo būti stipresnis už šią vienatvę ir net galbūt už tą kraupų švilpesį: baimė Katovo širdyje grūmėsi su baisiausia jo gyvenime pagunda. Jis taip pat atsidarė diržo sagtį. Pagaliau labai tyliai tarė:

– Ei, Suenai, padėk savo ranką man ant krūtinės, ir kai ją paliesiu, paimk: atiduosiu jums savo cianidą. Jo tėra tiktai dviem.

Jis visko atsisakė, teištaręs žodžius, kad jo tėra tiktai dviem. Gulėdamas ant šono perlaužė cianidą į dvi dalis. Sargybiniai užstojo šviesą, kuri juos supo blausia aureole, bet ar jie nepasijudins? Neįmanoma nieko įžiūrėti; šią dovaną, vertesnę už gyvybę, Katovas dovanojo šiltai rankai, gulinčiai ant jo krūtinės, net ne kūnams, ne balsams. Ranka susigniaužė, sakytum, susirietė gyvūnėlis, tuojau nuo jo atsiskyrė. Jis visas įsitempęs laukė. Ir staiga išgirdo vieną iš jų balsų:

– Nepasisekė. Nukrito.

Balsas vos persimainęs iš nerimo, tarsi tokia katastrofa būtų neįmanoma, tarsi viskas turėtų susitvarkyti. Katovui tai irgi buvo neįmanoma. Begalinis pyktis jo širdyje kilo ir slūgo įveiktas šios neįmanomybės. Ir vis dėlto! Duoti šitam idiotui, kad pražudytų!

– Kada? – paklausė jis.

– Nepasiekus mano kūno. Negalėjau išlaikyti, kai padavė Suenas: aš sužeistas ir į ranką.

– Jam iškrito abu, – pasakė Suenas.

Be abejonės, juodu ieškojo tarp jų. Paskui paieškojo tarp Katovo ir Sueno, ant kurio tasai kitas tikriausiai beveik gulėjo, nes Katovas,

nieko nematydamas, jautė šalia savęs dviejų kūnų masę. Jis taip pat ieškojo stengdamasis apraminti nervus, dėti delną – dešimt ir dešimt centimetrų – visur, kur galėjo pasiekti. Jų rankos paliesdavo jo ranką. Ir staiga viena iš tų rankų paėmė jo plaštaką, suspaudė, nepaleido.

– Net jeigu nieko nerasime... – tarė vienas iš balsų.

Katovas taip pat spaudė ranką vos tramdydamas ašaras, sujaudintas šios vargšės brolystės – be veido, veik be tikro balso (visi šnabždesiai panašūs), – kuri jam buvo duota šioje tamsoje mainais už didžiausią kada nors gyvenime jo padovanotą dovaną, ir, ko gero, padovanotą tuščiai. Nors Suenas tebeieškojo, jųdviejų rankos liko drauge. Staiga ranka, apglėbusi jo plaštaką, susigniaužė.

– Štai.

O prisikėlime!.. Bet:

– Ar tu tikras, kad tai ne akmenukai? – paklausė kitas.

Ant žemės buvo daug tinko gabalėlių.

– Duok! – tarė Katovas.

Pirštų galais atpažino formas.

Grąžino – grąžino, – tvirčiau suspaudė ranką, kuri vėl surado jo plaštaką, ir drebančiais pečiais, kaukšėdamas dantimis, laukė. „Kad tik cianidas nebūtų sugedęs, nors ir sidabriniame popieriuje“, – pagalvojo jis. Ranka, kurią laikė, staiga pasuko jo plaštaką, ir Katovas, tarsi susietas per ją su tamsoje nematomu kūnu, pajuto, kaip šis įsitempia. Pavydėjo to mėšlungiško dusimo. Beveik tuo pat metu kitas: prislopęs šūksmas, į kurį niekas neatkreipė dėmesio. Paskui nieko.

Katovas pasijuto apleistas. Apsivertė kniūpsčias ir ėmė laukti. Pečius tebepurtė drebulys.

Vidurnaktį grįžo karininkas. Žvangant užkliudytiems ginklams, prie pasmerktųjų priėjo šeši kareiviai. Visi kaliniai pabudo. Naujas žibintas taip pat terodė ilgas neaiškias formas – jau kapus išverstoje žemėje – ir kelis atšvaitus akyse. Katovui pavyko atsistoti. Tas, kuris vadovavo konvojui, paėmė Kijo ranką, pajuto, kad ji sustingusi, palietė tuoj Sueną; šis taip pat buvo sustingęs. Nuo kalinių pirmų eilių iki paskutiniųjų nuvilnijo klegesys. Konvojaus vadas pėda pakėlė Katovo pirmo kaimyno koją, paskui antro: jos sustingusios nukrito atgal.

Jis pašaukė karininką. Šis padarė tą pat. Kalinių klegesys darėsi garsesnis. Karininkas pasižiūrėjo į Katovą:

– Negyvi?

Kam atsakyti?

– Izoliuokite šešis artimiausius kalinius!

– Neverta, – atsakė Katovas, – aš jiems daviau cianido.

Karininkas sudvejojo.

– O jūs? – paklausė jis pagaliau.

– Tebuvo dviem, – su dideliu džiaugsmu atsakė Katovas.

„Tuoj gausiu šautuvo buože per veidą", – pagalvojo.

Kalinių klegesys virto beveik riksmu.

– Eime, – tepasakė karininkas.

Katovas neužmiršo, kad jau yra pasmerktas mirti, kad matė nutaikytus į save kulkosvaidžius, girdėjo juos šaudant... „Kai tik atsidursiu lauke, pabandysiu vieną iš jų pasmaugti ir ilgai neatgniaušiu rankų, kad būtų priversti mane nušauti. Jie mane degins, tačiau negyvą". Tą pačią akimirką vienas kareivis sugriebė jį į glėbį, o kitas užlaužė rankas už nugaros ir surišo. „Mažiams pasisekė, – pagalvojo jis. – Ką gi! Manykime, kad žūsiu gaisre". Jie pradėjo žingsniuoti. Vėl stojo tyla – lyg užsitrenkė spąstai, nors tebeaidėjo dejonės. Kaip neseniai ant baltos sienos, taip dabar ant didelių tamsių langų žibintas metė juodut juodą Katovo šešėlį; jis žengė sunkiai, koja už kojos, trukdomas žaizdų; kai svyrinėdamas priartėdavo prie žibinto, jo galvos apribai pranykdavo ant lubų. Visa salės tamsa buvo gyva ir lydėjo jį akimis žingsnis po žingsnio. Tyla pasidarė tokia, jog kaskart, kai jo koja sunkiai nusileisdavo ant grindų, nuo jų atsimušdavo aidas; visos galvos, linguodamos aukštyn žemyn, sekė jo žingsnių ritmą su meile, su išgąsčiu, pasidavusios likimui, tarsi, nepaisant panašių judesių, kiekvienas, stebėdamas šį nelygų žingsniavimą durų link, būtų atsivėręs. Visi liko pakėlę galvas: durys užsidarė.

Nuo grindų ėmė kilti gilaus kvėpavimo, koks būna miegant, garsai: kvėpuodami per nosį, nerimo surakintais žandikauliais, dabar jau nejudrūs, visi, kurie dar buvo gyvi, laukė švilpesio.

Rytojaus diena

Jau penketą minučių Žizoras žiūrėjo į savo pypkę. Priešais jį deganti lempa „tai nieko neįpareigoja“, atvira opijaus dėžutė, nušveistos adatos. Lauke naktis; kambaryje lempelės šviesa ir didelis šviesos stačiakampis – durys, atidarytos į gretimą kambarį, kur atnešė Kijo kūną. Vidinis kiemas buvo ištuštintas daugybei pasmerktųjų, ir niekas nesipriešino, kad lauk išmestus kūnus kas nors pasiimtų. Katovo lavonas nebuvo rastas.

Kijo lavoną Maja parsigabeno ėmusis atsargumo priemonių, kaip būtų dariusi gabendama labai sunkiai sužeistą žmogų. Kijas buvo ten, paguldytas, ne giedras, koks manė būsiąs prieš nusižudydamas, bet dūstant sutrauktas mėšlungio, jau kažkas kita nei žmogus. Maja jį šukavo prieš šarvojimą, paskutinį kartą šio veido akivaizdoje mintyse kalbėdama nepaprastus motiniškus žodžius, kurių nedrįso tarti garsiai, pati bijodama išgirsti. „Mano meile“, – murmėjo ji, lyg būtų sakiusi „mano kūne“, puikiai žinodama, kad tai buvo ne svetimas, o kažkas jos pačios, kažkas jai plėšte išplėštas; „mano gyvybe...“ Susivokė, kad sako tai mirusiajam. Tačiau seniai ji buvo be ašarų.

„Bet koks skausmas, kuris niekam nepadeda, yra absurdiškas“, – galvojo Žizoras, hipnotizuojamas savo lempos, radęs priebėgą šiuose keruose. „Ten ramybė. Ramybė“. Tačiau nedrįso ištiesti rankos. Netikėjo jokiu pomirtiniu gyvenimu, nejautė jokios pagarbos mirusiesiems; bet nedrįso ištiesti rankos.

Ji priėjo prie jo. Suglebusiomis lūpomis, sukrėsta šio veido nematančiu žvilgsniu... Švelniai palietė pirštais jo riešą.

– Ateikit, – tarė neramiu balsu, kone bosu.– Man rodos, jis truputį atšilo...

Žizoras ieškojo jos tokio skausmingo, tačiau nė kiek nesuglumusio veido akių. Ji žvelgė į jį nesumišusi, ne tiek su viltimi, kiek maldaujamai. Dėl nuodų poveikio niekada nesi tikras, o ji buvo gydytoja. Jis atsistojo, nusekė paskui ją, grumdamasis su tokia stipria viltimi, jog jam atrodė, kad jeigu jai pasiduos, nebegalės jos netekęs ištverti. Jis palietė pamėlusią Kijo kaktą, kaktą, kurioje niekada

neatsiras raukšlių: ji buvo šalta, ir tai, be jokių abejonių, buvo mirties šaltis. Nedrįso atitraukti pirštų, vėl susitikti akimis su Majos žvilgsniu, tad įbedė jas į Kijo delną, kur jau buvo pradėjusios nykti linijos...

– Ne, – tarė vėl panirdamas į sielvartą. Jis nebuvo jo atsikratęs. Suprato, kad nebuvo Maja patikėjęs.

– Tuo blogiau, – teatsakė ji.

Maja žvelgė, kaip jis dvejodamas eina į gretimą kambarį. Apie ką galvoja? Kol Kijas čia, visos mintys turi būti skirtos jam. Ši mirtis kažko iš jos laukė, galbūt atsakymo, kurio ji nežinojo, bet dėl to jis nė kiek nepaliovė egzistavęs. O niekinga kitų sėkmė su jų maldomis, su laidotuvių gėlėm! Atsakymas anapus sielvarto, uždegusio jos rankas motiniškoms glamonėms, kurių nė vienas vaikas nebuvo iš jos sulaukęs, anapus baisaus kvietimo, skatinančio kalbėti mirusiesiems švelniausiais būdais. Šios lūpos, kurios vakar jai sakė: „Maniau, tu negyva“, niekada daugiau neprabils; reikėjo nebe su tuo, kas liko čia iš juokingai menko gyvenimo, nebe su kūnu, o su pačia mirtimi sueiti į bendrystę. Ji liko ten, nejudri, keldama iš savo prisiminimų šitiek nuolankiai stebėtų agonijų, visa įsitempusi iš pasyvumo – surengusi tuščią priėmimą, į kurį baimingai kvietė nebūtį.

Žizoras vėl išsitiesė ant sofos. „O vėliau turėsiu pabusti...“ Kiek laiko dar kiekvienas rytas jam vis atneš šią mirtį? Pypkė buvo čia: ramybė. Ištiesti ranką, paruošti gumuliuką: po geros valandėlės galvoti apie pačią mirtį su beribiu atlaidumu kaip apie kokį paralyžiuotąjį, ketinusį padaryti jam bloga – mirtis neteks galios jį pasiekti; praras bet kokį laimikį ir švelniai nugrims į visuotinę ramybę. Išsivadavimas buvo čia, visai arti. Mirusiesiems niekuo negalì padėti. Kam daugiau kankintis? Skausmas – dovana meilei ar baimei?.. Jis vis dar nesiryžo liesti padėklo, ir sielvartas gniaužė jam gerklę sykiu su nuslopinta rauda ir noru rūkyti. Atsitiktinai sugriebė pirmą pasitaikiusią brošiūrą (niekada neimdavo Kijo knygų, bet dabar žinojo, kad jis jos nebeskaitys). Tai buvo „Pekino politikos“ numeris, nukritęs čia, kai nešė kūną, su išspausdinta kalba, dėl kurios Žizoras buvo išmestas iš universiteto. Paraštėje Kijo rašysena: „Ta kalba – tai *mano tėvo* kalba“.

Niekada jam nebuvo net sakęs, kad jai pritaria. Žizoras švelniai užvertė žurnalą ir pasižiūrėjo į savo mirusią viltį.

Atidarė duris, išmetė opijų į naktį ir grįžęs atsisėdo nuleistais pečiais laukti aušros, laukti, kol tyloje apmalš skausmas, išsekęs nuo pokalbio su savimi... Nors draskomas kančios, pravėrusios jam lūpas, orią jo kaukę pakeitusios į apdujusį veidą, neprarado savitvardos. Šią naktį pasikeis jo gyvenimas: mąstymo galia nedidelė, palyginti su metamorfoze, kurią mirtis gali primesti žmogui. Nuo šiol jis nublokštas į save patį. Pasaulis nebeturėjo prasmės, nebeegzistavo: ramybės būvis, negrįžtamai įsitvyrojęs čia, šalia šio kūno, kuris jį siejo su visata, buvo tarsi savotiška Dievo savižudybė. Iš Kijo jis nesitikėjo sėkmės, nesitikėjo net laimės, bet kad pasaulis būtų be Kijo... „Aš nublokštas už laiko ribų"; vaikas buvo nuolanka laikui, dalykų tėkmei; be abejonės, pačia giliausia prasme Žizoras buvo viltis, kaip buvo nerimas, viltis nieko nesiviliant, lūkestis, ir reikėjo žūti jo meilei, kad jis tai suvoktų. Ir vis dėlto! Jis godžiai priimdavo visa, kas jį naikino. „Būti mirusiam – savotiškai gražu", – galvojo. Jautė širdyje virpant tikrąją kančią, ne tą, kurią suteikia daiktai ar gyvos būtybės, o tą, kuri kyla iš paties žmogaus ir nuo kurios mus stengiasi išvaduoti gyvenimas; galėjo nuo jos pabėgti, bet tik paliovęs apie ją galvoti; o grimzdo į ją vis gilyn ir gilyn, tartum ši baugi kontempliacija būtų buvęs vienintelis mirčiai girdimas balsas, tartum ši kančia būti žmogumi – jis ja persiėmė ligi širdies gelmių – būtų buvusi vienintelė malda, kurią galėjo išgirsti nužudyto jo sūnaus kūnas.

SEPTINTA DALIS

Paryžius, liepa

Feralis, vėduodamasis laikraščiu, kur kuo žiauriausiai buvo puolamas Konsorciumas, paskutinis atvyko į finansų ministro laukiamąjį: būreliais ten lūkuriavo Visuotinio kapitalo judėjimo valdybos direktoriaus pavaduotojas – Feralio brolis prieš savaitę buvo išmintingai susirgęs, – Prancūzijos banko atstovas, pagrindinio Vidaus reikalų banko ir kredito įstaigų atstovai. Feralis juos visus pažinojo: Sūnus, Žentas ir buvę finansų inspekcijos bei Visuotinio kapitalo judėjimo valdybos pareigūnai; saitas tarp valstybės ir kredito įstaigų buvo per daug trumpas, kad kredito įstaigos nepasinaudotų proga prisirišti pareigūnų, kurie buvusių kolegų buvo maloniai sutinkami. Feralis pamatė, kad jie nustebę: paprastai jis atvykdavo anksčiau už juos; nematydami jo čia, jie manė, jog nepakviestas. Kad Feralis sau leido atvykti paskutinis, juos nustebino. Jį ir tuos žmones skyrė viskas – tai, ką jis manė apie juos, tai, ką jie manė apie jį, jų apranga. Dvi rasės.

Beveik tuojau pat jie buvo įvesti į kabinetą.

Feralis ministrą mažai pažinojo. Ar anų laikų veido išraišką suformavo balti jo plaukai, tankūs kaip Regentystės metų perukai[25]? Tas subtilus veidas, šviesios akys, tokia maloni šypsena – senas parlamentaras – derėjo su legenda apie ministro mandagumą; drauge sklido legenda apie jo ūmumą, kai jam įkąsdavo napoleoniška musė. Kol kiekvienas sėdosi į savo vietą, Feralis prisiminė garsų anekdotą: ministras, tada užsienio reikalų ministras, papurto už švarko skvernų Prancūzijos pasiuntinį Maroke ir, staiga švarko nugaroje prairus siūlei, skambina: „Atneškite ponui vieną iš mano švarkų!“ – paskui, durininkui dingus, vėl skambina: „Patį seniausią! Kitokio jis nevertas!“ Jo veidas būtų bu-

vęs labai žavus, jei ne žvilgsnis, kuris, rodės, neigia tai, ką žada lūpos: buvo sužeistas per nelaimingą atsitikimą ir viena akis buvo stiklinė.

Susėdo: Visuotinio kapitalo judėjimo valdybos direktoriaus pavaduotojas ministro dešinėje, Feralis – kairėje, atstovai – kabineto gale ant sofos.

– Jūs žinote, ponai, – tarė ministras, – kodėl jus pakviečiau. Be abejonės, klausimą išnagrinėjote. Palieku ponui Feraliui rūpestį trumpai jį apibendrinti ir išdėstyti savo požiūrį.

Atstovai kantriai laukė, kol Feralis kaip įprasta papilstys iš tuščio į kiaurą.

– Ponai, – kalbėjo Feralis, – tokiuose pokalbiuose kaip šis priimta pateikti optimistinius balansus. Jūs prieš akis turite finansų inspekcijos ataskaitą. Konsorciumo padėtis iš teisybės blogesnė, nei leidžia spėti ši ataskaita. Aš jums neduodu nei išpūstų postų, nei abejotinų skolinių pasižadėjimų. Koks Konsorciumo pasyvas, savaime aišku, jūs žinote. Noriu atkreipti jūsų dėmesį į du aktyvo punktus, kurių negali parodyti joks balansas ir dėl kurių prašoma jūsų pagalbos.

Pirmasis yra tas, kad Konsorciumas atstovauja vienintelei tokio pobūdžio prancūzų veiklai Tolimuosiuose Rytuose. Net deficitinė, net bankroto išvakarėse jo struktūra liktų nepaliesta. Jo agentų tinklas, pirkimo ar pardavimo taškai Kinijoje, ryšiai, užmegzti tarp kinų pirkėjų ir Indokinijos gamybos bendrovių, – visa tai *yra* ir gali būti išsaugota. Neperdedu sakydamas, jog pusei Jangdzės prekiautojų Konsorciumas – tai Prancūzija, kaip koncernas *Mitsubishi* – Japonija. Mūsų organizacija, jūs žinote, pagal apimtį gali būti lyginama su *Standard Oil*. Taigi kinų revoliucija netruks amžinai.

Antras punktas: dėl ryšių, siejančių Konsorciumą su didele kinų prekybos dalimi, aš labai efektyviai dalyvavau Čang Kai-ši paimant valdžią. Dabar gautas sutikimas, kad kinų geležinkelio tiesimo ruožas, sutartimis pažadėtas Prancūzijai, bus patikėtas Konsorciumui. Jūs žinote, kaip tai svarbu. Tuo remdamasis aš ir siūlau skirti Konsorciumui pagalbą, kurios jis prašo. Jo buvimas, man regis, leidžia manyti, kad iš Azijos neišnyks galinga organizacija, reprezentuojanti ten mūsų šalį, net jeigu ji turėtų išslysti iš ją įkūrusių rankų.

Atstovai atidžiai tyrinėjo balansą, su kuriuo, beje, buvo susipažinę ir kuris jiems daugiau nieko nebeatskleidė: visi laukė, ką pasakys ministras.

– Tai ne vien valstybės, bet ir kredito įstaigų rūpestis, – tarė šis, – kad nebūtų prarasta įtaka. Tokių svarbių organizacijų kaip Kinijos pramonės banko, kaip Konsorciumo žlugimas gali būti skaudus visiems...

Jis kalbėjo atsainiai, pasirėmęs į fotelio atlošą, klaidžiojančiom akim, pieštuko galu baksnodamas į priešais padėtą biuvarą. Atstovai tikėjosi aiškesnės jo pozicijos.

– Ar leisite, pone ministre, – tarė Prancūzijos banko atstovas, – jums išsakyti kiek kitokią nuomonę? Čia aš vienintelis neatstovauju kredito įstaigai, taigi nešališkas. Per keletą mėnesių dėl bankrotų sumažėjo indėliai, tas tiesa, bet išimtos sumos po pusmečio automatiškai grįžta, ir būtent į pagrindines įstaigas, kurios daugiausia duoda garantijų. Galbūt Konsorciumo žlugimas toli gražu nebus nuostolingas įstaigoms, kurioms atstovauja šie ponai, o priešingai – bus joms naudingas... Be to dar, žaisti su kreditais visada neatsargu: penkiolika provincijos bankų bankrotų kredito įstaigoms neduotų naudos, nebent tai būtų dėl politinių priemonių, kurias tie bankrotai išprovokuotų.

(Visos tos kalbos – tuščias dalykas, – pagalvojo Feralis, – išskyrus tą faktą, kad Prancūzijos bankas bijo būti pats įpainiotas ir turės mokėti, jeigu mokės kredito įstaigos.)

Tyla. Klausiamas ministro žvilgsnis susidūrė su vieno atstovo akimis: husarų leitenanto veidas, įdėmus žvilgsnis, pasirengęs atremti priekaištus, aiškus balsas:

– Priešingai tam, su kuo mes paprastai susiduriame panašiuose pokalbiuose, aš turiu pasakyti, jog, žiūrėdamas į mums pateikto balanso visumą, esu truputį mažesnis pesimistas negu ponas Feralis. Grupės bankų padėtis pražūtinga, tas teisybė, bet kai kurios bendrovės gali būti apsaugotos, net išlaikant dabartinę jų formą.

– Visumą aš ir prašau jūsų palaikyti, – tarė Feralis. – Jeigu Konsorciumas bus sunaikintas, jo reikalai praras bet kokią reikšmę Prancūzijai.

– Atvirkščiai, – pasakė kitas atstovas smulkiu subtilių bruožų veidu, – ponas Feralis, nepaisant visko, man atrodo optimistas dėl Konsorciumo pagrindinio aktyvo. Paskola dar nepaleista į apyvartą.

Kalbėdamas jis žiūrėjo į Feralio švarko atvartą. Šis susidomėjęs pasekė jo žvilgsnį ir pagaliau suprato: jis vienintelis be ordino. Jo pašnekovas kaip tik buvo komandoras, todėl priešiškai žiūrėjo į šią niekingą kilpelę. Feralis visada norėjo būti gerbiamas tik dėl savo jėgos.

– Jūs žinote, kad ji bus paleista į apyvartą, – pasakė jis, – paleista į apyvartą ir padengta. Tai Amerikos bankų reikalas, o ne jų klientų, kurie pasiims tai, kas jiems bus duota.

– Tarkime. Paskola padengta, o kas mums sako, kad geležinkeliai bus nutiesti?

– Bet, – tarė Feralis kiek nustebęs (jo pašnekovas negalėjo nežinoti, ką jis atsakys), – nekalbam, kad didžioji pinigų dalis būtų pervesta kinų vyriausybei. Iš Amerikos bankų jie, aišku, eis tiesiai į gamyklas, įpareigotas gaminti įrengimus. Jei ne, jūs manote, amerikiečiai duotų paskolą?

– Išties. Bet Čang Kai-ši gali būti nužudytas arba sutriuškintas. Jei atgis bolševizmas, paskola niekada nebus paleista į apyvartą. Dėl manęs, tai aš netikiu, kad Čang Kai-ši išsilaikytų valdžioje. Mūsų informacijos šaltiniai tvirtina, kad jis neišvengiamai žlugs.

– Komunistai visur sutriuškinti, – atsakė Feralis, – Borodinas ką tik paliko Hankou ir grįžta į Maskvą.

– Komunistai, be abejonės, bet ne komunizmas. Kinija niekada nebebus tokia, kokia buvo, ir po Čang Kai-ši pergalės reikia baimintis naujo komunistų pakilimo...

– Mano nuomone, jis išbus valdžioje dar dešimt metų, bet nėra tokio reikalo, kuris būtų visai nerizikingas.

(Klausykite, galvojo jis, tik savo drąsos, kuri niekada nieko jums nesako. O kai Turkija negrąžino nė sū ir už jūsų pinigus pirko karo patrankas? Jūs ne vieni padarysite didelę aferą. Pasivolioję su valstybe, savo bailumą laikote išmintimi ir manote, jog gana būti be rankos, kad taptum Milo Venera, to jau per daug.)

– Jei Čang Kai-ši išsilaikys valdžioje, – švelniu balsu tarė vienas jaunas atstovas garbiniuotais plaukais, – Kinija atgaus muitinių

autonomiją. Kas mums sako, kad pono Feralio veikla Kinijoje nepraras bet kokios vertės, net mums suteikus viską, ko jis tikisi, tą dieną, kai pakaks kinų įstatymų ją paversti nieku? Žinau, į tai gali būti keli atsakymai...

– Keli, – tarė Feralis.

– Šiaip ar taip, – tarė atstovas karininko veidu, – šis reikalas abejotinas, arba, net jei laikysime, kad jis visai nerizikingas, būtina imti ilgalaikį kreditą ir, teisybę sakant, dalyvauti verslo gyvenime... Visi žinom, kad ponas Žermenas vos nesužlugdė Liono kredito banko susidomėjęs „Anilino dažais", o juk tai viena iš geriausių Prancūzijos verslo įmonių. Mūsų funkcija ne dalyvauti versle, bet skolinti pinigus su garantija ir trumpam laikui. Be to, žodį čia tariame nebe mes, o verslo bankai.

Vėl tyla. Ilga tyla.

Feralis svarstė, dėl kokių priežasčių neįsiterpia ministras. Visi, ir jis pats, kalbėjo sąlygine puošnia, sakytum Azijos apeiginių formulių kalba: beje, galėjai pamanyti, kad visa tai šiek tiek kiniška. Kad Konsorciumo garantijos nepakankamos, buvo labai aišku; antraip argi jis čia būtų buvęs? Nuo karo pradžios prancūzų taupykla (kaip rašo šantažuojantys laikraščiai, galvojo jis: susierzinimas teikė jam kūrybiškumo) – buvo pasirašiusi kredito įstaigų ir didelių verslo bankų rekomenduotas komercinių sandėrių akcijas ir obligacijas – nuostoliai siekė apie keturiasdešimt milijardų, gerokai daugiau nei Frankfurto prekybos sutartis. Blogas sandėris duoda didesnių komispinigių negu geras, štai ir viskas. Bet dar reikėjo, kad šis blogas sandėris būtų pristatytas kredito įstaigoms kaip vienas iš *jų sandėrių*. Jie jo neapmokėtų, nes Feralis nebuvo saviškis, nebent kategoriškai įsikištų ministras. Nevedęs: istorijos su moterimis. Įtariamas, jog rūko opijų. Paniekinęs Garbės legiono ordiną. Per daug išdidus, kad būtų prisitaikėlis ar veidmainys. Galbūt didelis individualizmas galėjo visiškai atsiskleisti tik ant veidmainystės mėšlo: Bordža popiežiumi buvo ne atsitiktinai... Didieji individualistai vaikščiojo ne tarp apsvaigusių nuo dorybės revoliucionierių XVIII amžiaus pabaigoje, o renesanso laikais, kai visuomenės struktūra, aišku, buvo krikščioniška...

– Pone ministre, – tarė vyriausio amžiaus delegatas, nukąsdamas skiemenis ir sukąsdamas trumpus ūselius, baltus kaip ir jo banguoti plaukai, – kad esame pasirengę ateiti į pagalbą valstybei, savaime suprantama. Be jokios abejonės. Jūs tai žinote.

Jis atitraukė lornetą, ir jo rankų praskėstais pirštais judesiai tapo kaip neregio.

– Bet pagaliau reikėtų žinoti, kokiu mastu! Nesakau, jog kiekvienas iš mūsų negalėtų tarpininkauti dėl penkių milijonų. Puiku.

Ministras nepastebimai truktelėjo pečiais.

– Bet kalba ne apie tai, nes Konsorciumas turi grąžinti du šimtus penkiasdešimt milijonų indėlių. Taigi ką? Jei valstybė mano, kad tokios reikšmės žlugimas skaudus, gali pati rasti lėšų ir išgelbėti prancūzų indėlininkus ir anamitų indėlininkus. Prancūzijos bankas ir Indokinijos bendroji vyriausybė vis dėlto daugiau įgalioti nei mes, taip pat turintys savo akcininkų ir indėlininkų. Visi mes čia atstovaujame savo kredito įstaigai...

(Žinoma, galvojo Feralis, jeigu ministras leistų aiškiai suprasti, jog reikalauja, kad Konsorciumas būtų ištrauktas iš duobės, nebeliktų nei indėlininkų, nei akcininkų.)

– ... Kas iš mūsų gali tvirtinti, kad jo akcininkai pritars paskolai, kuri skirta vien pašlijusiai įmonei palaikyti? Ką galvoja akcininkai, pone ministre, – ir ne tik jie, – mes labai gerai žinome: kad rinka turi būti sanuota, kad negyvybingi sandėriai turi būti nutraukti, kad dirbtinai juos palaikyti – pati blogiausia paslauga visiems. Koks bus konkurencijos, skatinančios prancūzų komercinį gyvenimą, efektyvumas, jei pasmerkti sandėriai bus automatiškai palaikomi?

(Mano drauguži, pagalvojo Feralis, praėjusį mėnesį tavoji kredito įstaiga pareikalavo iš valstybės 32% pakelti muito tarifus, be abejo, tam, kad palengvintų laisvą konkurenciją.)

– ... Taigi? Mūsų amatas – skolinti pinigus su garantijomis, kaip čia teisingai buvo pasakyta. Garantijos, kurias mums siūlo ponas Feralis... jūs girdėjote, ką sakė pats ponas Feralis. Ar valstybė nori užimti čia pono Feralio vietą ir duoti garantijų, kurios mums leis suteikti Konsorciumui reikalingą paskolą? Žodžiu, ar valstybė kreipiasi be

atlygio į mūsų atsidavimą, ar prašo – ji, o ne ponas Feralis – palengvinti iždo operaciją, net ilgalaikę? Pirmuoju atveju, mūsų atsidavimas jai užtikrintas, bet pagaliau reikia atsižvelgti į mūsų akcininkus. Antruoju atveju, kokias garantijas ji mums siūlo?

(Visiškai užšifruota kalba, galvojo Feralis. Jeigu mes nevaidintume čia komedijos, ministras atsakytų: „Aš mėgaujuosi žodžiu *atsidavimas*. Didžioji jūsų pelno dalis gaunama iš jūsų santykių su valstybe. Jūs gyvenate iš komisinių, priklausomi nuo jūsų įstaigos reikšmės, o ne iš darbo ar veiklos efektyvumo. Valstybė šiais metais vienokia ar kitokia forma jums davė penkis milijonus. Jeigu ji iš jūsų atsiima dvidešimt, šlovinkite jos vardą, ir baigta".)

Bet nėra jokio pavojaus. Ministras iš savo rašomojo stalo stalčiaus išima dėžutę minkštų karamelių ir paleidžia ratu. Visi suvalgo po vieną, išskyrus Feralį. Dabar jis žinojo, ko nori kredito įstaigų delegatai: mokėti, nes neįmanoma palikti šio kabineto ko nors nedavus ministrui, bet mokėti kuo mažiau. O šis... Feralis laukė įsitikinęs, jog ministras dabar galvoja: „Ką Šuazelis būtų daręs[26] manim dėtas?" Ministras karalystės didžiūnų būtų prašęs ne valios, o elgesio arba ironijos pamokų.

– Ponas Visuotinio kapitalo judėjimo valdybos direktoriaus pavaduotojas, – tarė jis, lengvai stuksendamas į stalą pieštuku, – jums kaip ir aš pasakys, jog negali duoti šių garantijų be parlamento pritarimo. Jus sukviečiau, ponai, nes mūsų aptarinėjamas klausimas susijęs su Prancūzijos prestižu. Ar nemanote, kad šio klausimo pristatymas viešajai nuomonei būtų vienas iš būdų tą prestižą apginti?

– Be abejonėš, be abejonėš, bet leiškite, pone miništre...

Tyla. Atstovai mąslia mina kramtė karameles – baiminosi overnietiško akcento, kuris, staiga pajuto, gali išaiškėti, jei tik atvers burną. Ministras žiūrėjo į juos iš eilės nesišypsodamas, ir Feraliui, žvelgiančiam į jo profilį iš tos pusės, kur buvo stiklinė akis, jis atrodė kaip didelė baltoji ara, nejudri ir niauri paukščių būryje.

– Taigi aš matau, ponai, – toliau kalbėjo ministras, – kad mes šiuo punktu sutariame. Kad ir kaip šią problemą suvoktume, indėlius

būtina grąžinti. Indokinijos bendroji vyriausybė dalyvautų gaivinant Konsorciumą ir prisidėtų penktadaliu. Kokia galėtų būti jūsų dalis?

Dabar kiekvieno priebėga buvo karamelė. „Mažas malonumas, – tarė sau Feralis. – Jis nori prasiblaškyti, bet rezultatas būtų buvęs toks pat ir be karamelių..." Feralis žinojo ministro iškelto argumento svarbą. Tiems, kurie iš Visuotinio kapitalo judėjimo valdybos reikalavo konversijos be parlamento balsavimo, jo brolis buvo atsakęs: „Kodėl paskui aš negalėčiau duoti leidimo dviem šimtams milijonų savo draugužei?"

Tyla. Dar ilgesnė nei anksčiau.

Atstovai šnibždėjosi tarpusavyje.

– Pone ministre, – tarė Feralis, – jei geri Konsorciumo sandėriai vienokiu ar kitokiu būdu bus tęsiami, jei indėlius, šiaip ar taip, privalu grąžinti, ar nemanote, jog derėtų pageidauti didesnių pastangų, bet iš kurių nebūtų eliminuotas Konsorciumo išsaugojimas? Ar tokio masto prancūzų organizacija valstybės akyse neturi tokios pat vertės kaip keli šimtai milijonų indėlių?

– Penki milijonai – nerimtas skaičius, ponai, – tarė ministras. – Ar aš turiu primygtiniau apeliuoti į jūsų atsidavimą, apie kurį kalbėjote? Žinau, jūs norite, kad jūsų Tarybos išvengtų valstybės bankų kontrolės. Ar nemanote, kad tokio susivienijimo kaip Konsorciumas žlugimas nepaskatins viešosios nuomonės reikalauti šios kontrolės, ir tas reikalavimas galėtų tapti įsakmus ir, ko gero, skubus?

(Tolyn labyn kaip kinai, galvojo Feralis. Šitai reiškia tik viena: „Liaukitės man siūlę tuos juokingus penkis milijonus". Bankų kontrolė – absurdiškas grasinimas, jei tai daro vyriausybė, kurios politika priešinga tokioms priemonėms. Ir ministras iš tikrųjų nebenori tos priemonės griebtis, kaip tas atstovas, kurio rankose *Havas* agentūra, nenori vesti spaudos kampanijos prieš ministrą. Valstybė nebegali rimtai priešintis bankams nei šie jai. Visiška bendrystė: bendras personalas, interesai, psichologija. Kova tarp tos pačios įstaigos tarnybų vadovų, kuriais, beje, ta įstaiga gyva. Bet vos gyva.)

Kaip neseniai *Astore*, Feralis gelbėjosi būtinybe nenusilpti ir neparodyti jokio pykčio. Bet buvo muštas: savo pagrindine vertybe pa-

darius veiksmo jėgą, niekas neatlygino šios žeminančios padėties prieš tuos žmones, kurių asmenį ir metodus visada niekino. Buvo už juos silpnesnis, ir todėl jau pati jo mąstymo sistema lėmė, kad visa, ką jis galvojo, buvo bergždžia.

– Pone ministre, – tarė vyriausio amžiaus delegatas, – mes dar kartą norime parodyti valstybei savo gerą valią, bet jeigu nėra garantijų, negalime, atsižvelgdami į akcininkus, numatyti Konsorciumui kredito, didesnio nei grąžintintų indėlių suma ir garantuoto atnaujinimu, kurį įvykdysime per geruosius grupės sandėrius. Dievas žino, mes to atnaujinimo nenorime, tai darome iš pagarbos aukščiausiems valstybės interesams...

(Tas asmuo, galvojo Feralis, tikrai nepaprastas: atrodo lyg profesorius pensininkas, virtęs neregiu Edipu. Ir visi stuobriai, pati Prancūzija, kurie prašo patarti savo agentūrų direktorių ir kuriems atiduoti valstybės pinigai šagrenės odoje, kai reikia tiesti strateginius geležinkelius Rusijoje, Lenkijoje, Šiaurės poliuje! Nuo karo pradžios ši ordinų lystelė, sėdinti ant kanapos, vien tik vertybiniais popieriais Prancūzijos taupomajam bankui kainavo aštuoniolika milijardų. Puiku, kaip jis sakė prieš dešimt metų: „Kiekvienas žmogus, kuris mažai pažįstamą asmenį prašo patarimo, kur padėti savo pinigus, yra tikrai nusigyvenęs". Aštuoniolika milijardų. Neskaitant keturiasdešimties milijardų prekybos sandėriuose. Nei manęs.)

– Pone Damirali! – tarė ministras.

– Aš tik galiu, pone ministre, pritarti žodžiams, kuriuos ką tik išgirdote. Kaip ir ponas de Morelis, negaliu įpainioti savo atstovaujamos įstaigos be garantijų, apie kurias jis kalbėjo. Nemokėčiau to padaryti nenusižengdamas principams ir tradicijoms, iškėlusiems šią įstaigą į vieną iš galingiausių Europoje, principams ir tradicijoms, kurie dažnai puolami, bet kurie jai leidžia parodyti valstybei savo atsidavimą, kai ši kreipiasi į ją kaip prieš penketą mėnesių, kaip šiandien, kaip galbūt kreipsis rytoj. Šie dažni kreipimaisi, pone ministre, ir mūsų ryžtas juos išgirsti mane skatina prašyti garantijų, kurias šie principai ir tradicijos reikalauja užtikrinti mūsų indėlininkams ir dėl kurių – leidžiu sau tai pasakyti jums, pone ministre, – mes esame jūsų paslaugoms. Be abejonės, galime disponuoti dvidešimčia milijonų.

Apstulbę ir nusiminę atstovai susižvalgė: indėliai tikriausiai bus grąžinti. Feralis dabar suprato, ko norėjo ministras – patenkinti jo brolį, bet niekuo neįsipareigojant: priversti grąžinti indėlius; priversti kredito įstaigas duoti pinigų, bet kuo mažiau, kad galėtų parengti patenkinamą pranešimą. Derybos vyko toliau. Konsorciumas, ko gero, bus sunaikintas, bet ministrui tai mažai rūpėjo, jei indėliai būtų grąžinti. Kredito įstaigos gautų reikalaujamą jų garantiją (vis dėlto jos prakiš, bet nedaug). Keletas išlaikytų verslo įmonių taptų kredito įstaigų filialais, o kas liktų... Visi Šanchajaus įvykiai tuojau čia bus išspręsti visiškai kvailai. Jam būtų buvę mieliau jaustis apiplėštam, negu matyti gyvą savo kūrinį išslydusį iš rankų, nugalėtą ar pavogtą. Bet ministras tikriausiai tesiklausė vien savo baimės prieš Atstovų rūmus balso; šiandieną jis neplėšytų švarkų. Juo dėtas, Feralis pradžioje būtų ėmęsis atsakomybės už sanuotą Konsorciumą, o vėliau jį žūtbūt palaikęs. O dėl kredito įstaigų, jis visada tvirtino, kad ten nepataisomi bailiai. Išdidžiai prisiminė vieno savo priešo žodžius: „Feralis visada nori, kad bankas būtų jo lošimo namai".

Labai arti suskambo telefonas. Įėjo vienas iš atašė:

– Pone ministre, ponas Tarybos prezidentas specialia linija.

– Pasakykite, kad reikalai klostosi labai gerai... Ne, aš einu.

Jis išėjo, po akimirkos grįžo, klausiamai pasižiūrėjo į pagrindinio Prancūzijos verslo banko – jis vienas ir tebuvo čia atstovaujamas – delegatą. Tiesūs ūsai, lygiagretūs binokliui, plikė, nuovargis. Nebuvo dar prataręs nė žodžio.

– Mes niekaip nesame suinteresuoti išsaugoti Konsorciumą, – pasakė jis iš lėto.

– Dalyvavimas tiesiant geležinkelį Prancūzijai užtikrintas sutartimis. Konsorciumui žlugus, bus sukurtas ir išplėtotas kitas verslas ir tęs jo veiklą...

– Ir ši nauja bendrovė, – tarė Feralis, – užuot industrializavusi Indokiniją, dalys dividendus. Bet kadangi ji nieko nebus padariusi dėl Čang Kai-ši, pateks į tokią padėtį, kurioje jūs būtumėte šiandien, jeigu niekada nieko nebūtumėt padarę dėl valstybės. O sutartis vykdys kokia nors britų ar amerikiečių bendrovė, aišku, po prancūzų priedan-

ga. Ir jai jūs, beje, paskolinsite pinigų, kuriuos man atsakote. Mes sukūrėme Konsorciumą, nes prancūziški Azijos bankai laikėsi tokios garantijų politikos, jog galiausiai ėmė skolinti anglams, nenorėdami skolinti kinams. Mes varėme rizikingą politiką, tai...

– Nedrįsau to pasakyti.

– ...tai aišku. Suprantama, dabar turime tokias pasekmes. Santaupos bus apsaugotos (jis šyptelėjo lūpų kampeliu) iki penkiasdešimt aštuonių milijardų nuostolio, o ne penkiasdešimt aštuonių milijardų ir kelių šimtų milijonų. Taigi kartu matome, ponai, kaip Konsorciumas liausis egzistavęs.

Kobė

Visa nužerta pavasario šviesos Maja, per daug neturtinga, kad nusisamdytų automobilį, žingsniavo Kamos namų link. Jeigu Žizoro bagažas bus sunkus, reikės pasiskolinti iš senojo dailininko šiek tiek pinigų nusigauti iki laivo. Palikdamas Šanchajų, Žizoras jai sakė prisiglausiąs pas Kamą; nuvažiavęs atsiuntė savo adresą. Vėliau – nieko. Netgi tada, kai ji davė žinią, kad jis paskirtas Sun Jat-seno instituto profesoriumi Maskvoje. Gal bijojo japonų policijos?

Eidama skaitė Pejo laišką, kuris buvo jai paduotas laivui atplaukus į Kobę, kai ji vizavo savo pasą. Maja po Čeno mirties galėjo priglausti jo mokinį viloje, kur pati buvo radusi prieglobstį.

... Vakar mačiau Hemelrichą, jis galvoja apie jus. Dirba montuotoju elektros prietaisų gamykloje. Jis man pareiškė: „Pirmą kartą gyvenime dirbu žinodamas kodėl, o ne kantriai laukdamas, kol padvėsiu..." Pasakykite Žizorui, kad mes jo laukiame. Nuo to laiko, kai esu čia, galvoju apie paskaitą, kurioje jis dėstė: „Civilizacija pasikeičia, jeigu skausmingiausias jos elementas – vergo pažeminimas, šiuolaikinio darbininko darbas – staiga tampa vertybe, kai reikia ne šio pažeminimo vengti, o iš jo tikėtis išsigelbėjimo, kai reikia ne vengti darbo, o jame ieškoti gyvenimo prasmės. Gamykla, dar tebesanti sa-

votiška katakombų bažnyčia, turi tapti tuo, kuo yra katedra, o žmonės turi ten matyti ne dievus, o žmogaus jėgą, kovojančią prieš Žemę...“

Taip, be abejonės, žmonės įgijo vertės tik pasikeitę. Revoliucija persirgo baisia liga, bet nenumirė. Ir Kijas, ir jo žmonės, gyvi ar ne, nugalėti ar ne, ją pagimdė.

Aš vėl išvykau į Kiniją kaip agitatorius. Ten niekas nebaigta. Galbūt vėl ten atsidursime drauge; girdėjau, kad jūsų prašymas patenkintas...

Nė žodžio apie Čeną.

Toli gražu ji nemanė, kad jis rašo nereikšmingus dalykus, bet visa tai jai atrodė intelektualu – kaip fanatiško paauglystės intelektualumo jai atrodė suniokota viskas, ką jis pasakojo apie Čeną! Iš perlenkto laiško iškrito laikraščio iškarpa; ji ją paėmė:

Darbas turi tapti pagrindiniu klasių kovos ginklu. Šiuo metu svarstomas reikšmingiausias pasaulyje industrializacijos planas: per penkmetį bus pakeista visa SSRS, ji taps viena iš pirmųjų galingų pramoninių Europos valstybių, paskui pavys ir pralenks Ameriką. Tas gigantiškas užmojis...

Žizoras jos laukė stovėdamas tarpduryje. Su kimono. Bagažo koridoriuje nebuvo.

– Ar gavote mano laiškus? – paklausė įeidama į tuščią kambarį: vien dembliai ir popieriaus juostos, dengiančios visą durų angą.

– Taip.

– Paskubėkime, laivas išplaukia po dviejų valandų.

– Aš nevažiuosiu, Maja.

Ji pažvelgė į jį. „Neverta klausti, – pagalvojo, – pats paaiškins“. Tačiau jis paklausė:

– Ką ketinate veikti?

– Bandysiu dirbti agitaciniuose skyriuose. Tai, regis, beveik suderinta. Poryt būsiu Vladivostoke ir tuoj išvyksiu į Maskvą. Jeigu ne-

pavyks, dirbsiu gydytoja Sibire. Bet aš tokia pavargusi!.. Visada gyventi su ligoniais, jeigu tai ne dėl kovos, reikia savotiškos malonės būsenos, o aš nebeturiu jokios malonės. Ir be to, dabar beveik negaliu žiūrėti į mirštančiuosius... Tačiau jeigu taip reikia... Tai dar vienas būdas atkeršyti už Kiją.

– Sulaukus mano amžiaus nebekeršijama...

Iš tikrųjų, jis buvo kažkoks pasikeitęs. Tolimas, atsiskyręs, tarytum kambaryje su ja būtų buvusi tiktai viena jo dalis. Jis išsitiesė ant žemės – kėdžių nebuvo. Ji taip pat atsigulė, šalia padėklo su opijumi.

– O jūs pats ką ketinate veikti? – paklausė ji.

Jis abejingai truktelėjo petį.

– Kamos dėka esu čia laisvas Vakarų meno istorijos dėstytojas... Matote, grįžtu prie pirmosios savo profesijos...

Apstulbusi jinai ieškojo jo žvilgsnio.

– Netgi dabar, – tarė, – kai mes esame politiškai nugalėti, kai mūsų ligoninės uždarytos, visose provincijose vėl formuojasi slapti būreliai. Mūsiškiai nebeužmirš, kad jų kančių priežastis – kiti žmonės, o ne ankstesni gyvenimai. Jūs sakėte: „Jie staiga pabudo iš trylika amžių trukusio miego ir daugiau nebeužmigs“. Taip pat sakėte, kad tie, kurie savo maištu užkrėtė tris šimtus milijonų vargdienių, nebuvo šešėliai kaip pro šalį einantys žmonės, – net jeigu jie sumušti, kankinami, negyvi...

Ji valandėlę patylėjo.

– Dabar jie negyvi, – tarė.

– Aš apie tai nuolatos galvoju, Maja. Čia kitas dalykas... Kijo mirtis – ne vien skausmas, ne vien permaina, tai... metamorfozė. Niekada labai nemylėjau pasaulio: su žmonėmis mane vėl susiejo Kijas, man jie egzistavo per jį... Nenoriu važiuoti į Maskvą. Ten būčiau menkas dėstytojas. Aš lioviausi gyventi marksizmu. Kijo akimis, tai buvo valia, ar ne? Bet, mano akimis, tai – neišvengiamybė, ir marksizmas man tiko, nes mano mirties baimė derėjo su neišvengiamybe. Mano širdyje baimės beveik nebeliko, Maja. Kai Kijas mirė, pasidariau abejingas savo mirčiai. Sykiu esu išvaduotas (išvaduotas!..) ir iš mirties, ir iš gyvenimo. Ką ten veikčiau?

– Galbūt vėl pasikeistumėte.

– Nebeturiu kito sūnaus prarasti.

Jis nemėgo pusiau vyriškų moterų. Ji prie jo priartėjo tik per meilę, kurią jis jai rodė dėl Kijo, per meilę, kurią Kijas jautė jai. Nors ta suniokota intelektuali meilė, tokia, kokią spėjo esant, jam buvo visai svetima. Kadaise jis mylėjo vieną japonę, nes mėgo švelnumą, nes meilė, jo akimis, buvo ne konfliktas, o patiklus mylimo veido stebėjimas, pačios giedriausios muzikos įsikūnijimas – širdį veriantis saldumas. Jis prisitraukė padėklą su opijum, pasiruošė pypkę. Nieko nesakydama ji pirštu jam parodė vieną iš artimų šlaitų: koks šimtas kulių senoviniu vergų judesiu, prisirišę per petį, traukė kažkokią sunkenybę, kurios nebuvo matyti.

– Taip, – tarė jis, – taip.

– Tačiau, – vėl prabilo po valandėlės, – saugokitės: jie pasirengę žūti už Japoniją.

– Ar dar ilgai?

– Ilgiau nei aš gyvensiu.

Žizoras išrūkė pypkę vienu patraukimu. Vėl pramerkė akis:

– Galima gyvenimą ilgai apgaudinėti, bet galiausiai jis iš mūsų padaro tai, kam ir esame sukurti. Kiekvienas senis yra prisipažinimas, pamąstykite pati, ir tokios daugybės žmonių senatvė tuščia todėl, kad tiek žmonių tuo buvo ir tai slėpė. Tačiau netgi ir tas nesvarbu. Žmonės turėtų žinoti, jog tikrovės nėra, jog yra tik kontempliacijos pasauliai – su opijumi arba be jo, – kur viskas bergždžia...

– Kur kontempliuojama kas?

– Galbūt niekas kitas, tik ši tuštybė... Tai daug.

Kijas buvo sakęs Majai: „Opijus turi didelę reikšmę mano tėvo gyvenime, bet aš savęs kartais klausiu, ar jis tą gyvenimą apibrėžia, ar pateisina tam tikras jėgas, kurios jam pačiam kelia nerimą..."

– Jeigu Čenas, – toliau kalbėjo Žizoras, – būtų gyvenęs nuošaly nuo revoliucijos, pagalvokit, tikrai, būtų užmiršęs savo žmogžudystes. Užmiršęs...

– Kiti nebūtų jų užmiršę. Po jo mirties įvyko du teroristų pasikėsinimai. Aš jo nepažinojau: jis nekentė moterų, bet, manau, nebūtų iš-

gyvenęs nuošaly nuo revoliucijos nė metų. Nėra savigarbos, kuri nesiremtų skausmu.

Jis beveik jos nesiklausė.

– Būtų užmiršęs... – pakartojo. – Po Kijo mirties aš atradau muziką. Vien tik muzika gali kalbėti apie mirtį. Dabar klausausi Kamos, kai jis skambina. O vis dėlto ką aš dar prisimenu (Žizoras daugiau kalbėjo sau, o ne Majai) be pastangų? Savo troškimus ir nerimą, pačią lemties naštą, savo gyvenimą, ar ne...

(Bet tuo metu, kai jūs vaduojatės iš savo gyvenimo, kiti Katovai dega kūryklose, kiti Kijai...)

Žizoro žvilgsnis, lyg pasekęs jo užmaršties judesį, nuklydo į lauką: anapus kelio daugiabalsis uosto darbo gaudesys, rodės, kartu su bangomis plūsta į švytinčią jūrą. Tas gaudesys visomis žmonių, laivų, keltuvų, automobilių, aktyvios minios pastangomis atliepė japoniško pavasario tviskėjimą. Maja galvojo apie Pejo laišką: kaip tik darbe, po visą rusų žemę siaučiant nuožmiam karui, daugybės žmonių, kuriems šis darbas buvo virtęs gyvenimu, valioje ir glaudėsi jo mirusieji. Dangus it saulė žėrė spindulius pro pušų tarpus; vėjas, švelniai lenkdamas šakas, pralėkė virš jų tysančių kūnų. Žizorui pasidingojo, kad vėjas perbėgo per jį tarytum upė, tarytum pats Laikas, ir pirmą kartą mintis, jog jame teka laikas, artinantis jį prie mirties, neatskyrė jo nuo pasaulio, bet darniai ir taikiai prisiejo. Jis žiūrėjo į kranų raizgalynę miesto pakraštyje, pašto ir keleivinius laivus bei valtis jūroje, žmonių dėmes kelyje. „Visi kenčia, – sakė jis sau, – ir kiekvienas kenčia todėl, kad galvoja. Iš esmės protas suvokia žmogų kaip amžiną būtybę, ir gyvenimo suvokimas yra niekas kitas, kaip amžinas nerimas. Nereikia mąstyti apie gyvenimą protu, reikia apie jį mąstyti su opijum. Kiek išnyktų šioje šviesoje paskirų kančių, jei išnyktų gebėjimas mąstyti..." Išsilaisvinęs nuo visko, net nuo to, kas yra būti žmogumi, jis su dėkingumu glostė savo pypkės kotą stebėdamas, kaip juda visos tos nepažįstamos būtybės, kurios po akinančia saule žengia mirties link, kiekviena slapčiausioje savo pačios kertelėje puoselėdama mirtiną parazitą. „Kiekvienas žmogus yra beprotis, – vėl pagalvojo jis, – bet kas yra žmogaus lemtis, jeigu ne gy-

venimas, kupinas pastangų suvienyti šį beprotį ir visatą..." Vėl išvydo Feralį, žemos lempos nušviestą sklidinoje rūko naktyje, išgirdo: „Kiekvienas žmogus svajoja būti dievu..."

Orą užtvindė penkiasdešimties sirenų gausmas: buvo šventės išvakarės ir darbas baigėsi. Kaskart prieš pasikeičiant uosto vaizdui, mažyčiai žmogeliukai it žvalgybos kateriai pasiekdavo kelią dešinėje, einantį į miestą, ir netrukus tolima tamsi minia jį užklodavo pypsint automobiliams: darbdaviai ir darbininkai kartu palikdavo darbą. Minia žygiavo lyg į ataką dideliu, neramiu maršu kaip ir paprastai, kai stebi ją iš nuotolio. Žizoras buvo matęs, kaip temstant bėga prie šaltinių gyvuliai: vienas, keletas, visi, genami prie vandens jėgos, nusileidusios kartu su tamsa; jo prisiminimuose opijus kosmiškam pakrikam gyvulių bėgimui teikė laukinės darnos, tuo tarpu visi žmonės, pasiklydę tolumoje kaukšint medpadžiams, jam atrodė bepročiai, atskirti nuo visatos, kurios širdis, plazdanti kažkur aukštai tvinksinčioje šviesoje, juos kėlė ir vėl metė į vienatvę kaip nežinomo derliaus grūdus. Labai aukštai virš tamsių pušų plaukė lengvi debesys ir pamažu nyko danguje; ir jam pasirodė, kad vienas iš jų tunto, kaip tik šis, reiškia žmones, kuriuos jis pažinojo ir mylėjo ir kurie buvo mirę. Žmonija tanki ir sunki, sunki kūnu, krauju, kančia, amžinai prilipinta prie savęs pačios kaip visa, kas miršta, tačiau net kraujas, net kūnas, net skausmas, net mirtis nyko ten aukštai šviesioje tarytum muzika tylioje naktyje: jis galvojo apie Kamos muziką, ir žmogaus skausmas, regėjos, kyla ir nyksta tarsi pati žemės giesmė; virš slypinčios jame ir plastančios lyg širdis ramybės jo paties skausmas iš lėto nėrė savo nežmogiškas rankas.

– Ar daug rūkote? – pakartojo ji.

Ji to jau klausė, bet jis neišgirdo. Žizoro žvilgsnis grįžo į kambarį.

– Manote, aš nenutuokiu, apie ką galvojate, ir manote, nežinau to geriau nei jūs? Net manote, kad man nebūtų lengva jūsų paklausti, kokia teise mane smerkiate?

Jo žvilgsnis stabtelėjo ties ja.

– Visai nenorite vaiko?

Ji neatsakė: šis visada karštas troškimas dabar jai atrodė išdavystė. Bet su siaubu stebėjo šį giedrą veidą. Jis išties grįžo jai iš mirties gelmių, svetimas kaip vieno tų bendrų duobių lavono. Kijo veikla liko įsirėžusi represijose, kurios užgriuvo išvargintą Kiniją, minios nerimastyje ir viltyje kaip tie ankstyvųjų imperijų įrašai upių tarpekliuose. Tačiau net senoji Kinija, kurią šie keli žmonės su griūties dundesiu negrįžtamai nusviedė į tamsybes, nebuvo labiau ištrinta iš pasaulio nei Kijo gyvenimo prasmė iš jo tėvo veido. Jis kalbėjo toliau:

– Iš manęs buvo išplėštas vienintelis dalykas, kurį aš mylėjau, o jūs norite, kad likčiau toks pat. Manote, jog mano meilė neprilygo jūsų meilei – jūsų, kurios gyvenimas netgi nepasikeitė?

– Kaip nepasikeičia kūnas gyvojo, kuris tampa mirusiuoju...

Jis paėmė jos ranką.

– Žinote posakį: „Reikia devynių mėnesių žmogui sukurti ir tik vienos dienos jam nužudyti". Mes tai žinojome, kiek vienas ir kitas galime tai žinoti... Paklausykite, Maja: reikia ne devynių mėnesių, žmogui sukurti reikia šešiasdešimties metų, šešiasdešimties metų pasiaukojimo, valios, daugybės... dalykų! Ir kai tas žmogus sukuriamas, kai jame nebelieka nieko iš vaikystės ir paauglystės, kai jis iš tikrųjų tampa žmogumi, tėra tinkamas numirti.

Ji priblokšta žiūrėjo į jį; jis vėl nukreipė žvilgsnį į debesis:

– Aš mylėjau Kiją, kaip mažai žmonių myli savo vaikus, jūs žinote...

Tebelaikė jos ranką: prisitraukė arčiau, suspaudė tarp delnų:

– Paklausykite, reikia mylėti gyvuosius, o ne mirusiuosius.

– Aš ten važiuoju ne mylėti.

Jis žvelgė į nuostabią saulės nužertą įlanką. Ji ištraukė ranką.

– Keršto kelyje, mieloji Maja, sutinkame gyvenimą...

– Tai ne priežastis jo šauktis.

Ji atsistojo, atsisveikindama padavė jam ranką. Bet jis suėmė delnais jos veidą ir pabučiavo. Paskutinę dieną ją taip pabučiavo Kijas, lygiai taip, ir nuo to laiko niekas nebuvo delnais apglėbęs jos galvos.

– Dabar aš beveik nebeverkiu, – su karčiu pasididžiavimu tarė ji.

ALBERT CAMUS

Maras

Romanas

Iš prancūzų kalbos vertė
ROŽĖ JANKEVIČIŪTĖ

Albert Camus

LA PESTE

Gallimard, 1947

I

Tiek pat yra pagrindo vieną kalinimo rūšį parodyti per kitą, kaip ir pavaizduoti bet kurį tikrai esantį dalyką pasigavus ką nors tokio, ko išvis nėra

Danielis Defo[1]

Keisti įvykiai, sudarantys šios kronikos siužetą, dėjosi 194... metais Orane. Visų nuomone, jie ten buvo ne vietoj, nes kiek pranoko tai, kas įprasta. Ir išties Oranas pažiūrėti paprastas miestas, niekas daugiau kaip Prancūzijos prefektūra Alžyro pakrantėje.

Pats miestas, būtina pripažinti, gražumu nepasižymi. Šiaip atrodo ramus, ir pastebėt, kuo skiriasi nuo galybės kitų prekybos miestų, įsikūrusių bet kurioj geografinėj platumoj, akiai reikia laiko. Kaip, sakysim, padėt skaitytojui įsivaizduot miestą be balandžių, be medžių ir sodų, kur nepasitaiko nei sparnų plazdenimo, nei lapų šiugždesio, žodžiu, vietą nei šiokią, nei tokią? Apie metų laikų pasikeitimą čia byloja tik dangus. Pavasarį skelbia vien oro kokybė arba pintinės gėlių, kurias mažmenininkai atgabena iš priemiesčių; tai pavasaris, parduodamas turgavietėse. Vasarą saulė degina perdžiūvusius namus, apnešdama sienas pilkais pelenais; tada teįmanoma gyvent užsidarinėjus langines. Rudenį priešingai – purvo tvanas. Gražios dienos ateina tik žiemą.

Norint susipažinti su kuriuo nors miestu, pravartu pasidairyti, kaip ten dirbama, kaip mylimasi ir kaip mirštama. Nedideliame mūsų mieste, matyt, dėl klimato poveikio, visi šie trys dalykai daromi kartu su ta pačia aistra ir išsiblaškiusia veido išraiška. Tai yra čia nuobodžiaujama ir žūtbūt stengiamasi įgauti bent kokius įpročius. Mūsų bendrapiliečiai daug dirba, bet visada tam, kad pralobtų. Jie ypač domisi prekyba, anot jų, pirmiausia rūpinasi verslo reikalais. Žinoma, nesvetimi jiems ir paprasti malonumai, jie mėgsta moteris, kiną, maudytis jūroj. Bet labai protingai daro atidėdami pasismagi-

nimus šeštadienio vakarui bei sekmadieniui, šiokiom dienom žiūri, kaip užsidirbt daug pinigų. Vakare, išėję iš savo kontorų, renkasi – visad tą pačią valandą – kavinėse, vaikštinėja tuo pačiu bulvaru arba sėdi savo namų balkonuose. Jaunesniųjų aistros audringos ir trumpos, o vyresniųjų ydos apsiriboja kriketomanų draugijomis, senų bičiulių pobūviais ir klubais, kur ant kortos statomos didžiulės sumos.

Be abejo, galima atkirsti, jog tai būdinga ne vien mūsų miestui, jog apskritai visi mūsų amžininkai tokie. Be abejo, nūdien atrodo visiškai natūralu, kad žmonės dirba nuo ryto ligi vakaro, o likusį jiems gyventi laiką geriau pragaišta prie kortų, kavinėj ar beplepėdami. Bet yra miestų ir kraštų, kur žmonėms kada ne kada kyla nujautimas, jog esama dar kažko kito. Šiaip jų gyvenimas nuo to nesikeičia. Bet nujautimas smilktelėjo, ir tai jau gerai. Tačiau Oranas iš pažiūros miestas be jokių nujautimų. Tad nėra reikalo apibūdinti, kaip pas mus mylimasi. Vyrai ir moterys arba bematant sudega nuo vadinamojo meilės akto, arba susisaisto dviese ilgu įpročiu. Tarp šių kraštutinumų dažnai nėra vidurio. Tai irgi nieko originalaus. Kaip kitur taip ir Orane dėl laiko ir minčių stokos mylimasi patiems to nežinant.

Kur kas originaliau, kad mūsų mieste ir numirti nelengva. Beje, „nelengva" ne tas žodis, teisingiau – „nepatogu". Visada menkas malonumas sirgti, bet yra miestų ir kraštų, kurie ligoje tave palaiko, kur galima, taip sakant, pasiduoti negalei. Ligonis nori švelnumo, atramos, tai natūralu. Bet Orane visai kas kita: klimato nenuosaikumai, sudarinėjamų sandėrių svarba, dekoracijos menkumas, greit užeinanti sutema ir pomėgių kokybė reikalauja geros sveikatos. Ligonį čia slegia baisi vienatvė. O pagalvokit, kaip turi jaustis tas, kuris lyg spąstuose laukia mirties už šimtų sienų, spragančių nuo karščio, kai tą pačią minutę visi tik šneka – telefonu ar kavinėse – apie įsakytinius vekselius, konosamentus ir diskontą. Tūlas supras, kiek nepatogumų gali suteikti mirtis, net ir šiuolaikinė, taip netikėtai ateinanti tokioje sausybėje.

Iš šių kelių pastabų turbūt susidarysit gan aiškų vaizdą apie mūsų miestą. Vis dėlto nedera nieko perdėti. Nors vieną dalyką pabrėžti verta: miesto ir jo gyvenimo banalumą. Bet sulig bent kokių įpro-

čių įgavimu dienos bėga sklandžiai. Kadangi mūsų mieste įpročiai tarpsta, tai, galima sakyti, viskas eina į gera. Šiuo požiūriu gyvenimas, žinoma, neduoda per daug peno aistroms. Tiek bent, kad netvarkos pas mus nėra. O mūsų gyventojus, tiesius, malonius ir veiklius, keliautojas visada pagrįstai gerbė. Be gražių vaizdų, be augmenijos, bedvasis mūsų miestas vis dėlto atrodo toks apsnūdęs, jog galiausiai užmigdo žmogų. Bet ne pro šalį pridurti, kad miestas prigijo tokiame peizaže, kokio niekur kitur nerasi, vidury plynaukštės, kurią supa spindinčios kalvos, priešais tobulų apybrėžų įlanką. Tik gaila, kad jis stovi atsukęs nugarą tai įlankai, ir, norint pamatyti jūrą, visada reikia eiti jos ieškoti.

Dabar lengvai pripažinsit, jog mūsų bendrapiliečiai niekaip negalėjo tikėtis to, kas atsitiko šių metų pavasarį; kaip vėliau supratom, tai buvo lyg ir pirmi ženklai toje virtinėje didelių įvykių, apie kuriuos pasišovėm rašyti kroniką. Kai kam tie faktai pasirodys visiškai natūralūs, o kitiems, atvirkščiai, – nepanašūs į tiesą. Bet kronikininkas, šiaip ar taip, neturi paisyti tokio prieštaringumo. Jo uždavinys tik pasakyti: „Šitai buvo“, kai jis žino, kad šitai buvo iš tiesų, kad nuo to vienaip ar kitaip priklausė daugybės žmonių gyvenimas ir yra tūkstančiai liudytojų, kurie pasvers savo širdyje, kiek teisingi jo žodžiai.

Kita vertus, pasakotojas, kurio vardas ilgainiui paaiškės, neturėtų nė mažiausios teisės imtis šio rūšies darbo, jei atsitiktinumas nebūtų jo įgalinęs surinkti tam tikro skaičiaus liudytojų parodymų ir jei, aplinkybėms susidėjus, jis pats nebūtų buvęs įtrauktas į visa tai, ką čia ketina nušviesti. Tatai ir leidžia jam imtis istoriko plunksnos. Suprantama, istorikas, net mėgėjas, visada apsirūpinęs dokumentais. Jais apsirūpinęs ir šios istorijos pasakotojas: pirmiausia tai jo paties liudijimas, paskui kitų liudijimai (mat vaidmuo, tekęs jam tuomet, davė progą rinkti šios kronikos veikėjų pasisakymus) ir pagaliau tekstai, pakliuvę vėliausiai jam į rankas. Jis nusistatęs prireikus semtis iš jų medžiagos ir naudotis jais savo nuožiūra. Jis nusistatęs dar... Bet gal jau laikas nuo paaiškinimų bei žodinių atsargos priemonių pereiti prie pasakojimo. Bent kiek detalesnio nušvietimo reikalauja pirmos tų keistų įvykių dienos.

Balandžio šešioliktosios rytą daktaras Bernaras Rijė, išėjęs iš savo kabineto, vos neužmynė ant nugaišusios žiurkės, gulinčios vidury laiptinės. Paspyrė ją atsainiai ir nusileido žemyn. Tačiau gatvėj jam dingtelėjo, kad žiurkei ten ne vieta, ir jis sugrįžo atgal įspėti namsargio. Tik pamatęs, kaip sureagavo senasis ponas Mišelis, geriau suvokė, koks neįprastas jo atradimas. Jam tik keista pasirodė, iš kur čia ta nugaišusi žiurkė, o namsargiui – jau skandalas. Pasakė griežtai ir tvirtai: name žiurkių nesą. Veltui daktaras jį įtikinėjo vieną aptikęs antro aukšto laiptinėje, ponas Mišelis laikėsi savo. Žiurkių name nesą, kas nors bus atnešęs ir padėjęs. Žodžiu, ant juoko.

Tą pačią dieną, vakare, Bernaras Rijė, prieš lipdamas į viršų, sustojo pasiieškoti rakto ir išvydo atkryvuojant iš koridoriaus tamsos didžiulę šlapią žiurkę. Ji stabtelėjo, lyg norėdama pasilaikyti tiesiai, leidos į daktarą, vėl stabtelėjo, sucypusi apsisuko aplink save ir sukniuso. Kraujas trykštelėjo iš pražiotų lūpų. Daktaras valandėlę įdėmiai žiūrėjo į ją, paskui užkopė į savo butą.

Ne žiurkė jam buvo galvoj. Kraujo čiurkšlė priminė svarbiausią rūpestį. Žmona, jau visi metai serganti, turi išvažiuoti į kalnų sanatoriją. Rado ją begulinčią miegamajame, kaip buvo prašęs. Ilsėjosi prieš vargingą kelionę. Šypsojo.

– Jaučiuosi puikiai, – tarė ji.

Daktaras žiūrėjo į pasigręžusį jo pusėn veidą, nušviestą galvūgalio lempos. Trisdešimtmetės žmonos veidas, kad ir sunykęs nuo ligos, jam vis atrodydavo jaunatviškas dėl tos vienos šypsenos.

– Pamiegok, jei gali, – tarė jis. – Slaugė ateis vienuoliktą, ir aš judvi nuvešiu į dvyliktinį traukinį.

Pabučiavo vilgšną kaktą. Šypsena jį nulydėjo iki durų.

Balandžio septynioliktąją, aštuntą valandą ryto, namsargis susistabdė beišeinantį daktarą ir pasiskundė, jog kažkas iškrėtęs negražų juoką, padėjęs tris nebegyvas žiurkes vidury koridoriaus. Matyt, sugautos dideliais slastais, nes paplūdusios krauju. Namsargis pastoviniavo tarpdury, suėmęs žiurkes už letenų, galgi nedorėliai išsiduos piktu kvatojimu. Bet nieko panašaus neatsitiko.

– O, aš juos pričiupsiu! – sakė ponas Mišelis.

Suintriguotas Rijė nusprendė pradėti vizitaciją nuo miesto pašalių, kur gyvena patys neturtingieji jo pacientai. Atmatos iš ten surenkamos daug vėliau, ir daktaro automobilis, riedėdamas tiesiais dulkėtais takais, užkliudydavo dėžes šaligatvio pakrašty. Pervažiavęs išilgai vieną tokią gatvę, suskaičiavo bent tuziną negyvų žiurkių, numestų ant daržovių liekanų ir nešvarių skudurų.

Pirmą savo ligonį rado lovoje, kambary nuo gatvės pusės, kuris atstojo ir valgomąjį, ir miegamąjį. Tai buvo senis ispanas šiurkštaus, raukšlių išvagoto veido. Priešais save, ant apkloto, turėjo pasidėjęs du puodus žirnių. Kai daktaras įėjo, ligonis iš pusiaugulos padėties atvirto aukštielninkas, krioguodamas ir kvapstydamasis kaip senas astmatikas. Žmona įnešė dubenį.

– Tai ką, daktare, – tarė senis, kai jam leido vaistus, – jos lenda lauk, matėt?

– Taigi, – tarė žmona, – kaimynas rado tris.

Senis trynėsi rankas.

– Jos lenda lauk, visose šiukšlinėse jų galima pamatyt, badas bus!

Paskui Rijė nesunkiai konstatavo, kad visas kvartalas tik ir kalba apie žiurkes. Baigęs lankyti ligonius, parvažiavo namo.

– Jums atėjo telegrama, užnešiau į viršų, – tarė ponas Mišelis.

Daktaras pasiteiravo, ar matęs dar žiurkių.

– O, ne! – atsakė namsargis. – Aš seku, supranti tamsta. Ir tie kiaulės daugiau nedrįsta.

Telegrama buvo iš motinos: ji rytoj atvažiuoja. Pašeimininkaus, kol nebus ligoninės. Įėjęs daktaras jau rado slaugę. Žmona stovėjo apsivilkusi kostiumėliu, pasidažiusi. Jis jai nusišypsojo.

– Puiku, – tarė, – labai puiku.

Po valandėlės jie jau buvo stotyje. Jis įsodino ją į miegamąjį vagoną. Ji apžiūrėjo kupė.

– Mums tai per brangu, ar ne?

– Taip reikia.

– Kas čia per istorija su žiurkėmis?

– Nežinau. Keisti dalykai dedasi, bet praeis.

Paskui skubomis ją atsiprašė, kad neprižiūrėjęs jos geriau, kad buvęs labai neatidus. Ji papurtė galvą, lyg prašydama liautis apie tai kalbėjus. Bet jis dar pridūrė:

– Viskas bus geriau, kai grįši. Pradėsim kitaip gyventi.

– Taip, – tarė ji spindinčiom akim, – pradėsim kitaip gyventi.

Ir tuoj nusisuko nuo jo ir ėmė žiūrėti pro langą. Perone skubėjo, stumdėsi žmonės. Pasigirdo garvežio šnypštimas. Rijė pašaukė žmoną vardu ir, kai ji atsigręžė, pamatė, kad veidas ašarotas.

– Nereikia, – tarė jis meiliai.

Pro ašaras vėl nušvito šypsena, kiek iškreipta. Giliai atsidususi, žmona tarė:

– Eik jau, viskas bus gerai.

Jis prispaudė ją prie savęs. Ir dabar, jau stovėdamas perone, nieko daugiau nematė, tik jos šypseną anapus stiklo.

– Prašom saugotis, – tarė jis.

Bet ji negalėjo girdėti jo žodžių.

Stoties perone, prie pat durų, Rijė susidūrė su ponu Otonu, tardytoju, kuris vedėsi už rankos sūnelį. Daktaras pasiteiravo, ar jis kur važiuojąs. Ponas Otonas, ilgas, juodais rūbais, panėšėjo iš dalies į didžiūną, senoviškai tariant, iš dalies į laidotuvių biuro tarnautoją. Jis atsakė maloniai, bet trumpai:

– Laukiu ponios Oton. Ji išvykusi pareikšti pagarbos mano giminei.

Sušvilpė garvežys.

– Žiurkės... – prabilo tardytojas.

Rijė buvo bežengiąs traukinio link, bet vėl pasisuko į duris.

– A, nieko čia tokio, – atsakė jis.

Iš to momento jam atminty išliko tik ėjęs pro šalį šiukšlininkas su pilna dėže nugaišusių žiurkių po pažastim.

Tą pačią dieną, popiet, prieš pradėdamas konsultuoti ligonius, Rijė priėmė jauną vyrą, kaip buvo pasakyta, žurnalistą, jau rytą jo ieškojusį. Vadinosi Raimonas Ramberas. Buvo nedidelio ūgio, plačiapetis, ryžtingo veido, šviesių mąslių akių, vilkėjo sportišku kostiumu ir atrodė iš tų, kuriems gyvenime klojasi. Jis tiesiai pasisakė, ko atėjęs.

Vienam dideliam Paryžiaus dienraščiui atliekąs arabų gyvenimo sąlygų tyrimą ir norįs gauti iš daktaro žinių apie jų sanitarinę būklę. Rijė atsakė jam, kad būklė nekokia. Bet, prieš leisdamasis į tolesnį pokalbį, norįs žinoti, ar žurnalistas galės parašyti tiesą.

– Aišku, – atsakė tas.

– Aš noriu pasakyti, ar galėsit paskelbti visišką pasmerkimą?

– Visišką – ne, turiu pripažinti. Bet manau, kad tai daryti nėra pagrindo.

Rijė maloniai atsakė, kad išties tai daryti nesą pagrindo, pateikęs šį klausimą tik norėdamas sužinoti, ar Rambero liudijimas gali būti be išlygų, ar negali.

– Pripažįstu tik liudijimus be išlygų. Taigi jūsų liudijimo neparemsiu savo žiniomis.

– Kalbat kaip Sen Žiustas[2], – tarė žurnalistas šypsodamas.

Nekeldamas balso, Rijė atsakė nieko nežinąs, kaip kalbėjo Sen Žiustas, tik pats jis kalbąs kaip žmogus, kuris, nors ir pavargęs nuo pasaulio, kuriame gyvena, tačiau užjaučia į save panašius ir savo ruožtu yra tvirtai nusistatęs nesitaikstyti su neteisybe ir nuolaidomis. Ramberas susigūžęs žvelgė į daktarą.

– Manau, kad jus suprantu, – pagaliau tarė jis stodamasis.

Daktaras jį palydėjo iki durų.

– Esu dėkingas, kad taip žiūrite į tuos dalykus.

Ramberas lyg ir nekantriai tarė:

– Taip, aš suprantu, atleiskit už sutrukdymą.

Daktaras paspaudė jam ranką ir pasakė, kad išeitų įdomus reportažas paskelbus, kiek nugaišusių žiurkių šiuo metu rasta mieste.

– O! – sušuko Ramberas. – Tas klausimas man rūpi.

Septynioliktą valandą daktaras vėl išėjo lankyti ligonių ir laiptuose sutiko jaunyvą stambų vyrą impozantiško įdubusiais skruostais veido su tankiais antakių užkardais. Keliskart jį buvo matęs pas ispanus šokėjus, gyvenančius viršuj šitame pačiame name. Žanas Taru traukė cigaretę stebėdamas ant pakopos, prie jo kojų, konvulsingai besibaigiančią žiurkę. Pakėlė į daktarą pilkas akis, pažiūrėjo ramiai,

kiek primygamai, pasilabino ir pridėjo, kad tas žiurkių pasirodymas – keistas dalykas.

– Taip, – atsakė Rijė, – bet vis dėlto erzinantis.

– Tam tikra prasme, daktare, tik tam tikra prasme. Tiesiog niekuomet nieko panašaus nesame matę, štai ir viskas. Bet, mano nuomone, tai įdomu, taip, būtent įdomu.

Taru susibraukė aukštyn plaukus, vėl žvilgtelėjo į žiurkę, jau sustingusią, paskui nusišypsojo:

– Bet apskritai, daktare, tesižino namsargis.

Namsargį daktaras kaip tik išvydo prie išorinių durų, atsišliejusį sienos; paprastai tamsraudonis jo veidas reiškė bejėgiškumą.

– Taip, žinau, – atsakė senis Mišelis daktarui, kai tas pranešė apie naują atradimą. – Dabar po dvi ir po tris pasitaiko. Bet ir kituose namuose tas pat.

Jis atrodė prislėgtas ir susirūpinęs. Mašinaliu gestu trynėsi kaklą. Rijė pasiteiravo, kaip laikosi. Nusiskųsti, aišku, negalįs. Tik kažko kaip nesavas. Ramybės nėra, štai kas jį turbūt kankiną. Tos žiurkės jį priveikusios, viskas būtų gerai, jei tik jos išnyktų.

O rytojaus rytą, balandžio aštuonioliktąją, daktaras, parsivežęs motiną iš stoties, išvydo poną Mišelį dar daugiau susigraužusį: dešimtim žiurkių nukloti laiptai nuo rūsio iki aukšto. Jų pilnos gretimų namų šiukšlinės. Daktaro motina išklausė naujieną nesistebėdama.

– Tokių dalykų pasitaiko.

Ji buvo nedidukė, pasidabruota galva, tamsių malonių akių.

– Džiaugiuosi tave matydama, Bernarai, – kalbėjo ji. – Žiurkės prieš tai niekis.

Daktaras jai pritarė; su ja iš tiesų viskas visuomet atrodydavo lengva.

Vis dėlto paskambino pažįstamam komunalinės deratizacijos tarnybos direktoriui. Ar girdėjęs apie žiurkes, pulkais lendančias lauk gaišti? Direktorius Mersjė girdėt girdėjęs, netgi jo įstaigoje, įsikūrusioje netoli krantinių, koks penkiasdešimt rasta. Tačiau kažin ar čia taip jau rimta. Rijė negalįs nieko tikro pasakyti, tik manąs, kad deratizacijos tarnyba turėtų įsikišti.

– Taip, – atsakė Mersjė, – kai bus įsakyta. Jeigu manai, kad iš tiesų verta dėl to imtis žygių, pasistengsiu gaut įsakymą.

– Dėl to visada verta imtis žygių, – atsakė Rijė.

Mat ateinanti tarnaitė ką tik buvo sakiusi, kad didelėje gamykloje, kur dirba jos vyras, surinkta keli šimtai nugaišusių žiurkių.

Šiaip ar taip, apie tą laiką mūsų bendrapiliečiai sunerimo. Pradedant balandžio aštuonioliktąja, gamyklos ir sandėliai iš tikrųjų išmetė šimtus žiurkių lavonų. Kartais net reikėdavo jas pribaigti, taip ilgai nenusigaluodavo. Bet mieste, nuo pačių toliausių pašalių iki centro, visur, kur daktaras Rijė praeidavo, visur, kur spiesdavosi mūsų bendrapiliečiai, žiurkės krūvomis laukdavo šiukšlinėse ar ilgomis voromis latakuose. Vakarinė spauda griebėsi reikalo tą pačią dieną ir klausė, ar municipalitetas ketina ar neketina veikti ir kokių skubių priemonių numatė imtis savo valdiniams nuo tos bjaurios invazijos apsaugoti. Municipalitetas neturėjo jokių ketinimų ir visiškai nieko nebuvo numatęs, tik sušaukė posėdį pasitarti. Deratizacijos tarnybai buvo duotas įsakymas kas rytą, auštant, surinkti nugaišusias žiurkes ir dviem tarnybiniais furgonais nugabenti į atmatų krosnį sudeginti.

Bet paskesnėmis dienomis padėtis pablogėjo. Surankiotų graužikų skaičius augo, ir kas rytą derlius gausėjo. Į ketvirtą dieną žiurkės ėmė lįsti lauk ir pulkais gaišti. Iš sandėliukų, iš pusrūsių, iš rūsių, iš nutekamųjų griovių jos iškopdavo ilgomis svirduliuojančiomis voromis tam, kad, dienos šviesoje pasitampiusios ir apsisukusios vietoj, išgaištų kur netoli žmonių. Naktį koridoriuose ir gatvelėse aiškiai būdavo girdėti jų cypavimas prieš galą. Rytą priemiesčiuose būdavo aptinkama net latake betysančių žiurkių su kraujo vainikėliu ant smailo snukio, tai išputusių ir pūvančių, tai sustingusių, ir dar su stačiais ūsais. Pačiame mieste jų irgi pasitaikydavo krūvutėmis laiptinėse ar kiemuose. Atšliaužsaid ir pavieniui gaišti į administracijų holus, į mokyklų kiemelius, kartais į kavinių terasas. Mūsų bendrapiliečiai apstulbdavo užtikę jas labiausiai žmonių lankomose miesto vietose. Tarpais būdavo išniekinami bulvarai, Ginklų aikštė, Pajūrio promenada. Auštant nuo tų stipenų apvalytas miestas per dieną pamažu vėl jų prisipildydavo, ir gausesniais

kiekiais. Taip pat dažnam naktiniam praeiviui pasitaikydavo ant šaligatvių pajust po kojom tamprią, dar tik lavonėjančią masę. Sakytum pati žemė, ant kurios pastatyti mūsų namai, valėsi nuo blogų syvų, leido muštis į paviršių šunvotėms ir kraujuotiems pūliams, ėdantiems ją iš vidaus. Tik pagalvokit, kaip turėjo apstulbti nedidelis mūsų miestas, iki tol ramus, kokį sukrėtimą jis gavo patirti per kelias dienas; tai palyginti galima su žmogum, kuris buvo sveikas, gerai jautėsi, bet staiga jam ėmė tirštėti kraujas, ir viskas apsivertė aukštyn kojom!

Dalykai pažengė taip toli, kad Infdoko agentūra (informacija, dokumentacija, visokia informacija bet kuria tema) pranešė per radiją, per savo nemokamų žinių valandėlę, jog vien tik balandžio dvidešimt penktąją surinkta ir sudeginta 6231 žiurkė. Šis skaičius, aiškiai įprasminęs kasdieninį reginį, kuris dėjosi miesto akivaizdoj, padidino sąmyšį. Iki tol buvo tik nusiskundžiama bjauroku atsitiktinumu. O dabar apsižiūrėta, jog šis fenomenas, – nors dar nebuvo galima nustatyti, nei kiek jis išplitęs, nei kas jį sukėlė, – darosi kažkoks grėsmingas. Vien astmos kamuojamas senis ispanas tolydžio trynėsi rankas ir kartojo senatviškai džiaugdamasis: „Jos lenda lauk, jos lenda lauk“.

O jau balandžio dvidešimt aštuntąją, Infdokui pranešus, kad žiurkių surinkta apie 8000, susirūpinimas mieste pasiekė aukščiausią laipsnį. Pasigirdo reikalavimas imtis radikalių priemonių, priekaištai valdžiai, o kai kurie pajūrio vilų savininkai šnekėjo jau ten pasitrauksią. Bet rytojaus dieną agentūra pranešė, kad fenomenas staigiai liovėsi ir deratizacijos tarnyba tesurinko nedidelį kiekį nugaišusių žiurkių. Miestas su palengvėjimu atsikvėpė.

Ir kaip tik tą pačią dieną, per pietus, daktaras Rijė, privažiavęs automobiliu prie savo namų, gatvės gale pamatė poną Mišelį: žengė jis sunkiai, nuleidęs galvą, išskėtęs rankas ir kojas it žaislinis pajacas. Laikėsi įsikibęs kunigo, pažįstamo daktarui. Tai buvo tėvas Panlu, mokytas ir kovingas jėzuitas, didžiai gerbiamas mūsų mieste netgi tų, kurie abejingi religijos dalykams. Jis luktelėjo jų. Senio Mišelio akys blizgėjo. Kvėpavimas buvo švilpčiojantis. Nekaip jaučiąsis, norėjęs

pakvėpuoti grynu oru. Bet aštrūs skausmai kakle, pažastyse, kirkšnyse privertę grįžti ir prašyti tėvą Panlu pagalbos.

– Tose vietose patinę, – tarė jis. – Vos begaliu pasijudint.

Iškišęs ranką pro dureles, daktaras pirštu perbraukė atkištą Mišelio kaklą prie pagrindo: ten buvo susidaręs lyg koks stavarys.

– Atsigulkit, pasimatuokit temperatūrą, pavakare aplankysiu.

Namsargiui nuėjus, Rijė paklausė tėvą Panlu, ką manąs apie šitą istoriją su žiurkėmis.

– O! – tarė tėvas Panlu. – Matyt, prasideda epidemija, – ir jo akys nušvito pro apvalius akinius.

Kai Rijė papusryčiavęs paėmė dar kartą perskaityti iš sanatorijos gautą telegramą, kad žmona atvykusi, sučirškė telefonas. Skambino vienas iš jo senų pacientų, merijos tarnautojas, ilgai sirgęs aortos susiaurėjimu. Kadangi buvo neturtingas, Rijė jį gydė nemokamai.

– Taip, jūs mane prisimenat. Bet kreipiuos ne dėl savęs. Skubiai ateikit, kažkas atsitiko mano kaimynui.

Kalbėjo uždususiu balsu. Rijė pagalvojo apie namsargį ir nusprendė jį paskui apžiūrėti. Po kelių minučių jis jau buvo miesto pakrašty ir žengė pro duris į žemą namą Federbo gatvėj. Palypėjęs vėsiais dvokiančiais laiptais, pamatė tarnautoją Žozefą Graną, besileidžiantį jo pasitikti. Tai buvo kokių penkiasdešimties metų vyras geltonais ūsais, ilgas, gunktelėjęs, siaurų pečių, liesų galūnių.

– Jau geriau, – tarė jis prieidamas prie Rijė, – bet maniau, kad baigta.

Jis nusišnypštė. Trečiame – paskutiniame – aukšte, ant kairiųjų durų Rijė perskaitė užrašą raudona kreida: „Įeikite, aš pasikoriau".

Juodu įėjo. Nuo palubėje kabančios lempos karojo virvė, ties ja kėdė buvo apversta, stalas nustumtas į kampą. Bet kilpa karojo tuščia.

– Ištaukiau pačiu laiku, – dėstė Granas, kuris, rodos, visada rinkdavo žodžius, nors kalbėdavo paprasčiausia kalba. – Aš kaip tik ėjau lauk ir išgirdau bildesį. Kai pamačiau užrašą, pamaniau, kad tai, na, kaip čia jums paaiškinus, pokštas. Bet kaimynas suvaitojo keistai, netgi, sakyčiau, kraupiai.

Granas pasikrapštė galvą.

– Mano supratimu, tokia operacija turėtų būti skausminga. Aš, žinoma, įėjau.

Pastumtos durys atsivėrė į šviesų, tik menkai apstatytą kambarį. Varinėje lovoje gulėjo nedidukas apvalainas vyriškis. Jis sunkiai dūsavo ir žiūrėjo į juos krauju pasruvusiomis akimis. Daktaras stabtelėjo. Pro ligonio dūsavimą jam lyg pasigirdo, kad cypsi žiurkės. Bet po kampus niekas nešmižinėjo. Rijė priėjo prie lovos. Slanksteliai visi sveiki, krista ne iš aukštokai ir ne per daug staigiai. Savaime suprantama, nedidelė asfiksija yra. Reikėtų turėti rentgenogramą. Daktaras suleido ligoniui kamparo aliejaus ir pasakė, kad po kelių dienų viskas praeis.

– Ačiū jums, daktare, – tarė vyriškis prikimusiu balsu.

Rijė pasiteiravo, ar Granas paskambinęs į komisariatą, ir tarnautojas sutriko:

– O, ne, ne! Aš maniau, kad svarbiau...

– Aišku, – pertarė jį Rijė. – Aš pats tai padarysiu.

Bet tą akimirką ligonis subruzdo, atsisėdo lovoje ir užtikrino, kad nereikia, visai gerai jaučiasi.

– Prašom nusiraminti, – tarė Rijė. – Menkniekis, patikėkit, bet pranešti turiu.

– O! – suvaitojo anas.

Krito aukštielninkas ir pravirko kūkčiodamas. Granas, papešiojęs savo ūsą, priėjo prie lovos.

– Na, būkit supratingas, pone Kotarai. Daktaras, reikia manyti, už tai atsako. Jeigu jūs, pavyzdžiui, panūstumėt dar sykį...

Bet Kotaras proverksmiais pasakė niekuomet daugiau to nedarysiąs, jam tą mirksnį buvo pasimaišęs protas, ir vieno dalyko tenorįs – ramybės. Rijė išrašė jam receptą.

– Gerai. Tegul taip ir bus. Po poros dienų vėl užeisiu. Tik nebedarykit kvailysčių.

Laiptinėje jis pasakė Granui, kad apie tą įvykį turįs pranešti, bet paprašysiąs komisarą apklausti žmogų ne anksčiau kaip po dviejų dienų.

– Šiąnakt reikėtų prie jo pabudėti. Ar jis turi šeimą?

– Šeimos nepažįstu. Bet ir aš galiu jį prižiūrėti.

Papurtęs galvą, pridūrė:

– Matot, negalėčiau pasakyt, kad ir jį gerai pažįstu. Bet reikia pagelbėti vienas kitam.

Koridoriuje Rijė mašinaliai apžvelgė kampus ir paklausė Graną, ar žiurkės visiškai dingusios iš jo kvartalo. Tarnautojas atsakė nieko nežinąs. Girdėt girdėjęs apie tą istoriją su žiurkėmis, bet kvartalo paskalomis per daug nesidomįs.

– Turiu savo rūpesčių, – tarė jis.

Rijė jau spaudė jam ranką. Reikėjo dar aplankyt namsargį ir parašyt laišką žmonai.

Vakarinių laikraščių pardavėjas šūkavo, kad žiurkių invazija sustabdyta. Bet savo ligonį daktaras rado išsisvėrusį iš lovos; viena ranka buvo susiėmęs pilvą, antra – kaktą ir, smarkiai žiaukčiodamas, vėmė rausvą tulžį į atmatų bidoną. Nusigalavęs, visai be kvapo, namsargis pagaliau vėl atsigulė. Temperatūros turėjo trisdešimt devynis su puse, kaklo limfmazgiai, taip pat sąnariai buvo ištinę, ant šono plėtėsi dvi juosvos dėmės. Dabar jis skundėsi vidaus skausmais.

– Degina, – kalbėjo, – degina mane ta bjaurybė.

Jis votulojo žodžius pilku apnašu apsitraukusioje burnoje ir gręžė į daktarą išsprogusias akis, pilnas ašarų, nes galvą jam skelte skėlė. Jo žmona išgąstingai stebėjo bežadį Rijė.

– Daktare, kas jam yra?

– Maža kas gali būti. Kol kas nieko tikro negaliu pasakyti. Iki vakaro dieta ir kraują valantieji vaistai. Ir tegul kuo daugiau geria.

Namsargį išties kamavo troškulys.

Parėjęs Rijė paskambino savo kolegai Rišarui, vienam žymiausių miesto gydytojų.

– Ne, – atsakė Rišaras, – nieko ekstraordinariško man nepasitaikė.

– Nei karščiavimo su vietiniais uždegiminiais reiškiniais?

– O taip, buvo pora smarkaus limfmazgių uždegimo atvejų.

– Anormalu?

– Hm, – atsakė Rišaras, – žinot, žodis „normalu“...

Šiaip ar taip, vakare namsargis turėjo keturiasdešimt laipsnių karščio, kliedėjo, skundėsi žiurkėmis. Rijė ryžosi fiksuoti abscesą. Pajutęs terpentino deginimą, ligonis sustaugė: „O bjaurybės!“

Limfmazgiai buvo dar daugiau padidėję, čiupinėjant kieti, sumedėję. Namsargio žmona ėjo iš proto.

– Budėkit, – paliepė jai daktaras, – ir, jei reikės, pašaukit mane.

Rytojaus dieną, balandžio trisdešimtąją, jau šiltas brizas gairino drėgną žydrynę. Jis nešė žiedų kvapą iš toliausių pakraščių. Skambiau, linksmiau, rodos, aidėjo gatvės tą rytą. Mūsų nedideliam miestui, atsikračiusiam neaiškios baimės, kuri kaustė jį visą savaitę, su šia diena išaušo pavasaris. Rijė, ir tas, nuramintas žmonos laiško, lengvai nubėgo žemyn pas namsargį. Jam išties paryčiu temperatūra nukrito iki trisdešimt aštuonių. Nusilpęs ligonis šypsojo lovoje.

– Jam geriau, ar ne, daktare? – paklausė žmona.

– Dar luktelkim.

Tačiau vidurdienį karštis ūmai pašoko iki keturiasdešimties, ligonis be perstogės kliedėjo, vėl vėmė. Kaklo limfmazgiai čiuopiami skaudėjo, ir atrodė, kad ligonis riečia galvą norėdamas ją turėti kiek galima toliau nuo kūno. Lovūgaly sėdinti žmona, uždėjusi ant apkloto rankas, švelniai laikė jo kojas. Ji žiūrėjo į Rijė.

– Klausykit, – tarė jai daktaras, – jį reikia izoliuoti ir bandyti gydyti nepaprastosiomis priemonėmis. Aš skambinu į ligoninę, ir mudu jį ten nuvežam sanitarine mašina.

Po poros valandų daktaras ir žmona sėdėjo palinkę prie ligonio sanitarinėje mašinoje. Iš jo burnos, nusėtos grybiškom apnašom, sklido žodžių nuotrupos: „Žiurkės!“ Pažaliavęs, vaškinėm lūpom, pamėlusiais vokais, švankšdamas, limfmazgių iškėtotom rankom kojom, jis spaudėsi į gulto dugną, lyg norėdamas juo užsivožti ar lyg kas iš po žemių jį visąlaik būtų vadinęs, ir duste duso nematomo svorio slegiamas. Žmona verkė.

– Daktare, ar vilties nebėra?

– Jis mirė, – atsakė Rijė.

Namsargio mirtis, galima sakyti, užbaigė tą laikotarpį, pilną nerimą keliančių ženklų, ir pradėjo naują, santykinai sunkesnį, kur pirmų dienų nuostaba pamažu virto panika. Mūsų bendrapiliečiai niekad nė manyti nebūtų pamanę – nūnai jie tai įsisąmonino, – kad nedidelis mūsų miestas galėtų būti toji vieta, specialiai skirta žiurkėms dvėsti saulėje ir namsargiams keipti nuo kažkokių keistų ligų. Šiuo atžvilgiu jie apskritai klydo, ir jų pažiūros prašyte prašėsi peržiūrimos. Jei viskas tuo būtų apsiriboję, įpročiai, be abejo, būtų paėmę viršų. Tačiau ir kitiems mūsų bendrapiliečiams – ne vien sargams bei vargšams – teko patraukti tuo keliu, kuriuo pirmas leidosi ponas Mišelis. Būtent nuo tada juos apniko baimė, o su ja ir mintys.

Tačiau prieš imdamasis smulkiai dėstyti naujuosius įvykius, pasakotojas mano būsiant naudinga pateikti apie tą laikotarpį dar ir kito liudytojo nuomonę. Žanas Taru – jau buvome jį sutikę šio pasakojimo pradžioje – atsirado Orane prieš keletą savaičių ir visą tą laiką gyveno viename dideliame viešbutyje miesto centre. Pažiūrėti atrodė gan pasiturintis, kad gyventų iš savo pajamų. Nors mieste pamažu pasidarė savas, tačiau niekas nebūtų pasakęs, nei iš kur, nei ko jis čia atvyko. Jį buvo galima matyti visose viešose vietose, o nuo pirmų pavasario dienų – daugiausia paplūdimiuose, dažnai ir aiškiai su pasitenkinimu plaukiojantį. Gerulis, amžinai su šypsena lūpose jis, rodos, nesišalino jokių normalių malonumų, tačiau jų vergas nebuvo. Iš tikrųjų buvo žinomas vienui vienas jo įprotis – nuolatinis svečiavimasis pas ispanus šokėjus ir muzikantus, kurių mūsų mieste netrūko.

Šiaip ar taip, jo užrašų knygelės irgi sudaro kažką panašaus į sunkiojo laikotarpio kroniką. Tiktai kroniką labai savotišką, kurioje, atrodo, linkstama į menkinimą. Akį metus, galima pamatyti, kad Taru visa gudrybė – stebėti daiktus ir žmones pro storąjį binoklio galą. Žodžiu, visuotinėje sumaištyje jis pasiskyrė sau uždavinį rašyti istoriją apie tai, kas neistoriška. Žinoma, galima apgailestauti tokį išankstinį nusistatymą ir įtarti rašantįjį širdies kietumu. Ir vis dėlto šios užrašų knygelės gali suteikti to laikotarpio kronikai daugybę antraeilių, tačiau savotiškai svarbių detalių; jau vien dėl jų keistumo neišeitų per daug skubotai pasmerkti šį įdomų personažą.

Pirmutinės Žano Taru pastabos pažymėtos jo atvykimo į Oraną data. Nuo pat pradžios justi kažkoks keistas pasitenkinimas atsidūrus tokiame savaime bjauriame mieste. Čia smulkiai aprašyti du bronziniai liūtai, merijos pažiba, nešykštėta gerų žodžių negražiems namams be medžių bei absurdiškam miesto planui. Dar įterpta dialogų, nugirstų tramvajuose ir gatvėse, bet jie nekomentuojami, išimtį sudaro tik vienas paskesnis pokalbis apie kažkokį Kaną. Taru girdint, du tramvajų konduktoriai tarpusavy šnekėjo:

– Tu gerai pažinojai Kaną? – paklausė vienas.

– Kaną? Ar tą dičkį, su juodais ūsais?

– Tą patį. Jis buvo iešmininkas.

– Kaipgi nepažinosiu!

– Tai va, jis mirė.

– Vaje! O kada?

– Po tos žiurkių istorijos.

– Še tai tau! O kas jam buvo?

– Gerai nežinau. Karščiavo. Be to, ne iš stipriųjų buvo. Pažastyse šunvotės augo. Neišlaikė žmogelis.

– O atrodė kaip visi.

– Ne, jis buvo silpnų plaučių ir griežė miesto orkestre. Visą laiką pūsdamas kornetą, sveikas nebūsi.

– Ak, ligotam nėr ko pūsti korneto, – užbaigė antras.

Keliais sakiniais perteikęs tą pašnekesį, Taru savęs klausė, kuriems galams Kanas įstojo į miesto orkestrą aiškių aiškiausiai savo nenaudai ir kokie slapti motyvai vertė jį rizikuoti gyvybe dėl sekmadieninių paradų.

Paskui Žaną Taru, regis, palankiai nuteikdavo viena scena, dažnai vykstanti priešiniame balkone. Taru kambario langas išties žvelgė į skerstgatvį, kur pasienių šešėly murksodavo katės. Bet kasdien, po pusryčių, tomis valandomis, kai visas miestas leipdavo nuo kaitros, balkone anapus gatvės pasirodydavo mažas senis baltais, glotniai sušukuotais plaukais, atlašus, griežtas, kaip ir dera vilkinčiam kariško sukirpimo drabužiais. Meiliai, bet sykiu išdidžiai jis šaukda-

vo „kic, kic“. Katės pakeldavo apsiblaususias akis, bet iš vietos nesijudindavo. Senis plėšydavo smulkiais kąsneliais popierių, ir gyvuliai, suvilioti baltų peteliškių lietaus, ateidavo į vidurį gatvės, neryžtingai tiesdami letenas paskutinių popiergalių link. Tada mažasis senis imdavo smagiai ir tiksliai spjaudyti ant kačių. Pataikęs apspjauti, kikendavo.

Žodžiu, atrodė, kad Taru buvo galutinai sužavėtas komercinio pobūdžio miestu, kurio išvaizdą, judrumą, netgi malonumus, regis, diktavo prekybos poreikiai. Tas savotiškumas (toks terminas vartojamas užrašų knygelėse) susilaukė Taru pritarimo, ir viena jo giriamųjų pastabų netgi baigėsi šūksniu: „Pagaliau!“ Tai vienintelės vietos, kur atvykėlio pastabos, pažymėtos šia data, rodos, įgavo asmeniškumo. Tiktai sunku nustatyti, kiek jos svarbios ir rimtos. Taip antai nušvietęs, kad dėl aptiktos nugaišusios žiurkės viešbučio kasininkas įvėlė klaidą jo sąskaitoje, Taru pridėjo ne tokia aiškia rašysena kaip paprastai: „Klausimas: kaip elgtis norint neprarasti savo laiko? Atsakymas: pajausti visą laiko ilgumą. Būdai: leisti dienas dantų gydytojo laukiamajame ant nepatogios kėdės; būti savo balkone ištisą sekmadienio popietę; klausytis pranešimų nesuprantama kalba; rinktis ilgiausius ir be ištaigos geležinkelio maršrutus ir, žinoma, važiuoti stačiam; stovėti eilėje prie teatro kasos langelio ir nepirkti bilieto ir t. t. Bet tučtuojau po šių kalbos ar minties nukrypimų prasideda smulkus mūsų miesto tramvajų aprašymas: jie esą panašūs į lopšius, nudažyti nei šiokia, nei tokia spalva, amžinai nešvarūs, ir samprotavimai baigiami nieko nesakančiu: „Tai bent“.

Dėl visa ko štai jums Taru pastabos apie tą istoriją su žiurkėmis:

„Šiandien mažasis senis iš priešinio namo suglumęs. Nebėra kačių. Suerzintos nugaišusių žiurkių, be skaičiaus randamų gatvėse, jos išties dingo. Mano nuomone, negali būti, kad katės ėstų nugaišusias žiurkes. Pamenu, maniškės jomis bjaurėjosi. Šiaip ar taip, katės, matyt, duodasi po rūsius, ir mažasis senis yra suglumęs. Plaukai nebe taip glotniai sušukuoti, pats nebe toks smarkus. Jauti, kad jam neramu. Po valandėlės jis sugrįžo į savo kambarį. Bet prieš tai kartą nusispjovė į orą.

Šiandien mieste buvo sustabdytas tramvajus dėl nugaišusios žiurkės, nežinia kaip ten patekusios. Kelios moterys išlipo. Žiurkė buvo išmesta. Tramvajus nuvažiavo toliau.

Viešbutyje naktinis budėtojas, o jis žmogus patikimas, man pasakė, kad visos tos žiurkės ne prieš gera. „Kai žiurkės bėga iš laivo..." Aš jam atsakiau, kad dėl laivų tai tiesa, bet dar nepatikrinta, kiek tai tinka miestams. Tačiau jis tvirtai tuo įsitikinęs. Pasiteiravau, kokios, jo manymu, nelaimės galima laukti. Jis nežinąs, maža kokios. Bet nenustebtų, jeigu atsitiktų žemės drebėjimas. Pripažinau, jog tai galimas dalykas, o jis paklausė, ar tai man nekelia nerimo.

– Man rūpi tik viena, – atsakiau, – rasti vidinę ramybę.

Jis mane puikiausiai suprato.

Viešbučio restorane yra visa šeima, gana įdomi. Tėvas – aukštas, liesas, nešioja juodus drabužius ir kietą apykaklę. Viršugalvis nuplikęs, pasmilkiniuose stirkso du širmi kuokštai. Mažutės, apvalios, kietos akys, smaila nosis, lygiai pjauta burna daro jį panašų į gerai išauklėtą apuoką. Jis visada pirmas prieina prie restorano durų, žingteli į šalį, praleidžia žmoną, smulkutę juodą pelę, tada įeina pats, o jam įkandin – berniukas ir mergaitė, apvilkti kaip mokyti šunys. Prie stalo jis palaukia, kol žmona užima vietą, paskui atsisėda pats, ir galiausiai abu šunyčiai gali tūpti ant savo kėdžių. Į žmoną ir vaikus kreipiasi „jūs", jai žeria mandagias atžarybes, o įpėdiniams kaip iš kirvio kerta:

– Nikole, jūs, pasirodo, esate baisiai antipatiška!

Ir mergaitės akys kaipmat pilnos ašarų. To tereikia.

Šįryt berniukas, sujaudintas tos žiurkių istorijos, prašneko apie tai prie stalo.

– Filipai, prie stalo nekalbama apie žiurkes. Kad aš daugiau šito žodžio iš jūsų negirdėčiau.

– Jūsų tėvas teisus, – pasakė juoda pelė.

Abu šunyčiai įbedė nosis į savo putrą, o apuokas jai padėkojo mažai ką tesakančiu galvos linktelėjimu.

Šitas gražus pavyzdys – išimtis, o šiaip mieste toji žiurkių istorija nenueina nuo lūpų. Įsikišo laikraštis. Vietos kronika, paprastai la-

bai marga, dabar ištisai varo kampaniją prieš municipalitetą: „Ar mūsų edilai suvokia, kokį pavojų gali sukelti tie pūvantys graužikų lavonai?“ Viešbučio direktorius apie nieką kita negali kalbėti. Bet jam ir apmaudu. Padoraus viešbučio lifte aptikti žiurkes jam atrodo neįtikima. Norėdamas jį nuraminti, pasakiau: „Betgi visi taip mano“.

– Tikrai, – atsakė jis, – dabar mes kaip visi.

Tai jis man užsiminė apie pirmus susirgimus nepaprasta karštlige, dėl kurios jau pradedama nerimauti. Susirgusi viena jo kambarinių.

– Bet liga tikriausiai nelimpama, – paskubėjo užtikrinti jis.

Aš atsakiau, kad man vis tiek.

– O, matau, kad ponas esat fatalistas kaip aš.

„Nieko panašaus nesu teigęs ir, be to, aš ne fatalistas. Aš jam tai pasakiau...“

Būtent nuo šio momento Taru savo užrašų knygelėse pradeda šiek tiek smulkiau kalbėti apie tą nežinomą karštligę, kuri jau kėlė nerimą publikai. Pažymėjęs, kad; žiurkėms dingus, mažojo senio katės pagaliau parsiradusios ir jis kantriai gerinęs savo šaudymą, Taru pridėjo, jog jau esą galima suminėti keliolika susirgimų, iš kurių dauguma buvo mirtini.

Kaip dokumentinę medžiagą galiausiai galima perspausdinti Taru nupieštą daktaro Rijė portretą. Kiek pasakotojas geba spręsti, portretas gana tikslus:

„Atrodo trisdešimt penkerių metų. Vidutinio ūgio. Tvirtų pečių. Veidas kone keturkampis. Akys tamsios, žvilgsnis tiesus, bet žandikauliai atsikišę. Nosis didelė, taisyklinga. Juodi labai trumpai kirpti plaukai. Burna lenkta, lūpos pilnos ir beveik visada sučiauptos. Kiek panašus į Sicilijos valstietį savo įdegusia oda, juodais plaukais ir visada tamsiais drabužiais, kurie betgi jam tinka.

Vaikšto greitai. Per gatvę pereina nelėtindamas žingsnio, bet ant kito šaligatvio daugiausia lengvai užšoka. Prie vairo išsiblaškęs ir dažnai palieka posūkių signalus net po to, kai jau pakeitė kryptį. Visada vienplaukis. Veido išraiška kaip gerai informuoto žmogaus“.

Taru duomenys buvo tikslūs. Daktaras Rijė kai ką žinojo. Mat izoliavęs namsargio kūną, paskambino Rišarui norėdamas išsiteirauti apie tą kirkšnių karštligę.

– Nieko nebesuprantu, – atsakė Rišaras. – Du mirė, vienas po keturiasdešimt aštuonių valandų, antras – po trijų dienų. Pastarąjį palikau rytą aiškiai sveikstantį.

– Įspėkit mane, jei bus kitų tokių susirgimų, – pasakė Rijė.

Paskambino dar keliems gydytojams. Iš apklausos sužinojo, jog per keletą dienų buvo bene dvidešimt panašių susirgimų. Beveik visi baigėsi mirtim. Tada jis paprašė Rišarą, Orano gydytojų sąjungos pirmininką, kad nauji ligoniai būtų izoliuojami.

– Tai ne mano galioj, – atsakė Rišaras. – Prefektūra turėtų imtis priemonių. Beje, iš ko sprendžiat, jog esama užsikrėtimo pavojaus?

– Iš nieko nesprendžiu, bet simptomai kelia nerimą.

Tačiau Rišaras manė „neturįs teisės“. Daugių daugiausia galįs pakalbėti tuo klausimu su prefektu.

Kol buvo tariamasi, oras subjuro. Kitą dieną po namsargio mirties tirštas rūkas apklojo dangų. Mieste tarpais praūždavo lietus. Po tų staigių liūčių užeidavo alpi kaitra. Jūra, ir ta nebeteko gelmių žydrumo ir po ūkanotu dangum žvilgėjo čia sidabru, čia plienu, net akys sopo žiūrint. Jau geriau vasaros karščiai negu toks šutinimas kaip šį pavasarį. Ant plynaukštės spirališkai kylantis miestas, vos teprieinąs prie jūros, buvo niūrus, sustingęs. Tarp ilgų tinkuotų mūrų, gatvėse su pridulkėjusiomis vitrinomis, murzinai geltonuose tramvajuose žmogus jautėsi lyg dangaus kalinys. Tiktai senas Rijė pacientas, atstojus astmai, neatsidžiaugė tokiu oru.

– Svilina, – kalbėjo jis, – bronchams gerai.

Iš tiesų svilino, bet ne daugiau ir ne mažiau kaip karštligė. Visas miestas karščiavo, toks bent įspūdis nedavė ramybės daktarui Rijė, kai jis rytą važiavo į Federbo gatvę, kur turėjo dalyvauti apklausiant Kotarą, mėginusį žudytis. Bet jam atrodė, kad įspūdis nepagrįstas. Siejo jį su nervinimusi, su užgriuvusiais rūpesčiais ir pripažino, jog pats laikas patvarkyti savo mintis.

Kai atvažiavo, komisaro dar nebuvo. Granas laukė laiptinėje, ir juodu nutarė pirma užeiti pas jį, o duris palikti praviras. Merijos tarnautojas gyveno dviejų kambarių bute, labai menkai apstatytame. Į akis krito tik nedažyta medinė lentyna su keliais žodynais ir juoda lenta, kur dar buvo galima įskaityti aptrintus žodžius „žydinčios alėjos". Anot Grano, naktis Kotarui praėjusi gerai. Bet rytą pabudęs skaudama galva, nesugebantis į nieką reaguoti. Granas atrodė išvargęs, nervingas, vaikščiojo skersai išilgai po kambarį, tai atversdavo, tai vėl užversdavo ant stalo storą aplanką, pilną ranka prirašytų lapų.

Vis dėlto papasakojo daktarui, kad Kotarą mažai pažįstąs, bet manąs jį turint pinigėlių. Kažkoks keistuolis tasai Kotaras. Ir jųdviejų pažintis ilgą laiką tokia ir tebuvusi, kad sveikindavęsi susitikę laiptuose.

– Aš tik porą sykių esu su juo šnekėjęs. Prieš keletą dienų nešiausi namo kreidų dėžutę, ir ji man išbiro laiptinėje. Ten buvo gabaliukai raudonos ir mėlynos kreidos. Tą akimirką išėjęs Kotaras padėjo juos surinkti. Pasiteiravo, kam man ta įvairių spalvų kreida.

Granas jam tada paaiškino norįs truputį pakartoti lotynų kalbą. Nuo licėjaus laikų pamiršta, kas mokėta.

– Taip, – pasakė jis daktarui, – man sakė, kad tai padeda geriau suprasti prancūzų kalbos žodžių reikšmę.

Taigi jis rašydavo lotyniškus žodžius savo lentoje. Mėlyna kreida tas žodžių dalis, kurios linksniuojant ar asmenuojant keičiasi, o raudona kreida, kurios nesikeičia.

– Nežinau, ar Kotaras mane suprato, bet atrodė susidomėjęs ir paprašė raudonos kreidos. Aš truputį nustebau, bet galų gale... Žinoma, negalėjau numatyti, kad panaudos savo sumanymui.

Rijė pasiteiravo, apie ką juodu šnekėję antrą kartą. Bet atvyko komisaras su savo sekretorium; jis norėjo pirma išklausyti Graną. Daktaras atkreipė dėmesį, kad Granas, kalbėdamas apie Kotarą, vis vadina jį „nusivylusiu". Vienu tarpu pavartojo posakį „lemtingas žingsnis". Jie svarstė žudymosi priežastį, ir Granas, atrodė, smulkmeniškai ieškojo atitinkamų žodžių. Pagaliau apsistota prie „asmeninio pobūdžio sielvarto". Komisaras paklausė, ar Granas nieko

nepastebėjo Kotaro elgesy, iš ko būtų buvę galima nuspėti tai, ką jis vadina „apsisprendimu“.

– Vakar jis pasibeldė, – tarė Granas, – atėjęs degtukų. Padaviau jam dėžutę. Jis atsiprašė sakydamas, kad tarp kaimynų... Būtinai grąžinsiąs dėžutę. Pasakiau, kad gali ją pasilikti.

Komisaras paklausė, ar Kotaras jam neatrodė keistas.

– Man tik pasirodė keista, kad jis lyg ir norėjo užmegzti kalbą. Bet aš buvau nusiteikęs dirbti.

Granas atsigręžė į Riję ir sumišęs pridėjo:

– Asmeninį darbą.

Vis dėlto komisaras pareiškė norįs pamatyti ligonį. Bet Rijė buvo tos nuomonės, kad visų pirma Kotarą reikia paruošti šiam vizitui. Kai įėjo į kambarį, ligonis pilkšva flaneline pižama buvo pasikėlęs lovoje ir neramiai žiūrėjo į duris.

– Iš policijos, ar ne?

– Taip, – tarė Rijė, – tik jūs nesijaudinkit. Keletas formalumų, ir galėsite būti ramus.

Bet Kotaras atsakė, kad šito visai nereikėję ir kad policijos nemėgstąs. Rijė nesusilaikė:

– Tuo labiau aš jos nedievinu. Malonėkit greit ir korektiškai atsakyti į jų klausimus – ir baigtas kriukis.

Kotaras nutilo, ir daktaras pasisuko į duris. Bet žmogelis jį pašaukė ir, kai tas priėjo prie lovos, stvėrė jam už rankų:

– Juk nevalia liesti ligonio, liesti pasikorėlio, teisybė, daktare?

Rijė pažiūrėjo į jį valandėlę, paskui užtikrino, kad nė kalbos tokios negali būti, o be to, jis čia atėjęs tam, kad padėtų savo ligoniui. Kotarui nervai kaip ir atsileido, ir Rijė pakvietė komisarą.

Kotaras, supažindintas su Grano parodymais, buvo paprašytas tiksliai apibūdinti savo poelgio motyvus. Nežiūrėdamas į komisarą, atsakė tik, jog „asmeninio pobūdžio sielvartas – labai gerai“. Komisaras mygo Kotarą prisipažinti, ar daugiau nebandys to daryti. Kotaras pagyvėjęs atsakė, kad ne ir kad trokštąs vienintelio dalyko – ramybės.

– Leiskite atkreipti jūsų dėmesį, – irzliai tarė komisaras, – kad tuo tarpu jūs drumsčiate kitiems ramybę.

Bet, Rijė mostelėjus, tuo baigė.

– Patikėkit, – atsiduso komisaras išeidamas, – mums rūpesčių per akis, ypač dabar, kai sklinda kalbos apie tą karštligę...

Jis paklausė daktarą, ar tai rimtas dalykas, o Rijė atsakė nieko nežinąs.

– Orai tokie, va kas, – baigė komisaras.

Aišku, orai. Įdienojus viskas lipte lipo prie rankų, ir Rijė jautė, kad sulig kiekvienu vizitu jo baimė didėja. Tos pat dienos vakarą priemiestyje seno paciento kaimynas, susiėmęs už kirkšnių, kliedėjo ir vėmė. Limfmazgiai buvo daug didesni negu namsargio. Vienas jau pūliavo ir beregint pratrūko it sugedęs vaisius. Parvažiavęs namo, Rijė paskambino į farmacijos gaminių sandėlį. Jo profesiniuose užrašuose tik tiek pažymėta šia data: „Atsakymas neigiamas". O jau jis kviečiamas kitur dėl panašių susirgimų. Aišku, reikėdavo prapjauti abscesus. Du skalpelio pjūviai kryžmai, ir iš limfmazgių išsiliedavo kraujuoti pūliai. Ketvirčiuoti ligoniai kraujuodavo. Ant pilvo ir ant kojų atsirasdavo dėmės, limfmazgiai nustodavo pūliavę, paskui vėl pabrinkdavo. Nuo mirštančiojo dažniausiai sklisdavo baisi smarvė.

Žiurkių istorijoje tokiu plepumu pasižymėjusi spauda daugiau neturėjo ko kalbėti. Mat žiurkės nusigaluoja gatvėj, žmonės – namie. O laikraščiams gatvė terūpi. Bet prefektūra ir municipalitetas ėmė konsultuotis. Tol, kol kiekvienam gydytojui buvo žinomi kokie du trys susirgimai, niekas nė piršto nemanė judint. Bet tereikėjo kažkam juos visus sudėti. Suma buvo stulbinanti. Praėjus keletui dienų, pagausėjo mirties atvejų, ir tiems, kurie buvo susirūpinę ta keista liga, pasidarė aišku, jog tai tikra epidemija. Kaip tik į šį tarpą pas Rijė apsilankė kolega Kastelis, amžiumi už jį gerokai vyresnis.

– Jūs, Rijė, reikia manyti, žinote, kas tai?

– Aš lauku analizių rezultatų.

– Aš ir be analizių žinau. Dalį savo karjeros padariau Kinijoje, o prieš kokius dvidešimt metų mačiau keletą tokių susirgimų Paryžiuje. Tik tada niekas jų nedrįso įvardyti. Viešoji nuomonė – šventas dalykas. Be panikos... svarbiausia be panikos. O paskui, kaip sakė vienas kolega: „Tai negalimas daiktas, visi žino, kad Vakaruose jis

išnyko". Taip, visi žinojo, tik ne mirusieji. Ką gi, jūs, kaip ir aš, puikiai žinote, kas tai yra.

Rijė mąstė. Pro savo kabineto langą žiūrėjo, kaip tolumoj, ties įlanka, pečiais susiglaudžia kranto uolos. Nors dangus buvo mėlynas, bet skleidė kažkokį blausų spindesį, kuris, dienai svyrant vakarop, švelnėjo.

– Taip, Kasteli, tai vargiai įtikima. Bet iš visko atrodo, kad maras.

Kastelis atsistojo ir žengė į duris.

– Jūs žinot, ką mums atsakys. „Nuosaikaus klimato šalyse jis seniausiai išnykęs".

– Ką reiškia „išnykęs"? – atsakė Rijė gūžtelėdamas pečiais.

– Taigi. Ir neužmirškite: dar Paryžiuje, beveik prieš dvidešimt metų.

– Gerai. Tikėkimės, kad šiandien nebus sunkiau negu anuomet. Bet tai iš tiesų neįtikima.

Žodis „maras" ką tik buvo ištartas pirmą sykį. Šioje kronikos vietoje, kur Bernaras Rijė paliekamas už savo lango, tebus leista pasakotojui pateisinti daktaro abejingumą bei nustebimą, kadangi jo reakcija – su nežymiais skirtumais – buvo kaip daugumos mūsų bendrapiliečių. Dievo rykštės po teisybei ne naujiena, bet sunku jomis patikėti, kai jos ištinka. Žemė matė tiek ir tiek karų ir marų. Ir vis dėlto maras ir karas užklumpa žmones visada tokius pat nepasiruošusius. Daktaras Rijė buvo nepasiruošęs kaip ir mūsų bendrapiliečiai, ir todėl reikia suprasti jo abejones. Taip pat reikia suprasti, kad jis buvo atsidūręs tarp nerimo ir tikėjimo. Kai kyla karas, žmonės sako: „Tai ilgai netruks, pernelyg kvaila". Žinoma, karas tikrai yra kažkas pernelyg kvaila, bet trukti jis užtrunka. Kvailybė visada atkakliai laikosi, tai būtų nesunku pastebėti, jeigu ištisai nebūtų galvojama apie save. Šiuo atžvilgiu mūsų bendrapiliečiai buvo kaip visi, galvojo apie save, kitaip tariant, buvo humanistai: netikėjo Dievo rykštėmis. Dievo rykštė ne pagal žmogų, užtat sakoma, kad Dievo rykštė ireali, kad

tai blogas, greit praeisiantis sapnas. Bet visada ne jis praeina, o žmonės praeina iš vieno blogo sapno į kitą blogą sapną, ir pirma humanistai, nes nesiėmė atsargumo priemonių. Mūsų bendrapiliečiai nebuvo kaltesni už kitus, jie tik pamiršo kuklumą, daugiau nieko, ir manė, kad jiems viskas dar galima, o iš to piršosi išvada, jog Dievo rykštės neįmanomos. Jie bizniavo kaip bizniavę, ruošėsi kelionėms, turėjo savo pažiūras. Kaipgi jie galvos apie marą, kuris išbraukia ateitį, vietos pakeitimą ir diskusijas? Laikė save laisvais, o niekuomet niekas nebus laisvas, kol egzistuos Dievo rykštės.

Netgi pripažinęs prieš savo bičiulį tą faktą, jog kelios dešimtys pavienių ir neperspėtų ligonių visai neseniai mirė maru, daktaras Riję vis tiek neatsikratė minties, kad pavojus irealus. Mat gydytojas yra susidaręs supratimą apie skausmą ir turi truputį daugiau vaizduotės. Žiūrėdamas pro langą į niekuo nepasikeitusį savo miestą, vargu ar ateities akivaizdoj juto krūtinėj lengvą maudulį, vadinamą nerimu. Jis protu bandė surinkti apie tą ligą žinomus faktus. Atmintyje plaukė skaičiai, ir jis sakė sau, kad trisdešimt didelių marų, kuriuos mini istorija, nuvarė į kapus apie šimtą milijonų žmonių. Bet kas yra šimtas milijonų mirusių? Kare buvęs kažin ar žino, kas yra vienas miręs žmogus. O kadangi vienas miręs žmogus nieko nereiškia, nebent savo akimis jį būtum matęs mirusį, tai šimtas milijonų lavonų, nusėjusių žmonijos istoriją, tėra dūmas vaizduotėje. Daktaras prisiminė marą Konstantinopolyje, kuris, pasak Prokopo[3], nusinešdavo dešimt tūkstančių aukų per dieną. Dešimt tūkstančių mirusių – tai penkiskart tiek, kiek telpa publikos dideliame kino teatre. Štai ką reikėtų padaryti: surinkti iš penkių kino teatrų išėjusius žmones, nuvesti į miesto aikštę ir visus kupetoj iššudyti, idant susidarytum aiškesnį vaizdą. Tada bent būtų galima uždėti pažįstamų veidų ant tos anoniminės krūvos. Tačiau šito, savaime suprantama, neįmanoma įvykdyti, o be to, kas pažįsta dešimt tūkstančių veidų? Beje, visiems žinoma, kad tokie kaip Prokopas nemokėjo skaičiuoti. Prieš septyniasdešimt metų Kantone[4] maras pirma išgaišino keturiasdešimt tūkstančių žiurkių ir tik paskui susidomėjo gyventojais. Bet 1871 metais nebuvo žiurkių skaičiavimo priemonės. Skaičiuota apytikriai,

bendrai, su galimom paklaidom. Ir vis dėlto, jeigu viena žiurkė yra trisdešimties centimetrų ilgio, tai, sudėjus vieną prie kitos keturiasdešimt tūkstančių žiurkių, bus...

Bet daktaras pritrūko kantrybės. Be reikalo davė valią vaizduotei. Keli atvejai – dar ne epidemija, ir pakanka imtis atsargumo priemonių. Reikia apsiriboti tuo, kas žinoma: iš pradžių stuporas, prostracija, akių paraudimas, apnašos burnoje, galvos skausmai, bubonai, nenumalšinamas troškulys, kliedėjimas, dėmės ant kūno, vidinis ketvirčiavimas ir galiausiai... Ir galiausiai vienas sakinys atėjo į galvą daktarui Rijė, sakinys, kuriuo kaip tik baigėsi jo vadovėlyje simptomų išvardijimas: „Pulsas darosi siūlinis, ir mirtis ištinka nuo menko judesio". Taip, galiausiai pakimbama ant siūlo, ir trys ketvirtadaliai žmonių, o tai tikslus skaičius, gana nekantraudavo padaryti tą nežymų, galą pagreitinantį judesį.

Daktaras tebežiūrėjo pro langą. Anapus stiklo – gaivus pavasario dangus, šiapus – žodis „maras", dar aidintis kambaryje. Į šį žodį įėjo ne vien tai, kas mokslo norėta į jį įdėti, bet ir ilga virtinė nepaprastų vaizdų, tiesiog nesiderinančių su šiuo geltonai pilku miestu, nuosaikiai judriu šią valandą, greičiau gaudžiančiu negu triukšmingu ir, apskritai paėmus, laimingu, jeigu įmanoma būti laimingam ir sykiu niūriam. Ir rimtis, tokia taiki, nešališka, galėjo beveik lengvai paneigti senuosius Dievo rykštės vaizdus[5]: maro ištiktus ir paukščių apleistus Atėnus; Kinijos miestus, pilnus tylių merdinčiųjų; Marselio katorgininkus, kurie krauna į duobes almančius kūnus; aukštą sieną, išmūrytą Provanse, kad sulaikytų smarkųjį maro vėją; Jafą ir jos šlykščius elgetas; drėgnus sutrešusius gultus, lipte prilipusius prie plūktinės aslos Konstantinopolio ligoninėje; kabliais traukiamus ligonius; kaukėtų gydytojų karnavalą per juodąjį marą; gyvųjų sanguliavimą Milano kapinėse; mirusiųjų vežėčias siaubo apniktame Londone; dienas ir naktis visur ir nuo amžių nesiliaujantį žmonių šauksmą. Ne, visa tai dar nebuvo tiek stipru, kad užmuštų šiandieninę ramybę. Anapus stiklo suskambėjęs nematomo tramvajaus skambalas vienu mirksniu atšaukė žiaurumą ir skausmą. Tik jūra ten, už namų, tarsi už neryškios šaškių lentos, bylojo, kad nei nusiraminimo, nei atilsio

širdis pasauly rast negali. Ir daktaras Rijė, žiūrėdamas į įlanką, galvojo apie tuos Lukrecijaus minimus laužus[6], kuriuos antkryčio ištikti atėniečiai kraudavo prie jūros. Nakčia ten sunešdavo mirusiuosius, bet vietos neužtekdavo, ir gyvieji mušdavosi deglais, norėdami patalpinti savo brangius artimuosius; jie kraują verčiau buvo pasiryžę lieti kovoj, negu kūnus savų giminaičių apleisti. Galima įsivaizduoti raustančius laužus prie ramaus tamsaus vandens, deglų kautynes kibirkščiuotą naktį, troškius nuodingus garus, kylančius į suklususį dangų. Galima baimintis...

Argi protas pasiduoti šiam svaiguliui? Teisybė, kad žodis „maras“ buvo ištartas, teisybė, kad šią minutę Dievo rykštė plakė ir bloškė ant žemės ne vieną auką. Betgi tai galima sustabdyti. Reikia daryti štai ką: blaiviai pripažinti, kas pripažintina, pagaliau nuvyti nereikalingus šešėlius ir imtis atitinkamų priemonių. Paskui maras liausis, kadangi maras neįsivaizduojamas dalykas arba įsivaizduojamas klaidingai. Jeigu jis liausis, o taip tikriausiai ir bus, tuomet viskas gerai. Priešingu atveju teks sužinoti, kas jis toks, ir ar nebuvo įmanoma kaip nors su juo pirma susitaikyti, kad paskui jis būtų nugalėtas.

Daktaras atidarė langą, ir kambarys kaipmat prisipildė miesto gaudesio. Iš gretimos dirbtuvės iki jo atsklido trumpas ir pasikartojantis mechaninio pjūklo dzyravimas. Rijė pasipurtė. Va kur tikrumas: kasdieniniame darbe. Visa kita ant siūlo kabo, nuo menko judesio priklauso, nevalia ties tuo sustoti. Užvis svarbiausia – gerai dirbti savo darbą.

Apie tai mąstė daktaras Rijė, kai jam buvo pranešta, kad atėjo Žozefas Granas. Šį tarnautoją, nors ir taip apkrautą įvairiausiom pareigom, merija dar periodiškai išnaudodavo pristatydama prie civilinės būklės aktų statistikos biure. Taigi jis gavo susumuoti mirimus. Ir iš paslaugumo apsiėmė nunešti daktarui Rijė savo rezultatų nuorašą.

Daktaras pamatė, kad Granas įėjo su savo kaimynu Kotaru. Tarnautojas mosavo popierium.

– Skaičius didėja, daktare, – pranešė jis, – vienuolika mirčių per dvi paras.

Rijė pasisveikino su Kotaru ir pasiteiravo, kaip jaučiasi. Granas paaiškino, kad Kotaro didžiausias troškimas padėkoti daktarui ir jį atsiprašyti už pridarytus rūpesčius. Bet Rijė žiūrėjo į statistikos lapą.

– Ką gi, – tarė jis, – turbūt reikia ryžtis pavadinti šią ligą tikruoju vardu. Iki šiol trypčiojom vietoj. Bet eime kartu, aš turiu užsukti į laboratoriją.

– Taigi, taigi, – kalbėjo Granas leisdamasis laiptais paskui daktarą. – Reikia daiktus vadinti tikraisiais vardais. Bet kaip ji vadinasi?

– Negaliu pasakyti, o be to, kam jums.

– Na, matot, – nusišypsojo tarnautojas. – Ne taip jau lengva.

Jie leidosi į Ginklų aikštę. Kotaras visą laiką tylėjo. Gatvėse ėmė rastis daugiau žmonių. Mūsų krašto trumputė sutema jau traukėsi, užleisdama vietą nakčiai, ir pasirodė pirmutinės žvaigždės dar šviesiame horizonte. Po keleto sekundžių, sušvitus viršum gatvių žibintams, visas dangus patamsėjo, ir balsai, rodos, suklego vienu tonu garsiau.

– Atsiprašau, bet man jau reikia lipti į savo tramvajų, – pasakė Granas jiems priėjus Ginklų aikštės kampą. – Mano vakarai – šventi. Kaip sako pas mus: „Ką gali padaryti šiandien, neatidėk rytojui..."

Rijė jau anksčiau buvo pastebėjęs, kad Granas, kilimo nuo Montelimaro, turėjo maniją remtis savo kraštiečių posakiais, o paskui pridurti niekieno banalybes, kaip antai: „pasaka, ne oras" arba „dieviškas apšvietimas".

– Ak, tai tiesa, – tarė Kotaras, – po pietų jo niekaip neištrauksi iš namų.

Rijė paklausė, ar Granas dirbąs ką nors merijai. Tas atsakė, kad ne, dirbąs sau.

– A! – tarė Rijė, kad bet ką pasakytų. – Ar juda į priekį?

– Turint omeny, kad jau daug metų darbuojuos, juda, kaipgi nejudės. Nors, antra vertus, ne kažin kas tepasiekta.

– Bet apskritai kas tai per darbas? – paklausė daktaras sustodamas.

Granas kažką sumurmėjo maukšlindamas ant savo didelių ausų skrybėlę apvaliu viršum. Ir Rijė labai miglotai suvokė, jog kalbama apie asmenybės išsiskleidimą. Bet tarnautojas jau atsiskyrė nuo jų ir skubriai nutipeno Marnos bulvaru po fikusais. Prie laboratorijos durų Kotaras pasakė daktarui norįs su juo susitikti ir pasitarti vienu reikalu. Rijė, maigydamas kišenėje statistikos lapą, pakvietė jį ateiti ligonių priėmimo valandomis, bet tuoj persigalvojo: užsuksiąs pas jį pavakare, kai vizituosiąs kvartalą.

Atsisveikinęs su Kotaru, daktaras susigriebė galvojąs apie Graną. Vaizdavosi jį per patį maro siautėjimą, tik ne šito, kuris tikriausiai nebus smarkus, bet per vieną didžiųjų istorinių marų. „Šios rūšies žmonės aplenkiami tokiais atvejais". Prisiminė skaitęs, kad maras ypač išnaikina stiprios kūno sandaros žmones, o silpnuosius aplenkia. Ir daktaras begalvodamas sugalvojo, kad, pagal miną sprendžiant, tarnautojas turi kažkokią mažytę paslaptį.

Šiaip, iš pirmo žvilgsnio, Žozefas Granas buvo niekas kitas, kaip merijos valdininkėlis. Tai rodė visa jo laikysena. Ilgas ir liesas jis skendėjo drabužiuose, kuriuos visada rinkdavosi kuo duksliausius manydamas, kad tokie ilgiau laiko. Apatinių dantų dar daugumą tebeturėjo, bet viršutinių – nė vieno. Šypsantis ypač atsiknodavo viršutinė lūpa, ir burna atrodydavo lyg juoda anga. Jeigu prie šio paveikslo pridėsim seminaristo eigastį, gebėjimą sliūkinti pasieniais ir smukte įsmukti pro duris, dūmų bei rūsio dvoką, visas menkavertiškumo minas, turėsim pripažinti, kad jo nė nebuvo galima įsivaizduoti kitur, kaip tik prie stalo, stropiai tikrinantį miesto pirčių-dušų tarifus ar renkantį pradines žinias jauno redaktoriaus ataskaitai dėl naujos taksos už sąšlavų išvežimą. Netgi Grano atžvilgiu nieko prieš neturinčiam protui atrodė, jog jis gimęs toms kuklioms, bet reikalingoms laikinojo municipalinio pagalbininko pareigoms su šešiasdešimt dviejų frankų trisdešimties sū atlyginimu per dieną.

Taip iš tiesų jis sakė žymėti tarnybos lape po žodžio „kvalifikacija". Kai prieš dvidešimt dvejus metus, pasiekęs licenciatą ir dėl pinigų stokos nebegalėdamas toliau žengti mokslo keliu, sutiko užimti

šią vietą, jam buvo duota vilties artimiausioj ateity „gauti etatą“. Tik svarbu per kurį laiką įrodyti savo kompetetingumą opiais klausimais, pasitaikančiais mūsų miesto administracijai. Paskui jis, kaip buvo tikinta, netruksiąs iškilti į redaktoriaus postą, kuris leidžia plačiai gyventi. Iš teisybės ne garbės troškulys paakinęs Graną; jis tai tvirtindavo pridėjęs ranką prie širdies ir liūdnai šypsodamas. Bet, šiaip ar taip, jį be galo viliojusi perspektyva padoriu būdu užsitikrinti materialines pragyvenimo sąlygas ir kartu galimybę be sąžinės priekaišto atsidėti tam, kas jį labiausiai traukė. Priėmęs tą pasiūlymą garbingais sumetimais, norėdamas likti ištikimas idealui, jei taip galima pasakyti.

Metai iš metų truko laikinoji padėtis, pragyvenimas nežmoniškai pabrango, o Grano alga, nepaisant keleto visuotinių darbo užmokesčio pakėlimų, tebebuvo juokingai maža. Jis dėl to skundėsi daktarui Rijė, bet neatrodė, kad kam nors tai rūpėtų. Čia tad ir glūdi Grano originalumas ar bent vienas jo požymių. Žinoma, jis būtų galėjęs ginti, jei ne savo teises, apie kurias neturėjo tikro supratimo, tai bent patikinimus, kažkada jam duotus. Bet, pirma, skyriaus viršininkas, jį priėmęs, seniai buvo miręs, o tarnautojas, beje, tiksliai nebeprisiminė, kas jam buvo žadėta. Pagaliau – ir tai svarbiausia – Žozefas Granas nerasdavo savų žodžių.

Būtent ši ypatybė, kaip pastebėjo daktaras Rijė, geriausiai apibūdino mūsų bendrapilietį. Būtent ji išties visada jam trukdydavo parašyti prašymą, jau sudėtą mintyse, arba imtis atitinkamų žygių. Jeigu juo tikėtume, jis varžydavęsis vartoti žodį „teisė“, neturėdamas apie jį tvirtos nuomonės, ar žodį „pažadai“, kuris galėtų nuskambėti kaip reikalavimas kas žadėta – ištesėti ir, vadinasi, įgytų akiplėšiškumo požymį, mažai tesuderinamą su jo užimamomis kukliomis pareigomis. Antra vertus, vengdavęs pasakymų „palankumas“, „užtarti“, „dėkingumas“, nes laikęs juos nesutaikomais su savo asmens orumu. Taip nerasdamas teisingo žodžio, mūsų bedrapilietis, ir sulaukęs senyvo amžiaus, tebeėjo neaiškias pareigas. Be kita ko, – ir vis remiantis jo pasisakymais daktarui Rijė, – praktika parodžiusi, kad, šiaip ar taip, jo gyvenimas materialiai užtikrintas, nes atseit ganėję savo poreikius derinti su savo ištekliais. Taigi išeitų, kad jis pripažino esant

teisingą vieną iš tų posakių, kuriuos mėgo Orano meras, stambus miesto pramonininkas, su įsitikinimu tvirtinantis, kad galų gale (ir šis pabrėžtinai ištariamas žodis perteikdavo visą argumentavimo svarumą), kad galų gale badu mirštančio niekada netekę matyti. Kad ir kaip kalbėtum, kone asketiška gyvensena iš tiesų galiausiai išvadavo Žozefą Graną nuo šios kategorijos rūpesčių. Jis vis tebeieškojo savų žodžių.

Tam tikra prasme galima tikrai pasakyti, kad jo gyvenimas buvo pavyzdingas. Jis priklausė prie tų žmonių, – o jų reta ne tik mūsų mieste, bet ir kitur, – kurie niekada nebijo rodyti savo gerų jausmų. Tie negausūs atviri pasipasakojimai iš tiesų liudijo apie gerumą bei prieraišumą, kurių turint nūnai nebedrįstama prisipažinti. Jis nerausdavo sakydamas, kad myli sūnėnus ir seserį, kad ją, vienintelę išlikusią giminaitę, kas porą metų važiuoja aplankyti į Prancūziją. Prisipažindavo, jog negali be širdgėlos prisiminti tėvų, mirusių, kai buvo visai dar jaunas. Nesigindavo, kad jam užvis labiausiai patinka kvartalo varpas, maloniai aidintis kas vakarą apie penktą vakarą. Bet norėdamas sužadinti tokias paprastas emocijas, vis dėlto gaudavo dėl menkiausio žodžio smarkiai galvą kvaršinti. Šis sunkumas galų gale pasidarė pačiu didžiuoju jo rūpesčiu. „Ak daktare, – sakydavo jis, – aš labai trokštu išmokti reikšti savo mintis“. Apie tai kalbėdavo daktarui Rijė kiekvieną kartą, kai juodu susitikdavo.

Tą vakarą, nulydėjęs akimis tarnautoją, daktaras sumetė, ką Granas norėjo pasakyti: be jokios abejonės, rašė knygą ar kažką panašaus. Iki pat laboratorijos, kurią pagaliau pasiekė, ta mintis teikė paguodos daktarui. Žinojo, kad kvaila pasiduoti šiam įspūdžiui, bet nevaliojo patikėti, jog maras tikrai gali įsikurti mieste, kur pasitaiko kuklių valdininkų, puoselėjančių garbingas manijas. Tikriau sakant, neįsivaizdavo šioms manijoms vietos per maro siautėjimą ir todėl sprendė, kad praktiškai marui nėra jokios perspektyvos tarp mūsų bendrapiliečių.

Rytojaus dieną primygtiniu prašymu, kuris buvo palaikytas netaktišku, Rijė pasiekė, kad prefektūroje būtų sušaukta sanitarinė komisija.

– Teisybė, gyventojai nerimauja, – turėjo pripažinti Rišaras. – O paskui šnekos viską išpučia. Prefektas man pasakė: „Veikime greitai, jei taip norite, bet patylom“. Beje, jis įsitikinęs, jog kalbama apie apgaulingą aliarmą.

Bernaras Rijė, važiuodamas į prefektūrą, užsuko paimti Kastelio.

– Ar žinot, kad departamentas neturi serumo? – paklausė tas.

– Žinau. Skambinau į sandėlį. Direktorius kaip iš mėnulio nukritęs. Reikia prašyti Paryžių, kad atsiųstų.

– Manau, tai ilgai netruks.

– Aš jau pasiunčiau telegramą, – pasakė Rijė.

Prefektas buvo malonus, bet susinervinęs.

– Pradėkime, ponai, – tarė jis. – Ar yra reikalo man trumpai apžvelgti padėtį?

Rišaras manąs, jog tai nebūtina. Gydytojams padėtis aiški. Svarbu žinoti, kokių priemonių privalu imtis.

– Svarbu žinoti, ar čia kalbama apie marą, ar ne apie marą, – šiurkščiai įsikišo senis Kastelis.

Pora gydytojų aiktelėjo. Kiti, atrodo, svyravo. Na o prefektas pašoko ir mašinaliai pasigręžė į duris, lyg norėdamas patikrinti, kad jos nepraleido pasklist po koridorius šito pasibaisėtino dalyko. Rišaras pareiškė, kad, jo nuomone, nesą ko panikuoti: tai karštligė, sukelianti komplikacijas kirkšnyse, ir viskas, ką galima pasakyti; o hipotezės tiek moksle, tiek gyvenime visada pavojingos. Senis Kastelis, ramiai kramtydamas savo nugeltusį ūsą, pakėlė šviesias akis į Rijė. Paskui geraširdiškai apžvelgė susirinkusius ir pasakė labai gerai žinąs, jog tai maras, bet, savaime suprantama, oficialus ligos pripažinimas įpareigotų imtis negailestingų priemonių. Žinąs, kad, iš esmės kalbant, tai ir baidą jo kolegas, užtat dėl jų šventos ramybės sutinkąs, jog tai būtų ne maras. Prefektas subruzdo ir pareiškė, kad, šiaip ar taip, kažin ar dera šitaip samprotauti.

– Dera ar nedera, ne tai svarbu, – tarė Kastelis, – svarbu, kad galvos imtų galvoti.

Kadangi Rijė tylėjo, buvo atsiklausta jo nuomonės.

– Čia kalbama apie tifoidinio pobūdžio karštligę, bet ją lydi bubonai ir vėmimai. Aš praktikavau bubonų inciziją. Taip galėjau išprovokuoti analizes, kur laboratorija tariasi atpažinusi atsparią maro bacilą. Išsamumo dėlei reikia betgi pasakyti, jog mikrobo tam tikros specifinės modifikacijos nesutampa su klasikiniu aprašymu.

Rišaras pabrėžė, jog tai leidžią dar abejoti ir reikią bent palaukti, kokį statistinį rezultatą duosianti analizių serija, pradėta prieš keletą dienų.

– Kai mikrobas, – prabilo Rijė po trumpos pauzės, – per tris dienas įstengia keturgubai padidinti blužnies apimtį, suteikti mezenteriniams limfmazgiams apelsino tūrį ir tyrės konsistenciją, tai kaip tik nebeleidžia abejoti. Pastebimas didelis infekcijos židinių paplitimas. Jeigu liga, sklindanti tokiu tempu, nebus sustabdyta, ji greičiau nei per du mėnesius išžudys pusę miesto. Taigi ne tiek svarbu, kaip ją pavadinsite, maru ar didėjančia karštlige. Svarbu viena: neleisti jai išžudyti pusės miesto.

Rišaro nuomone, kam viską piešti tamsiomis spalvomis, be to, užkrečiamumas nenustatytas, nes šių ligonių artimieji tebėra sveiki ir gyvi.

– Bet kiti mirė, – pasakė Rijė. – Suprantama, absoliutaus užkrečiamumo niekada nebūna, kitaip gautumėm didėjančią matematinę begalybę ir žaibišką gyventojų išnykimą. Mat dalykas tas, kad reikia ne piešti viską tamsiomis spalvomis, o imtis atsargumo priemonių.

Vis dėlto Rišaras manė apibendrinsiąs padėtį primindamas, kad, norint užkirsti kelią šiai ligai, jeigu ji pati savaime nesiliaus, reikia taikyti griežtas profilaktines priemones; o norint tai padaryti, reikia oficialiai pripažinti, jog kalbama apie marą; kadangi absoliutaus tikrumo šiuo požiūriu nėra, vadinasi, klausimas dar svarstytinas.

– Ne tai svarbu žinoti, ar įstatymo numatytos priemonės yra nuožmios, bet ar jos būtinos, kad nebūtų išžudyta pusė miesto, – nenusileido Rijė. – Kitkas yra administracijos reikalas, ir, kaip numatyta mūsų institucijų, būtent prefektas tvarko šiuos klausimus.

– Žinoma, – tarė prefektas, – bet man reikia, kad jūs oficialiai pripažintumėt, jog kalbama apie maro epidemiją.

– Ir nepripažinta ji vis tiek išžudys pusę miesto, – atsakė Rijė.

Įsikišo Rišaras kiek nervindamasis:

– Iš esmės kalbant, mūsų kolega tiki maru. Tai rodo jo nupieštas sindromas.

Rijė atsakė piešęs ne sindromą, o tai, ką matęs. O matęs bubonus, dėmes, kliedinčiąsias karštliges su letaline baigtim per keturiasdešimt aštuonias valandas. Ar ponas Rišaras galįs atsakingai tvirtinti, kad epidemija liausis pati savaime ir be mūsų griežtų profilaktikos priemonių?

Rišaras svyravo. Žiūrėdamas į Rijė, paklausė:

– Atvirai pasakykit man, ką jūs turit galvoj, ar esat tikras, jog čia kalbama apie marą?

– Jūs ne taip keliat problemą. Tai ne žodyno klausimas, tai laiko klausimas.

– Jūs turit galvoj, – tarė prefektas, – kad, net jeigu kalbama ir ne apie marą, vis tiek turėtų būti taikomos tos profilaktikos priemonės, kurios numatytos maro laikotarpiu.

– Jeigu būtinai reikia, kad aš turėčiau nuomonę, tai ji išties tokia.

Gydytojai pasitarė, ir Rišaras užbaigė:

– Vadinasi, mums reikia imtis atsakomybės veikti taip, lyg ši liga būtų maras.

Formuluotė susilaukė karšto pritarimo.

– Jūs irgi už tai, mielas kolega? – paklausė Rišaras.

– Ar tokia, ar kitokia formuluotė, man vis tiek, – atsakė Rijė. – Sakykim viena: mes neturim teisės elgtis taip, lyg pusė miesto nebus išžudyta, nes tada taip ir atsitiks.

Kilus visuotiniam susierzinimui, Rijė išėjo. Po valandėlės priemiestyje, kur trenkė kepta žuvim ir šlapimu, viena moteris kraujuojančiais kirkšniais, baisingai staugdama, atsisuko į jį.

Rytojaus dieną po pasitarimo karštligė vėl šoktelėjo. Ji pateko net į laikraščius, bet švelnia forma, nes jie pasitenkino viena kita užuomina. Šiaip ar taip, po darbo dienos Rijė galėjo pasiskaityti baltus lapelius, prefektūros nurodymu greit išlipintus nuošaliausiuose miesto kampuose. Sunku buvo pasinaudoti tuo lapeliu kaip įrodymu, jog valdžia atsakingai žiūri į padėtį. Priemonės nedrakoniškos. Toks įspūdis, kad daug ko atsisakyta dėl viešosios nuomonės ramybės. Nutarimo preambulėje išties buvo sakoma, jog Orano komunoje pasirodę keletas susirgimų piktybine karštlige, kurios užkrečiamumas dar nenustatytas. Šie susirgimai, nepakankamai tipiški, tikrai neturėtų kelti nerimo, ir gyventojai, be abejonės, išlaikysią šaltą protą. Tačiau prefektas atsargumo sumetimais, kurie tikriausiai visiems suprantami, ėmęsis preventyvių priemonių. Teisingai suprastos ir kaip reikiant taikomos, jos iškart užkirsiančios kelią bet kokiai epidemijos grėsmei. Todėl prefektas nė valandėlės neabejojąs savo valdinių kuo uoliausiu bendradarbiavimu su jo asmeninėmis pastangomis.

Toliau lapelyje buvo paskelbta visuma priemonių, tarp jų – moksliška deratizacija leidžiant nuodingas dujas į kanalizacijos vamzdžius bei griežta vandens tiekimo kontrolė. Gyventojams patariama itin žiūrėti švaros ir galiausiai blusų nešiotojai kviečiami prisistatyti į municipalinius dispanserius. Be to, šeimos įpareigojamos pranešti apie gydytojo diagnozuotus susirgimus ir sutikti su sergančiųjų izoliavimu specialiose ligoninės palatose. Beje, šiose gerai įrengtose palatose slaugomi ligoniai turį daugiausia galimybių pasveikti per trumpiausią laiką. Keli papildomi punktai buvo paskirti privalomai ligonio patalpos bei transporto priemonės dezinfekcijai. O dėl kitko apsiribota patarimu artimiesiems nuolat tikrintis sanitarijos skyriuose.

Rijė staigiai nusisuko nuo lapelio ir nužingsniavo į savo kabinetą. Žozefas Granas jo laukė; pamatęs daktarą, vėl iškėlė rankas.

– Taip, žinau, – tarė Rijė. – Skaičiai didėja.

Per praėjusią dieną mieste mirė apie dešimt žmonių. Daktaras pasakė Granui, kad juodu gal vakare susitiksią, nes eisiąs aplankyti Kotaro.

– Teisingai. Padarysit jam gera. Žmogus akyse keičiasi.

– Kaip?

– Mandagus pasidarė.

– Ar seniau toks nebuvo?

Granas sutriko. Negalėtų pasakyti, kad Kotaras buvęs nemandagus. Toks apibūdinimas neatitiktų tiesos. Tai uždaruolis ir tylūnas, savo elgsena kiek į šerną panašus. Kambarys, kuklus restoranas ir gan paslaptingi išeidinėjimai – tai ir visas Kotaro gyvenimas. Oficialiai jis – vynų ir likerių firmos atstovas. Kada ne kada priimdavęs vieną kitą svečią, matyt, iš savo klientų. Vakare kartais nueidavęs į kiną priešais. Granas netgi pastebėjęs, kad Kotaras, regis, mieliau žiūrėdavęs gangsteriškus filmus. Kiekviena proga vynų atstovas kaip buvo nepatiklus vienišius, taip ir liko.

Dabar, anot Grano, viskas smarkiai pasikeitė.

– Nežinau, kaip čia jums pasakius, bet man toks įspūdis, matote, kad jis stengiasi įsigyti žmonių palankumą, nori visus patraukti į savo pusę. Jis dažnai mane užšnekina, vadina kur nors drauge nueiti, ir aš ne visada moku atsisakyti. Be to, jis mane domina, trumpai drūtai, aš išgelbėjau jam gyvybę.

Nuo ano žudymosi Kotaras daugiau nepriėmęs jokio svečio. Gatvėse, pas tiekėjus stengiąsis įsigyti visų palankumą. Niekada taip lipšniai nešnekindavęs bakalėjininkų, niekada su tokiu susidomėjimu nesiklausydavęs tabako prekiautojos.

– O toji tabako prekiautoja, – pažymėjo Granas, – tikra gyvatė. Aš taip ir pasakiau Kotarui, bet jis man atsakė, jog aš klystąs, ji turinti gerų ypatumų, tik reikią mokėti juos pamatyti.

Pagaliau porą kartų Kotaras nusivedęs Graną į prabangius miesto restoranus ir kavines. Jis iš tiesų ėmęs dažnai juose lankytis. „Ten malonu, – sakydavo, – na ir pabūni geroj kompanijoj“.

Granui kritęs į akį išskirtinis personalo dėmesys vynų atstovui, o kodėl taip yra, supratęs, kai pastebėjęs jį arbatpinigių nesigailint. Atrodė, kad Kotaras itin jautrus meilikavimams, kuriais jam už tai būdavo atsimokama. Sykį, kai metrdotelis jį išlydėjęs ir padėjęs užsivilkti apsiaustą, Kotaras pasakęs Granui: „Geras vaikinas, jis gali

paliudyti". – „Ką paliudyti?" Kotaras sutrikęs. „Nagi, kad nesu toks blogas žmogus".

Be kita ko, jo nuotaika staigiai keisdavusis. Sykį, kai bakalėjininkas jam pasirodęs nebe toks lipšnus, parėjęs namo baisiausiai tūždamas: „Jis po anais eina, tas šunsnukis", – kartojo. „Po kokiais anais?" – „Po visais anais".

Granas netgi pats buvęs tabako krautuvėlėje, kai ten įvykusi įdomi scena. Per patį pokalbio įkarštį prekiautoja užsiminusi apie vieną suėmimą, neseniai sukėlusį triukšmą Alžyre. Buvo kalbama apie jauną prekybininką, kuris paplūdimy nušovęs arabą. „Jeigu visas tas atmatas susodintų į kalėjimą, – pasakė prekiautoja, – dori žmonės galėtų atsikvėpti". Bet turėjusi pertraukti savo pasakojimą matydama, kaip Kotaras, staigiai susijaudinęs ir nė neatsiprašęs, išmovė iš krautuvėlės. Granas ir prekiautoja liko bestovį rankas nuleidę.

Paskui Granas laikąs savo priederme nurodyti kitus Kotaro būdo pasikeitimus. Visada būdavęs labai liberalių pažiūrų. Jo mėgstamiausias posakis: „Didelė žuvis ryja mažesnes". Bet jau kurį laiką perkąs tik provyriausybinį Orano laikraštį, ir tiesiog negalima atsiginti minties, kad jo skaitymas viešose vietose – tai tam tikras rodymasis prieš žmones. Taip pat dar: susitaisęs eiti į paštą Kotaras, pats jau kelios dienos sveikas, maloniai paprašęs jo vardu pasiųsti šimto frankų perlaidą toli gyvenančiai seseriai, kuriai kas mėnesį po tiek skiriąs. Bet, Granui einant pro duris, persigalvojęs: „Nuleiskit jai porą šimtų, tai apsidžiaugs moteriškė. Ji mano, kad ją visai užmiršau. Bet iš teisybės aš ją labai myliu".

Galiausiai Kotaras pradėjęs įdomų pašnekesį, ir Granas prispirtas gavęs atsakyti į jam knietimus klausimus, kas tai per darbelis, kuriam atiduodąs kiekvieną vakarą. „Gerai, jūs rašot knygą", – pasakė Kotaras. „Tebūnie taip, bet tai daug sudėtingiau, nei manot!" – „Ak, aš irgi norėčiau ką nors panašaus daryti!" – sušuko Kotaras. Granas nustebęs, o Kotaras sumurmėjęs, esą menininkui bepigu. „Kodėl?" – pasiteiravo Granas. „Ogi todėl, kad menininkui duota daugiau negu kitiems, kas to nežino. Jam daugiau atleidžiama".

– Na, ką gi, – tarė Rijė Granui tą rytą, kai pasirodė lapeliai. – Žiurkių istorija jam buvo susukusi galvą kaip daugeliui kitų, štai ir viskas. Arba dar bijo karštligės.

Granas atsakė:

– Nemanau, daktare, ir jei norėtumėt sužinoti mano nuomonę...

Smarkiai čiaudėdamas, po pat langu pravažiavo deratizacijos furgonas. Rijė palūkėjo, kol bus galima susikalbėti, ir atsainiai pasiteiravo, ką manąs tarnautojas. Tas rimtai žiūrėjo į jį:

– Jam sąžinė prikaišioja, – pasakė.

Daktaras gūžtelėjo pečiais. Pasak komisaro, per akis gana kitų rūpesčių.

Popiet Rijė pasitarė su Kasteliu. Serumų dar negauta.

– Be to, ar jie ką padės? Bacila kažkokia keista.

– O, aš nesutinku su jumis! – tarė Kastelis. – Šitie padarai pažiūrėti visada atrodo originaliai. Bet iš esmės visi jie vieno galo.

– Bent jau tokia jūsų prielaida. Faktiškai mes nieko apie visa tai nežinom.

– Aišku, kad tai mano prielaida. Visi mes linkę daryti prielaidas.

Ištisą dieną daktaras, vos tik pagalvojęs apie marą, jusdavo, kaip susvaigdavo galva, ir kaskart vis smarkiau. Galų gale prisipažino, kad iš baimės. Porą kartų užėjo į sausakimšas kavines. Jam irgi kaip Kotarui norėjosi žmogiškos šilumos. Tai kvaila, sakė sau Rijė, bet, prisiminęs vynų atstovą, prisiminė savo pažadą jam.

Kai vakare daktaras užėjo, rado Kotarą valgomajame prie stalo. Ant jo gulėjo kriminalinis romanas. Bet jau buvo vėlyvas metas, ir, žinoma, sutemai tirštėjant, turėjo būti sunku skaityti. Veikiausiai prieš valandėlę Kotaras šiaip sėdėjo susigalvojęs patamsy. Rijė pasiteiravo, kaip jaučiasi. Kotaras sėsdamasis burbtelėjo, kad jaučiasi neblogai ir jaustųsi dar geriau, jei būtų tikras, jog niekas juo nesidomi. Rijė pasakė, kad negalima visą laiką būti vienam.

– O, aš ne apie tai. Aš kalbu apie tuos, kurių visas darbas kitais domėtis, daryti kitiems nemalonumus.

Rijė tylėjo.

– Aš ne save turiu omeny, įsidėmėkite. Bet skaičiau šitą romaną. Štai vargšas žmogus vieną rytą staiga suimamas. Juo domėjosi, o jis apie tai nė žinot nežinojo. Minėjo jį įstaigose, rašė jo pavardę kortelėse. Laikote, kad tai teisinga? Laikote, kad valia taip elgtis su žmogum?

– Kaip kokiom aplinkybėm, – atsakė Rijė. – Ta prasme iš tikrųjų nevalia. Bet visa tai ne tiek svarbu. Nereikia per ilgai tūnoti užsidarius namie. Reikia išeiti pasižmonėti.

Kotaras kaip ir susinervino, pasakė tik tai tedarąs, prireikus visas kvartalas galėsiąs už jį paliudyti. Netgi už kvartalo ribų turįs ryšių.

– Pažįstat poną Rigo, architektą? Jis mano draugas.

Kambarys vis labiau tamsėjo. Priemiesčio gatvė darėsi gyvesnė ir dusliu palengvėjimo šūksniu sutiko akimirką, kai sutvisko šviesos. Rijė išėjo į balkoną, Kotaras paskui jį. Iš visų aplinkinių kvartalų kaip kas vakarą silpnas brizas nešė šnabždesius, čirškinamos mėsos kvapą, linksmą ir svaigų laisvės gaudesį, kurio pamažu prisipildė triukšmingo jaunimo užplūsta gatvė. Naktis su šaižiomis neregimų laivų sirenomis, jūros ošimu ir pro šalį plaukiančios minios klegesiu, – tas gerai pažįstamas ir kadaise mielas daktarui metas nūnai pasirodė stačiai slogus dėl viso to, ką žinojo.

– Ar galima uždegti šviesą? – paklausė jis Kotarą.

Kambariui nušvitus, žmogelis mirkčiodamas pažvelgė į gydytoją.

– Daktare, pasakykit, jei aš susirgčiau, ar paguldytumėt mane į savo skyrių ligoninėje?

– Kodėl gi ne?

Tada Kotaras paklausė, ar yra kada nors taip buvę, kad suimtų žmogų, gulintį klinikoje ar ligoninėje. Rijė atsakė, jog tokių dalykų pasitaiką, bet viskas pareiną nuo ligonio būklės.

– Aš pasitikiu jumis, – tarė Kotaras.

Paskui paprašė daktarą, gal būsiąs toks malonus jį pavežėti į miestą.

Miesto centre gatvės jau buvo pratuštėjusios ir žibintų rečiau bedegė. Vaikai dar lakstė prie namų. Kotaro paprašytas, daktaras sustabdė automobilį priešais vieną tokį būrelį. Vaikiščiai spygaudami

žaidė klases. Bet vienas berniukas juodais prilaižytais plaukais tiesiu sklastymu ir murzinu veidu sprogino į Riję šviesias atžarias akis. Daktaras nukreipė žvilgsnį į šoną. Jau išlipęs ant šaligatvio, Kotaras jam spaudė ranką. Kalbėjo kimiu balsu, švokšdamas. Kelissyk apsidairė.

– Žmonės šneka apie epidemiją. Ar teisybė, daktare?

– Žmonės visada šneka, tai natūralu, – atsakė Rijė.

– Jūs teisus. Šitokio čia daikto – numirs koks dešimt daugių daugiausia. Ne to mums reikėtų.

Variklis jau burzgė. Ranką daktaras laikė uždėjęs ant pavarų perjungimo svirtelės. Bet vėl žvilgtelėjo į tą ramų rimtuolį, nenuleidžiantį nuo jo akių. Ir tas staiga, nei iš šio, nei iš to, linksmai išsišiepė iki ausų.

– Tai ko gi mums reikėtų? – paklausė daktaras šypsodamas vaikui.

Kotaras stvėrė už durelių ir, prieš nubėgdamas, sušuko įniršusiu balsu, vos ne pro ašaras:

– Žemės drebėjimo. Tikro!

Žemės drebėjimo neįvyko, tik visą kitą dieną Rijė praleido bevažinėdamas iš vieno miesto galo į kitą, besiderėdamas su ligonių artimaisiais ir besiginčydamas su pačiais ligoniais. Dar niekada gydytojo profesija jam neatrodė tokia sunki. Iki šiol ligoniai jam palengvindavo darbą, juo pasikliaudavo. Pirmąsyk daktaras gavo pajusti, kad jie neatviri, kad užsisklendė savo ligoje su kažkokia įtaria nuostaba. Tai buvo kova, dar jam neįprasta. Ir kai apie dešimtą vakaro privažiavo prie astmatiko namų – jį buvo nusprendęs aplankyti paskiausiai, – tik vargais negalais atsiplėšė nuo sėdynės. Pastovėjo valandėlę, pažiūrėjo į tamsią gatvę, į žvaigždes, kurios čia žiebėsi, čia geso juodame dangaus skliaute. Senis astmatikas sėdėjo lovoje. Jis, rodės, kvėpavo lengviau ir skaičiuodamas dėjo žirnius iš vieno puodo į kitą. Daktarą sutiko nušvitusiu veidu.

– Na, daktare, tai cholera?

– Iš kur ištraukėt?

– Iš laikraščio, ir radijas pranešė.

– Ne, tai ne cholera.

– Šiaip ar taip, jie gražiai numeluoja, tie galvočiai, a! – pasakė senis baisiausiai susijaudinęs.

– Netikėkit niekuo, – atsakė daktaras.

Apžiūrėjęs senį, dabar sėdėjo vidury šio skurdaus valgomojo. Taip, jis juto baimę. Žinojo, kad šitame pačiame priemiesty ryt rytą jo lauks mažiausiai dešimt ligonių, palinkusių prie savo bubonų. Tik dviem trim atvejais padėjo bubonų incizija. Bet dauguma neišvengs ligoninės, o jis žinojo, ką reiškia žodis ligoninė vargšams. „Aš nenoriu, kad ten su juo darytų bandymus", – pasakė jam vieno ligonio žmona. Bandymų su juo niekas nedarys, jis numirs, ir bus po viskam. Administracijos priimtų nutarimų nepakanka, tai aišku kaip dieną. Na o tos „specialiai įrengtos" palatos jam gerai žinomos: paskyrė du priestatus, iškėlę paskubomis kitus ligonius, užkamšė langus ir aplink išstatė sanitarinį kordoną. Jeigu epidemija nesiliaus pati savaime, tai valdžios sumanytos priemonės tikrai jos nesulaikys.

Tačiau vakare oficialūs pranešimai tebeskambėjo optimistiškai. Rytojaus dieną Infdoko agentūra paskelbė, esą gyventojai blaiviai sutiko prefektūros priemones ir jau apsireiškė apie dvidešimt ligonių. Kastelis paskambino daktarui Rijė:

– Kiek lovų yra tuose priestatuose?

– Aštuoniasdešimt.

– O mieste tikriausiai yra daugiau negu trisdešimt sergančių?

– Vieni bijo, kiti – ir tokių daugiausia – nespėjo.

– Laidojimai nekontroliuojami?

– Ne. Skambinau Rišarui, kad reikia ne žodžių, o priemonių visumos, kad prieš epidemiją reikia pastatyti tikrą barjerą arba nieko nedaryti.

– Ir ką gi?

– Jis man atsakė neturįs galios. Mano nuomone, skaičius didės.

Ir tikrai per trejetą dienų abu priestatai buvo pilnutėliai. Rišaras galvojo, kaip iškeldinus kokią mokyklą ir ją pavertus pagalbine ligonine. Rijė laukė vakcinų ir atvėrinėjo bubonus. Kastelis vėl ėmėsi savo senų knygų ir valandų valandas praleisdavo bibliotekoje.

– Žiurkės išgaišo nuo maro arba nuo kurios kitos ligos, labai panašios į jį, – pareiškė jis. – Ir paleido dešimtis tūkstančių blusų, kurios geometrine progresija išplatins infekciją, jeigu jos nepavyks laiku sustabdyti.

Rijė tylėjo.

Į tą tarpą orai, regis, nusistovėjo. Saulė sugėrė paskutinių liūčių klanus. Švarus žydras dangus, liejantis geltoną šviesą, lėktuvų burzgesys atšilus – viskas žadinte žadino giedrą pavasarinę nuotaiką. Ir vis dėlto karštligė per keturias dienas padarė keturis netikėtus šuolius: mirė šešiolika, dvidešimt keturi, dvidešimt aštuoni ir trisdešimt du. Ketvirtą dieną pranešta apie pagalbinės ligoninės atidarymą vaikų darželio patalpose. Mūsų bendrapiliečiai, iki šiol vis dangstę juokais savo nerimą, dabar gatvėse atrodė apatiškesni, tylesni.

Rijė ryžosi paskambinti prefektui:

– Tų priemonių nepakanka.

– Turiu duomenis, jie išties kelią nerimą, – atsakė prefektas.

– Ką ten nerimą, jie aiškiai sako, kas yra.

– Kreipsiuos į generalgubernatorių prašydamas nurodymų.

Rijė pakabino ragelį Kastelio akivaizdoje:

– Nurodymų! Čia ir vaizduotė praverstų.

– O serumai?

– Bus atgabenti šią savaitę.

Per Rišarą prefektūra užsakė daktarui Rijė ataskaitą, kurią ketino pasiųsti į kolonijos sostinę, kad išreikalautų nurodymų. Jis ten pateikė klinikinį aprašymą ir statistikos duomenis. Tą pačią dieną priskaičiuota arti keturiasdešimt mirusių. Prefektas prisiėmė atsakomybę, anot jo, dėl nustatytų priemonių sugriežtinimo nuo rytojaus. Kaip ir anksčiau apie kiekvieną susirgimą turi būti pranešama; ligoniai izoliuojami. Ligonių namai uždaromi ir dezinfekuojami; artimiesiems skiriamas saugumo karantinas; laidojimus organizuoja miestas tokiomis sąlygomis, kokias ras reikalingas. Dar po dienos lėktuvas pristatė serumus. Jų užtektų gydomiems ligoniams. Bet neužtektų, jei epidemija plistų. Į Rijė pasiųstą telegramą gautas atsakymas, kad serumo atsargos išsibaigusios ir pradėta gaminti nauja produkcija.

Tuo metu iš visų apylinkių į turgus atkeliavo pavasaris. Glėbiai rožių leipo pardavėjų pintinėse, ir jų salstelėjęs kvapas plaukė po visą miestą. Iš pažiūros viskas buvo kaip buvę. Tramvajai kaip ir pirma buvo perpildyti piko valandomis, tušti ir nešvarūs kitu dienos laiku. Taru stebėjo mažąjį senį, o mažasis senis spjaudė ant kačių. Granas kas vakarą grįždavo namo prie savo paslaptingojo darbo. Kotaras sukinėjosi mieste, o ponas Otonas, tardytojas, lydėdavo kaip lydėjęs savo žvėryną. Senis astmatikas pyliojo savo žirnius, o žurnalistą Ramberą kartais būdavo galima sutikti ramų, viskuo besidomintį. Vakarais ta pati publika pripildydavo gatves, ir eilės nusidriekdavo prie kinų. Beje, epidemija lyg ir atsitraukė: per kelias dienas priskaičiuota vos dešimt mirusių. Paskui jos kreivė iš naujo pašoko. Tą dieną, kai mirusiųjų skaičius vėl siekė arti trisdešimties, prefektas įteikė Bernarui Rijė oficialią telegramą sakydamas: „Jie persigandę“. Telegrama pranešė: „Paskelbti maro padėtį. Uždaryti miestą“.

II

Galima sakyti, kad nuo to momento maras buvo visų mūsų reikalas. Iki tol mūsų bendrapiliečiai stebėjosi tais nepaprastais įvykiais, nerimavo dėl jų, bet kiekvienas dirbo kaip dirbęs, kiek tai įmanoma, įprastinėje vietoje. Be abejo, taip ir toliau būtų buvę. Bet, uždarius miesto vartus, apsižiūrėta, kad visi, taip pat ir pasakotojas, atsidūrė viename maiše ir kad reikia norint nenorint su tuo taikytis. Pavyzdžiui, toks grynai individualus išgyvenimas kaip sielvartas, išsiskyrus su mylimu žmogum, staiga, nuo pat pirmų savaičių, pasidarė visos liaudies išgyvenimu. Tas sielvartas, sumišęs su baime, buvo pati didžioji kančia per visą tą ilgą tremties laikotarpį.

Ir išties viena reikšmingiausių miesto vartų uždarymo pasekmių buvo ta, kad žmonės, visai nepasiruošę, staigiai liko išskirti. Motinos ir vaikai, sutuoktiniai, mylimieji, kurie prieš keletą dienų tarėsi išsiskyrę laikinai, kurie atsibučiavo mūsų stoties perone apsikeisdami vienu kitu patarimu, nes buvo tikri, jog netrukus, po keleto dienų ar savaičių, vėl pasimatys, ir per tą kvailą žmogišką patiklumą, per savo kasdieniškus rūpesčius mažai dėmesio teikę tam išvykimui, staiga pasijuto atitolinti negrįžtamai, praradę galimybę susisiekti ar susižinoti. Mat faktiškai miesto uždarymas buvo įvykdytas keliom valandom anksčiau negu paskelbtas prefektūros nutarimas, tad, aišku savaime, buvo neįmanoma atsižvelgti į pavienius atvejus. Galima teigti, kad brutaliosios antkryčio invazijos pirmi padariniai pasireiškė tuo, kad mūsų bendrapiliečiai buvo priversti elgtis taip, lyg neturėtų individualių jausmų. Jau iš pat ryto tą dieną, nuo kurios įsigaliojo nutarimas, prefektūra buvo užgulta prašytojų, kurie telefonu ar asmeniškai

dėstė pareigūnams savo padėtį, vienodai įdomią ir vienodai nesvarstytiną. Iš teisybės tik po geroko laiko įsisąmoninom, kad mūsų padėtis bekompromisinė, kad žodžiai „susitarti", „malonė“, „išimtis“ nustojo prasmės.

Netgi tas nedidelis malonumas susirašinėti mums buvo atsakytas. Viena vertus, miestas jau nebebuvo sujungtas įprastomis komunikacijos priemonėmis su likusia šalimi, o antra vertus, naujasis nutarimas draudė keitimąsi visokia korespondencija, kad laiškams būtų užkirstas kelias tapti infekcijos nešiotojais. Pačioj pradžioj keliems privilegijuotiems pavyko prišnekinti sargybas prie miesto vartų perduoti laiškus anapus. Bet tai buvo pirmomis epidemijos dienomis, tuo momentu, kai sargybiniai laikė natūraliu dalyku klausyti užuojautos balso. Tačiau po kurio laiko, paveikti padėties rimtumo, tie patys sargybiniai atsisakė imtis atsakomybės, kurios masto jie negalėjo numatyti. Valdžia, iš pradžių leidusi tarpmiestinius telefono pasikalbėjimus, turėjo kelioms dienoms visiškai juos nutraukti dėl viešųjų kabinų ir linijų perkrovimo, o paskui griežtai apriboti vadinamaisiais skubiais – mirimo, gimimo, vedybų – atvejais. Taigi telegramos liko mums vienintelė viltis. Išsilavinimu, širdim bei kūnu artimi žmonės gavo tenkintis dešimties žodžių telegramomis, kurių didžiosiose raidėse ieškojo būtojo bendrumo žymių. O kadangi iš tikrųjų telegramai tinkamų formulių atsargos greit išsisėmė, tai ilgus metus drauge nugyventi gyvenimai ar skausmingos aistros netrukus apsiribojo tokiomis periodiškai pasikeičiamomis standartinėmis formulėmis, kaip „Jaučiuos gerai. Galvoju apie tave. Širdingi linkėjimai“.

Tačiau kai kurie iš mūsų vis tiek rašė laiškus ir ryšiui su anapus palaikyti be atvangos rezgė kombinacijas, kurios galų gale pasirodydavo neįvykdomos. Net jeigu kuris nors mūsų suregztas planas ir pasisekdavo, mes nieko apie tai nežinodavom, nes negaudavom atsakymo. Tad ištisom savaitėm mums nebuvo daugiau ko daryti, kaip vis iš naujo pradėti tą patį laišką, perrašinėti tuos pačius šauksmus, – ir dėl to žodžiai, kurie pirma kruvini liejosi iš mūsų širdžių, ilgainiui nebetekdavo prasmės. Tada perrašinėdavom juos mašinaliai, stengda-

miesi tais negyvais sakiniais parodyti mūsų sunkaus gyvenimo žymių. Ir galų gale mums pasirodė, kad sutartinis telegramos šauksmas daug geriau negu tas bergždžias atkaklus monologas, tas bevaisis kalbėjimas su siena.

Beje, po keleto dienų, kai paaiškėjo, jog niekam nepasiseks išvažiuoti iš mūsų miesto, kažkam kilo mintis pasiteirauti, ar bus leidžiama sugrįžti tiems, kurie išvyko epidemijai prasidedant. Kelias dienas svarsčiusi, prefektūra atsakė teigiamai. Tik patikslino, kad repatriantai jokiu būdu negalėsią vėl išvažiuoti; atseit jie turį teisę į namus parvykti, bet neturėsią teisės vėl iš jų išvykti. Tada dar atsirado šeimų, lengvabūdiškai žiūrinčių į padėtį, – beje, tokių buvo retenybė, – kurios paragino artimuosius pasinaudoti proga, nes joms noras su jais pasimatyti užgožė bet kokį apdairumą. Bet labai greit maro kaliniai suvokė, į kokį pavojų juos stato, ir nusprendė geriau kęsti išsiskyrimą. Per patį antkryčio smarkumą pasitaikė vienut vienas atvejis, kada jausmai pasirodė besą stipresni už baimę mirti skausmuose. Tai buvo anaiptol ne porelė įsimylėjėlių, iš kurių šito galima tikėtis, kuriuos meilė, nepaisydama bėda nebėda, bloškia kits kitam į glėbį. Čia kalbama apie seną daktarą Kastelį ir jo žmoną, nugyvenusius drauge gerą amžiaus galą. Prieš pat epidemiją ponia Kastel išvažiavo į kaimyninį miestą. Jų šeima netgi nebuvo iš tų pavyzdingai laimingų šeimų, ir pasakotojas mano galįs tvirtinti, jog tikriausiai juodu iki tol ne taip jau labai buvo patenkinti savo santuoka. Bet tas brutalus ir užsitęsęs išsiskyrimas vis dėlto galutinai juodu įtikino, kad vienam be kito nėra gyvenimo ir kad prieš tą staiga išaiškėjusią tiesą maras yra niekis.

Čia kalbama apie išimtį. Didžiajai daugumai išsiskyrimas, aišku, tegalėjo baigtis sykiu su epidemija. Ir mums visiems jausmas, sudarąs mūsų gyvenimo esmę ir, šiaip ar taip, tarytum gerai pažįstamas (oraniečiai, kaip jau sakyta, žmonės paprastų aistrų), įgavo visai naują pobūdį. Vyras ar meilužis, be galo pasitikėjęs savo drauge, pamatė esąs pavydus. Meilės reikaluose laikąs save lengvabūdžiu atrado pastovumą. Sūnus, tik kada ne kada pažvelgdavęs į motiną, kai prie jos gyveno, dabar visą savo nerimą ir pagailą dėjo į kokią vieną

raukšlę jos veide, kuri nėjo jam iš minties. Brutalusis išskyrimas, be pataisos, be prošvaistės, mus išmušė iš vėžių, padarė bejėgius kovoti su atminty gyva esamybe, dar tokia artima ir jau tokia tolima, kuri nūnai užvaldė mūsų dienas. Išties mes kentėjom dvigubai – visų pirma kentėjom patys, ir mus kankino mintis, kaip kenčia nesantieji: sūnus, žmona, mylimoji.

Beje, kitoniškomis aplinkybėmis mūsų bendrapiliečiai būtų išsigelbėję gyvendami daugiau į išorę nukreiptą ir aktyvesnį gyvenimą. Bet maras vienu metu paleido juos dykinėti; iš neturėjimo ko veikti jie sukdavo ir sukdavo po savo niūrų miestą ir diena iš dienos žaisdavo apgaulingus prisiminimų žaidimus. Mat vaikštinėdami šiaip sau, be tikslo, norom nenorom turėdavo traukti tais pačiais keliais, o tokiame nedideliame mieste kaip mūsų šitie keliai dažniausiai būdavo tie, kuriais kažkada jų vaikščiota su nesančiuoju ar nesančiąja.

Taigi pirmas maro atneštas dalykas mūsų bendrapiliečiams buvo tremtis. Ir pasakotojas yra įsitikinęs, kad gali čia visų vardu rašyti tai, ką tada patyrė, kadangi tuo pačiu metu tai patyrė dauguma mūsų bendrapiliečių. Juk ne kas kita, kaip tremties pojūtis buvo ta nuolatinė širdies tuštuma, tas apibrėžtas išgyvenimas, neišmintingas noras varyti atgal ar – priešingai – į priekį laiko tėkmę, tos atmintį deginančios strėlės. Jeigu kartais nevaržydavom savo vaizduotės ir su malonumu laukdavom sugrįžėlio paskambinant prie durų ar pažįstamų žingsnių laiptuose, jeigu tomis akimirkomis būdavom beužmirštą, jog traukiniai stovi vietoje, jeigu tada užbaigdavom visus reikalus, idant būtumėm namie tuo metu, kai paprastai keleivis, atvažiavęs vakariniu greituoju, pasiekia mūsų kvartalą, – savaime suprantama, tie žaidimai vis tiek negalėjo ilgai trukti. Anksčiau ar vėliau apsižiūrėdavom, kad traukiniai nebeateina. Ir tada suprasdavom, kad mūsų išsiskyrimui lemta užsitęsti ir kad ilgainiui turėsim bandyti su tuo apsiprasti. Žodžiu, atstatydavom savo padėtį, kalinių padėtį, turėdavom tenkintis savo praeitim, o jeigu kai kam iš mūsų net ir kildavo pagunda gyventi ateitim, šito atsisakydavom kaip galint greičiau, – pernelyg skaudžiai galų gale atsimoka vaizduotė tiems, kurie ja pasikliauja.

Be kita ko, visi mūsų bendrapiliečiai labai greit atsižadėjo – net viešai – beįsigalinčio įpročio spėlioti, kiek laiko truks išsiskyrimas. Ogi štai kodėl. Didžiausiems pesimistams nustačius, pavyzdžiui, pusės metų terminą, iš anksto išgėrus kartybių taurę už ateisiančius mėnesius, vargais negalais narsumu prilygus tam išbandymui, iš paskutiniųjų stengiantis nepalūžti ir deramai laikytis per tą kančią, ištemptą tokiai ilgai dienų virtinei, atsitikdavo taip, kad netyčia sutiktas draugas, laikrašty paskelbtas perspėjimas, šmėkštelėjęs įtarimas ir staigus aiškiaregiškas žvilgsnis pakišdavo mintį, ko gi antkryčiui nesitęsti, iš esmės kalbant, ir po pusmečio, ir gal po metų ar dar daugiau.

Tada jų narsumo, valios, kantrybės žlugimas būdavo toks staigus, jog jie manydavo niekuomet nebeišlipsią iš tos duobės. Užtat tiesiog verste vertė save niekuomet daugiau negalvoti apie išsivadavimo terminą, nekreipti į ateitį akių ir visą laiką, taip sakant, laikyti jas nuleidus. Bet, žinoma, už tą atsargumą, už tą būdą, kaip gudrauti su sielvartu, kaip uždaryti savo sargybą, kad ji atsisakytų nuo kovos, jiems menkai būdavo atlyginama. Išvengę žlugimo, nieku gyvu nepageidaujamo, jie iš tikrųjų sykiu atsižadėdavo ir tų akimirkų, apskritai dažnokų, kada galėdavo užmiršti marą piešdami sau būsimojo susijungimo vaizdus. Ir ten, pusiaukelėj tarp tų bedugnių ir tų aukštumų, jie ne gyveno, o veikiau plaukė nešami dienų be krypties ir bergždžių prisiminimų, – tikri klajūnai šešėliai, kurie būtų galėję įgyti jėgų tik sutikdami šaknytis savo sielvarto žemėje.

Taigi jie patys patyrė visų kalinių ir visų tremtinių didžią kančią, kančią gyventi su atmintim, niekam nereikalinga. Net praeitis, apie kurią be perstojo galvojo, vien apgailestavimą težadino. Būtų įmanę išties priskirti jai visa, ko graužėsi nepadarę, kai dar galėjo padaryti su ta ar su tuo, nūnai laukiamais nesulaukiamais, lygiai kaip jų negalėjo patenkinti ir tuometinė padėtis, nes į visas – net palyginti laimingas – savo nelaisvės aplinkybes įtraukdavo nesantįjį. Dabarty nerimom, su praeitim pykomės, ateities neturėjom: visiškai kaip tie, kuriuos žmonių teisingumas ar neapykanta laiko už grotų. Žodžiu, vienintelis būdas gelbėtis nuo tų nepakeliamų atostogų, tai vėl paleis-

ti vaizduotėje traukinius, užpildyti valandas vis ataidinčiais tilindžiavimais, kas kad skambutis atkakliai tylėdavo.

Jeigu tai vis dėlto buvo tremtis, tai dauguma atvejų savo namuose. Nors pasakotojas pažino tik tokią tremtį kaip visi, tačiau privalo neužmiršti tų, kaip žurnalistas Ramberas ar kiti, kuriems, priešingai, atskyrimo bėdos padidėjo dėl to, kad jie, atvykėliai, maro užklupti ir sulaikyti mieste, atsidūrė toli ir nuo būtybės, pas kurią nebegalėjo sugrįžti, ir nuo savo gimtojo krašto. Visuotinėje tremtyje jie buvo tremtinių tremtiniai; mat jiems kaip visiems ne tik kėlė nerimą neramus laikas, bet prie erdvės jie buvo dar ir pririšti ir vis atsimušinėdavo į sienas, kurios skyrė maru apkrėstą jų prieglobstį nuo prarastosios tėvynės. Ne kas kitas, o jie, žinoma, bastydavosi visokiu dienos metu po dulkėtą miestą, tylumoje šaukdamiesi tik jiems vieniems pažįstamų savo krašto vakarų ir rytmečių. Taigi puoselėjo savo skausmą vos pastebimais ženklais bei tokiais trikdančiais pranešimais kaip kregždžių skrydis, vakaro rasa ar tie keisti spinduliai, kuriuos saulė kartais pameta tuščiose gatvėse. Išorės pasaulis visada gali nuo visko išgelbėti, bet jie, atkaklūnai užmerktomis akimis, glamonėjo savo pernelyg tikroviškas chimeras ir iš visų spėkų vijosi kažkokios žemės vaizdus, kur tam tikra šviesa, dvi trys kalvos, pamėgtas medis ir moterų veidai sudarydavo jiems klimatą, niekuo nepamainomą.

Pagaliau kalbant aiškiau apie mylimuosius, kurie užvis įdomiausi ir apie kuriuos pasakotojas turbūt įgalintas kalbėti, pasirodė, jog jie gavo patirti dar ir kitokių susigraužimų. Iš jų pažymėtini sąžinės priekaištai. Padėtis išties jiems leido pasverti savo jausmą su karštligišku objektyvumu. Ir retai kada pasitaikydavo, kad tomis aplinkybėmis jiems nebūtų visu ryškumu atsiskleidusios jų pačių silpnybės. Pirma proga tam atsirado, kai iškilo keblus dalykas: visiškas negalėjimas tiksliai įsivaizduoti nesančiojo veiksmų. Tada jie apgailestaudavo, kad nežino jo tvarkaraščio, kaltindavo save lengvabūdiškumu, kam nesiteikė kažkada tuo pasidomėti, kam dėjosi maną, jog mylimo žmogaus tvarkaraštis – anaiptol ne visų džiaugsmų šaltinis. Nuo to momento jiems buvo lengva atsekti savo meilę ir panagrinėti, ko jai trūko. Normaliais laikais visi žinojom, sąmoningai ar nesąmoningai, jog

nėra meilės, kuri neįstengtų išaugti į didelę meilę, ir vis dėlto sutikome – daugiau ar mažiau ramia širdim – kad mūsiškė liktų vidutinė. Bet prisiminimas kur kas reiklesnis. Ir labai nuoseklu, kad neganda, atslinkusi pas mus iš šalies ir ištikusi visą miestą, atnešė ne vien nepelnytas kančias, kuriomis būtume galėję piktintis. Ji mus dar pastūmėjo į savęs kankinimą ir privertė taikytis su skausmu kaip su būtinybe. Tai buvo vienas iš maro naudojamų būdų dėmesiui nukreipti ir kortoms sumaišyti.

Taigi kiekvienas turėjo sutikti gyventi diena iš dienos, ir vienas dangaus akivaizdoje. Nuo tos visuotinės vienystės, galinčios ilgainiui užgrūdinti charakterius, jie vis dėlto ėmė darytis vėjavaikiški. Pavyzdžiui, kai kurie mūsų bendrapiliečių tada pateko į kitą vergiją, gavo tarnauti saulei ir lietui. Į juos žiūrint atrodė, kad jie pirmąkart, ir tiesiogiai, suvokia, kokį įspūdį daro vienoks ar kitoks oras. Pradžiunga sulaukę paprasto auksinės šviesos apsilankymo, o lietingos dienos apniaukia ir jų veidus, ir jų mintis. Dar prieš keletą savaičių išvengdavo tos silpnybės, to neprotingo vergavimo, nes pasaulio akivaizdoje nebuvo vieni; su jais gyvenanti būtybė iš dalies įsikurdavo priešais jų visatą. Nuo šiol, atvirkščiai, jie buvo, matyt, atiduoti dangaus užgaidų malonei, kitaip sakant, kentė ir vylėsi be jokio tam pagrindo.

Vienatvei pagaliau priėjus kraštutinumo ribas, niekas nebegalėjo tikėtis kaimyno pagalbos, ir kiekvienas liko pats su savo bėda. Jeigu kas nors tarp mūsų netyčia ir bandydavo atverti širdį ar šį tą papasakoti apie savo jausmą, tai atsakymas, nesvarbu koks, dažniausiai jį įžeisdavo. Susigriebdavo tada, kad jis ir jo pašnekovas kalba ne apie tą patį dalyką. Tai, ką jis sakė, buvo galvota pergalvota ir iškentėta ilgų dienų glūdumoje, o vaizdas, kurį norėjo perteikti, buvo ilgai degintas laukimo ir aistros žaizdre. O anas, priešingai, vaizdavosi sutartinę emociją, eilinį skausmą, šablonišką melancholiją. Palankus ar priešiškas atsakymas visada būdavo netaiklus, ir reikėdavo tokių pasipasakojimų atsisakyti. Arba nebent – vieni, nepakeldami tylėjimo, kiti, nerasdami tikros nuoširdžios kalbos, – iš rezignacijos prisitaikydavo turgaus šneką ir patys imdavo kalbėti sutartiniu būdu, tinkamu paprastiems santykiams palaikyti, naujienoms perpasakoti,

savotiškai dienos kronikai. Taip vėl tikrų tikriausias skausmas įprato verstis banaliomis pašnekesio formulėmis. Tik šitokia kaina maro kaliniai tegalėdavo susilaukti savo namsargio užuojautos ar klausančiųjų dėmesio.

Ir vis dėlto – o tai yra be galo svarbu – galima pasakyti, kad pirmu maro periodu šitie tremtiniai buvo privilegijuoti, nors ir kaip juos graužė nerimas, nors ir kaip jiems buvo sunku nešiotis tegul ir tuščią širdį. Iš tiesų net tada, kai gyventojai jau ėmė iš galvos kraustytis, jų mintys buvo nukreiptos vien į laukiamą būtybę. Visuotinėje negandoje juos saugojo meilės egoizmas. Ir nors jie galvojo apie marą, tai tik tiek, kiek jiems iš jo pusės grėsė pavojus likti amžinai išskirtiems. Taigi jie net į patį epidemijos įkarštį įnešė išganingo neatžvalgumo, kurį buvom linkę laikyti šaltakraujiškumu. Jų neviltis juos gelbėjo nuo panikos, jų nelaimė ėjo jiems į gera. Jei, pavyzdžiui, kurį ir nusinešdavo antkrytis, tai beveik visada nespėjusį nė atsitokėti. Be niekur nieko atitraukdavo jį nuo to ilgo vidinio pašnekesio su šešėliu ir tiesiai blokšdavo į dar gūdesnę žemės tylą. Laiko jis niekam neturėdavo.

Tuo metu, kai mūsų bendrapiliečiai, netikėtoj tremty atsidūrę, stengėsi kaip nors manytis, maras statė sargybas prie vartų ir gręžė atgal laivus, plaukiančius į Oraną. Miestą uždarius, jokia mašina nebuvo čia įvažiavusi. Nuo tos dienos automobiliai sakytum ėmė sukti aplink jį ratu. Uostas irgi keistai atrodė žiūrint nuo bulvarų viršaus. Ūmai užgeso nuolatinis judrumas, kuriuo jis garsėjo kaip vienas pirmų uostų Viduržemio jūros pakrantėje. Dar buvo matyti keli laivai karantine. Bet prieplaukose neveikiantys didžiuliai keltuvai, apversti vagonėliai, pavienės statinių ar maišų krūvos bylojo, kad ir prekybai maras padarė galą.

Nepaisant tų neįprastų vaizdų, mūsų bendrapiliečiai, ko gero, sunkiai suvokė, kas juos ištiko. Patirdami bendrų išgyvenimų, kaip išsiskyrimas ar baimė, jie vis tiek į pirmą vietą kėlė savo asmeninius

reikalus. Niekas dar nebuvo tikrai susitaikęs su antkryčiu. Daugumą ypač jaudindavo tai, kas kirtosi su jų įpročiais ar kliudė jų interesus. Jie dėl to irzo, nervinosi, bet irzlumas, nervinimasis – ne tie jausmai, kuriais būtų galima atremti marą. Pavyzdžiui, jų pirma reakcija pasireiškė administracijos užsipuolimu. Prefekto atsakymas į kritiką, aklai kartojamą laikraščių („Ar nebūtų galima numatyti lankstesnio numatytų priemonių taikymo?“), buvo gana netikėtas. Iki tol nei laikraščiai, nei Infdoko agentūra nebuvo gavę komunikato apie antkryčio statistiką. Dabar prefektas kasdien teikė agentūrai duomenis prašydamas iš jų daryti savaitinius pranešimus.

Tačiau ir į tai publika ne tuoj pat reagavo. Pranešimas, kad trečią maro savaitę mirė trys šimtai du žmonės, iš tiesų nieko nesakė vaizduotei. Viena vertus, gal ne visi maru mirė. O antra vertus, niekas mieste nežinojo, kiek paprastu metu mirdavo žmonių per savaitę. Mieste buvo du šimtai tūkstančių gyventojų. Ar šitokia mirimų proporcija normali – niekas negalėjo pasakyti. Kaip tik šios rūšies tiksliomis žiniomis niekada nesirūpinama, nors jų reikalingumas akivaizdus. Publika, taip sakant, neturėjo su kuo palyginti. Tik paskui, konstatavusi mirtingumo padidėjimą, viešoji nuomonė suvokė tiesą. Iš tikrųjų penkta savaitė numarino tris šimtus dvidešimt vieną, o šešta savaitė – tris šimtus keturiasdešimt penkis. Bent jau tie padidėjimai buvo išraiškingi. Ir vis dėlto ne tiek, kad mūsų bendrapiliečiai, nors ir gerokai sunerimę, būtų atsikratę įspūdžio, jog turima reikalo su atsitiktiniu reiškiniu, be abejo, nemaloniu, bet, šiaip ar taip, laikinu.

Taigi jie kaip seniau vaikštinėjo sau gatvėmis, sėdėjo kavinių terasose. Apskritai imant, jie nebuvo bailiai, daugiau juokavo, nei skundėsi ir dėjosi sutinką su gera nuotaika nepatogumus, kurie, žinoma, greit praeis. Padorumas buvo išlaikytas. Bet į mėnesio pabaigą, apytikriai tą maldų savaitę (apie ją bus kalbama vėliau), rimtesni pertvarkymai pakeitė mūsų miesto vaizdą. Pirmiausia prefektas ėmėsi priemonių, skirtų transportui ir aprūpinimui maisto produktais. Maisto produktai ir benzinas normuojami. Net elektrą buvo įsakyta taupyti. Tik pirmojo reikalingumo daiktai pasiekdavo Oraną sausumos ir oro keliu. Tad judėjimas palaipsniui mažėjo, kol beveik visiškai nutrūko.

Diena iš dienos buvo uždarinėjamos prabangios parduotuvės, o kitų parduotuvių vitrinose iškabinami užrašai „Nėra“, pirkėjams bestovint eilėje prie durų.

Taigi Oranas įgavo keistą išvaizdą. Pagausėjo pėsčiųjų. Uždarius parduotuves bei kai kurias kontoras, žmonės, nebeturėdami ko veikti, pripildydavo gatves ir kavines netgi ne piko valandomis. Kol kas jie dar buvo ne bedarbiai, o atostogautojai. Tad gražiu oru, pavyzdžiui, apie trečią valandą popiet, Oranas darydavo apgaulingą švenčiančio miesto įspūdį: lyg prieš viešą manifestaciją sustabdytas judėjimas, uždarytos parduotuvės, kad gatves užtvindę gyventojai galėtų dalyvauti pramogose.

Kino teatrai, aišku savaime, naudodamiesi tomis visuotinėmis atostogomis, darė stambų biznį. Bet filmų apyvartumas departamente buvo nutrauktas. Po poros savaičių jie gavo keistis programomis, o dar po kurio laiko rodyti vis tą patį filmą. Kasų įplaukos betgi nemažėjo.

Kavinės irgi galėjo aprūpinti savo klientus: mat miestas, užimantis pirmą vietą vynų ir alkoholinių gėrimų prekyboje, turėjo sukaupęs didelių atsargų. Tiesą pasakius, žmonės ir gėrė. Vienai kavinei iškabinus plakatą *Gerk vyną gerą, skelbk mikrobams karą,* galutinai įsitvirtino nuomonė, jau ir taip paplitusi, kad alkoholis padeda apsisaugoti nuo infekcinių ligų. Kasnakt, apie antrą valandą, didoki būriai girtų, išvarytų iš kavinių, pripildydavo gatves ir ten optimistiškai postringaudavo.

Bet šia prasme nebuvo lengva žiūrėti į visas tas permainas, tokias neįprastas ir taip greit įvykusias, kaip į normalias ir tvirtas. Užtat asmeniniai jausmai mums vis tebebuvo pirmoje vietoje.

Praslinkus porai dienų nuo miesto uždarymo, daktaras Rijė, išėjęs iš ligoninės, sutiko Kotarą, kuris pakėlė į jį veidą, net švytintį iš pasitenkinimo. Rijė pasidžiaugė jo išvaizda.

– Taip, viskas gerai, – atsakė žmogelis. – Sakykit, daktare, tas prakeiktas maras, hm, darosi rimtas dalykas, ar ne?

Daktaras pripažino tai. O anas su kažkokiu smagumu konstatavo:

– Dabar jam nėra ko liautis. Viskas apvirs aukštyn kojom.

Valandėlę juodu ėjo drauge. Kotaras papasakojo, kad vienas stambus jo kvartalo bakalėjininkas prisikrovęs maisto produktų atsargų, tikėdamasis juos parduoti aukštom kainom; sanitarai, atvykę jo išgabenti į ligoninę, rado palovy konservų dėžučių. „Jis ten mirė. Ką gi, maras neužmoka". Kotaras žinojo devynias galybes atsitikimų apie epidemiją, tikrų ar pramanytų. Pavyzdžiui, ėjo kalbos, kad vieną rytą miesto centre kažkoks vyriškis su maro požymiais kliedėdamas išbėgęs lauk, puolęs prie pirmos sutiktos moters ir apkabinęs ją šaukdamas: „Aš turiu marą!"

– Gražu! Mes visi greit išsikraustysim iš proto, dievaži! – pasakė Kotaras maloniu tonu, nesiderinančiu su jo tvirtinimu.

Tą pačią dieną, popiet, ir Žozefas Granas pagaliau ėmė ir atvirai išsipasakojo daktarui Rijė. Pastebėjęs ant rašomojo stalo ponios Rijė nuotrauką, pakėlė akis į daktarą. Rijė atsakė, kad žmona išvažiavusi gydytis.

– Ta prasme, – pasakė Granas, – tai laimė.

– Žinoma, laimė, – atsakė daktaras, – belieka tikėtis, kad ji pasveiks.

– Ak, suprantu! – tarė Granas.

Ir pirmąkart per visą jųdviejų pažinties laiką Granas įsišneko. Nors kalbėdamas vis taip pat ieškojo savų žodžių, tačiau beveik visada juos rasdavo, tarytum tai, ką sakė, jo jau seniai buvo apmąstyta.

Visai jaunas vedęs jaunutę neturtingą kaimynų mergaitę. Dėl to ir mokslus metęs, ir tarnauti stojęs. Nei Žana, nei jis iš savo kvartalo nebuvo kojos iškėlę. Jis užeidinėdavęs pas ją, ir Žanos tėvai truputį pašiepdavę tylų, neapsukrų dukters garbintoją. Tėvas buvo geležinkelininkas. Laisvalaikiu visada sėdėdavęs kampe prie lango ir susimąstęs stebėdavęs gatvės judėjimą ramiai sudėjęs ant šlaunų dideles rankas. Motina visada triūsdavusi po namus, Žana jai padėdavusi. Ji buvusi tokia smulkutė, jog Granas negalėdavęs be baimės žiūrėti į ją, einančią per gatvę. Automobiliai atrodydavę milžiniški palyginus su ja. Vieną dieną, gėrėdamasi kalėdinės būdos virtina, Žana loštelėjusi į jį sakydama: „Kaip gražu!" Jis paspaudęs jai riešą. Ir taip buvusios sutartos jųdviejų vestuvės.

Toliau istorija, anot Grano, labai paprasta. Tokia kaip visų: žmonės tuokiasi, dar trupučiuką mylisi, dirba. Dirba tiek, kad ir meilė išeina iš galvos. Žana irgi dirbo, kadangi jo įstaigos viršininko pažadai taip ir liko pažadais. Čia jau reikėjo šiek tiek vaizduotės, kad suprastum, ką Granas norėjo pasakyti. Jis amžinai būdavo nuvargęs, per tai apsileido, darėsi nekalbesnis, nemokėjo palaikyti savo jaunos žmonos galvojimo, kad ji yra mylima. Nusidirbęs vyras, skurdas, pamažu beužsiveriančios durys į ateitį, tylėjimas vakarais prie stalo, – argi bus aistrai vietos tokiame pasauly. Žana tikriausiai kentėjo. Bet pasiliko: kartais žmogus kenčia ilgai, kol suvokia kenčiąs. Slinko metai. Paskui Žana išėjo. Ir, aišku, išėjo ne viena. „Aš mylėjau tave, bet dabar daugiau negaliu, pailsau... Nesijaučiu laiminga išeidama, bet argi būtina jaustis laimingam, kad iš naujo pradėtum". Maždaug šitaip ji jam tada parašė.

Žozefas Granas irgi kentėjo. Jis būtų galėjęs pradėti iš naujo, kaip jam pasakė Rijė. Ką ten, nebetikėjęs.

Jis tik nuolatos galvojąs apie ją. Vieno tenorėtų, – parašyti jai laišką ir pasiteisinti.

– Bet tai nelengva, – pasakė jis. – Jau seniai ta mintis neduoda man ramybės. Kol mudu siejo meilė, suprasdavom vienas kitą be žodžių. Bet meilė visą laiką negali tverti. Kad taip tuosyk, kai reikėjo, man būtų atėję į galvą žodžiai, kurie būtų ją sulaikę, bet jie man neatėjo.

Granas nusišnypštė į kažkokią languotą skepetą. Paskui nusišluostė ūsus. Rijė žiūrėjo į jį.

– Atleiskit man, daktare, – pasakė senis, – bet, kaip čia jums paaiškinus?.. Aš pasitikiu jumis. Su jumis galiu kalbėti. Ir tada imu jaudintis.

Matėsi, jog maras buvo Granui tolimas.

Vakare Rijė pasiuntė žmonai telegramą, kad miestas uždarytas, kad jis pats jaučiasi gerai, galvoja apie ją, kad ji ir toliau turi žiūrėti savęs.

Vieną dieną – jau trys savaitės buvo prabėgusios nuo miesto uždarymo – Rijė, išėjęs iš ligoninės, sutiko jo laukiantį jauną vyriškį.

Veidas buvo kažkur matytas, tik Rijė neprisiminė kur.

– Aš buvau pas jus dar prieš tuos įvykius, – tarė anas. – Prašiau informacijos apie arabų gyvenimo sąlygas. Vadinuosi Raimonas Ramberas.

– Ak taip! – tarė Rijė. – Na, dabar turit puikią reportažo temą.

Anas atrodė susinervinęs. Pasakė, kad ne tai jam rūpi, atėjęs prašyti daktarą vienos paslaugos.

– Atleiskit, kad į jus kreipiuosi, – pridūrė jis, – bet aš ničnieko nepažįstu šiame mieste, o mano laikraščio korespondentas, visa bėda – tikras asilas.

Rijė pasiūlė jam paėjėti drauge iki dispanserio miesto centre, turįs ten duoti kai kurių nurodymų. Juodu nusileido žemyn negrų kvartalo gatvelėmis. Artinosi vakaras, tačiau miestas, seniau tokiu metu itin triukšmingas, atrodė keistai negyvenamas. Tik trimitas, paskardenęs dar auksinę padangę, bylojo, jog kariškiai dedasi vykdą savo pareigas. Visą kelią, kol juodu leidosi į pakalnę stačiomis gatvėmis tarp žydrų, rusvų, violetinių mauritaniškų namų, Ramberas labai susijaudinęs kalbėjo. Paryžiuje palikęs žmoną. Tiesą pasakius, ji jam ne žmona, bet tai vis viena. Pasiuntęs jai telegramą tuoj pat, kai uždarę miestą. Iš pradžių manęs, jog tai laikinas įvykis ir tik ieškojęs būdų susirašinėti su ja. Oraniškiai kolegos sakėsi negalį niekuo jam padėti, iš pašto jį išprašę, prefektūros sekretorė tiesiai į akis iš jo pasijuokusi. Galų gale, išstovėjęs apie porą valandų eilėje, pasiuntęs tokio turinio telegramą: „Viskas gerai. Iki greito pasimatymo!“

Bet rytą jam dingtelėjusi mintis, kad jis, beje, nežinąs, kiek visa tai galį trukti. Ir nusprendęs išvažiuoti. Kažkieno parekomenduotas (žurnalistai naudojasi lengvatomis) patekęs pas prefektūros kanceliarijos viršininką ir jam pareiškęs, kad su Oranu neturįs nieko bendra, kad jam nesą ko čia pasilikti, kad atsitiktinai čia pakliuvęs ir kad būtų teisinga leisti jam išvažiuoti, net jeigu anapus ir reikėsią išbūti karantine. Viršininkas atsakė gerai jį suprantąs, tačiau išimties negalįs padaryti, pažiūrėsiąs, gal kas ir pavyksią, bet padėtis apskritai esanti rimta, ir jis nieko tikro negalįs prižadėti. „Betgi galų gale aš svetimas šiame mieste“, – pasakė Ramberas. „Žinoma, bet tikėkimės, kad epidemija, šiaip ar taip, neilgai truks“.

Negana to, Rijė mėgino apraminti Ramberą, kad Orane galima rasti medžiagos, iš kurios išeitų įdomus reportažas, kad, gerai pagalvojus, nėra to blogo, kuris neišeitų į gera. Ramberas gūžčiojo pečiais. Juodu priėjo miesto centrą.

– Tai kvaila, daktare, jūs gi pats suprantat. Gimiau ne reportažams rašyti. Turbūt gimiau gyventi su moterim. Argi tai nenormalu?

Rijė atsakė, kad bet kuriuo atveju tai atrodo pagrįsta.

Centriniuose bulvaruose nebuvo įprastos minios. Vienas kitas praeivis skubėjo į savo tolimus namus. Nė vieno šypsančio veido. Rijė pagalvojo, kad dėl to kaltas Infdoko šiandienis pranešimas. Po kokios paros mūsų bendrapiliečiai, būdavo, vėl atgauna viltį, bet tą pačią dieną skaičiai dar per daug gyvi atminty.

– Matot, mudu susipažinom visai neseniai ir gražiai sutariam, – tiesmukai pasakė Ramberas.

Rijė nutylėjo.

– Bet aš jus varginu, – vėl prašneko Ramberas. – Aš tik norėjau jus paprašyti, ar negalėtumėt man išduoti pažymėjimą, patvirtinantį, kad neturiu tos prakeiktos ligos. Manau, toks pažymėjimas man praverstų.

Rijė linktelėjo galva, sučiupo pasipynusį jam po kojų vaikiuką ir švelniai pastatė ant žemės. Paskui juodu nuėjo toliau ir pasiekė Ginklų aikštę. Fikusai ir palmės svarino nejudančias, dulkių nupilkintas šakas aplink Respublikos statulą, dulkiną ir nubjaurotą. Juodu sustojo po paminklu. Rijė patrepsėjo, nukratė nuo kojų balkšvą tinką. Pažvelgė į Ramberą. Su užlošta ant pakaušio fetrine skrybėle, atsegta marškinių apykakle iš po kaklaraiščio, apšepęs žurnalistas atrodė aikštingas ir piktas.

– Patikėkit, aš jus suprantu, – tarė pagaliau Rijė, – bet jūs ne taip samprotaujat. Aš negaliu jums išduoti tokio pažymėjimo dėl to, kad iš tiesų nežinau, turit šitą ligą ar neturit, o jei kartais ir neturit, negaliu laiduoti, kad neužsikrėsit per tą tarpą, kol, iš manęs išėjęs, nukaksit į prefektūrą. O be to...

– O be to? – perklausė Ramberas.

– O be to, net jeigu išduočiau tokį pažymėjimą, jis jums nepraverstų.

– Kodėl?

– Ogi todėl, kad šiame mieste yra tūkstančiai panašaus likimo žmonių, o išleisti jų vis tiek negalima.

– Bet jeigu jie patys maro neturi?

– Tai nepakankamas argumentas. Žinau, kvaila istorija, bet kliudo mus visus. Reikia ją priimti tokią, kokia yra.

– Bet aš nečionykštis.

– Nuo šiol, deja, būsit čionykštis kaip visi.

Anas karščiavosi:

– Tai tiesiog humaniškumo klausimas, garbės žodis. O gal jūs kaip reikiant nesuvokiat, ką reiškia toks išskyrimas dviem žmonėms, gražiai tarpusavy sutariantiems?

Rijė patylėjo valandėlę. Paskui atsakė lyg ir suvokiąs. Iš visos širdies trokštąs, kad Ramberas vėl susieitų su žmona ir kad visi, kurie mylisi, vėl būtų draugėj, bet yra nutarimai ir įstatymai, yra maras, ir jo, daktaro, uždavinys daryti tai, kas darytina.

– Ne, jūs to negalit suprasti, – karčiai tarė Ramberas. – Kalbat proto kalba, įsileidžiat į abstrakciją.

Daktaras pakėlė akis į Respublikos statulą ir atsakė nežinąs, ar kalbėjęs proto kalba. Kalbėjęs akivaizdybės kalba, o tai anaiptol ne tas pat. Žurnalistas pasitaisė kaklaraištį.

– Vadinasi, man reikia ieškot kitos išeities? Bet aš vis tiek paliksiu šį miestą. – Jo žodžiai nuskambėjo kaip iššūkis.

Daktaras atsakė dar ir tai suprantąs, bet čia ne jo reikalas.

– Ne, kaip tik jūsų reikalas, – užsiplieskė Ramberas. – Kreipiausi į jus žinodamas, jog jūsų balsas buvo itin reikšmingas priimant nutarimus. Pamaniau, kad jūs bent vienu atveju galėtumėt atitaisyti blogį, kuriam padėjot atsirasti. Bet jums tai nerūpi. Nė apie vieną žmogų nepagalvojot, neatsižvelgėt į išskirtuosius.

Daktaras pripažino, kad ta prasme iš tiesų taip buvo: nė į nieką neatsižvelgta.

– Ak, matau, tuoj imsit kalbėt apie viešąją tarnybą[7], – tarė Ramberas. – Bet juk visuomenės gerovė susideda iš kiekvieno mūsų laimės.

– Ką gi, – atsakė daktaras, tartum pakirdęs iš savo minčių, – yra ir šito, ir ko kito. Nereikia teisti. O pykti nėra ko. Jeigu jums pavyktų iš tos bėdos išsisukt, be galo džiaugčiaus. Kai kurių dalykų mano pareigos tiesiog man neleidžia.

Anas nekantriai papurtė galvą.

– Taigi kad pykti nėra ko. Ir taip aš jus gerokai sugaišinau.

Rijė paprašė jį informuoti apie visus savo žygius ir užmiršti nuoskaudą. Tikrai vienas planas galėjęs juodu suartinti. Ramberas staiga kaip ir sumišo.

– Aš tuo tikiu, – tarė jis po valandėlės. – Tikiu priešingai savo nusistatymui ir visam tam, ką man pasakėt.

Padvejojęs pridūrė:

– Bet negaliu jums pritarti.

Užsismaukė ant kaktos skrybėlę ir nudrožė. Rijė matė, kaip jis įėjo į viešbutį, kur gyveno Žanas Taru.

Po valandėlės daktaras papurtė galvą. Žurnalistas teisus nekantriai verždamasis į laimę. Bet ar teisus jį kaltindamas? „Jūs gyvenat abstrakcija". Ar iš tikrųjų abstrakcija tos dienos, praleistos ligoninėje, kur maras išsijuosęs pjauna žmones, nusinešdamas vidutiniškai iki penkių šimtų aukų per savaitę? Taip, toje negandoje yra dalis abstrakcijos bei irealumo. Bet kai abstrakcija įninka žudyti, reikia jos imtis. Ir Rijė žinojo viena, kad tai nėra iš lengvųjų. Nelengva, pavyzdžiui, vadovauti tai pagalbinei ligoninei (jų dabar trys), kurią jam užkrovė. Jo nurodymu patalpoje greta konsultacijos įrengtas priimamasis. Grindų įduboje krezoliuoto vandens ežeras su plytų salele vidury. Ligonis nunešamas į tą salelę, greitai nurengiamas, drabužiai sumetami į vandenį. Išmaudytas, nušluostytas ir šiurkščiais ligoninės marškiniais apvilktas, jis patenka pas Rijė, paskui į vieną iš palatų. Tam reikalui turėjo panaudoti ir dengtą kiemą, kuris drauge su mokykla dabar talpino penkis šimtus lovų, ir beveik visos buvo užimtos. Rytais apžiūra, kuriai pats vadovaudavo, ligonių vakcinacijos, bubonų incizijos, paskui dar statistikos tikrinimas, popietinės konsultacijos, pagaliau vakarais savų pacientų lankymas. Namo parsirasdavo labai vėlai. Praėjusią naktį motina, paduodama iš žmonos gautą telegramą, pastebėjo, kad jam dreba rankos.

– Taip, bet, atkakliai laikantis savo, nervingumas sumažės.

Jis buvo tvirtas ir ištvermingas. Iš tiesų nuovargio dar nejautė. Bet ligonių lankymas, pavyzdžiui, jam darėsi kankynė. Diagnozavus epideminę karštligę, reikėdavo tučtuojau pasirūpinti susirgusiojo išgabenimu. Tada ir prasidėdavo abstrakcija bei tikrieji sunkumai, nes šeima žinojo, kad išvežtąjį pamatys tik išgijusį arba numirusį. „Turėkit gailesčio, daktare!“ – sakė ponia Lorė, kurios dukra susirgo; ji buvo kambarinė tame viešbutyje, kur gyveno Taru. Ką tai reiškė? Žinoma, gailesčio jis turėjo. Bet nuo to niekam ne geriau. Reikėdavo telefonuoti. Netrukus pasigirsdavo greitosios pagalbos skambalas. Pačioj pradžioj kaimynai praverinėdavo langus pažiūrėti. Vėliau skubiai juos uždarinėdavo. Tada ir prasidėdavo kova, ašaros, įtikinėjimai, žodžiu, abstrakcija. Karštligės ir baisaus nerimo prikaitintuose butuose dėdavosi klaikūs dalykai. Bet šit ligonis išneštas. Rijė galėjo sau eiti.

Pirmus kartus jis tik pranešė telefonu ir išskubėjo pas kitus ligonius nelaukęs greitosios pagalbos. Bet artimieji ėmė ir užsidarė; geriau maras prie keturių akių negu atskyrimas, nes kuo tai baigiasi, jau žinojo. Atvažiavusieji rėkalodavo, prašydavo atidaryti, šaukdavosi policijos, o vėliau ir kariuomenės ir šturmu paimdavo ligonį. Pirmas savaites Rijė turėdavo laukti, iki atvažiuos greitoji. Paskui visus vykstančius vizituoti gydytojus lydėdavo savanoriai inspektoriai, ir Rijė galėdavo skubėti nuo ligonio pas ligonį. Bet pačioj pradžioj kas vakarą būdavo taip kaip tą vakarą, kai ponia Lorė, įsileidusi jį į nedidelį vėduoklėmis bei popierinėmis gėlėmis iškaišytą butuką, vargiai šyptelėjusi, pasakė: „Manau, tai ne karštligė, apie kurią visi kalba“. O jis, nudengęs paklodę ir pakėlęs marškinius, stebėjo, netardamas nė žodžio, raudonas dėmes ant pilvo ir šlaunų, brinkstančius limfmazgius. Motina žiūrėjo dukteriai į tarpkojį ir šaukė nesavu balsu. Taip kas vakarą su abstrakčia veido išraiška staugdavo motinos priešais išstatytus ir visomis mirštamomis žymėmis paženklintus pilvus. Kas vakarą rankos stvarstydavo daktaro rankas, liedavosi srautai beprasmiškų žodžių, pažadų, ašarų. Kas vakarą greitosios pagalbos skambalas sukeldavo isterijos priepuolius, taip

pat nereikalingus kaip nereikalingas kiekvienas skausmas. Ir po šio ilgo visada tokių pačių vakarų vizito Rijė negalėjo nieko kito tikėtis, kaip vėl ir vėl ilgos virtinės panašių scenų, pasikartojančių be galo. Taip, maras, kaip abstrakcija, monotoniškas. Keitėsi, ko gero, pats Rijė. Jis tai juto šįvakar Respublikos paminklo papėdėje, o bežiūrėdamas įkandin Rambero, dingusio už viešbučio durų, sąmoningai suvokė, kad visas pradeda pildytis sunkaus abejingumo.

Turėjo praeiti ne viena tokia alinanti savaitė, ne vienas vakaras, kai temstant miestas pasipildavo į gatves ir vaikščiodavo ratu, kol Rijė suprato atsigynęs gailesčio. Nereikalingas gailestis tik našta. Širdis palengva užsidarė, ir tas pojūtis daktarui buvo vienintelis nuraminimas tomis be galo sunkiomis dienomis. Žinojo, kad nuo to jam bus lengviau dirbti. Ir tuo džiaugėsi. Kai motina sielodavosi matydama, kokiu tuščiu žvilgsniu sūnus dėbteli į ją, parsiradęs antrą valandą nakties, ji apgailestaudavo būtent tą vienintelį jam tada galimą pašvelnėjimą. Norint kovoti su abstrakcija, reikia bent kiek į ją panėšėti. Bet kaip Ramberas galėjo tai jausti? Ramberui buvo abstrakcija viskas, kas priešinosi jo laimei. Ir, iš esmės kalbant, Rijė žinojo, jog tam tikra prasme žurnalistas teisus. Bet jis taip pat žinojo, kad abstrakcija kartais pasirodo besanti stipresnė už laimę ir kad reikia tada, ir tik tada, su tuo skaitytis. Taip turėjo atsitikti ir Ramberui, ir daktaras apie tai gavo sužinoti smulkiai iš vėlesnių Rambero pasipasakojimų. Taip sakant, gavo pasekti – ir nauju požiūriu – kažką panašaus į niūrią kovą tarp atskiro žmogaus laimės ir maro abstrakcijų, kovą, kuri tuo ilgu laikotarpiu sudarė visą mūsų miesto gyvenimą.

Bet ten, kur vieni regėjo abstrakciją, kiti regėjo tiesą. Pirmo epidemijos mėnesio pabaiga tikrai buvo sudrumsta dviejų įvykių: maro pasmarkėjimo ir tėvo Panlu liepsningo pamokslo. Tėvas Panlu – tai tas pats jėzuitas, prisistatęs pagelbėti senajam Mišeliui jo ligos pradžioje. Jis jau buvo žinomas, nes dažnai bendradarbiaudavo Orano geografų draugijos biuletenyje, kur jo tyrinėjimai iš epigrafikos srities susilaukdavo pripažinimo. Tačiau kur kas platesnę auditoriją buvo patraukęs serija paskaitų apie šiuolaikinį individualizmą. Čia jis

pasireiškė kaip karštas gynėjas reikliosios krikščionybės, kuriai svetimas tiek praėjusių amžių obskurantizmas, tiek šiuolaikinė laisvamanybė. Ta proga jis nepašykštėjo savo klausytojams skaudžios tiesos. Ir tuo susidarė reputaciją.

Taigi į to mėnesio pabaigą mūsų miesto Bažnyčios vyresnybė nutarė kovoti su antkryčiu savomis priemonėmis ir surengė kolektyvinių maldų savaitę. Viešoji maldingumo manifestacija turėjo baigtis iškilmingomis sekmadienio Mišiomis į šventąjį Roką, apgynėją nuo maro. Ta proga tėvas Panlu buvo paprašytas tarti žodį. Iš prigimties ūmus ir karštas, jis ryžtingai ėmėsi pavesto uždavinio ir porai savaičių atidėjo į šalį savo darbus apie šventąjį Augustiną bei Afrikos Bažnyčią[8], kurie jam buvo pelnę išskirtinę vietą ordine. Dar gerokai prieš pamokslą jau sklandė mieste kalbos, ir to laikotarpio istorijoje jis tapo savotiškai svarbia data.

Maldų savaitė sutraukė daug žmonių. Ne dėl to, kad paprastu metu oraniečiai būtų buvę ypač pamaldūs. Pavyzdžiui, sekmadienio rytą jūros paplūdimiai daro rimtą konkurenciją Mišioms. Ir tuo labiau ne dėl to, kad staigus atsivertimas juos būtų apšvietęs. Bet miestą paskelbus uždarytu ir uostą – uždraustu, apie maudymąsi nebegalėjo būti nė kalbos, tai viena, o antra, susiklostė labai keista galvosena: širdies gilumoj nepripažindami tų juos ištikusių stulbinančių įvykių, jie, aišku, puikiai jautė, jog kažkas nebe taip. Dauguma betgi tebesivylė, kad epidemija savaime liausis ir jų su šeimomis pasigailės. Taigi dar nesijautė niekuo įpareigoti. Maras jiems buvo lyg neprašytas svečias, kuris neprašytas turėjo ir išeiti. Buvo nusigandę, bet nenusiminę, kadangi dar nebuvo išmušusi valanda, kada maras jiems pasirodys kaip pati ta jų gyvenimo forma, kada jie užmirš būvį, kuriuo iki jo galėjo naudotis. Žodžiu, jie laukė, kas bus toliau. Tiek religijos, tiek daugelio kitų problemų atžvilgiu maras savotiškai buvo nuteikęs jų protus: toli gražu ne abejingai, bet ir ne karštai, gana gerai tai apibūdintų žodis „objektyvumas“. Didelė dalis maldų savaitės dalyvių būtų galėję, pavyzdžiui, pasakyti, kaip vienas tikinčiųjų pasakė daktarui Rijė: „Šiaip ar taip, nepakenks“. Taru, ir tas, pasižymėjęs užrašų knygelėse, kad panašiu atveju kinai skambina

tamburinu maro genijui, pabrėžia, esą visiškai neįmanoma nustatyti, kas iš tiesų labiau padeda – tamburinas ar profilaktinės priemonės. Jis tik priduria, kad, norint išspręsti šį klausimą, reikėtų žinoti, ar toks maro genijus tikrai egzistuoja, ir kad mūsų tamsumas šiuo klausimu niekais paverčia kiekvieną galimą nuomonę.

Kad ir ką sakytumėm, visą tą savaitę mūsų miesto katedra buvo artipilnė. Pirmomis dienomis daug kas dar pasilikdavo palmių ir granatmedžių soduose priešais portalą ir iš tolo klausydavosi šauksmų bei maldų ošimo, atplūstančių iki pat gatvių. Bet pavyzdys užkrečia, ir tie patys klausytojai pamažu ryžosi įeiti į vidų ir droviais balsais prisidėti prie susirinkusiųjų atliepiamosios giesmės. O jau sekmadienį didžiulė minia užtvindė navą išsiliedama už priebažnyčio ir paskutinių laiptų. Išvakarėse apsiniaukęs dangus prapliupo lyti. Lauke stovintieji dangstėsi skėčiais. Katedroje tvyrojo smilkalų ir šlapių drabužių kvapas. Tėvas Panlu įlipo į sakyklą.

Jis buvo nedidelis, bet kresnas. Kai įsirėmė stambiom plaštakom į sakyklos kraštą, matėsi vien storas juodas pavidalas su dviem raudonom dėmėm po plieniniais akiniais. Balsą turėjo stiprų, ugningą, skardų; vos tik nugriaudė karšti kapotiniai žodžiai: „Mano broliai, jus ištiko nelaimė, ir pelnytai ištiko, mano broliai", per susirinkusius nuūžė sūkurys iki pat priebažnyčio.

Logiškai samprotaujant, tai, kas sekė po to, atrodo, nesisiejo su patetiška įžanga. Tik iš tolesnės kalbos mūsų bendrapiliečiai suvokė, jog tėvas Panlu vykusia oratoriška priemone pasakė – kaip kirviu įkirto – viso pamokslo temą. Tučtuojau po šito sakinio jis iš tiesų pacitavo Išėjimo knygos atitinkamą vietą apie marą Egipte ir tarė:

– Pirmąsyk ši rykštė pasirodo istorijoje, idant nubaustų Dievo priešus. Faraonas nenori nieko girdėti apie amžinuosius siekius. Jam parklupdyti užleidžiamas maras. Nuo pat žmonijos istorijos pradžios ši Dievo rykštė atveda prie jo kojų išdidėlius ir aklus. Pamąstykite apie tai parpuolę ant kelių.

Lietus pasmarkėjo, ir paskutinis sakinys, ištartas per patį žmonių nuščiuvimą, kai išvien tik girdėjosi čiurkšlės, pliaupiančios vitražais, nuskambėjo taip įsakmiai, jog keletas klausytojų, sekundę pasvarstę,

nušliuožė nuo sėdynių ir suklaupė klauptuose. Kiti pamanė, kad derėtų pasekti anų pavyzdžiu, ir netrukus, vienas po kito sugirgždinę kėdes, visi bažnyčioje klūpojo. Tada Panlu atsitiesė, giliai įtraukė oro ir vėl ėmė kalbėti vis labiau ir labiau keldamas balsą:

– Jei šiandien jus aplankė maras, vadinasi, pats laikas susimąstyti. Tenesibijo teisieji, bet nusidėjėliai tedreba. Didžiuliame visatos klojime negailestingas spragilas iškuls žmogiškuosius grūdus ir atskirs juos nuo pelų. Ir bus daug pelų ir maža grūdų, nes daug pašauktųjų, bet maža išrinktųjų, ir Dievas nenorėjo šitos nelaimės. Per ilgai pasaulis darė sandėrius su blogiu, per ilgai pasikliovė dieviškuoju gailestingumu. Užteko atgailos, viskas buvo leista. Ir dėl tos atgailos kiekvienas jautėsi tvirtai. Kada nors, žinoma, ir jai prieis laikas. O iki tol užvis lengviausia gyvent, kaip gyvenasi, kita kuo dieviškasis gailestingumas pasirūpins. Ką gi! Šitai negalėjo tverti. Ilgai žiūrėjo Dievas, palenkęs atjautingą veidą, į šio miesto gyventojus, bet, nebesulaukdamas išsipildant savo amžinojo lūkesčio, ką tik nugręžė savo akį. Ir štai be Dievo šviesos mes ilgam pasmerkti tūnoti maro tamsybėse.

Bažnyčioje kažkas suprunkštė it nekantrus arklys. Po trumpos pauzės tėvas Panlu vėl prabilo, tik tylesniu balsu:

– „Aukso legendoje“[9] skaitome, kad karaliaus Umberto laikais Lombardijoje, Italijos šaly, kilo toks baisus maras, kad mirusiems laidoti vos pakako gyvųjų. Ypač jis siautė Romos bei Paduvos miestuose. Ir aiškiai pasirodė gerasis angelas ir liepė blogajam angelui su ragotine rankoje kirsti į namus; ir kiek kirčių kuriam namui kliūdavo, tiek mirusių iš jo iškeliaudavo.

Sulig tais žodžiais tėvas Panlu ištiesė trumpas rankas priebažnyčio link, tarytum kažką rodydamas už judančios lietaus uždangos.

– Mano broliai, – sugriaudėjo jis, – ta pati mirties medžioklė lekia šiandien mūsų gatvėmis. Štai jis, tas maro angelas, gražus kaip Liuciferis ir spindintis kaip patsai blogis! Štai jis viršum jūsų stogų! Dešinėj laiko sulig galva pakeltą raudoną ragotinę, kaire rodo į vieną iš jūsų namų. Gal šią akimirką ištiesia pirštą į jūsų duris, ir ragotinė sutrinksi į medį; dar akimirka, ir maras įžengia pas jus, atsisėda jūsų kambaryje ir laukia jūsų pareinant. Jis čia, kantrus, įdėmus, nepajudi-

namas kaip pasaulio tvarka. Jokia žemiška galybė ir netgi – gerai įsidėkite tai į galvą, – netgi žmonių mokslas neįstengs nukreipti šitos į jus ištiestos rankos. Ir jūs, iškulti kruviname skausmo klojime, būsite išmesti draug su pelais.

Čia tėvas Panlu su dar didesniu užmoju ėmėsi patetiško Dievo rykštės paveikslo. Iššaukė milžinišką medinį spragilą, besisukantį viršum miesto: jis daužė, ką užkliudęs, ir vėl kilo visas kraujuotas, ir taškė kraują bei žmonių skausmą, „idant sėja parengtų tiesos pjūtį".

Išdrožęs tą ilgą periodą, tėvas Panlu nutilo; plaukai jam buvo užkritę ant kaktos, visas kūnas drebėjo, ir per rankas drebulys persidavė sakyklai; paskui prabilo kiek dusliau, bet kaltinamu tonu:

– Taigi atėjo laikas susimąstyti. Manėt, užteks sekmadieniais aplankyti Dievą, idant nebūtumėt varžomi savo dienų. Manėt, keli priklaupimai bus Jam pakankamas atpildas už jūsų nusikalstamą nerūpestingumą. Bet Dievas nėra drungnas. Tų retų aplankymų neužtenka Jo godžiai meilei. Jis nori ilgiau jus matyti, šitoks yra Jo būdas jus mylėti, ir, teisybę sakant, vienintelis. Štai kodėl, jūsų nebesulaukdamas, Jis užleido rykštę ant jūsų, kaip buvo užleidęs ant visų nuodėmės miestų, kiek siekia žmonijos istorija. Nūnai žinote, kas yra nuodėmė, kaip žinojo Kainas ir jo sūnūs, kaip žinojo žmonės prieš visuotinį tvaną ir tie iš Sodomos ir Gomoros, kaip žinojo faraonas ir Jobas, taip pat visi prakeiktieji. Ir kaip jie anuomet, taip ir jūs kitomis akimis regite būtybes ir daiktus nuo tos dienos, kada šitas miestas uždarė jus drauge su maru tarp savo sienų. Nūnai pagaliau žinote, kad reikia eiti prie to, kas svarbiausia.

Tą akimirką drėgnas vėjas įsiveržė po navos skliautais, ir žvakių liežuviai spragėdami nulinko. Slopus vaško kvapas, kosčiojimai, čiaudėjimai pasiekė tėvą Panlu, ir jis, sugrįždamas prie savo ekspozė su tokiu subtilumu, kuris buvo labai įvertintas, vėl prabilo ramiu balsu:

– Žinau, ne vienas jūsų pagrįstai klausia save, kur lenkiu. Aš noriu jus palenkti į tiesos kelią ir išmokyti džiaugtis, nepaisant viso to, ką pasakiau. Praėjo laikas, kai patarimai, broliška ranka galėjo jus pastūmėti į gėrį. Nūnai tiesa – įstatymas. O išganymo kelią rodo ir varo juo eiti raudona ragotinė. Tuo, mano broliai, ir pasireiškia dieviš-

kasis gailestingumas: visame kame, ką Dievas leido, blogį lydi gėris, rūstybę – pasigailėjimas, marą – išganymas. Netgi toji rykštė, kuri jus plaka, išaukština jus ir rodo jums kelią.

Seniai, labai seniai Abisinijos krikščionys laikė marą veiksminga, paties Dievo siųsta priemone amžinybei laimėti. Tie, kuriuos liga buvo aplenkusi, susisupdavo maru sergančiųjų marškomis, idant mirtis būtų užtikrinta. Be abejo, šitas išganymo šišas nerekomenduotinas. Jis rodo apgailėtiną skubotumą, labai artimą puikybei. Nedera užbėgti Dievui už akių, nes visa, kas siekia paspartinti nepajudinamą tvarką, nustatytą vieną kartą visiems laikams, veda į ereziją. Bet, šiaip ar taip, pavyzdys pamokomas. Mūsų nuoregesniems protams jis iškelia tik tą tobulą amžinybės šviesą, kuri rusena kiekvienos kančios gilumoje. Ji, ta šviesa, nušviečia dumsius kelius į išsivadavimą. Apreiškia dieviškąją valią, kuri nuosekliai blogį paverčia gėriu. Ir šiandien ji veda mus pro mirtį, baisų nerimą ir šauksmus į esminę tylą, į viso gyvenimo pagrindą. Va, mano broliai, tas didžiulis suraminimas, kurį norėjau jums duoti, idant iš čia išsineštumėt ne vien žodžius, kurie baudžia, bet taip pat žodį, kuris maldo sielą.

Buvo justi, kad tėvas Panlu baigė. Lauke jau nebelijo. Dangus, vietomis sumuręs, vietomis nusigiedrijęs, liejo ant aikštės atjaunėjusią šviesą. Iš gatvės atsklido šurmulys, automobilių šliuožimas – ištisa bundančio miesto byla. Klausytojai patyliukais rinkosi savo daiktus, kilo slopinamas bruzdėjimas. Tačiau tėvas Panlu vėl prabilo ir pasakė, kad, įrodęs, jog maras esąs Dievo siųstas žmonėms nubausti, jis daugiau nieko neturįs pridurti ir nesigriebiąs pabaigai gražbylystės, kuri būtų visai ne vietoje kalbant tokia tragiška tema. Manąs, kad ir taip viskas visiems turi būti aišku. Tik prisiminęs, kad per tą didįjį Marselio marą[10] kronikininkas Matjė Marė skundęsis, jog gyvenąs kaip pragare, be paramos ir vilties. Ką gi! Matjė Marė buvęs aklas! Užtat tėvas Panlu tik nūnai patyręs dieviškąją paramą ir krikščioniškąją viltį, kurios duodamos kiekvienam. Jis turįs viltį – priešingai bet kurioms kitoms viltims, – kad, nepaisant šių dienų baisumo bei mirštančiųjų aimanų, mūsų bendrapiliečiai šauksis dangaus užtarimo vieninteliu krikščionio vertu žodžiu, ir tas žodis būsiąs meilė. Kita kuo Dievas pasirūpinsiąs.

Ar paveikė tas pamokslas mūsų bendrapiliečius – sunku pasakyti. Ponas Otonas, tardytojas, pareiškė daktarui Rijė, kad tėvo Panlu ekspozė laikąs „absoliučiai nesugriaunama“. Bet ne visi buvo tokios kategoriškos nuomonės. Kai kuriems pamokslas tiesiog išryškino mintį, iki tol miglotą, kad nežinia už ką jie pasmerkti neapsakomam įkalinimui. Ir kol vieni tęsė savo gyvenimėlį stengdamiesi prisitaikyti prie kalėjimo, kitiems, atvirkščiai, viena tebuvo galvoj: kaip iš jo ištrūkti.

Atkirsti nuo pasaulio, žmonės iš pradžių kentė, kaip būtų kentę kiekvieną laikiną nepatogumą, kuris sutrikdo vos vieną kitą jų įprotį. Bet kai ūmai susigriebė, jog tai panašu į neteisėtą areštą po dangumi, ėmusiu vasariškai kepinti, jiems nebedavė ramybės neaiškus nujautimas, kad jie uždaryti visam gyvenimui, ir todėl energija, atgaunama su vakaro vėsa, kartais kurstydavo beviltiškus veiksmus.

Visų pirma kaip tik nuo ano sekmadienio – gal tai buvo sutapimas, gal ir ne, – mūsų mieste kilo savotiška baimė, tokia visuotinė ir tokia stipri, kad buvo galima manyti, jog mūsų bendrapiliečiai ėmė iš tikrųjų suvokti savo padėtį. Šiuo požiūriu atmosfera mūsų mieste kiek pasikeitė. Bet iš teisybės dar klausimas, kas pasikeitė: atmosfera ar širdys.

Praėjus kelioms dienoms po pamokslo, Rijė, eidamas priemiesčio link ir komentuodamas tą įvykį su Granu, atsitrenkė tamsoje į žmogų, kuris, stovėdamas vietoje, lingavo į šonus. Kaip tik tą akimirką sušvito žibintai, vis vėliau ir vėliau uždegami. Aukšta lempa jiems už nugarų nelauktai apšvietė vyriškį, tyliai besijuokiantį užmerktom akim. Per blyškų, nebylaus linksmumo iššieptą jo veidą riedėjo stambūs prakaito lašai. Juodu praėjo pro jį.

– Pamišėlis, – tarė Granas.

Norėdamas patraukti, Rijė paėmė Graną už parankės ir pajuto, kad tarnautoją purto nerviškas drebulys.

– Netrukus mūsų mieste bus vieni pamišėliai, – pasakė Rijė.

Jis buvo nuvargęs, jautė, kad gerklė išdžiūvusi.

– Išgerkim ko nors.

Kavinukėje, kur įėjo, tik viena lempa degė viršum bufeto, ir tvankioje rausvoje prietemoje žmonės kažkodėl šnekėjosi patyliukais. Daktaro nuostabai Granas prie bufeto paprašė taurelės alkoholio, vienu mauku išlenkė ir pasakė, jog stiprus. Paskui pavadino išeiti. Lauke daktarui Rijė rodėsi, kad naktis pilna vaitojimų. Duslus švilpesys kažkur juodame danguje, viršum žibintų, jam priminė nematomąją rykštę, maišančią be perstojo šiltą orą.

– Visa laimė, visa laimė, – kartojo Granas.

Rijė pasiteiravo, ką tuo norįs pasakyti.

– Visa laimė, – paaiškino anas, – kad turiu tą savo darbą.

– Taip, – jam pritarė daktaras, – tai didelis dalykas.

Ir, nusprendęs nebesiklausyti švilpesio, pasidomėjo, ar Granas patenkintas tuo darbu.

– Ką gi, manau, kad einu teisingu keliu.

– Ir dar ilgam jo turite?

Granas lyg ir pagyvėjo, alkoholio šilumėlė perėmė jo balsą.

– Nežinau. Bet ne tai svarbu, daktare, ne tai, ne.

Tamsoje daktaras spėjo, kad Granas skeryčioja rankom. Rodės, jam knieti kažką pasakyti, ir tai prasiveržė ūmai, liete išsiliejo:

– Matot, daktare, aš noriu, kad tą dieną, kai rankraštis atsidurs pas leidėją, tas, jį perskaitęs, atsistotų ir pasakytų savo bendradarbiams: „Nukelkite skrybėles, ponai!“

Nelauktas prisipažinimas apstulbino Rijė. Jam pasivaideno, kad draugas padarė skrybėlės nusiėmimo gestą prinešdamas ranką prie galvos, o paskui ją plačiai atmesdamas į šalį. Keistasis švilpesys aukštai vėl pasigirdo, tik dabar lyg dar smarkesnis.

– Taip, – tarė Granas, – užtat padaryti reikia tobulai.

Nors Rijė nedaug tenusimanė apie literatūros pasaulio papročius, tačiau pagalvojo, kad ne taip jau paprastai viskas darosi, kas kas, o jau leidėjai savo kabinetuose tikrai nesėdi skrybėlėti. Bet ką žmogus gali žinoti, tad Rijė geriau patylėjo. Viena ausim jis nejučiom vis gaudė paslaptinguosius maro garsus. Juodu artinosi prie Grano kvartalo; kadangi jis plytėjo aukštėliau, juos atgaivino lengvas brizas, kuris tuo pačiu dvelkimu ginė iš miesto visą triukšmą.

Tuo tarpu Granas vis šnekėjo ir šnekėjo, o Rijė net ne viską sugaudavo, ką gerulis sakė. Vis dėlto tiek suprato, kad autorius minimo veikalo jau gerokai puslapių turi parašęs, tik tas tobulinimas jį baisiai iškankinąs.

– Ištisus vakarus, ištisas savaites galuojuosi dėl vieno kokio žodžio... kartais dėl paprasto jungtuko.

Čia Granas stabtelėjo ir paėmė daktarui už apsiausto sagos. Jam pynėsi žodžiai bedantėje burnoje.

– Suprantat, daktare, jei yra reikalo, gana nesunku pasirinkti, katrą dėti: *bet* ar *ir*. Jau sunkiau apsispręsti, katras tinka: *ir* ar *apskritai*. Bet, aišku, sunkiausia, kai nežinai, ar reikia dėti *ir*, ar nereikia.

– Taip, suprantu, – atsakė Rijė.

Ir nuėjo. Granas kaip ir sutriko, bematant jį prisivijo.

– Atleiskite, – sumurmėjo jis. – Pats nežinau, kas man šįvakar.

Rijė patapšnojo jam per petį ir pasakė, kad norėtų padėti, jo pasakojimas jį labai sudominęs. Granas kaip ir pralinksmėjo, o prie namų, kiek pasvyravęs, pakvietė daktarą nors valandėlę užeiti. Rijė sutiko.

Valgomajame Granas paprašė daktarą sėsti prie stalo, apskleisto popieriais; lapai buvo be galo smulkiai prirašyti ir pataisymų išmarginti.

– Taip, šitas, – tarė Granas, pamatęs klausiamą daktaro žvilgsnį. – Bet gal norėtumėt ko nors išgerti? Turiu truputį vyno.

Rijė atsisakė. Žiūrėjo į popieriaus lapus.

– Geriau nežiūrėkit. Tai mano pirmas sakinys. Aš su juo vargstu, baisiai vargstu.

Jis irgi stebeilijo visus tuos lapus. Jo ranką, regis, nenugalimai traukė vienas lapas. Paėmęs iškėlė prieš lemputę be gaubto. Lapas drebėjo rankoje. Rijė pamatė, kad tarnautojo kakta išrasojusi.

– Sėskitės ir paskaitykit man.

Anas pažvelgė į jį ir tartum iš dėkingumo nusišypsojo.

– O, aš ir pats, rodos, to noriu.

Palaukė truputį, nenuleisdamas akių nuo lapo, paskui atsisėdo. Tuo pačiu metu Rijė klausėsi savotiško neaiškaus gaudimo, kuris,

rodės, atsišaukė į rykštės švilpesį mieste. Būtent tą akimirką jis kiaurai perprato plytintį po kojų miestą – tą uždarą susiformavusį pasaulį, ir baisius stūgavimus, jo slopinamus naktyje. Pasigirdo duslus Grano balsas:

– Gražų gegužės rytmetį elegantiška amazonė jojo ant puikios kaštonės žydinčiom Bulonės miško alėjom.

Ir vėl tyla, ir vėl tas neaiškus kenčiančio miesto gaudesys.

Padėjęs lapą, Granas vis tebežiūrėjo į jį. Po valandėlės pakėlė akis:

– Na, ką jūs manot apie tai?

Rijė atsakė, kad, sudomintas tokios pradžios, norėtų žinoti, kas toliau. Bet anas gyvai paprieštaravo, jog šitoks požiūris neteisingas. Jis pliaukštelėjo delnu per popierius.

– Čia dar tik bandymas. Kai man pavyks tobulai perteikti paveikslą, kurį regiu vaizduotėj, kai mano sakinys skambės sutartinai su tuo jojimu risčia, viens-du-trys, viens-du-trys, tada visa kita eis lengviau, o – svarbiausia – nuo pat pirmos eilutės susidarys tokia iliuzija, jog bus galima pasakyti: „Nukelkite skrybėles!“

Bet tam pasiekti reikią įdėti dar daug darbo. Niekada nesutiksiąs duoti spausdinti tokio sakinio, kaip dabar yra. Nors tas sakinys kartais jam pačiam ir patinkąs, bet jis puikiai suprantąs, kad tikrovę dar nevisiškai atitinka, kad tam tikra prasme tono lengvumas iš tolo esąs jai giminingas, bet giminingas ir banalybei. Maždaug taip jam bešnekant, po langais prabėgo žmonės. Rijė atsistojo.

– Pamatysit, ką iš jo padarysiu, – pasakė Granas ir, atsisukęs į langą, pridėjo: – Kai visa tai baigsis.

Bet vėl subildėjo skubūs žingsniai. Rijė jau leidosi laiptais, o kai išėjo į gatvę, jį pralenkė du žmonės. Matyt, jie traukė prie miesto vartų. Kai kurie mūsų bendrapiliečiai per karščius ir marą iš tiesų pametė galvas, nebesižinodami, ką daro, griebdavosi smurto, mėgindavo apgauti užkardų budrumą, kad tik ištrūktų iš miesto.

Kiti, kaip ir Ramberas, irgi mėgino ištrūkti iš tos atmosferos, kur panika augo dienomis, tik jie veikė kad ir ne sėkmingiau, tai bent jau atkakliau ir apsukriau. Pirmiausia Ramberas nesiliovė klabinęs įstaigų durų. Esą jis visada laikosi tos nuomonės, kad atkaklumas nugali viską, o žurnalisto amatas tam tikra prasme reikalauja sumanumo. Taigi apėjo daugybę pareigūnų ir šiaip asmenų, kurių kompetencija paprastai neabejojama. Bet kalbamuoju atveju jų kompetencija niekuo negalėjo jam padėti. Daugiausia tai buvo žmonės aiškių, tvirtų pažiūrų į bankus, eksportą, citrusines kultūras, vyno prekybą, gerai išmanantys tokius dalykus, kaip ginčytinos sutartys ar draudimas, kas be ko, su solidžiais diplomais ir kuo geriausių norų. Tiesiog stebino, kad visi aliai vieno buvo kupini geriausių norų. Bet maro klausimu jų žinios beveik nieko nereiškė.

Tačiau Ramberas prieš kiekvieną jų ir kiekvienąsyk, kai būdavo įmanoma, gynė savo bylą. Jo argumentacija rėmėsi vis tuo pačiu tvirtinimu, kad jis svetimas mūsų miestui ir dėl to jo atvejį privalu specialiai svarstyti. Apskritai visi, į ką tik žurnalistas kreipėsi, mielai su tuo sutikdavo. Bet paprastai imdavo aiškinti, kad ir daugiau tokių atvejų pasitaiko, vadinasi, jo reikalas ne taip jau išimtinis, kaip jis mano. O kai Ramberas atkirsdavo, kad nuo to jo argumentacijos esmė nė kiek nesikeičia, išgirsdavo atsakymą, jog vis dėlto šis tas keičiasi atsižvelgiant į administracines kliūtis, kurių tikslas užkirsti kelią visokioms protekcijoms, kad nesusidarytų vadinamasis precedentas, – ir tai būdavo sakoma su dideliu pasibjaurėjimu. Pagal Rambero pasiūlytą daktarui Rijė klasifikaciją, šios rūšies rezonieriai sudarė formalistų kategoriją. Prie jų dar pritaptų dykakalbiai, tikinantys interesantą, jog visa tai negali ilgai trukti, nešykštintys gerų patarimų, kai iš jų prašoma vienokio ar kitokio sprendimo, ir Ramberui paguosti padarantys išvadą, jog čia kalbama tik apie laikino pobūdžio bėdą. Buvo taip pat tūzai, liepiantys lankytojui raštu trumpai išdėstyti savo atvejį ir painformuojantys jį, kad bus priimtas atitinkamas nutarimas; menkystės, pasiūlančios kambarių talonus ar nebrangių pensionų adresus; tvarkingieji, paduodantys užpildyti kortelę ir paskui ją įdedantys į kartoteką; darbais užverstieji, skėsčiojantys rankom; ir atšiaurie-

ji, nusukantys akis; galiausiai tradicionalistai, nurodantys Ramberui kitą įstaigą ar naują padarytiną žygį.

Žurnalistas nuo kojų nusivarė, bet užtat sužinojo, kas yra merija ar prefektūra, o šito nesužinosi nesėdėjęs ant kieto moleskinu aptraukto suolo laukiamuosiuose, kur didžiuliai skelbimai ragina pasirašyti neapmokestinamus valstybės iždo bonus ar stoti į kolonijinę kariuomenę; neišvaikščiojus kryžiaus kelių iš kabineto į kabinetą, kur veidai tokie pat nieko nesakantys kaip kartotekų stalčiukai ar lentynose išrikiuoti aplankai. Naudos iš to buvę tiek, kaip su lengvu kartėliu prisipažinęs Ramberas daktarui Rijė, kad per tuos rūpesčius nebematęs, kas aplink dedasi. Maro plitimo praktiškai nepastebėdavęs, tik dienos daug greičiau prabėgdavusios, o kai mieste tokia padėtis, tai su kiekviena prabėgusia diena kiekvienam, kas nenumirs, artėjąs, taip sakant, išmėginimų galas. Rijė turėjo sutikti, kad požiūris teisingas, tik esą operuojama pernelyg banalia tiesa.

Vienu tarpu Ramberui buvo lyg ir nušvitusi viltis. Jis gavo iš prefektūros anketą, kurią prašyta tiksliai užpildyti ir pasirašyti. Anketa domėjosi jo tapatybe, šeimos padėtim, pajamų šaltiniu – ankstesniu ir dabartiniu, – faktiškai tuo, kas įeina į vadinamąjį *curriculum vitae*. Jam susidarė įspūdis, kad apklauso tikslas suregistruoti visus grąžintinų į nuolatinę gyvenamąją vietą asmenų atvejus. Iš vieno skyriaus gauta šiokia tokia informacija patvirtino šį įspūdį. Bet kai po konkrečių žygių jam pavyko surasti tarnybą, išsiuntusią anketą, tai jam ten pasakė, jog žinios renkamos „dėl visa ko“. „Kaip dėl visa ko?“ – perklausė Ramberas. Tada jam paaiškino, jog tai daroma dėl visa ko, jeigu jis kartais susirgtų maru ir numirtų; viena, jie galės pranešti šeimai, o antra, žinos, ar ligoninės išlaidas reikės padengti iš miesto biudžeto, ar bus galima tikėtis, kad apmokės artimieji. Vadinasi, išeitų, kad jis dar nevisiškai atskirtas nuo tos, kuri laukia, jeigu jais abiem rūpinasi visuomenė. Bet anokia čia paguoda. Daugiau dėmesio vertas būdas, ir jis Rambero atitinkamai pažymėtas, kaip per patį katastrofos baisumą skyrius galėjo toliau veikti ir kaip seniau imtis iniciatyvos – dažnai be aukštesnės vadovybės žinios – tik dėl to, kad buvo tam įkurtas.

Paskesnis laikotarpis Ramberui buvo lengviausias ir drauge sunkiausias. Atbukimo laikotarpis. Visos įstaigos apeitos, visi žygiai atlikti – iš tos pusės kelio kol kas nesimatė. Tad ėmė bastytis po kavines. Būdavo, atsisėda rytą terasoje, pasistatęs stiklinę šilto alaus, skaito laikraštį vildamasis rasti kokių nors ženklų, pranašaujančių greitą epidemijos galą, stebi praeivius, su pasibjaurėjimu nusigręžia nuo jų nusiminusios išraiškos ir, kokį šimtą kartų pervaręs parduotuvių iškabas priešais, reklamuojančias garsiuosius aperityvus, kurių jau nebeužsisakysi, atsistoja ir eina, kur akys mato, geltonomis miesto gatvėmis. Taip, vienišas traukdamas iš kavinės į kavinę, paskui iš restorano į restoraną, sulaukia vakaro. Rijė kaip tik vakare ir pamatė jį prie kavinės durų, besvarstantį eiti ar neiti. Apsisprendė, regis, ir įėjęs atsisėdo salės gale. Buvo tas metas, kai pagal nurodymą iš aukščiau kavinėse kiek galima delsdavo uždegti šviesą. Prieblanda lyg palšvas vanduo sruvo į salę, saulėlydžio gaisai atsimušė languose, dulsvai spindėjo staliukų marmuras užslenkančioje tamsoje. Vidury tuščios salės Ramberas atrodė kaip atklydusi vėlė, ir Rijė sau vienas pamanė, kad šiuo metu žurnalistas jaučiasi visų apleistas. Bet tokį jausmą dabar patiria visi šio miesto kaliniai, ir reikia kažką daryti, kad pagreitintum jų išvadavimą. Rijė nusigręžė.

Ramberas taip pat daug laiko praleisdavo stotyje. Į peronus eiti buvo draudžiama. Bet į laukiamąsias sales buvo galima patekti pro atviras duris nuo gatvės pusės, ir karštomis dienomis ten kartais laikydavosi pavargėliai: viliojo gaivus pavėsis. Atėjęs Ramberas skaitydavo senus tvarkaraščius, lenteles, draudžiančias spjaudyti, ir geležinkelių policijos taisykles keleiviams. Paskui atsisėsdavo kur į kampą. Salė buvo tamsi. Mėnesius šalta stovėjo sena ketinė krosnis, aplink ją ant grindų užsilikę aštuonetai nuo ankstesnių laistymų. Plakatai ant sienos bylojo apie laimingą ir laisvą gyvenimą Bandolyje ir Kanuose. Ramberas čia patirdavo tą kraupią laisvę, kurią žmogus randa, kai jau visko nustoja. Tada jį labiausiai kankindavo, bent taip jis sakė Rijė, Paryžiaus vaizdai. Koks nors peizažas su senais akmenimis ir vandeniu, Palė Rojalio balandžiai, Šiaurės stotis, tušti kvar-

talai aplink Panteoną ir kitos vietos, – jis niekada nebūtų pamanęs, kad taip myli savo miestą, – gyvai stovėjusios akyse ir tiesiog neleidusios nieko konkretaus imtis. Tik Rijė sau vienas galvojo, kad Ramberas tuos vaizdus sutapatina su savo meilės vaizdais. O tądien, kai Ramberas jam pasakė, jog malonu pabusti ketvirtą valandą ryto ir mąstyti apie savo miestą, daktaras, vadovaudamasis savo paties patirtim, lengvai išvertė, kad tada jam malonu mintyse vaizduotis ten pasilikusią moterį. Tai iš tiesų buvo tas metas, kai jis galėdavo ją sugauti. Ketvirtą ryto paprastai nieko nebeveikiama, miegama, net jeigu naktis buvo išdavystės naktis, ir čia visas suraminimas, kadangi neramios širdies didysis troškimas – vis turėti mylimą būtybę arba, nebuvimo laikui atėjus, turėti galios ją užmigdyti miegu be sapnų, kuris baigtųsi ne anksčiau kaip susijungimo dieną.

Tuoj po pamokslo prasidėjo karščiai. Birželis ėjo į galą. Praūžus pavėlavusioms liūtims, kurios pažymėjo pamokslo sekmadienį, kitą rytą vasara sutvisko danguje ir virš namų. Pirmiausia pakilo smarkus deginantis vėjas ir, pūsdamas kiaurą dieną, išdžiovino mūrus. Saulė žeme ridinėjo. Nuo ryto lig vakaro miestas skęste skendo šilumos ir šviesos bangose. Be butų ir arkinių gatvių, rodės, nebuvo vietos, kur akinamai nemuštų spinduliai. Saulė persekiojo mūsų bendrapiliečius visuose gatvių kampuose: tik sustok, kaipmat gausi smūgį. Kadangi pirmi karščiai sutapo su smarkiu maro aukų skaičiaus padidėjimu – kone iki septynių šimtų per savaitę – miestą apėmė kažkas panašaus į nusiminimą. Priemiesčiuose, tarp lygių gatvių bei namų su terasomis, apmirė judėjimas, o tame kvartale, kur žmonės visada gyveno ant savo slenksčių, visos durys, visos žaliuzės buvo uždarytos, tik nežinia, ar nuo maro, ar nuo saulės ginantis. Iš kai kurių namų sklido betgi dejonės. Seniau panašiais atvejais gatvėj dažnai stoviniuodavo pasiklausyti išėję smalsuoliai. Bet po ilgų pavojaus sąjūdžių širdys, rodės, sukietėjo, ir visi vaikščiojo, gyveno, tarytum girdėtų ne aimanas, o paprastą žmonių kalbą.

Per susirėmimus prie miesto vartų žandarai gaudavo griebtis ginklų, ir dėl to prasidėjo bruzdėjimas tarp gyventojų. Sužeistų, kas be ko, buvo, bet mieste sklido kalbos apie nušautus: karščių ir baimės iškamuoti žmonės linkę viską sutirštinti. Šiaip ar taip, tiesa, kad nepasitenkinimas vis augo, kad mūsų valdžia bijojo paties blogiausio ir buvo rimtai numačiusi priemones, jeigu maro prispausta liaudis pakeltų maištą. Laikraščiai išspausdino dekretus, kurie pakartotinai draudė išeiti iš miesto, o pažeidėjams grasino kalėjimu. Po miestą siuvo patruliai. Tuščiose ir baisiai įkaitintose gatvėse dažnai pasigirsdavo kanopų dundėjimas, ir netrukus grindinio viduriu pro uždarytus langus prajodavo raiti sargybiniai. Jiems dingus, slogi tyla ne prieš gera vėl užguldavo pavojaus ištiktą miestą. Retkarčiais padrioksėdavo šūviai: mat, neseniai išleidus naują potvarkį, specialūs būriai šaudė kates ir šunis, galimus blusų nešiotojus. Tie trankūs šūvių garsai sudarė aliarmo nuotaiką mieste.

Beje, tokioj kaitroj ir tyloj, ir dar kai širdis baimės pilna, viskas mūsų bendrapiliečiams įgaudavo itin didelę reikšmę. Ne pirmąsyk mainės metų laikai, o su jais dangaus spalvos bei žemės kvapai, bet pirmąsyk tai visus jaudino. Kiekvienas baisėdamasis suprato, jog karščiai padės epidemijai plisti, ir kartu kiekvienas matė, kad vasara įsikūrė. Čiurlių krykštavimas vakaro padangėj virš miesto darėsi skystabalsis, tiesiog nebeatitiko birželinės prieblandos išplėsto horizonto mūsų krašte. Jau nebe pumpurus, o vešlius žiedus atgabendavo gėlininkai į prekyvietes, ir rytais, pardavimui pasibaigus, dulkėti šaligatviai marguodavo nubirusiais lapeliais. Buvo aiškiai matyti, jog pavasaris išsisėmė bedūkdamas su tūkstančiais gėlių aplink ir dabar taisosi užsnūsti, pamažėl nuleipti po dviguba maro ir karščių našta. Visiems mūsų bendrapiliečiams šis vasaros dangus, šios gatvės, baltos nuo dulkių ir nuobodulio, turėjo tą pačią grėslią reikšmę kaip šimtai slogių mirčių kasdien. Nuolatinė saulė, snauduliu ir atostogom dvelkiančios valandos nebeviliojo kaip kadaise į vandens ir kūno šventes. Priešingai, jos tuščiai aidėjo uždarytame, tyliame mieste. Buvo nebetekusios varinio laimingųjų vasaros mėnesių spindesio. Maro saulė gesino visas spalvas ir vijo šalin visokį džiaugsmą.

Tai ir buvo vienas didžiausių antkryčio perversmų. Visi mūsų bendrapiliečiai paprastai džiugiai sutikdavo vasarą. Tada miestas atlapodavo vartus ir išmesdavo savo jaunimą į paplūdimius. Šią vasarą viskas kitaip virto: prieiti prie artimos jūros buvo draudžiama, ir kūnas nebeturėjo teisės į savo malonumus. Tad kas beliko daryti? Ir vėlgi Taru pateikia kuo tiksliausią mūsų miesto vaizdą. Savaime suprantama, jis sekė maro raidą apskritai ir teisingai pažymėjo, jog epidemijos posūkį nurodė radijas, kai vietoj savaitinės mirimų suvestinės šimtais ėmė pranešinėti duomenis kasdien – devyniasdešimt du, šimtas septyni, šimtas dvidešimt. „Laikraščiai ir valdžia gudrauja su maru. Jie tariasi nubraukią jam taškų, kadangi šimtas trisdešimt yra daug mažesnis skaičius negu devyni šimtai dešimt". Jis taip pat papasakodavo patetiškų ar efektingų epidemijos reginių, kaip toji moteris, kuri tuščiame uždarytomis žaliuzėmis kvartale staiga atsidarė langą virš jo lango ir, suklikusi dukart, vėl jį suvėrė į tirštą kambario tamsą. Bet kitoj vietoj pažymėjo, kad mėtinės pastilės dingo iš vaistinių, nes daug kas jas čiulpia norėdami apsisaugoti nuo galimo užkrėtimo.

Taip pat nesiliovė stebėjęs savo mėgstamų personažų. Iš jo sužinome, kad mažasis senis irgi išgyveno tragediją. Išties vieną rytą driokstelėjo šūviai, ir, kaip rašo Taru, keli švino spjūviai daugumą kačių užmušė, o kitas įbaugino, ir jos paliko gatvę. Tą pačią dieną mažasis senis įprastu laiku išėjo į balkoną, parodė tam tikrą nustebimą, persisvėrė, įdėmiai pažiūrėjo į vieną gatvės galą, į kitą ir nusiteikė laukti. Ranka plekšnojo balkono tvorelę. Palaukė dar, paplėšiojo popierių, sugrįžo į vidų, vėl išėjo, pastoviniavo, paskui dingo piktai užtrenkdamas balkono duris. Ta pati scena kartojosi ir kitomis dienomis, tik iš mažojo senio veido buvo matyti, kad kuo toliau, tuo labiau jis triko, liūdo. Po savaitės Taru veltui laukė kasdienio pasirodymo, balkono durys taip ir liko suvertos į visiškai suprantamą sielvartą. „Per marą spjaudyti ant kačių draudžiama", – tokia užrašų knygelių išvada.

Antra vertus, Taru visada būdavo tikras, kad, parėjęs vakare į viešbutį, sutiks hole niūraus veido naktinį budėtoją, žingsniuojantį ten ir atgal ir nepraleidžiantį progos priminti kiekvienam, jog atsitiko

taip, kaip buvo numatęs. Taru patvirtindavo girdėjęs jį pranašaujant nelaimę, tik primindavo jo mintį apie žemės drebėjimą. „O, kad tai būtų žemės drebėjimas! Atsakantis smūgis, ir kalba baigta... Suskaičiuoja žuvusius, suskaičiuoja gyvus, ir bėdos kaip nebūta. Bet va šita bjaurybė liga! Nešiojas ją širdy netgi sveikieji".

Nė kiek ne mažiau prislėgtas buvo ir direktorius. Dėl miesto uždarymo negalėję išvažiuoti keleiviai iš pradžių laikėsi viešbutyje. Bet epidemija nesiliovė, ir daugelis verčiau norėjo gyventi pas bičiulius. Ir ta pačia dingstim kambariai, pirma visi užimti, dabar stovėjo dyki – naujų keleivių į mūsų miestą nebeatvykdavo. Taru buvo vienas iš tų retųjų nuomininkų, ir direktorius kiekviena proga nenukęsdavo jam nepasakęs, kad vien iš prielankumo paskutiniams klientams neuždaręs savo įstaigos, o jau seniai reikėtų. Jis dažnai klausinėdavo Taru, kiek, jo nuomone, dar truksianti epidemija. „Girdėjau, – atsakydavo tas, – kad šalčiai sulaiko panašius antkryčius". Direktorius eidavo iš proto: „Betgi čia niekada šalčių kaip reikiant nesti, pone. Šiaip ar taip, gausim kentėti dar ne vieną mėnesį". Beje, buvo įsitikinęs, kad keleiviai dar ilgai lenksis mūsų miesto. Maras padarė galą turizmui.

Po nedidelės pertraukos restorane vėl pasirodė ponas Otonas, žmogus-apuokas, bet jau tik su dviem mokytais šunimis. Kaip teko sužinoti, jo žmona, slaugiusi ir palaidojusi savo motiną, šiuo metu buvo karantine.

– Man tai nepatinka, – pareiškė direktorius savo nuomonę Taru. – Karantinas nekarantinas, ji yra įtartina, vadinasi, jie irgi įtartini.

Taru atkreipė jo dėmesį, kad šiuo požiūriu visi įtartini. Bet anas buvo neperkalbamas ir laikėsi savo:

– Ne, pone, nei jūs, nei aš nesame įtartini. Jie – taip.

Tačiau toks mažmožis nepakeitė pono Otono, ir šįsyk maras apsiskaičiavo. Į restorano salę jis įeidavo lygiai kaip pirma, atsisėsdavo, paskui atsisėsdavo vaikai, ir kalbėdavo su jais vis taip pat iš aukšto ir atšiauriai. Tik berniukas pažiūrėti pasikeitė. Juodais rūbais kaip sesuo, kiek susigūžęs, atrodė tarsi mažas tėvo šešėlis. Naktinis budėtojas, nepakenčiantis pono Otono, apie jį taip atsiliepė kalbėdamas su Taru:

– A, tas ir dvės apsitaisęs. Nereikės nė šarvoti. Išeis tiesiai.

Tėvo Panlu pamokslas irgi paminėtas, bet su tokiu komentaru: „Tas žavus įkarštis man suprantamas. Vos ištikus negandoms ir joms pasibaigus, visada griebiamasi gražbylystės. Pirmu atveju dėl to, kad šito įpročio dar nespėta atsikratyti, antru atveju dėl to, kad jau vėl į jį įjunkstama. O nelaimės metu tenka priprasti prie tiesos, tai yra prie tylos. Žiūrėsim".

Pagaliau Taru pažymėjo, kad susitiko ir ilgai kalbėjosi su daktaru Rijė, bet apie patį pašnekesį užsiminė tik tiek, jog davė gerų rezultatų; ta proga nurodė, kad Rijė motinos akys šviesiai rudos, ir pridūrė keistą tvirtinimą, esą toks geras žvilgsnis visada stipresnis už marą, ir galiausiai ilgokus pasažus paskyrė senam astmatikui, Rijė pacientui.

Pas jį nuėjo su daktaru po ano jųdviejų pasimatymo. Išvydęs Taru, senis ėmė kikenti, trintis rankas. Jis gulėjo pagalvės atsirėmęs, su dviem puodais žirnių: „O, dar ir kitas prisistatė, – pasakė žiūrėdamas į Taru. – Pasaulis aukštyn kojom apsivertė, daugiau gydytojų negu ligonių. Mikliai eina, ar ne? Klebonas teisus, pelnyta bausmė". Kitą dieną Taru nuėjo vienas, nieko nepranešęs.

Jeigu tikėsime jo užrašais, senis astmatikas, iš profesijos galanterininkas, sulaukęs penkiasdešimties, nusprendė, kad jam gana dirbti. Atgulė ir nebesikėlė. Nors jo astmai stačia padėtis nebūtų kenkusi. Iš nedidelės rentos nugyveno iki septyniasdešimt penkerių smagiai nešinas amžiaus našta. Į laikrodį nė pažiūrėti negalįs, ir iš tiesų namie nė vieno laikrodžio. „Laikrodis – ir brangus, ir kvailas daiktas", – sakydavo jis. Laikui skaičiuoti, ypač valgio laikui, nes tas jam berūpėjo, senis turėjo du puodus: vienas nuo pat ryto, kai pabusdavo, stovėdavo pilnas žirnių. Stropiai, vienodai, žirnį po žirnio, iš to puodo perdėdavo į antrąjį, taip nustatydamas savo orientyrus puodu matuojamai dienai. „Kas penkiolika puodų man laikas užkąsti. Visai paprasta".

Beje, pasak žmonos, nuo jaunumės buvo aiškiai matyti, kam jis pašauktas. Iš tiesų niekada niekas jo nedomino, nei darbas, nei draugai, nei kavinės, nei muzika, nei moterys, nei pasivaikščiojimai. Jis

niekada nebuvo išvykęs iš savo miesto; sykį šeimos reikalais susiruošė į Alžyrą, bet išlipo stoty tuoj pat už Orano, nes toliau leistis į šią avantiūrą nevaliojo. Pirmu traukiniu grįžo namo.

Matydamas, kad Taru stebisi tokiu uždaru jo gyvenimu, senis maždaug taip paaiškino: religija moko, jog žmogaus gyvenimo pirma pusė kyla į kalną, o antra – rieda pakalniui, ir tada dienos jau nebe tavo žinioj, bet kada jos gali būti iš tavęs atimtos, o tu nieko negali padaryti, ir užtat geriausia visai nieko nedaryti. Beje, tuoj pat, nepaisydamas, kad pats sau prieštarauja, pasakė, jog Dievo tikrai nėra, nes jei Jis būtų, nereikėtų kunigų. Bet iš tolesnės šnekos Taru suprato, jog ši filosofija glaudžiai siejasi su nepasitenkinimu dažnomis parapijos rinkliavomis. Senio portretas bus visiškai užbaigtas pridėjus, kad pats senis troško ir tikėjosi numirti sulaukęs žilos senatvės, ir troško, regis, iš visos širdies, nes keliskart tai pakartojo savo pašnekovui.

„Ar tai šventasis?" – klausė save Taru ir atsakė: – „Taip, jei šventumas yra įpročių visuma".

Tuo pačiu pradėjimu Taru ėmėsi gana smulkiai aprašyti vieną maro dieną mūsų mieste, ir iš jo galima susidaryti teisingą vaizdą, ką veikė ir kaip gyveno mūsų bendrapiliečiai tą vasarą: „Juokiantis nė vieno nepamatysi, – sakė Taru. – Juokiasi tik girti, tie net per daug". Paskui ėjo miesto aprašymas:

„Paryčiu miestas dar tuščias, gairina vėjelis. Tai atvangos metas tarp nakties mirčių ir dienos agonijų, kai rodosi, jog maras trumpam liovėsi šėlęs, nori atsikvėpti. Visos krautuvės uždarytos. Bet ant kai kurių skelbimai UŽDARYTA DĖL MARO liudija, kad jos tuoj pat neatsidarys kaip kitos. Laikraščių pardavėjai tebemiega, dar nešūkaloja naujienų; atsišlieję į sienas gatvių kampuose, su nakvišų gestu siūlo savo prekes žibintams. Pirmų tramvajų pažadinti, jie bematant pasklis po miestą su atkištais rankoj lapais, kur šviečia žodis MARAS. „Ar bus maro ruduo?" Profesorius B... atsako: „Ne". Šimtas dvidešimt keturios mirtys – toks devyniasdešimt ketvirtos maro dienos balansas".

Nors popieriaus vis labiau ir labiau stinga ir kai kurie periodiniai leidiniai dėl to turėjo sumažinti puslapių skaičių, pradėjo eiti

naujas dienraštis „Epidemijos kurjeris", kuris pasiskyrė uždavinį „su skrupulingu objektyvumu informuoti mūsų bendrapiliečius apie ligos plitimą ar traukimąsi; dėti autoritetingiausius pasisakymus apie epidemijos perspektyvas; teikti savo skiltyse vietos visiems žinomiems ir nežinomiems vardams, kurie nori prisidėti prie kovos su Dievo rykšte; palaikyti gyventojų dvasią, spausdinti valdžios potvarkius, žodžiu, telkti visus geros valios žmones sėkmingai kovai su mus ištikusia nelaime".

Iš teisybės šis laikraštis labai greit susiaurino savo veiklą, ėmė reklamuoti naujus garantuotus preparatus nuo maro.

Apie šeštą ryto visi šitie laikraščiai jau pardavinėjami eilėse prie parduotuvių, kurios atsidarys tik po valandos, paskui sausakimšuose iš priemiesčių atvažiuojančiuose tramvajuose. Tramvajai, vienintelė likusi susisiekimo priemonė, vos vos juda, laipteliai ir turėklai net braška nuo žmonių. Tačiau keistas dalykas: visi keleiviai, kiek įmanoma, sukasi nuo kits kito, kad neužsikrėstų. Kiekvienoj stotelėj iš tramvajaus pasipylę vyrai ir moterys skubiai drožia kas sau skyrium. Barnių dabar dažnai pasitaiko, nes bloga nuotaika darosi chroniška.

Pirmiems tramvajams pradundėjus, miestas pamažu ima busti, atsidaro pirmos užkandinės, ant jų matyti užrašai KAVOS NĖRA. ATSINEŠKITE SAVO CUKRŲ ir t. t. Paskui atsidaro parduotuvės, gatvės pagyvėja. Tuo pačiu metu kyla saulė, ir nuo karščio liepos dangus palengva darosi švininis. Tie, kurie neturi ko veikti, tada eina į bulvarus. Daugelis, atrodo, iškėlė sau uždavinį numaldyti marą prabangos demonstravimu. Kasdien apie vienuoliktą valandą pagrindinėse miesto arterijose paraduoja pulkai jaunų vyrų ir moterų, ir čia gali pajusti tą aistringą troškimą gyventi, kurį neša didžiosios negandos. Epidemijai plintant, plėsis ir moralės sąvoka. Išvysime milanietiškas saturnalijas ant kapo duobės krašto.

Vidurdienį restoranai prisipildo akies mirksniu. Apsižiūrėję, kad nebėra kur sėsti, žmonės labai greit susiburia prie durų. Nuo to baisaus karščio dangus ima blaustis. Didelių nuleistų užuolaidų paunksmėj valgio kandidatai laukia savo eilės palei gatvę, kuri tiesiog spraga saulėje. Į restoranus žmonės plūsta dėl to, kad daugeliui tai

supaprastina maitinimosi problemą. Bet baimė užsikrėsti lieka. Lankytojai ilgai ir kantriai šluosto peilį, šaukštą, šakutę. Dar ne per seniausiai kai kurie restoranai skelbė: *Čia stalo reikmenys nuplikyti.* Tačiau pamažu reklamos atsisakė, nes klientai kur dings nėję. Klientas, beje, pinigo negaili. Aukščiausių markių vynai arba už tokius parduodami, brangiausi patiekalai – tai nežaboto plėšimo pradžia. Viename restorane, regis, kilo panika dėl to, kad klientas, negerai pasijutęs, atsistojo baltas kaip drobė, susverdėjo ir skubiai nuėjo prie durų.

Apie antrą valandą dienos miestas pamažu ištuštėja, ir tada tyla, dulkės, saulė ir maras susitinka gatvėje. Pro didžiulius pilkus namus be paliovos srūva karštis. Tos ilgos kalėjimiškos valandos baigiasi, kai vakarė žara nusileidžia ant kleganėio miesto knibždėlyno. Pirmomis karščių dienomis gatvės nežinia kodėl kartais būdavo tuščios vakarais. Bet nūnai, vos tik nukrinta vėsa, žmonės, jeigu ne viltį atgauna, tai bent atsipalaiduoja. Visi, kas gyvas, išeina tada į gatves, per kits kitą garsiai šnekasi, ginčijasi ar geidžia kits kito, ir po raudonu liepos dangumi nuo porelių ir balsų klegesio apsunkęs miestas plaukia į dūsaujančią naktį. Veltui kas vakarą kažkoks įkvėptas senis su fetrine skrybėle ant galvos ir kokarda pakaklėje eina bulvarais be perstojo ragindamas minią: „Didis yra Viešpats Dievas, eikite pas Jį“, visi, priešingai, veržiasi į kažką, mažai pažįstamą, ar tą, kas jiems atrodo svarbiau už Dievą. Iš pradžių, kai jie manė, kad tai liga kaip ir kitos ligos, religija buvo savo vietoje. Bet kai pamatė, jog tai darosi rimta, prisiminė malonumus. Visokia baimė, atsispindinti jų veiduose dieną, tada, užėjus alsiai ir dulkėtai prieblandai, pavirsta kažkokiu klaikiu susijaudinimu, beatodairiška laisve, kuri visiems užkaitina kraują.

„Ir aš esu toks pat kaip jie. Ko norėt! Mirtis niekis tokiems kaip aš. Įvykis, pateisinąs jų teisumą“.

Taru pats pareiškė norą susitikti su daktaru Rijė ir šitą jųdviejų pasimatymą mini savo užrašuose. Tą vakarą laukdamas jo ateinant, daktaras žiūrėjo į motiną, ramiai sau sėdinčią ant kėdės valgomojo

kampe. Čia slinkdavo jos dienos po ruošos darbų. Sėdėdavo rankas susidėjusi ant kelių ir laukdavo. Rijė netgi dorai nežinojo, ar jo laukdavo. Tačiau kažkaip maloniai persimainydavo motinos veidas, kai Rijė parsirasdavo namo. Nuo sunkaus gyvenimo bežadis veidas tada, rodos, visas pagyvėdavo. Paskui ji ir vėl nurimdavo. Tą vakarą ji žiūrėjo pro langą į ištuštėjusią gatvę. Apšvietimas naktį buvo sumažintas dviem trečdaliais, ir tik prorečiais blausaus žibinto atspindys krisdavo į miesto tamsą.

– Kažin ar tiek šviesos teduos per visą maro laiką?

– Turbūt.

– Kad tik tai neužsitęstų iki žiemos. Tada būtų liūdna.

– Taip, – atsakė Rijė.

Jis matė, kad motina žiūri jam į kaktą. Žinojo, jog nuo rūpesčių ir įtempto darbo pastarosiomis dienomis jo žandai įkrito.

– Šiandien nekokia buvo diena? – paklausė ponia Rijė.

– O, kaip paprastai.

Kaip paprastai! Kitaip sakant, iš Paryžiaus gautas naujas serumas pasirodė esąs ne toks veiksmingas kaip pirmasis, ir statistika kilo. Vis nebuvo galimybės preventyviais serumais skiepyti kitur kaip tik jau maro paliestose šeimose. Norint paskleisti jų vartojimą, reikėtų pramoninio kiekio. Daugumos bubonų nepavykavo pradurti – tarytum jiems būtų priėjęs kietėjimo laikas – ir ligoniai kentė baisias kančias. Nuo vakar dienos mieste užregistruota pora naujos maro formos atvejų. Tai plaučių maras. Tą pačią dieną sušaukti pasitarti išvargę gydytojai prispyrė prefektą, kuris buvo visai kaip be galvos, imtis naujų priemonių gyventojams apsaugoti nuo plaučių maro, kuriuo užsikrečiama iš burnos per burną. Kaip paprastai – niekas nieko nežinojo.

Daktaras Rijė žiūrėjo į motiną. Jos gražios rudos akys jam priminė mažas dienas.

– Ar tu, mama, bijai?

– Amžių nugyvenus, ko gi man bijoti.

– Dienos ilgos, o manęs niekad namie nėra.

– Man laukti neprailgsta, jei žinau, kad tu pareisi. O kai tavęs čia nėra, galvoju, ką tu veiki. Ar gavai žinią?

– Taip, viskas gerai, jei galiu tikėti paskutine telegrama. Bet aš žinau, kad ji taip rašo norėdama mane nuraminti.

Sučirškė skambutis. Daktaras šyptelėjo motinai ir nuėjo atidaryti durų. Laiptinės prietėmy Taru pilku kostiumu atrodė kaip didžiulis meškinas. Rijė pasodino svečią prie savo rašomojo stalo. Pats liko bestovįs už krėslo. Juodu skyrė vienintelė kambary ant stalo deganti lempa.

– Aš žinau, – prabilo Taru be jokių įžangų, – kad su jumis galiu visai tiesiai kalbėti.

Daktaras tylėdamas linktelėjo galvą.

– Po poros savaičių ar po mėnesio jūs čia būsit visiškai nereikalingas. Įvykiai jus lenkia.

– Teisybė, – pasakė Rijė.

– Sanitarinės tarnybos organizacija niekam tikusi. Jums trūksta žmonių ir laiko.

Rijė dar kartą pripažino, kad svečias sako tiesą.

– Aš gavau žinių, kad prefektūra ketina steigti kažką panašaus į civilinę tarnybą norėdama įtraukti sveikus žmones į visuotinio gelbėjimo darbus.

– Jūs esat gerai informuotas. Bet jau kilo didelis nepasitenkinimas, ir prefektas nesiryžta to imtis.

– O kodėl nepasitelkus savanorių?

– Kad nieko doro iš to neišėjo.

– Neišėjo todėl, kad darė oficialiu keliu, patys mažai tuo tikėdami. Jiems trūksta vieno dalyko: vaizduotės. Jie niekad neaprėpia nelaimės didumo, ir užtat jų sugalvoti vaistai tinka nebent slogai gydyti. Jei pasiduosim jų valiai, ir jie, ir mes žūsim.

– Galimas daiktas, – atsakė Rijė. – Tačiau turiu pasakyti, kad jie ir apie kalinius galvojo, kaip juos panaudoti vadinamiesiems juodiems darbams.

– Norėčiau, kad tai būtų laisvi žmonės.

– Aš irgi. Bet pasakykit kodėl?

– Nekenčiu mirties nuosprendžių.

Rijė pažiūrėjo į Taru:

– Na tai ką?

– O tą, kad aš turiu planą, kaip organizuoti sanitarines dalis. Paveskit man šitą dalyką, ir palikim administraciją nuošaly. Jai ir taip darbo per akis. Aš visur turiu draugų, ir jie sudarys pirmą branduolį. Aišku, aš irgi dalyvausiu.

– Jūs, žinoma, numanot, jog aš su džiaugsmu priimu jūsų pasiūlymą. Pagalba reikalinga, ypač mūsų darbe. Apsiimu gauti prefektūros sutikimą. Kito kelio jiems, beje, ir nėra. Bet...

Rijė susimąstė.

– Bet šitas darbas gali baigtis mirtim, jūs tai gerai žinot. Šiaip ar taip, mano pareiga jus įspėti. Ar gerai apgalvojot?

Taru žiūrėjo į jį pilkomis ramiomis akimis.

– Ką jūs, daktare, manot apie tėvo Panlu pamokslą?

Taip paprastai paklaustas, Rijė paprastai ir atsakė:

– Man, tiek metų praleidusiam ligoninėse, kolektyvinės bausmės idėja nepriimtina. Tačiau jūs žinot, kad krikščionys kartais taip tik pakalba, iš tikrųjų jie taip nemano. Jie geresni, negu atrodo.

– O vis dėlto jūs, kaip ir Panlu, esate tos nuomonės, kad maras turi savo gerų pusių, kad jis atveria akis, verčia susimąstyti.

Daktaras nekantriai papurtė galvą.

– Lygiai kaip ir visos kitos ligos šiame pasaulyje. Bet kas teisinga kalbant apie šio pasaulio blogybes, tas teisinga kalbant ir apie marą. Kai kam jis gali padėti išaugti. Tačiau, kai matai, kiek bėdų ir skausmo atneša maras, reikia būti bepročiu, neregiu arba niekšu, kad su juo susitaikytum.

Rijė tai pasakė kiek pakeltu tonu. Bet Taru mostelėjo ranka, lyg norėdamas jį apraminti. Jis šypsojo.

– Taip, – atsakė Rijė gūžtelėjęs pečiais. – Bet jūs man neatsakėt. Ar apgalvojot?

Taru patogiau įsitaisė krėsle ir palenkė galvą į šviesą.

– Daktare, ar jūs tikite Dievą?

Ir vėl paklausta visai paprastai. Bet šįsyk Rijė ne tuoj pat atsakė.

– Ne, o ką tuo norit pasakyti? Aš esu tamsoje ir stengiuosi aiškiai matyti. Jau seniai man tai nebeatrodo originalu.

– Ar ne tuo jūs skiriatės nuo Panlu?

– Nemanau. Panlu – mokslo vyras. Mirštančių mažai matė, užtat ir postringauja kažkokios tiesos vardu. Tačiau kiekvienas kaimo kunigėlis, ganantis savo parapijiečius ir girdėjęs mirštančiojo atodūsį, galvoja lygiai kaip aš. Jis kuo galėdamas padės bėdoje, o ne įrodinės, ką gero ji duoda žmogui.

Rijė atsistojo; dabar jo veidas buvo šešėlyje.

– Užteks apie tai, – tarė jis, – kadangi jūs nenorit man atsakyti.

Taru nusišypsojo, bet liko besėdįs krėsle.

– Ar galiu jums atsakyti klausimu į klausimą?

Dabar jau ir daktaras nusišypsojo:

– Mėgstat paslaptingumą. Ką gi, prašom.

– Pasakykit, kodėl jūs pats rodote tiek pasiaukojimo, jeigu netikit Dievo? Gal, išgirdęs jūsų atsakymą, ir aš galėsiu atsakyti.

Vis tebestovėdamas šešėlyje, daktaras pareiškė, kad Taru jau girdėjo jo atsakymą: jeigu jis tikėtų visagalį Dievą, mestų gydęs žmones, tegu sau Dievas tuo rūpinasi. Bet kadangi niekas, ne, niekas, netgi Panlu, kuris mano tikįs, netiki tokio Dievo, kadangi niekas visiškai neatsiduoda Apvaizdai, tai bent jam, Rijė, atrodo, kad jo pasirinktas teisingas kelias – kovoti su pasauliu, koks jis yra.

– O, vadinasi, jūs šitaip suprantat gydytojo profesiją? – paklausė Taru.

– Maždaug, – atsakė daktaras ir vėl žingelėjo į šviesą.

Taru negarsiai sušvilpė, ir daktaras pažvelgė į jį.

– Taip, jūs sau vienas galvojat, kad tam reikia išdidumo. Bet išdidumo aš turiu tik tiek, kiek reikia, patikėkit manim. Nežinau, nei kas manęs laukia, nei kas po viso to bus. Šiuo metu yra ligonių, ir reikia juos gydyti. Paskui – ir jie, ir aš – svarstysime. Bet užvis svarbiausia – juos gydyti. Aš juos ginu, kaip išgaliu, štai ir viskas.

– Nuo ko?

Rijė nusisuko į langą. Iš tamsėlesnio ruožo horizonte spėjo, kad ten tolumoje jūra. Jis jautė vien nuovargį ir drauge stengėsi nepasiduoti staiga kilusiam kvailam norui truputį praverti savo širdį tam keistam žmogui, kuris betgi jam rodėsi artimas.

– Aš to nežinau, Taru, prisiekiu, aš to nežinau. Kai stojau į šią specialybę, stojau, taip sakant, abstrakčiai, todėl, kad reikėjo, todėl, kad tai profesija kaip ir visos kitos, viena iš tų, kurių siekia jaunimas. Gal dar ir todėl, kad tai buvo ypač sunku man, darbininko sūnui. O paskui gavau pamatyti, kaip miršta žmonės. Ar žinot, kad yra tokių, kurie mirdami sako mirčiai „ne“? Ar esat kada nors girdėjęs moterį šaukiant: „Niekados!“, kai mirtis jau čia pat? O aš girdėjau. Ir tada suvokiau, kad prie to negalėsiu priprasti. Buvau jaunas ir maniau, kad šlykščiuosi pačia pasaulio tvarka. Paskui pasidariau kuklesnis. Man tiesiog vis dar sunku matyti, kaip miršta. Daugiau aš nieko nežinau. Bet galų gale...

Rijė nutilo ir atsisėdo. Jautė, kad burna džiūsta.

– Galų gale? – tyliai perklausė Taru.

– Galų gale... – buvo bepradedąs iš naujo daktaras, bet ir vėl susilaikė įdėmiai žiūrėdamas į Taru, – šitai, manau, galėsit suprasti. Kadangi mirtis rikiuoja pasaulį, Dievui gal net ir geriau, kad atsiranda netikinčių, kurie visomis išgalėmis kovoja su mirtim, nekeldami akių į dangų, kur Jis sau tyli.

– Taip, aš galiu suprasti. Bet jūsų pergalės visada bus laikinos, štai kas.

Rijė lyg ir apsiniaukė.

– Visada, aš tai žinau. Bet argi dėl to liausies kovojęs?

– Aišku, ne. Bet tada įsivaizduoju, kas jums turi būti šitas maras.

– Nesibaigiantis pralaimėjimas, – atsakė Rijė.

Taru valandėlę stebėjo daktarą, paskui atsistojo ir sunkiu žingsniu nuėjo prie durų. Rijė – jam įkandin. Kai Rijė jau buvo šalia Taru, tas, žiūrėdamas sau po kojų, paklausė:

– Kas jus viso to išmokė, daktare?

Atsakymą išgirdo tuoj pat:

– Vargas.

Rijė atidarė kabineto duris ir koridoriuje pasakė einąs aplankyti vieno savo ligonio miesto pakrašty. Taru pasisiūlė palydėti, ir daktaras sutiko. Koridoriaus gale pamatęs motiną, pristatė jai Taru.

– Mano draugas.

– O, man labai malonu su jumis susipažinti, – tarė ponia Rijė.

Kai ji nuėjo, Taru dar atsigręžęs pažiūrėjo į ją. Laiptinėje daktaras paspaudė automatinio jungiklio mygtuką, bet veltui. Laiptai liko tamsūs kaip buvę. Ar tik vėl ne taupumo sumetimais, pagalvojo sau vienas daktaras. Bet pagaliau ką gali žinoti. Jau kuris laikas namuose ir mieste viskas genda. Gal stačiai dėl to, kad namsargiai ir apskritai mūsų bendrapiliečiai nieko nebežiūri. Bet daktaro svarstymus nutraukė už nugaros pasigirdęs Taru balsas:

– Dar vieną žodį leiskit man pasakyti, daktare, net jeigu jums tai pasirodys juokinga. Vis dėlto jūs teisus.

Rijė gūžtelėjo pečiais tamsoje.

– Iš tiesų aš nieko nežinau. O jūs – ką jūs žinot?

– O, – ramiai atsakė Taru, – man nedaug ką beliko sužinoti.

Daktaras stabtelėjo. Taru, einąs iš paskos, paslydo ant laipto ir nusitvėrė daktarui už peties.

– Jūs manot, kad viską žinot apie gyvenimą? – paklausė daktaras.

Iš tamsos pasigirdo tas pats ramus balsas:

– Taip.

Atsidūrę gatvėje, jie suprato, kad jau gana vėlyvas metas, maždaug apie vienuoliktą. Miestas buvo bežadis, pilnas šnaresių. Kažkur labai toli nuaidėjo greitosios pagalbos skambalas. Jie įlipo į automobilį, ir Rijė įjungė variklį.

– Ateikit rytoj į ligoninę, jus reikia paskiepyti nuo maro. Bet baigdamas noriu pridurti, kol neįsitraukėt į tą darbą, kad gyvam išlikti tėra vienas šansas iš trijų.

– Šitie apskaičiavimai beprasmiai, daktare, jūs tai gerai žinote kaip ir aš. Prieš šimtą metų viename Persijos mieste maru išmirė visi gyventojai, o išliko kaip tik lavonų mazgotojas, dirbęs be pertrūkio per visą epidemiją.

– Tai ir buvo tas jo tretysis šansas, ne daugiau, – atsiliepė Rijė staiga paduslėjusiu balsu. – Bet kas teisybė, tai teisybė, mes turim viską sužinoti šiuo klausimu.

Jie dabar važiavo per priemiesčius. Tuščiose gatvėse švietė žibintai. Jie sustojo. Stovėdamas priešais automobilį, Rijė paklausė, ar

Taru nori eiti su juo. Anas atsiliepė: „Taip“. Dangaus atšvaitas krito ant jų veidų. Staiga Rijė draugiškai nusijuokė:

– Sakykit, Taru, kas jus skatina šito imtis?

– Pats nežinau. Galbūt mano moralė.

– Kokia tai moralė?

– Supratimas.

Taru nusisuko į namą, ir Rijė vėl pamatė jo veidą, tik kai įėjo pas senį astmatiką.

Nuo rytojaus dienos Taru ėmėsi darbo ir sutelkė pirmą brigadą, kurios pavyzdžiu vėliau susikūrė daug kitų brigadų.

Tačiau pasakotojas toli gražu neketina teikti toms sanitarinėms dalims daugiau reikšmės, negu būta iš tikrųjų. Teisybė, juo dėti, diduma mūsų bendrapiliečių nūnai neatsispirtų pagundai išpūsti jų vaidmenį. Bet pasakotojas labiau linkęs manyti, kad, teikdami pernelyg daug reikšmingumo kilniems darbams, mes galų gale netiesiogiai aukštiname blogį. Mat tada piršte peršasi mintis, jog kilnūs darbai vertinami vien dėl savo retumo, ir pikta valia bei abejingumas yra kur kas dažniau pasitaikantys žmonių veiksmų varikliai. Šiai būtent minčiai pasakotojas nepritaria. Blogis pasaulyje beveik visada kyla iš nežinojimo, o geri norai gali pridaryti tiek pat žalos kiek ir pikta valia, jei nėra išmanymo. Žmonės greičiau yra geri negu blogi; ir, teisybę sakant, ne čia klausimo esmė. Bet žino vieni daugiau, kiti mažiau, ir tai mes vadinam dorybe ar yda, o iš visų ydų baisiausia yda – nežinojimas, kuris mano, jog viską žino, ir tokiu atveju leidžia sau žudyti. Žudiko siela akla, o be viso įmanomo įžvalgumo nėra nei tikro gerumo, nei gražios meilės.

Todėl į mūsų sanitarines dalis, susibūrusias Taru dėka, turi būti žiūrima su objektyviu pasitenkinimu. Todėl pasakotojas nesiims pernelyg skambios dainiaus lyros apdainuoti valiai ir heroizmui, – tas savybes jis vertina, bet nuosaikiai. Užtat liks kaip buvęs sugeltų ir reiklių širdžių istoriku, nes maras tada buvo padaręs tokias visų mūsų bendrapiliečių širdis.

Stojusių į sanitarines dalis nuopelnas iš tikrųjų ne toks jau didelis dėl to, kad jie matė, jog nieko kito nelieka: tada atrodė neįtikima į jas nestoti. Darbas ten padėjo mūsų bendrapiliečiams geriau perprasti marą ir iš dalies įtikino juos, kad jeigu maras jau čia, reikia daryti, kas darytina – kovoti su juo. Taigi tapęs kai kurių žmonių pareiga, maras pasirodė, kas iš tiesų esąs, tai yra visų reikalas.

Tai gerai. Bet argi kas sveikina mokytoją už tai, kad moko, jog du ir du yra keturi? Jį gal būtų galima sveikinti pasirinkus šią puikią profesiją. Tarkim, pagirtinas Taru ir kitų nusistatymas geriau įrodinėti, kad du ir du yra keturi, o ne ką nors priešingai, bet tarkim taip pat, kad ta gera valia juos artino su mokytoju, su visais tais, drąsa prilygstančiais mokytojui, kurių – garbė žmogui – kur kas daugiau, negu manoma; taip bent įsitikinęs pasakotojas. Jis, beje, supranta, kad su juo gali nesutikti: esą tie žmonės rizikavę gyvybe. Betgi istorijoje vis išmuša valanda, kai tas, kas išdrįsta tvirtinti, jog du ir du yra keturi, gauna palydėti galvą. Mokytojas tai gerai žino. Ir svarbu žinot ne tai, kokio atpildo ar bausmės galima už tuos žodžius susilaukti. Svarbu žinoti, ar du ir du yra keturi: taip ar ne. Tie mūsų bendrapiliečiai, tada rizikavę gyvybe, turėjo nutarti – taip ar ne – ar mieste prasidėjo maras ir ar reikia – taip ar ne – su juo kovoti.

Daug kas iš naujųjų moralistų vaikščiojo tada po mūsų miestą skelbdami, kad tuščios visos pastangos ir kad reikia pulti ant kelių. Ir Taru, ir Rijė, ir jų draugai galėjo atsakyti vienaip ar kitaip, bet išvada visad buvo viena: reikia vienokiu ar kitokiu būdu kovoti ir nepulti ant kelių. Svarbiausia – kuo daugiau žmonių išsaugoti nuo mirties, kuri išskiria galutinai. Ir tėra vienintelis kelias – kova su maru. Ši tiesa nekėlė susižavėjimo, ji tiktai buvo logiška.

Todėl buvo natūralu, kad senis Kastelis su visu pasitikėjimu ir energija ėmėsi vietoje gaminti serumus iš turimos medžiagos. Rijė ir Kastelis tikėjosi, kad, panaudojus kultūrą, išaugintą iš to paties mikrobo, kuris siaubia miestą, serumas turėtų būti tiesiogiai veiksmingesnis už atvežtinį serumą, kadangi vietinis mikrobas truputėlį skyrėsi nuo maro bacilos, teisingiau nuo klasikinio jos aprašymo. Kastelis tikėjosi artimiausiu laiku gauti savo pirmą serumą.

Todėl buvo lygiai natūralu, kad Granas, anaiptol ne didvyris, dabar pasidarė tų sanitarinių dalių kaip ir kokiu sekretorium. Iš Taru suformuotų brigadų vienos atsidėjo preventyviai pagalbai tirštai gyvenamuose kvartaluose: stengėsi ten įdiegti būtiną higieną, surašinėjo dar nedezinfekuotus rūsius bei palėpes. Kitos brigados padėjo gydytojams, lankantiems ligonius namie, prižiūrėjo sergančiųjų evakuaciją ir netgi vežiojo ligonius ir mirusius, nes specialaus vairuotojų personalo tam reikalui nebuvo. Tvarkyti registraciją bei statistiką apsiėmė Granas.

Šiuo požiūriu vertinant, pasakotojas yra tos nuomonės, kad Granas labiau nei Rijė ir Taru buvo tas įkūnytas ramus ryžtas, kuris palaikė sanitarinių dalių dvasią. Jis sutiko nesvyruodamas, su jam būdinga gera valia. Tik paprašė kokio nedidelio darbo. Kitokiam netinkąs, per senas. Laiko tam galįs skirti nuo aštuonioliktos iki dvidešimtos valandos. Kai Rijė ėmė jam karštai dėkoti, jis nustebo: „Kadgi tas jokio sunkumo nesudaro. Nuo maro reikia gintis, tai aišku kaip dieną. O, kad viskas būtų taip paprasta!“ Ir vėl grįždavo prie savojo sakinio. Kartais vakare, kai Granas jau būdavo baigęs tvarkyti korteles, ateidavo pasišnekėti daktaras Rijė. Paskui prie jų prisidėjo Taru; buvo matyti, kad Granas kaskart vis su didesniu malonumu leidžiasi į atviras kalbas su abiem draugais. Jie domėjosi darbu, kurį Granas kantriai toliau sau dirbo, nors aplinkui siautė maras. Pagaliau jiems irgi tai buvo šiokia tokia atgaja.

„Na, kaip amazonė“, – dažnai teiraudavosi Taru. Ir Granas, vargiai šypsodamas, visada atsakydavo: „Risnoja, risnoja“. Vieną vakarą Granas pareiškė galutinai atsisakąs būdvardžio „elegantiška“, nuo šiol jo amazonė būsianti „liekna“. „Konkrečiau“, – pridūrė jis. Kitą sykį perskaitė savo abiem klausytojams pirmą sakinį, šitaip perdirbtą: „Gražų gegužės rytą liekna amazonė risnojo raita ant puikios kaštonės žydinčiom Bulonės miško alėjom“.

– Taip geriau, ją tiesiog matom, ar ne? – tarė Granas. – Aš apsistojau prie „gegužės rytą“, nes „gegužės rytmetį“ truputį sulėtina risnojimą.

Paskui jam nedavė ramybės būdvardis „puiki“. Anot jo, tuščias žodis. Jis ieško epiteto, kuris su fotografijos tikslumu iškart parodytų jo įsivaizduojamą nuostabią kumelaitę. „Įsiganiusi“ netinka, konkretu, bet šiek tiek per prasta. Buvo besusigundąs „žvilganti“, bet tada ritmas griūnąs. Vieną vakarą Granas džiūgaudamas pareiškė radęs: „Juoda kaštonė“. Juodas, vėl anot jo, diskretiškai nusako puošnumą.

– Tai neįmanoma, – pasakė Rijė.

– Kodėl?

– Kaštonė rodo ne veislę, o plauką.

– Kokį plauką?

– Tik jau ne juodą!

Tie žodžiai, atrodo, baisiai paveikė Graną.

– Ačiū, visa laimė, kad jūs čia esat, – tarė jis. – Bet patys matot, kaip sunku.

– Ką jūs manytumėt apie „prašmatni“? – paklausė Taru.

Granas pasižiūrėjo į jį. Jis svarstė.

– Taip, – tarė jis, – taip!

Ir šypsnys pamažu vėl atsirado jo lūpose.

Po kurio laiko prisipažino, kad žodis „žydinčios“ jam kliūva. Kadangi tepažinojo Oraną ir Montelimarą, tai kartais prašydavo savo draugus papasakoti, kaip atrodo žydinčios Bulonės miško alėjos. Teisybę sakant, nei Rijė, nei Taru kažkodėl neišliko įspūdžio, kad jos būtų žydinčios, bet, matydami tarnautoją tvirtai tuo įsitikinus, imdavo abejoti savo atmintimi. Graną tai stebino. „Tik menininkai geba matyti“. Bet vieną sykį daktaras užtiko jį be galo susijaudinusį. „Žydinčias alėjas“ jis buvo pakeitęs „gėlių alėjom“. Granas trynėsi rankas. „Pagaliau jas matom, geriam jų kvapą. Nukelkite skrybėles, ponai!“ Džiūgaudamas perskaitė sakinį: „Gražų gegužės rytą liekna amazonė risnojo raita ant prašmatnios kaštonės Bulonės miško gėlių alėjom“. Bet garsiai perskaityti penki kilmininkai ir dvi vienodos priesagos *-onės, -onės* rėžė ausį, ir Granas užsikirto. Susigraužęs atsisėdo. Paskui pasiprašė namo. Turįs pamąstyti.

Tuo laikotarpiu, kaip vėliau sužinota, Granas skyriuje dirbdavo be atidžios, o tai buvo tuo labiau nedovanotina tokiu metu, kai meri-

ja su pamažėjusiu personalu turėjo vykdyti jai kraunamus įpareigojimus. Nuo to nukentėjo tarnybos darbas; skyriaus viršininkas griežtai išbarė Graną primindamas, kad jam mokama už tai, kad atliktų darbą, kurio jis kaip tik neatlieka. „Laisvalaikiu, beje, talkininkaujate sanitarinėms dalims. Man tatai nerūpi. Man rūpi jūsų darbas. Jei norite būti naudingas tokiomis baisiomis aplinkybėmis, turite gerai dirbti savo darbą. Antraip visa kita bus nieko neverta“.

– Jis teisus, – pasakė Granas daktarui Rijė.

– Taip, jis teisus, – pritarė ir daktaras.

– Bet aš esu išsiblaškęs ir nežinau, kaip susidoroti su sakinio pabaiga.

Jis manęs išmesti „miško“, esą visi ir taip supras. Betgi tada atrodys, kad sakiny iškeliamos „Bulonės gėlės“, o juk iš tiesų jos siejamos su „alėjomis“. Numatęs taip pat galimybę parašyti „gėlėtomis miško alėjomis“, bet susidūrę skiemenys *-mis* ir *-miš* jam nelyginant rakštis delne. Tam tikrais vakarais Granas tikrai atrodydavo labiau nuvargęs už Rijė.

Taip, užvaldytas žodžių ieškojimo, jis nuvargdavo, tačiau vis tiek tebetvarkė sanitarinėms dalims reikalingą apskaitą ir statistiką. Kantriai kas vakarą pakomentuodavo korteles, nubrėždavo jose kreives ir neskubėdamas iš paskutiniųjų stengdavosi pateikti kuo tikslesnius žiniaraščius. Dažnokai pats susirasdavo Rijė kurioje nors iš jo ligoninių ir prašydavo stalo skyriuje ar medicinos punkte. Įsikurdavo ten su savo popieriais visiškai taip lyg merijoje prie savo stalo ir dezinfekavimo priemonių bei pačios ligos pritroškintame ore vėduodavo lapus, kad greičiau nudžiūtų rašalas. Tada sąžiningai stengdavosi nebegalvoti apie savo amazonę ir daryti vien tai, kas reikia.

Taip, jeigu išties žmonėms labai svarbu uždegantys pavyzdžiai bei modeliai, jų vadinami herojais, jeigu koks nors herojus būtinas ir šiai istorijai, tai pasakotojas kaip tik siūlo šį nežymų, blankų herojų, kurio visas pranašumas – trupinėlis širdies ir pažiūrėti juokingas idealas. Tai suteiks tiesai, kas jai priklauso, dėmenims du plius du – jų sumą keturi, o heroizmui – antrą vietą, kuri jam ir dera, būtent „po“ ir niekada „pirma“ laimės, to kilniojo poreikio. Tai suteiks ir šiai

kronikai tokį pobūdį, koks turi būti, kai pasakojama su gerais jausmais, nei pabrėžtinai blogais, nei egzaltuotais prasto teatrališkumo prasme.

Bent jau tokios nuomonės buvo daktaras Rijė skaitydamas laikraščiuose ar girdėdamas per radiją raginimus bei padrąsinimus, kuriuos išorės pasaulis perduodavo maro ištiktam Oranui. Vienu metu su pagalba, siunčiama oro ir sausumos keliais, kas vakarą radijo bangomis ar per spaudą užgriūdavo vienišą miestą komentarai, kupini užuojautos ar pasigėrėjimo. Ir kiekvieną sykį epopėjinis ar garbstomas tonas varydavo daktarą iš kantrybės. Jis, aišku, žinojo, kad tas rūpinimasis neapsimestinis. Bet jam išreikšti tebuvo sąlyginė kalba, kuria žmonės stengiasi išreikšti tai, kas juos sieja su žmonija. O toji kalba negali būti taikoma, pavyzdžiui, kasdieninėms nedidelėms Grano pastangoms, kadangi neįmanoma nusakyti, ką reiškė Granas marui siaučiant.

Kartais vidurnaktį, apmirusio miesto gūdumoje, taisydamasis numigti, daktaras pasukdavo savo radijo imtuvo rankenėlę. Ir iš pasaulio pakraščių, iš už tūkstančių kilometrų nepažįstami broliški balsai stengdavosi negrabiai išsakyti ir tikrai išsakydavo savo solidarumą, bet sykiu parodydavo baisų bejėgiškumą, žinomą kiekvienam, kas nori išties pasidalyti skausmu, kurio negali pamatyti savo akimis: „Oranai! Oranai!“ Veltui šauksmas sklisdavo per vandenynus, veltui suklusdavo Rijė, netrukus pašokdavo gražbylystė ir dar labiau išryškindavo esminį skirtumą tarp Grano ir oratoriaus – kad juodu viens kitam visiškai svetimi. „Oranai! Taip, Oranai!“ – „O, ne, – galvodavo daktaras, – mylėti ir mirti drauge, kito kelio nėra. Jie per toli“.

Einant prie antkryčio kulminacijos, kai maras telkė visas savo jėgas galutiniam miesto paėmimui, belieka papasakoti apie saujelės individų, tokių kaip Ramberas, ilgas, beviltiškas ir diena iš dienos vienodas pastangas vėl surasti prarastą laimę ir atimti iš maro tą dalelę pačių savęs, kurią jie gynė nuo visokio pasikėsinimo. Šitaip jie saviš-

kai priešinosi gresiančiam pavergimui, ir nors jų priešinimasis nebuvo tiek efektyvus kaip kitų, tačiau, pasakotojo manymu, jie turėjo prasmę ir netgi savo tuštumu bei nenuoseklumu taip pat liudijo, kad kiekvieno mūsų tada būta išdidaus.

Ramberas kovojo, nes nenorėjo leisti, kad maras paimtų viršų prieš jį. Įsitikinęs, jog legaliai išeiti iš miesto neįmanoma, nusprendė pasinaudoti kitais, kaip sakė daktarui Rijė, keliais. Pradėjo nuo kavinių padavėjų. Padavėjas visuomet viską žino. Bet pirmieji, kuriuos užšnekino, daugiau žinojo apie sunkias bausmes, gresiančias už tokius dalykus. Vieną kartą jį netgi palaikė provokatorium. Jeigu ne sutiktas pas Rijė Kotaras, reikalas nė kiek nebūtų pasistūmėjęs. Tądien Ramberas kaip tik pasakojo Rijė apie savo nesėkmingus žygius po įstaigas. Vos kelioms dienoms tepraslinkus, Kotaras sutiko Ramberą gatvėje ir labai maloniai, draugiškai pasisveikino: dabar jis su visais toks būdavo.

– Na, kaip, vis nieko? – pasiteiravo.

– Nieko.

– Įstaigom pasikliauti negalima. Ką jos supranta.

– Teisybė. Bet aš ieškau kito būdo. Tik ne taip lengva.

– Ak, matau, – pasakė Kotaras.

Jam buvo pažįstami tie kryžiaus keliai, ir nustebusiam Ramberui jis paaiškino, kad jau senokai lankosi visose Orano kavinėse, kad turi draugų ir girdėjo apie vieną organizaciją, besiverčiančią tokiais dalykais. Iš tikrųjų Kotaras, kurio išlaidos pastaruoju metu viršijo pajamas, buvo įsitraukęs į normuojamų prekių kontrabandą. Perpardavinėjo cigaretes ir prastus alkoholinius gėrimus, kurių kainos tolydžio augo, ir krovėsi sau kapitaliuką.

– Ar tikrai žinot? – paklausė Ramberas.

– Taip, nes man siūlė.

– Ir nepasinaudojote?

– Meskit įtarumą, – pasakė Kotaras geraširdiškai. – Nepasinaudojau dėl to, kad visai nenoriu iš čia išvažiuoti. Turiu savų sumetimų.

Patylėjęs pridūrė:

– Ko neklausiat, kokie tie mano sumetimai?

– Manau, jog tai ne mano reikalas, – atsakė Ramberas.

– Ta prasme iš tikrųjų ne jūsų reikalas. Bet antraip paėmus... Galų gale aišku viena, kad man daug geriau čia nuo to laiko, kai maras su mumis.

Anas patrumpino jo kalbą:

– Kaip susisiekt su ta organizacija?

– O, ne taip lengva! – atsakė Kotaras. – Einam su manim.

Buvo popiečio metas, ketvirta valanda. Sunkiu dangum apvožtas miestas pamažu kepė. Visų parduotuvių užuolaidos nuleistos. Keliai tušti – nė gyvos dvasios. Kotaras su Ramberu pasuko po arkadomis ir gerokąa galą ėjo tylėdami. Buvo viena iš tų valandų, kai maras virsdavo nematomu. Tyla, negyvos spalvos, apmiręs judėjimas esti ir vasarą, nebūtinai per antkrytį. Nežinojai, ar oras sunkus nuo kilusios grėsmės, ar nuo dulkių ir kaitros. Reikėjo stebėti ir mąstyti, kad tai vėl susietum su maru. Mat jis išsiduodavo vien neigiamais ženklais. Marui simpatizuojantis Kotaras atkreipė, pavyzdžiui, Rambero dėmesį, kad nebesimato šunų, juk paprastai jie dabar gulėtų ir lekuotų liežuvius iškišę, nebeišmanydami, kur dėtis nuo karščio.

Juodu išėjo į Palmių bulvarą ir per Ginklų aikštę nusileido Jūros kvartalo link. Kairėj pusėj po nuožulnia storos geltonos drobės užuolaida slėpėsi žaliai dažyta kavinė. Kotaras su Ramberu įeidami nusišluostė suprakaitavusias kaktas. Juodu atsisėdo ant sulankstomųjų sodo kėdžių prie staliukų su žalios skardos viršais. Salė buvo tuštutėlė. Birbė musės. Ant suklypusio bufeto stovėjo geltonas narvas, laktoje gūžojo išsišėrusi papūga. Sienos buvo nukabintos senais karo vaizdeliais, apmusijusiais, voratinkliuotais. Visi staliukai, lygiai kaip ir tas, prie kurio sėdėjo Ramberas, džiūvo vištų apdergti, o kodėl taip yra, paaiškėjo, kai pasigirdo brazdesys ir iš tamsaus kampo pasišokinėdamas išplasnojo puikus gaidys.

Karštis, rodėsi, dar pasmarkėjo. Kotaras nusivilko švarką ir pabarbeno į skardą. Salės gilumoje išdygo mažas žmogynas su ilga mėlyna prijuoste, besipinančia jam tarp kojų, ir, jau iš tolo pamatęs, nusilenkė Kotarui, praeidamas smarkiai spyrė gaidžiui, prisiartino ir paklausė pro vištų kudakavimą, ko ponai pageidautų. Kotaras užsakė

baltojo vyno ir pasiteiravo apie kažkokį Garsiją. Neūžauga atsakė, kad jau kelios dienos jo nematęs kavinėje.

– Kaip manot, ar jis ateis šįvakar?

– Aš jo neganau. O žinot, kuriuo metu jis būna?

– Žinau, bet pagaliau tai nesvarbu. Aš tik norėjau jį suvesti su draugu.

Padavėjas šluostėsi į prijuostę šlapias rankas.

– O! Ar ponas irgi tuo verčiasi?

– Taip, – atsakė Kotaras.

Neūžauga sušnopštė:

– Tada ateikit vakare. Aš pasiųsiu pas jį vaikiščią.

Išėjęs Ramberas paklausė, apie kokį verslą kalbama.

– Apie kontrabandą, aišku. Jis gabena prekes pro miesto vartus. Parduoda aukštomis kainomis.

– Gerai, – tarė Ramberas. – Ar bendrininkų turi?

– Žinoma.

Vakare užuolaida buvo pakelta, papūga tratėjo be atvangos. Aplink skardinius staliukus spietėsi vienmarškiniai vyrai. Vienas su užlošta ant pakaušio šiaudine skrybėle, baltais atlapotais marškiniais, pro kuriuos rudavo krūtinė, atsistojo pamatęs įeinant Kotarą. Jis buvo taisyklingo tamsaus veido, mažų juodų akių, baltais dantimis, ant pirštų žibėjo keletas žiedų. Metų jam buvo apie trisdešimt.

– Sveiki, – tarė jis, – išgersim prie bufeto.

Tylėdami išgėrė po tris iš eilės.

– Gal išeinam? – tarė tada Garsija.

Jie nusileido uosto link, ir Garsija paklausė, ko iš jo nori. Kotaras pasakė atvedęs Ramberą visai ne dėl biznio, o dėl vadinamojo „išėjimo“. Garsija su cigarete dantyse žingsniavo žiūrėdamas tiesiai prieš save. Jis paklausinėjo kai ko apie „jį“, tartum Rambero čia nė nebūtų buvę.

– Kodėl?

– Jo žmona Prancūzijoje.

– A!

Ir po valandėlės:

– Kuo dirba?

– Žurnalistas.

– Plepių darbas.

Rambėras tylėjo.

– Tai draugas, – pasakė Kotaras.

Toliau ėjo nekalbėdami. Pasiekė krantines, aptvertas aukšta statinių tvora. Bet jie pasuko į nedidelę užkandinę, kur galima gauti keptų sardinių; kvapas jau kuteno jiems nosis.

– Šiaip ar taip, ne aš tuo verčiuosi, o Raulis, – galiausiai pareiškė Garsija. – Reikia jį susirast. Bet ne taip lengva.

– O, – paklausė Kotaras pagyvėjęs, – jis irgi slapstosi?

Garsija nieko neatsakė. Prie užkandinės stabtelėjo ir pirmąkart pasisuko į Ramberą.

– Poryt, vienuoliktą, prie kampo, kur muitinių barakas, aukštamiesty.

Žengė eiti, bet vėl atsisuko į abu vyrus.

– Brangiai atsieis, – pasakė.

Tai buvo konstatavimas.

– Savaime suprantama, – sutiko Rambėras.

Po valandėlės žurnalistas padėkojo Kotarui.

– Nėr už ką! – tarė anas smagiai. – Džiaugiuosi galėdamas jums padėti. Be to, jūs – žurnalistas, kada nors ir man už gera gerumu atmokėsite.

Sutartą dieną Rambėras su Kotaru kopė į aukštamiestį didelėmis gatvėmis be menkiausio pavėsio. Dalis muitinių barako buvo paversta medicinos punktu, ir prie pagrindinių vartų stoviniavo žmonės, atėję pamatyti saviškių (bet tai buvo tuščios viltys, nes prie ligonių nieko neprileido) ar pasiteirauti naujienų, kurios po valandos kitos jau bus pasenusios. Šiaip ar taip, žmonės čia būriavosi, ir, matyt, Garsija turėjo tai omeny skirdamas pasimatymą Ramberui.

– Keista, kad jūs taip žūtbūt užsispyręs išvykti. Apskritai čia dedasi gana įdomūs dalykai, – tarė Kotaras.

– Tik ne man, – atsakė Rambėras.

– Aišku, kai kuo rizikuoji. Bet kai pagalvoji, tai ne mažiau rizikos būdavo ir seniau, prieš marą, norint pereiti labai judrią sankryžą.

Sulig tais žodžiais prie jų sustojo Rijė automobilis. Vairavo Taru, o Rijė, regis, snaudė. Jis kniostelėjo, ėmėsi pažindinti.

– Mes pažįstami, – pasakė Taru, – tame pačiame viešbuty gyvenam.

Jis pasisiūlė pavėžėti Ramberą į miestą.

– Ačiū, mums čia paskirtas pasimatymas.

Rijė pažiūrėjo į Ramberą.

– Taip, – atsakė tas.

– O, – nustebo Kotaras, – daktaras apie tai žino?

– Ateina tardytojas, – pranešė Taru žiūrėdamas į Kotarą.

Tasai kaipmat pasikeitė iš veido. Ir tikrai jiems priešais tvirtu vienodu žingsniu ėjo ponas Otonas. Susilyginęs su jais, nukėlė skrybėlę.

– Laba diena, pone tardytojau! – užkalbino jį Taru.

Tardytojas pasakė labą dieną sėdintiems automobilyje, o Kotarui ir Ramberui, atokiau stovintiems, oriai nusilenkė. Taru pristatė rentininką ir žurnalistą. Tardytojas pakėlė akis į dangų, atsiduso ir pasakė, kad liūdni laikai užėjo.

– Girdėjau, kad jūs, pone Taru, ėmėtės plačiai taikyti profilaktines priemones. Pagirtina, tikrai pagirtina. Kaip manot, daktare, ar epidemija dar plis?

Rijė atsakė, kad reikia tikėtis, jog ne, ir tardytojas pakartojo, jog visada reikia tikėtis, nes Apvaizdos sprendimai nesuvokiami. Taru paklausė, ar dėl įvykių jam nepadaugėjo darbo.

– Priešingai, vadinamųjų bendrosios teisės bylų mažėja. Man dabar tenka tirti tik rimtus naujų potvarkių pažeidimus. Dar niekada nebuvo taip gerbiami senieji įstatymai.

– Dėl to, kad jie, nors ir ką kalbėtum, palyginti atrodo geri, – atsiliepė Taru.

Susimąstęs, akimis tarsi pakibęs danguje, tardytojas atsigodo. Jis šaltai nužvelgė Taru.

– Na ir kas iš to? Ne su įstatymu skaitomasi, o su nuosprendžiu. Ir čia mes nieko negalim padaryti.

– Tai priešas numeris pirmas, – pasakė Kotaras, kai tardytojas nuėjo.

Automobilis pajudėjo.

Po valandėlės Ramberas su Kotaru pamatė Garsiją. Jis priėjo prie jų lyg niekur nieko ir, užuot pasisveikinęs, pasakė: „Reikia palaukti".

Aplink juos visiškoje tyloje lūkuriavo minia, kone vienos moterys. Beveik visos su krepšiais rankose, tuščiai tikėdamosi perduoti juos sergantiems artimiesiems ir įsikalusios dar kvailesnę mintį, jog tie galės pasinaudoti atneštu maistu. Vartus saugojo ginkluoti sargybiniai; kartkarčiais keistas riksmas nuaidėdavo per kiemą, kuris skyrė baraką nuo vartų. Tada stovintieji pasisukdavo neramiais veidais į medicinos punkto pusę.

Trys vyrai žiūrėjo į tą reginį ir atsigręžė tik išgirdę, kaip kažkas už nugaros aiškiu žemu balsu pasakė „labą dieną". Nors lauke buvo karšta, Raulis atėjo apsivilkęs itin nepriekaištingai. Tai buvo aukštas tvirtas vyras tamsiai languotu kostiumu ir fetrine užriestais kraštais skrybėle. Veidas pablyškęs, akys rudos, burna sučiaupta. Kalbėjo greit ir tiksliai:

– Leidžiamės į miestą. Tu, Garsija, pasilik.

Garsija užsirūkė cigaretę ir nulydėjo juos žvilgsniu. Jie žengė sparčiai, taikydamiesi prie Raulio, einančio vidury.

– Garsija man sakė, – prabilo jis. – Tą galima padaryti. Šiaip ar taip, kainuos dešimt tūkstančių frankų.

Ramberas pasakė sutinkąs.

– Rytoj pusryčiaujam ispanų restorane, Jūros kvartale.

– Sutarta, – pasakė Ramberas, ir Raulis, pirmąkart nusišypsojęs, paspaudė jam ranką. Kai jis pasišalino, Kotaras atsiprašė: rytoj būsiąs užsiėmęs, tačiau Ramberas ir be jo apsieisiąs.

Rytojaus dieną žurnalistui įžengus į ispanų restoraną, visų galvos atsigręžė. Restoranas buvo pusrūsy, į jį vedė laiptukai iš saulės išdegintos geltonos gatvelės. Lankytojai – vieni vyrai, daugiausia ispaniško tipo. Bet kai tik Raulis, sėdįs gale, mostelėjo ranka žurnalistui ir tas pasuko jo link, smalsumas veiduose dingo, ir visi įniko valgyti. Prie Raulio staliuko sėdėjo aukštas, liesas, nesiskutęs subjektas, ne-

žmoniškai plačių pečių, arkliškos išvaizdos ir retučiais plaukais. Marškinių rankovės atraitotos; matėsi ilgos, plonos rankos, apžėlusios juodais gyvplaukiais. Kai Raulis pristatė Ramberą, jis triskart pakinkavo galvą. Jo pavardės Raulis nepasakė, kalbėdamas vadino „mūsų draugas“.

– Mūsų draugas mano galėsiąs jums padėti. Jis...

Raulis nutilo, nes prie Rambero priėjo padavėja.

– Jis jus suves su dviem mūsų draugais, o jau tie supažindins su mums atsidavusiais sargybiniais. Bet tai dar ne viskas. Sargybiniai turės patys nutaikyti palankų momentą. Būtų paprasčiausia, kad jūs kelias naktis praleistumėt pas vieną iš jų, gyvenantį netoli vartų. Bet pirma, mūsų draugo padedamas, gausit užmegzti ryšius su kuo reikia. Kai viskas bus padaryta, su juo atsiskaitysit.

„Draugas“ vėl pakinkavo savo arklišką galvą be perstojo čiaumodamas pomidorų ir paprikos salotas; jis jas tiesiog ryte rijo. Paskui prabilo su vos juntamu ispanišku akcentu. Jis pasiūlė Ramberui susitikti poryt, aštuntą ryto, po katedros portiku.

– Vėl dvi dienos, – tarė Ramberas.

– Nieko nepadarysi, ne taip lengva, – atsakė Raulis. – Reikia surast žmones.

Arklys dar sykį maktelėjo galva, ir Ramberas be didelio džiaugsmo sutiko. Visi trys toliau dorojo pusryčius, tiesiog nežinodami, apie ką kalbėti. Bet šnekos bematant atsirado, kai Ramberui paaiškėjo, kad arklys – futbolininkas. Jis pats daug žaidė futbolą. Ėmė šnekėtis apie Prancūzijos čempionatą, apie anglų profesionalų komandų pranašumą ir apie W taktiką[11]. Į pusryčių pabaigą arklys visai pažvalėjo, ėmė tujinti Ramberą ir įrodinėti, kad puikiausia vieta komandoje – saugo vieta. „Supranti, saugas skirsto kamuolius, o tuo ir remiasi žaidimas“. Ramberas irgi buvo tos nuomonės, nors pats visada žaidė vidurio puolėju. Diskusiją pertraukė radijas, kuris, prislopintai pakartojęs šaukinį – kažkokią sentimentalią melodiją, – pranešė, jog vakar maras nusinešė šimtą trisdešimt septynias aukas. Niekas iš sėdinčiųjų į tai nereagavo. Arkliagalvis gūžtelėjo pečiais ir atsistojo. Raulis ir Ramberas pasekė jo pavyzdžiu.

Prieš atsisveikindamas, saugas smarkiai pakratė Ramberui ranką ir pasakė:

– Gonsalesas.

Tos dvi dienos Ramberui baisiausiai prailgo. Jis nuėjo pas Rijė ir jam smulkiai viską papasakojo. Paskui lydėjo daktarą pas ligonį. Atsisveikino su juo prie namų, kur buvo įtartinas ligonis. Koridoriuje pasigirdo žingsniai ir balsai: matyt, kaimynai perspėjo šeimą, kad atėjo daktaras.

– Tikiuosi, kad Taru laiku prisistatys, – sumurmėjo Rijė. Jis atrodė pavargęs.

– Ar epidemija sparčiai plinta? – pasiteiravo Ramberas.

Rijė atsakė, kad negalėtų to tvirtinti, statistikos kreivė kyla netgi lėčiau. Tiesiog nepakanka priemonių kovai su maru.

– Mums trūksta inventoriaus, – pasakė jis. – Visose pasaulio armijose inventoriaus trūkumas paprastai išlyginamas žmonių sąskaita, bet mums ir žmonių trūksta.

– Juk atvažiavo gydytojų ir sanitarinio personalo iš svetur.

– Taip, – atsakė Rijė. – Dešimt gydytojų ir apie šimtą jaunesniųjų medicinos darbuotojų. Lyg ir daug. Bet vos ganėtinai dabartinėje ligos stadijoje. Ir mažai, jei epidemija plis toliau.

Rijė pasiklausė, kas ten viduj girdėti, paskui nusišypsojo Ramberui.

– Taip, jūs turėtumėt skubėt į sėkmę.

Rambero veidas apsiniaukė.

– Žinot, – tarė jis dusliu balsu, – kad ne dėl to išvažiuoju.

Rijė atsakė žinąs, bet Ramberas dėstė toliau:

– Manau, kad nesu bailys, bent jau dažnu atveju. Buvo ne viena proga tai išbandyti. Bet kai kurių minčių tiesiog nepakeliu.

Daktaras pažvelgė jam tiesiai į akis.

– Jūs ją surasite, – pasakė.

– Galbūt, bet aš nepakeliu minties, kad tai užsitęs ir ji per tą laiką pasens. Nuo trisdešimties metų žmogus pradeda senti, ir todėl reikia iš gyvenimo viską imti. Nežinau, ar suprasit, ką noriu pasakyti.

Rijė sumurmėjo, jog mano suprantąs, ir kaip tik tą akimirką atvažiavo Taru, visas pagyvėjęs.

– Aš ką tik buvau pas Panlu, prašiau prisidėti prie mūsų.

– Na ir ką? – paklausė daktaras.

– Pasvarstęs sutiko.

– Džiaugiuosi, – tarė daktaras. – Džiaugiuosi, kad jis pasirodė esąs geresnis negu jo pamokslas.

– Visi žmonės tokie, – atsiliepė Taru. – Tik duok jiems progą.

Jis nusišypsojo ir mirktelėjo Rijė.

– O mano darbas gyvenime suteikti žmonėms progų.

– Atleiskit, man laikas eiti, – tarė Ramberas.

Sutartą ketvirtadienį, be penkių minučių aštuntą, Ramberas jau laukė po katedros portiku. Rytą oras dar buvo gaivus. Dangumi plaukė balti apvalūs debesėliai, bet jie beregint dings, kai tik pradės smarkiau kaitinti. Nuo vejų dar šiek tiek dvelkė vėsumu, nors rasa jau buvo nudžiūvusi. Rytų pusėj namų užstota saulė šildė tik šalmą Žanai d'Ark, kuri, visa spindulių nuauksinta, stovėjo Katedros aikštėje. Bokšto laikrodis išmušė aštuonias. Ramberas pavaikštinėjo po tuščiu portiku. Iš bažnyčios sklido neaiškus giedojimas, rūsio ir smilkalų kvapas. Staiga giesmės nutilo. Gal dešimt juodų žmogystėlių išėjo iš bažnyčios ir nutipeno miesto link. Ramberas ėmė nekantrauti. Kitos juodos žmogystos kilo didžiaisiais laiptais portiko link. Ramberas užsidegė cigaretę, bet paskui pagalvojo, kad gal tokioj vietoj ir nedera rūkyti.

Penkiolika minučių po aštuonių katedroje tyliai sugaudė vargonai. Ramberas įėjo po tamsiu skliautu. Kai akys apsiprato, pamatė navoje tas juodas, pirma pro jį praslinkusias žmogystas. Visos buvo susibūrusios kampe priešais naujai pastatytą altorių su neseniai užkeltu šventuoju Roku, kurį skubiai padarė vienas mūsų miesto skulptorius. Klūpančios ant kelių jos atrodė dar labiau susitraukusios ir dūlavo prietėmy lyg tamsūs tumulai, vietomis vos vos blandesnės už ūkaną, kurioje skendėjo bažnyčia. Aukštai vargonai griežė nepabaigiamas variacijas.

Kai Ramberas išėjo iš bažnyčios, Gonsalesas jau leidosi laiptais į miestą.

– Maniau, kad nesulaukęs nuėjai, – tarė jis žurnalistui. – Taip ir reikėjo.

Jis paaiškino, kad be dešimties minučių aštuntą laukė draugų kitoje sutartoje vietoje netoli nuo čia. Bet veltui prastovėjo apie dvidešimt minučių.

– Kas nors sukliudė, ne kitaip. Mūsų darbas ne visada sklandžiai eina.

Jis pasiūlė susitikti rytoj tuo pačiu laiku prie paminklo žuvusiesiems. Ramberas atsiduso ir užlošė ant pakaušio skrybėlę.

– Nieko, – pasakė Gonsalesas nusijuokdamas. – Tik pagalvok apie visas kombinacijas, staigias atakas, apie visus kamuolio perdavimus prieš tai, kol įmuši įvartį.

– Aiškus daiktas, – vėl prabilo Ramberas. – Bet žaidimas trunka tik pusantros valandos.

Vienintelė Orane vieta, iš kur matyti jūra, – paminklas žuvusiesiems. Tai savotiška promenada, gana trumpu lanku riečianti uolas, iškilusias viršum uosto. Rytojaus dieną Ramberas atėjo čia pirmas ir atidžiai skaitė žuvusiųjų mūšio lauke pavardes. Po keleto minučių pasirodė du vyrai, nužvelgė jį abejingai, paskui parimo ant promenados turėklų ir dėjosi žiūrį į dykas ištuštėjusias krantines. Abudu buvo vienodo ūgio, vienodom mėlynom kelnėm ir jūrinikėm su trumpomis rankovėmis. Žurnalistas pasitraukė į šalį, atsisėdo ant suolo ir galėjo stebėti juos kiek tinkamas. Nustatė, kad jiems ne daugiau kaip po dvidešimt metų. Kaip tik tą akimirką pamatė Gonsalesą, kuris ėjo prie jo atsiprašinėdamas.

– Štai ir mūsų draugai, – tarė jis ir privedė žurnalistą prie anų dviejų vaikinų.

Pristatė juos kaip Marselį ir Luji. Iš veido buvo labai panašūs, ir Ramberas palaikė juos broliais.

– Taigi dabar jau esat pažįstami, – tarė Gonsalesas. – Reikės imtis paties reikalo.

Tada Marselis ir Luji pasakė, kad poryt jiems eilė eiti sargybą visą savaitę ir reikia ištaikyti patogiausią dieną. Prie vakarinių vartų jų stovi ketvertas, tie du kiti – kadriniai kareiviai. Negali būti nė kalbos juos įtraukti į tą dalyką. Nežino, kas jie per vieni, be to, ir išlaidos padidėtų. Bet tam tikrais vakarais tie du kolegos eina praleisti dalį nakties viename bare, galiniame kambary; tą barą jie žino. Taigi Marselis ar Luji siūlo Ramberui įsikurti pas juos, netoli vartų, ir laukti, kol jo ateis vestis. Tada jam pereiti bus visai lengva. Bet reikia paskubėti, neseniai pasklido kalbos, esą užmiesty bus steigiami dvigubi postai.

Ramberas tam planui pritarė ir pavaišino vaikinus paskutinėmis cigaretėmis. Tas, katras dar nebuvo prabilęs, paklausė Gonsalesą, ar dėl užmokesčio susitarta ir ar jie gaus rankpinigių.

– Ne, nėra reikalo, tai saviškis. Sumokės prieš išvykdamas.

Susitarta vėl susitikti. Gonsalesas pasiūlė poryt visiems papietauti ispanų restorane. Iš ten Ramberas galės eiti tiesiai į sargybinių namus.

– Pirmą naktį, – tarė jis Ramberui, – aš tau palaikysiu kompaniją.

Rytojaus dieną Ramberas, kopdamas į savo kambarį, sutiko viešbučio laiptuose Taru.

– Einu pas Riję, – pasakė Taru, – ar nenorit prisidėt?

Ramberas suabejojo:

– Man rodos, aš jį tik trukdysiu.

– Nemanau, jis man daug kalbėjo apie jus.

Žurnalistas galvojo.

– Žinot ką, – tarė jis, – jei turėsit valandėlę laiko po pietų, tegul ir vėlai, užsukit abu į viešbučio barą.

– Tai priklausys nuo jo ir nuo maro, – atsakė Taru.

Vis dėlto apie vienuoliktą vakaro Rijė su Taru įžengė į mažą, ankštą barą. Ten grūdosi apie trisdešimt žmonių ir labai garsiai šnekėjo. Atėję iš tylos, gaubiančios maro miestą, stabtelėjo kiek sutrikę. Jie suprato, iš kur toks pagyvėjimas, kai pamatė, kad čia dar galima gauti išgerti. Kitame bufeto gale sėdįs Ramberas jiems mojo ranka nuo savo aukštos taburetės. Taru ramiai pastūmė įsismarkavusį kaimyną ir su daktaru atsistojo Ramberui iš šalių.

– Nesikratot alkoholio?

– Ne, – atsakė Taru, – priešingai.

Rijė, paėmęs savo taurelę, patraukė nosimi karčių žolių kvapą. Šnekėtis tokiame triukšme buvo neįmanoma, bet Ramberui, atrodė, terūpėjo gėrimas. Daktaras dar negalėjo pasakyti, ar jis girtas. Ir taip jau ankštoje patalpoje dar stovėjo du staliukai, prie vieno sėdėjo jūrų karininkas su dviem mergom už parankių ir pasakojo raudonmargio veido storuliui apie šiltinės epidemiją Kaire: „Vietiniams gyventojams, suprantat, vietiniams gyventojams ligoniams buvo pristeigta stovyklų su palapinėmis, aplink pastatytas kariuomenės kordonas, kuris šaudydavo į artimuosius, mėginančius slapčiomis perduoti kokių naminių vaistų. Žiauru, bet teisinga“. Apie ką kalbėjosi gretimą staliuką užėmę elegantiški jaunuoliai, nebuvo galima suprasti, jų žodžius nustelbė *Saint James Infirmary** ritmai, sklindantys iš garsiakalbio viršum jų galvų.

– Na kaip, džiaugiatės? – paklausė Rijė pakeldamas balsą.

– Jau greit, – atsakė Ramberas. – Gal šią savaitę.

– Gaila, – sušuko Taru.

– Kodėl?

Taru pasižiūrėjo į Rijė.

– O, – tarė tasai, – Taru taip sako, nes mano, kad čia galėtumėt mums būti naudingas. Bet aš labai gerai suprantu jūsų norą išvykti.

Taru pasiūlė dar po vieną. Ramberas nulipo nuo savo taburetės ir pirmąsyk pažvelgė jam tiesiai į akis:

– Kuo gi aš jums būčiau naudingas?

– Na kad ir mūsų sanitarinėse dalyse, – pasakė Taru, neskubiai siekdamas savo taurelės.

Rambero veidas įgavo įprastinę atkaklaus mąstymo išraišką; jis vėl atsisėdo ant savo taburetės.

– Argi tos mūsų sanitarinės dalys jums neatrodo naudingos? – paklausė Taru. Jis jau buvo išgėręs savo taurelę ir įdėmiai žiūrėjo į Rambera.

* Šventojo Jokūbo ligoninė (*angl.*).

– Labai naudingos, – atsakė žurnalistas ir išgėrė.

Rijė matė, kaip drebėjo Rambero rankos. Pagalvojo, kad jis iš tiesų girtutėlis.

Kai rytojaus dieną Ramberas vėl atkako į ispanų restoraną, rado prie durų būrelį vyrų. Jie sėdėjo išsinešę laukan kėdes ir mėgavosi žaliai auksiniu vakaru, nes karštis jau buvo ėmęs kristi. Rūkė aitrų tabaką. Prasispraudęs pro juos, įėjo į vidų; ten buvo beveik tuščia. Atsisėdo pačiam gale prie to staliuko, kur pirmąkart buvo sutikęs Gonsalesą. Padavėjai pasakė vėliau užsisakysiąs. Buvo devyniolika trisdešimt. Vyrai pamažu rinkosi į salę, užsiiminėjo vietas. Pradėjus nešti valgius, žemutė skliautuota salė prisipildė triukšmo: dzingsėjo lėkštės, peiliai, šakutės, gaudė klegėjo duslūs balsai. Dvidešimtą valandą Ramberas vis tebelaukė. Salėje uždegė šviesą. Nauji klientai prisėdo prie jo staliuko. Jis užsisakė pietus. Dvidešimtą trisdešimt jau buvo pavalgęs, bet nei Gonsalesas, nei tuodu vaikinai nepasirodė. Jis rūkė cigaretes. Salė pamažu tuštėjo.

Lauke greitai temo. Šiltas vėjelis nuo jūros lengvai kilojo užuolaidas. Dvidešimt pirmą valandą Ramberas apsižiūrėjo vienas besėdįs salėje; padavėja spoksojo į jį stebėdamasi. Jis susimokėjo ir išėjo. Priešais restoraną buvo atdara kavinė. Ramberas įsitaisė prie bufeto, kad matytų restorano duris. Dvidešimt pirmą valandą trisdešimt patraukė į savo viešbutį, veltui laužydamas galvą, kaip pasimatyti su Gonsalesu – juk adreso neturėjo, – ir širdis gniaužėsi pagalvojus apie visus tuos žygius, kurių reikės imtis iš naujo.

Ir tą akimirką, naktį, lekiant pro šalį sanitariniams automobiliams, jam toptelėjo (kaip vėliau pasisakė daktarui Rijė), kad kažkaip buvo pamiršęs mylimą moterį per visą tą laiką, kol įnirtingai ieškojo būdų prasmukti pro užtvarą, kuri juodu skyrė. Bet lygiai tą pačią akimirką, kai paaiškėjo, jog visi keliai dar sykį atkirsti, ji vėl atsirado jo geismo centre, – net per širdį nuėjo, – ir jis tekinas leidosi į savo viešbutį, norėdamas pabėgti nuo deginančio skausmo, kuris betgi nuo jo neatstojo ir gręžte gręžė smilkinius.

Kitą dieną iš pat ryto Ramberas vis dėlto ryžosi nueiti pas Rijė pasiklausti, kur galima rasti Kotarą.

– Man nieko kito nebelieka, kaip vėl pradėti kryžiaus kelius.

– Ateikit ryt vakare, – tarė Rijė. – Taru prašė mane pakviesti Kotarą, nežinau kam. Jis turi čia ateiti dešimtą. O jūs malonėkit pusę vienuoliktos.

Kai rytojaus dieną Kotaras prisistatė pas daktarą, tasai pasakojo Taru apie vieną ligonį, netikėtai pasveikusį jo ligoninėje.

– Vienas iš dešimties. Jam pasisekė, – pasakė Taru.

– Ak, vadinasi, tai buvo ne maras, – atsiliepė Kotaras.

Daktaras užtikrino, kad ta liga.

– Negali būti, kadangi jis pasveiko. Jūs, kaip ir aš, žinot, kad maras nepagydomas.

– Apskritai ne, – atsakė Rijė. – Bet parodžius truputėlį atkaklumo, būna ir staigmenų.

Kotaras juokėsi.

– Kad nematyti. Ar girdėjot skaičius šįvakar?

Taru, geraširdiškai žiūrėdamas į rentininką, atsakė, kad skaičiai jam žinomi, padėtis sunki, bet ką gi tai rodo? Tai rodo, jog reikia imtis dar ypatingesnių priemonių.

– Ė, juk jau ėmėtės!

– Taip, bet reikia, kad kiekvienas savo ruožtu jų imtųsi.

Kotaras žiūrėjo į Taru nesuprantančiomis akimis. Tasai pasakė, kad daug žmonių tebesėdi rankas sudėję, kad epidemija visų bendras reikalas, kad kiekvienas privalo atlikti savo pareigą. Savanoriškos sanitarinės dalys visiems atviros.

– Sumanymas neblogas, tik nieko doro iš to nebus, – atsakė Kotaras. – Maras per daug stiprus.

– Sužinosim, kai būsim viską išbandę, – kantriu balsu atsakė Taru.

Rijė prie stalo pildė korteles. Taru vis žiūrėjo į rentininką, vos benusėdintį ant kėdės.

– Kodėl neprisidedat prie mūsų, pone Kotarai?

Anas pakilo įsižeidęs, pasiėmė į rankas savo apvalią skrybėlę.

– Tas darbas ne man.

Ir atžariai pridūrė:

– Beje, man gerai per marą, ir nematau reikalo jo stabdyti.

Taru sudavė sau per kaktą, tartum staiga jam būtų nušvitusi tiesa:

– Ak, iš tikrųjų, buvau pamiršęs, kad jeigu ne maras, jūs būtumėt suimtas.

Kotaras krūptelėjo ir įsikibo į kėdę lyg griūdamas. Rijė liovėsi rašyti ir žiūrėjo į jį rimtai susidomėjęs.

– Kas jums sakė? – sušuko rentininkas.

Taru, kaip ir nustebęs, atsakė:

– Nagi jūs pats. Arba mudu su daktaru taip pamanėme.

Matydamas, kad Kotaras, pagautas baisaus įsiūčio, viršijančio jo jėgas, žodžio dorai ištarti nebegali, pridūrė:

– Nesinervinkit. Nei daktaras, nei aš neimsim jūsų skųsti. Jūsų istorija mums nerūpi. O be to, su policija niekados neprasidedam. Nagi prašom, sėskitės.

Rentininkas pasižiūrėjo į savo kėdę nežinodamas, ar sėstis, ar ne, bet pagaliau atsisėdo. Po valandėlės atsiduso.

– Tai sena istorija, – prisipažino jis, – tik va iškilo aikštėn. Maniau, kad viskas užmiršta. Bet kažkas pakišo liežuvį. Jie mane išsikvietė ir pasakė laikysią savo žinioje, iki baigsis tyrimas. Supratau, kad paskui mane suims.

– Tai rimtas dalykas? – pasiteiravo Taru.

– Žiūrint, ką jūs tuo žodžiu suprantat. Šiaip ar taip – ne žmogžudystė.

– Kalėjimu kvepia ar katorga?

Kotaras atrodė labai prislėgtas.

– Kalėjimu, jei laimė man švystelės...

Bet po valandėlės ėmė karštai aiškintis:

– Tai buvo klaida. Mes visi klystam. Baisu pagalvot, kad mane už tai paims, atplėš nuo namų, nuo visko, prie ko esu pripratęs, ką pažįstu.

– Ir dėl to ketinot pasikarti? – pasiteiravo Taru.

– Taip, kvaila iš tiesų.

Rijė, iki tol tylėjęs, pasakė suprantąs Kotaro nerimą, bet gal viskas kaip nors susiklostysią.

– O kol kas, žinau, nėra man ko bijoti.

– Matau, kad nestosite į mūsų dalis, – pasakė Taru.

Anas, sukinėdamas rankose skrybėlę, pakėlė į Taru dvejojantį žvilgsnį.

– Prašom už tai ant manęs nepykti.

– Žinoma, ne. Bet pasistenkite, – nusišypsojo Taru, – bent jau savanoriškai nebūti užkrato platintoju.

Kotaras užtikrino nenorėjęs maro, kuris šiaip sau ėmė ir atėjo; jis niekuo dėtas, kad maras šiuo tarpu patvarkė jo reikalus. O kai tarpdury pasirodė Ramberas, rentininkas nepaprastai energingu balsu pridūrė:

– Be to, aš tvirtai įsitikinęs, jog nieko tuo nepasieksit.

Kotaras pasakė Ramberui nežinąs Gonsaleso adreso, bet esą galima dar kartą nukakti į kavinukę. Sutarė susitikti rytoj. Kadangi Rijė pareiškė norįs smulkiai viską sužinoti, Ramberas pakvietė jį drauge su Taru užeiti pas save savaitės pabaigoj, bet kuriuo nakties metu.

Rytą Kotaras su Ramberu nukako į kavinukę ir paliko raštelį Garsijai, prašydami ateiti šįvakar arba rytoj, jei kartais šįvakar negalėtų. Veltui jie laukė vakare. Garsija pasirodė kitą dieną. Tylėdamas išklausė Rambero pasakojimą. Jam nieko nepranešę, tik žinąs, kad ištisi kvartalai buvo uždaryti dvidešimt keturioms valandoms gyventojams patikrinti. Galimas daiktas, kad Gonsalesui ir abiem vaikinams nepavykę pereiti užkardų. Daugių daugiausia jis galįs juos vėl suvesti su Rauliu. Žinoma, ne anksčiau kaip poryt.

– Matau, kad reikia viską pradėt iš naujo, – pasakė Ramberas.

Atvykęs į sutartą vietą gatvės kampe, Raulis patvirtino Garsijos spėjimą; žemutiniai kvartalai buvę uždaryti. Reikėjo vėl susisiekti su Gonsalesu. Po poros dienų Ramberas pusryčiavo su futbolininku.

– Tai idiotiška, – pasakė tas. – Argi sunku buvo nurodyti, kur prireikus jų ieškoti?

Ramberas irgi taip manąs.

– Ryt iš pat ryto einam pas mažylius, stengsimės kaip nors viską sutvarkyti.

Mažylių namie nerado. Paliko jiems raštelį dėl susitikimo rytoj dvyliktą valandą Licėjaus aikštėje. Ramberas grįžo į savo viešbutį.

Taru, išvydęs Ramberą popiet, tiesiog buvo apstulbintas jo veido išraiškos.

– Nesiklijuoja? – pasiteiravo.

– Norint nenorint reikia viską pradėti iš naujo, – atsakė Ramberas ir pakartojo kvietimą: – Užeikit šįvakar.

Rijė su Taru rado Ramberą begulintį. Jis atsikėlė, pripylė iš anksto pastatytas taureles. Rijė, imdamas savo taurelę, paklausė, ar jau yra arti sėkmės. Žurnalistas atsakė, kad, vėl iš naujo apsukęs ratą, priėjęs tą patį tašką ir laukiąs šiomis dienomis paskutinio susitikimo. Išgėręs pridūrė:

– Bet jie, žinoma, neateis.

– Nereikia iš to daryti taisyklės, – pasakė Taru.

– Jūs dar nesupratote, – tarė Ramberas gūžtelėdamas pečiais.

– Ko?

– Kas yra maras.

– O! – šūktelėjo Rijė.

– Ne, jūs nesupratot, kad tai tas pat ir tas pat iš naujo.

Ramberas nuėjo į kambario kampą ir atidarė nedidelį patefoną.

– Kokia čia plokštelė? – paklausė Taru. – Melodija man girdėta.

Ramberas atsakė, kad tai *Saint James Infirmary.*

Plokštelei įpusėjus, kažkur toli nuaidėjo du šūviai.

– Šuo arba pabėgimas, – pasakė Taru.

Kai plokštelė baigėsi, pasigirdo sanitarinio automobilio skambalas; vis artyn ir garsyn sklisdamas, praslinko po viešbučio langais, susilpnėjo ir galiausiai nuščiuvo.

– Plokštelė ne iš linksmųjų, – pasakė Ramberas, – o be to, bene dešimtą kartą šiandien jos klausausi.

– Taip ji jums patinka?

– Ne, bet ją vieną teturiu.

Ir po valandėlės:

– Aš gi jums sakiau, kad tai tas pat ir tas pat iš naujo.

Jis paklausė Rijė, kaip einasi sanitarinėms dalims. Dirbančios penkios brigados. Tikimasi dar sudaryti. Žurnalistas sėdėjo ant lovos ir, rodės, buvo itin susidomėjęs savo nagais. Rijė stebėjo kresną

siluetą, gunksantį ant lovos krašto. Staiga pajuto, kad Ramberas žiūri į jį.

– Žinot, daktare, – prabilo jis, – aš daug galvojau apie jūsų organizaciją. Ir jeigu aš ne su jumis, tai tik dėl to, kad turiu savų sumetimų. Kitaip, manau, nepabūgčiau galvą padėti, kariavau Ispanijoj.

– Kieno pusėj? – paklausė Taru.

– Nugalėtųjų. Bet po to truputį susimąsčiau.

– Apie ką? – pasiteiravo Taru.

– Apie drąsą. Dabar žinau, kad žmogus pajėgus dideliems darbams. Bet jeigu nepajėgus dideliam jausmui, tai jis manęs nedomina.

– Man atrodo, kad jis viskam pajėgus, – atsakė Taru.

– O, ne, jis nepajėgus nei ilgai kentėti, nei ilgai būti laimingas. Taigi nepajėgus niekam, kas tikrai vertinga.

Ramberas žiūrėjo į juos, paskui paklausė:

– O jūs, Taru, galėtumėt mirti dėl meilės?

– Nežinau, šiuo metu turbūt ne.

– Še tai tau! O mirti dėl idėjos galėtumėt, tai plika akim matyti. Aš pakankamai prisižiūrėjau į žmones, mirštančius dėl idėjos. Heroizmu netikiu, žinau, kad tai lengva, ir supratau, jog tai buvo žudymas. Gyventi ir mirti dėl to, ką myli – tik tai mane domina.

Rijė atidžiai klausėsi žurnalisto. Nenuleisdamas nuo jo akių, švelniai pasakė:

– Žmogus – ne idėja, Ramberai!

Tas užsiplieskęs pašoko nuo lovos.

– Ne, jis idėja, ir visai menkutė idėja, kai nusigręžia nuo meilės. Ir tikrai mes nepajėgūs mylėt. Reikia su tuo sutikti, daktare. Laukim, kol tokiais tapsim, o jei iš tiesų tai neįmanoma, laukim visuotinio išvadavimo ir nevaidinkim didvyrių. Toliau aš neinu.

Rijė atsistojo. Jo veide staiga atsirado nuovargio išraiška.

– Jūs teisus, Ramberai, visiškai teisus, ir aš, gink Dieve, nenorėčiau jūsų nukreipti nuo to, ką ketinat daryti, kas man atrodo ir teisinga, ir gera. Bet vis dėlto turiu jums pasakyti: čia kalbama ne apie heroizmą, o apie sąžiningumą. Ta mintis jums gali pasirodyti juokinga, tačiau sąžiningumas – vienintelis kovos su maru būdas.

– Kas yra sąžiningumas? – paklausė Ramberas staiga surimtėjęs.

– Kas yra apskritai, aš nežinau. Bet man tai reiškia – dirbti savo darbą.

– O aš, – piktai atšovė Ramberas, – aš nežinau, koks mano darbas. Galbūt iš tikrųjų klystu pasirinkęs meilę.

Rijė atsigręžė.

– Ne, – tarė jis tvirtai, – neklystat.

Ramberas susimąstęs žiūrėjo į juos.

– Judu, matau, čia neturit ko prarasti. Tada lengva stoti į gerąją pusę.

Rijė išlenkė savo taurelę.

– Einam, – tarė jis, – darbas laukia.

Ir išėjo.

Taru nusekė jam įkandin, bet prie durų apsigalvojęs stabtelėjo, atsisuko į žurnalistą ir pasakė:

– Ar žinot, kad Rijė žmona sanatorijoje, už kelių šimtų kilometrų nuo čia?

Ramberas nustebęs kilstelėjo ranką, bet Taru jau nebebuvo.

Rytojaus rytą Ramberas pirmiausia paskambino daktarui:

– Ar sutinkat, kad dirbčiau su jumis, kol rasiu būdą išvykt iš miesto?

Aname laido gale valandėlę buvo tylu, paskui pasigirdo:

– Taip, Ramberai. Dėkui jums.

III

Taigi jau savaitę maro kaliniai kovojo kiek kas išgalėdamas. O kai kurie, kaip Ramberas, matome priėjo net ligi to, kad tarėsi dar esą laisvi elgtis savo nuožiūra, dar galį rinktis. Bet faktiškai kalbamuoju metu, rugpjūčiui įpusėjus, maras kovoje su visais ir viskuo buvo paėmęs viršų. Nebebuvo individualių likimų, buvo kolektyvinė istorija, tai yra maras ir išgyvenimai, tekę visų daliai. Skaudžiausias iš jų – išsiskyrimas bei tremtis, pridėjus iš to kylančią baimę ir maištavimą. Štai kodėl pasakotojas laiko reikalinga tuo epidemijos ir karščio kulminacijos momentu aprašyti bendrais bruožais, pailiustruodamas pavyzdžiais, mūsų gyvų bendrapiliečių smurtiškus veiksmus, mirusiųjų laidojimą, atplėštų širdžių sielvartą.

Per patį vidurvasarį pakilo vėjas ir pūtė be atvangos keliolika dienų maro ištiktame mieste. Oraniečiai ypač bijo vėjo, nes jis, nesutikdamas jokios gamtinės kliūties ant plokščiakalnio, visu smarkumu įsiveržia į gatves. Mėnesiais negavę nė lašo lietaus, mūrai apsinešė pilkomis apnašomis, kurios byrėjo vėjo nudraskytos. Dulkių, popierių sūkuriai daužė kojas praeiviams, vis rečiau sutinkamiems. Jie skuosdavo pasidavę į priekį, užsiėmę burną ranka ar nosine. Žmonės nebesipulkuodavo vakarais, trokšdami kaip galima labiau pratęsti dieną, gal jau paskutinę, bet mažais būreliais skubėdavo kas namo, kas į kavines, ir kurį laiką, sutemai atėjus, – o temdavo vis anksčiau, – gatvės būdavo tuščios, ir tiktai vėjas jose raudodavo be perstojo. Nuo audrotos ir vis nematomos jūros nešė dumbliais, druska. Apmiręs, dulkių nubaltintas, jūros kvapų prisigėręs miestas vaitojo pro vėjo gaudimą lyg užkeikta sala.

Iki tol maras daugiau siaubė ne miesto centrą, o vargingesnius, tirščiau gyvenamus pašalius. Bet, rodos, staiga ėmė ir patraukė į komercinius kvartalus ir ten taip pat įsikūrė. Oraniečiai kaltino vėją nešiojant užkratą. „Jis maišo kortas“, – sakydavo viešbučio direktorius. Šiaip ar taip, centriniams kvartalams buvo aišku, kad atėjo jų eilė, kai naktį, visai čia pat, ir vis dažniau ir dažniau, išgirsdavo greitosios pagalbos skambalą, perduodantį po jų langais gūdų, šaltą maro kvietimą.

Buvo sugalvota užtverti kordonu net paties miesto viduj kai kuriuos itin apimtus kvartalus ir išdavinėti leidimus išeiti tik būtinųjų tarnybų darbuotojams. Tenykščiai negalėjo nežiūrėti į tą priemonę kaip į suvaržymą, specialiai nukreiptą prieš juos, ir, šiaip ar taip, dėl priešingybės kitų kvartalų gyventojus laikė laisvais. O tie savo ruožtu ramindavosi sunkią valandą mintimi, kad kiti laisvės turi dar mažiau už juos. „Kas nors vis kenčia didesnę nelaisvę negu aš“, – šiuose žodžiuose tilpo vienintelė tuomet galima paguoda.

Apie tą laikotarpį ir gaisrų padaugėjo, ypač vilų rajone, prie vakarinių vartų. Apklausus nustatyta, kad namus padeginėjo karantiną atbuvę asmenys, iš nelaimės ir gedulo visai pametę galvas, manydami, jog ugnis sunaikina marą. Tik vargais negalais pavyko užkirsti kelią panašiems veiksmams, kurių dažnumas vėjuotomis dienomis nuolat kėlė gaisro pavojų ištisiems kvartalams. Po bergždžių aiškinimų, kad valdžios atliekama dezinfekcija pašalina visokį galimumą užsikrėsti, reikėjo paskelbti labai griežtas bausmes tokiems padegėjams be blogos valios. Ir, žinoma, ne mintis pakliūti už grotų sustabdydavo tuos bedalius, o bendras visų gyventojų tikėjimas, jog kalinimas prilygsta mirties bausmei, kadangi miesto kalėjime buvo nepaprastai didelis mirtingumas. Be abejo, toks įsitikinimas nebuvo be pagrindo. Dėl visai suprantamų priežasčių maras, atrodė, nuožmiai puolė tuos, kurie pratę gyventi krūvoje: kareivius, vienuolius, kalinius. Nors iš pastarųjų kai kurie laikomi vienutėse, tačiau apskritai kalėjimas yra bendrija, ir tai rodo tas faktas, kad mūsų miesto kalėjimo prižiūrėtojai mokėjo duoklę marui lygiai su kaliniais. Pranašiu maro požiūriu visi – nuo viršininko ligi paskutinio areštanto – buvo pasmerkti myriop, ir bene pirmąsyk kalėjime viešpatavo visiškas teisingumas.

Veltui valdžia pamėgino įvesti hierarchiją šioje lygiavoje, pasigavusi mintį apdovanoti tuos kalėjimo prižiūrėtojus, kurie mirė eidami tarnybines pareigas. Kadangi dėl apgulos padėties paskelbimo ir kalėjimo prižiūrėtojai tam tikra prasme laikytini mobilizuotais, jie buvo apdovanoti kariniais medaliais po mirties. Areštantai neprotestavo, tačiau kariniai sluoksniai tą dalyką priėmė ne itin palankiai, ir valdžiai buvo padarytas pagrįstas priekaištas, kad žmonių galvosenoje galinti nusistovėti nepageidautina painiava. Į prašymą buvo atsižvelgta ir nutarta, jog paprasčiausia išeitis – skirti mirusiems prižiūrėtojams Epidemijos medalį. Bet kas padaryta, padaryta, negalėjo būti nė kalbos atimti apdovanojimus iš tų, kurie juos gavo pirmi, o kariniai sluoksniai atkakliai laikėsi savo. Antra vertus, Epidemijos medalis turėjo vieną trūkumą: nedarė to moralinio poveikio kaip karinis medalis. Anoks čia nuopelnas gauti per epidemiją šios rūšies apdovanojimą. Visi buvo nepatenkinti.

Be to dar, baudžiamoji įstaiga negalėjo veikti kaip bažnytinė ar tuo labiau kaip karinė vyresnybė. Abiejų mieste esančių vienuolynų nariai išties buvo išskirstyti ir laikinai apgyvendinti dievobaimingose šeimose. Taip pat kareiviai kiekviena proga būdavo išsiunčiami nedidelėmis kuopomis iš kareivinių ir kaip įgulos dislokuojamos mokyklose ar kituose viešuose pastatuose. Taigi epidemija, kuri, matyt, turėjo priversti apgultuosius solidarizuotis, tuo pat laiku skaldė tradicinius susivienijimus ir vėl grąžino individus į jų vienatvę. Tai kėlė sąmyšį.

Galima spėti, jog visos tos aplinkybės, ir dar vėjas, pernešė gaisrą ir į kai kuriuos protus. Vėl prasidėjo miesto vartų antpuoliai, netgi daugkartiniai, tik šiuosyk nedideliais ginkluotais būreliais. Buvo susišaudymų, sužeistųjų ir keletas pabėgimų. Sustiprinus postus, tie mėginimai gana greitai liovėsi. Tačiau to užteko sukelti revoliucijos šuorui, išprovokavusiam ne vieną smurtinę sceną. Imta plėšti degančius ar sanitariniais sumetimais uždarytus namus. Tiesą sakant, neįtikėtina, kad tokie poelgiai būtų buvę iš anksto apgalvoti. Dažniausiai kokia nors staigi proga pastūmėdavo iki tol garbingus žmones griebtis smerktinų veiksmų, kurie tuoj susilaukdavo pamėgdžiotojų. Taigi

atsirado patrakėlių, nepabūgstančių pulti į liepsnojantį namą čia pat stovinčio ir iš sielvarto apkvaišusio savininko akivaizdoje. Padrąsinti jo abejingumo, daug kas iš žiūrovų pasekdavo pirmųjų pavyzdžiu, ir tamsioje gatvėje gaisro atšvaituose buvo galima matyti, kaip skuodžia į visas puses šešėliai, deformuoti blėsuojančių ugnies liežuvių ir ant kupros užsiverstų daiktų bei rakandų. Būtent dėl tų incidentų valdžia turėjo prilyginti maro padėtį apgulos padėčiai ir taikyti atitinkamus įstatymus. Buvo sušaudyti du plėšikai, bet vargu ar tai paveikė kitus, nes tarp tiek mirčių tos dvi egzekucijos liko nepastebėtos: mariose lašas vandens žymės nepadaro. Atvirai sakant, panašios scenos kartojosi dažnokai, o valdžia nė dėl akių nesikišo. Vienintelė priemonė, regis, sujaudinusi visus, – komendanto valandos paskelbimas. Nuo vienuoliktos vakaro visiškoje tamsoje paskendęs miestas buvo vieno akmens.

Mėnesienomis jis rikiavo savo balkšvus mūrus ir tiesias gatves, kurių niekada negadino juoduojančios medžių masės, niekada netrikdė nei praeivio žingsniai, nei šuns lojimas. Didžiulis tylus miestas tada buvo ne kas kita, kaip milžiniškų rymančių kubų junginys, ir tiktai kur ne kur jų tarpuose bežadės figūros, simbolizuojančios užmirštus geradarius ar senovės didžiavyrius, amžinai uždusintus bronzoje, mėgino savo netikrais akmeniniais ar geležiniais veidais priminti iškreiptą andainykčio žmogaus paveikslą. Tie abejotini stabai viešpatavo po blandžiu dangum apmirusiose gatvių sankryžose nelyginant bejausmiai siaubūnai, gana tiksliai vaizduojantys sustingusią karaliją, į kurią įžengėme, arba bent jau galutinę jos tvarką – nekropolio tvarką, kur maras, akmuo ir tamsa galiausiai nutildė visokį balsą.

Bet tamsa buvo ir visų širdyse, o teisingi pasakojimai, lygiai kaip sklindančios legendos apie mirusiųjų laidojimą buvo ne iš tų, kurie teiktų suraminimą mūsų bendrapiliečiams. Nes apie pakasynas reikia kalbėti, ir pasakotojas už tai atsiprašo. Jis nujaučia, koks priekaištas bus jam daromas, bet pasiteisinti gali tik tuo, kad per visą tą laiką buvo pakasynų ir tam tikru mastu jis kaip visi bendrapiliečiai nori nenori turėjo jomis rūpintis. Ir anaiptol ne todėl, kad tos rūšies apeigos jam būtų patikusios, priešingai, jis labiau mėgsta gyvųjų draugiją, pavyz-

džiui, maudymąsi jūroj. Bet maudymąsis jūroj apskritai buvo panaikintas, o gyvųjų draugija nuo ryto ligi vakaro baiminosi, kad netektų užleisti vietos mirusiųjų draugijai. Tai buvo akivaizdybė. Žinoma, visada galima stengtis užsidengti akis ir jos nematyti, ją atmesti, tačiau akivaizdybė turi baisią galią, kuri anksčiau ar vėliau visada persveria viską. Kaip, pavyzdžiui, atmesti pakasynas, jeigu atėjo diena, kai reikia laidoti savo mylimuosius?

Greitumas, va kas iš pat pradžių charakterizavo mūsų apeigas! Visi formalumai buvo suprastinti, gedulingas iškilmingumas – panaikintas. Ligoniai mirdavo toli nuo savo šeimų, o ritualines šermenis kelti buvo uždrausta, taigi tas, kas miršta vakare, paliekamas naktį vienas, o tas, kas miršta dieną, laidojamas nedelsiant. Žinoma, šeimai pranešama, bet ji dažniausiai negali pasijudinti iš vietos, nes laikoma karantine, jei gyveno drauge su ligoniu. O jei velionis gyveno atskirai, artimieji atvyksta nurodytą valandą, tai yra, kai numazgotas ir į grabą paguldytas kūnas išvežamas į kapines.

Tarkim, kad tas formalumas įvyksta pagalbinėje ligoninėje, kuriai vadovauja daktaras Rijė. Mokykla turi vieną išėjimą už pagrindinio pastato. Iš koridoriaus yra durys į didžiulį sandėlį su grabais. Tame pačiame koridoriuje šeima randa jau užkaltą grabą. Svarbiausias dalykas – popieriai, kuriuos šeimos galva tučtuojau gauna pasirašyti. Po to grabas įkeliamas į automobilį, arba į tikrą furgoną, arba į perdirbtą didelę greitosios pagalbos mašiną. Giminės sėda į vieną iš taksi, dar tada leidžiamų, ir automobiliai visu greičiu nuburzgia aplinkinėmis gatvėmis į kapines. Prie vartų žandarai sustabdo palydus, taukšteli antspaudą ant oficialaus leidimo, be kurio neįmanoma gauti paskutinės buveinės, anot mūsų bendrapiliečių, pasitraukia į šalį, ir automobiliai sustoja prie keturkampio sklypo su daugybe duobių, kurios laukia užpildomos. Kunigas pasitinka numirėlį, nes gedulingos pamaldos bažnyčioje panaikintos. Kol jis kalba maldas, pareigūnai iškelia grabą, apriša virve, pavelka; nuleistas grabas atsitrenkia į dugną, kunigas pamojuoja šlakstytuvu, ir pirma žemių sauja atšoka nuo dangčio. Greitosios pagalbos mašina jau anksčiau išvažiavusi, mat vairuotojui privalu ją pašlakstyti dezinfekuotu tirpalu. Ir kastuvams

ėmus mesti šlyno luitus, kurie dunksi vis dusliau, šeima sulipa į taksi. Po penkiolikos minučių ji jau namie.

Taigi tikrai viskas vyko maksimaliu greičiu su minimalia rizika. Žinoma, tai užgaudavo natūralų šeimos jausmą, bent iš pradžių. Bet maro metu neįmanoma tų sumetimų paisyti: viskas aukojama efektyvumo labui. Be to, jeigu iš pradžių žmonių moralę ir žeidė tokia praktika, – mat troškimas būti padoriai palaidotam daug plačiau paplitęs, negu manome, – tai vėliau, laimė, pasidarė opi aprūpinimo problema, ir gyventojų dėmesys buvo atitrauktas į gyvybiškai svarbesnius rūpesčius. Eilės, žygiai, formalumai, kuriuos reikėdavo atstovėti, atlikti, užpildyti, jeigu nori valgyti, suėsdavo tiek laiko, jog nebebūdavo kada galvoti, kaip žmonės aplink tave miršta ir kaip vieną gražią dieną tu pats mirsi. Taigi tie medžiaginiai sunkumai ne į bloga, o tik į gera paskui išėjo. Ir viskas būtų buvę kuo puikiausiai, jeigu epidemija nebūtų plitusi, kaip kad jau matėm.

Nes grabų tada jau mažai bebuvo, pritrūko drobulių ir vietos kapinėse. Reikėjo ką nors sugalvoti. Atrodė, paprasčiausia išeitis – ir vis efektyvumo sumetimais – laidoti partijomis, o prireikus padauginti reisų tarp ligoninės ir kapinių. Taigi kalbėdami apie Rijė tarnybą, pažymėsim, jog ligoninė tuo metu turėjo savo žinioje penketą grabų. Ir štai grabai pilni. Greitosios pagalbos mašina juos paima. Kapinėse jie ištuštinami, geležies spalvos lavonai perdedami ant neštuvų ir suguldomi tam tyčia įrengtoje pašiūrėje. Grabai pašlakstomi antiseptiniu tirpalu, parvežami į ligoninę, ir operacija kartojama tiek sykių, kiek reikia. Žodžiu, sistema buvo pavyzdinga, ir prefektas pareiškė savo pasitenkinimą ja. Jis netgi pasakė daktarui Rijė, kad galų gale tai kur kas geriau už negrų traukiamas dvirates vežėčias su mirusiaisiais, kaip rašo anų marų kronikos.

– Taip, – atsakė Rijė, – laidojimas toks pat, tik mes pildom korteles. Neginčytina pažanga.

Nors administraciniai laimėjimai buvo akivaizdūs, tačiau pati laidojimo procedūra dabar įgijo nemalonų pobūdį, ir prefektūra turėjo ryžtis nušalinti nuo jos artimuosius. Daugių daugiausia jiems buvo leidžiama – ir tai dar neoficialiai – ateiti prie kapinių vartų. Mat jei-

gu kalbėsim apie paskutinę ceremoniją, padėtis buvo kiek pasikeitusi. Kapinių gale, kur dykavo mastikinėmis pistacijomis apaugęs plotas, buvo iškasti du didžiuliai grioviai. Vienas vyrams, kitas moterims. Šiuo požiūriu administracija paisė moralės normų. Tiktai daug vėliau dėl susiklosčiusių aplinkybių dingo ta paskutinė sarmata, ir imta laidoti kaip pakliuvo, vienus ant kitų, moteris su vyrais, numojus į padorumą. Laimė dar, kad tas galutinis sumaišymas ženklino tik vėlesnius antkryčio momentus. Mus dominančiu laikotarpiu groviai buvo atskirti, ir prefektūra labai to žiūrėjo. Kiekvieno griovio dugne rūko, burbuliavo storu sluoksniu papiltos negesintos kalkės. Po krūvelę tokių pat kalkių pukšėdavo gryname ore ant abiejų duobių kraštų. Mašinai baigus savo reisus, laidotojų tarnyba su neštuvais vilkstine patraukdavo prie griovių, ritindavo nuogus, kiek susirietusius kūnus į dugną, kone vienas prie kito, ir tuoj pat užberdavo negesintom kalkėm, paskui žemėm, bet iki tam tikro aukščio, kad tilptų ir būsimi svečiai. Kitą dieną iškviečiami artimieji pasirašyti mirimų knygoje; tas formalumas rodė, koks gali būti skirtumas tarp žmonių ir, sakysim, šunų: žmones visad galima kontroliuoti.

Visoms toms operacijoms reikėjo personalo, ir kasdien iškildavo pavojus, kad štai jau ims jo ir pritrūks. Daug tų sanitarų bei laidotojų, iš pradžių oficialių, paskui greitosiomis parengtų, išmirė maru. Kad ir kaip saugotumeis, vis tiek vieną dieną užsikrėsi. Bet kai gerai pagalvoji, nuostabiausia, kad šioms pareigoms žmonių nepristigo per visą epidemiją. Kritiškas tarpas užėjo truputį anksčiau, negu maras pasiekė savo kulminaciją, ir tuomet daktaro nerimavimas buvo pagrįstas. Su darbo jėga buvo gyva bėda – nebeužteko kadrų. Nebuvo kam dirbti vadinamojo juodo darbo. Tačiau nuo to momento, kai maras iš tikrųjų užvaldė visą miestą, netgi jo nenuosaikumo sukeltos pasekmės, ir tos labai pravertė: sutrikus visam ekonominiam gyvenimui, atsirado ganėtinai bedarbių. Kadrams papildyti iš jų vos vienas kitas tiko, bet asenizacijai dėl to palengvėjo. Išties vargas ir baimę nugali, tuo labiau kad buvo mokama priklausomai nuo rizikos. Sanitarinės tarnybos turėjo savo žinioje prašytojų sąrašus, ir kai tik atsirasdavo laisva vieta, pranešdavo pirmutiniams, o tie, jei

tiktai patys per tą laiką nebūdavo kam palaisvinę vietos, bematant prisistatydavo. Taigi prefektas, prieš tai ilgai svarstęs imti ar neimti tiems darbams kalinius, nuteistus tam tikram laikui ar iki gyvos galvos, dabar galėjo susilaikyti nuo šitos kraštutinės priemonės. Pasak jo, kol bus bedarbių, skubėti nėra ko.

Tad šiaip taip iki pat rugpjūčio pabaigos mūsų bendrapiliečiai buvo palydimi į paskutinę buveinę, jei ir ne visai deramai, tai bent palyginti tvarkingai, kad administracija jaustųsi atlikusi savo pareigą. Tačiau reikia truputį užbėgti į priekį ir aprašyti, kokių metodų galiausiai teko griebtis. Nuo rugpjūčio maras iš tiesų kaip suėmė, taip nebeatleido, ir mūsų mažos kapinės nebeįstengė priglausti besikaupiančių aukų. Kas kad buvo nugriauta dalis aptvaro ir numirėliams atverta erdvė į aplinkinius laukus, – reikėjo skubinai sumanyti ką nors kita. Pirmiausia ryžtasi laidoti naktimis, o tai iškart nuo kai ko atpalaiduodavo. Mašinas galima prikrauti sausakimšai. Vienas kitas nedrausmingas praeivis, dar užsibuvęs miesto pašaliuose po komendanto valandos (arba ten vaikštantys į darbą), kartais sutikdavo visu greičiu lekiančias ilgas baltas mašinas, kurių duslūs skambalai aidėdavo nakties iššluotose gatvėse. Kūnai viens du sumetami į griovius. Dar jiems kūliavirsčia tebelekiant, ant veidų jau tykšdavo kupinais kastuvais žeriamos kalkės, ir žemė užpildavo juos be ženklo duobėse, kaskart vis gilesnėse.

Tačiau po kiek laiko prefektūra turėjo dairytis kitur ir plėsti savo veiklos lauką. Amžinon nuosavybėn įsigytos vietos kapinėse jos nutarimu buvo nusavintos, visi iškasti palaikai nugabenti į krematoriumo krosnį. Neilgai trukus maru mirusiuosius, ir tuos teko palydėti į kremaciją. Bet tada iškilo būtinas reikalas paleisti seną sąšlavų deginimo krosnį rytinėje miesto daly, už vartų. Sargybos piketas buvo nukeltas toliau, o vienas merijos tarnautojas labai palengvino valdžiai uždavinį pataręs panaudoti dabar stovinčius be darbo tramvajus, kadaise aptarnavusius uolos skardį virš jūros. Tam tikslui iš motorvagonių ir prikabinamų vagonų buvo išimtos sėdynės, nutiestas bėgių kelias iki krosnies, kuri tapo galine stotele.

Vasaros pabaigoje ir per rudens liūtis buvo galima regėti, kaip kasnakt uolos skardžiu keistomis vilkstinėmis traukdavo siūbuodami virš bangų tramvajai be keleivių. Gyventojai galiausiai sužinojo, kas tai. Nors patruliai draudė artintis prie to skardžio, tačiau nedideliems būreliams gana dažnai pavykdavo pasiekti uolų kyšulius, toli įsidavusius į jūrą, ir numesti gėlių į pravažiuojančius tramvajų vagonus. Dar ilgai jie paskui trinksėdavo vasaros naktį su gėlių ir numirėlių važta.

Paryčiais – bent jau pirmomis dienomis – tiršti šleikštūs garai sklandydavo ties rytiniais miesto kvartalais. Gydytojai vieningai teigė, jog išrūkos, nors nemalonios, tačiau niekam nekenksmingos. Bet minėtų kvartalų gyventojai pagrasino tučtuojau paliksią savo namus. Mat buvo įsitikinę, kad maras šitaip krintąs ant jų iš dangaus. Todėl teko nukreipti dūmus sudėtinga vamzdžių sistema, ir gyventojai apsiramino. Tik labai vėjuotomis dienomis neaiškus smarsas iš rytų primindavo, kad jie įkurdinti naujoje tvarkoje, kad maro liepsnos kas vakarą ryja savo duoklę.

Tokios buvo kraštutinės pasekmės. Visa laimė, kad maras paskui stabilizavosi, nes buvo pagrindo manyti, jog jis, ko gero, pranoks mūsų kontorų sumanumą, prefektūros priemones, netgi krosnies pajėgumą. Rijė žinojo apie tam atvejui numatytus tokius beviltiškus žingsnius kaip lavonų mėtymas į jūrą ir lengvai įsivaizdavo jų siaubingą putą ant mėlyno vandens. Taip pat žinojo, kad, statistikai toliau kylant, jokia organizacija, nors ir kokia tobula, nieko negelbės, kad žmonės krūvomis kris ir pus gatvėse nepaisydami prefektūros, kad miestas regės, kaip mirštantieji, pagauti teisingos neapykantos ir paikos vilties, kabinsis į gyvuosius.

Šiaip ar taip, tokios rūšies akivaizdybė ar baimė palaikė mūsų bendrapiliečių širdyse neblėstantį tremties bei išsiskyrimo jausmą. Šiuo atžvilgiu labai skaudu – ir pasakotojas tai puikiai žino, – kad negalima čia įterpti to, kas būtų tikrai įspūdinga, sakysim, kokio nors padrąsinančio herojaus ar nuostabaus žygdarbio, kokių randame senuose padavimuose. Negalima todėl, kad nėra nieko neįspūdingesnio už Dievo rykštę; negandos yra monotoniškos vien dėl savo trukmės.

Jas išgyvenusių žmonių atminty baisiosios maro dienos pasirodydavo ne kaip milžiniški liepsnos liežuviai, nuostabūs ir žiaurūs, bet veikiau kaip nepabaigiamas trypčiojimas vietoje, sutrempiantis visa, kas pasimaišo po kojų.

Ne, maras neturėjo nieko bendra su didingais pakiliais vaizdais, kurie persekiojo daktarą Rijė epidemijai tik prasidėjus. Maras – tai visų pirma apdairi, nepriekaištinga, gerai veikianti administracija. Beje, kaip tik dėl to, kad niekam nenusižengtų, o svarbiausia – savo paties sąžinei, pasakotojas ir linko į objektyvumą. Jis beveik nieko nenorėjo keisti dėl meninio efekto, jeigu neskaitysime elementarių reikalavimų, kuriuos kelia daugmaž rišlus dėstymas. Ir būtent objektyvumas, liepiantis jam dabar teigti, kad didžioji to meto kančia, visuotiniausia ir skaudžiausia, buvo išskyrimas, kad privalu ją iš naujo kruopščiai aprašyti toje maro stadijoje, neleidžia nutylėti ne mažesnės tiesos, jog pati kančia tada buvo nustojusi savo patetiškumo.

Ar mūsų bedrapiliečiai, bent jau tie, kurie daugiausia kentė nuo to išskyrimo, apsiprato su padėtimi? Netvirtinčiau. Bus tiksliau pasakius, jog tiek moraliai, tiek fiziškai jie kentėjo nuo bekūniškumo. Maro pradžioje jie labai gerai prisimindavo prarastąją būtybę ir jos gailaudavo. Tačiau net ir aiškiai prisimindami mylimą veidą, juoką, tokią ir tokią dieną, kuri po laiko rodėsi jiems buvus laiminga, jie vargiai beįsivaizduodavo, ką anas galėtų veikti tuo metu, kai jie čia apie jį galvoja, ir būdami taip toli. Žodžiu, buvo geros atminties, tik silpnos vaizduotės. Antroje maro stadijoje ir atminties nebeliko. Ne veidą jie pamiršo, ne, bet jis, tas veidas, – o tai yra tas pat – liko bekūnis, ir jie nebeįžiūrėdavo jo savo širdies gilumoje. Tada, pirmomis savaitėmis, jie buvo linkę skųstis, kad savo meilės dalykuose jau beturi reikalo su šešėliais, bet paskui susigriebė, jog tie šešėliai gali nustoti dar daugiau kūniškumo, netgi netekti paskutinių prisiminimo išsaugotų spalvų. Tad į to prailgusio išsiskyrimo pabaigą jie nebeįsivaizduodavo nei būtojo artumo, nei gyvenimo šalia būtybės, kurią seniau galėdavo paliesti ranka.

Tuo atžvilgiu jie buvo įsitraukę į pačią maro tvarką, kuri kuo menkesnė, tuo efektingesnė. Nė vienas iš mūsų nebeturėjo didžių jausmų. Bet visi gavo patirti monotoniškus jausmus. „Greičiau tai

baigtųsi“, – sakydavo mūsų bendrapiliečiai. Mat negandos metu yra normalu trokšti kolektyvinių kančių galo, o jie iš tiesų to troško. Tačiau visa tai būdavo sakoma be pirmykščio užsidegimo ar apmaudo, remiantis vien keliais dar mums aiškiais argumentais, o ir tie patys buvo menki. Po smarkios pirmų savaičių įtūžio bangos užėjo depresija, kurią būtų klaidinga laikyti pasidavimu likimo valiai, bet kuri vis dėlto buvo kažkas panašaus į laikiną santarvę.

Mūsų bendrapiliečiai ėjo į koją, kaip sakoma, prisitaikė, nes kito kelio nematė. Nelaimės ir kančios pozą jie, žinoma, išlaikė, tik andainykščio jų stiprumo nebejautė. Beje, daktaro Rijė nuomone, čia ir buvo visa bėda: apsipratimas su neviltim blogiau už pačią neviltį. Išskirtieji iki tol nebuvo jau tokie nelaimingi, jų kančią skaidrindavo nušvitimai, nūnai užgesę. Dabar matydavo juos gatvių kampuose, kavinėse ar pas draugus romius, išsiblaškiusius. Iš jų akių žvelgdavo toks nuobodulys, jog visas miestas, ačiū jiems, panėšėjo į laukiamąją salę. Kas turėjo kokį darbą, dirbo tokiu pat maro tempu, skrupulingai ir nykiai. Visi buvo kuklūs. Išskirtieji pirmąkart nesibodėdami ėmė šnekėti apie nesantįjį, vartoti visų vartojamus žodžius, traktuoti savo išskyrimą kaip epidemijos statistinius duomenis. Iki tol jie išimdavo savo širdgėlą iš kolektyvinės nelaimės, o dabar susitaikė su tų sąvokų suplakimu. Be atminties ir vilties įsikūrė šiandienoje. Teisybę sakant, viskas jiems tapdavo šiandiena. Turim pažymėti, kad maras iš visų buvo atėmęs meilės ir netgi draugystės galią. Nes meilei reikia rytojaus, o mūsų žinioj buvo tik akimirkos.

Savaime suprantama, nieko absoliutaus nėra. Jeigu tiesa, kad visi išskirtieji pasiekė tą būseną, tai ne pro šalį pridurti, jog ne visi ją pasiekė vienu metu; lygiai taip pajusdavo grįžus jautrumą, dar gajesnį, skausmingesnį, mirtininkai, įsitaisę naująja poza, kai juos trumpam aplankydavo pragiedruliai, atkryčiai, staigūs prablaivėjimai. Tereikėjo, kad žmogus vieną kitą valandėlę užsimirštų bekurdamas planus apie tą metą, kai maras bus praėjęs. Tereikėjo, kad netikėtai, per kažkokią malonę, širdį sugnybtų pavydulys, šiaip sau, be niekur nieko. Kiti irgi atgydavo, atkusdavo tam tikromis savaitės dienomis, aišku, sekmadienį ir šeštadienio popietę, kadangi nesančiojo laikais

tos dienos būdavo skiriamos tam tikram ritualui. Arba dar melancholija, apninkanti juos į dienos pabaigą, būdavo kaip ir koks ženklas, beje, ne visada pasitvirtinantis, jog grįžo atmintis. Toji vakaro valanda, paprastai sąžinės perkratymo valanda tikintiesiems, yra sunki kaliniui ar tremtiniui, kuris tegali perkratinėti tuštumą. Ji trumpai palaikydavo juos nežinioj, paskui jie vėl atkrisdavo į abejingumą, užsidarydavo maro kiaute.

Tūlas jau suvokė, kad, užsidarydami maro kiaute, jie atsižadėjo visko, kas grynai asmeniška. Maro pradžioj jie jaudinosi dėl daugybės smulkmenų, jiems itin svarbių, o kitiems neegzistuojančių, ir šitaip sėmėsi asmeninio gyvenimo patirties, tačiau dabar, atvirkščiai, domėjosi vien tuo, kuo kiti, jų galvose sukosi tik bendros idėjos, jų meilė, ir ta jiems įgavo abstrakčiausią formą. Atiduoti maro valiai šitokiu mastu, kartais besitikėdavo tik jo miego ir susigriebdavo begalvoją: „Atsirastų bubonai – ir viskas baigtųsi!“ Bet iš tiesų jie jau miegojo, ir visas tas metas buvo vien ilgas miegas. Miestas buvo apgyventas miegalių atviromis akimis, kurie tikrai ištrūkdavo iš savo lemties tik tomis retomis akimirkomis, kai naktį netikėtai atsiverdavo jų žaizda, pažiūrėti užsitraukusi. Staigiai pabudę, čiupinėdavo ją kažkaip be nuovokos, perkreiptom lūpom, ir žaibiškai surasdavo savo skausmą, ūmai atsinaujinusį, o su juo ir jaudinantį savo meilės veidą. Rytą vėl grįždavo prie maro, tai yra prie rutinos.

Bet kaipgi jie atrodė, tie išskirtieji, paklaus tūlas? Atsakymas paprastas – niekaip. Arba, jei patinka, atrodė kaip visi, nei šiokie, nei tokie. Kartu su miestu būdavo ir vaikiškai romūs, ir nepasėdūs. Praradę tariamą kritiškumą, įgavo tariamo šaltakraujiškumo. Tūlas galėjo matyti, pavyzdžiui, kaip šviesiausios jų galvos dėjosi ieškančios kaip visi laikraščiuose ar radijo laidose argumentų, kurie leistų patikėti, jog maras netrukus baigsis, ir manding persiimdavo chimeriškomis viltimis ar nepamatuota baime skaitydamos, ką surezgė žiovaujantis iš nuobodulio žurnalistas. Tai atmetus, vieni nuo kitų tesiskyrė tuo, kad gėrė savo alų ar slaugė savo ligonius, tinginiavo ar galavosi darbais, tvarkė korteles ar leido patefoną. Kitaip sakant, patys nieko nebesirinko. Maras sunaikino vertės kriterijus. Niekas ne-

bekvaršino sau galvos dėl perkamo drabužio ar maisto kokybės. Viską priimdavo urmu.

Baigiant galima pasakyti, jog išskirtieji nebeteko tos retos privilegijos, kuri iš pradžių teikė jiems apsaugą. Praradę meilės egoizmą, prarado ir iš to turėtą naudą. Dabar bent padėtis buvo aiški: maras grėsė visiems. Pyškant šūviams prie miesto vartų ir taukšint antspaudams, skanduojantiems mūsų gyvenimą ar baigtį, tarp gaisrų ir kortelių, tarp siaubo ir formalumų mes visi, pažadėti gėdingai, bet užregistruotai mirčiai, trokšdami nuo baisių dūmų ir krūpčiodami nuo ramaus greitosios pagalbos skambalo, – mes visi valgėm tą pačią tremties duoną ir nesąmoningai laukėm to paties jaudinančio susijungimo bei atilsio. Mūsų meilė, žinoma, tebetvėrė, tik ji, atvirai kalbant, buvo nereikalinga, per sunki, apsnūdusi mumyse, bevaisė kaip nusikaltimas ar kaltinamasis nuosprendis. Tai buvo tik kantrybė be rytojaus, atkaklus laukimas. Ir tuo požiūriu kai kurių mūsų bendrapiliečių laikysena pakišdavo mintį apie tas ilgas eiles, nusidriekusias visuose keturiuose miesto kampuose prie maisto parduotuvių. Tas pats nuolankumas, ta pati angeliška kantrybė, beribė ir kartu be iliuzijų. Tik reikėtų su išskyrimu susijusį jausmą išdidinti tūkstanteriopai, nes tada buvo kalbama apie kitonišką badą, galintį viską praryti.

Šiaip ar taip, jeigu skaitytojas, tarkim, norėtų turėti teisingą supratimą apie išskirtųjų dvasinę būklę, reikėtų iš naujo atgaivinti amžinai auksinius ir dulkėtus vakarus mieste be medžių, kai vyrai ir moterys pasipildavo į gatves. Mat, keistas dalykas, nebelikus tramvajų bei automobilių triukšmo, tos paprastai vienintelės didmiesčių kalbos, į saulėlydžio užlietas terasas kildavo tik didžiulis žingsnių bei kimių balsų gausmas, sielvartingas tūkstančių kojų čiukšėjimas, ritmuojamas Dievo rykštės švilpesio pasunkėjusiame danguje, – žodžiu, begalinis duslus trypčiojimas vietoje, kuris pamažu pripildydavo miestą ir vakaras po vakaro atiduodavo savo balsą, tikriausią, niūriausią, už aklą užsispyrimą, tuomet pavadavusį mūsų širdyje meilę.

IV

Rugsėjį ir spalį maras laikė prispaudęs miestą. Kadangi kalbama apie trypčiojimą vietoje, šimtai tūkstančių žmonių tebetrypčiojo savaičių savaites, ir galo joms nesimatė. Rūką keitė karštis, karštį keitė lietus. Iš pietų aukštai padange nutraukė tylūs varnėnų ir strazdų pulkai, bet miestą aplenkė, tarytum Panlu spragilas, keistasis medžio drūtgalys, su švilpesiu besisukantis virš namų, būtų jų neprileidęs. Spalio pradžioj liūtys šluote iššlavė gatves. Ir per visą tą laiką nieko svarbesnio už begalinį trypčiojimą nenutiko.

Tada Rijė ir jo draugams paaiškėjo, kaip jie išvargę. Sanitarinėse dalyse dirbantys vyrai iš tiesų nusivarė galutinai. Daktarui Rijė tai buvo akivaizdu stebint save ir draugus: kuo tolyn, tuo labyn juos ėmė keistas abejingumas. Pavyzdžiui, šitie žmonės, iki tol taip gyvai domėjęsi visomis maro naujienomis, jų nebegaudė. Ramberas, laikinai paskirtas vadovauti vienam karantino izoliatoriui, neseniai įkurtam jo viešbutyje, puikiai žinojo, kiek žmonių turi stebėti. Jis iki smulkmenų laikė galvoj savo suorganizuotą skubios evakuacijos sistemą, skirtą tiems, kam ūmai pasirodydavo ligos požymiai. Duomenys apie serumo poveikį karantine izoliuotiems asmenims buvo įsirėžę jam į atmintį. Bet jis negalėjo pasakyti savaitinio maro aukų skaičiaus, nežinojo, ar epidemija plinta, ar traukiasi. O be to, vis tikėjosi greit pabėgti.

Na o kiti, dieną naktį pasinėrę į savo darbą, nei skaitė laikraščius, nei klausė radiją. O jeigu kas pranešdavo kokį rezultatą, jie dėdavosi juo susidomėję, bet, atvirai kalbant, žinia jiems pro vieną ausį įeidavo, pro kitą išeidavo; panašiai vaizduojamės didžiųjų karų

kovotojus, kurie, visai išsisėmę, stengdavosi tik nenukrypstamai atlikti savo kasdienę pareigą, nieko nesitikėdami nei iš lemiamos operacijos, nei iš paliaubų.

Nors Granas pildė kaip pildęs marui reikiamus žiniaraščius, bet tikriausiai ir jis nebūtų galėjęs nurodyti bendrosios sumos. Priešingai Taru, Ramberui, Rijė, pažiūrėti ištvermingiems, jis visada buvo mažos sveikatos. O dirbo trijose vietose: ėjo pagalbininko pareigas merijoje, sekretoriavo daktarui Rijė, naktimis rašė sau. Taigi amžinai būdavo išvargęs. Jo dvasią palaikė kelios įsikaltos mintys, kaip antai: pasiimti marui pasibaigus mažiausiai savaitę visiškų atostogų ir tada rimtai padirbėti prie pradėtojo „nukelkite skrybėles, ponai". Taip pat jis ūmai pasiduodavo graudumui ir tokiomis progomis mielai porindavo daktarui Rijė apie Žaną, svarstydavo, kur ji galėtų šiuo metu būti, ar pagalvoja apie jį skaitydama laikraščius. Vieną dieną Rijė susigriebė bešnekąs jam banaliausiu tonu apie savo žmoną, o šito iki šiol nebuvo daręs. Nežinodamas, kiek tikėti visada raminamomis žmonos telegramomis, prieš kurį laiką pasiuntė kablogramą vyriausiajam sanatorijos gydytojui. Tas atsakydamas pranešė, kad ligonės būklė pablogėjusi, ir užtikrino, jog viskas būsią padaryta ligos progresavimui sustabdyti. Rijė laikė tą žinią paslaptyje ir savo pasiteisinimui, kaip galėjo ją patikėti Granui, nieko kito nesugalvojo: taip atsitiko tik dėl pervargimo. Tarnautojas, pašnekėjęs apie Žaną, pasiteiravo apie jo žmoną, ir Rijė atsakė. „Jūs žinot, – pasakė Granas, – nūnai nuo to pasveikstama". Rijė su tuo sutiko, tik pridūrė, kad išsiskyrimas pradėjo ilgti, kad gal būtų padėjęs žmonai įveikti ligą, tuo tarpu dabar ji, ko gero, jaučiasi vienų viena. Paskui nutilo ir, Grano klausinėjamas, vangstėsi tiesiai atsakyti.

Kitų būsena daugmaž buvo tokia pat. Taru geriau laikėsi, bet užrašai rodo, kad jo domėjimasis, nors toks pat nuodugnus, jau nebebuvo įvairiapusis. Per visą tą laikotarpį jam iš tikrųjų rūpėjo manding vienas Kotaras. Vakarais pas Rijė, kur galiausiai nusikraustė, kai jo viešbutis buvo paverstas karantino izoliatorium, jis viena ausim tesiklausydavo Grano ar daktaro rezultatų. Bematant nukreipdavo šneką į Orano gyvenimo smulkmenas, kurių apskritai neišleisdavo iš akių.

Na o Kasteliui, atėjusiam pranešti daktarui Rijė, kad serumas pagamintas, atsitiko va kas. Jiedviem nutarus pirmą bandinį suleisti ką tik į ligoninę atvežtam pono Otono sūneliui, kurio atvejis pasirodė beviltiškas Rijė, tas ėmė kloti savo senam bičiuliui paskutinius statistinius duomenis. Bet po valandėlės staiga pamatė, kad pašnekovas, įsmukęs į minkštą krėslą, kietai užmigo. Paprastai geras, ironiškas ir dėl to amžinai jaunatviškas Kastelio veidas, ūmai atsileidęs, su pražiota burna ir nutįsusia seile, išsidavė, koks jis jau susidėvėjęs, senas. Ir daktarui Rijė suspaudė gerklę į jį žiūrint.

Iš tokių tat silpnybių Rijė galėjo spręsti apie savo paties nuovargį. Jautrumas buvo nebe jo valioj. Kone visą laiką priveržtas, apkiautėjęs, išsekęs, tas jo jautrumas kartkartėmis pratrūkdavo, ir tuomet daktaras tiesiog nebeįstengdavo savęs kontroliuoti. Vienintelė jo apsauga – pasislėpti kiaute, užveržti užsinėrusį mazgą. Žinojo, kad tik šitaip dar galima laikytis. Dėl kitko iliuzijų mažai beturėjo, o nuovargis ir tas paskutines nubraukdavo. Žinojo, jog tam tikrą laiką, kurio galo nesimatė, jo uždavinys ne gydyti, o diagnozuoti. Surasti, apžiūrėti, aprašyti, užregistruoti, vėliau pasmerkti – toks buvo jo darbas. Žmonos graibstydavo jam už rankų šaukdamos: „Daktare, gelbėkit maniškiui gyvybę!" Bet jis čia ateidavo ne gyvybės gelbėti, o duoti įsakymą susirgusį izoliuoti. Kam tada jų veidai užsidegdavo neapykanta? „Jūs neturit širdies", – vieną dieną išgirdo jis. O, ne, širdį turėjo. Be jos nebūtų ištvėręs po dvidešimt valandų per parą matydamas mirštant žmones, sutvertus gyventi. Be jos nebūtų kasdien viską pradėjęs iš naujo. Širdies turėjo kaip tik tiek, kiek reikia tam pakelti. Kaipgi galėjo jos užtekti gyvybei išgelbėti?

Ne, ne pagalbą jis teikdavo per kiaurą dieną, o informaciją. Aiškus dalykas, argi tai buvo galima vadinti žmogaus darbu? Bet pagaliau kam iš tos įgąsdintos ir negailestingai praretintos minios buvo leista dirbti žmogaus darbą? Dar visa laimė, kad nuovargis neatstodavo. Jeigu Rijė būtų gavęs geriau pailsėti, tai nuo to visur pasklidusio mirties tvaiko būtų, ko gero, pasidaręs sentimentalus. Bet kas miega vos keturias valandas, tas sentimentalumu nesuserga. Daiktus mato tokius, kokie yra, atseit šlykštaus ir juokingo teisingumo akimis.

Pasmerktieji, ir tie jautė jį tokį esant. Prieš marą tūlas sutikdavo jį kaip išgelbėtoją, kuris su trim žirneliais ir švirkštu padarys tvarką akies mirksniu. O paskui išlydėdavo ilgu koridoriumi ir paspausdavo ranką. Tai malonu, bet pavojinga. Dabar, atvirkščiai, jis prisistatydvo su kareiviais, ir tie turėdavo gerai padaužyti duris šautuvų buožėmis, kad šeima galų gale ryžtųsi atidaryti. Įmanę su savim būtų patraukę ir jį, ir visą žmoniją į mirtį. Ak, teisybė, kad žmonės negalėjo apsieiti be žmonių; kad jis lygiai kaip tie nelaimingieji buvo bejėgis ir vertas tokių pat gailių dūsavimų, nuo kurių nesulaikomai kilnodavosi jam krūtinė iš jų išėjus.

Tokios mintys – bent jau per tas be galo ilgas savaites – nedavė ramybės daktarui Rijė pakaitais su mintimis apie savo, kaip išskirto vyro, padėtį. Ir lygiai tokių pat minčių atspindžius jis skaitė savo draugų veiduose. Tačiau didžiausia blogybė, kylanti iš to išsisėmimo, kuris pamažu apėmė visus, toliau besigrumiančius su Dievo rykšte, buvo anaiptol ne abejingumas aplinkos įvykiams ir kitų išgyvenimams, o atsainus apsileidimas. Nes tada jie buvo linkę vengti kiekvieno nebūtinai reikalingo gesto, manydami, jog tai ne jų jėgoms. Tai šitie žmonės galiausiai ėmė vis dažniau ir dažniau nepaisyti higienos taisyklių, kurias buvo kodifikavę, užmiršinėti kai kurias iš daugybės jiems patiems privalomų dezinfekcijų. Atsitikdavo, kad ir pas plaučių maru susirgusius kartais nuskubėdavo atitinkamai neapsisaugoję nuo užsikrėtimo, nes pranešimą vykti į infekuotus namus gaudavo paskutinę akimirką ir laikydavo varginančiu dalyku pakeliui kur nors užsukti, kad susilašintų reikiamus vaistus. Čia slypėjo tikrasis pavojus, kadangi pati kova su maru darė juos opius marui. Žodžiu, jie leisdavosi ant laimės, o laime niekas negali kliautis.

Tačiau vienas žmogus mieste neatrodė nei išsisėmęs, nei nusiminęs ir išliko lyg įkūnytas pasitenkinimas. Tai Kotaras. Jis ir toliau stovėjo nuošaly, nors santykių su anais nenutraukė. Tik mažasis rentininkas bendravimui dažniau rinkdavosi Taru, kiek tam leisdavo laikas, viena dėl to, kad Taru daug ką apie jį žinojo, o antra, kad gebėjo priminėti jį vis taip pat širdingai. Tai buvo kažkoks stebuklas be galo: nepaisant atliekamo darbo, Taru koks buvo prielankus, dėmesingas,

toks ir išliko. Net griūdamas iš nuovargio vakarais, kitą dieną vėl atrasdavo naujos energijos. „Su juo, – kažkada pasakė Kotaras, – galima pasišnekėt. Visada tave supras“.

Todėl to meto Taru užrašai pamažu susikoncentravo aplink Kotaro personažą. Taru bandė perteikti jo reakcijas bei samprotavimus taip, kaip tas jam atvirai išdėstydavo arba kaip pats juos suprasdavo. Skirsnis „Kotaras ir jo santykiai su maru“ užima keletą knygelės puslapių, ir pasakotojas mano būsiant naudinga čia įdėti trumpą jo apžvalgą. Bendra Taru nuomonė apie mažąjį rentininką glaustai tokia: „Augantis personažas“. Beje, augo, matyt, jo gera nuotaika. Jis nebuvo nepatenkintas įvykių linkme. Savo minties esmę kartais išreikšdavo šitokiomis pastabomis: „Žinoma, geryn neina. Tiek bent, kad visi pakliuvo į bėdą“.

„Aišku, – prideda Taru, – pavojus jam grėsė kaip ir kitiems, bet kaip tik drauge su kitais. Pagaliau esu tikras, jog jis rimtai nemano galįs susirgti maru. Jis, atrodo, įsikalęs mintį, beje, ne tokią jau kvailą, kad žmogus, kankinamas kurios nors įsisenėjusios ligos ar didelės baimės, vienu metu atleidžiamas nuo visų kitų ligų ar baimių. „Ar pastebėjot, – pasakė jis man, – jog nesergama keliomis ligomis iškart? Jeigu jūs, tarkim, galuojatės sunkia ir nepagydoma liga, rimtu vėžiu ar atsakančia džiova, tai niekada nesusigriebsit maro ar šiltinės. Tiesiog neįmanoma. Beje, tai siekia dar toliau. Ar esat matęs, kad vėžininkas žūtų per autokatastrofą?“ Teisinga ar neteisinga ta mintis, bet ji puikiai nuteikia Kotarą. Jis nenorėtų vieno dalyko: būti atskirtas nuo kitų. Geriau apsupime su visais negu kalėjime vienam. Sulig maro pasirodymu atkrinta slaptos anketos, dosjė, kortelės, paslaptingos kvotos ir neišvengiamas suėmimas. Tikrai sakant, nebėra nei policijos, nei senų ar naujų nusikaltimų, nei kaltininkų, yra tik pasmerktieji myriop, laukiantys savavališkiausios malonės, tarp jų net policininkai, ir tie. Taigi Kotaras (vis remiantis Taru aiškinimu) turėjo teisę žiūrėti į mūsų bendrapiliečių baimės bei sąmyšio simptomus su tuo atlaidžiu ir supratingu pasitenkinimu, kurį galima išreikšti tokiu posakiu: „Šnekėkit sau, o aš tai pažinau pirma jūsų“.

„Veltui jam sakiau, jog kas nenori būti atskirtas nuo kitų, privalo, be visa ko, turėti ramią sąžinę“. Jis dėbtelėjo į mane ir pasakė: „Tokiu atveju niekas niekada su nieku neprasideda“. O paskui: „Galit būti tuo tikras, sakau gi jums. Nori suburti žmones – pasiųsk jiems marą. Apsidairykit aplink save“. Ir išties aš gerai supratau, ką jis galvoja taip sakydamas ir kaip turbūt dabartinis gyvenimas jam atrodo patogus. Beje, kaip jis neatpažins reakcijų, kurios kažkada buvo jo reakcijos; to kiekvienos būtybės mėginimo palenkti visus į savo pusę; to pabrėžtino paslaugumo klausiančiam kelio praeiviui vienu atveju ir to pikto bumbtelėjimo – kitu; to žmonių veržimosi į prabangius restoranus, jų pasitenkinimo ten patekus ir ilgai užsisėdėjus; to betvarkio antplūdžio, iš kurio kasdien susidaro eilės prie kinų, kuris pripildo visas teatrų sales, net dansingus, ir tuos, ir tartum šėlstantis potvynis užtvindo visas viešąsias vietas; to šalinimosi nuo visokių kontaktų, to žmogiškos šilumos geismo, kuris vis dėlto stumia žmogų prie žmogaus, alkūnę prie alkūnės, lytį prie lyties? Kotaras visa tai pažino pirma jų, aišku kaip dieną. Atmetus moteris, nes su jo fizionomija... Ir aš spėju, jog jis, panūdęs eit pas mergas, nuo to atsisakydavo, kad nepasiduotų blogam tonui, kuris paskui galėtų jam pakenkti.

Apskritai maras Kotarui naudingas. Vienišą žmogų, kuris vienišumo nekenčia, maras padaro bendrininku. Aiškiai bendrininku, ir ne bet kokiu, o turinčiu iš to smagumo. Bendrininko akimis jis stebi visa, kas aplink dedasi, prietarus, nepagrįstus nuogąstavimus, tų sunerimusių širdžių įtarumą; jų maniją kiek galint mažiau kalbėti apie marą ir vis dėlto nesiliauti apie jį kalbėjus; jų klaiką ir išbalimą vos suskaudus galvai, nes dabar visiems žinoma, jog liga prasideda cefalgija; ir pagaliau jų jautrumą, irzlų, nepatiklų, permainingą, kuris kieno nors užmaršumą išpučia iki įžeidimo ir nežino kaip besikrimsti dėl pamestos kelnių sagos“.

Atsitikdavo, kad Taru dažnai išeidavo su Kotaru vakare. Paskui savo užrašų knygelėse jis pasakodavo, kaip dviese, petys prie peties, nirdavo sutemus ar nakčia į tamsią minią, kaip juos apsemdavo juoda-balta masė, šykščiai apšviečiama kur ne kur degančių žibintų, kaip jie lydėdavo žmonių kaimenę į malonumus, kurie, kaitindami kraują,

gynė ją nuo maro šalčio. Dabar išties miestas pasinešė į prabangų, platų gyvenimą, tai yra į nežabotus džiaugsmus, į tai, ko prieš keletą mėnesių viešose vietose ieškojo Kotaras, apie ką svajojo, bet savo troškimų negalėjo patenkinti. Nepaisant nesulaikomo visų kainų kilimo, pinigais buvo švaistomasi kaip niekuomet. Ir kai daugeliui stigo būtiniausių dalykų, kaip niekuomet šauniai buvo vėjais leidžiamas perteklius. Radosi gausybė visokiausių pramogų iš dykinėjimo, kuris vis dėlto sietinas su nedarbu. Retsykiais Taru ir Kotaras keliolika minučių sekdavo kurią nors iš porelių. Kitados uoliai stengdamosi nuslėpti tai, kas jas jungia, nūnai susiglaudusios sukdavo ir sukdavo gatvėmis su tuo kaip ir nustatytu didelėms aistroms užsimiršimu ir nematydavo juos supančios minios. Įsijausminęs Kotaras sakydavo: „Ak šaunuoliai!" Ir garsiai kalbėdavo, ir visas švytėdavo tame kolektyviniame įkarštyje aplinkui skambant karališkiems arbatpinigiams ir mezgantis meilės intrigoms jų akyse.

Vis dėlto Taru galvoja, jog į Kotaro laikyseną piktumo mažai teįeina. Jo „aš tai pažinau pirma jų" byloja daugiau apie nelaimę negu apie pergalingą džiūgavimą. „Man regis, – sako Taru, – kad jis pradeda mylėti tuos tarp dangaus ir miesto mūrų įkalintus žmones. Įmanęs, pavyzdžiui, mielai jiems išaiškintų, jog tai nėra taip baisu. „Tik paklausykit, – porindavo jis man, – jie sako: po maro padarysiu tą, po maro padarysiu aną... Jie nuodija sau gyvenimą, užuot ramiai sėdėję. Ir netgi nenutuokia savo būklės pranašumo. Argi aš galėčiau pasakyti: po suėmimo padarysiu tą, padarysiu aną? Suėmimas – tai pradžia, ne galas. O maras... Norit žinoti mano nuomonę? Jie nelaimingi todėl, kad nesitaiko su likimu. Aš žinau, ką sakau".

„Jis iš tiesų žino, ką sako, – priduria Taru. – Teisingai vertina prieštaravimus, draskančius Orano gyventojus, kurie jaučia didžiulį šilumos poreikį, suartinantį juos vieną su kitu, ir drauge negali jam pasiduoti iš nepasitikėjimo, stumiančio žmogų nuo žmogaus. Pernelyg gerai žinoma, jog nevalia kliautis kaimynu: be tavo žinios užneš marą ir, pasinaudojęs tavo savimarša, užkrės tave. Kas savo laiką leido taip kaip Kotaras, atseit žvelgė į visus, kurių kompanijos betgi pats ieškojo, lyg į potencialius skundikus, tas supras šį jausmą. Pui-

kiausiai sutariama su tais, kurių nepaleidžia mintis, kad maras gali jei ne šiandien, tai ryt uždėti jiems ant peties ranką, kad jis, ko gero, tai padarys, vos tik jie apsidžiaugs esą sveiki ir gyvi. Kiek tatai įmanoma, Kotarui patogu gyventi baimėje. Tik aš manau, kad jis, iškentėjęs visa tai pirma jų, negali kaip reikiant patirti drauge su jais, koks žiaurus šis netikrumas. Žodžiu, su mumis, dar nemirusiais maru, jis jaučia, kad jo laisvė ir gyvybė kasdien yra sunaikinimo išvakarėse. Tačiau pats gyvenęs baimėje, laiko normaliu dalyku, kad ir kiti savo ruožtu jos paragautų. Tikriau sakant, baimė dabar jam neatrodo tokia slegianti kaip anuomet, kai buvo vienų vienas. Čia jis klysta ir tūlam yra sunkiau suprantamas. Bet galų gale kaip tik dėl to jis ir vertas labiau už kitus, kad mes stengtumėmės jį suprasti".

Taru užrašai galiausiai baigiasi pasakojimu, kuris pailiustruoja Kotaro bei maro nešiotojų susąmonėjimą vienu metu ir maždaug atkuria slogią to laikotarpio atmosferą. Todėl kronikininkas jam teikia svarbos.

Sykį juodu nuėjo į miesto Operą, į Gliuko „Orfėją ir Euridikę". Pakvietė Kotaras. Atsitiko, kad maro pavasarį pas mus atvyko gastroliuoti viena trupė. Jai, čia užblokuotai epidemijos, neliko nieko kita, kaip, susitarus su mūsų Opera, vaidinti savo spektaklį ir toliau kartą per savaitę. Taigi keletas mėnesių kas penktadienį miesto teatre skambėdavo melodingi Orfėjo skundai ir silpni Euridikės maldavimai. Ir vis dėlto publikos domėjimasis spektakliu nemažėjo, visi bilietai būdavo išparduodami. Įsitaisę brangiausiose vietose, Kotaras su Taru iš viršaus matė parterį, kuris tiesiog lūžte lūžo nuo elegantiškiausių mūsų bendrapiliečių. Atvykstantieji aiškiai stengėsi, kad jų įėjimas į salę neliktų nepastebėtas. Akinančioje rampos šviesoje siluetai, tiksliai atsiskyrę, slinko iš eilės į eilę grakščiai linkčiodami, o muzikantai patyliukais derino savo instrumentus. Gero tono pašnekesių lengvame gaudesy vyrai atgavo pasitikėjimą, kurio visai neseniai stokojo tamsiose miesto gatvėse. Frakas vijo marą šalin.

Per pirmą veiksmą Orfėjo skundai liejosi sklandžiai, kelios tunikomis vilkinčios moterys žavingai pakomentavo jo nelaimę ir arijetėmis apdainavo meilę. Salė reagavo šiltai, nors gal santūrokai. Vargu ar ant-

rame veiksme kas atkreipė dėmesį į Orfėjo tremolo, kurių ten neturėjo būti, ir į pernelyg patetišką maldavimą, kad Pragaro valdovas pasigailėtų jo ašarų. Kai kurie jam išsprūstantys kapotiniai gestai išmaningesniems pasirodė stilizacija, dar papildanti dainininko interpretaciją.

Tik dainuojant didįjį Orfėjo ir Euridikės duetą trečiame veiksme (kai Euridikė ištrūksta iš savo mylimojo), tam tikras nustebimas nuvilnijo per salę. Ir dainininkas, tarytum tik laukęs to publikos sujudimo ar, tikriau, tarytum iš parterio pasiekęs bruzdesys būtų patvirtinęs tai, ką jis juto, pasirinko būtent tą momentą ir, prisiartinęs prie rampos groteskiškai išskėstom rankom ir kojom iš po savo antikinio kostiumo, griuvo vidury pastoralinės dekoracijos, kuri visada buvo anachroniška, bet žiūrovams tokia pasirodė pirmąsyk, ir dar taip žiauriai. Nes tą pačią akimirką nutilo orkestras, parterio žiūrovai atsistojo ir ėmė lėtai eiti iš salės, pirma patylom nelyginant iš bažnyčios pamaldoms pasibaigus ar iš kambario aplankius pašarvotą velionį, moterys susiėmusios sijonus ir nuleidusios galvas, vyrai – prilaikydami už alkūnių damas, kad jos neužsigautų į atverčiamąsias kėdes. Bet sujudimas pamažu smarkėjo, šnibždesys virto šūkčiojimais, minia leidosi tekina prie durų ir galiausiai ėmė ten rėkdama stumdytis. Kotaras ir Taru, ką tik pakilę iš savo vietų, liko dviese priešais marą scenoje, pasirodžiusį stirstančio histriono pavidalu, ir priešais marą salėje, pavirtusį nebereikalingais prabangos daiktais: užmirštomis vėduoklėmis ir ant raudono krėslų pliušo tįsančiomis mezginių skaromis.

Rugsėjo pradžioje Ramberas rimtai darbavosi šalia Rijė. Jis tik pasiprašė atleidžiamas vienai dienai, kai turėjo susitikti su Gonsalesu ir tais dviem vaikinais prie berniukų licėjaus.

Sutartą dieną, dvyliktą valandą, Gonsalesas su žurnalistu pamatė ateinant besijuokiančius mažylius. Jie pasakė, kad anąsyk jiems neišdegę, bet reikėję to tikėtis. Šiaip ar taip, buvusi ne jų savaitė budėti. Tegu Ramberas pakenčiąs iki ateinančios savaitės. Tada pradėsią iš naujo. „Būtent iš naujo“, – pasakė Ramberas. Gonsalesas

pasiūlė susitikti kitą pirmadienį. Bet jau tąsyk Ramberą tikrai įkurdinsiąs pas Marselį ir Luji. „Mudu susitariam, kur susitinkam. Jei aš nepasirodau, tu eini tiesiai pas juos. Jie tau paaiškins, kur gyvena". Bet Marselis ar Luji pasakė, kad papraščiausia draugą vestis namo tuoj pat. Jei jis nesąs išrankus, pavalgyti užteksią keturiems. Užvis geriau, kai pats žinos. Gonsalesas pasakė, jog tai puiki mintis, ir jie patraukė uosto link.

Marselis su Luji gyveno Jūros kvartalo pakrašty, netoli vartų, prie uolos skardžio, ispaniškame storo mūro namelyje dažytomis langinėmis. Viduje plikos sienos, vėsu. Vaikinų motina, raukšlėto veido šypsanti senutė ispanė, atnešė ryžių patiekalą. Gonsalesas nustebo, nes ryžių mieste jau trūko. „Prie vartų pasitaiko gaut", – pasakė Marselis. Ramberas valgė, gėrė, ir Gonsalesas pasakė, kad žurnalistas – tikras draugas, o tikras draugas galvojo tik apie tai, kaip sulaukt ateinančios savaitės.

Iš tikrųjų teko laukti ne vieną, o dvi savaites, nes, sumažinus sargybų skaičių, pamainos budėjimo laikas buvo prailgintas iki penkiolikos dienų. Ir per tas penkiolika dienų Ramberas dirbo kaip juodas jautis, be atodvasčio, galima sakyti, nieko nematydamas, nuo tamsos iki tamsos. Krisdavo vėlai į lovą ir miegodavo it užmuštas. Jam, staigiai perėjusiam iš dykinėjimo į šitą alinantį darbą, nelikdavo beveik visai nei jėgų, nei minčių. Apie savo būsimą pabėgimą mažai bekalbėdavo. Pažymėtinas vienas atsitikimas: savaitės pabaigoje jis prisipažino daktarui, kad pirmąsyk gyvenime pasigėrė praėjusią naktį. Kai išėjo iš baro, staiga lyg ir pajuto, kad kirkšnys tinsta, o rankas iš pažastų sunkiai bepajudina. „Maras", – pagalvojo. Ir tą pačią akimirką leidosi tekinas (visiškai sutiko su daktaru Rijė, kad reakcija buvo absurdiška) į aukštamiestį ir tenai, sustojęs nedideliame skvere, kur jūros kad ir nesimato, bet matosi šiek tiek daugiau dangaus, jis visu balsu šaukėsi žmonos, ir jo riksmas aidėjo virš miesto mūrų. Parėjęs ir neradęs ant savo kūno jokių infekcijos žymių, ne per daug didžiavosi ta ūmia krize. Rijė pasakė puikiai suprantąs, kad galima taip pasielgti: „Šiaip ar taip, toks noras gali apimti".

– Ponas Otonas man šįryt apie jus kalbėjo, – staiga pridūrė Rijė, kai Ramberas pakilo eiti. – Teiravosi, ar aš jus pažįstu. „Patarkite jam, – sakė, – nesilankyti kontrabandininkų sluoksniuose. Tuo atkreipia į save dėmesį“.

– Ką tai reiškia?

– Tai reiškia, kad jums reikia paskubėti.

- Ačiū, – pasakė Ramberas spausdamas daktarui ranką.

Tarpdury jis staiga atsisuko. Rijė pastebėjo, kad pirmąkart nuo maro pradžios jis šypsojo.

– Kodėl man netrukdot išvažiuoti? Jūs lengvai galit tai padaryti.

Rijė įprastiniu judesiu papurtė galvą ir atsakė, kad tai esąs jo, Rambero, reikalas, ir jeigu jis pasirinkęs laimę, Rijė neturįs jokių argumentų prieš. Tiesiog nebepajėgiąs spręsti, kas čia gera ar bloga.

– Jeigu taip, kodėl liepiat man paskubėti?

Dabar Rijė nusišypsojo.

– O gal ir aš noriu ką nors padaryti dėl laimės.

Rytojaus dieną juodu darbavosi kartu, bet apie nieką nebekalbėjo. Kitą savaitę Ramberas pagaliau įsikūrė mažame ispaniškame namelyje. Lovą jam paklojo bendrame kambaryje. Kadangi vaikinai nepareidavo valgyti, o jį buvo pripratę kuo rečiau išeiti iš namų, tai jis dažniausiai būdavo vienas ar šnekučiuodavosi su senute ispane. Ji buvo prakaulė ir žvali, rudo raukšlėto veido, baltais švarutėliais plaukais, vilkėjo juodai. Tylaus būdo, ji kažkaip maloniai vien akimis šypsodavo žiūrėdama į Ramberą.

O kitą kartą imdavo ir paklausdavo, ar nebijąs užnešti žmonai marą. Jis manė, kad toks šansas esąs, bet labai mažas, o palikdamas mieste, galįs būti atskirtas nuo jos visai.

– Ar ji miela? – klausdavo senutė šypsodama.

– Labai miela.

– O graži?

– Manau – graži.

– A, tai dėl to, – sakydavo ji.

Ramberas susimąstydavo. Be abejo, dėl to, bet negalimas daiktas, kad vien dėl to.

– Jūs Dievo netikite? – klausdavo senutė, einanti kasdien Mišių.

Ramberas prisipažino netikįs, ir senutė dar pasakė, kad tai dėl to.

– Teisingai darot, judu turit susieiti. O tai kas gi jums belieka?

Iš neturėjimo ko veikti Ramberas sukdavo ir sukdavo ratu aplink tinkuotas plikas sienas, glostydavo ant pertvarų prikaltas vėduokles, skaičiuodavo vilnonius bumbuliukus staltiesės pakraščiais. Vakare pareidavo Marselis su Luji. Jie daug nekalbėdavo, nebent sakydavo, kad dar ne laikas. Marselis pavalgęs skambindavo gitara, ir jie gerdavo anyžinį likerį. Ramberas būdavo kažko susimąstęs.

Trečiadienį parėjęs Marselis pasakė: „Ryt vakare, vidurnaktį. Būk pasiruošęs". Iš antros sargybinių poros, budinčios su jais, vienas susirgęs, o kitas, gyvenąs su anuo kartu, stebimas. Taigi dvi ar tris dienas Marselis su Luji būsią vieni. Paskutines smulkmenas sutvarkysią naktį. Vadinasi, rytoj. Ramberas padėkojo. „Jūs patenkintas?" – paklausė senutė. Jis atsakė „taip", bet galvojo apie kitką.

Rytojaus dieną dangus buvo sunkus, karštis drėgnas, alpinantis. Maro naujienos – blogos. Tačiau senutė ispanė kaip visada krutėjo giedru veidu. „Pasaulis nuodėmėj paskendęs, – sakė ji, – tai ko norėti!" Kaip Marselis ir Luji, Ramberas vaikščiojo pusplikis. Bet prakaitas vis tiek žliaugė per nugarą ir krūtinę. Uždarytomis langinėmis kambario prietėmy žvilgėjo jų rudi torsai. Ramberas suko ratu tylėdamas. Apie ketvirtą staiga apsirengė ir pasakė išeinąs.

– Ei! – tarė Marselis. – Vidurnaktį. Viskas surikiuota.

Ramberas nuėjo pas daktarą. Motina pasakė, kad daktarą rasiąs ligoninėj, aukštamiesty. Prie sargybos posto sukinėjosi minia žmonių, vis tie patys. „Skirstykitės!" – sakydavo jiems seržantas išsprogusiomis akimis. Tie išsiskirstydavo, bet, ratą apsukę, vėl sugrįždavo. „Nėr ko čia laukti", – sakydavo seržantas nuo prakaito šlapiu švarku. Žmonės ir patys tai žinojo, bet stovėdavo, ir gana, nors svilino pragaištingai. Ramberas parodė savo leidimą seržantui, ir tas pasakė, kur rasti Taru. Durys buvo iš kiemo. Priešpriešiais susidūrė su tėvu Panlu, ką tik išėjusiu iš Taru kabineto.

Išbaltintas pritryptas kambarėlis trenkė vaistais ir drėgnu audeklu. Taru atraitotom marškinių rankovėm sėdėjo prie juodo stalo ir sulankstyta nosine sausino prakaitą, bėgantį į rankos linkį.

– Vis dar čia? – paklausė jis.

– Taip, norėčiau pasišnekėti su Rijė.

– Jis palatoje. Bet jeigu reikalą galima sutvarkyti be jo, būtų geriau.

– Kodėl?

– Jis pervargęs. Aš jį saugau kiek išgalėdamas.

Ramberas žiūrėjo į Taru. Sublogęs. Iš nuovargio akys apsiblaususios, veidas sukritęs. Tvirti pečiai gunktelėję. Pasibeldęs įėjo sanitaras su balta kauke, padėjo ant Taru stalo pluoštą kortelių ir, audeklo priduslintu balsu pasakęs „šeši", išėjo. Taru pažvelgė į žurnalistą ir parodė vėduokle išskleistas korteles.

– Gražios, ar ne? Tie jau mirė. Mirė naktį.

Sutraukęs antakius, suglaudė korteles.

– Viena, kas mums belieka, tai buhalterija!

Remdamasis į stalą, Taru atsistojo.

– Greitai išvažiuojat?

– Šįvakar, vidurnaktį.

Taru pasakė, kad jam džiugu tai girdėti ir kad Ramberas turįs žiūrėti savęs.

– Nuoširdžiai sakot?

Taru gūžtelėjo pečiais:

– Tokio amžiaus sulaukęs, norom nenorom daraisi nuoširdus. Melas vargina.

– Jūs man atleiskit, Taru, bet aš norėčiau matyti daktarą, – tarė žurnalistas.

– Žinau, jis humaniškesnis už mane. Eime.

– Ne tai, – sunkiai ištarė Ramberas ir nutilo.

Taru pažiūrėjo į jį ir staiga jam nusišypsojo.

Juodu nuėjo skaisčiai žaliai išdažytu koridoriuku, kur pleveno akvariumo šviesa. Pačiame gale už dvigubų stiklinių durų buvo matyti keistai judantys šešėliai. Taru įsivedė Ramberą į mažulytę palatą, išvien nustatytą spintomis. Atidarė vieną spintą, išėmė iš sterilizatoriaus dvi hidrofilinio gazo kaukes, vieną padavė Ramberui ir paprašė užsidėti. Žurnalistas paklausė, ar tai nors kiek padeda, ir Taru atsakė, kad ne, bet kitiems kelia pasitikėjimą.

Pastūmę stiklines duris, įėjo į didžiulę palatą, nepaisant sezono, aklinai uždarytais langais. Palubėje birbė ventiliatoriai, jų lenkti propeleriai maišė sunkų perkaitusį orą virš pilkų dviem eilėm sustatytų lovų. Iš visų pusių sklido tai duslūs, tai veriantys vaitojimai, susiliedami į vienodą nenutrūkstamą dejonę. Žmonės baltais chalatais lėtai judėjo skaudžioje šviesoje, kuri sruvo pro aukštas grotuotas angas. Pragariškame palatos karštyje Ramberui pasidarė bloga, jis vos pažino Riję, pasilenkusį prie vaitojančios žmogystos. Daktaras pjovė kirkšnių bubonus, o dvi sanitarės iš abiejų lovos pusių laikė iškėtojusios ligonį. Atsitiesęs daktaras numetė instrumentus ant padėklo, kurį jam pakišo asistentas, ir valandėlę stovėjo nejudėdamas, žiūrėjo, kaip tvarsto.

– Kas nauja? – paklausė priėjusį Taru.

– Panlu sutinka stoti į Rambero vietą karantino izoliatoriuj. Jis jau daug nuveikė. Beliks pergrupuoti trečią žvalgytojų brigadą – be Rambero.

Riję linktelėjo galvą.

– Kastelis baigė paruošiamąjį darbą. Jis siūlo padaryti bandymą.

– O, tai gerai! – pasakė Riję.

– Ir – čia atėjo Ramberas.

Riję pasisuko. Akys viršum kaukės prisimerkė pamačiusios žurnalistą.

– Ką čia veikiat? – paklausė. – Turėtumėt būti kitur.

Taru pasakė, kad tai bus šįvakar, vidurnaktį, ir Ramberas pridėjo:

– Iš principo.

Gazo kaukė kalbančiajam išsipūsdavo ir sudrėkdavo apie burną. Pašnekesys darydavosi kažkoks irealus, lyg statulų dialogas.

– Norėčiau jums pasakyti porą žodžių, – tarė Ramberas.

– Galim išeiti kartu, jei norit. Palaukit manęs Taru kabinete.

Po valandėlės Ramberas su Riję atsisėdo automobilio gale. Vairavo Taru.

– Benzino nebėra, – pasakė Taru ir įjungė variklį. – Ryt eisim pėsti.

– Daktare, aš nevažiuoju, noriu likti su jumis, – pasakė Ramberas.

Taru nė nekrustelėjo. Vairavo lyg niekur nieko. Rijė, rodės, nepajėgė išnirti iš savo nuovargio.

– O ji? – paklausė daktaras dusliu balsu.

Ramberas pasakė daug galvojęs ir tebetikįs tuo, kuo tikėjęs, bet jaustų gėdą, jeigu išvyktų. Jam sunku būtų mylėti tą, kurią ten paliko. Bet Rijė atsitiesė ir tvirtu balsu pareiškė, kad tai kvaila; ne gėda labiau už viską branginti laimę.

– Taip, – tarė Ramberas, – bet galima gėdintis vienam būti laimingam.

Taru iki tol tylėjo, bet dabar, nepasukdamas galvos, pasakė, kad jei Ramberas norės lengvint žmonių nedalią, tai savo laimei niekada nebeturės laiko. Reikia rinktis.

– Ne, ne apie tai kalbu, – tarė Ramberas. – Aš visą laiką maniau, kad esu svetimas šiam miestui ir neturiu nieko bendro su jumis. Bet dabar, kai pamačiau tai, ką pamačiau, aš žinau, kad esu čionykštis, noriu to ar nenoriu. Šitas dalykas sieja mus visus.

Niekas nieko neatsakė, ir Ramberas, rodės, nekantravo:

– Be to, jūs patys gerai žinot! Kitaip ką gi darytumėt šioje ligoninėje? O jūs patys ar rinkotės, ar atsižadėjot laimės?

Taru ir Rijė vis dar tylėjo. Tylėjo ilgai, iki pat daktaro namų. Ir Ramberas dar sykį, ir dar tvirčiau pakartojo paskutinį klausimą. Tiktai Rijė atsisuko į jį vargais negalais pasikeldamas nuo sėdynės.

– Atleiskit man, Ramberai, aš nežinau. Pasilikit su mumis, jeigu taip norit.

Automobilis staigiai pasisuko, ir jis nutilo. Paskui vėl prabilo žiūrėdamas tiesiai prieš save:

– Nieko nėra pasauly, dėl ko būtų verta nusigręžti nuo to, ką myli. O imi ir nusigręži kaip štai aš, pats nežinodamas kodėl.

Jis vėl susmuko ant sėdynės.

– Tai faktas, štai ir viskas, – pasakė pavargusiu balsu. – Užregistruokim ir padarykim išvadas.

– Kokias išvadas? – paklausė Ramberas.

– Ak, negalima vienu metu ir gydyti, ir žinoti. Tad gydykim kiek įmanoma greičiau. Tai skubiniausia.

Vidurnaktį Taru su Rijė žymėjo Ramberui žvalgomojo kvartalo planą. Taru dirstelėjo į savo laikrodį. Kai jis pakėlė galvą, susitiko su Rambero žvilgsniu.

– Ar perspėjot?

Žurnalistas nusuko akis į šalį:

– Pasiunčiau raštelį prieš eidamas pas jus, – sunkiai ištarė jis.

Kastelio serumas buvo išbandytas jau spalio pabaigoj. Praktiškai jis buvo paskutinė Rijė viltis. Tvirtu daktaro įsitikinimu, nauja nesėkmė paliktų miestą maro malonei, ir jis arba dar nežinia kiek ilgai šėltų, arba savaime liautųsi.

Prieš pat Kastelio apsilankymą pas Rijė nelaimė ištiko poną Otoną, susirgo jo sūnus, o visai šeimai buvo paskirtas karantinas. Motinai, neseniai iš ten sugrįžusiai, grėsė izoliacija antrąsyk. Laikydamasis valdžios instrukcijų, tardytojas tuoj pat, kai pastebėjo ant vaiko kūno ligos žymes, iškvietė daktarą Rijė. Tas atvykęs rado tėvą su motina stovinčius ligonio lovos kojūgaly. Dukrelė buvo išsiųsta iš kambario. Vaikui buvo prasidėjęs apatijos periodas. Jis leidosi apžiūrimas, nedejavo. Kai daktaras vėl pakėlė galvą, pamatė įsmeigusį į jį akis tardytoją, o už jo baltą kaip drobė motinos veidą. Spausdama prie burnos nosinę, ji išplėstomis akimis sekė daktaro gestus.

– Taip ir yra, ar ne? – šaltai paklausė tardytojas.

– Taip, – atsakė Rijė vėl pažvelgęs į vaiką.

Motina išpūtė akis, bet vis nepratarė nė žodžio. Tardytojas irgi tylėjo.

– Na, ką gi, daktare, – po kurio laiko pasakė jis, – privalom daryti, kas įsakyta.

Rijė stengėsi nežiūrėti į motiną, vis tebelaikančią nosinę prie burnos.

– Tai bus greit atlikta, – tarė jis neryžtingai, – jei leisit pasinaudoti telefonu.

Ponas Otonas pasisiūlė jį palydėti. Bet daktaras atsisuko į moterį:

– Man labai skaudu. Jūs turėtumėt susiruošti. Žinot, kas tai yra.

Ponia Oton atrodė pritrenkta. Žiūrėjo į žemę.

– Žinau, – atsakė palingavusi galvą. – Aš taip ir padarysiu.

Prieš išeidamas, Rijė nesusilaikė nepaklausęs, ar jiems ko nereikia. Moteris vis tylėdama žiūrėjo į jį. O tardytojas nugręžė akis.

– Ne, – atsakė jis ir nurijo seilę. – Tik išgelbėkit mano vaiką.

Iš pradžių karantinas buvo tik paprastas formalumas. Dabar Rijė ir Ramberas ten nustatė labai griežtą tvarką ir visada ypač reikalavo izoliuoti vieną nuo kito tos pačios šeimos narius, kad nepagausėtų galimybių susirgti, jei vienas jų nežiniomis užsikrėtęs. Rijė paaiškino tuos sumetimus tardytojui, ir tas pripažino juos gerais. Tačiau žmona ir vyras pažiūrėjo vienas į kitą tokiomis akimis, jog daktaras pajuto, kaip juodu sugluminti to išskyrimo. Ponią Oton su dukrele galėsią patalpinti Rambero karantine viešbuty. Bet tardytojui vietos ten neatsirasią, jį teksią įkurdinti nebent izoliacijos stovykloj, kurią prefektūra įrengė miesto stadione su Kelių valdybos paskolintomis palapinėmis. Rijė atsiprašė tardytoją, bet tas pareiškė, kad taisyklė esanti ta pati visiems ir privalu jos laikytis.

Na o vaikas buvo nugabentas į pagalbinę ligoninę ir paguldytas buvusioj klasėj, kur stovėjo dešimt lovų. Praėjus dvidešimčiai valandų, Rijė konstatavo, kad jo būklė beviltiška. Kūnelis nereaguodamas davėsi infekcijos naikinamas. Mažyčiai, vos vos susiformavę, bet skausmingi bubonai laikė surakinę silpnučių rankų ir kojų sąnarius. Jis buvo nugalėtas pirma laiko. Todėl daktarui Rijė tada ir kilo mintis išbandyti Kastelio serumą vaikui. Tą pačią dieną po pietų juodu daug kartų jam leido serumą, bet pagerėjimo nebuvo. Kitą dieną, švintant, visi susirinko prie berniuko lovos įvertinti lemiamojo eksperimento.

Vaikas, pakirdęs iš sustingimo, mėšlungiškai raitėsi lovoje. Nuo ketvirtos ryto prie jo buvo Rijė, Kastelis, Taru ir stebėjo ligos progresavimą ar remisijas žingsnis po žingsnio. Stambus Taru linksojo galvūgaly. Kojūgaly stovėjo Rijė. Šalia atsisėdęs Kastelis, pažiūrėti visai ramus, skaitė kažkokį seną veikalą. Buvusioje mokyklos klasėje pradėjus dienoti, pamažu rinkosi ir kiti. Pirmas atėjo tėvas Panlu ir,

atsišliejęs sienos, įsitaisė kitapus lovos, priešais Taru. Jo veidas reiškė kančią, raudonmargė kakta buvo išvagota nuovargio raukšlių, nes per visas tas dienas tėvas Panlu dirbo savęs negailėdamas. Savo ruožtu septintą prisistatė Žozefas Granas ir atsiprašė, kad uždusęs. Laiko turįs tik valandėlę, gal kas nors jau paaiškėjo. Rijė be žodžių parodė į vaiką: užmerktomis akimis, iškreiptu veidu, dantis iš paskutiniųjų sukandęs, pats nejudėdamas, jis tik gręžiojo į šalis galvą ant velenėlio be užvalkčio. Kai jau gerokai įdienojo ir juodoje lentoje, kuri tebestovėjo gale salės, buvo galima įžiūrėti kažkada rašytų lygčių žymes, atėjo Ramberas. Atsirėmęs gretimos lovos kojūgalio, išsitraukė iš kišenės cigarečių pakelį. Bet, metęs akį į vaiką, tuoj paslėpė.

Kastelis vis tebesėdėjo ir pro akinių viršų žvelgė į Rijė.

– Ar apie tėvą ką nors žinot?

– Ne, – atsakė Rijė. – Jis izoliacijos stovykloje.

Rijė stipriai spaudė kojūgalio stulpelį nenuleisdamas akių nuo lovoje dejuojančio vaiko. Ūmai pastiręs ir vėl sukandęs dantis, mažasis ligonis per pusiaują dubtelėjo kėsdamas iš lėto rankas ir kojas. Nuogas kūnelis, užklotas kareiviška antklode, atsidavė vilna ir aitriu prakaitu. Kai stingulys pamažu praėjo, rankos ir kojos vėl susiglaudė vidury lovos. Vaikas, vis neregintis, nebylus, rodos, ėmė tankiau kvėpuoti. Rijė akys susitiko su Taru, ir tas nugręžė žvilgsnį į šalį.

Vaikus mirštant jie jau buvo matę, kadangi teroras jau keli mėnesiai aukų nesirinko, bet dar niekada nebuvo stebėję jų kančių minutė po minutės kaip šįryt. Tiems nekaltiems mažutėliams paskirtą skausmą jie, žinoma, visada laikė tuo, kuo jis iš tikrųjų buvo, tai yra piktinančiu dalyku. Tačiau bent iki šiol jie piktinosi tam tikra prasme abstrakčiai, nes anksčiau niekada jiems nebuvo tekę taip ilgai žiūrėti nekalto mažutėlio agonijai į akis.

Tą mirksnį vaikas lyg įkąstas į pilvą cyptelėjo, vėl susirietė dvilinkas ir taip išbuvo keliolika prailgusių sekundžių, purtomas drebulio ir konvulsijų, tarytum trapų jo skeletą lenktų ir braškintų pašėlęs maro vėjas drauge su pakartotiniais karščio gūsiais. Škvalui praėjus, jis apglebo, karštis kaip ir atsitraukė, paliko jį, begaudantį kvapą, ant šlapio užnuodyto kranto, kur atvanga jau nedaug kuo skiriasi nuo

mirties. Kai trečiąsyk kaitri banga vėl pasiekė vaiką ir kilstelėjo, jis, išsigandęs svilinančios liepsnos, susigūžė, pasidavė atgal į lovos galą, patrakusiai sumataravo galvą, nusimetė antklodę. Stambios ašaros ištryško iš po uždegtų vokų ir nuriedėjo švininiu veidu. Krizei pasibaigus, bejėgis kūnas, patrūkčiojęs rankom ir kojom, iš kurių per dvi paras beliko vien kaulai ir oda, aprimo nusiaubtoj lovoj groteskinio nukryžiuotojo poza.

Taru pasilenkė ir sunkia ranka nušluostė nuo veidelio ašaras ir prakaitą. Kastelis, užvertęs knygą prieš valandėlę, žiūrėjo į ligonį. Jis prabilo, bet po kelių žodžių gavo atsikrenkšti, nes balsas užlūžo:

– Rytmetinės remisijos nebuvo, tiesa, Rijė?

Rijė atsakė „ne“, bet vaikas laikąsis ilgiau negu paprastai.

Panlu, kaip ir pasvyrėjęs į sieną, dusliai pratarė:

– Jeigu jis yra mirtinas, bus ilgiau kentėjęs.

Rijė staigiai pasisuko į jį, žiojosi kažką sakyti, bet užsičiaupė ir vėl nukreipė akis į vaiką. Buvo matyti, kad stengėsi tvardytis.

Palatoje šviesa stiprėjo. Kitose penkiose lovose vartėsi, dejavo žmogystos, bet santūriai, lyg susitarusios. Tik ta, rėkianti kitame palatos gale, vienodais protarpiais vis suspigdavo, bet, sakytum, greičiau iš nuostabos negu iš skausmo. Rodės, kad net patys ligoniai nebesibaisėjo maru kaip iš pradžių. Kažkas panašaus į susitaikymą su juo įvyko jų galvosenoje. Tik vaikas grūmėsi iš visų jėgų. Rijė kada ne kada čiuopdavo jo pulsą, beje, be jokio reikalo, greičiau tam, kad išsijudintų iš bejėgiško sąstingio, ir, užmerkęs akis, jusdavo, kaip tas įsismarkavimas maišosi su jo paties kraujo neramiu bangavimu. Tais momentais jungdavosi su kankinamuoju ir stengdavosi jį palaikyti visomis dar sveikomis savo galiomis. Bet, minutę sutapęs, jųdviejų širdžių pulsavimas toliau nebesutardavo, vaikas ištrūkdavo, ir jo pastanga eidavo perniek. Paleidęs laibutį riešą, daktaras sugrįždavo į savo vietą.

Šviesa jau nebe rausvino, o geltonino išbalintas sienas. Už langų ėmė spragčioti kaitrus rytmetys. Vargu ar kas girdėjo, kai Granas išeidamas pasakė dar grįšiąs. Visi laukė. Vaikas, vis užmerktomis akimis, rodės, aprimo. Rankos, tapusios it paukščio nagai, iš lėto

braižė lovos šonus, pakilo aukštyn, drykstelėjo antklodę apie kelius. Ir vaikas vienu metu sulenkė kojas, pritraukė šlaunis prie pilvo ir pastiro. Tada pirmąsyk atvėrė akis ir pažvelgė į Rijė, stovintį priešais. Įdubusiame veide – dabar pilko molio sukietėjusioj kaukėj – prasižiojo burna ir beveik tuoj pat ištrūko vienas pratisas šauksmas, šiek tiek niuansuojamas alsavimo, ir kaipmat pripildė palatą protesto, monotoniško, nedarnaus ir taip nežmogiško, jog, rodės, jis sklido iš visų žmonių iškart. Rijė sukando dantis, Taru nusisuko. Rамberas priėjo prie lovos ir atsistojo šalia Kastelio. Tas užvertė knygą, kuri atskleista tebegulėjo jam ant kelių. Panlu žiūrėjo į ligos subjaurotą vaiko burną, pilną to visų amžių šauksmo. Ir jis suklupo, ir niekas nenusistebėjo girdėdamas, kaip pro tą nesiliaujančią anoniminę aimaną ištarė prislopintu, bet aiškiu balsu: „Viešpatie Dieve, išgelbėk šį vaiką“.

Bet vaikas šaukė kaip šaukęs, ir ligoniai aplink jį sujudo. Tasai vienodais protarpiais vis spygaujantis galinis sutankino savo aimanos ritmą, kad ir ji taptų tikru šauksmu, o kiti suskato smarkiau dejuoti. Palatą užliejo raudų banga, nustelbdama tėvo Panlu maldą. Rijė, įsikibęs į kojūgalio stulpelį, užsimerkė apsvaigintas nuovargio ir pasišlykštėjimo.

Atsimerkęs pamatė šalia stovintį Taru.

– Man reikia išeiti, – pasakė Rijė. – Nebegaliu to pakelti.

Bet netikėtai kiti ligoniai nuščiuvo. Daktaras tada susivokė, kad vaiko šauksmas, prieš tai susilpnėjęs ir tolydžio silpdamas, nutrūko. Aplink vėl kilo aimanos, bet duslios, tarsi tolimas ką tik pasibaigusios kovos aidas. Kova iš tiesų buvo baigta. Kastelis perėjo į kitą lovos pusę ir pasakė, kad jau po visam. Vaikas pražiota, tačiau bežade burna ilsėjosi sujauktoje lovoje, iškart sumažėjęs, su dar nenudžiūvusiomis ašaromis ant skruostų.

Panlu priėjo prie lovos, padarė palaiminimo gestus. Paskui, pasikėlęs sutaną, išėjo pagrindiniu palatos taku.

– Reikės viską pradėt iš naujo, ar ne? – paklausė Taru daktarą Kastelį.

Senasis daktaras palingavo galvą.

– Turbūt, – atsakė su gaižiu šypsniu. – Iš esmės kalbant, jis ilgai laikėsi.

O Rijė jau ėjo iš palatos tokiu skubiu žingsniu ir tokia mina, jog tarpdury aplenktas tėvas Panlu ištiesė ranką norėdamas jį sustabdyti.

– Na, daktare, – prabilo jis.

Staigiai kaip ir anąkart daktaras atsigręžė ir iš visų jėgų sušuko:

– Ak, jūs gerai žinot, kad šitas bent jau buvo nekaltas!

Nusisuko ir, išėjęs pro duris pirma tėvo Panlu, pasiekė mokyklos kiemo galą. Atsisėdo ant suolo tarp dulkėtų medelių, nusišluostė prakaitą, jau varvantį į akis. Jam baisiai norėjosi dar šaukti, kad pagaliau atsilaisvintų tas kietas mazgas, gniaužiantis širdį. Karštis sruveno pro fikusų šakas. Rytmečio žydrynė greitai dumblavo, oras darėsi tvankesnis. Rijė atsikolė į suolą. Žiūrėjo į šakas, į dangų, iš lėto atgavo kvapą, pamažėle nuslinko nuovargis.

– Kodėl taip piktai kalbėjot su manim? – pasigirdo balsas jam už nugaros. – Man irgi buvo sunku žiūrėti.

Rijė atsigręžė į Panlu.

– Tai tiesa, – pasakė jis. – Atleiskite man. Tačiau nuovargis – pašėlęs dalykas. Būna valandų šiame mieste, kai, be savo maišto, aš nieko daugiau nejaučiu.

– Suprantu, – sumurmėjo Panlu. – Tai kelia pasipiktinimą, nes pranoksta mūsų mastą. Bet gal mes turim mylėti tai, ko nevaliojam suprasti.

Rijė kaipmat atsistojo. Jis žiūrėjo į Panlu su visa jam gamtos duota jėga ir aistra ir purtė galvą:

– Ne, tėve. Aš kitaip suprantu meilę. Iki grabo lentos atsisakau mylėt šitą kūriniją, kur vaikai pasmerkiami kančioms.

Panlu veide šmėstelėjo sumišimo šešėlis.

– Ak, daktare, – tarė jis liūdnai, – aš ką tik supratau, kas yra malonė.

Daktaras vėl atsikolė į suolą. Iš sugrįžusio nuovargio gilumos atsakė švelniau:

– Žinau, kad šito aš kaip tik ir neturiu. Bet nenoriu apie tai su jumis ginčytis. Mudu dirbam kartu dėl kažko, kas mus jungia anapus piktžodžiavimų ir maldų. Tik tai yra svarbu.

Panlu atsisėdo šalia Rijė. Atrodė susijaudinęs.

– Taip, – tarė jis, – taip, jūs irgi darbuojatės dėl žmogaus išganymo.

Rijė bandė nusišypsoti.

– Žmogaus išganymas – man per daug skambus žodis. Aš taip toli nesiekiu. Man rūpi žmogaus sveikata, visų pirma sveikata.

Panlu kažko nesiryžo.

– Daktare, – pradėjo jis, bet užsikirto.

Ir jam ėmė varvėti nuo kaktos prakaitas. Sumurmėjo „iki pasimatymo", o kai atsistojo, jo akys sužvilgėjo. Jis buvo benueinąs, bet Rijė apsigalvojęs irgi pakilo ir žingtelėjo prie jo.

– Dar sykį prašom atleisti man. Toks įpykis daugiau nepasikartos.

Panlu padavė ranką ir liūdnai pasakė:

– Ir vis dėlto aš jūsų neįtikinau!

– Na ir kas tokio? – atsakė Rijė. – Žinot, kad nekenčiu mirties ir blogio. Ir norit ar nenorit, bet esam drauge, kad mirtį ir blogį kęstume ir su jais kovotume.

Rijė tebelaikė Panlu ranką.

– Va, matot, – pasakė jis nežiūrėdamas į kunigą, – dabar nė pats Viešpats Dievas negali mudviejų išskirti.

Stojęs į sanitarines dalis, Panlu nebepalikdavo ligoninių ir tų vietų, kur pasirodydavo maras. Ir įsitaisė, kaip liepė, jo manymu, pareiga – pirmose gelbėtojų gretose. Mirčių jam teko matyti tiek ir tiek. Nors iš principo serumas apsaugo nuo užkrėtimo, tačiau jis dažnai susimąstydavo ir apie savo mirtį. Pažiūrėti visada išlikdavo ramus. Bet nuo tos dienos, kai ilgai stebėjo vaiko merdėjimą, lyg ir pasikeitė. Veide ryškėjo didėjanti įtampa. Vieną dieną šypsodamas pasakė Rijė, kad šiuo metu rašo nedidelį traktatą tema „Ar valia kunigui šauktis gydytojo?", ir daktarui kažkodėl dingtelėjo, jog kalbama apie rimtesnį dalyką, negu atrodė iš Panlu šnekos. Jam panorus susipažinti su tuo

darbu, Panlu pranešė turėsiąs sakyti pamokslą per vyrų Mišias ir ta proga išdėstysiąs bent kai kurias savo mintis.

– Norėčiau, kad ateitumėt, tema bus jums įdomi.

Tėvo Panlu antro pamokslo diena buvo labai vėjuota. Atvirai sakant, klausytojų susirinko skysčiau negu į pirmą pamokslą. Mat mūsų bendrapiliečiams šios rūšies reginys nebeteko naujovės žavesio. Ir pats žodis „naujovė" buvo nustojęs savo prasmės per tą sunkmetį. Antra vertus, daugelis, nors ir nenumojo ranka į religijos priedermes ar jų glaudžiai nesiejo su savo perdėm amoralia gyvensena, buvo pakeitę įprastas apeigas nelabai pagrįstais prietarais. Jie mieliau nešiojo apsauginius šventojo Roko medaliukus ar amuletus, negu klausė Mišių.

Kaip pavyzdį galima pateikti mūsų bendrapiliečių tiesiog besaikį naudojimąsi pranašystėmis. Pavasarį, kai išties kiekvieną minutę laukėm epidemijos pabaigos, niekam nekildavo minties teirautis jos termino, nes buvom įsikalę, jog nebus ilgas. Bet dienos slinko, žmones pagavo baimė, kad tikrai ši neganda be galo be krašto, ir iškart visi lūkesčiai ėmė suktis apie jos sustabdymą. Tad iš rankų į rankas ėjo visokiausios pranašystės, priklausančios magams ar katalikų Bažnyčios šventiesiems. Miesto spaustuvininkai labai greit sumetė, kiek naudos gali laimėti iš to susižavėjimo, ir dideliu tiražu paskleidė tarp žmonių paplitusius tekstus. Matydami, kad publikos smalsumas nepasotinamas, jie patys suskato rinkti miesto bibliotekose visus šios rūšies liudijimus, kiek jų gali parūpinti nedidelė Orano istorija, ir platinti. Išsėmę ir istorijos šaltinį, užsakė sukurti pranašysčių žurnalistams, kurie bent šiuo požiūriu pasirodė esą tiek pat kompetentingi kiek ir praėjusių amžių jų modeliai.

Kai kurios tų pranašysčių pasirodydavo net laikraščių atkarpose ir buvo ne mažiau godžiai skaitomos kaip sentimentalios istorijos, ten dedamos sveikatos metais. Vieni spėjimai rėmėsi keistais skaičiavimais, kur įsikišdavo tų metų tūkstantinis skaitmuo, bendra mirimų suma ir jau maro režimu praėjusių mėnesių skaičius. Kiti spėjimai šitą marą sugretindavo su didžiaisiais istoriniais marais, išryškindavo panašumus (čia vadinamus konstantomis) ir ne mažiau keistais skaičiavimais stengdavosi daryti pamokomas išvadas, susijusias su dabarti-

niu išmėginimu. Bet negiňčijamai labiausiai publikos buvo vertinami tie ateities numatymai, kurie Apokalipsės kalba skelbė įvykių serijas; kiekviena iš jų galėjo būti miesto patiriama serija, o jos sudėtingumas leidosi visaip aiškinamas. Taigi su Nostradamu ir šventąja Odilija[12] buvo tariamasi kasdien, ir visada vaisingai. Beje, visų pranašysčių buvo ir liko tas bendras bruožas, kad jos galų gale teikė vilties. Neteikė jos tik maras.

Taigi šitie prietarai atstojo mūsų bendrapiliečiams religiją, ir todėl vakarinis Panlu pamokslas įvyko tik tris ketvirtadalius užpildytoje bažnyčioje. Pro dvivėres duris labai traukė, vėjas sukinėjosi tarp klausytojų. Buvo šalta, tylu. Rijė, atsisėdęs suole tarp susirinkusiųjų, vien vyrų, pamatė tėvą Panlu lipant į sakyklą. Pamokslininkas prabilo švelnesniu balsu ir mąsliau negu andai, o dalyviai pastebėjo, ir ne kartą, tam tikrą jo kalbos neryžtingumą. Ir dar vienas įdomus dalykas: jis sakė nebe „jūs“, o „mes“.

Tačiau pamažu jo balsas tvirtėjo. Iš pradžių priminė, jog dabar, kai maras mėnesių mėnesius yra tarp mūsų, kai mes jį geriau pažįstam, nes tiek ir tiek sykių matėm jį sėdantis prie mūsų stalo ar mylimų artimųjų galvūgaly, vaikščiojant šalia ir laukiant mūsų atėjimo į darbovietes, taigi dabar gal mes galėtumėm geriau priimti tai, ką jis nesiliauja mums bylojęs ir ko pirmomis nustebimo akimirkomis kaip reikiant neįgirdom. Tai, ką jis, tėvas Panlu, skelbė iš tos pačios sakyklos, buvo ir tebėra tiesa, bent tuo jis pats įsitikinęs. Bet galbūt, kaip pasitaiko kiekvienam iš mūsų (ir jis dėl to mušasi į krūtinę), galvojo ir kalbėjo be gailestingumo. Tačiau tai, kas buvo ir yra tiesa, reikia turėti galvoj visada, bet kuriomis aplinkybėmis. Žiauriausias išmėginimas krikščioniui buvo ir tebėra geradarystė. Ir krikščionis, kaip toks, išties turi ieškoti to, kas jam yra geradarystė, žinoti, kas ją sudaro ir kaip ją galima rasti.

Sulig tais žodžiais žmonės aplink Rijė, atrodo, kiek įmanoma patogiau įsitaisė tarp savo suolo alkūnramsčių. Vieną apmuštų durų pusę brązgino vėjas. Kažkas pakilo jos prilaikyti. Tai išblaškė Rijė, ir jis vos benugirdo, kad tėvas Panlu po trumpos pauzės vėl tęsia pamokslą. O tas kalbėjo maždaug taip: esą reikia stengtis ne išsiaiškinti maro

reginį, o pasimokyti to, ko iš jo galima pasimokyti. Rijė miglotai suvokė, kad, pasak tėvo, aiškintis nėra ko. Dėmesį sutelkė išgirdęs, kaip Panlu smarkiai pareiškė, jog vienus dalykus Dievo atžvilgiu galima paaiškinti, o kitų dalykų – negalima. Gėris ir blogis tikrai yra, ir bendrais bruožais lengvai galim išsiaiškinti, kuo jie skiriasi. Bet sunkumas prasideda blogio viduj. Pavyzdžiui, yra blogis, pažiūrėti būtinas, ir blogis, pažiūrėti nereikalingas. Yra Don Žuanas, įmestas į pragarą, ir vaiko mirtis. Nes jei teisinga, kad paleistuvį nutrenktų perkūnas, tai visai nesuprantama, kam turi kentėti vaikas. O iš tiesų nieko nėra svarbiau žemėje už vaiko kentėjimą ir siaubą, kurį tas kentėjimas velka su savim, ir už kentėjimo motyvus, kuriuos reikia rasti. Visa kita gyvenime Dievas mums palengvina, ir iki to punkto religija neturi nuopelnų. Čia, priešingai, Dievas mus priremia prie sienos. Taigi stovim po maro mūrais ir jų mirtinam šešėly turim rasti savo geradarystę. Tėvas Panlu netgi nesutiko atsiduoti lengviems pranašumams, kurie leistų jam perlipti tą sieną. Jam būtų buvę pigu pasakyti, jog vaiko laukianti amžina palaima gali atlyginti jo kentėjimą, bet, atvirai sakant, jis nieko apie tai nežinojo. Išties kas gali tvirtinti, kad amžinas džiaugsmas gali atlyginti vieną žmogaus skausmo valandą? Tik jau ne krikščionis, kurio Mokytojas patyrė skausmą savo kūno sąnariais ir siela. Ne, tėvas Panlu pasiliks prie sienos, ištikimas tam nukankinimui, kurio simbolis yra kryžius, akis į akį su vaiko kentėjimu. Ir be baimės pasakys tiems, kurie šiandien jo klausosi: „Mano broliai, valanda atėjo. Reikia arba viską tikėti, arba viską neigti. O kas iš jūsų išdrįstų viską neigti?“

Vos Rijė spėjo pagalvoti, kad tėvas Panlu jau arti erezijos, anas iš naujo su didele jėga ėmė tvirtinti, kad krikščioniui tas priesakas, tas tyras reikalavimas yra geradarystė. Taip pat jo dorybė. Tėvas žino, jog kraštutinumas dorybėje, apie kurią tuoj kalbės, daugelį protų, pratusių prie atlaidesnės, klasiškesnės moralės, šokiruos. Bet maro metų religija – tai ne kasdienė religija. Jei Dievas galėjo sutikti ir net trokšti, kad siela ilsėtųsi ir džiaugtųsi laimės metais, tai kraštutinėj nelaimėj linkęs ją matyti kraštutinę. Nūnai Dievas teikėsi atsiųsti savo tvariniams nelaimę tokią, kokios jiems reikia, idant jie rastų ir prisiimtų didžiausiąją dorybę: Viskas arba Nieko.

Praėjusiame šimtmetyje vienas pasaulietinis rašytojas tarėsi atskleidęs Bažnyčios paslaptį tvirtindamas, jog nėra skaistyklos. Jis turėjo omeny, kad nėra pusinių priemonių, kad tėra dangus ir pragaras, ir žmogus gali būti arba išganytas, arba pasmerktas, destis koks buvo jo pasirinktas kelias. Panlu manymu, tai erezija, galėjusi kilti tik laisvamanio sieloj. Skaistykla yra. Tačiau, be abejo, esti laikų, kai negalima kalbėti apie atleistinas nuodėmes. Kai kiekviena nuodėmė esti mirtinoji, o kiekvienas abejingumas – nusikalstamas. Taigi arba viskas, arba nieko.

Panlu nutilo, ir Rijė tą akimirką aiškiau išgirdo, kaip pro durų apačią kaukia vėjas, kuris, rodos, smarkėjo lauke. Tėvas Panlu tuoj pat pasakė, kad dorybė viską priimti, apie kurią kalba, negali būti suprasta siaurai, kaip paprastai daroma. Čia kalbama ne apie banalią rezignaciją, netgi ne apie sunkų nusižeminimą. Kalbama apie nužeminimą, apie tokį nužeminimą, su kuriuo nužemintasis sutiktų. Iš tikrųjų vaiko kentėjimas yra žeminamas dalykas protui ir širdžiai. Bet kaip tik dėl to reikia jį patirti. Kaip tik dėl to (ir Panlu užtikrino savo klausytojus, kad tai, ką pasakys, nėra lengva pasakyti) reikia norėti kentėjimo, nes Dievas to nori. Tik taip krikščionis nieko nesigailės ir tada, kai visi keliai atkirsti, eis prie pagrindinio pasirinkimo esmės. Jis pasirinks viską tikėti, idant nebūtų priverstas viską neigti. Kaip tos doros moterys, kurios žino, jog per susiformavusius bubonus kūnas natūraliai pašalina infekciją, ir šią akimirką bažnyčiose prašo: „Dieve, siųsk jam bubonus“, taip ir krikščionis sugebės pavesti save Dievo valiai, netgi nesuprantamai. Negalima sakyti: „Tą dalyką aš suprantu, bet jis man nepriimtinas“. Reikia šokti tiesiai į tai, kas nepriimtina ir siųsta mums kaip tik tam, idant patys sau kelią pasirinktumėm. Vaikų kentėjimas yra mūsų karti duona, tačiau be šitos duonos mūsų siela žūtų nuo dvasinio alkio.

Duslus bruzdesys, paprastai kylantis tarp tėvo Panlu pauzių, ėmė smarkėti. Netikėtai vėl prabilęs ir tarsi pastatęs save į klausytojų vietą, pamokslininkas su didele jėga paklausė, kaipgi elgtis. Jis nė kiek neabejojo, kad bus ištartas gąsdinantis žodis fatalizmas. Na, ką gi, nesibaidytų šio termino, jei tik jam būtų leista pridėti būdvardį „akty-

vus". Savaime aišku, bet jis dar sykį priminė, jog nereikia mėgdžioti Abisinijos krikščionių, apie kuriuos kalbėjo pirmame pamoksle. Taip pat nereikia nė mintyse dėtis su tais maru užsikrėtusiais persais, kurie mėtė savo drabužgalius ant krikščionių sanitarinių piketų, didžiu balsu maldaudami dangų užleisti maru tuos netikėlius, pasišovusius kovoti su Dievo siųsta nelaime. Bet, antra vertus, juolab nereikia mėgdžioti Kairo vienuolių, kurie per ano šimtmečio epidemijas dalindavo komuniją su pincetais, kad išvengtų kontakto su šlapiomis karštomis burnomis, kur galėjo tūnoti infekcija. Ir maru užsikrėtusieji persai, ir vienuoliai nusidėjo. Pirmieji nesiskaitė su vaiko kentėjimu, antriesiems, priešingai, viską užgožė žmogiška skausmo baimė. Abiem atvejais vengta problemos sprendimo. Visi liko kurti Dievo balsui. Bet yra ir kitų minėtinų pavyzdžių. Jei tikėsime kronikininku, per didįjį Marselio marą Mersi vienuolyne, kur buvo aštuoniasdešimt vienas vienuolis, tik keturi išsikapstė iš karštligės. O iš tų keturių trys pabėgo. Taip sako kronikininkai, ir ne jų darbas daugiau ką apie tai pasakoti. Bet tėvas Panlu skaitydamas vis galvojo apie tą vienintelį, kuris liko nepaisydamas septyniasdešimt septynių lavonų, o svarbiausia – nepaisydamas tų trijų brolių pavyzdžio. Ir tėvas Panlu, trenkęs kumščiu į sakyklos kraštą, sušuko: „Mano broliai, reikia būti tuo, kuris lieka!"

Čia kalbama ne apie atsisakymą nuo atsargumo priemonių, nuo protingos tvarkos, kurią visuomenė įveda antkryčio sumaišty. Nėra ko klausyti moralistų, raginančių viską mesti ir klauptis ant kelių. Reikia tik pradėti eiti į priekį tamsoje, šiek tiek apgraibom, ir stengtis daryti gera. O be to, reikia išsilaikyti ir sutikti atsiduoti Dievo malonei netgi vaikų mirties klausimu ir neieškoti asmeninio prieglobsčio.

Ta proga tėvas Panlu prisiminė iškilųjį vyskupą Belzensą per Marselio marą. Papasakojo, kaip epidemijos pabaigoje jis, padaręs visa, ką liepia pareiga, manydamas, kad pagalbos nebėra, pasiėmė maisto, užsidarė savo namuose, kuriuos įsakė mūro sienom aptverti; kaip gyventojai, iki tol jį dievinę, nusigręžė nuo jo, nes kraštutinis skausmas permaino jausmus, ir iš piktumo aplink apdėjo lavonais, norėdami jį užkrėsti, net mėtė kūnus per sienas, kad jis tikrai ten galą

gautų. Taigi vyskupas, paskutinį momentą pasidavęs silpnadvasiškumui, tarėsi galėsiąs atsiriboti nuo mirties pasaulio, o numirėliai jam krisdavo ant galvos iš dangaus. Taigi dar apie mus. Mes turim save įtikinti, kad maro platybėse jokios salos nėra. Ne, vidurio nėra. Reikia priimti piktinantį dalyką, kadangi reikia rinktis vieną iš dviejų – ar mylėti Dievą, ar Jo nekęsti. O kas išdrįstų rinktis neapykantą Dievui?

„Mano broliai, – tarė pagaliau tėvas Panlu baigdamas, – Dievo meilė – sunki meilė. Ji reikalauja visiško savęs išsižadėjimo, savęs, kaip asmens, paniekinimo. Bet tik ji viena turi galią panaikinti vaikų kentėjimą ir mirtį, kiekvienu atveju padaryti ją būtiną, nes mirties neįmanoma suprasti, galima tik jos trokšti. Štai sunki pamoka, kuria aš ir norėjau su jumis pasidalinti. Štai tikėjimas, žiaurus žmonių akyse, lemiamas Dievo akyse, prie kurio reikia artintis. Mums reikia prilygti tam baisiam paveikslui. Ant tos viršūnės viskas susilies ir susilygins, ir pro tariamą neteisingumą prasimuš tiesa. Taip daugelyje Pietų Prancūzijos bažnyčių po presbiterijų plytomis amžių amžius miega maru užsikrėtusieji, o viršum jų kapų byloja kunigai, ir jų skelbiama dvasia prasimuša pro tuos pelenus, kur vaikai vis dėlto įdėjo savo dalį“.

Rijė pravėrė duris, ir įsiveržęs smarkus vėjas tvoskė tikintiesiems į veidus. Viduj padvelkė lietum, šlapiu šaligatviu, ir kiekvienam buvo aišku, kas lauke dedasi. Senas kunigas su jaunu diakonu, išėję pirma Rijė, vos nulaikė savo skrybėles ant galvų. Vis dėlto vyresnysis ir toliau komentavo pamokslą. Deramai įvertino tėvo Panlu iškalbą, bet susirūpino išgirstų minčių drąsumu. Anot jo, pamokslas parodė ne tiek stiprybę, kiek nerimą, o Panlu metų kunigas neturi teisės nerimauti. Jaunasis diakonas, gindamasis nuo vėjo, panarino galvą ir patikino, kad dažnai lankosi pas tėvą Panlu, seka jo evoliuciją, kad traktatas bus dar drąsesnis ir tikriausiai negaus *imprimatur**.

– Kokia jo idėja? – paklausė senasis kunigas.

---

* Tebūnie spausdinama (bažnytinės cenzūros formulė, kuria leidžiama spausdinti knygą; *lot.*).

Aikštėje juodu apsupo kaukiantis vėjas ir nedavė žodžio ištarti jaunesniajam. Nutaikęs tarpą, tiek tepasakė:

– Esama prieštaravimo, jei kunigas šaukiasi gydytojo.

Kai Rijė pacitavo tėvo Panlu žodžius Žanui Taru, tas pasakė pažinojęs vieną kunigą, kuris prarado tikėjimą per karą, pamatęs jaunuolio veidą su išdurtomis akimis.

– Panlu teisus. Kai nekaltybei yra išdurtos akys, krikščionis turi arba prarasti tikėjimą, arba sutikti, kad ir jam būtų išdurtos akys. Panlu nenori prarasti tikėjimo, jis eis iki galo. Tą jis ir norėjo pasakyti.

Ar ši Taru pastaba bent kiek nušvies tolesnius nelaimingus įvykius bei tėvo Panlu elgesį, kuris pasirodė nesuprantamas jį artimiau pažinojusiems? Pažiūrėsim.

Išties, praėjus kelioms dienoms po pamokslo, tėvą Panlu užgriuvo persikraustymo rūpesčiai. Buvo kaip tik tas laikotarpis, kai dėl maro eigos vyko nuolatinis kraustymasis mieste. Kaip kadaise Taru turėjo palikti savo viešbutį ir apsigyventi pas Rijė, taip tėvas Panlu gavo keltis iš buto, kur ordinas jį buvo įkurdinęs, pas vieną seną žmogystą, nuolatinę bažnyčių lankytoją, maro dar nepaliestą. Per kraustymąsi tėvas Panlu jautė vis didėjant nuovargį ir baimę. Ir taip prarado savo šeimininkės pagarbą. Mat kai toji ėmė karštai girti šventosios Odilijos pranašystę, kunigas pasirodė kiek nekantrus, greičiausiai dėl to, kad buvo pailsęs. Kad ir kaip stengėsi įsigyti senosios ponios bent palankų neutralumą, nieko nebepadarė. Buvo palikęs blogą įspūdį. Ir kas vakarą, eidamas į savo kambarį, skęstantį vąšeliu nunertuose rankdarbiuose, turėdavo žiūrėti į svetainėje sėdinčios šeimininkės nugarą ir drauge atminty nusinešti jos „labanakt, tėve“, pasakomą sausai ir neatsigręžus. Vieną tokį vakarą, taisydamasis gulti skylančia galva, jis pajuto, kaip riešuose ir smilkiniuose subangavo, įsišėlo karštis, rusenęs jau daugelį dienų.

Kas toliau dėjosi, žinoma tik iš jo šeimininkės pasakojimų. Ji atsikėlusi savo papratimu anksti rytą. Po kurio laiko, nustebusi, kad tėvas neišeina iš savo kambario, ji po ilgų svyravimų išdrįsusi pasibelsti į jo duris. Rado jį tebegulintį po bemiegės nakties. Jį kankinęs dusulys, veidas atrodęs raudonesnis nei paprastai. Pasak jos, didžiai

mandagiai pasisiūliusi iškviesti gydytoją, bet pasiūlymas buvo atmestas su įtūžiu, jos akimis, apgailėtinu. Nelikę nieko kito, kaip pasitraukti. Po valandėlės tėvas paskambinęs norįs ją matyti. Atsiprašęs už savo irzlumą ir pareiškęs, kad apie marą negali būti nė kalbos, nepastebėjęs nė vieno jo simptomo, tai tesąs pervargimas ir turįs greit praeiti. Senoji ponia oriai atsakiusi, kad jos pasiūlymą diktavusi anaiptol ne maro baimė, kad ji negalvojusi apie savo pačios saugumą – tai esą Dievo rankose – ji tik rūpinusis tėvo sveikata, už kurią iš dalies atsakanti. Kadangi jis nieko daugiau nepridūręs, tai šeimininkė, trokšdama (jei tikėsime jos žodžiais) atlikti iki galo savo pareigą, vėl pasisiūliusi iškviesti jo gydytoją. Tėvas ir šį sykį atsisakęs, bet paaiškinęs, kodėl nesutinka, tik tie jo aiškinimai buvę kažkokie migloti. Ji tiek tenutuokusi, ir tai būtent jai pasirodę nesuprantama, kad tėvas atsisako gydytojo dėl to, jog tai esą nesuderinama su jo principais. Ji sau viena nusprendusi, kad nuo karščio jos gyventojui galvoj pasimaišė, ir dėl šventos ramybės tik žolelių atnešusi gerti.

Pasiryžusi kuo tiksliausiai atlikinėti nustatytas pareigas, ji reguliariai kas dvi valandas lankiusi ligonį. Ją labiausiai stebinę, kad tėvas prasiblaškė visą dieną. Čia jis nusimesdavęs paklodes, čia vėl jas tempdavęs ant savęs, be perstojo dėliojęs rankas ant drėgnos kaktos, dažnai sėsdavęsis lovoje, kad atsikosėtų, o kosulys jį giženęs kimus, šlapias, tartum plėšte plėšiamas. Tada atrodydavę, kad jis negali atkrenkšti galugerkly įstrigusių vatos gabalų, kurie jį dusino. Priepuoliui mąžtant, atvirsdavęs aukštielninkas, baisiausiai nusikamavęs. Paskui vėl kilstelėdavęs pusiaugulom ir kokią akimirką žiūrėdavęs tiesiai, apimtas stingulio, kuris užeidavo kur kas ūmiau negu prieš tai blaškymasis. Bet senoji ponia vis dar nesiryžusi kviesti gydytojo ir prieštarauti ligoniui. Tai galėjęs būti paprastas karščiavimas, nors ir koks atrodė šiurpus.

Pavakare ji vis dėlto pamėginusi šnekėti su kunigu, bet tas tik neaiškiai kažką atsakęs. Pakartojusi savo pasiūlymą. Tada tėvas atsisėdęs ir dusdamas aiškiai jai pasakęs, kad gydytojo nenori. Šeimininkė pati sau viena nusprendusi palaukti iki ryto ir, jeigu tėvo būklė nebus pagerėjusi, skambinti numeriu, kurį Infdoko agentūra kasdien dešim-

tis sykių pranešinėjo per radiją. Ji visuomet pareiginga ir maniusi lankyti ligonį naktį, budėti prie jo. Bet vakare, pagirdžiusi jį ką tik užplikytom žolelėm, prigulusi ir tepabudusi rytą, švintant. Nubėgusi į jo kambarį.

Tėvas gulėjęs paslikas. Vakarykščiai raudonas raudonas jo veidas buvo numėlęs, ir tai juo labiau kritę į akis, kad tebebuvo vis toks pat pilnas. Tėvas įdėmiai stebėjęs spalvotų karoliukų sietynėlį viršum lovos. Kai įėjusi, jis pasukęs į ją galvą. Anot jos, tą akimirką atrodęs taip, lyg būtų visą naktį muštas ir nebetekęs jėgų reaguoti. Ji paklaususi, kaip jis jaučiasi. Ir jis keistai abejingu, kaip jai pasirodė, balsu atsakęs, jog jaučiasi blogai, gydytojo jam nereikia, užteks nugabenti į ligoninę, kad viskas būtų pagal taisykles. Išsigandusi senoji ponia nubėgusi prie telefono.

Rijė prisistatė dvyliktą valandą. Išklausęs šeimininkės pasakojimą, tiek tepasakė, kad Panlu teisus ir kad esą per vėlu. Tėvas priėmė jį su ta pačia abejinga išraiška. Rijė apžiūrėjo ligonį ir nusistebėjo, kad, be užsikimšimo ir dusulio plaučiuose, nerado jokių pagrindinių buboninio ar plaučių maro simptomų. Šiaip ar taip, pulsas buvo toks silpnas, o bendra būklė tokia grėsminga, kad maža bebuvo vilties.

– Jūs neturit jokių pagrindinių ligos simptomų, – pasakė jis tėvui Panlu. – Bet, tiesą sakant, šiek tiek abejoju ir privalau jus izoliuoti.

Tėvas keistai nusišypsojo, lyg iš mandagumo, bet nieko nepasakė. Rijė išėjo paskambinti ir vėl sugrįžo. Jis žiūrėjo į tėvą.

– Aš pabūsiu prie jūsų, – tarė jis švelniai.

Anas lyg atgijo ir pakreipė į daktarą akis, į kurias, rodos, grįžo šiluma. Paskui, sunkiai tardamas žodžius, pasakė, ir nebuvo galima suprasti, ar liūdnai, ar ne:

– Ačiū. Bet vienuoliai draugų neturi. Jie viską sudėjo Dieve.

Jis paprašė kryželio, kuris kabėjo lovos galvūgaly; gavęs nusisuko ir žiūrėjo į jį.

Ligoninėje Panlu neištarė nė žodžio. Nelyginant daiktas davėsi gydomas, gėrė visus vaistus, bet kryželio iš rankų nepaleido. Ir vis dėlto kunigo susirgimas tebebuvo neaiškus. Rijė graužė abejonės. Maras nemaras. Beje, jau kuris laikas maras, rodos, su malonumu

maišė diagnozes. Tačiau tėvo Panlu atveju tas netikrumas pasirodė esąs bereikšmis.

Karštis kilo. Kosulys darėsi kimesnis ir kankino ligonį visą dieną. Pagaliau vakare tėvas iškrenkštė jį dusinančią vatą. Ji buvo raudona. Karščiu degdamas ir blaškydamasis, Panlu žiūrėjo vis taip pat abejingai, ir kai rytojaus rytą rado jį negyvą, pusiau išsisvėrusį iš lovos, žvilgsnis nieko nereiškė. Į jo kortelę įrašyta: „Abejotinas atvejis“.

Šįmet Visų šventųjų šventė buvo ne tokia kaip paprastai. Oras, žinoma, atitiko laiką. Staigiai užėjo dargana, ir po vėlyvų karščių išsyk atvėso. Kaip ir kasmet įsitaisė pūsti žvarbus vėjas. Padange bėgo stori debesys, šešėliavo namus, o šlapia lapkričio saulė per prošvaistes juos vėl auksino. Pasirodė pirmi lietpalčiai. Bet į akį krito stulbinanti gumuotų ir blizgančių medžiagų gausybė. Išties laikraščiai buvo paskelbę, kad prieš porą amžių, per didžiuosius marus Pietuose, gydytojai savo pačių saugos sumetimais vilkėdavo alyva įmirkyta apranga. Tuo pasinaudojusios krautuvės išpardavė užsigulėjusius nebemadingus drabužius, su kuriais kiekvienas tikėjosi įgyti imunitetą.

Bet visi sezoniniai ženklai negalėjo nepriminti netvarkytų kapinių. Seniau tramvajuose plaukiodavo šleikštus chrizantemų kvapas, ir virtinės moterų traukdavo puošti gėlėmis savo artimųjų kapų. Tą dieną stengtasi atlyginti velioniui už ilgus vienatvės ir užmiršties mėnesius. O šįmet niekas nebenorėjo galvoti apie mirusius. Pernelyg daug apie juos galvota. Nebuvo nė kalbos jų lankyti su truputėliu gailesčio ir didele melancholija. Jie nebebuvo tie apleistieji, prieš kuriuos einama pasiteisinti kartą per metus. Jie buvo įsibrovėliai, kuriuos norisi užmiršti. Todėl šįmet buvo išsisukta nuo Mirusiųjų minėjimo. Anot Kotaro, kurio liežuvis, Taru nuomone, darėsi vis kandesnis, Mirusiųjų minėjimas dabar vyko kasdien.

Ir tikrai krematoriumo krosnyje vis smagiau degė maro fejerverkai. Tiesa, mirusiųjų skaičius nebeaugo diena iš dienos. Bet atrodė, jog maras patogiai įsitaisė savo paroksizme ir vykdo kasdienes žudynes

kaip geras valdininkas, tiksliai, reguliariai. Iš principo ir kompetentingų asmenų nuomone, tai buvo geras ženklas. Maro progresavimo diagrama su tolydžio kylančia kreive ir po to ilga gulstine atrodė visiškai raminama, pavyzdžiui, daktarui Rišarui. „Gera, tiesiog puiki diagrama", – sakė jis. Manė, kad epidemija pasiekė, anot jo, paskutinę ribą. Nuo šiol ji galėjo tik palengva mažėti. Jis tai siejo su naujuoju Kastelio serumu, kuris autoriaus žiniomis davė netikėtų vaisių. Senis Kastelis to neneigė, tačiau manė, kad faktiškai nieko neįmanoma numatyti, epidemijų istorija pilna staigių svyravimų. Prefektūra seniai troško apraminti viešąją nuomonę, bet maras nesuteikdavo tam progų. O kai ji ketino sukviesti gydytojus ir paprašyti ataskaitos šia tema, maras nusinešė daktarą Rišarą, ir jį, ir būtent nuo paskutinės ribos.

Šis pavyzdys, žinoma, jaudinantis, bet galų gale nieko neįrodantis, nulėmė, jog administracija vėl puolė į pesimizmą taip pat neapgalvotai, kaip pirma sveikino optimizmą. Tuo tarpu Kastelis, tas tenkinosi savo serumo kiek galima kruopštesniu paruošimu. Šiaip ar taip, nebeliko nė vienos viešos vietos, nepaverstos ligonine ar lazaretu, o į prefektūrą dar nebuvo pasikėsinta vien todėl, jog reikėjo turėti nors kokį susirinkimų centrą. Bet, apskritai paėmus, ir dar dėl to, kad tuo laikotarpiu maras santykinai stabilizavosi, Rijė numatyta organizacija visiškai pasiteisino. Iš paskutiniųjų besistengiantys gydytojai ir jų pagalbininkai galėjo negalvoti apie dar didesnes pastangas. Jie tik privalėjo pastoviai, jei taip galima pasakyti, dirbti šį antžmogišką darbą. Jau anksčiau pasirodžiusi plaučių maro forma dabar plito visame mieste nelyginant gaisrai, vėjo uždegti ir įpūsti žmonių krūtinėse. Skrepliuojantys kruvinais skrepliais nusibaigdavo daug greičiau. Naujoji epidemijos forma kėlė pavojų, kad užkrečiamumas dar didės. Tiesą pasakius, specialistų nuomonės tuo klausimu susikirsdavo. Tačiau saugumo sumetimais sanitarinis personalas ir toliau kvėpavo pro dezinfekuoto gazo kaukes. Šiaip ar taip, iš pirmo žvilgsnio liga tarsi turėjo išplisti. Bet susirgimams buboniniu maru mažėjant, balansas išsilygindavo.

Tačiau buvo galima ir dėl ko kito nerimauti, juolab kad aprūpinimo sunkumai, laikui bėgant, vis augo. Įsikišus spekuliacijai, pasa-

kiškomis kainomis buvo siūlomi būtiniausi maisto produktai, kurių šiaip rinkoj trūkdavo. Taigi vargingos šeimos atsidurdavo labai keblioje padėtyje, o turtuoliai beveik nieko nestokodavo. Maras, atrodo, turėjo sustiprinti mūsų bendrapiliečių lygybę efektyviu nešališkumu, naudojamu savo ministerijoje, o tuo tarpu jis normaliu egoizmų žaidimu tik padidino neteisingumo jausmą žmonių širdyse. Nepriekaištinga mirties lygybė, aišku, išliko, bet jos niekas nenorėjo. Pusalkaniai vargšai dar ilgesingiau galvojo apie artimus miestus ir kaimus, kur gyvenimas laisvas ir nebrangi duona. Jei valdžia nepajėgianti jų išmaitinti, tai jų supratimu, beje, menkai tepagrįstu, privalanti leisti jiems išvykti. Todėl ir paplito lozungas „Duonos arba oro“, čia rašomas ant sienų, čia šaukiamas gatvėse, važiuojant pro šalį prefektui. Šitas ironiškas posakis buvo signalas tam tikroms manifestacijoms, ir nors jos būdavo greit užgniaužiamos, tačiau jų pobūdžio rimtumu niekas neabejojo.

Laikraščiai, žinoma, vykdė gautą instrukciją žūtbūt žadinti optimizmą. Pasak jų, būdingas padėties bruožas buvo gyventojų rodomas „jaudinantis ramumo ir šaltakraujiškumo pavyzdys“. Bet uždarame mieste, kur viskas matyti kaip ant delno, bendruomenės „pavyzdžiu“ nieko neapgausi. O kad teisingiau suprastum, apie kokį ramumą ir šaltakraujiškumą rašoma, užteko užeiti į bet kurį administracijos įrengtą karantiną ar izoliacijos stovyklą. Taip jau atsitiko, kad pasakotojas buvo kitur kviečiamas ir pats savo akimis jų nematė. Ir todėl čia tegali pacituoti Taru liudijimą.

Taru savo užrašų knygelėse išties pasakoja, kaip su Ramberu lankėsi stadione įkurtoje stovykloje. Stadionas yra beveik prie pat miesto vartų; iš vienos pusės tramvajų važiuojama gatvė, iš kitos – dykvietė, nusitęsianti iki plynaukštės, ant kurios stovi miestas. Paprastai stadioną supa aukšta cementinė aptvara, tad pabėgimams sunkinti užteko pastatyti sargybas prie keturių vartų. Aptvara taip pat trukdė aplinkiniams smalsuoliams varginti karantine laikomus nelaiminguosius. Užtat jie kiaurą dieną girdėjo pravažiuojančius nematomus tramvajus, jų velkamą triukšmą ir iš jo didėjimo spėjo kontorų darbo pradžią ir pabaigą. Taigi žinojo, kad gyvenimas, pašalinęs

juos, toliau sau plaukia už keleto metrų, kad cementinė aptvara skiria du pasaulius, daug svetimesnius vienas kitam, nei jie būtų skirtingose planetose.

Taru ir Ramberas išsiruošė į stadioną sekmadienio popietę. Prie jų prisidėjo Gonsalesas, futbolininkas, Rambero vėl susirastas ir pagaliau sutikęs būti stadiono prižiūrėtojų pamainos viršininku. Ramberas jį turėjo pristatyti stovyklos administratoriui. Gonsalesas, vėl susiėjęs su abiem vyrais, pirmiausia pasakė, kad prieš marą kaip tik šiuo metu drabužinėje rengdavosi mačui. Stadionus rekvizavus, futbolo nebebuvo galima žaisti, ir Gonsalesas jautėsi ir atrodė visišku dykinėtoju. Tai buvo viena iš dingsčių, paskatinusi imtis šios priežiūros su sąlyga, kad dirbs tik savaitgaliais. Dangus buvo debesuotas. Gonsalesas, atmetęs galvą, apgailestaudamas pasakė, kad toks oras, be lietaus ir nekarštas, palankiausias gerai futbolo partijai. Jis kaip įmanydamas stengėsi prikelti atminty masažo aliejaus kvapą drabužinėse, lūžtančias nuo žiūrovų tribūnas, spalvingus marškinėlius rusvoje aikštėje, per pertraukas citrinas ar limonadą, kuris tūkstančiais gaivių adatėlių bado išdžiūvusias gerkles. Taru, beje, pažymi, kad visą kelią per išmaltas priemiesčio gatves futbolininkas nuolat spardė pasitaikančius akmenukus. Stengdavosi nuvaryti į kanalizacijos kanalų angas, o pataikęs sakydavo: „Vienas – nulis“. Surūkęs cigaretę, nuorūką išspjaudavo priešais save ir bandydavo ją pagauti koja. Netoli stadiono žaidžiantys vaikai nuvarė kamuolį į jų pusę, ir Gonsalesas nepatingėjo taikliai grąžinti jiems atgal.

Pagaliau jie įėjo į stadioną. Tribūnos buvo pilnos žmonių, bet aikštė nustatyta šimtais raudonų palapinių. Jų viduj iš tolo matėsi patalynės bei ryšuliai. Tribūnos buvo paliktos, kad internuotieji turėtų kur pasislėpti nuo karščio ar lietaus. Paprastai į palapines privalėdavo grįžti saulei nusileidus. Po tribūnomis buvo sutvarkyti dušai, o žaidėjų drabužinės paverstos raštinėmis ir medicinos punktais. Didžioji internuotųjų dalis laikėsi tribūnose. Kiti klajojo bėgimo takais. Kai kurie tupėjo savo palapinių angose ir tuščiomis akimis vedžiojo po apylinkę. Daug kas, susmukę tribūnose ant suolų, rodos, kažko laukė.

– Ką jie veikia visą dieną? – paklausė Žanas Taru Ramberą.

– Nieko.

Išties beveik visų rankos tabalavo dykos. Šis didžiulis žmonių susirinkimas buvo keistai tylus.

– Pirmomis dienomis čia būdavo toks triukšmas, kad nieko nesigirdėdavo. Bet ilgainiui jie visi mažiau besišnekėdavo.

Jei tikėsime užrašais, Taru juos suprato; įsivaizdavo, kaip iš pradžių jie, sugrūsti į palapines, klausydavosi musių birbimo ar kasydavosi, o pasitaikius palankiai ausiai, išrėkdavo savo pyktį ar baimę. Bet stovyklą perpildžius, palankią ausį vis rečiau pavykdavo rasti. Taigi beliko tylėti ir vienas kitu nepasitikėti. Iš tiesų kažkas panašaus į nepasitikėjimą krisdavo iš pilko, tačiau spindinčio dangaus ant raudonos stovyklos.

Taip, visi atrodė nepatiklūs. Jeigu jie atskirti, vadinasi, ne be reikalo, ir iš jų išraiškos matėsi, kad ieško savų argumentų ir kartu bijo. Kur tik metęs akį, Taru sutikdavo dykus žvilgsnius ir veidus, pažiūrėti kenčiančius dėl visuotiniškiausio išskyrimo su tuo, kas sudarė jų gyvenimą. Kadangi jie negalėjo ištisai galvoti apie mirtį, tai nieko negalvojo. Atostogavo. „Bet užvis blogiausia, – rašo Taru, – kad jie yra užmiršti ir tai žino. Pažįstami juos užmiršo, nes jiems kas kita galvoj, ir tai suprantama. O mylinčios širdys irgi užmiršo, nes visas jėgas turi eikvoti žygiams bei planams jiems iš čia ištraukti. Besvarstant apie jų ištraukimą, apie juos pačius nebėra kada galvoti. Tai irgi normalu. Iš viso to galime daryti išvadą, kad niekas negeba tikrai galvoti apie kitą, net didžiausioj bėdoj. Mat tikrai galvoti apie kitą, vadinasi, galvoti apie jį tolydžio, neblaškomam nieko, nei šeimyninių rūpesčių, nei skrendančios musės, nei niežulio. Bet visada yra musių ir niežulių. Užtat sunku gyventi. Ir jie tai gerai žino“.

Vėl prisistatęs administratorius pasakė, kad kažkoks ponas Otonas norįs juos pamatyti. Palydėjo Gonsalesą į savo raštinę, o Taru ir Ramberą nuvedė į tribūnų kampą, kur nuošaliai vienas sėdėjo ponas Otonas. Jis atsistojo pasveikinti jų. Vilkėjo vis taip pat, net tokiais pat marškiniais kieta apykakle. Tik Taru pastebėjo, kad plaukų kuokštai pasmilkiniuose labiau pasišiaušę ir vieno bato raištelis atsirišęs. Tar-

dytojas atrodė nuvargęs ir nė sykio nepažvelgė į veidą savo pašnekovams. Pasakė, kad jam malonu juos matyti ir paprašė jo vardu padėkoti daktarui Rijė už viską, ką padarė.

Ramberas ir Taru tylėjo.

– Tikiuosi, – prabilo tardytojas po valandėlės, – kad Filipas per daug nekentėjo.

Pirmą sykį Taru išgirdo sūnaus vardą iš tardytojo lūpų ir suprato, jog kažkas nebe taip. Saulė sviro vakarop, ir jos spinduliai pro debesų properšą įkypai krito į tribūnas auksindami tuos tris veidus.

– Ne, ne, tikrai nekentėjo, – pasakė Taru.

Juodu paliko tardytoją, bežiūrintį į saulės pusę.

Nuėjo atsisveikinti su Gonsalesu. Futbolininkas studijavo budėjimų sąrašą.

– Bent drabužines radau, – pasakė jis ir nusijuokė spausdamas jiems rankas. – Vis šis tas.

Kiek vėliau, administratoriui išlydint Taru ir Ramberą, tribūnose pasigirdo baisus traškėjimas. Paskui garsiakalbiai, pranešinėję geresniais laikais mačų rezultatą ar pristatinėję komandas, susniaukrojo, kad internuotieji grįžtų į savo palapines, laikas dalyti vakarienę. Žmonės pamažėle kilo iš tribūnų ir, vilkdami kojas, traukė į palapines. Visiems suėjus, du elektriniai vežimėliai kaip geležinkelio stotyse, pakrauti dideliais katilais, leidosi tarp palapinių eilių. Žmonės atkišdavo abi rankas, du samčiai panirdavo į katilus, iškildavo ir nusileisdavo į abu dubenėlius. Vežimėlis riedėdavo toliau. Prie kitos palapinės kartodavosi tas pat.

– Moksliškai dirbat, – pasakė Taru administratoriui.

– Taip, – spausdamas jiems rankas, atsakė tas patenkintas. – Moksliškai.

Jau temo, dangus buvo nusiblaivęs. Stovykla skendo švelnioje šviesoje. Ramų vakarą iš visų pusių girdėjosi šaukštų bei lėkščių tarškėjimas. Šen bei ten virš palapinių praskrisdavo šikšnosparniai ir kaipmat dingdavo. Anapus aptvaros ties iešmu sužviegdavo tramvajus.

– Vargšas tardytojas, – sumurmėjo Taru išeidamas pro vartus. – Reikėtų ko nors imtis dėl jo. Bet kaip padėt tardytojui?

Mieste buvo kitų tokių stovyklų, ir nemažai, bet pasakotojas, iš skrupulingumo ir stokodamas tiesioginės informacijos, daugiau ko negali pasakyti. Jis tik gali pasakyti, jog pačios tos stovyklos, iš ten sklindantis žmonių tvaikas, garsiakalbių plyšojimas temstant, aptvarų paslaptingumas ir tų prakeiktų vietų baimė moraliai slėgė mūsų bendrapiliečius, didino visuotinį sąmyšį bei nerimą.

Lapkričio pabaigoje rytai vis dėlto pasidarė labai šalti. Bangios liūtys švarutėliai nuplovė grindinį, nušlavė debesis nuo dangaus ir paliko vaiskią žydrynę viršum žvilgančių gatvių. Nebestipri saulė kas rytą skleidė mirgančią šaltą šviesą. O vakarop, priešingai, oras atšildavo. Panoręs truputį atsiverti daktarui Rijė, Taru pasirinko būtent šį metą.

Sykį po ilgos varginančios dienos, apie dešimtą valandą vakaro, Taru pasisiūlė palydėti daktarą Rijė pas seną astmatiką. Švelniai spindėjo dangus viršum senamiesčio namų. Tykus vėjelis pūkšnojo jiems į veidus tamsiose sankryžose. Iš ramių gatvių atėjusius vyrus užklupo senio tarškėjimas. Jie sužinojo, kad yra nepatenkintų žmonių, kad šiltose vietose sėdi vis tie patys, kad iki laiko puodas vandenį neša ir tikriausiai – senis pasitrynė rankas – kils armazynė. Ir taip nesustodamas komentavo įvykius, kol daktaras jį gydė.

Viršum galvų girdėjosi žingsniai. Pamačiusi, kad Taru susidomėjęs žiūri į lubas, senoji paaiškino, jog tai kaimynės vaikščioja po terasą. Ir kartu jie sužinojo, kad iš ten atsiveria gražus vaizdas, kad namų terasos dažnai susisiekia ir kvartalo moterys gali vienos kitas lankyti neišeidamos į gatvę.

– Taip, užlipkit, viršuj geras oras, – pasakė senis.

Terasa buvo tuščia, stovėjo trys kėdės.

Dešinėj, kiek tik akis aprėpia, traukėsi vien terasos, tolumoje remdamosi į juoduojantį akmens masyvą: jie atpažino pirmą kalvą. Kairėj žvilgsnis, paklaidžiojęs viršum keleto gatvių ir nematomo uosto, niro į horizontą, kur dangus ir jūra susilieję neaiškiai plastėjo. Iš anapus uolų, kurias tik žinojo ten esant, reguliariai švytavo, bet paties šviesos šaltinio nesimatė; tai farvaterio švyturys nuo pavasario tebesignalizavo laivams plaukti į kitus uostus. Vėjo nušluotame ir nusvi-

dintame danguje degė skaisčios žvaigždės, retkarčiais pasimaišydavo ir iš tolimojo švyturio atlėkusios plėnys. Dvelkė aitriom šaknim, akmeniu. Buvo tylu tylu.

– Puikus oras, – pasakė Rijė sėsdamasis. – Atrodo, kad maras čia niekada nebuvo atkopęs.

Taru nusisukęs žvelgė į jūrą.

– Taip, oras puikus, – pasakė jis po valandėlės.

Atsisėdo šalia daktaro ir įdėmiai pasižiūrėjo į jį. Danguj vėl triskart sušvytavo. Iš gatvės gilumos iki jų atsklido indų tarškesys. Name trinktelėjo durys.

– Rijė, – prabilo Taru visai paprastai, – ar jūs niekada nesistengėt sužinoti, kas aš per vienas? Ar mylit mane kaip draugas draugą?

– Myliu, – atsakė daktaras. – Tik iki šiol mudviem vis nebuvo laiko.

– Gerai, nuraminot mane. Norit, paskirkim šią valandą draugystei?

Užuot atsakęs, Rijė nusišypsojo.

– Tai va...

Už keleto gatvių, atrodo, ilgai šliuožė šlapiu grindiniu automobilis. Nušliuožė. Paskui neaiškūs šauksmai tolumoje iš naujo sudrumstė tylą. Po kurio laiko tyla visu dangaus ir žvaigždžių svoriu vėl užgulė abu vyrus. Taru pakilo, užsikorė ant terasos turėklų priešais Rijė, vis susmukusį kėdėje. Kūpsojo it kalnas dangaus fone. Kalbėjo ilgai, maždaug tokiais žodžiais:

„Suprasdami problemą, tarkim, kad maras kamavo mane jau gerokai anksčiau, kai dar nepažinau nei šio miesto, nei šios epidemijos. Užteks pasakyt, kad esu toks kaip visi. Bet vieni to nežino arba gerai jaučiasi, o kiti žino ir norėtų iš tos būklės ištrūkti. Aš visada troškau ištrūkti.

Jaunystėje laikiausi savo nekaltumo idėjos, tai yra išvis nesilaikiau jokios idėjos. Nesu iš nenuoramų, stojau į gyvenimo kelią kaip dera. Viskas man klojosi, lengvai rasdavau kiekvienam tinkamą žodį, turėjau gerus santykius su moterimis. O nerimas jeigu koks ir kildavo, tai praeidavo kaip atėjęs. Vieną dieną aš susimąsčiau. Dabar...

Turiu jums pasakyti, kad vargo nemačiau, ne taip kaip jūs. Mano tėvas buvo generalinio prokuroro pavaduotojas, atseit su padėtim. Tačiau jis, iš prigimties gerulis, nesipūtė. Mano motina buvo paprasta, blanki, aš ją mylėjau ir tebemyliu, bet geriau apie tai nekalbėsiu. Tėvas meiliai rūpinosi manimi, netgi, manau, stengėsi mane suprasti. Turėjo romanų iš šalies, dabar tikrai žinau ir vis tiek nė trupučio nesipiktinu. Visa tai darė, kaip reikėjo iš jo tikėtis, nieko neužgaudamas. Žodžiu, dideliu originalumu nepasižymėjo, ir dabar, kai jo jau nebėra, aš suprantu, kad jeigu ir negyveno šventai, tai vis dėlto blogas nebuvo. Laikėsi vidurio, štai ir viskas; protingas prisirišimas prie šio tipo žmonių tveria ilgai.

Bet jis turėjo vieną savybę: didysis Šeksas – geležinkelių vadovas – buvo jo parankinė knyga. Ne dėl to, kad keliautų; į Bretanę, kur turėjo dvariuką, išvažiuodavo tik per atostogas. Tačiau paklaustas pasakys jums tiksliai Paryžiaus – Berlyno traukinio išvykimo ir atvykimo laiką, visus su tvarkaraščiais suderintus persėdimus važiuojant iš Liono į Varšuvą, tikslų atstumą tarp jūsų pasirinktų sostinių. Ar galit pasakyti, kaip iš Briansono pasiekti Šamoni? Stoties viršininkas, ir tas susipainiotų. O mano tėvas nesusipainiodavo. Kone kiekvieną mielą vakarą lavindamasis, gausindavo savo žinias ir jomis gan dažnai didžiavosi. Man iš to būdavo daug smagumo. Aš dažnai jį klausinėdavau ir džiūgaudavau, kai, patikrinęs Šekse jo atsakymus, turėdavau pripažinti, kad jis nesuklydo. Šios pratybėlės mudu labai suartino. Aš jam buvau auditorija, kurią jis vertino už gerą valią, o aš savo ruožtu laikiau, jog šitas pranašumas, susijęs su geležinkeliais, nė kiek ne menkesnis už kitus pranašumus.

Bet aš įsivažiavau ir, ko gero, teikiu tam doram žmogui pernelyg daug svarbos. Nes mano apsisprendimui, reikia pasakyti, jis turėjo tik netiesioginės įtakos. Daugių daugiausia davė man progą. Iš tiesų pakvietė mane, septyniolikmetį, jo pasiklausyti. Prisiekusiųjų teisme buvo svarstoma svarbi byla, ir tėvas tikriausiai tikėjosi pasirodyti palankiausioje šviesoje. Taip pat manau, kad puoselėjo viltį, jog ši ceremonija, galinti paveikti jaunuolių vaizduotę, patrauks mane į tą profesiją, kurią pats kažkada pasirinko. Aš sutikau, nes tėvui

tai buvo malonu, nes man irgi norėjosi pamatyti bei išgirsti jį, atliekantį kitą, nenaminį vaidmenį. Nieko daugiau aš negalvojau. Tai, kas dedasi teisme, man visada atrodė lygiai taip pat natūralu ir neišvengiama kaip liepos keturioliktosios paradas ar premijų įteikimas mokykloje. Turėjau apie tai labai abstraktų supratimą, kuris manęs nė kiek netrikdė.

Iš anos dienos mano atminty vis dėlto išliko vienas vaizdas. Kaltininko vaizdas. Manau, kad jis iš tikrųjų buvo kaltas, nesvarbu kuo. Bet šis žmogelis rudais retučiais plaukais, kokių trisdešimties metų amžiaus, rodosi, buvo taip pasiryžęs viską prisipažinti, taip nuoširdžiai baisėjosi tuo, ką buvo padaręs ir ką ketino jam padaryti, jog po keleto minučių patraukė visą mano dėmesį. Panėšėjo į apuoką, išgąsdintą per daug ryškios šviesos. Kaklaraiščio mazgas buvo pasmukęs. Graužėsi nagus, dešinės rankos... Žodžiu, nėra man reikalo pabrėžti, jūs jau supratot, kad tai buvo gyvas žmogus.

Aš tai suvokiau staiga; iki tol galvojau apie jį patogios „kaltinamojo" kategorijos aspektu. Negaliu pasakyti, jog tada visai buvau užmiršęs tėvą, bet kažkas man gniaužė vidurius ir nebeleido domėtis niekuo kitu, tik teisiamuoju. Beveik nieko nesiklausiau, jaučiau, kad norima nužudyti tą gyvą žmogų, ir baisus instinktas lyg banga nešė mane į jo pusę, nešė aklai, nesulaikomai. Atsitokėjau tėvui pradėjus kaltinamąją kalbą.

Raudona mantija jį pakeitė. Nebeatrodė nei gerulis, nei meilus. Burnoje jam knibždėjo sieksniniai sakiniai ir lindo lauk it gyvatės. Supratau, kad visuomenės vardu jis reikalauja tam žmogui mirties, netgi nukirsdinimo. Teisybė, jis tik sakė: "Ta galva turi nukristi". Bet pagaliau skirtumas nedidelis. Iš tiesų tas pat, nes tą galvą jis gavo. Tiktai darbą ne savo rankomis atliko. Paskui aš ypatingai sekiau bylą iki pat jos pabaigos, nes pasijutau susietas su tuo nelaiminguoju svaiginamai artimiau negu kadais su savo tėvu. O tas pagal paprotį vis dėlto privalėjo dalyvauti per mandagiai vadinamąsias paskutines minutes, o reikėtų vadinti: vykdant vieną iš niekšiškiausių žmogžudysčių.

Nuo tos dienos aš negalėjau nė pažiūrėti į Šekso vadovą nešiurpdamas iš pasibjaurėjimo. Nuo tos dienos ėmiau atgrasiai domėtis

teisingumu, mirties nuosprendžiais, egzekucijomis ir svaiginėjau nustatęs, jog mano tėvas turėjo daug kartų dalyvauti vykdant žmogžudystę, ir būtent tomis dienomis, kai labai anksti keldavosi. Taip, tais atvejais jis prisukdavo žadintuvą. Aš nedrįsau apie tai kalbėti su motina, bet, geriau įsižiūrėjęs, supratau, kad tarp jųdviejų nebebuvo nieko bendro, kad ji gyveno iš pasiaukojimo. Dėl to man buvo lengviau jai atleisti, motina iki vedybų gyveno vargingai, ir vargas ją buvo išmokęs nuolankumo.

Jūs, be abejo, tikitės išgirsti, jog tučtuojau palikau tėvų pastogę. Ne, gyvenau dar ilgokai, kone metus. Bet širdis sugedo. Vieną vakarą tėvas paprašė žadintuvo, nes turėjo anksti keltis. Visą naktį nesumerkiau akių. Rytojaus dieną parėjęs, manęs neberado. Reikia tuojau pasakyti, jog tėvas paskelbė paiešką, jog mačiausi su juo, jog, nieko neaiškindamas, ramiai jam pasakiau nusižudysiąs, jei vers grįžti. Galų gale jis nusileido, nes iš prigimties buvo minkštoko būdo, išdrožė pamokslą, kad aš kvailai užsigeidęs savarankiškai gyventi (taip jisai suprato šį mano žygį, o aš negrioviau jo nuomonės), davė daugybę patarimų, rijo plūstančias nuoširdžias ašaras. Paskui – tačiau praėjus gerokai laiko – ėmiau reguliariai lankyti motiną ir tada matydavausi su juo. Man rodos, tokių santykių jam užteko. O aš nejaučiau jam pagiežos, tik širdį truputį slėgė liūdesys. Jam mirus, pasiėmiau motiną, ir iki šiol ji būtų gyvenusi kartu su manim, jei mirtis ir jos nebūtų pasišaukusi.

Aš pabrėžtinai ilgai pasakoju apie pradžią, nes iš tiesų tai buvo visa ko pradžia. Dabar eis greičiau. Rūpesčio nepažinęs, aštuoniolikos metų gavau vargo paragauti. Verčiausi kaip įmanydamas. Ir ne per blogiausiai. Bet man knietė mirties nuosprendis. Norėjau atsiteisti su ruduoju apuoku. Tad ėmiau politikuoti, kaip sakoma. Nenorėjau būti maro nešiotoju, štai ir viskas. Maniau, kad dabartinė visuomenė laikosi mirties nuosprendžiu, vadinasi, kovodamas su ja, kovosiu su žmogžudyste. Taip aš maniau, ir anie man taip sakė, ir galų gale dažniausiai tai būdavo tiesa. Susidėjau su anais, pamilau juos ir dabar tebemyliu. Ilgus metus praleidau jų gretose, ir nėra Europoje šalies, kurios kovose nebūčiau dalyvavęs. Tiek to.

Aš, savaime suprantama, žinojau, kad mes irgi, aplinkybėms pareikalavus, skelbiame mirties nuosprendžius. Bet draugai man sakydavo, jog tos kelios mirtys yra būtinos norint sukurti pasaulį, kur niekas nebebus nužudomas. Tam tikru mastu taip, bet aš, matyt, nesugebu tvirtai laikytis šios rūšies tiesų. Viena yra neginčijama: aš abejojau. Bet galvojau apie apuoką, ir tai galėjo tęstis. Iki pat tos dienos, kai pamačiau egzekuciją (tai buvo Vengrijoje). Ir man, suaugusiam vyrui, susvaigo galva, tamsu pasidarė akyse kaip anuomet vaikui.

Ar kada nors matėt, kaip sušaudomas žmogus? Aišku, ne. Dažniausiai tai pasitaiko kviestinei, iš anksto atrinktai publikai. Užtat jūs ir tenkinatės estampais bei knygomis. Raištis, stulpas, tolumoj keli kareiviai. O, ne, ne taip! Ar žinot, kad šaudytojų būrys, priešingai, išsidėsto už pusantro metro nuo mirtininko? Ar žinot, kad mirtininkas, žengęs porą žingsnių į priekį, atsitrenktų krūtine į šautuvus? Ar žinot, kad, šaudydami iš arti, jie koncentruoja ugnį širdies srityje ir didelio kalibro kulkomis padaro skylę sulig kumščiu? Ne, jūs nežinot, nes apie tokias smulkmenas nekalbama. Maro nešiotojams žmonių miegas šventesnis už gyvybę. Nevalia drumsti dorų žmonių miego. Tai atsiduotų blogu skoniu, o gero skonio esmė, kaip žinoma, neatkaklavimas. Bet aš nuo to laiko gerai nebemiegojau. Blogas skonis man pasiliko burnoj, ir aš toliau atkaklavau, tai yra galvojau.

Tada suvokiau, kad bent jau aš nenustosiu buvęs maro nešiotoju per tuos ilgus metus, kai vis dėlto iš visos širdies tikėjau kovojęs būtent su maru. Supratau, jog netiesiogiai pasirašinėdavau mirtį tūkstančiams žmonių, netgi buvau tos mirties priežastis pritardamas veiksmams bei principams, neišvengiamai ją užtraukiantiems. Anie, atrodo, dėl to nesijaudino arba bent jau patys savo noru apie tai niekada nekalbėdavo. O man kamuolys gerklėje atsistojo. Buvau su jais ir vis dėlto buvau vienas. Kai aš, atsitikus progai, išdėstydavau savo skrupulus, jie man sakydavo, kad reikia galvoti apie tai, kas pastatyta ant kortos, ir pateikdavo argumentų, dažnai įtaigių, norėdami padėti nuryti tai, kas man niekaip nelindo. Bet aš atsikirsdavau, kad didieji maro nešiotojai, vilkintys raudonomis mantijomis, taip pat turi

puikių argumentų, ir jeigu aš pripažinčiau *force majeur* argumentus ir reikmes, kuriais remiasi mažieji maro nešiotojai, tai negalėčiau atmesti didžiųjų maro nešiotojų argumentų. Jie atkreipdavo mano dėmesį į tai, jog, palikdami raudonoms mantijoms išimtinę teisę priimti nuosprendį, mes deramai pripažįstame jų teisumą. Bet aš tada sau pasakiau, kad, sykį nusileidęs, nebeprisiversi sustot. Man regis, istorija įrodė, jog buvau teisus, šiandien varžomasi, kas daugiau išžudys. Jis visi pagauti žudymo šėlo ir kitaip nebegali.

Man rūpėjo ne samprotavimai, o rudasis apuokas, toji bjauri avantiūra, kai bjaurios, maro tvaiku dvokiančios burnos skelbia pančiais apkaltam žmogui, kad jis mirs, ir viską parikiuoja, kad jis iš tiesų mirtų po begalinių agonijos naktų, per kurias atviromis akimis laukia nužudomas. Man rūpėjo skylė krūtinėje. Ir aš sau pasakiau, jog kol kas, bent kiek tai priklausys nuo manęs, nesutiksiu nė su vienu tų šlykščių skerdynių argumentu, girdit, nė su vienu. Taip, pasirinkau tą atkaklų apakimą, iki praregėsiu.

Aš nepasikeičiau. Man seniai gėda, baisiai gėda, kad savo ruožtu irgi buvau žudikas, tegul vedamas geros valios. Tik ilgainiui pamačiau, jog netgi tie, geresni už kitus, nūnai nebegali ištverti nežudę ar neleidę ko nors nužudyti, nes tokia jų gyvenimo logika; jog mes nebegalim padaryti jokio gesto nerizikuodami užtraukti kam nors mirtį. Taip, man kaip ir anksčiau buvo gėda, aš patyriau, kad mes visi esam maro aplinkoj, ir praradau ramybę. Ir po šiai dienai jos tebeieškau stengdamasis juos visus suprasti ir nebūti niekieno mirtinu priešu. Aš tik žinau, kad reikia daryti, kas darytina, idant nebebūtum maro nešiotojas, ir kad vien tai gali mums teikti ramybės, o jeigu jos nėra – tada geros mirties viltį. Tik tai gali padėti žmonėms, ir jeigu jų neišgelbės, bent padarys jiems kuo mažiau bloga, o kartais netgi truputį gera. Todėl nusprendžiau atmesti visa, kas iš arti ar iš tolo, gerais ar blogais sumetimais nužudo ar pateisina nužudymą.

Todėl ir ši epidemija nieko manęs nemoko, nebent to, kad reikia kovoti jūsų pusėje. Aš tikrai žinau (taip, Rijė, aš žinau viską apie gyvenimą), jog kiekvienas nešiojasi marą, nes nėra pasauly nė vieno žmogaus, ne, nė vieno, kurio jis nebūtų palietęs. Ir reikia toly-

džio save sekti, kad išsiblaškymo valandėlę nepūstelėtum kitam į veidą ir neprilipdytum ligos. Natūralus tik mikrobas. Visa kita, sveikata, sąžiningumas, tyrumas, jei norit, tėra valios padarinys, ir tokios valios, kuri niekada neturi paliauti. Doras, beveik nieko neužkrečiantis žmogus yra tas, kuris kiek įmanoma mažiausiai gauna išsiblaškyti. Kiek reikia valios ir įtampos, kad niekada nebūtum išsiblaškęs! Taip, Rijė, sunku būti maro nešiotoju. Bet dar sunkiau tam, kas nenori juo būti. Dėl to visi žmonės pavargę, nes nūnai visi yra šiokie tokie maro nešiotojai. Tačiau kaip tik dėl to kai kurie, nebenorintys jais toliau būti, patiria begalinį nuovargį, iš kurio tik mirtis juos išvaduos.

Nuo to laiko aš žinau, kad nieko nebereiškiu pačiam šitam pasauliui, kad, užsižadėjęs nužudyti, tuoj pasmerkiau save neatšaukiamai tremčiai. Istoriją kurs anie. Taip pat žinau, jog, regis, negaliu anų teisti. Tapti sveikai galvojančiu žudiku man trūksta vienos savybės. Tai anaiptol ne pranašumas. Tačiau dabar aš sutinku būti tuo, kuo esu, išmokau kuklumo. Sakau tik, kad yra žemėje Dievo rykščių ir yra aukų, kad reikia, kiek įmanoma, atsisakyti būti Dievo rykšte. Jums gal tai pasirodys naivu; nežinau, ar tai naivu, tik žinau, kad tai tiesa. Prisiklausęs tiek ir tiek samprotavimų, kurie vos neapsuko man galvos ir gerokai apsuko galvas aniems, kad priverstų juos sutikti su žmogžudyste, aš supratau: visos žmonių nelaimės kyla iš to, kad jie nekalba aiškia kalba. Norėdamas išeiti į teisingą kelią, apsisprendžiau kalbėti ir veikti aiškiai. Taigi sakau: yra Dievo rykščių ir yra aukų, ir nieko daugiau. Jei, šiuos žodžius tardamas, pats tampu Dievo rykšte, tai bent jau ne kaip sutinkantysis. Stengiuosi būti nekaltas žudikas. Matot, mano ambicijos ne tokios didelės.

Aišku, reikėtų ir trečios kategorijos, atseit tikrų gydytojų, bet, žinia, jų ne per daugiausia pasitaiko. Tai, ko gero, sunku.Trokšdamas apriboti žalą, aš ir nusprendžiau kiekviena proga stoti į aukų pusę. Jų aplinkoj bent galiu ieškoti, kaip pasiekti trečią kategoriją, tai yra ramybę.

Baigęs Taru sūpavo koją bilsnodamas į terasą. Daktaras valandėlę patylėjo, truputį pasikėlė nuo kėdės ir paklausė, ar suprantąs, kokį kelią reikia pasirinkti norint pasiekti ramybę.

– Taip, užuojautą.

Du greitosios pagalbos skambalai nuaidėjo tolumoje. Šūkčiojimai, dar ką tik pasklidi, susitelkė miesto pakrašty, prie pirmos kalvos. Tuo metu lyg trenkė šūvis. Paskui vėl stojo tyla. Rijė suskaičiavo du švyturio mirktelėjimus. Brizas, rodėsi, pasmarkėjo, ir nuo jūros padvelkė sūrumu. Dabar aiškiai girdėjosi duslūs į uolą dūžtančių bangų dūsavimai.

– Žodžiu, man knieti sužinoti, kaip tapti šventu, – pasakė Taru lyg niekur nieko.

– Betgi jūs Dievo netikite.

– Teisingai. Dabar žinau vienintelę konkrečią problemą: ar galima būti šventam be Dievo?

Staiga didelė šviesa žybtelėjo toj pusėj, kur nuskambėjo šauksmai, ir prieš vėjo srovę iki abiejų vyrų atsirito duslus erzelis. Šviesa tučtuojau aptemo, liko tik raudonuojanti žara tolumoj, prie terasų. Vėjui vienu tarpu nuščiuvus, jie aiškiai išgirdo žmonių šauksmus, paskui salvę ir minios erzelį. Taru stovėjo ir klausėsi. Daugiau nieko nesigirdėjo.

– Vėl susirėmimas prie vartų.

– Jau baigėsi, – pasakė Rijė.

Taru sumurmėjo, kad tai niekada nesibaigia, dar bus aukų, nes taip pasaulis sutvarkytas.

– Galbūt, – atsakė daktaras, – bet aš, žinot, labiau solidarizuojuosi su nugalėtaisiais negu su šventaisiais. Man rodos, neturiu palinkimo į heroizmą ir šventumą. Man rūpi viena: būti žmogum.

– Mudu ieškom to paties, tik aš ne toks ambicingas.

Pamanęs, kad Taru juokauja, Rijė pažvelgė į jį. Bet neryškioj dangaus šviesoj išvydo liūdną rimtą viedą. Vėl kilo vėjas. Daktaro oda pajuto drėgnumą. Taru pasipurtė.

– Žinot, ką mudu turėtumėm padaryti draugystės vardan?

– Ką tik norit, – pasakė Rijė.

– Ogi išsimaudyti jūroje. Derama pramoga net būsimam šventajam.

Rijė šypsojo.

– Su savo leidimais galim nueiti ant molo. Pagaliau per daug kvaila gyventi tik karo aplinkoj. Suprantama, žmogus privalo kovoti gindamas aukas. Bet jeigu jis niekam, ką mėgo, nebejaučia potraukio, kas iš tos kovos?

– Gerai, einam, – pasakė Rijė.

Po valandėlės automobilis sustojo prie vielinės uosto tvoros. Mėnulis jau buvo patekėjęs. Pieniškas dangus visur klojo blyškius šešėlius. Užnugary pakopomis kilo miestas, iš jo sklindantis šiltas ligūstas dvelksmas varė vyrus į jūrą. Jie parodė savo dokumentus sargybiniui, kuris ilgokai tikrino. Praėjo ir per statinėmis užverstus pylimus, kur atsidavė vynu ir žuvim, patraukė prie molo. Dar jo nepasiekę, iš jodo ir dumblių kvapo suprato netoli esant jūrą. O paskui ją išgirdo.

Ji tyliai šniokštė didžiulių molo blokų papėdėje ir, jiems palypėjus, pasirodė sunki kaip aksomas, lanksti ir glotni kaip žvėris. Jie įsitaisė ant uolų, pakrypusių į atvirą jūrą. Vandenys iš lėto kilnojosi. Nuo jų ramaus alsavimo čia atsirasdavo paviršiuje, čia išnykdavo alyvuoti atspindžiai. Priešais plytėjo beribė naktis. Rijė jautė po savo pirštais ruplėtą uolą ir buvo kupinas nepaprastos laimės. Pasisukęs į savo draugą, atspėjo iš jo ramaus rimto veido tą pačią laimę, kuri nieko neužmiršta, net žmogžudystės.

Jie nusirengė. Rijė nėrė pirmas. Vanduo, iš pradžių šalčiu nusmelkęs, pasirodė besąs šiltas, kai iškilo. Po kelių braso judesių jau žinojo, kad jūra šįvakar šilta, kaip būdinga rudens jūroms, kurios atsiima iš žemės per ilgus mėnesius sukauptą šilumą. Jis plaukė lygiai. Kojų mostelėjimai driekė iš paskos kunkuliuojančią putą, vanduo, nuslydęs nuo rankų, globstė blauzdas. Kažkas sunkaus pūkštelėjo, ir Rijė suprato, kad Taru panėrė. Rijė atvirto aukštielninkas ir gulėjo nejudėdamas, akis įbedęs į apverstą žvaigždėtą dangų, užlietą mėnesienos. Jis tyliai alsavo. Paskui neįprastai aiškiai nakties tyloje ir vienumoje išgirdo vis garsiau kapojant vandenį. Artinosi Taru, netrukus ausį pasiekė jo alsavimas. Rijė apsivertė, susilygino su draugu, ir abu sutartinai nuplaukė.

Taru stipriau yrėsi į priekį, ir Rijė turėjo pasispausti. Tokiu pat tempu ir smarkumu yrėsi vienu du keletą minučių, palikę toli pasaulį, pagaliau išvaduoti nuo miesto ir nuo maro. Rijė sustojo pirmas. Atgal jie grįžo pamažėle. Tik vienu tarpu, patekę į ledinę srovę, abu be žodžių suskato sparčiau darbuotis rankom kojom, paraginti jūros staigmenos.

Apsirengė ir nužingsniavo. Nieko nekalbėjo, bet širdy jautė tą pat, ir šios nakties prisiminimas jiems buvo malonus. Kai iš tolo pamatė maro sargybinį, Rijė žinojo, kad Taru, lygiai kaip ir jis, sakė sau, jog maras užmiršo juos, jog tai gerai, o dabar reikia pradėti iš naujo.

Taip, reikėjo pradėti iš naujo, o maras nė vieno per daug ilgam neužmiršdavo. Visą gruodį jis liepsnojo mūsų bendrapiliečių krūtinėse, švietė krematoriumą, kurdino į stovyklas šešėlius su dykomis rankomis, vis žygiavo ir žygiavo į priekį kantriu kapotu žingsniu. Valdžia vylėsi, kad šaltos dienos jį sustabdys, tačiau jis perėjo pirmą žiemos žvarbą nesustodamas. Reikėjo dar laukti. Tik laukiamo ilgu laukti, ir mūsų miestas gyveno be ateities.

Na o daktarui suteikta trumputė ramybės ir draugystės valandėlė prabėgo negrįžtamai. Atidarius dar vieną ligoninę, Rijė begaudavo pasikalbėti prie keturių akių tik su ligoniais. Tačiau jis pastebėjo, kad šitoje epidemijos stadijoje, kai vis dažniau reiškėsi plaučių maro forma, ligoniai, atrodo, lyg ir stengdavosi padėti gydytojui. Užuot pasidavę pirmų dienų prostracijai ar beprotybės protrūkiams, jie tartum teisingiau suvokdavo savo interesus ir patys reikalaudavo to, kas jiems galėjo būti geriausia. Jie ištisai prašydavo gerti, o šilumos norėdavo visi. Nors daktaras nuvargdavo kaip ir seniau, tačiau tais atvejais jausdavosi ne toks vienišas.

Gruodžiui baigiantis, Rijė gavo laišką iš pono Otono, tardytojo, kuris vis tebebuvo stovykloje; jis rašė, kad jo karantinas jau pasibaigęs, kad administracija nesurandanti jo atvykimo datos ir tikriausiai jį užlaikysianti per klaidą. Žmona, neseniai išėjusi iš karantino, pateikusi protestą prefektui, kur ją blogai priėmę ir pasakę, jog klaidų nie-

kada nėra buvę. Rijė pavedė Ramberui išaiškinti tą dalyką ir po keleto dienų pamatė atėjusį poną Otoną. Iš tikrųjų buvo klaida, ir Rijė truputį tuo pasipiktino. Bet sulysęs ponas Otonas pakėlė glebną ranką ir pasakė, sverdamas kiekvieną žodį, kad visi gali suklysti. O daktaras pagalvojo, jog kažkas pasikeitė.

– Ką ketinat daryti, pone tardytojau? – paklausė Rijė. – Jūsų laukia bylos.

– Ne, aš norėčiau paimti atostogų, – atsakė tardytojas.

– Jums iš tikrųjų reikia pailsėti.

– Ne dėl to, aš norėčiau grįžti į stovyklą.

Rijė nustebo:

– Jūs, ką tik iš jos išėjęs!

– Ne taip mane supratot. Man sakė, kad tos stovyklos administracijoje dirba savanoriai.

Tardytojas, stengdamasis priglostyti plaukų kuokštą pasmilkiny, pavartė apvalias akis.

– Suprantat, būtų šioks toks darbas man. Be to, – kvaila sakyti – jausčiaus ne taip atskirtas nuo savo berniuko.

Rijė žiūrėjo į jį. Negalimas dalykas, kad šitos plokščios kietos akys staiga imtų ir sušvelnėtų. Bet jos pasidarė blausesnės, nebežvilgėjo skaisčiu metalu.

– Jei norit, aš, žinoma, patvarkysiu.

Daktaras išties patvarkė, ir gyvenimas maro mieste tekėjo savo vaga iki pat Kalėdų. Taru ir toliau nemetė veiksmingo ramumo. Ramberas pasisakė daktarui, kad, mažylių sargybinių padedamas, užmezgęs slaptą susirašinėjimą su žmona. Kada ne kada gaunąs iš jos laišką. Savo sistema pasiūlė pasinaudoti Rijė, ir tas sutiko. Parašė – pirmąsyk po daugelio mėnesių – bet su didžiausiu vargu. Buvo pamiršęs aną kalbą. Laiškas iškeliavo, o atsakymo vis nebuvo. Kotaras savo ruožtu klestėjo ir lobo iš smulkių spekuliacijų. Na o Granui švenčių laikotarpis, ko gero, nebuvo sėkmingas.

Šįmet Kalėdos buvo greičiau pragaro negu Evangelijos šventė. Tuščios tamsios parduotuvės, netikras šokoladas ar tuščios dėžutės vitrinose, niūrių žmogystų sausakimši tramvajai, žodžiu, pirmykščių

Kalėdų – nė ženklo. Kadaise per šitas šventes susieidavo visi, turtingi ir vargšai, o nūnai atsirasdavo tik vienišų, gėdingų pramogų, kuriomis privilegijuotieji apsirūpindavo labai brangia kaina kurios nors nešvarios parduotuvėlės galiniame kambaryje. Bažnyčios buvo pripildytos veikiau dejonių negu dėkojimų. Pašalusiame niūriame mieste bėgiojo vaikai, dar nenumanantys, kas jiems gresia. Tačiau niekas nedrįso jiems skelbti anų laikų Dievą, dovanomis nešiną, seną kaip žmogaus vargas, bet naują kaip jauna viltis. Visų širdyse atsirado tik lūkestis, labai senas ir labai blausus, tas pats, kuris neleidžia žmonėms pasiduoti mirčiai ir kuris tėra atkaklus kabinimasis į gyvenimą.

Kalėdų išvakarėse Granas sutartu laiku nepasirodė. Sunerimęs daktaras nuėjo pas jį į namus anksti rytą, bet jo nerado. Jis sukėlė visus ant kojų. Apie vienuoliktą užsukęs į ligoninę Ramberas pasakė matęs gatvėmis klajojantį Graną perkreiptu veidu. Paskui pametęs iš akių. Daktaras su Taru sėdo į automobilį jo ieškoti.

Šaltą vidurdienį išlipęs iš automobilio, Rijė, atokiai stovėdamas, žiūrėjo į Graną, kone lipte prilipusį prie vitrinos, pilnos prastų medinių žaislų. Seno tarnautojo skruostais žliaugė ašaros. Rijė susigraudino supratęs, ko tas verkia. Jautė, kaip galugerkly jį patį smaugia rauda. Prisiminė ir vargšo sužadėtuves prie kalėdinės būdos, kaip Žana, loštelėjusi į Graną, pasakė esanti patenkinta. Buvo aišku, jog iš prabėgusių metų glūdumos, per patį tos beprotybės šėlą Granui ausyse vėl suskambo jaunas Žanos balsas. Žinojo, ką tą akimirką galvojo senas verkiantis vyras. Lygiai tą patį galvojo ir daktaras, kad pasaulis be meilės – tai lyg miręs pasaulis ir visad ateina valanda, kai atsipyksta kalėjimai, darbas, drąsa ir imi šauktis kokio nors veido ir švelnumo sužavėtos širdies.

Bet anas jį pastebėjo stikle. Nesiliaudamas verkęs, atsisuko, prisišliejo prie vitrinos ir žiūrėjo į ateinantį daktarą.

– Ak, daktare! Ak, daktare! – suvaitojo jis.

Rijė lingavo galvą jam pritardamas, nes kalbėti neįstengė. Grano nusiminimas buvo jo nusiminimas, ir šią akimirką širdį jam gniaužė didis pyktis, kuris kyla matant sielvartą, lemtą visiems žmonėms.

– Taip, Granai, – pasakė jis.

– Norėčiau spėti jai laišką parašyti. Kad ji žinotų... ir galėtų nesigrauždama būti laiminga...

Daktaras stačiai jėga nusivedė Graną. Anas, kone tempte tempiamas, toliau aiškino vapėdamas sakinių nuotrupas.

– Tai per daug ilgai tęsiasi. Užeina noras pasiduot ir daryk ką nedarąs. Ak, daktare! Pažiūrėti aš ramus, taigi. Bet kiek man visada reikėdavo įdėti pastangų, kad būčiau tik normalus. Dabar ir tai man per daug.

Jis stabtelėjo visas drebėdamas. Žvelgė paklaikusiom akim. Rijė paėmė jo ranką. Ji degė.

– Reikia grįžt namo.

Bet Granas ištrūko, pabėgėjo keletą žingsnių, paskui sustojo, išskėtė rankas ir ėmė siūbuoti į priekį ir atgal. Apsisuko aplink save ir sukniubo murzinu nuo vis žliaugiančių ašarų veidu ant apledėjusio šaligatvio. Praeiviai, staiga sustoję, žiūrėjo iš tolo, nebedrįsdami eiti. Daktarui teko paimti senį į glėbį.

Į savo lovą paguldytas Granas duso: plaučiai buvo pagauti. Rijė svarstė. Tarnautojas bešeimis. Kam jį gabent į ligoninę? Pats su Taru jį paslaugys...

Pažaliavęs, užgesusiu žvilgsniu Granas gulėjo įsmukęs į pagalvę. Stebeilijo ugnelę židiny, kurį Taru pakūrė dėžės nuolaužom.

– Blogi reikalai, – pasakė Granas.

Ir sulig kiekvienu jo žodžiu iš liepsnos apimtų plaučių pasigirsdavo keistas spragėjimas. Rijė patarė jam tylėti ir pasakė tuoj grįšiąs. Keistas šypsnys ir kartu kažkas panašaus į švelnumą atsirado jo veide. Pamerkė akį su pastanga.

– Jei išsikapstysiu, nukelkit skrybėlę, daktare!

Bet tučtuojau jam užėjo prostracija.

Po keleto valandų atėję Rijė su Taru rado ligonį pusiaugula besėdintį. Rijė nusigando pamatęs iš veido, kaip toli pažengė Graną deginanti liga. Bet sąmonę, atrodė, turėjo aiškesnę ir keistai išsekusiu balsu paprašė atnešti jam iš stalčiaus rankraštį. Kai Taru padavė lapus, jis, nė nepasižiūrėjęs, prispaudė juos prie krūtinės, paskui atkišo daktarui, mostu ragindamas perskaityti. Rankraštis buvo nedidelis,

kokių penkiasdešimties puslapių, Pavartęs daktaras suprato, kad visuose lapuose tas pats sakinys, be galo daug sykių perrašytas, pataisytas, tai įmantresnis, tai skurdesnis. Žodžiai „gegužės rytas, amazonė, Bulonės miško alėjos“, tolydžio perstatinėjami, rikiuojami įvairiausiais būdais. Buvo ir paaiškinimų, kartais nepaprastai ilgų, ir variantų. Bet paskutinio puslapio gale stropia ranka, matyt, ką tik pradėta: „Brangioji mano Žana, šiandien Kalėdos“... Viršuje kruopščiai, kaligrafiškai parašyta paskutinė sakinio versija.

– Skaitykit, – pasakė Granas.

Ir Rijė perskaitė.

„Gražų gegužės rytą liekna amazonė risnojo raita ant prašmatnios kaštonės po gėlėtas Bulonės miško alėjas“...

– Na, kaip? – paklausė senis karštligiškai.

Rijė nepakėlė į jį akių.

– Ak! – subruzdo anas. – Žinau. „Gražus, gražus“ – ne tas žodis.

Rijė paėmė jo ranką, gulinčią ant apkloto.

– Tiek to, daktare. Aš nebespėsiu...

Jo krūtinė sunkiai kilnojosi. Staiga jis sušuko:

– Sudeginkit jį!

Daktaras nežinojo, klausyti ar ne, bet Granas pakartojo savo paliepimą tokiu baisiu tonu ir tokiu skausmingu balsu, jog tas sviedė lapus į ugnį, jau vos berusenančią. Kambarys beregint nušvito, ir trumpam pasidarė šilta. Kai daktaras vėl priėjo prie lovos, ligonis gulėjo nusisukęs, veidu kone liesdamas sieną. Taru žiūrėjo pro langą, tartum svetimas šiai scenai. Suleidęs serumo, Rijė pasakė draugui, kad Granas nebesulauks ryto. Taru pasisiūlė budėti. Daktaras sutiko.

Visą naktį jam nedavė ramybės mintis, kad Granas mirs. Bet rytą atėjęs, rado jį sėdintį lovoje ir šnekučiuojantį su Taru. Karščio nebeturėjo. Liko tik bendro nusilpimo požymiai.

– Ak daktare, – pasakė Granas, – aš buvau neteisus. Bet imsiuos iš naujo. Aš viską atsimenu, pamatysit.

– Palaukim, – tarė Rijė savo draugui Taru.

Bet vidurdienį niekas nepasikeitė. Vakare Graną buvo galima laikyti išgelbėtu. Rijė nieko nesuprato. Šis prisikėlimas jam buvo mįslė.

Tačiau maždaug tuo pačiu metu į Rijė tarnybą buvo atgabenta viena ligonė, kurią jis pripažino beviltišką ir liepė tuoj pat izoliuoti. Mergaitė kliedėjo, visi simptomai rodė plaučių marą. Bet rytojaus dieną karščio nebebuvo. Daktaras manė, kad tai vėl, kaip ir Grano atveju, rytmetinė remisija, kurią iš patyrimo laikė blogu ženklu. Tačiau vidurdienį karštis nepakilo. Vakare padidėjo tik keliom dešimtosiom, o rytojaus rytą visai dingo. Mergaitė, nors ir silpna, laisvai alsavo lovoje. Rijė pasakė Taru, kad ji išgelbėta nepaisant jokių taisyklių. Bet nepraėjo nė savaitės, ir daktarui ligoninėje pasitaikė dar keturi panašūs išgijimai.

Tos pačios savaitės pabaigoje senis astmatikas sutiko daktarą ir Taru su visais didelio susijaudinimo ženklais.

– Taip ir yra, jos vėl lenda.

– Kas?

– Nagi žiurkės!

Nuo balandžio mėnesio nebuvo aptikta nė vienos žiurkės.

– Ar vėl prasidės iš naujo? – paklausė Taru daktarą Rijė.

Senis trynėsi rankas.

– Reikia pamatyt, kaip jos bėga! Vienas malonumas.

Jis pats savo akimis matęs, kaip dvi gyvos žiurkės šmurkštelėjusios į jo namą pro išorines duris. Kaimynai jam pranešę, kad graužikai ir pas juos pasirodę. Kai kur ant aukšto vėl girdėt per tiek mėnesių primirštas krebždesys. Rijė laukė statistikos suvestinės, kuri skelbiama kiekvienos savaitės pradžioje. Suvestinė liudijo, kad liga traukiasi.

V

Nors šis staigus ligos atsitraukimas buvo nelauktas, mūsų bendrapiliečiai neskubėjo džiaugtis. Praėję mėnesiai, tolydžio didindami jų troškimą laisvintis, drauge buvo išmokę juos atsargumo ir pripratinę vis mažiau ir mažiau besitikėti greito epidemijos galo. Tačiau naujiena buvo visų lūpose, o širdys plazdėjo didžiule neprisipažinta viltim. Visa kita pasitraukė į antrą vietą. Naujos maro aukos nedaug tesvėrė palyginti su šiuo nepaprastu faktu: mirimų kreivės žemėjimu. Vienas iš tokių ženklų, kad mūsų bendrapiliečiai slapčia laukė sveikatos eros, atvirai betgi to nerodydami, buvo tas, jog nuo šiol jie mielai leidosi į kalbas, tegul abejingomis minomis, kaip persitvarkys gyvenimas po maro.

Visi sutiko, kad iškart negrįš turėti patogumai ir kad lengviau griauti, negu atstatyti. Tiktai manė, jog aprūpinimas maisto produktais galėtų būti šiek tiek pagerintas. Taip jiems atkristų pats įkyrusis rūpestis. Bet, atvirai sakant, iš po šių menkų pastabų vienu metu veržėsi beprotiška viltis, ir taip nesulaikomai, jog mūsų bendrapiliečiai kartais atsigosdavo ir tada skubiai imdavo tvirtinti, kad išvadavimas, nepaisant visko, ateisiąs ne tuoj pat.

Ir iš tiesų maras ne tuoj pat sustojo, bet pažiūrėti silpo sparčiau, negu sveiku protu buvo galima to tikėtis. Pirmomis sausio dienomis šaltis įsikūrė su dar nenaudotu atkaklumu ir, atrodė, kristalizavosi virš miesto. Ir vis dėlto dangus buvo kaip niekada žydras. Jo ledinis nekintamas spindėjimas diena iš dienos užliedavo mūsų miestą nepaliaujama šviesa. Šitame išgrynintame ore maras pradėjo eiti menkyn ir per trejetą savaičių, regis, išsikvėpė berikiuodamas lavonus

vis labiau retėjančiomis eilėmis. Per trumpą laiką prarado beveik visas savo jėgas, kauptas mėnesių mėnesius. Matant, kad jis nebesugriebdavo gerai nusižiūrėtų grobių, kaip Granas ar ta mergaitė, Rijė ligonė, kad kelias dienas sunuožmėdavo kai kuriuose kvartaluose, tuo tarpu iš kai kurių kitų kvartalų galutinai dingdavo, kad padaugindavo aukų pirmadienį, o trečiadienį beveik visoms leisdavo ištrūkti, matant jo uždusimą ar skubėjimą, buvo galima pasakyti, jog, nuilsintas, išnervintas, pats pradėjo krikti ir, nebetekęs savitvardos, drauge nebeteko matematinio, visiškai nuo nieko nepriklausomo paveikumo, kuris sudarė jo galią. Kastelio serumas, iki tol nepripažintas pavykusiu, staiga patyrė vieną pergalę po kitos. Kiekviena gydytojų vartojama priemonė, prieš tai nė kiek nepadėjusi, ūmai pasirodė esanti kaip tik ta. Tarsi dabar jau maras būtų persekiojamas, o atbukę ginklai, kuriais su juo buvo kovota, imtų viršų jam staiga nusilpus. Tiktai kartkartėmis maras susigriebdavo ir, aklai šoktelėjęs, nusinešdavo keletą beatsigaunančių ligonių. Juos, bedalius, jis nužudydavo kupinus vilties. Toks buvo tardytojas Otonas, kurį teko išgabenti iš karantino stovyklos. Taru pasakė, kad išties neturėjo žmogus laimės, tik nežinia, ar galvodamas apie tardytojo mirtį, ar apie jo gyvenimą.

Bet apskritai infekcija traukėsi visu frontu, ir prefektūros komunikatai, iš pradžių žadinę nedrąsų, slaptą lūkestį, galiausiai patvirtino visuomenės sluoksnių įsitikinimą, jog pergalė laimėta ir liga palieka savo pozicijas. Atvirai kalbant, buvo sunku spręsti, ar tai pergalė. Tiktai konstatuota, kad maras, rodos, išeina kaip atėjęs. Ta pati ginkluotos kovos strategija, vakar nepaveiki, šiandien manding turėjo sėkmę. Tik nebuvo galima atsikratyti įspūdžio, kad maras pats išsikvėpė arba, ko gero, traukiasi pasiekęs visus užsibrėžtus tikslus. Jo vaidmuo tam tikra prasme buvo atliktas.

Tačiau mes nepasakytumėm, kad mieste kas nors pasikeitė. Gatves, visada tylias dieną, vakarais užplūsdavo ta pati minia, tik dabar joje vyraudavo apsiaustai ir šalikai. Kinai ir kavinės tebevarė biznį. Bet, įsižiūrėję iš arčiau, galėjom pastebėti, kad veidai nebe tokie įtempti ir kartais šypso. Ir ta proga konstatuodavom, jog iki šiol nie-

kas nesišypsodavo gatvėse. Iš tikrųjų nepermatomoji uždanga, gaubusi miestą ištisus mėnesius, praplyšo, ir kiekvienas, pasiklausęs pirmadieniais radijo žinių, galėjo konstatuoti, kad plyšys didėja ir kad pagaliau bus leista atsikvėpti. Tai buvo dar negatyvus palengvėjimas, neįgavęs atviros išraiškos. Nors pirma mes su tam tikru nepatiklumu būtumėm sutikę naujieną, kad išvyko traukinys ar atplaukė laivas arba kad vėl bus leidžiama važinėti automobiliams, tai šių įvykių pagarsinimas sausio vidury, priešingai, nebūtų buvusi jokia staigmena. Žinoma, tai buvo ne kažin kas. Tačiau šis nedidelis skirtumas bylojo, kaip toli mūsų bendrapiliečiai pažengė vilties keliu. Beje, galima pasakyti, jog veiksmingas maro viešpatavimas baigėsi sulig ta akimirka, kai gyventojams pasidarė įmanomas menkutis lūkestis.

Vis dėlto visą sausį mūsų bendrapiliečiai reagavo prieštaringai. Tikriau – jų pakili nuotaika kaitaliojosi su depresija. Taigi naujų bandymų pabėgti užregistruota netgi tada, kai statistika buvo palankiausia. Tuo labai stebėjosi valdžia, taip pat sargybos postai, kadangi daugumai pabėgti pavyko. Bet iš tikrųjų sprunkantys iš miesto tomis dienomis vadovavosi natūraliais jausmais. Vieniems maras buvo įdiegęs gajų skepticizmą, kurio jie negalėjo nusikratyti. Viltis jiems nebeturėjo galios. Netgi maro metui praėjus, jie toliau laikėsi jo normų. Jie atsiliko nuo įvykių. Ir priešingai, kitus, – o jų gretos ypač būdavo papildomos atskirtaisiais nuo mylimų būtybių, – vilties vėjas, pakilęs po šito ilgo slogaus kalinimo, uždegė karščiu ir nekantravimu, kurie pakirto bet kokį gebėjimą valdytis. Kažkas panašaus į paniką apimdavo juos pagalvojus, kad gali numirti beveik pasiekę tikslą, kad nebepamatys savo brangiausiųjų ir nebesulauks atpildo už šias ilgas kančias. Kai, nepaisydami kalėjimo ir tremties, jie ištisus mėnesius gyveno vienu laukimu, tada buvo kieti, niūriai užsispyrę, o vos tik pašvietė pirmas saulės spindulys, išsyk sugriuvo tai, ko baimė ir nusiminimas nepajėgė nė išjudinti. It bepročiai šoko lenkti maro, nebevaliodami sekti jo tempu iki galo.

Beje, tuo pačiu metu pasireiškė ir spontaniškų optimizmo ženklų. Taigi buvo užregistruotas juntamas kainų sumažėjimas. Gryno-

sios ekonomikos požiūriu šis poslinkis buvo nesuprantamas. Sunkumai liko tie patys, karantino formalumai prie vartų tebegaliojo, ir aprūpinimas maisto produktais toli gražu nebuvo pagerėjęs. Vadinasi, reiškinys buvo aiškiai moralinio pobūdžio, tarytum maro atsitraukimas turėjo atsiliepti visur. Tuo pačiu metu optimizmo banga pagavo kadainykščius bendruomenininkus, išsiskirsčiusius dėl epidemijos. Abu miesto vienuolynai pradėjo iš naujo kurtis, ir bendras gyvenimas sugrįžo į savo vėžes. Ir kariškiams, vėl surinktiems į atlaisvintas kareivines, prasidėjo normalus įgulos gyvenimas. Tie smulkūs faktai buvo dideli ženklai.

Taip slapčia jaudindamiesi, mūsų bendrapiliečiai išgyveno iki sausio dvidešimt penktosios. O tą savaitę statistika nukrito tiek, kad prefektūra, pasitarusi su medicinos komisija, paskelbė, jog epidemiją galima laikyti sustabdyta. Tiesa, komunikatas pridūrė, kad atsargumo sumetimais, kuriems gyventojai neturėtų nepritarti, miesto vartai dar porą savaičių stovės uždaryti, o profilaktikos priemonių bus laikomasi visą mėnesį. Jei per tą periodą pasirodys nors mažiausias ženklas, kad pavojus gali kilti iš naujo, turės būti „grąžinamas *status quo* ir laikomasi ankstesnių priemonių“. Tačiau visi kaip vienas buvo linkę žiūrėti į tuos komunikato priedus kaip į stiliaus klauzulę, ir sausio dvidešimt penktosios vakarą džiaugsmingas sujudimas pasklido po visą miestą. Norėdamas prisidėti prie visuotinio džiūgavimo, prefektas įsakė tiekti šviesą kaip sveikais laikais. Ir mūsų bendrapiliečiai linksmais, klegančiais būriais pasipylė į skaisčiai apšviestas gatves po šaltu vaiskiu dangum.

Teisybė, daugelio namų langinės liko uždarytos, ir šeimos praleido tylom būdraudamos tą vakarą, kurį kiti pripildė šūkavimų. Tačiau daug kas iš gedinčiųjų irgi pajuto didelį palengvėjimą, ar atlėgus baimei dėl kitų artimųjų gyvybės, ar praėjus pavojui dėl savo pačių saugumo. Bet svetimiausios tam visuotiniam džiaugsmui išliko, aišku, šeimos, turinčios net šiuo metu ligonį, besigalynėjantį su maru, ir laukiančios karantinuose ar savuose namuose, kad Dievo rykštė tikrai atstotų nuo jų, kaip atstojo nuo kitų. Teisybė, jos vylėsi, tik viltį tausojo, laikė atsargai ir užgynė sau ja gaivintis pirma lai-

ko, kol neturi tam teisės. Ir tas lūkuriavimas, tas tylus vakarojimas pusiaukelėje tarp agonijos ir džiaugsmo jiems rodėsi dar žiauresnis, kai visa aplink linksmavo.

Tos išimtys betgi nė kiek netemdė kitų pasitenkinimo. Maras, žinoma, dar nebuvo pasibaigęs ir turėjo tai įrodyti. Vis dėlto jau visų galvose savaite kita pasiankstinę lėkė begaliniais keliais švilpdami traukiniai, ir spindinčias jūras vagojo laivai. Rytoj galvos atauš, ir vėl apniks abejonės. Bet tą akimirką visas miestas pasijudino, pakilo iš uždarų, niūrių, nuolatinių vietų, kur buvo įaugęs akmens šaknimis, ir pagaliau leidosi žygiuoti nešinas savo nežuvėliais. Tą vakarą Rijė su Taru, Ramberu ir kitais ėjo minioje irgi nejausdami žemės po kojų. Netgi tada, kai Taru ir Rijė, išsukę iš bulvarų, jau traukė tuščiomis gatvelėmis palei uždarytas langines, jiems už nugarų dar ilgai atskambėdavo džiaugsmo atgarsiai. Ir per tą patį savo nuovargį jie negalėjo atskirti skausmo, besitęsiančio anapus langinių, nuo džiaugsmo, pripildančio gatves netoliese. Išvadavimas artėjo čia ašaromis paplukęs, čia juokdamasis.

Tą momentą, kai gaudesys pasidarė stipresnis, smagesnis, Taru sustojo. Tamsiu grindiniu kažkas lengvai bėgo. Katė. Jis išvydo pirmą katę nuo pavasario. Stabtelėjusi vidury kelio, padvejojo, palaižė leteną, greitai persibraukė ja dešinę ausį, paskui vėl tyliai nukiceno ir dingo tamsoj. Taru nusišypsojo. Mažasis senis irgi būtų patenkintas.

Tačiau tuo metu, kai maras, rodos, pasitraukė norėdamas sugrįžti į nežinomą urvą, iš kurio buvo išsėlinęs, jo išėjimas bent jau vieną žmogų mieste nuliūdino, ir tas žmogus, jei tikėsime Taru užrašų knygelėmis, buvo Kotaras.

Tiesą pasakius, tos užrašų knygelės darosi keistokos pradėjus žemėti statistikos kreivei. Nežinia, ar dėl to kaltas nuovargis, bet raštas sunkiai beįskaitomas, ir labai dažnai šokinėjama nuo vienos temos prie kitos. Negana to, ir pirmąsyk, tos užrašų knygelės nusižengia objektyvumui, užleisdamos vietą asmeniniams svarstymams. Taigi tarp

ilgokų pastraipų, skirtų Kotaro atvejui, mes randame nedidelį pranešimą apie senį su katėmis. Jis tikėsime Taru, maras niekada nebuvo niekuo pakirtęs jo pagarbos šiam personažui, kuris jį domino po epidemijos lygiai taip pat kaip prieš ją ir kaip, deja, negalės daugiau dominti, nors čia kalbama ne apie jo, Taru, geranoriškumą. Taru stengėsi vėl jį pamatyti. Praėjus keletui dienų po atmintinojo sausio dvidešimt penktosios vakaro, stoviniavo ties gatvelės kampu. Katės, ištikimos pasimatymui, buvo ten ir šildėsi saulės balutėse. Bet įprastą valandą langinės nė neketino prasiverti. Ir per kitas dienas Taru niekada nepamatė jų prasiveriant. Iš to padarė keistą išvadą, kad mažasis senis arba įsižeidė, arba numirė; jei įsižeidė, vadinasi, manė, jog yra teisus ir maras su juo negražiai pasielgė. Bet jei numirė, reikėtų iškelti klausimą, ar kartais nebuvo šventasis kaip ir senis astmatikas. Taru taip nemanė, bet senio atvejį laikė „nurodymu". „Turbūt, – pažymi užrašų knygelės, – šventumo pasiekti neįmanoma, prie jo galima tik priartėti. Tuo atveju reikėtų tenkintis kukliu ir gailestingu satanizmu".

Užrašų knygelėse pakaitom su pastabomis apie Kotarą vis randam nemažai kitų apmąstymų, dažnai padrikų, tai skirtų Granui, kaip jis pasveikęs ir lyg niekur nieko grįžęs į darbą, tai Rijė motinai. Ten skrupulingai pasižymėta vienas kitas pokalbis, įvykęs tarp jos ir Taru, pastarajam apsigyvenus pas daktarą, senosios moters elgesys, šypsena, jos pastabos apie marą. Taru ypač pabrėža ponios Rijė blankumą, įprotį viską išsakyti paprastais žodžiais; ypatingą prisirišimą prie tam tikro lango nuo tykios gatvės pusės, prie kurio kas mielą vakarą tiesokai atsisėsdavo, ramiai susidėjusi rankas, ir įdėmiai žiūrėdavo, kol sutemdavo, o ji pati pavirsdavo juodu šešėliu pilkoje prieblandoje, kuri, pamažu tirštėdama, susiliedavo su nejudančiu siluetu; lengvą tipenimą po kambarius; gerumą, niekada aiškiai jam nerodomą, bet spinduliuojantį iš to, ką ji kalbėjo ir darė; ir galiausiai tą faktą, kad, niekada savęs nevarginanti galvojimais, žinojo viską, anot Taru, o su tiek tylos ir šešėlio galėjo išlikti visokios šviesos vertintoja, net jei tai būtų buvusi maro šviesa. Čia, beje, jo rašte aptinkam keistų palūžimo požymių. Tolesnės eilutės sunkiai beįskaitomos, ir kaip dar vienas to

palūžimo įrodymas gali eiti paskutiniai žodžiai, kurie drauge yra pirmi asmeninio pobūdžio žodžiai: „Panaši buvo mano mama, aš ją mylėjau už tokį pat blankumą ir tik pas ją visada norėdavau grįžti. Praėjo štai aštuoneri metai, bet aš negaliu pasakyti, kad ji numirė. Ji tiesiog išblanko, ir kai atsisukau, jos nebebuvo".

Bet grįžkim prie Kotaro. Nuo to laiko, kai statistikos kreivė ėmė žemėti, Kotaras daug kartų lankėsi pas Rijė, vis kuo nors prasimetęs. Bet iš tikrųjų jam rūpėdavo išsiteirauti, kokia maro eigos prognozė. „Ar manot, kad maras gali iškart, nei iš šio, nei iš to, liautis?" Šiuo atžvilgiu buvo skeptikas, ar bent jau taip sakėsi. Tačiau tie patys ir tie patys klausimai lyg rodė ne tokį tvirtą nusistatymą. Sausiui įpusėjus, Rijė atsakinėjo gana optimistiškai. Ir kiekvienąsyk daktaro atsakymai, užuot pradžiuginę, sukeldavo jam reakcijų – nelygu kokią dieną – nuo blogos nuotaikos iki nusiminimo. Paskui daktaras norom nenorom turėjo pasakyti jam, kad, nepaisant palankių statistikos rodiklių, pergalingai šūkauti dar nevertėtų.

– Kitaip tariant, – pažymėjo Kotaras, – nieko doro nežinoma, tai gali diena po dienos atsinaujinti?

– Taip, lygiai kaip gali pagreitėti gijimas.

Tas visus kankinantis netikrumas aiškiai lengvino širdį Kotarui. Taru teko girdėti, kaip jis leisdavosi į šnekas su savo kvartalo komersantais ir mėgindavo skleisti Rijė nuomonę. Tiesa, jam tai nebuvo sunku. Mat pirmų laimėjimų pakilumui atslūgus, daugumą protų vėl apniko abejonė, ko gero, patvaresnė už prefektūros pareiškimo sukeltą susijaudinimą. Žmonių nerimas raminamai veikdavo Kotarą. O kitais kartais varydavo ir į neviltį.

– Anksčiau ar vėliau, – sakydavo jis Taru, – vartus atidarys. Ir pamatysit, visi mane pames.

Iki pat sausio dvidešimt penktosios visiems krito į akis jo būdo nepastovumas. Jis, pirma taip ilgai stengęsis įsigyti savo kvartalo palankumą ir palaikyti pažintis, imdavo ir nutraukdavo kuriam laikui su visais santykius. Bent jau iš pažiūros atrodydavo, kad šalinasi žmonių ir diena iš dienos baikštėja. Nustodavo vaikščiojęs į restoraną, į teatrą, po pamėgtąsias kavines. Ir vis dėlto neatrodydavo, kad

sugrįžo į pirmykštę tykią, apdairią gyvenseną. Perdėm tūnodavo namie, valgį jam pristatinėdavo gretimas restoranas. Išeidavo vogčiomis tik vakarais, nusipirkdavo, ko reikia, ir maudavo iš parduotuvių į atkampias gatves. Jei Taru jį tada sutikdavo, tai, be vieno kito vienskiemenio žodžio, nieko daugiau negalėdavo iš jo išpešti. Paskui nei iš šio, nei iš to Kotaras vėl pasidarydavo draugiškas, įsileisdavo į ilgas kalbas apie marą, kamantinėdavo, kaip kas mano, ir vakarais su pasitenkinimu vėl pasinerdavo į minią.

Sausio dvidešimt penktąją, paskelbus prefektūros pareiškimą, Kotaras visiškai dingo. Po dienos kitos Taru jį sutiko klaidžiojantį gatvėmis. Kotaras paprašė parlydimas iki priemiesčio. Taru dvejojo, nes jautėsi baisiai nusidirbęs. Bet anas prašė primygtinai. Atrodė labai susijaudinęs, makalavo rankomis, kalbėjo greit ir garsiai. Pasiteiravo, ar, Taru manymu, prefektūros pareiškimas tikrai padarė galą marui. Taru, žinoma, atsakė, kad, jo nuomone, administracijos pareiškimas pats negali sustabdyti Dievo rykštės, tačiau, blaiviai galvojant, epidemija turėtų liautis, nebent atsitiktų kas nors nenumatyta.

– Taigi, – pasakė Kotaras, – nebent atsitiktų kas nors nenumatyta. O juk visada netikėtumų pasitaiko.

Beje, Taru pažymėjo, kad prefektūra, nustatydama dviejų savaičių terminą vartams atidaryti, numatė tam tikra prasme ir tai, kas nenumatytai gali atsitikti.

– Ir gerai, – pasakė Kotaras, vis paniuręs ir susijaudinęs. – Sprendžiant iš įvykių eigos, ar tik jos pareiškimas nebus tušti žodžiai.

Taru pripažino, kad visaip gali būti, tačiau, jo manymu, ne pro šalį pagalvoti ir apie nebetolimą vartų atidarymą bei grįžimą į normalų gyvenimą.

– Tarkim, – pasakė jam Kotaras, – tarkim. Bet ką jūs vadinat grįžimu į normalų gyenimą?

– Naujus filmus kine, – atsakė Taru šypsodamas.

Bet Kotaras nesišypsojo. Jis norėjo žinoti, ar galima galvoti, jog maras nieko mieste nepakeis ir viskas vėl prasidės kaip seniau, tai yra lyg nieko nebūtų įvykę. Taru manė, kad maras ir pakeis miestą, ir jo nepakeis, kad mūsų bendrapiliečių karščiausias troškimas buvo ir, ži-

noma, bus elgtis taip, lyg niekas nebūtų pasikeitę, vadinasi, viena vertus, niekas ir nebus pasikeitę, bet, antra vertus, visko užmiršti neįmanoma, net sutelkus reikiamą valią, ir maro pėdsakai, bent jau širdyse, liks ilgai. Mažasis rentininkas stačiai pareiškė širdim nesidomįs, dėl širdies jam netgi mažiausiai skauda galvą. Jam rūpi tik viena, ar pati struktūra nepasikeis, ar, pavyzdžiui, visos tarnybos veiks taip kaip seniau. Ir Taru turėjo prisipažinti nieko apie tai nežinąs. Anot jo, reikia manyti, kad visos tos tarnybos, maro išmuštos iš vėžių, ne taip lengvai vėl įsijungs į darbą. Taip pat galimas daiktas, jog iškils aibė naujų problemų, ir todėl teks bent jau pertvarkyti senąsias tarnybas.

– O, iš tiesų gali būti, kad visi turės viską pradėti iš naujo! – pasakė Kotaras.

Juodu priėjo Kotaro namus. Rentininkas pažvalėjo, stengėsi nusiteikti optimistiškai. Vaizdavosi miestą, vėl pakilusį gyventi, išbraukusį savo praeitį, kad stotųsi ant naujų kojų.

– Gerai! – pasakė Taru. – Gal ir jūsų reikalai kaip nors susitvarkys. Tam tikru mastu prasidės naujas gyvenimas.

Prie durų pasispaudė rankas.

– Jūs teisus, – pasakė Kotaras vis labiau jaudindamasis. – Būtų puiku ant naujų kojų stotis.

Bet iš koridoriaus tamsos išdygo du vyriškiai. Taru dar spėjo išgirsti, kaip jo draugas paklausė, ko čia tiems paukščiams reikia. O tie paukščiai, panašūs į šventiškai apsitaisiusius valdininkus, iš tiesų paklausė Kotarą, ar jis kartais ne Kotaras, ir tas, kažką krioktelėjęs, apsisuko ir dingo tamsoje, nei tuodviem, nei Taru nespėjus nė sumoti. Atsitokėjęs iš nustebimo, Taru paklausė, ko jiems reikia. Tie, nutaisę santūrias, mandagias minas, pasakė atėję kai ko pasiteirauti ir oriai nuėjo į tą pačią pusę, kur Kotaras.

Parėjęs Taru užsirašė tą sceną ir tuoj pat pažymėjo, kad jaučiasi pavargęs (tai ganėtinai parodo raštas). Pridūrė, jog dar daug kas nepadaryta, bet tai ne dingstis būti nepasiruošusiam ir klausė save, ar pats jis pasiruošęs. Pabaigoje buvo atsakymas (čia ir baigiasi užrašų knygelės), kad visada – dieną ar naktį – išmuša žmogaus bailumo valanda ir kad jis, Taru, bijo tik tos valandos.

Po poros dienų, kai jau jau turėjo atsidaryti vartai, daktaras Rijė, važiuodamas apypiete namo, galvojo, ar ras laukiamą telegramą. Nors jis nusidirbdavo kaip ir per patį maro siautėjimą, tačiau galutinio išvadavimo lūkestis visą nuovargį kaip ranka atimdavo. Džiaugėsi grįžusia viltim. Žmogus negali ištisai laikytis vien valios pastangomis ir ištisai būti įsitempęs; kokia laimė, širdžiai atsivėrus, pagaliau atrišti tą kovai parengtų jėgų mazgą. Jei laukiama telegrama irgi bus palanki, galėtų vėl pradėti gyvenimą. Ir, jo manymu, ne vien jis, bet visi.

Rijė praėjo pro namsargio būstą. Naujasis namsargis žiūrėjo prisikišęs prie lango ir jam nusišypsojo. Laiptų posūkyje Rijė dar sykį pamatė jo blyškų, nuovargio ir nepriteklių iškamuotą veidą.

Taip, abstrakcijai pasibaigus, jam vėl prasidėtų gyvenimas, o su truputėliu laimės... Bet durims virstelėjus, jo pasitikti išėjo motina ir pasakė, kad ponas Taru nesveikuojąs. Rytą atsikėlęs, tačiau į darbą eiti negalėjęs ir ką tik vėl atsigulęs. Ponia Rijė buvo sunerimusi.

– Gal nieko rimto, – pasakė sūnus.

Taru gulėjo paslikas, sunki galva dūbsojo pagalvės ritinyje; galinga krūtinė kėlė storą antklodžių sluoksnį. Jis karščiavo, skundėsi galva. Daktarui pasakė, kad neaiškūs simptomai gali būti ir maro simptomai.

– Ne, kol kas dar nieko tikro, – jį apžiūrėjęs, pasakė Rijė.

Bet Taru baisiai kankino troškulys. Koridoriuje daktaras pasakė motinai, kad tai, ko gero, maro pradžia.

– Ak, negalimas daiktas! Tik jau ne dabar! – Ir tuoj pat pridūrė: – Palikim jį pas save, Bernarai.

Rijė svarstė.

– Neturiu teisės, – pasakė jis. – Bet vartai netrukus atsidarys. Jei ne tu, manau, tai būtų pirma teisė, kuria pasinaudočiau.

– Bernarai, palik mudu abu pas save. Tu gi žinai, kad mane ką tik vėl paskiepijo.

Daktaras atsakė, kad Taru irgi skiepytas, bet, matyt, iš nuovargio praleido paskutinę serumo injekciją ir užmiršo kai kurias atsargumo priemones.

Rijė pasuko į savo kabinetą. Kai vėl atėjo, Taru pamatė jo rankoje didžiules serumo ampules.

– Ak, vadinasi, tai, – pasakė jis.

– Ne, bet dėl viso pikto suleisiu.

Nieko neatsakęs, Taru ištiesė ranką ir gavo patirti, kas tai per nepabaigiama injekcija, kurią pats darydavo kitiems ligoniams.

– Vakare pažiūrėsim, – pasakė Rijė ir pažvelgė jam į akis.

– O kaip dėl izoliacijos, Rijė?

– Nesu visiškai tikras, jog tai maras.

Taru išspaudė šypseną.

– Pirmąsyk matau, kad medicinos darbuotojas, leisdamas serumą, neįsako ligonio izoliuoti.

Rijė nusisuko.

– Mudu su motina jus slaugysim. Jums čia bus geriau.

Taru tylėjo, o daktaras, dėliodamas ampules, laukė, kada jis prašneks ir bus galima atsigręžti. Pagaliau žengė prie lovos. Ligonis žiūrėjo į jį. Veidas buvo išvargęs, bet pilkos akys – ramios. Daktaras jam nusišypsojo.

– Pamiegokit, jei galit. Aš tuoj grįšiu.

Ties durimis išgirdo, kad Taru jį šaukia. Vėl priėjo prie lovos.

Bet Taru, atrodė, kovojo su pačiais žodžiais, kuriuos norėjo pasakyti.

– Rijė, – ištarė pagaliau jis aiškiai. – Turėsit viską man sakyti, man to reikia.

– Prižadu.

Impozantiškas Taru veidas kryptelėjo lyg šypsantis.

– Ačiū. Mirti netrokštu, užtat kovosiu. Bet jeigu partija pralaimėta – noriu padaryti gerą baigmę.

Rijė pasilenkė ir spūstelėjo jam petį.

– Ne. Kad taptum šventu, reikia gyventi. Kovokite.

Įdienojus šaltis kiek nukrito, bet popiet ėmė duoti lietus su ledais. Saulėlydžiu dangus prasiblaivė ir pasidarė dar žvarbiau. Rijė parsirado vakare. Nenusivilkęs apsiausto, tiesiai įėjo į draugo kambarį. Motina mezgė. Taru, atrodo, nebuvo nė pajudėjęs, ir tik nuo karščio pabalusios lūpos bylojo, ką kovotojas pasirengęs ištverti.

– Na? – paklausė daktaras.

Taru gūžtelėjo plačiais, lovoje neišsitenkančiais pečiais.

– Na, partiją aš pralaimiu.

Daktaras pasilenkė prie jo. Po degančia oda buvo susiformavę limfmazgiai, krūtinė ūžė gaudė lyg požeminė kalvė. Keistas dalykas, Taru pateikė abi simptomų serijas. Atsitiesdamas Rijė pasakė, kad serumas dar nespėjo padėti. Tuo tarpu Taru gerkle atsiritusi karščio banga užliejo tuos kelis žodžius, kuriuos mėgino ištarti.

Papietavę Rijė ir motina įsikūrė prie ligonio. Naktį jis pradėjo kovą. Rijė žinojo, kad grumtynės su maro angelu truks iki aušros. Ir kad geriausi jo ginklai ne tvirti pečiai ir plati krūtinė, o greičiau kraujas, ką tik čirkštelėjęs iš po adatos, o tame kraujyje tai, kas slėpiningesnis už sielą, ko joks mokslas neįstengė atskleisti. O Rijė tik sėdės ir žiūrės į kovojantį draugą. Per tuos besikartojančių nesėkmių mėnesius patyrė, kiek tepadeda tokios procedūros, kaip abscesų stimuliacija ir tonizuojančių vaistų leidimas, kurių ketino imtis. Iš teisybės vienintelis jo uždavinys – suteikti progų pasireikšti atsitiktinumui, kuris dažniausiai tik išprovokuotas įsikiša. O žūtbūt reikėjo, kad atsitiktinumas įsikištų. Mat prieš Rijė akis iškilęs maro veidas kėlė nerimą. Dar sykį maras stengėsi dezorientuoti priešininko strategiją pasirodydamas ten, kur jo nelaukia, ir dingdamas iš ten, kur, rodės, jau įsikūrė. Jis dar sykį stengėsi priešininką nustebinti.

Taru kovojo nė nekrustelėdamas. Nė sykio per visą naktį prieš ligos atakas nepavartojo blaškymosi, grūmėsi tik savo monumentalumu, savo tylėjimu. Bet taip pat nė sykio neprašneko, tuo saviškai prisipažindamas, jog tiesiog nebeįstengia nukreipti minčių į pašalinius dalykus. Rijė stebėjo kovos fazes tik iš savo draugo akių: jos čia užsimerkdavo, čia atsimerkdavo, vokai čia kiečiau prispausdavo akių obuolius, čia, priešingai, įsitempdavo, ir žvilgsnis įsmigdavo į kokį nors daiktą arba susirasdavo jį ir jo motiną. Ir kiekvieną sykį jųdviejų žvilgsniams susitikus, Taru nusišypsodavo, iš paskutiniųjų nusišypsodavo.

Vienu tarpu gatvėje pasigirdo skubūs žingsniai. Matyt, kažkas bėgo nuo perkūnijos, kuri artėjo grumėdama ir galiausiai užgriuvo:

ėmė pilti kaip iš kibiro, o netrukus ir ledai pabiro ant šaligatvių. Subangavo didžiosios langų užuolaidos. Lietus valandėlę išblaškė Rijė mintis, bet dabar jis vėl susikaupęs stebėjo prietemoje Taru veidą, apšviestą galvūgalio lempos. Motina mezgė; kada ne kada ji pakeldavo akis nuo rankdarbio ir įdėmiai pasižiūrėdavo į ligonį. Rijė buvo padaręs visa, kas reikėjo. Lietui praėjus, kambary vėl susitvenkė tyla, pilna vien begarsio nematomų kautynių triukšmo. Gūždamasis nuo nemigos, daktaras tarėsi girdįs kažkur ties tylos riba vienodą švilpčiojimą, tą patį, kuris jį lydėjo per visą epidemiją. Rankos mostu parodė motinai, kad eitų gulti. Ji papurtė galvą, ir jos akys nušvito. Paskui virbalo galu patikrino vieną akį, ar kartais nesuklydo. Rijė atsistojo, pagirdė ligonį ir vėl atsisėdo.

Šaligatviu skubėjo praeiviai, sulaukę, kol lietus aprimo. Toldami tilo jų žingsniai. Daktaras pirmąkart pripažino, jog ši naktis, pilna vėlyvų vaikštinėtojų ir neaidinti greitosios pagalbos skambalais, panaši į andainykštes naktis. Naktis, išvaduota nuo maro. Tarytum šalčio, šviesų, minios išvyta liga, pabėgusi iš tamsių miesto gelmių, pasislėpė šioje šiltoje patalpoje tam, kad paskutiniu savo antpuoliu paimtų gulintį pasliką Taru kūną. Dievo rykštė nebemaišė dangaus. Bet ji tyliai švilpė troškiame kambario ore. Rijė ištisas valandas girdėjo jos švilpesį. Reikėjo laukti, kol ir čia ji liausis, kol ir čia prisipažins nugalėta.

Apyaušriu Rijė pasilenkė prie motinos:

– Eik pamiegot, kad aštuntą galėtum mane pakeisti. Prieš tai nepamiršk įsilašinti vaistų.

Ponia Rijė atsistojo, sulankstė mezginį ir priėjo prie lovos. Jau kurį laiką Taru gulėjo užsimerkęs. Plaukai ant kietos kaktos buvo susiraitę nuo prakaito. Ponia Rijė atsiduso, ir ligonis atmerkė akis. Jis pamatė prisilenkiant malonų veidą ir vėl atkakliai nusišypsojo pro srūvančias karščio bangas. Bet tuoj pat užsimerkė. Motinai išėjus, Rijė įsitaisė jos krėsle. Gatvė buvo nebyli. Viešpatavo visiška tyla. Kambary jautėsi ryto žvarbis.

Daktaras užsnūdo, bet pirmas vežimo dardesys jį išbudino. Drebulio purtomas, pažvelgė į Taru ir suprato, jog įvyko pertrauka: ligo-

nis miegojo. Kaustyti ratai vis dar bildėjo tolumoje. Už lango tebebuvo tamsu. Kai daktaras priėjo prie lovos, Taru žiūrėjo į jį bereikšmiu žvilgsniu, tarytum vis dar būtų kažkur anapus miego.

– Buvot užmigęs, tiesa? – paklausė Rijė.

– Taip.

– Ar lengviau kvėpuoti?

– Truputį. Ar tai ką nors reiškia?

Patylėjęs Rijė atsakė:

– Ne, Taru, tai nieko nereiškia. Jūs, kaip ir aš, žinot, jog čia rytmetinė remisija.

Taru sutiko.

– Ačiū, – pasakė jis. – Prašom visada man tiksliai atsakinėti.

Rijė prisėdo kojūgaly. Jautė ligonio kojas, ilgas ir kietas, lyg iškaltas antkapio akmeny. Taru alsavo smarkiau.

– Karštis vėl suims, ar ne, Rijė? – paklausė šniokštuodamas.

– Taip, bet vidurdienį tikrai žinosim, kas yra.

Taru sudėjo akis, sakytum jėgas kaupė. Veide ryškėjo nuovargis. Ligonis laukė atkylant karščio, jau krutančio kažkur giliai kūne. Kai prasimerkė, žvilgsnis buvo blausus. Jis nušvito, kai tik pastebėjo prisilenkusį daktarą.

– Atsigerkit, – pasakė Rijė.

Anas atsigėrė ir, vėl klastelėjęs ant pagalvės, pratarė:

– Ilgai.

Rijė paėmė jo ranką, tačiau Taru, nusukęs akis, daugiau nereagavo. Ir staiga karštis aiškiai siūbtelėjo iki pat kaktos, tarytum sugriuvus vidinei užtvankai. Kai žvilgsnis vėl atsikreipė, daktaras savo įtemptu veidu drąsino draugą. Tas stengėsi dar kaip ne kaip nusišypsoti, bet šypsena nebegalėjo prasimušti pro suspaustus žandikaulius ir balkšvų putų cementą. Tiktai akys sustingusiame veide dar žibėjo visu drąsos spindesiu.

Septintą valandą pasirodė ponia Rijė. Daktaras iš savo kabineto paskambino į ligoninę prašydamas, kad jį kas nors ten pavaduotų. Taip pat nusprendė nepriiminėti ir nelankyti ligonių; valandėlę išsitiesė ant sofos, bet netrukus pakilo ir nuėjo pas ligonį. Taru galva buvo

pakreipta į ponios Rijė pusę. Jis stebėjo nedidelį šešėlį, susigūžusį gretimais ant kėdės, su skraite sudėtomis rankomis. Stebėjo taip įsitempęs, jog ponia Rijė pridėjo pirštą prie lūpų ir atsistojusi užgesino lempą. Tačiau diena greit skverbėsi pro užuolaidas, ir po kurio laiko, kai ligonio veidas išniro iš tamsos, ponia Rijė galėjo matyti, kad vis žiūri į ją. Ji pasilenkė, išpureno pagalvės ritinį ir atsitiesdama uždėjo ranką ant jo šlapių susisukusių plaukų. Ir tada išgirdo prislopintą, iš kažkur toli atėjusį balsą, sakantį: „Ačiū, dabar viskas gerai". Kai vėl atsisėdo, Taru sudėjo akis, ir jo išsekęs veidas, nepaisant užmūrytos burnos, regis, vėl nusišypsojo.

Vidurdienį karštis pasiekė savo kulminaciją. Kažkas panašaus į visceralinį kosulį purtė ligonį, jis jau pradėjo kraujais spjaudyti. Limfmazgiai liovėsi brinkę, buvo vis tokie pat, kieti kaip veržlės, įsuktos sąnarių įdubose, ir Rijė nusprendė, kad jų prapjauti neįmanoma. Atvangos valandėlėmis tarp karščio ir kosulio Taru kada ne kada dar pažvelgdavo į savo draugus. Bet netrukus akys ėmė nebe taip dažnai atsimerkinėti, o suniokotą veidą nuskaidrinanti šviesa sulig kiekvienu sykiu darėsi blankesnė. Audra, mėšlungiškai purtydama ir vis rečiau žaibais benutvieksdama Taru kūną, pamažu jį nešė į dugną. Dabar priešais Rijė buvo tik kaukė, be gyvybės, be šypsenos. Žmogiškas, kadaise jam toks artimas pavidalas, ragotinės pervertas, antžmogiško skausmo deginamas, piktųjų dangaus vėjų laužomas, grimzdo maro vandenyse, o jis nieko negalėjo padaryti, kad katastrofa neįvyktų. Liko bestovįs ant kranto tuščiomis rankomis ir palūžusia širdim, dar sykį beginklis ir bejėgis prieš tą baisią nelaimę. O pabaigoje silpnumo ašaros sukliudė pamatyti, kaip Taru staigiai nusigręžė į sieną ir numirė gaudžiai sudejavęs iš krūtinės gilumos, lyg kažkur ten nutrūkus pagrindinei stygai.

Sutemo naktis, tačiau ji buvo jau nebe kovos, o tylos naktis. Rijė pajuto, kad šiame nuo pasaulio atskirtame kambary virš aprengto numirėlio plevena nežemiška ramybė, jau prieš daugel naktų plevenusi terasoje virš maro, pasibaigus susirėmimui prie vartų. Jau tuo metu Rijė mąstė apie tylą, kylančią iš lovų, kur jis leisdavo žmonėms mirti. Visur ta pati pauzė, tas pats iškilmingas intervalas, tas pats nurimimas po

kautynių – pralaimėjimo tyla. Tačiau tyla, gaubianti jo draugą, buvo tokia vientisa, taip derinosi prie gatvių ir išvaduoto miesto tylos, kad Rijė jautė, jog šįsyk.tai galutinio pralaimėjimo tyla, ta, kuria baigiasi visi karai, kuri netgi taiką paverčia nepagydoma kančia. Daktaras nežinojo, ar Taru galų gale surado ramybę, bet pats bent jau šią valandėlę tarėsi žinąs, jog niekada nebeturės ramybės, kaip niekada nėra paliaubų motinai, netekusiai sūnaus, ar vyrui, palaidojusiam draugą.

Lauke buvo ta pati šalta naktis, žvainas ledinis dangus ir sustingusios žvaigždės. Apytamsiame kambary jautėsi šaltis: poliarinė naktis savo galingu balkšvu alsavimu spaudė langų stiklus. Prie lovos įprasta poza sėdėjo ponia Rijė. Jai iš dešinės švietė galvūgalio lempa. Vidury kambario, toli nuo šviesos, savo krėsle laukė daktaras Rijė. Mintis apie žmoną lindo jam į galvą, bet jis ginė ją šalin.

Sutemus aidžiai kaukšėjo praeivių užkulniai šaltoje naktyje.

– Ar viskuo pasirūpinai? – paklausė ponia Rijė.

– Taip, paskambinau.

Ir vėl abu sėdėjo tylūs prie velionio. Ponia Rijė kartkartėmis pažvelgdavo į sūnų. Sugavęs žvilgsnį, jis nusišypsodavo. Pažįstami nakties garsai pasigirsdavo po kits kito gatvėje. Nors oficialiai dar nebuvo leista, tačiau daug automobilių vėl kursavo. Jie greit susulpdavo grindinį ir dingdavo, paskui vėl atsirasdavo. Balsai, šūksniai, vėl tyla, arklio žinginė, dviejų tramvajų girgždesys posūkyje, kažkokie neaiškūs ūžesiai, ir iš naujo nakties alsavimas.

– Bernarai?

– Ką?

– Ar nepavargai?

– Ne.

Žinojo motinos mintis, jos meilę jam tą akimirką. Bet žinojo ir tai, kad vieni niekai mylėti kurią nors būtybę; ar bent žinojo tai, jog niekada meilė nėra tiek stipri, kad rastų savą išraišką. Taigi motina ir jis visada mylės vienas kitą tylėdami. Ir ji arba jis savo ruožtu numirs, neįstengę pasistūmėti toliau švelnumo prisipažinimo. Taip jis ir šalia Taru gyveno, ir Taru numirė šįvakar, ir jųdviejų draugystė neturėjo laiko būti tikrai išgyventa draugyste. Taru sakėsi pralaimėjęs partiją.

O ką gi jis, Rijė, laimėjo? Visas laimėjimas – maro pažinimas ir jo prisiminimas, draugystės pažinimas ir jos prisiminimas, švelnumo patirtis ir pareiga kada nors jį prisiminti. Maro ir gyvenimo lošime vieninteliai galimi žmogaus laimikiai: žinojimas ir atmintis. Gal Taru būtent tai ir vadino laimėta partija!

Vėl pravažiavo automobilis, ir motina sukrutėjo kėdėje. Sūnus jai nusišypsojo. Ji pasakė jam, kad nepavargo, ir tuoj pridūrė:

– Tau reikėtų išvažiuoti pailsėti ten, į kalnus.

– Be abejonės, mama.

Taip, jis ten pailsėtų. Kodėl gi ne? Tai irgi būtų dingstis atminčiai. Bet jeigu tai ir yra laimėta partija, kaip tuomet sunku gyventi vien su tuo, ką žinai ir ką atmeni, ir neturint ko besitikėti. Šitaip tikriausiai gyveno Taru. Jis suprato, koks bergždžias gyenimas be iliuzijų. Nesti ramybės be vilties. Ir Taru, nepripažįstantis žmonėms teisės skirti mirties bausmę nusikaltėliui ir vis dėlto žinantis, kad niekas negali susilaikyti jos neskyręs, kad netgi aukos kartais esti budeliai, – Taru gyveno draskomas prieštaravimų ir niekada nepažino lūkesčio. Ar ne dėl to jis troško šventumo ir ieškojo ramybės tarnaudamas žmonėms? Tiesą pasakius, Rijė apie tai nežinojo, pagaliau ne taip jau svarbu. Jis išsaugos tik šiuos Taru vaizdus: jo, imančio abiem rankom savo automobilio vairą ir pasirengusio važiuoti, ir šito monumentalaus kūno, nūnai pasliko mirties patale. Gyvenimo šiluma ir mirties vaizdas – štai žinojimas.

Matyt, dėl to rytą gautą žinią apie žmonos mirtį Rijė sutiko ramiai. Jis buvo savo kabinete. Motina kone tekina įnešė jam telegramą ir išėjo paduoti įteikėjui arbatpinigių. Grįžusi rado sūnų, stovintį su atplėšta telegrama rankoje. Pažvelgė į jį, bet jis, įbedęs akis, žiūrėjo pro langą į auštantį virš uosto puikų rytą.

– Bernarai, – pasakė ponia Rijė.

Daktaras nužvelgė ją be atidžios.

– Telegrama? – paklausė ji.

– Aha. Jau prieš savaitę.

Ponia Rijė nusigręžė į langą. Daktaras tylėjo. Paskui paprašė motiną neverkti, jis to laukęs, bet vis vien jam sunku. Sakydamas tuos

žodžius, jis tik žinojo, kad sielvartas jo neužgriuvo netikėtai. Ir prieš daugelį mėnesių, ir prieš dvi dienas buvo tas pats nesibaigiantis skausmas.

Pagaliau vieną gražų vasario rytą, vos prašvitus, atsidarė miesto vartai. Tą įvykį sveikino žmonės, laikraščiai, radijas ir prefektūros komunikatai. Taigi pasakotojui belieka pasidaryti džiaugsmingųjų valandų kronikininku, nors jis pats buvo iš tų, kurie neturėjo laisvo laiko ištisai ten maišytis.

Tai dienai ir nakčiai buvo suruoštos didelės šventės. Tuo pat metu ėmė rūkti traukiniai, o laivai iš tolimų jūrų jau plaukė mūsų uosto link, kiekvienas savaip rodydamas, kad prisikentusiems išskirtiesiems atėjo didysis susijungimas.

Lengva įsivaizduoti, kuo galėjo pavirsti išsiskyrimo jausmas, gyvenęs tiekos mūsų bendrapiliečių širdyse. Tą dieną atvažiuojantys traukiniai buvo ne mažiau perkrauti kaip išvažiuojantys. Per atidėtąjį dviem savaitėm vartų atidarymo terminą visi turėjo užsisakę vietas tai dienai ir drebėjo, kad paskutinę akimirką prefektūros nutarimas nebūtų atšauktas. Beje, kai kurie keleiviai artėjo prie miesto dar nevisiškai atsikratę baimės. Mat nors apskritai jie ir žinojo savo giminių likimą, ničnieko nežinojo, kas atsitiko kitiems, kas dedasi pačiame mieste, ir jiems vaidenosi kažkas baisaus. Bet šitie žodžiai taikomi tik tiems, kurių per visą tą laikotarpį nedegino aistra.

Stiprių aistrų žmonės iš tiesų buvo atsidavę savo įkyriai idėjai. Jiems pasikeitė tik vienas dalykas: laikas. Per tuos tremties mėnesius būtų įmanę jį varyti, kad greičiau bėgtų; nebesižinojo, kaip jį raginti dar ir tuomet, kai tolumoje pasirodė mūsų miestas; tačiau traukiniui ėmus mažinti greitį prieš stotį, jie, atvirkščiai, troško prituręti, laikinai sustabdyti jo bėgimą. Neapibrėžtas, bet drauge dilginantis jausmas, jog jų meilė amžinai prarado visus tuos gyvenimo mėnesius, vertė juos neaiškiai reikalauti kažko panašaus į kompensaciją, – kad džiaugsmo laikas bėgtų dvigubai lėčiau už laukimą. O laukiantieji na-

mie ar perone kaip Ramberas, kurio žmona, prieš keletą savaičių įspėta, atliko, kas reikalinga, kad galėtų čia atvažiuoti, buvo apimti tokio pat sąmyšio. Mat Ramberas su virpuliu laukė palyginimo: šito švelnumo ar šitos meilės, kuriuos maro mėnesiai pavertė abstrakcija, su kūniška būtybe, jų atrama.

Jis būtų norėjęs vėl tapti tuo vyru, kuris epidemijos pradžioj troško vienu gaistu bėgti iš miesto ir šokti mylimosios pasitikti. Bet žinojo, kad tai nebeįmanoma. Jis buvo pasikeitęs, maras buvo įdėjęs į jo širdį užmiršimo, kurį iš paskutiniųjų stengėsi neigti, bet kuris vis dėlto ten šaknijosi kaip gūdi nerimastinga baimė. Ta prasme jis turėjo supratimą apie pernelyg staigų maro galą, bet neturėjo savo šaltakraujiškumo. Laimė artėjo visu greičiu, įvykis lenkė laukimą. Ramberas suvokė, kad viskas jam bus grąžinta iš karto, kad džiaugsmas – tai nudegimas ir juo nepasimėgausi.

Beje, visi, daugiau ar mažiau sąmoningai, buvo tokie kaip jis, tad kalbėti reikia apie visus. Šiame geležinkelio perone vėl pradėdami savo asmeninį gyvenimą, jie dar juto savitarpio bendrumą, pasireiškiantį žvilgsniais ir šypsenomis. Bet vos tik išvydo traukinio dūmą, jų tremties pojūtis kaipmat nuslopo prapliupus neaiškaus, svaiginančio džiaugsmo liūčiai. Traukinys sustojo, ir nesibaigiantiems išsiskyrimams, dažnai šiame pačiame perone ir prasidėjusiems, atėjo galas per sekundę, per vieną mirksnį, kai džiugios rankos godžiai apglėbė kūnus, kurių gyvą pavidalą buvo pamiršusios. Nespėjo Ramberas įsižiūrėti, kas čia priešais atbėga, o jinai jau puolė jan ant krūtinės. Ir laikydamas ją glėbyje, spausdamas prie savęs galvą, nematydamas nieko daugiau, tik pažįstamus plaukus, jis davė valią ašaroms ir nežinojo, ar čia verkia jo dabartinė laimė, ar pernelyg ilgai tramdytas sielvartas. Buvo užtikrintas nebent tuo, kad ašaros kliudys nustatyti, ar tasai jam į petį įsikniaubęs veidas yra tas pats, apie kurį tiek svajojo, ar, atvirkščiai, svetimas. Vėliau jis patirs, ar teisingas jo įtarimas. Šią akimirką norėjo elgtis kaip visi aplinkui, kurie, atrodė, tikėjo, kad maras gali ateiti ir išeiti nepakeitęs žmonių širdžių.

Glaustydamiesi prie kits kito, visi tada parėjo namo, ničnieko daugiau, be savęs, neregėdami ir tarytum triumfuodami prieš marą,

užmiršę visą vargą ir tuos, kurie irgi atvyko tuo pačiu traukiniu, bet nieko nerado perone ir ketino vietoje pasitikrinti savo būgštavimus: ilgas tylėjimas jau buvo jų sukėlęs. Pastariesiems, turintiems dabar vienintelį palydovą – ką tik jų širdis nudiegusį skausmą, ir aniems, tą akimirką atsidavusiems dingusiojo atminimui, išėjo visai kitaip, ir išsiskyrimo jausmas pasiekė savo viršūnę. Jiems – motinoms, žmonoms, vyrams, mylimiesiems – praradusiems visą džiaugsmą drauge su būtybe, nūnai pamesta kažkur anonimiminiame kape ar sumaišyta pelenų krūvoje, vis tebebuvo maras.

Bet kas galvoja apie tas vienatves? Vidurdienį saulė, įveikusi šaltus dveksmus, besigalynėjančius ore nuo pat ryto, liejo ant miesto tolydines nejudančios šviesos bangas. Diena sustingo. Fortų patrankos nuo kalvų viršūnių be atvangos dundino nusistovėjusį dangų. Visas miestas pasipylė švęsti tos kvapą imančios minutės, kai kančių metas baigiasi, o užmaršties metas dar neprasidėjo.

Šoko visose aikštėse. Bežiūrint padidėjo judėjimas, gausiau atsirado automobilių. Jiems buvo nelengva važinėti užtvindytomis gatvėmis. Ištisą popietę skambino visi miesto varpai. Žydra ir auksinė padangė prisipildė jų gaudesio. Bažnyčiose iš tiesų buvo laikomos dėkojamosios pamaldos. Bet tuo pat metu ir pasilinksminimų vietos buvo sausakimšos, kavinės, negalvodamos apie rytdieną, tiekė paskutinius savo alkoholinius gėrimus. Prie jų bufetų grūdosi minia žmonių, lygiai taip įjaudintų, o tarp jų daugybė apsikabinusių porelių, nė kiek nebijančių atkreipti į save kitų dėmesio. Visi ūbavo ar juokėsi. Gyvenimo atsargą, sukauptą per maro mėnesius, kai kiekvienas varžė savo sielą, jie eikvojo šią dieną, kuri buvo tarsi gauta viršaus. Rytoj prasidės apdairi kasdienybė. O kol kas labai skirtingų visuomenės sluoksnių žmonės kumšėjosi alkūnėmis ir broliavosi. Neįgyvendintą mirties akivaizdoje lygybę įvedė – nors keletui valandų – išvadavimo džiaugsmas.

Tačiau tas banalus šėlas ne viską pasakė, ir apyvakariu gatves pripildantys žmonės, kuriuos šalia matė Ramberas, dažnai slėpė po savo romia išvaizda kur kas subtilesnę palaimą. Daug porų ir daug šeimų tikrai atrodė taip, lyg būtų išėjusios ramiai sau pasivaikščioti. O iš tikrųjų diduma lankė savo kančių vietas nelyginant rinktines

šventąsias vietas. Reikėjo aprodyti atvykėliams nenuginčijamus ar paslėptus maro ženklus, jo istorijos pėdsakus. Kai kuriais atvejais tūlas pasitenkindavo gido, daug mačiusio žmogaus, maro amžininko vaidmeniu ir, kalbėdamas apie pavojų, neužsimindavo apie baimę. Tie malonumai buvo nekenksmingi. Bet kitais atvejais, pasirinkęs jaudulingesnius maršrutus, mylimasis, pagautas malonaus prisiminimų liūdesio, galėjo savo draugei pasakyti: „Va čia šituo metu aš tavęs geidžiau, o tavęs nebuvo". Tie aistros vedami turistai tada galėjo atpažinti vienas kitą: jie sudarė kuždesių bei paslapčių pasipasakojimų saleles vidury triukšmo, per kurį ėjo. Būtent jie, o ne orkestrai, griežiantys sankryžose, skelbė tikrąjį išvadavimą. Mat tos susižavėjusios, tiesiog lipte sulipusios mažakalbės porelės, apsuptos minios klegesio, su visu laimei būdingu triumfu ir neteisingumu tvirtino, kad maras baigėsi, kad teroro laikai praėjo. Nepaisant akivaizdybės, jos ramiai neigė, kad mes kada nors pažinom tą beprotišką pasaulį, kur užmušti žmogų buvo tiek pat kasdieniška, kaip užmušti musę, kad patyrėm tą labai aiškiai nusakomą klaikumą, tą apskaičiuotą kliedesį, tą įkalinimą, kuris su savim nešė baisią laisvę elgtis kaip tinkamam su visa tuo, kas nėra dabartis; tą mirties tvaiką, kuris pritrenkdavo visus, ko mirtis nenužudydavo; pagaliau jos neigė, kad mes buvom toji apkvaišinta tauta, kurios viena dalis, grūdama kasdien į krosnies angą, išlėkdavo pro kaminą riebiais dūmais, o kita, sukaustyta bejėgiškumo ir baimės pančiais, laukė savo eilės.

Bent jau tai krito į akis daktarui Rijė, kai jis, braudamasis priemiesčio link, žingsniavo vienas apyvakariu, aidint varpams, patrankoms, muzikai ir kurtinantiems šauksmams. Jo darbas tęsėsi, ligoniams nėra atostogų. Seniai pažįstami čirškinamos mėsos ir anyžinės degtinės kvapai kilo į gražią švelnią šviesą, besileidžiančią ant miesto. Aplink linksmi atkraginti veidai. Vyrai ir moterys, įraudę, sudirginti, geismingai šūkčiojo, godžiai stvarstė vieni kitus. Taip, maras baigėsi kartu su teroru, ir tos susipynusios rankos iš tiesų bylojo, kad jis buvo tremtis ir išskyrimas tikrąja to žodžio prasme.

Pirmą kartą Rijė galėjo įvardinti tą giminišką panašumą, matytą visų praeivių veiduose per tuos mėnesius. Jam užteko dabar tik

apsidairyti. Su vargais ir nepritekliais pasiekę maro pabaigą, visi tie žmonės galiausiai apsivilko jau seniai jų vaidinamų personažų kostiumais – būtent kostiumais emigrantų, kurių iš pradžių veidai, o dabar ir drabužiai bylojo apie negrįžtamybę ir tolimąją tėvynę. Nuo to laiko, kai maras uždarė miesto vartus, jie patyrė tik išskirtųjų dalią, buvo atkirsti nuo žmogiškos šilumos, kuri padeda viską užmiršti. Kiekviename miesto kampe tie vyrai ir tos moterys daugiau ar mažiau linko susijungti, bet tas linkimas, ne visų vienodos prigimties, buvo visiems vienodai neįmanomas. Dauguma visomis išgalėmis šaukėsi nesančiojo, šaukėsi kūno šilumos, švelnumo ar įpročio. Kai kurie, dažnai patys to nesuvokdami, kentėjo dėl to, kad, patalpinti nuošaly žmonių draugystės, netgi negalėjo jų pasiekti įprastinėmis draugavimo priemonėmis – laiškais, traukiniais, laivais. Kiti, rečiau pasitaikantys, gal tokie kaip Taru, troško susijungti su kažkuo, ko jie nemokėjo apibūdinti, bet kas jiems atrodė vienintelis pageidaujamas gėris. Kito vardo nežinodami, jie kartais vadindavo tai ramybe.

Rijė vis ėjo. Kuo toliau, tuo labiau augo minia aplink jį, klegesys smarkėjo, ir jam rodėsi, kad norimas pasiekti priemiestis traukiasi atgal. Rijė pamažu tirpo tame didžiuliame riaumojančiame kūne ir vis geriau ir geriau suprato riksmą, kuris bent iš dalies buvo ir jo paties riksmas. Taip, visi drauge kentėjo tiek kūnu, tiek siela slogų atostogų metą, beviltišką tremtį, nenumalšintą troškulį. Tarp lavonų stirtų, greitosios pagalbos skambalų, įspėjimų, kuriuos susitarta vadinti likimu, atkaklaus baimės trypčiojimo ir baisaus jų širdžių maišto vis sklido ir sklido didis gandas, keldamas ant kojų tas išgąsdintas būtybes ir skelbdamas joms, kad reikia susirasti tikrąją tėvynę. O jų visų tikroji tėvynė buvo anapus šio dūstančio miesto sienų. Jų tėvynė – tai kvapingi krūmai ant kalvų, jūra, laisvos šalys ir meilės našta. Į ją, į laimę norėjo sugrįžti, nuo kitko gręždamiesi su pasibjaurėjimu.

Kokią prasmę galėjo turėti šita tremtis ir šitas troškimas susijungti, Rijė nežinojo. Iš visų pusių stumdomas, kalbinamas, jis pamažu prasiskynė į ne tokias užkimštas gatves ir eidamas galvojo, kad ne tai svarbu, ar tie dalykai turi prasmę, ar jos neturi, reikia tiktai žiūrėti, kuo atsakyta į žmonių viltį.

Jis jau žinojo, kuo atsakyta, ir juo geriau tai matė pirmose, kone tuščiose priemiesčio gatvėse. Tie, kurie tenkinosi mažu ir troško tik sugrįžti į savo meilės namus, kartais sulaukdavo atpildo. Tiesa, buvo tarp jų vienas kitas, vaikštantis ir toliau vienišas po miestą, be savo lauktosios būtybės. Prie laimingųjų priklausė dar ir tie, kuriems neteko patirti dvigubo išsiskyrimo, kaip atsitiko kai kuriems. Pastarieji neįstengė prieš epidemiją iš karto susikurti meilės ir metų metus aklai siekė sunkios santarvės, kuri galų gale sutvirtina dviejų priešiškų mylimųjų sąjungą. Jie, lygiai kaip ir pats Rijė, lengvabūdiškai pasikliovė laiku ir liko amžinai išskirti. Bet kiti, kaip Ramberas, su kuriuo daktaras tą patį rytą atsisveikino pasakęs: „Drąsos, dabar reikia įrodyti savo teisumą“, be jokių dvejonių susirado nesantįjį, kurio manė jau netekę. Bent kurį laiką jie bus laimingi. Dabar jie žinojo, kad jeigu yra toks dalykas, kurio visada galima geisti ir retkarčiais gauti, tai tas dalykas – žmogaus švelnumas.

Tačiau tiems, kurie kreipėsi į kažką aukščiau už žmogų, ko jie netgi neįstengė įsivaizduoti, atsakymo nebuvo. Taru, atrodo, pasiekė tą sunkią ramybę, apie kurią kalbėjo, bet rado ją tik mirtyje, tą valandą, kai ji jau nebegalėjo jam praversti. O jei kiti, kuriuos Rijė pastebėjo saulėlydžio žaroje ant namų slenksčių iš visų jėgų susikabinusius ir žiūrinčius vienas į kitą su užsidegimu, ir gavo, ko norėjo, tai gavo todėl, kad prašė vienintelio nuo jų priklausančio dalyko. Sukdamas į Grano ir Kotaro gatvę, Rijė galvojo, jog teisinga, kad džiaugsmas retkarčiais ima ir ateina apdovanoti tų, kuriems gana žmogaus ir jo skurdžios ir baisios meilės.

Ši kronika eina į galą. Daktarui Bernarui Rijė pats laikas prisipažinti ją parašius. Bet prieš imdamasis vaizduoti paskutinius įvykius, norėtų bent pateisinti savo kišimąsi ir priminti, jog jam labai rūpėjo nešališko liudytojo tonas. Mediko profesija per visą maro trukmę teikė jam progų matytis su dauguma bendrapiliečių ir rinkti jų nuomones. Taigi jis turėjo visišką teisę papasakoti, ką matė ir girdėjo. Tik

troško tai atlikti su deramu nuosaikumu. Apskritai stengėsi nepasakoti daugiau, negu pats galėjo matyti; stengėsi neprimesti savo draugams, dalyvavusiems kovoje su maru, minčių, kurių jiems išvis nebuvo reikalo pareikšti, ir panaudoti vien tuos tekstus, kurie pakliuvo jam į rankas atsitiktinai ar per nelaimę.

Kadangi buvo padaryta kažkas panašaus į nusikaltimą ir Rijė pašauktas duoti parodymus, tai jis, kaip ir tinka geros valios liudytojui, išlaikė tam tikrą santūrumą. Bet tuo pačiu metu, paklusdamas doros širdies įstatymui, ryžtingai stojo į aukos pusę ir troško susijungti su žmonėmis, savo bendrapiliečiais, vienintelėmis tikrybėmis, kurios jiems visiems bendros, o tai yra meilė, kančia, tremtis. Užtat nebuvo tokios baimės, kurios jis nebūtų išgyvenęs lygiai su savo bendrapiliečiais, kaip nebuvo situacijos, kurioje pats nebūtų atsidūręs.

Norėdamas būti teisingu liudytoju, privalėjo papasakoti veiksmus, dokumentus bei gandus. Bet privalėjo nutylėti tai, ką asmeniškai turėjo pasakyti apie savo laukimą, apie savo išmėginimus. O jei kuo ir pasinaudojo, tai vien tam, kad suprastų savo bendrapiliečius ar palengvintų jiems suprasti padėtį ir kad išreikštų kiek įmanoma tiksliau tai, ką dažniausiai jie tik neaiškai suvokdavo. Tiesą pasakius, ši proto pastanga jam beveik nieko nekainavo. Kai jį imdavo pagunda tiesiogiai įsiterpti su savo prisipažinimu į tūkstančius maro nešiotojų balsų, sulaikydavo mintis, kad nebuvo nė vieno jo sielvarto, kuris tuo pačiu metu nebūtų buvęs kitų sielvartu, ir kad šiame pasaulyje, kur skausmas dažnai yra vienišas, tai didelis dalykas. Dievaži, jis turėjo kalbėti už visus.

Bet mažiausiai už vieną mūsų bendrapilietį Rijė negalėjo kalbėti. Būtent už tą, apie kurį Taru kartą jam pasakė: „Vieną tikrą nusikaltimą jis padarė, kad pritarė savo širdyje tam, kas neša mirtį vaikams ir žmonėms. Kitką aš suprantu, bet šitą privalau jam atleisti". Taigi teisinga užbaigti šią kroniką tuo, kurio širdis buvo akla, tai yra vieniša.

Kai daktaras Rijė, palikęs didžiąsias šventiškai triukšmingas gatves, suko į Grano ir Kotaro gatvę, jį sustabdė policijos užtvara. Jis to nesitikėjo. Tolimo šventės gausmo fone kvartalas atrodė tylus, ir Rijė vaizdavosi, kad jame ne tik ramu, bet ir tuščia. Jis išsiėmė savo pažymėjimą.

– Negalima, daktare, – pasakė policininkas. – Kažkoks beprotis šaudo į minią. Bet prašom pasilikti, gal būsit reikalingas.

Tą akimirką daktaras pamatė einantį prie jo Graną. Jis irgi ne ką daugiau žinojo. Policija jo nepraleido, pasakė, kad šaudoma iš jo namo. Ir tikrai iš tolo matėsi fasadas, nuauksintas paskutinės nešildančios saulės šviesos. Aplink fasadą ryškėjo didžiulis tuščias plotas, siekiantis iki šaligatvio priešais. Vidury gatvės kėksojo skrybėlė ir nešvarus skarmalas. Rijė ir Granas matė labai toli, anapus gatvės, policininkų kordoną, lygiagretų tam kordonui, kuris juos sulaikė, o už jo tai pirmyn, tai atgal skuodžiantį vieną kitą kvartalo gyventoją. Gerai įsižiūrėję, pastebėjo ir policininkus su revolveriais rankose, prigludusius priešinių pastatų tarpduriuose. Apsuptojo namo visos langinės buvo uždarytos. Tačiau trečiame aukšte viena langinė atrodė pusiauvira. Gatvėje viešpatavo tyla. Tik nuo miesto centro atlėkdavo padriki muzikos garsai.

Staiga iš vieno priešinio pastato pokštelėjo du revolverio šūviai, ir šipuliai pažiro nuo atsiknojusios langinės. Paskui vėl buvo tylu. Iš tolo, ir dar po dienos triukšmo, daktarui Rijė tai atrodė truputį irealu.

– Kotaro langas, – ūmai pasakė Granas baisiausiai susijaudinęs. – Betgi Kotaras dingęs.

– Kodėl jie šaudo? – paklausė daktaras policininką.

– Kad nukreiptų jo dėmesį. Laukiam atvažiuojant mašinos su reikalinga padaryne, nes jis šaudo į kiekvieną, kas bando įeiti pro didžiąsias duris. Sužeidė vieną policininką.

– O jis ko šaudo?

– Nežinia. Žmonės linksminosi gatvėje. Kai pasigirdo pirmas revolverio šūvis, jie dar nesusigaudė. Bet sulig antru šūviu kilo riksmai, vienas parkrito sužeistas, ir visi išsilakstė. Beprotis, dievaži!

Vėl įsiviešpatavo tyla, minutės, rodos, vos slinko. Staiga kitapus gatvės iš kažkur išlindo šuo, – pirmas, kurį po ilgo laiko pamatė Rijė, – suskretęs spanielis, tikriausiai šeimininkų iki tol slėptas, ir nubindzino pasieniais. Prie durų kažko sudvejojo, atsitūpė ir persikreipęs ėmė blusinėtis. Policininkai švilpukais pašaukė jį. Šuo pakėlė galvą, paskui nusprendė iš lėto pereiti gatvę ir apuostyti skrybėlę. Tą

akimirką iššovė iš trečio aukšto, šuo pervirto kūlio ir, purtomas ilgų traukulių, smarkiai sumataravo kojomis stengdamasis galiausiai vėl atsiversti ant šono. Kaip atsakas iš priešinių durų nuaidėjo penki ar šeši šūviai, ir langinė pažiro skeveldromis. Paskui vėl tyla. Saulei truputį pakrypus, šešėlis ėmė artėti prie Kotaro lango. Gatvėje už daktaro negarsiai sucypė stabdžiai.

– Va ir jie, – pasakė policininkas.

Jiems iš už nugarų išdygo policininkai, nešini virvėmis, kopėčiomis ir dviem pailgais alyvuota drobe apvyniotais ryšuliais. Jie įsuko į gatvę, kuri rietė kvartalą kaip tik priešais Grano būstą. Po valandėlės pasigirdo bruzdesys, kaip jie spėjo, šių namų tarpduriuose, nes matyti nieko nesimatė. Paskui trumpam nuščiuvo. Šuo klaksojo tamsiame klane.

Staiga pro vieną policininkų užimtų namų langą sutratėjo automatas. Jis buvo nusitaikęs vis į tą langinę ir šūvių serija skinte nuskynė ją. Liko žiojinti juoda anga, kurioje Rijė su Granu iš savo vietos negalėjo nieko įžiūrėti. Jam nutilus, ėmė pilti antras automatas, iš kito kampo, vienu namu toliau. Kulkos, be abejo, krito į lango kvadratą, nes viena nuskėlė plytos kraštą. Tą pačią sekundę trys policininkai tekini perbėgo gatvę ir įsmuko į vidų pro didžiąsias duris. Beveik tuoj pat dar trys puolė jiems įkandin, ir automatas liovėsi šaudęs. Dar valandėlė laukimo. Name nuaidėjo du tolimi šūviai. Paskui kilo triukšmas, ir pasirodė mažas žmogelis, vienmarškinis, policininkų greičiau nešte nešamas negu velkamas, išvien rėkiantis. Visos langinės stebuklingai prasivėrė, angos prisikimšo smalsuolių, o pro duris išėjusi žmonių minia grūdosi už kordonų. Dar akimirka, ir žmogelis pagaliau buvo pastatytas ant kojų. Policininkai laikė užlaužtas už nugaros jo rankas vidury gatvės. Jis rėkė. Vienas policininkas priėjo ir iš visų jėgų trenkė kumščiais kartą kitą jam per veidą, oriai ir kažkaip jau stropiai.

– Kotaras, – murmėjo Granas. – Iš proto išsikraustė.

Kotaras pargriuvo. Susirinkusieji dar pamatė, kaip policininkas įsmaginta koja spyrė į kniūpsantįjį. Paskui pakrikas būrys leidosi daktaro ir jo seno draugo link.

– Išsiskirstykit!

Rijė nugręžė akis, kai būrys jį lenkė.

Granas su daktaru patraukė savo keliu jau sutemai baigiantis. Nuošaliose gatvėse vėl ūžė siautė įsilinksminusi minia, tarytum šis įvykis būtų pažadinęs iš stingulio visą kvartalą. Prie namų Granas atsisveikino su daktaru. Ėjo dirbti. Bet, žengęs ant laiptų, atsisuko ir pasakė, kad parašė Žanai ir dabar yra patenkintas. Be to, vėl ėmėsi savo sakinio: „Išmečiau visus būdvardžius“.

Ir su vylinga šypsena ceremoningai nukėlė skrybėlę. Bet Rijė galvojo apie Kotarą, ir rentininko veidą daužiusių kumščių duslūs kirčiai persekiojo jį iki pat senio astmatiko namų. Turbūt apie prasikaltusį žmogų skaudžiau galvoti negu apie mirusį.

Kai Rijė atėjo pas savo seną ligonį, tamsa jau buvo užgožusi visą dangų. Kambary girdėjosi tolimas laisvės gausmas, o senis su vienodu nusiteikimu perpylinėjo iš puodo į puodą savo žirnius.

– Gerai daro, kad linksminasi. Reikia visko, norint sukurti pasaulį. Daktare, o ką beveikia jūsų kolega?

Iki jų ataidėjo šūvių garsai, bet šįkart taikūs: vaikai laidė petardas.

– Jis numirė, – atsakė daktaras auskultuodamas gargiančią krūtinę.

– O! – šūktelėjo senis kiek suglumęs.

– Maru, – pridūrė daktaras.

– Taip, – pripažino senis po valandėlės, – miršta geriausieji. Toks jau gyvenimas. Bet šis žmogus žinojo, ko nori.

– Kodėl taip sakot? – paklausė daktaras dėdamas į vietą stetoskopą.

– Šiaip sau. Jis ne tam kalbėdavo, kad nieko nepasakytų. Pagaliau jis man patiko. Betgi va kaip yra. Anie sako: „Maras, buvo maras“. Ko gero, dar prašysis apdovanojami. Bet ką reiškia maras? Toks gyvenimas, ir viskas.

– Reguliariai darykit inhaliacijas.

– O, nesirūpinkit, daktare. Aš dar ilgai išsilaikysiu, aš pamatysiu juos visus išmirštant. Aš moku gyvent.

Džiaugsmingi šūkavimai iš toli buvo jam atsakas. Daktaras sustojo vidury kambario.

– Ar neturėtumėt nieko prieš, jei užlipčiau į terasą?

– O, ne! Norit pasižiūrėti į juos iš viršaus, a? Malonėkit. Bet jie visą laiką tokie patys.

Rijė pasuko į laiptus.

– Sakykit, daktare, ar tiesa, kad jie žada pastatyt paminklą žuvusiems per marą?

– Taip laikraštis rašo. Stelą ar memorialinę lentą.

– Aš taip ir maniau. Ir prakalbas išdroš.

Senį smaugė juokas.

– Aš iš čia girdžiu, kaip jie sako: „Mūsų žuvusieji“... o paskui eina pasistiprint.

Daktaras jau kopė laiptais. Virš namų spindėjo aukštas šaltas dangus, o žvaigždės ties kalvomis stingo kaip žėručiai. Ši naktis nedaug tesiskyrė nuo anos, kai juodu su Taru čia atėjo norėdami užmiršti marą. Tik jūra smarkiau šniokštė uolų papėdėje negu tuomet. Oras buvo tykus, lengvas, nesijautė sūrių kvapų, kuriuos andai nešė drungnas rudens vėjas. Tačiau miesto ūžesys visą laiką it bangos plakė terasų papėdes. Tik ši naktis buvo ne maišto, o išvadavimo naktis. Toli pro juodumą prasimušantys gaisai ženklino bulvarus bei iliuminuotas aikštes. Laisvės sulaukusioje naktyje geismui nebebuvo kliūčių, ir jo siautimas atsirisdavo iki Rijė.

Iš tamsaus uosto pakilo pirmos oficialių pramogų raketos. Miestas sutiko jas ilgu dusliu sveikinimo šūksniu. Kotaras, Taru, tie ir toji, kuriuos Rijė mylėjo ir kurių neteko, visi, žuvusieji ar kaltininkai, buvo užmiršti. Senis teisus, žmonės visą laiką tokie patys. Bet tai jų jėga ir jų nekaltumas, ir Rijė jautė, kad, nepaisant viso skausmo, kaip tik šičia susijungė su jais. Vis garsiau ir pratisiau sklindant šauksmams, atsimušantiems ilgu aidu terasų papėdėje, vis gausiau skriejant į dangų įvairiaspalvėms puokštėms, Rijė davė sau žodį parašyti pasakojimą, kuris čia baigiasi, idant nebūtų iš tų, kurie tyli, idant duotų parodymus tų maro nešiotojų naudai, idant paliktų jiems padarytos neteisybės ir prievartos bent kokį atminimą, idant tiesiog pasakytų, ką mes patiriame Dievo rykštėms siaučiant: kad žmonės turi daugiau puikių bruožų negu niekintinų.

Tačiau jis žinojo, kad ši kronika negali būti galutinės pergalės kronika. Ji tegali paliudyti, ką reikėjo nuveikti ir ką, be abejo, dar teks nuveikti, nepaisant nesutarimų, visiems žmonėms kovoje su teroru ir jo nepailstančiu ginklu, visiems tiems, kurie, negalėdami būti šventais ir nenorėdami taikstytis su Dievo rykštėmis, vis dėlto stengiasi būti gydytojais.

Ir iš tiesų, klausydamasis iš miesto atlekiančių džiūgavimo šūksnių, Rijė prisiminė, jog tam džiūgavimui visada gresia pavojus. Mat jis žinojo tai, ko ši įsilinksminusi minia nenumanė ir ką galima perskaityti knygose, kad maro bacila niekada nežūsta ir neišnyksta, kad ji gali dešimtmečius likti miegoti rakanduose ir baltiniuose, kad ji kantriai laukia kambariuose, rūsiuose, skryniose, nosinėse bei senuose popieriuose dienos, kai maras žmonių nelaimei ir jiems pamokyti pažadins savo žiurkes ir jas pasiųs gaišti į kokį nors laimingą miestą.

TRAGIŠKOJO HUMANIZMO ATSTOVAI

Nuo Montaigne'io, Pascalio, Voltaire'o, Diderot ir Rousseau laikų prancūzų literatūrai būdinga meistriško meninio žodžio ir gilios filosofinės minties sintezė. Dvidešimtojo amžiaus literatūroje ši sintezė itin ryški André Malraux (Andrė Malro, 1901–1976), Albert'o Camus (Albero Kamiu, 1913–1960) ir Jeano Paulio Sartre'o (Žano Polio Sartro, 1905–1980) kūryboje. Siekdami įprasminti to meto socialinius ir politinius sukrėtimus, šie rašytojai didžia dalimi rėmėsi egzistencializmo filosofiniais principais. Absurdo, žmogaus vienatvės ir gyvenimo beprasmybės idėjos jiems buvo fašizmo ir bolševizmo žvėriškų nusikaltimų paaiškinimas. Tačiau, kita vertus, visi jie ieškojo žmogaus laimės galimybių absurdo pasaulyje, kvietė mąstyti apie mirtį „ne tam, kad mirtume, o kad gyventume", „kvietė gyventi nepaisant didžiulės ir sunkios likimo naštos, kurią vis dėlto įmanoma palengvinti žmogui prieinamais būdais. Jie tikėjo, jog žmogus gali būti priklausomas nuo likimo ir likti didingas"[1]. Žmogaus tragiškos būties suvokimas ir priešinimasis tai būčiai, pastangos būti didvyriškam, nesitaikstyti ir nuolat maištauti vienija šiuos tris rašytojus ir iškelia juos į pirmąsias XX a. humanistų gretas. „Vienintelė būtybė pasaulyje, kuri žino, kad yra mirtinga", žmogus gali įprasminti tragiškąją savo dalią ir kvestionuoti pačią visatos sandarą, iškilti virš jos. Tad žmogaus paskirtis – įtvirtinti savo paties vertybes, kurti prasmingumą beprasmybės pasaulyje.

Vienas pirmųjų šio tragiškojo humanizmo skelbėjų XX a. Vakarų literatūroje buvo André Malraux. Jo gyvenimas ir asmenybė tapo savotišku mitu, kuriame susipina tikrovė, skaitytojų vaizduotės ir autoriaus sukurtas asmenybės tipas. Gimė 1901 m. lapkričio 3 d. Paryžiuje. Po archeologijos ir

---

[1] *André Malraux*. L'Homme et la culture artistique. – In *Les Conférences de l'UNESCO*. – Paris, 1947. – P. 88.

orientalistikos studijų 1923 m. A. Malraux išvyksta į Aziją, Kiniją ir Indokiniją, organizuoja archeologinę ekspediciją, Indokinijos džiunglėse ieško khmerų senovinių meno ir architektūros šedevrų, vėliau dalyvauja kinų revoliuciniame judėjime. Kelyje į Europą, plaukdamas garlaiviu iš Saigono į Marselį, pradeda rašyti savo pirmąją knygą „Vakarų išbandymas" (*La Tentation de l'Occident*, 1926), įprasminančią patirtį Rytuose. Nors jam ir nepavyko parsivežti khmerų skulptūros brangenybių, parsivežė ne mažiau vertingo turto – medžiagos būsimiesiems romanams: ekspedicijos Indokinijoje patirtimi paremtas romanas „Karališkasis kelias" (*La Voie Royale*, 1930), revoliucijos Kinijoje įvykiais – „Užkariautojai" (*Les Conquérants*, 1928) ir „Žmogaus būtis" (*La Condition Humaine*, 1933). 1936–1939 m. rašytojas kovėsi prieš fašizmą ispanų respublikinės armijos aviacijoje, 1940 m. gegužės-birželio mėnesiais dalyvavo „keistajame kare" ir buvo paimtas į vokiečių nelaisvę. Pabėgęs iš nelaisvės, vadovavo garsiai prancūzų Pasipriešinimo brigadai Elzasas–Lotaringija. Po išlaisvinimo aktyviai dalyvavo Prancūzijos politiniame ir kultūriniame gyvenime, 1945 m. ir 1958 m. buvo informacijos, o 1959–1969 m. – kultūros ministru de Gaulle'io vyriausybėje. 1965 m. vyriausybės pavedimu vėl lankėsi Kinijoje, susitiko su Mao Dzedungu ir kitais kinų politikos veikėjais. Turtinga A. Malraux visuomeninio gyvenimo patirtis atsispindi „Antimemuaruose" (*Antimémoires*, 1967), jo filosofinės ir estetinės pažiūros – knygose „Tylos balsai" (*Les Voix du Silence*, 1951), „Prancūzų literatūra. XVII–XVIII a." (*Tableau de la littérature française. XVII–XVIII siècles*, 1944), „Pasaulinės skulptūros įsivaizduojamas muziejus" (*Le Musée imaginaire de la sculpture mondiale*, t. I–III, 1947–1949). Rašytojas mirė 1976 m. lapkričio 23 d. Paryžiuje.

A. Malraux prozoje sukurtas tragiško žmogaus likimo ir jam besipriešinančios aktyvios stoiškos asmenybės modelis. „Žmogaus būtis" – pagrindinė jo kūrinių filosofinė kategorija, suteikusi pavadinimą vienam geriausių jo romanų, figūruojanti įvairiomis sąvokomis – „lemtis", „dalia", „mirtis", neretai slypinti jo kūrinių situacijų potekstėje. Šios kategorijos paaiškinimą randame romano „Altenburgo riešutmedžiai" (*Les Noyers de l'Altenburg*, 1943) pabaigoje cituojamose eilutėse iš XVII a. prancūzų mąstytojo Blaise'o Pascalio „Minčių": „Įsivaizduokite daugybę grandinėmis sukaustytų žmonių, pasmerktų mirti, kai vieniems nukertamos galvos kitų akivaizdoje, kai likę gyvieji mato tokią pačią savo dalią... Štai toks yra žmogaus būties vaizdas"[2].

---

[2] *A. Malraux*. Altenburgo riešutmedžiai. – Vilnius, 1995. – P. 130.

Jau savo kūrybinio kelio pradžioje A. Malraux surado pagrindinius egzistencialistinės metafizikos principus, kurie tuo pat metu buvo plėtojami vokiečių filosofų Karlo Jasperso ir Martino Heideggerio, o vėliau perimti Jeano Paulio Sartre'o ir Albert'o Camus. Tačiau A. Malraux filosofinė mintis nesibaigia žmogaus tragiškos būties konstatavimu, jis ieško pozityvaus pagrindo, suteikiančio prasmę egzistencijai, iš visų pusių supamai nebūties. Vieno kritiko mestam jo kūrybos apibrėžimui Heideggerio formule „būtis į mirtį" jis priešpriešino sąvoką „būtis prieš mirtį", nes buvo įsitikinęs, jog svarbiausia – ne stebėtojo pozicija pagrįsta dvasinė ramybė, o maištas prieš šią tragišką dalią, stoiškas priešinimasis, kurį vėliau aiškiai suformulavo jo dvasinis sekėjas Albert'as Camus „Sisifo mite" (1941). Pozityvi A. Malraux mintis apibrėžiama formule „būti – vadinasi, prasmingai veikti". Jo kūriniuose ši formulė siejama su herojaus kova prieš bet kokį laisvės varžymą, už tiesą ir humanizmą. Nors pasidavę tam tikram avantiūrizmui, jo herojai patraukia ryžtingumu, gebėjimu ginti savo įsitikinimus. Žvelgdamas į romaną kaip į „žmogaus lemties tragizmo išraišką", jis teikė jam tokią pat reikšmę, kokią Graikijoje turėjo tragedija, vaizdavusi didingą herojaus kovą su likimu. Meninė kūryba, anot A. Malraux, – tai žmogaus pergalė prieš lemtį. „Menas – tai antilemtis", – rašo autorius „Tylos balsuose". Nors jo romanai grindžiami autentiškais įvykiais ir asmenine patirtimi, jų negalime vadinti istoriniais ar biografiniais kūriniais. Žanro forma daugelis jų artimesni filosofiniams romanams, kuriuose autorių labiau domina idėjos, patirties įprasminimas, o ne įvykiai. Situacijos teikia pagrindą apmąstymams, daug vietos juose skiriama filosofinėms diskusijoms, individo likimas sprendžiamas bendražmogiškos egzistencijos kontekste, tačiau nei diskusinis pradas, nei autoriaus filosofinės koncepcijos nepaverčia A. Malraux romanų schematiškomis idėjų iliustracijomis. Intelektualinis krūvis glūdi meninėje tikrovėje, paveikslai atsiskleidžia savita mąstymo ir veiklos forma. Sukrečiantys draminiai vaizdai kaitaliojami su lyrinėmis scenomis, herojai gyvena visavertį gyvenimą, žinodami, jog kiekvieną akimirką gali jo netekti.

Trys pirmieji A. Malraux romanai sudaro savotišką rytų ciklą, jų visų veiksmas vyksta Tolimuosiuose Rytuose, Kinijoje arba Indokinijoje. Romane „Užkariautojai", vaizduojančiame 1925 m. visuotinį streiką Kantone, autoriaus pozicija atsiskleidžia vertinant skirtingus kovos metodus. Prisilaikąs III-jo Internacionalo politikos postulatų Borodinas ir anarchistas Garinas atstovauja skirtingiems taktikos metodams. Įvykius stebi ir vertina pasakoto-

jas (nesunku atspėti, kad tai autorius), kuris simpatizuoja Garinui, žavisi šio herojaus asmenybe, siekimu pažadinti prispaustųjų „savigarbos jausmą ir viltį". Fanatiką Borodiną ir Gariną skirianti bedugnė dar pagilėja, kai Borodinas paskelbia mirties nuosprendį Hongui, nors Garinas tam priešinasi. Borodino fanatiškumas ir geležinė valia, anot pasakotojo-Malraux, – šalto politinio prakticizmo požymiai. Jis įsitikinęs, kad tarp komunistų nėra vietos tokiems kaip Garinas, kuriam svarbiausia būti pačiu savimi. Garinas, anot A.Malraux, ir yra tikrasis užkariautojas, gebąs pakilti virš siaurų praktinių tikslų į aukštesnę metafizinę sferą. Apmąstydamas Garino kelią, pasakotojas ne kartą lygina jį su prancūzų revoliucijos vadais, kuriuos kankino tos pačios abejonės ir prieštaravimai. Kalbėdamas apie šį romaną po dvidešimties metų, autorius pabrėžė, jog svarbiausia jame – ne įvykiai, o herojaus gebėjimas veikti, vidinė kultūra ir minties aiškumas. Garinas – pirmasis A. Malraux „užkariautojų", kuriems troškimas veiksmu įtvirtinti savąjį „aš" svarbesnis nei praktiniai šio veiksmo rezultatai.

Romane „Karališkasis kelias" pagrindinis minties krūvis tenka veikėjui Perkenui. Su jaunu orientalistu Klodu Vaneku (artimu autoriui tiek savo asmenybe, tiek išgyvenamais įvykiais) Perkenas tyrinėja Kampučiją ir Laosą jungiančio „karališkojo kelio" senovines šventyklas. Abu svajoja sukurti laisvės viešpatiją, nevaržomą jokių įsipareigojimų ir, deja, pasiekiamą tik per turtą. Jų planas neįvykdomas, nepavyksta parsigabenti brangaus šventyklos bareljefo, Perkenas miršta nuo atsitiktinės žaizdos kojoje. „... Būti žmogumi – dar didesnis absurdas nei mirti... Mirties... nėra... Tesu tiktai... aš... kuris mirsiu..."[3] – galvoja mirštantis Perkenas.

Gonkūrų premiją pelnęs romanas „Žmogaus būtis" pagrįstai laikomas geriausiu A. Malraux kūriniu. Kaip ir kituose romanuose, autoriaus išeities taškas – autentiški įvykiai, jo paties išgyventi ir apmąstyti. Veikėjų paveiksluose nesunku atpažinti istorijos bei politikos veikėjų portretus, o siužete – detalią 1927 m. Šanchajaus darbininkų ginkluoto sukilimo kroniką. Šį sukilimą organizavo komunistai, savo kova remdami besiartinančią Čang Kai-ši armiją. Bet miestą užėmę Gomindano vadai išžudė daugumą sukilėlių. Nepaisant niūraus romano kolorito, kančių ir mirties natūralistinių scenų, sukilėlių paveiksluose autorius įkūnijo aukštas žmogiškąsias vertybes, tikėjimą socialinės lygybės ir laisvės idealais. Tai rusas Katovas, europiečio ir japo-

[3] *A. Malraux.* La voie royale. – Paris, 1971. – P. 178, 182.

nės sūnus Kijas, vokietis Hemelrichas, kinas Čenas. Jie kovoja ne vien siekdami nugalėti vienatvę, bet, svarbiausia, ieškodami savo egzistencijos prasmės. Autorius gilinasi į jų vidinius prieštaravimus, rodo pastangas peržengti savo uždarumą, neviltį dėl to, kad negali išreikšti savojo „aš“ žodžiais ir poelgiais. Studentas Čenas, nužudęs žmogų, kad sukilėliai gautų daugiau ginklų, pajunta, jog ši mirtis jį tarsi atskiria nuo kitų, ieško gilesnės prasmės naujame pavojuje, kai meta bombą po Čang Kai-ši automobiliu. Kaip ir Garinas, jis trokšta „suteikti prasmę savo vienatvei“.

Vienas įdomiausių romano paveikslų – Kijas Žizoras, kuris dalyvauja sukilime ne todėl, kad maištauja prieš žmogaus lemtį, o tam, kad įgyvendintų tiesos ir teisingumo idėjas. Itin įsimintini romano epizodai, vaizduojantys kovotojų vyrišką brolybę, kai Katovas, žinodamas, jog bus gyvas sudegintas garvežio pakuroje, atiduoda draugams nuodus, kad išgelbėtų juos nuo kankinimų. Kijo ir Majos švelni draugystė įkūnija vieno tikslo siekiančių žmonių dvasinę ir fizinę sąjungą. Paskutiniai romano puslapiai skirti profesoriaus Žizoro, Kijo tėvo, metafiziniams apmąstymams: „Žinote posakį: „Reikia devynių mėnesių žmogui sukurti ir tik vienos dienos jam nužudyti... Reikia ne devynių mėnesių, žmogui sukurti reikia šešiasdešimties metų, šešiasdešimties metų pasiaukojimo, valios, daugybės... dalykų! Ir kai tas žmogus sukuriamas, kai jame nebelieka nieko iš vaikystės ir paauglystės, kai jis iš tikrųjų tampa žmogumi, tėra tinkamas numirti“. Romano logika vis dėlto įtikina, kad Kijas ir jo draugai sugebėjo nugalėti „nebūties grėsmę“, suteikti prasmę mirčiai („Kas iš tokio gyvenimo, už kurį nebūtų verta mirti?“).

Kovos ir maišto kaip žmogiškųjų vertybių idėja pratęsiama apysakoje „Paniekos metas“ (*Le Temps du mépris*, 1935). Romane „Viltis“ (L'Espoir, 1937), vaizduojančiame pilietinį karą Ispanijoje, autorius išreiškia abejones žiaurios, kruvinos kovos teisingumu. Šias rašytojo abejones atspindi komunistas Maniuelis, jaučiantis, jog jį apvaldžiusi pergalės aistra sunaikina gailestį ir žmoniškumą. A. Malraux nuvainikuoja vadinamąjį „revoliucinį humanizmą“, skelbiamą komunistų, daugiau kalba apie tokį maištą, kuris nežlugdo žmogaus asmenybės, leidžia jam likti savimi, nepaklusti partijos ideologijai bei doktrinoms. Romane jungiama reportažas, kronika, kinematografiniai kadrai, vaizduojantys margą pilietinio karo kasdienybę, kaleidoskopišką įvykių kaitą, pergales, pralaimėjimus, mirtį.

Paskutiniame savo grožiniame kūrinyje „Altenburgo riešutmedžiai“ A. Malraux savotiškai apibendrina egzistencinę filosofiją. Autoriaus suma-

nymu tai turėjo būti pirmas nebaigtos trilogijos „Kova su angelu" romanas. Gestapui sunaikinus rankraščius, trilogija liko nebaigta. „Altenburgo riešutmedžiai" pasirodė Šveicarijoje 1943 m.

Biblinis „kovos su angelu" įvaizdis traukė rašytoją kaip žmogaus prigimties dvilypumo metafora. Šiame romane jis dar kartą grįžta prie visada jį jaudinančio „žmogaus fenomeno" klausimo, sprendžiamo tiek metafizine, tiek istorine prasme. „Aš rašytojas, – sakoma romano pradžioje, – ir kas gi persekioja mane jau dešimt metų, jei ne žmogus?" Romano pasakotojo tėvo memuarai – „susitikimai su žmogumi" Azijoje ir Sacharos smėlynuose, Pirmojo pasaulinio karo apkasuose, – įrėmina jo sūnaus išgyvenimų Antrajame pasauliniame kare kroniką. Žmogus ir Istorija, Žmogus ir Laikas, Žmogus ir Visata – tai pagrindiniai pasakotojo mintį saistantys poliai. Tėvo ir Sūnaus patirtis įkūnija ne tik kartų sąšaukos idėją, bet, svarbiausia, pagrindžia Altenburge susirinkusių mokslininkų samprotavimus, kuriuose Vensanas Beržė įžvelgia vieną pagrindinę mintį: nepaisant skirtingų epochų tautų civilizacijų skirtumo, esama tam tikro esminio žmonių giminės bendrumo. Kaip po gotikinių statulų įmantriomis formomis slypi ta pati riešutmedžio mediena, taip ir po istorinėmis, pilietinėmis, kultūrinėmis bei buitinėmis struktūromis randame patvarią ikistruktūrinę medžiagą – žmogaus prigimtį. Jos dvilypumas atskleidžiamas metaforišku Altenburgo riešutmedžių įvaizdžiu: tvirtai įaugę į žemę, bet kartu ir stengdamiesi išsiplėšti iš jos, jie įkūnija žmogaus valios ir metamorfozės idėją. Istorijos audros nepakeitė žmonijos esminės gelmės, kaip vėjas ir laikas nesunaikina didžiulių medžių. Žmogus turi galią išlikti, nes geba transformuotis veikiamas kultūros, išsaugo savo pirminę esmę, kurią, keliaudamas iš amžiaus į amžių, perteikia sekančioms kartoms. Nenugalima gyvenimo jėga pabrėžiama romano finalinėje scenoje: saulėje šildosi seni kaimiečiai – amžinos žmogaus išminties simbolis. Ši išmintis jaučiama ir vokiečių kareivių pokalbiuose prieš puolimą. Mirties akivaizdoje jie šnekasi apie amatą, taikų kalvio ar buhalterio darbą, mylimas moteris, vaikus. Vensanas Beržė jų balsuose girdi „iš tamsos gelmių kylantį balsą vienintelės žemėje giminės, suvokusios – ir taip skausmingai, – kad ji turi mirti". Žmonių giminės gyvybinė galia priešinama nebūčiai, nuolatine grėsme persmelkiančiai trumpas laimės akimirkas. „Būtis prieš mirtį" su nepaprasta menine jėga atskleidžiama vaizduojant eilinių vokiečių kareivių pagalbą dujų apnuodytiems rusams. Aimanuojančios būtybės kančios iškreiptais veidais jiems nebe priešai, o artimi žmonės, nešantys tą pačią sunkią „žmogaus

dalios“ naštą. Žmonių solidarumas mirties akivaizdoje leitmotyvu pabrėžiamas visuose A. Malraux romanuose.

Autobiografinių esė ciklą „Limbo veidrodis“ (*Le Miroir des Limbes*, 1976) sudaro du tomai: „Antimemuarai“ ir „Virvė ir pelė“ (*La Corde et la Souris;* šis tomas buvo leidžiamas atskiromis knygomis: „Ąžuolai, kuriuos nukerta“ – *Les Chênes qu'on abat*, 1971; „Lozorius“ – *Lazare*, 1974; „Obsidianinė galva“ – *La Tête d'obsidienne*, 1974; „Neužtrukę svečiai“ – *Hôtes de Passage*, 1975; visas ciklas buvo išleistas po autoriaus mirties 1976 m.). „Antimemuarų“ pradžioje A. Malraux rašo: „Šioje knygoje sutiksite žmogų, kurio esmė suvedama į mirties keliamus klausimus apie visatos prasmę“[4]. Ir „Antimemuarai“, ir kitos „Limbo veidrodžio“ knygos nepanašūs į introspektyvią išpažintį. Juk „Altenburgo riešutmedžiuose“ autorius išreiškė abejonę, kad „žmogaus paslaptys gali apibūdinti jo esmę“. Jis pasirenka tokius gyvenimo momentus, kuriuose, anot jo, atsiskleidžia būties mįslė. Prisiminimai apie susitikimus su mirtimi 1973 m., kai sunkiai sirgo, asocijuojami su paskutiniame romane pavaizduotu „dujų atakos“ epizodu. Vokiečių kareivių stichiškas maištas prieš vadovybę, užuojauta rusams vertinami kaip savotiškas XX a. kovų prieš „demoniškąjį blogį“ prologas. Epizodas įgauna XX a. mito prasmę, jame girdimas iš pačių dvasios gelmių sklindantis balsas, pasiaukojimo, meilės, vaizduotės, mirties šauksmas. Mitinio herojaus didingumu apgaubiamas A. Malraux draugo ir bendražygio Ch. de Gaulle'io paveikslas. Knygoje „Ąžuolai, kuriuos nukerta“ jis lyginamas su kryžiaus karų dalyviais, vadinamas riterių ordino „Didžiuoju Magistru“. Aukščiausiu žmogaus pastangų rezultatu rašytojas laiko meną, kuris tampa autonomine vertybe būtent tada, kai žmogaus troškimo rasti gyvenimo prasmę nepasotina tikėjimas. Religinių civilizacijų žmogus, anot jo, kūrė norėdamas priartėti prie Dievo. Dvidešimtajame – „Dievo mirties“ – amžiuje mene materializuojamas dvasingumas perkeliamas iš sakralinės į estetinę sferą. Actekų sukurtas mirties simbolis – obsidianinė kaukolė – priklauso religiniam kultui. Konkistadorai joje matė „demoną“, o vėlesniais amžiais ji tapo pasaulinio meno šedevru, kurio formos neįspraudžiamos į estetinius normatyvus, kaip ir jame įkūnyta dvasia neapibūdinama grožio ar bjaurumo kategorijomis, nes jis – nenugalimo priešinimosi likimui liudijimas. Menas, anot autoriaus, – žmogaus ginklas prieš aklą instinktą ir pasau-

[4] *A. Malraux*. Antimémoires. – Paris, 1967. – P. 10.

lio chaosą. Ta pati mintis kartojama ir A. Malraux estetikos knygose „Pasaulinės skulptūros įsivaizduojamas muziejus“ ir „Dievų metamorfozė“ (1957). Tad rašytojo asmenybės idealas iki pat paskutiniųjų dienų liko veiklus, prieš savo tragišką lemtį maištaujantis žmogus.

* * *

Albert'as Camus – vienas žymiausių XX a. rašytojų humanistų. Tai mąstytojas–moralistas, kurio meninė kūryba neatsiejama nuo jo filosofijos. Gimęs 1913 m. lapkričio 7 d. Alžyre žemdirbio šeimoje, anksti netekęs tėvo (žuvo mūšyje prie Marnos 1915 m.), būsimasis rašytojas nuo mažens patyrė skurdą, buvo kolonijinės priespaudos liudytoju (vėliau A. Camus rašė, jog kovoti už laisvę jį išmokęs skurdas). Nors vertėsi sunkiai ir buvo silpnos sveikatos, baigė Alžyro universitetą ir apgynė disertaciją iš filosofijos. Kurį laiką dirbo *Radio Alger* aktorių trupėje, inscenizavo André Gide'o, Fiodoro Dostojevskio, A. Malraux kūrinius, o 1938 m. pradėjo bendradarbiauti laikraštyje *Alger républicain*. Čia rašė straipsnius prieš kolonializmą, gynė alžyriečių teises. Antikolonijinės nuotaikos trumpam suartino jį su komunistais (1934 m. buvo įstojęs į komunistų partiją, tačiau po metų išstojo, nes nepripažino komunistinės kovos metodų). Alžyrui skirti ir pirmieji literatūriniai veikalai – esė rinkiniai apie šios šalies žmones ir gamtą – „Išvirkščioji ir geroji pusė“ (*L'Envers et l'Endroit*, 1935), „Vestuvės“ (*Noces*, 1938), knyga „Vasara“ (*L'Été*, 1954), Alžyre vyksta jo romanų „Svetimas“ ir „Maras“ bei kai kurių dramų veiksmas.

1940 m. pradžioje A. Camus atvyko į Paryžių, kur įsijungė į Pasipriešinimo grupę *Combat*, 1944–1947 m. redagavo to paties pavadinimo laikraštį. Karo metu parašė savo žymiausią filosofinį kūrinį „Sisifo mitas“ (*Le Mythe de Sisyphe*. 1941), pirmąjį romaną „Svetimas“ (*L'Éntranger*, 1942), „Laiškus bičiuliui vokiečiui“ (*Lettres à un ami allemand*, 1944), pradėjo romaną „Maras“ (*La Peste*), kurį išleido 1947 m. Pokariu A. Camus sukūrė filosofinį veikalą „Maištaujantis žmogus“ (*L'Homme révolté*, 1951), apysaką „Nuopuolis“ (*La Chute*, 1956), apsakymų knygą „Tremtis ir tėvynė“ (*L'Exil et le royaume*, 1957). Filosofinių ir lyrinių esė, romanų, apsakymų autorius iki pat savo tragiškos mirties (žuvo autokatastrofoje 1960 m. sausio 4 d., ir jo atsitiktinė mirtis dar kartą patvirtina absurdiško būties tragizmo idėją) nemaža jėgų skyrė publicistikai („Aktualijos“ – *Actualités*, 1950–1958). A. Camus pjesės „Kaligula“ (*Caligula*), „Nesusipratimas“ (*Le*

Malentendu, abi past. 1944 m.), „Apgultis" (*L'État de siège*, 1948) ir „Teisieji" (*Les Justes*, 1951) probleminiu požiūriu glaudžiai susijusios su jo proza, o draminės formos ir kompozicijos poveikį galima atsekti jo romanų „Svetimas" ir „Maras" struktūroje. Už literatūrinę kūrybą 1957 m. A. Camus buvo skirta Nobelio premija.

A. Camus pasaulėžiūra susiformavo niūriais Antrojo pasaulinio karo metais, kai dalis prancūzų inteligentijos rado atspirtį egzistencializmo filosofijoje. Kaip J. P. Sartre'as ir kiti egzistencialistai, A. Camus kelia egzistencijos absurdiškumo, žmogaus vienatvės ir mirties klausimus. Tiek pačios problemos, tiek jų sprendimas duoda pagrindą jį laikyti egzistencialistinės minties atstovu. Kartu reikia pabrėžti, kad A. Camus užima ypatingą vietą XX a. prancūzų filosofijoje, į kai kuriuos teorinius klausimus turėdamas kitokį požiūrį negu J. P. Sartre'as ir jo sekėjai. Filosofiniai ginčai, o vėliau ir politinių pozicijų skirtumas privertė A. Camus galutinai nutraukti ryšius su J. P. Sartre'u, su kuriuo buvo suartėjęs vokiečių okupacijos pradžioje. Šios priežastys paaiškina aplinkybę, jog pats A. Camus ne kartą neigė ryšius su egzistencializmu. „Ne, aš ne egzistencialistas. Sartre'as ir aš visada stebimės matydami kartu minimas savo pavardes", – rašė jis „Bloknotuose" (*Carnets*, 1945 m. rugsėjo 1 d.).

Pripažindamas absurdą kaip vyraujantį pasaulio dėsnį, A. Camus su juo nesitaiko („Absurdo prasmė, jog su juo nesitaikoma", – teigiama „Sisifo mite"). Dar 1938 m., perskaitęs J. P. Sartre'o romaną „Šleikštulys", A. Camus šio kūrinio recenzijoje rašė, kad absurdas negali būti galutinė išvada, o tik išeities taškas. Vienas pagrindinių „Sisifo mito" skyrių „Filosofinė savižudybė" atspindi jo polemiką su J. P. Sartre'u ir jo sekėjais. Egzistencialistai, anot A. Camus, iškelia neigimą sudievindami, o jis atmeta iracionalizmą jam priešindamas žmogaus pažinimo siekį. Iracionalus pradas, aiškaus pažinimo ilgesys ir iš jų susidūrimo kyląs absurdas, – teigia rašytojas, – tai trys pagal visus logikos dėsnius vykstančios dramos veikėjai.

Gindamas protinį pažinimą, A. Camus rėmėsi XVII a. prancūzų racionalistine filosofija. Be S. Kierkegaardo ir M. Heideggerio, jo mokytojai buvo tokie XVII a. moralistai kaip B. Pascalis ir Fr. de La Rochefoucauld. Iš jų rašytojas perėmė stoiško herojizmo, vidinės disciplinos bei harmonijos idėjas. Nepaisant tragiškų jo filosofijos momentų, A. Camus atmetė J. P. Sartre'o mintį apie egzistencijos pasmerktumą ir visada pabrėžė, jog žmogus sukurtas būti laimingas. Jo tikslas – nustatyti laimės galimybes absurdo pasaulyje.

Esė apie absurdą „Sisifo mitas" keliami gyvenimo prasmės ir beprasmiškumo, savižudybės, maišto prieš absurdą ir meninės kūrybos klausimai. Pirmame skyriuje „Absurdo mąstymas" A. Camus rašo: „Yra tiktai viena tikrai rimta filosofinė problema: tai savižudybė. Nuspręsti, ar verta gyventi, ar ne, reiškia atsakyti į svarbiausiąjį filosofijos klausimą"[5]. Dažniausiai savižudybė aiškinama įvairiomis socialinėmis ir politinėmis aplinkybėmis, o rašytojo tikslas esąs išaiškinti savižudybę kaip gyvenimo absurdiškumo suvokimo pasekmę. Kiekvienas žmogus tam tikru gyvenimo tarpsniu tarytum pabunda iš jį supančios gyvenimo rutinos ir pats savęs klausia: kodėl, kam aš gyvenu? Būtent tada, kaip rašo A. Camus, jis pasijunta svetimas pasauliui, jam kyla absurdo jausmas. Tolimesniuose knygos skyriuose, nagrinėdamas meninės kūrybos problemas, autorius pabrėžia F. Dostojevskio, sprendusio absurdo ir savižudybės, prievartos klausimus, kūrybos reikšmę. F. Dostojevskio romanų herojus jis vadina „absurdo veikėjais", nes visi jie patys sau kelia gyvenimo prasmės klausimą.Tai, kad A. Camus absurdą laikė vyraujančiu pasaulyje dėsniu, be abejonės, suartina jį su egzistencialistais. Pati absurdo sąvoka jo filosofijoje ir grožinėje kūryboje artima J. P. Sartre'o baimės, nerimo (*angoisse*) sąvokai. Tačiau savižudybė negali išspręsti absurdo problemos. Absurdo pasekmės yra laisvė, aistra, maištas, savaime verčiantys žmogų atsisakyti savižudybės. A. Camus pabrėžia stoišką priešinimąsi absurdui, kuris įkūnytas legendoje apie Sisifą. Už panieką dievams, troškimą būti nemirtingam jis turi risti akmenį į kalną, bet tasai nuolatos vėl nurieda žemyn. Tokią kainą jis turėjęs sumokėti už šios žemės aistras. Bet pasmerktas amžinam bergždžiam darbui Sisifas išsiveržia virš savo neišvengiamo likimo. Žinodamas, kad akmuo, pasiekęs viršūnę, tučtuojau nuriedės žemyn, jis vėl leidžiasi nuo kalno ir vėl pradeda darbą. Tą valandėlę jis yra pranokęs savo likimą, jis stipresnis nei akmens luitas, su kuriuo galynėjasi.

„Sisifo mitas" pagrįstas absurdo dėsniu, o kito žymaus A. Camus filosofinio veikalo „Maištaujantis žmogus" svarbiausia problema yra maištas. „Žmogus – vienintelė būtybė, atsisakanti būti tokia, kokia yra. Kyla klausimas, ar šis atsisakymas negali pastūmėti prie savęs ir kitų sunaikinimo, ar kiekvienas maištas gali pateisinti terorą ir žudynes?"[6] Maištas, anot A. Camus, būdingas pačiai žmogaus prigimčiai. Dekartiškajam „cogito ergo sum"

[5] *A. Kamiu.* Sisifo mitas. In „Filosofijos istorijos chrestomatija". – Vilnius, 1974. – P. 411.

[6] *A. Camus.* L'Homme Révolté. – Paris, 1951. – P. 22.

jis priešina „aš maištauju, taigi, mes esame“. Įdomiausias knygos skyrius skirtas vadinamojo metafizinio maišto analizei. Metafiziniu maištu A. Camus vadina žmogaus protestą prieš savo tragišką lemtį ir pačią visatos sandarą. Tokio metafizinio maišto įsikūnijimą jis mato Kaino paveiksle, nes Kainas – pirmas maištininkas ir pirmas brolžudys žemėje. Nagrinėdamas maišto problemą metafizinėje plotmėje, A. Camus pripažįsta neigimo kūrybinę galią, bet kalbėdamas apie istorinį maištą, praeities ir mūsų amžiaus revoliucijas, atmeta terorą ir mirtį, kraujo praliejimą. Maištininkų idealą jis mato „švelniųjų žudikų“ – 1905 m. rusų teroristų – paveiksluose: šie, žudydami kitus, patys priimdavo mirtį kaip atpildą ir savotišką palaimą („švelniųjų žudikų“ maištui skiriama A. Camus drama „Teisieji“). Prancūzų jakobinai, be gailesčio žudę savo priešininkus, vėliau patys ėjo mirti į ešafotą, o bolševikų komisarai, žiauriai kankinę nekaltas aukas, išsisukinėjo ir slėpėsi nuo atpildo. Moralinio protestuotojo tragiškai lemčiai pavyzdys rašytojui yra vokiečių karo belaisvis-pianistas, kuris, parėjęs po alinančio darbo miške, grodavo savo paties pasidaryta medine klaviatūra.

Meną A. Camus taip pat laiko maišto forma, ir tai jį artina su A. Malraux ir J. P. Sartre’u. Knygos skyriuje „Maištas ir menas“ jis cituoja V. Van Gogho žodžius, jog į šį pasaulį reikia žvelgti kaip į nepavykusį etiudą, kurį kiekvienas menininkas privalo tobulinti, teikdamas jam tam tikrą stilių. Ši mintis siejasi su jo paties žodžiais, pasakytais Nobelio premijos įteikimo metu: „Šių laikų menininkas yra maištininkas, kuris piešia savo paties išgyventą ir iškęstą tikrovę“[7]. Į meną A. Camus žiūrėjo kaip į priemonę esminėms moralinėms problemoms spręsti. Visi jo grožiniai veikalai, tiek romanai, tiek dramos, skatina susimąstyti apie gyvenimo prasmę, jo paskirtį, žmogaus ir pasaulio santykį.

A. Camus proza sausoka ir racionali. Iš XVII a. moralistų jis perėmė ne tik jų mokymo idėjas, bet ir prozos stilių, aiškią lakonišką frazę, šykščias poetines priemones. Paprasti, kone protokoliniai sakiniai pilni aforizmų, būdingų B. Pascaliui ir Fr. de La Rochefoucauld. A. Maurois nuomone, terminas „romanas“ A. Camus veikalams mažai tinka. Tai *moralité* – gyvenimo medžiagoje įkūnytos idėjos. Ir „Svetimo“, ir „Maro“ siužetai rutuliojami laikantis aiškios simetrijos, siužeto pagrindas yra koks nors įvykis, situacija, reikalaujanti iš veikėjų tam tikros reakcijos. „Mare“ toks įvykis epidemija,

[7] *A. Maurois*. De Proust à Camus. – Paris, 1963. – P. 104.

„Svetimame“ – Merso motinos laidotuvės. Kompozicijos požiūriu šiuos romanus galėtume lyginti su tragedijomis (penki „Maro“ skyriai atitinka penkis klasikinės tragedijos veiksmus, „Svetimą“ sudaro dvi dalys, kurios skirstomos į šešis ir penkis skyrius–scenas).

Paprasto tarnautojo Merso keistas abejingumas, savotiška reakcija į viską, kas vyksta aplink jį, yra dominuojanti pirmojo A. Camus romano linija. Veikėjo santykis su pasauliu, kitoks negu „normalių“, „padorių“ žmonių, paverčia jį „svetimu“. Vieni Merso lygina su volteriškuoju atviraširdžiu, primityviu gamtos vaiku, „naiviu kaip pati gamta“, kiti vadina užkietėjusiu ir inertišku žmogžudžiu. Tačiau jeigu tai būtų tiesa, ar galėtų taip neapkentęs blogio ir prievartos, mirties ir bet kokio kraujo praliejimo autorius reikšti tiek užuojautos savo herojui ir stoti jo pusėn prieš tuos, kas jį laikė „svetimu“? Merso – žmogus, ir tai, kas jam nutinka, – tikra žmogaus tragedija. Be abejonės, negalima tapatinti knygos autoriaus ir pagrindinio veikėjo, tačiau negalima nematyti ir bendrų bruožų. Merso trokšta laimės, kurią žmogui teikia fiziniai malonumai ir bendravimas su gamta. Karštą vasaros dieną pasinerti į jūrą, jausti gaivų vėjo dvelksmą ir sūrų vandens skonį ant lūpų, matyti saulę ir šypsančios moters veidą – vieninteliai tikri džiaugsmai. Ši mintis leitmotyvu eina per visą A. Camus kūrybą, pradedant lyrinių esė rinkiniu „Vestuvės“ ir baigiant paskutiniais apsakymais. „Gyventi gamtoje, mylėti, atsisakyti garbės troškimų, kurti“ – tokios pagrindinės laimės sąlygos, anot A. Camus[8]. Rami išmintinga gamta, jos grožis ir didybė „Vestuvėse“ skamba kaip kontrastas žmonių beprotybei ir sumenkėjimui. Siekimas būti kuo arčiau gamtos, ištikimybė prigimčiai – būdingi Merso bruožai. Tai ir davė pagrindą kai kam jį pavadinti primityviu gamtos vaiku, tačiau jis skiriasi nuo Voltaire'o veikėjų, patenkančių į civilizuotą visuomenę tiesiai iš gamtos prieglobsčio. Merso pažįsta civilizuoto pasaulio įstatymus, tačiau atmeta juos ir jo oficialią moralę, jis užsidaręs ir nekalbus, nes „neturi nieko svarbaus pasakyti“, nekalba tam, „kad nieko nepasakytų“ (priešingai negu tie, kas jį laiko svetimu ir smerkia). Už jo pečių – visuomenės, nustojusios tikėti susikurtomis vertybėmis, ilgas istorinis procesas. Pagrindinė romano idėja, autoriaus žodžiais, – mūsų pasaulyje kiekvienas gali būti nuteistas mirti todėl, kad neverkė per savo motinos laidotuves. Tad arabo nužudymas, už kurį Merso atsidūrė kalėjime, tiktai išorinė jo „nusikaltimo“ priežastis, nelemtas atsitiktinumas. Autorius ra-

[8] *Carnets* (jauvier 1942 – mars 1951). – P. 90.

cionaliai neaiškina šio nužudymo aplinkybių. Iš tiesų, Merso ir neturėjo jokio suvokiamo pagrindo žudyti. Jo žodžiai teisme, jog dėl visko kalta saulė, iš pradžių skamba kaip paradoksas, bet čia reikia ieškoti rakto į A. Camus absurdo filosofiją. Absurdą, anot jo, slepia ne individas ir ne pati visata, o jų priešiški santykiai. Pagrindinė romano scena – pirmosios dalies pabaiga, arabo nužudymas – vaizduoja Merso kankinančią vienatvę priešiško pasaulio akivaizdoje. Šviečia „vis ta pati" negailestinga saulė, kurios atšvaitas ant peilio ašmenų arabo rankoje skausmingai rėžia jam akis, jis sugniaužia revolverį, nori „sukrėsti" saulę, nuplėšti nuo savo akių žliaugiančio prakaito uždangą. Jo šūviai „suardo dienos rimtį, ypatingą paplūdimio tylą", kur kadaise buvo laimingas: „Tai buvo tarsi keturi trumpi smūgiai į mano nelaimės duris". Kai kas Merso vadina Sisifu, nusileidusiu iš mito aukštumų į mūsų realybę. Jis jaučia gyvenimo absurdiškumą, žino, jog „niekas neturi reikšmės" („argi kas svarbu, jei, apkaltintas žmogžudyste, nužudomas už tai, kad neverkė per savo motinos laidotuves?"). Vis dėlto A. Camus pabrėžia, kad šiame absurdo pasaulyje laimė įmanoma. Gyvendamas paskutines valandas, Merso padaro išvadą: „Buvau ir dar esu laimingas". „Yra istorija ir dar kažkas kita – paprasta laimė, žmonių aistros, gamtos grožis,"[9] – rašė A. Camus savo knygoje „Vasara". Merso paprastas ir tiesus, nemeluoja nei sau, nei kitiems, atvirai pasakydamas tai, ką kiti tik galvoja slapta. Todėl jį myli paprasti žmonės, tokie kaip vienišas senis Salamanas ir bistro savininkas Selestas. Selesto žodžiai teisme – „tai žmogus" skamba kaip „Ecce Homo" kančiai pasmerktam Kristui. Parodydamas visuomenės susidorojimą su žmogumi, nepriėmusiu jos elgesio normų, A. Camus meta iššūkį tiems, kas meta akmenį į nekaltą. „Įstatymo" ir „Teisingumo" pergalė romane skamba kaip melo, sustingusios dogmos pergalė.

Pateikdamas Merso pasakojimą apie save pirmuoju asmeniu, autorius parodo savo herojų iš vidaus. Bet čia nerasime nė pėdsako lyriškumo, paprastai būdingo tokiai romano formai, kaip antai J. J. Rousseau „išpažintis". Merso abejingumas likimui, jo nuostata, kad „niekas neturi reikšmės", išreiškiami pasakojimo maniera. Jis kalba apie savo likimą kaip apie kažką svetima, negailestingai, iki cinizmo apnuogindamas savo mintis. Abejingumo intonacija perteikiama retai aptinkama būtojo laiko (*passé composé*) forma, todėl romano pasaulis tampa „svetimas", nutolęs ir laiko atžvilgiu.

[9] *A. Camus.* Noces, L'Été. – Paris, 1959. – P. 155.

Brandžiausiame savo romane „Maras“ A. Camus ieško moralinių vertybių absurdo pasaulyje platesniu bendruomenės gyvenimo mastu. Pasak autoriaus, „Maro“ turinys – Europos pasipriešinimas fašizmui, tačiau Orane siaučianti maro epidemija turi būti suprantama apskritai kaip blogio simbolis. Romanas parašytas šykščiu kronikų stiliumi. Pasakotojas (tiktai pabaigoje paaiškėja, jog tai gydytojas Rijė – vienas pagrindinių knygos veikėjų), nereikšdamas emocijų, ramiai pateikia skaitytojui tikslius statistinius epidemijos plitimo, klinikinių reiškinių, ligos simptomų duomenis. Veiksmo laikas datuojamas 194... metais, ir tai dar viena nuoroda, jog maro epidemija siejama su karo įvykiais. Fašizmas, karas, autoriaus nuomone, tokia pat grėsmė nūdienei civilizacijai kaip maras antikos ir viduramžių laikais. Rašytoją domina įvairi žmonių reakcija į blogį, poelgio motyvai. Orane paskelbus maro padėtį (tokią pat padėtį matome A. Camus dramoje „Apgultis“), gyventojai patiria akistatą su kančiomis ir artimųjų mirtimi, o skirtingi romano veikėjai iliustruoja įvairius požiūrius į visuotinę nelaimę. Tėvas Panlu žiūri į marą kaip į Dievo rykštę, pasiųstą bausti nusidėjėlių, bet šį požiūrį autorius atmeta ir paneigia romano įvykių logika. Gydytojas Rijė parodo tėvui Panlu mažo berniuko agoniją. Berniukas yra nekaltas ir nuvainikuoja įsitikinimą, jog maras – bausmė už nuodėmes. Rijė paveikslas – vienas didžiausių A. Camus laimėjimų. Jis nustoja mylėti kūriniją, kur vaikai pasmerkiami kančioms. Dažnai matydamas savo bejėgiškumą (maro bacila neištirta, ir nežinia, kokiu serumu su juo kovoti), Rijė vis dėlto nesitaiko su blogiu, sukyla prieš pačią lemtį („reikia būti bepročiu, neregiu arba niekšu, kad susitaikytum“). Be skambių žodžių, pasiaukojimo pozos jis atlieka savo pareigą – gydytojo ir žmogaus. Tikrasis herojiškumas, anot autoriaus, – paprastas ir kuklus, savaime suprantama pareiga. „Teikdami pernelyg daug reikšmingumo kilniems darbams, mes galų gale netiesiogiai aukštiname blogį... Mokytojo niekas nesveikina už tai, kad moko, jog du ir du yra keturi. Jį, gal būtų galima sveikinti pasirinkus šią puikią profesiją“, – sako gydytojas. Rijė įkūnija pagrindinį, autoriaus nuomone, moralinį imperatyvą – priešinimąsi blogiui, nesitaikymą su juo, net žinant, kad jo nenugalėsi. Rijė pastangomis Orane organizuojami sanitariniai būriai, kurių tikslas – palengvinti žmonių kančias, sustabdyti maro plitimą.

Antra pagrindinė romano mintis – žmonių solidarumas blogio akivaizdoje. Maras sukrečia lig šiol abejingus Orano gyventojus, jie tampa atidesni vieni kitiems, pajunta atsakomybę už kitų kančias ir supranta, kad negali būti laimingi, kai kenčia kiti. Atsitiktinai atsidūręs Orane, jaunas žurnalis-

tas Ramberas veržiasi į laisvę: Paryžiuje jo laukia mylima moteris, ramybė ir laimė. Rijė supranta Ramberą: laimė – aukščiausias žmogaus poreikis. Tačiau radęs progą išvykti Ramberas pasilieka, nes jaustų gėdą vienas būti laimingas... „Šis dalykas sieja mus visus", – sako jis gydytojui Rijė. Smulkus tarnautojas Granas atsisako grafomaniškos aistros ir atsideda kovai su maro bacila. Taru – ryškus žmogiškojo solidarumo blogio situacijoje pavyzdys. Jis irgi atsitiktinai užklydo į Oraną ir pradžioje manė, kad svarbiausia – dvasios ramybė, atsisakymas žudyti, lieti kraują. Generalinio prokuroro pavaduotojo sūnus, sužinojęs, kad jo tėvas ne tiktai skelbia nuteistiesiems mirties nuosprendžius, bet ir dalyvauja juos vykdant, išeina iš namų, įsitraukia į kovą už laisvę, priešinasi priespaudai, tačiau įsitikinęs, jog kovose už laisvę irgi liejamas kraujas, atsisako „dalyvauti istorijoje". Jo šūkis – „tegu istoriją kuria kiti" – kai kam atrodė paties autoriaus nuostata. Betgi A. Camus dar „Sisifo mite" pareiškė, kad rinktųsi istoriją, jeigu reikėtų rinktis tarp istorijos ir amžinybės. Nuostabi knygos scena, kai Rijė ir Taru, pavargę nuo budėjimo prie merdinčiųjų, maudosi jūroje, jaučia jūros vėsą ir žvaigždėtą dangų virš galvų. Ir absurdiškos, racionaliai nepaaiškinamos epidemijos metu įmanomos laimės akimirkos, kurias žmogui teikia gyvenimas. Atsisakymas solidarumo ir užuojautos veda į pražūtį. Šią nuostatą iliustruoja Kotaras, kuris renkasi egoizmą: maras jam naudingas, nes, užsiėmę kova su juo, žmonės pamiršta Kotaro įvykdytus nusikaltimus. Pasibaigus epidemijai jis užsidaro savo namuose ir šaudo į policininkus, einančius jo suimti. Norėjęs pasinaudoti kitų nelaime, Kotaras žūsta ir pražudo daugelį kitų. Ribinėje situacijoje A. Camus akcentuoja egzistencializmui būdingą laisvą pasirinkimą, kuris kartu yra ir tam tikros moralinės nuostatos pasirinkimas. Tačiau žmonių pastangos negali nugalėti maro, nes jis – visur, ne tiktai pasaulyje, bet ir mumyse pačiuose. Romano pabaigoje maras – ši akla iracionali jėga – pats pasitraukia taip pat nepaaiškinamai, kaip ir prasidėjo, ir pasislepia savo urve, iš kurio nežinia kada vėl išslinks. Epidemijos pabaiga – ne žmogaus pergalės, o greičiau ligos išsisėmimo išdava. Viena paskutiniųjų maro aukų – Rijė draugas Taru. Stovėdamas prie mirusio draugo patalo, Rijė pripažįsta, jog tai – galutinis pralaimėjimas, kuriuo baigiasi karai, kuris visą pasaulį paverčia nepagydoma kančia. Čia ir glūdi A. Camus tragiškojo humanizmo idėja – pripažįstant absurdo egzistavimą ir negalimumą priešintis jam. Tai didžiausia žmogiškoji vertybė kitokių vertybių neturinčiame absurdo pasaulyje. „Mare" susilieja du A. Camus

minties leitmotyvai: absurdo ir maišto prieš jį. Su jais siejamos žmonių solidarumo, atsakomybės, pasiaukojimo ir užuojautos idėjos.

Romano kompozicijai būdinga griežta simetrija ir matematinis tikslumas. Pradžioje maro epidemijos plitimas žymimas nugaišusių žiurkių skaičiumi, vėliau – žmonių aukų skaičiumi, kuris auga aritmetine, o vėliau geometrine progresija. Romano kulminacijoje kreivė sustoja ir laikosi viename lygyje, paskui aukų skaičius ima palengva mažėti, ir liga galiausiai pasitraukia. A. Camus – vienas didžiausių XX a. prancūzų prozos meistrų. Jo stiliaus jėga – trumpa ir aiški analitinė gilios minties frazė, kuri skamba kaip aforizmas arba tiksliai registruoja faktus.

Laikydamas absurdą pagrindiniu pasaulio dėsniu, A. Camus niekada nekvietė taikytis su likimu. „Tikrasis pesimizmas garbina žiaurumą ir niekšybę. Aš niekada nenustojau kovojęs prieš šias negeroves, net iš juodžiausio nihilizmo ieškojau išeities“[10]. Būtent tai ir yra šio rašytojo filosofinės minties ir kūrybos pagrindinė etinė vertė.

* * *

Kaip A. Malraux ir A. Camus, J. P. Sartre'as absurdo pasauliui priešina asmenybės susikurtas moralines vertybes ir laisvą pasirinkimą. Nors J. P. Sartre'ui labai didelę įtaką padarė M. Heideggeris, jo filosofinės sistemos negalima tapatinti su vokiečių filosofo teorijomis, nes J. P. Sartre'o egzistencializmas ryškiai atspindi būtent prancūzų inteligentijos nuotaikas Antrojo pasaulinio karo ir pokario laikotarpiu.

J. P. Sartre'as gimė 1905 m. birželio 21 d. Paryžiuje. 1924–1928 m. mokėsi Pedagogikos institute, o 1929-aisiais išlaikė egzaminą filosofijos dėstytojo vietai, dirbo Havre, Laone, Paryžiuje. 1933–1934 m. stažavosi Freiburgo ir Berlyno prancūzų institutuose, intensyviai studijavo E. Husserlio fenomenologiją, M. Schelerio, M. Heideggerio ir K. Jasperso veikalus, lankė pastarųjų paskaitas Berlyno universitete. 1936 m. J. P. Sartre'as išleidžia veikalą „Vaizduotė“, kurio teiginiai toliau plėtojami knygoje „Įsivaizduojamasis: fenomenologinė vaizduotės psichologija“ (1939). 1940 m. jis įsitraukia į Pasipriešinimo judėjimą, 1943 m. parašo savo stambiausią filosofinį kūrinį „Būtis ir nebūtis“ (*L'Être et le Néant*). Dar prieš karą išleidžia romaną „Šleikštulys“ (*La Nausée*, 1938) ir novelių rinkinį „Siena“

[10] *A. Camus*. Noces, L'Été. – P. 156.

(*Le Mur,* 1939), o 1945 m. įsteigia žurnalą *Les Temps modernes*, apie kurį grupuojasi radikaliosios prancūzų intelektualų jėgos. Jo straipsniai ir literatūros kritikos esė išleisti rinkiniuose „Situacijos“ (1947–1978); 1947 m. pasirodė knyga „Bodleras“ (*Baudelaire*), 1952 m. – „Šventasis Žene, komediantas ir kankinys“ (*Saint Genêt, comédien et martyr*), 1971–1972 m. – trys pirmieji knygos apie Floberą „Šeimos idiotas“ (*L'Idiot de la famille*) tomai. J. P. Sartre'as savo filosofinius, moralinius ir politinius principus propagavo dramose „Musės“ (*Les Mouches*, 1943), „Prie uždarų durų“ (*Huis clos,* 1944), „Nepalaidoti mirusieji“ (*Les morts sans sépulture,* 1946), „Garbinga kekšė“ (*La Putaine respectueuse,* 1946), „Velnias ir Viešpats Dievas“ (*Le Diable et le bon Dieu,* 1951), „Altonos atsiskyrėliai“ (*Les Séquestrés d' Altona,* 1960). 1964 m. Sartre'ui buvo skirta Nobelio premija, bet jis atsisakė ją priimti norėdamas likti „laisvas“. Paskutiniaisiais gyvenimo metais rašytojas žavėjosi maoizmu, suartėjo su ekstremistiškai nusiteikusiais prancūzų jaunimo sluoksniais, diktavo memuarus (buvo jau beveik visiškai apakęs) savo ištikimai gyvenimo draugei rašytojai S. de Beauvoir, kuriai ir dedikuotas „Šleikštulys“. Mirė Paryžiuje 1980 m. balandžio 15 d.

„Žmogus yra toks, kokį pats save sukuria. Toks pirmasis egzistencializmo principas“, – šie J. P. Sartre'o žodžiai tapo kone aforizmu, išreiškiančiu jo filosofijos esmę. „Būtyje ir nebūtyje“ jis stengiasi įrodyti, kad pasaulio absurdiškumui žmogus tegali priešinti tik savo gebėjimą „kurti pats save“. Svarbiausias J. P. Sartre'o argumentas: kiekvienas kuria savo vertybes, savo moralinį kodeksą. Šių moralinių vertybių šaltinis – žmogaus laisvė. Laisvę ir laisvą pasirinkimą „kuo būti“ jis iškelia kaip esminį žmogaus egzistencijos bruožą, skiriantį ją nuo viso likusio pasaulio. Žmogaus esmę A. Malraux apibrėžė kaip jo sugebėjimą veikti, nepaisant tragiškos lemties, o J. P. Sartre'as ją apibrėžia kaip pasirinkimo laisvę. Žmogaus vertė, anot jo, – ne prigimtis, o laisvė. Pasirinkimo laisvė užkrauna asmenybei didžiulę atsakomybę, nes ji tampa atsakinga už tai, kokias vertybes renkasi. Taip iškyla viena didžiausių moralinių, istorinių ir psichologinių problemų – žmogaus baimės dėl savo laisvės ir atsakomybės problema. Antrojo pasaulinio karo metais, kai kiekvienas prancūzas turėjo apsispręsti, su kuo jis – su okupantais ar su Pasipriešinimo judėjimu, tai buvo itin aktualu. Bet laisvė, pasak filosofo, pasmerkia žmogų nuolatinėms kančioms: jis privalo rinktis, pereiti iš vienos situacijos į kitą. Po karo J. P. Sartre'as rašė: „Mes niekada nebuvome tokie

laisvi kaip nacistinės okupacijos metais. Netekome visų savo teisių, pradedant teise kalbėti. Kasdien buvome įžeidinėjami ir turėjome kęsti tylomis. Kiekvienas mūsų pasirinkimas buvo tikras, nes tai buvo pasirinkimas mirties akivaizdoje. Jis galėjo būti išreikštas formule: geriau mirti negu... Kiekvienas mūsų, žinodamas tiesą apie Pasipriešinimą, savęs klausdavo: „Ar sugebėsiu tylėti, jei būsiu kankinamas?" Tad mums iškilo pagrindinis laisvės klausimas, turėjome progą save pažinti. Žmogaus paslaptis – ne Edipo ar nevisavertiškumo kompleksas. Žmogaus paslaptis – jo paties laisvės ribos, gebėjimas atsispirti kančiai ir mirties baimei"[11].

J. P. Sartre'as dalyvavo Pasipriešinimo kovoje, ir tai lėmė naujus teiginius jo filosofinėje sistemoje. Paskaitoje „Egzistencializmas – tai humanizmas" (*L'Existencialisme est un humanisme*, 1945) jis pabrėžia aktyvaus veiksmo ir individualaus pasirinkimo socialinę prasmę. Savo teoriją dabar vadina „veiksmo ir lemiamo pasirinkimo morale", akcentuoja, jog laisvas pasirinkimas gali būti įrodytas tiktai veiksmu, nes tik tada moralinės vertybės tampa realios, kitais atvejais jos tėra vien tušti žodžiai. Šiais savo pažiūrų aspektais J. P. Sartre'as artimas A. Malraux, kuris žmogaus esme laikė jo veiklą. Savo pasirinkimu kurdamas vienokią ar kitokią vertybę, žmogus veikia kitų akivaizdoje ir todėl yra atsakingas jiems. J. P. Sartre'as lygina individą su generolu, kurio sprendimai lemia visos armijos likimą. „Būtyje ir nebūtyje" jis kėlė individo laisvo pasirinkimo svarbą jam pačiam, o dabar kalba apie „laisvę kitiems", laisvo pasirinkimo poveikį kitų likimui: negaliu siekti laisvės sau, jei nesiekiu laisvės kitiems. Knygoje „Dialektinio proto kritika" (*La critique de la raison dialectique*, 1960) J. P. Sartre'as savo filosofiją bandė priartinti prie marksizmo ir už tai buvo kritikuojamas komunistų, tačiau vėliau aštriai polemizavo su marksistais ir komunistais, nes buvo įsitikinęs, kad nė viena dogmatinė teorija negali būti veiksminga.

Pirmoji J. P. Sartre'o prozos knyga – romanas „Šleikštulys" – parašyta absoliučios laisvės siekiančio individo dienoraščio forma. Metęs istorijos dėstytojo darbą koleže (pagrindinis veikėjas turi autoriaus bruožų), nutraukęs ryšius su mylimąja Ani, Antuanas Rokantenas pasiduoda šleikštulio jausmui, kurį jam kelia absurdiška gyvenimo beprasmybė. Jis meta rašęs pradėtą darbą apie XVIII a. politikos veikėją markizą de Rolboną, nes visi jo paties ir kitų veiksmai atrodo beprasmiai ir nereikalingi. Anksčiau susi-

[11] *J.-P. Sartre*. Situations III. – Paris, 1949. – P. 11.

kurti mitai, turėję pateisinti jo egzistenciją, sudūžta, susidūrę su aplinkinių žmonių veikla. Miesčionijos intelektualinių ir kultūrinių pretenzijų kritika išreiškiama Savamokslio, skaitančio visas municipalinėje bibliotekoje esančias knygas alfabetine tvarka, groteskiniu paveikslu. Pasinėrę į kasdienius rūpesčius, turto kaupimą miesčionys Rokantenui atrodo pajacai, o jų egzistencija – niekuo nepateisinama. Bet ir sau pačiam jis atrodo bjaurus, jo atvaizdas veidrodyje kelia didžiausią pasišlykštėjimą. Rokantenas autoriui yra tyrimo „objektas“, „atvejis“, kurį jis tiria it gydytojas. Šleikštulys, anot autoriaus, nėra kokia ypatinga būsena, o normalaus žmogaus stiprus gyvenimo beprasmybės pajautimas. Rokantenas bijo ne tik žmonių, bet ir daiktų, viso pasaulio. Gamtoje neranda nei prieglobsčio, nei paguodos; upė, vanduo, smėlis gimdo vaizduotėje apokaliptines vizijas, kelia tokį pat šleikštulį. Autobiografinėje knygoje „Žodžiai“ (*Les Mots*, 1964) J. P. Sartre'as rašo: „Šleikštulyje“ aprašiau – ir, tikėkite manim, labai nuoširdžiai – niekuo nepateisinamą, apgailėtiną panašių į mane žmonių gyvenimą, lyg aš pats čia būčiau niekuo dėtas. Aš buvau Rokantenas, juo aš be jokio nuolaidžiavimo atskleidžiau savo gyvenimo audinį, bet sykiu aš buvau aš, išrinktasis, pragaro metraštininkas, stiklo ir plieno fotomikroskopas, tyrinėjęs savo paties protoplazminį skystį“. Šleikštulys šiame kūrinyje be intrigos yra savotiško praregėjimo išraiška. „Metafiziškas“ ir kartu satyriškas Rokanteno dienoraštis, atrodytų, viską neigia, tačiau parodo ir žmogaus sąmonės išsivadavimą nuo visų pasaulio pagundų, atsisakymą egzistuoti, tiesiog „būti“ be jokio tikslo ir pateisinimo. Pabaigoje Rokantenas vis dėlto randa savotišką egzistencijos pateisinimą mene, klausydamasis paprastos džiazo melodijos kavinėje. Banalūs dainos žodžiai („Netrukus tu manęs pasigesi, branguti“) kelia džiaugsmą, skatina susimąstyti apie deimanto adatoje įkūnytą skausmą („deimantinį skausmelį“), tiksliais ir tyrais saksofono garsais virstančią kančią. Rokantenas nusprendžia parašyti knygą, „gražią ir kietą it plienas“ knygą, kuri priverstų žmones susigėsti savo egzistencijos“. Šioje scenoje atsiveria vienas nuostabiausių būties momentų – muzikos kūrinio apmąstymai pastūmėja Rokanteną prie minties apie meno transcendentalumą, pakylėja „virš egzistencijos“. Panašūs momentai atsispindi M. Prousto romanų cikle „Pražuvusio laiko beieškant“, taip pat A. Malraux romanuose bei esė apie meną.

Nors autorius „Šleikštulį“ pavadino romanu, jis sunkiai telpa į šio žanro rėmus. Jį būtų galima vadinti savo „šaknų netekusio“ intelektualo dieno-

raščiu, kuris tonacija ir fragmentiškumu primena Rainerio Rilkės „Maltės Lauridso Brigės užrašus“ (abiejų kūrinių herojams būdingas tas pats pasaulio priešiškumo ir svetimumo jausmas).Tarpais brutalus ir ciniškas romano stilius primena J. P. Sartre'o amžininko L. F. Céline'o stilių, pseudokultūrinių ir pseudomokslinių miesčionijos aspiracijų kritika – G. Flaubert'o romaną „Buvaras ir Pekiušė“. Tačiau priešingai negu Flobero romano veikėjai Rokantenas vis dėlto randa pozityvų pradą ir atspirtį gyvenime: patyręs daugybę nusivylimų, pasaulio beprasmybei ir siaubui jis priešina kūrybinio darbo heroizmą. Tuo šis romanas itin artimas M. Prousto kūriniams.

Novelių knygoje „Siena“ rašytojas akcentuoja laisvai pasirinktų egzistencijos formų – seksualinės anomalijos, nusikaltimo, beprotybės – reikšmę, ignoruodamas jų moralinį aspektą. Net pačiose ypatingiausiose situacijose jis ieško laisvo pasirinkimo, pateisinančio ir nusižengimus moralei. Novelėje „Herostratas“ vaizduojamas impotentiškas individas, siekiantis kompensuoti savo negalę „herostratišku“ žygdarbiu: su pistoletu išėjęs į gatvę šaudo į praeivius. Jis seka antikos Herostratu, išgarsėjusiu deivės Artemidės šventyklos padegimu. Išdavystė ir didvyriškumas novelėse traktuojami kaip reliatyvios vertybės, priklausomos nuo žmogaus laisvo pasirinkimo. Pirmojoje iš penkių rinkinį sudarančių novelių „Siena“ šis pasirinkimas siejamas su pilietiniu karu Ispanijoje. Pasakotojas anarchistas Pablas Ibieta, pilietinio karo dalyvis, pasiryžęs mirti, bet neišduoti savo draugo falangistams. Vengdamas kankinimų, jis pasako pirmą į galvą atėjusią mintį: Ramoną Grisą galite rasti senose kapinėse. Pasirodo, draugas iš tiesų ten ir buvo pasislėpęs. Šis atsitiktinumas išgelbėjo Ibietą, bet pražudė draugą. Žmogaus poelgius, anot autoriaus, lemia ne įsitikinimai, o atsitiktinės nuotaikos, absurdiški netikėtumai. Anarchistų didvyriškumą lemia jų skeptiškas požiūris į gyvenimą, jų paveikslus numenkina patologinė baimė, natūralistinės detalės. Seksualiniai motyvai vyrauja novelėje „Intymumas“, kurios pagrindinė veikėja Lulu savo nepasitenkinimą vyro impotencija bando užgožti atsitiktiniais meilės nuotykiais, o vėliau nusiraminimą jai suteikia liguistas prieraišumas vyrui. Novelėje ryški „normalių“, savo gyvenimu patenkintų ir „anormalių“, nusiraminimo liguistose fantazijose ieškančių žmonių priešpriešа, kurią matėme ir romane „Šleikštulys“. Novelėje „Kambarys“ herojus beprotybe atsitveria nuo miesčioniškos savo tėvų aplinkos, o paskutinėje ir pačioje ilgiausioje rinkinio novelėje „Vado vaikystė“ herojus atsikrato stipraus būties beprasmybės pojūčio ir tampa individu, už-

imančiu stabilią vietą visuomenėje ir diktuojančiu savo valią kitiems. Jau vaikystėje Liusjenas Flerjė pajunta būties „netikrumą“, jam atrodo, kad jis – nuolat formą keičiąs debesis, kad jo apskritai nėra, o visas pasaulis – „didžiulė komedija be aktorių“. Nusprendęs nusižudyti, savo ketinimo neįvykdo ir, išgyvenęs daugybę jaunystės paklydimų, pagaliau egzistencijos pateisinimą randa šovinistinėje veikloje. Novelėje „Vado vaikystė“ atsispindi J. P. Sartre'o perėjimas nuo vienišos ir asocialios asmenybės prie aktyviai dalyvaujančio istorijoje herojaus.

Ši problema sprendžiama žymiausiame pokario grožiniame kūrinyje trilogijoje „Laisvės keliai“ (*Les Chemins de la liberté*). Trilogiją sudarantys romanai „Proto amžius“ (*L'Âge de raison,* 1945), „Atidėjimas“ (*Le Sursis,* 1945) ir „Mirtis sieloje“ (*La Mort dans l'âme,* 1949) apima paskutinius prieškario ir pirmuosius Antrojo pasaulinio karo metus ir apibendrina autoriaus patirtį (jis buvo mobilizuotas, išgyveno prancūzų kapituliaciją „keistajame kare“, buvo vokiečių nelaisvėje). „Šleikštulyje“ „metafizinio dienoraščio“ forma pakeičiama daugybėje „sąmonės veidrodžių“ atspindėta tikrove, aprėpiančia tiek individualų likimą, tiek ir Prancūzijos, visos Europos gyvenimą. Rašytojas teigė savo trilogijoje norėjęs remtis J. Joyce'o, Fr. Kafkos ir W. Faulknerio romanų tradicijomis, atsisakęs visažinio autoriaus pozicijos, kad skaitytojas galėtų tiesiog stebėti veikėjo sąmonės vyksmą. Jis tikėjosi, jog veikėjai taps savotiškomis pinklėmis skaitytojui, kuris bus priverstas tapatintis su jo sąmone, pereiti nuo vienos sąmonės prie kitos, gyventi veikėjų netikrumu ir nerimu. Pirmajame romane susikryžiuoja trys požiūriai – Pasteuro licėjaus filosofijos dėstytojo Matjė Delariu, studento Boriso ir Matjė draugo Danielio. Matjė – tipiškas J.P. Sartre'o herojus, daug svarstantis, abejojantis, niekam nesiryžtantis. Jo nesugebėjimas „rinktis“, įrodyti savo pasirinkimo veiksmais ryškėja ne tiktai polemikoje su oponentais – broliu Žaku ir komunistu Briunė, – bet ir asmeniniame gyvenime. Jis nesiryžta vesti jo kūdikio laukiančios Marselės, nes nenori susisaistyti jokiais asmeniniais ir visuomeniniais ryšiais. Dėl to nenuvyksta į Ispaniją dalyvauti pilietiniame kare respublikonų pusėje, nors nekenčia fašizmo. Jo situaciją taikliai apibūdina Briunė, sakydamas, kad Matjė „nesinaudoja savo skelbiama laisve, nes bijo jos netekti“. Matjė abejones atskleidžia jo meditacijos, ginčai su draugais Paryžiaus kavinėse, viešbučių kambariuose, baruose. Trilogijoje taip pat depoetizuojama meilė kaip ir „Šleikštulyje“ bei novelėse. Danielis – įvairiausių ydų ir kompleksų įsikū-

nijimas – patologiškai nekenčia visų „geros valios“ žmonių, nuolatos pabrėžia esąs blogos valios (*de mauvaise volonté*) išpažinėjas. Jis dievina savo kates, tačiau ketina jas nuskandinti, neapkenčia Matjė ir jam neskolina pinigų, nors turi jų pakankamai, o vėliau veda nėščią Marselę ir dedasi švelniai mylinčiu vyru.

Miuncheno sąmokslo atgarsius Prancūzijoje ir Europoje atspindinčiame romane „Atidėjimas“ taikoma simultaninio vaizdavimo technika: staiga keičiamas dėmesio centras – persikeliama iš vienos Prancūzijos ar kokios Europos šalies vietos į kitą. Be abejonės, toks akrobatiškas šuoliavimas aplenkia skaitytoją, nespėjantį sekti žaibiškai kintančių scenų. Tokią techniką naudojo ir amerikiečių rašytojas Dos Passosas trilogijoje „U. S. A.“ (1930–1936). Antrame ir trečiame romanuose Matjė ilgainiui įsitikina, jog žmogaus laisvė ne absoliuti, o priklausoma nuo istorinės situacijos. Ši situacija ir nubrėžia žmogaus laisvės ribas. Matjė mobilizuojamas, tačiau jam lieka dar kelios išeitys: pabėgti į neutralią Šveicariją arba nusižudyti („Elgeta negali elgtis kaip turtuolis, bet gali susitaikyti su savo padėtimi arba maištauti, stengtis praturtėti. Bailys gali bėgti nuo pavojaus arba prisiversti nugalėti baimę“.). Matjė susitaiko su karo pavojum, tampa „keistojo karo“ dalyviu, mato štabo karininkų panišką bėgimą nuo artėjančių vokiečių. Jis priešinasi kapituliacijai, pažeminimui, su saujele kareivių likęs kaimo bažnyčios varpinėje, nori kuo ilgiau sulaikyti priešus. Šis herojaus veiksmas – vienintelis jo egzistenciją pateisinantis, apie laisvą pasirinkimą bylojantis aktas.

Romano baigiamoji dalis skirta autoriaus polemikai su komunistine doktrina, kurią gina laikraščio *L'Humanité* darbuotojas Briunė. J. P. Sartre'as vaizduoja jį kaip dogmatiką, neatsižvelgiantį į atskiro žmogaus interesus, paisantį tik partijos idealų. Briunė – ryškiausias „užsiangažavusios“ asmenybės paveikslas visoje J. P. Sartre'o kūryboje. Didžiausios moralinės vertybės rašytojui buvo asmens laisvė, jo gebėjimas rinktis savo kelią konkrečioje situacijoje. „Laisvės keliai“ veda į priešinimąsi mirčiai ir pralaimėjimui.

1947 m. pasirodžiusiame esė „Kas yra literatūra?“ J. P. Sartre'as pabrėžė, kad karą ir vokiečių okupaciją patyrusios kartos rašytojai privalo kurti ribinių situacijų literatūrą, kaip kūrė A.Malraux ir A. de Saint-Exupéri. Literatūroje jis pirmučiausia ieško žmogaus pasirinkimą tam tikru momentu įkūnijančių modelių. Paskutiniame interviu rašytojas teigė liekąs ištikimas savo pagrindiniame teoriniame kūrinyje „Būtis ir nebūtis“ suformuluotiems

moralės principams, kurių vertę, beje, patvirtino jo paties senatvė, išmėginimų pilni paskutinieji gyvenimo metai.

1969 m. J. P. Sartre'as su S. de Beauvoir lankėsi Lietuvoje, susitiko su rašytojais. Nepaprastą įspūdį jam padarė Nida (Antano Sutkaus nuotrauka „Sartre'as Nidoje" iliustruojami leidiniai apie šį rašytoją Prancūzijoje, Didžiojoje Britanijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose).

Nors 1966 m. ir 2000 m. Lietuvoje pasirodė J. P. Sartre'o autobiografinės apysakos „Žodžiai", o 1968 m. – jo dramos „Nepalaidoti mirusieji" vertimai (1968 m. Akademiniame dramos teatre buvo pastatyta jo pjesė „Altonos atsiskyrėliai"), iki šiol lietuvių skaitytojui beveik nežinoma jo proza. Dar mažiau mūsų skaitytojams pažįstamas A. Malraux, kurio romanas „Žmogaus būtis", pavadinimu „Kraujas ir opiumas" lietuvių kalba pasirodė 1939 m., o 1995 m. „Vaga" išleido romaną „Altenburgo riešutmedžiai".

A. Camus romano „Maras" lietuviškas vertimas buvo išleistas 1968 m. ir 1994 m. Dabar jo proza leidžiama įvairių Lietuvos leidyklų, teatruose statomos dramos.

Galina Baužytė-Čepinskienė

PAAIŠKINIMAI

André Malraux
ŽMOGAUS BŪTIS

[1] *...neišvengiamas sukilimas...* – Turimas galvoje 1927 m. Šanchajaus darbininkų ginkluotas sukilimas.

[2] *...triukšmavo mah jongo žaidėjai ... – mah jongas* – kiniškas domino.

[3] *...pralaimėjus vasario maištui...* – 1923 m. prasidėjo geležinkelininkų maištas (streikas ir mitingai Pekino–Hankou ruože). Vasario 7 d. policija apšaudė geležinkelininkų profsąjungos pastatą, daug maištininkų žuvo, tarp jų organizatoriai komunistai.

[4] *Du šauliai anamitai... – Anamitai* – Indokinijos kalniečių gentis.

[5] *Gomindanas neketino pulti koncesijų. – Gomindanas* – Kinijos politinė partija, susikūrusi 1912 m. Sun Jat-seno vadovaujamai Tungmengchvėjaus organizacijai susijungus su keliomis liberaliosios buržuazijos organizacijomis. Siekė stiprinti respubliką ir apriboti prezidento valdžią. 1913 m. įvedus karinę diktatūrą uždraustas. Vėliau ėmė bendradarbiauti su 1921 m. susikūrusia Kinijos komunistų partija. Stiprėjant 1925–1927 m. revoliucijai, dešinieji gomindanininkai atsiskyrė nuo komunistų, o 1927 m. vadovaujami Čang Kai-ši Rytų, Pietų ir Centrinėje Kinijoje įvykdė kontrrevoliucinius perversmus.

[6] *...kaip ir Nikeliuotosios Kojos... – Nikeliuotoji Koja* – vaikų nuotykių knygos herojus.

[7] *Čang Kai-ši įžengs čia... – Čang Kai-ši* (Jiang Jieshi, 1887–1975) – Kinijos politikos veikėjas, Gomindano dešiniojo sparno vadovas. Dalyvavo Sun Jat-seno vadovaujamame revoliuciniame judėjime. 1927 m. įvykdė valstybės perversmą ir kovojo prieš komunistų partijos jėgas. 1928–1931 m. ir 1943–1949 m. Gomindano valdomos Kinijos prezidentas. Pasiskelbė generalisimu, o 1949 m., susikūrus Kinijos liaudies respublikai, su savo kariuomenės likučiais pabėgo į Taivaną ir, JAV remiamas, jį valdė.

[8] *Panašūs į paskutinį Leangų dinastijos princą...* – *Leangai* (Liangai) – kinų dinastijos, valdžiusios Nankino sritį ir Čiang-su: ankstyvieji Leangai (302–376), Pietų Leangai (397–414) ir vėlyvieji Leangai (386–404, 555–587, 907–923).

[9] *...kaip Atila.* – *Atila* – hunų genčių vadas (434–453). Valdė teritoriją nuo Reino iki Kaukazo. 443, 447–448 m. niokojo Rytų Romos imperiją. 452 m. puolė Romos miestą, bet pasitenkinęs išpirka atsitraukė. 453 m. žuvo.

[10] *...vasario aukų giminaičių.* – Žr. 3 paaišk.

[11] *...Sungų paveikslai, Šardeno mėlio feniksai... Vėjų dinastijos Buda...* – *Sungų paveikslai* – t. y. Sungų dinastijos laikotarpio (960–1279) paveikslai. *Šardenas* (Jean-Baptiste Siméon Chardin, 1699–1779) – prancūzų tapytojas, pagarsėjęs savo pastelėmis. *Vėjų dinastija* valdė Kiniją 386–534 m.

[12] *Džang Dzo-lino išvytas dėl dėstymo...* – *Džang Dzo-linas*, arba Čžan Czo-linis (Zhang Zou-lin, 1876–1928) – Kinijos politikos veikėjas, maršalas. 1916–1928 m. vadovavo Fengtieno militaristų klubui. Rėmėsi japonais. 1920–1921 m. ir 1926–1928 m. kontroliavo Pekino vyriausybės veiklą. Bandė suartėti su JAV ir jų remiama Čang Kai-ši vyriausybe. Žuvo japonų surengtoje traukinio katastrofoje.

[13] *...žuvo per Kalgano plėšimą...* – *Kalganas* – miestas Chebėjaus provincijoje, prie senovinio Kiachtos trakto, dab. Džangdziakou.

[14] *...šiam Konfucijaus sekėjui...* – *Konfucijus* (551–479 pr. Kr.) – kinų filosofas, politikos veikėjas, pedagogas.

[15] *...per Svatou užgrobimą...* – *Svatou*, arba Šantou – miestas Kinijos pietryčiuose, Gvangdungo provincijoje.

[16] *Koks nors Žoresas... Brianas...* – *Žoresas* (Jean Jaurès, 1859–1914) – Prancūzijos ir tarptautinio socialistų judėjimo veikėjas. *Brianas* (Aristide Briand, 1862–1932) – Prancūzijos valstybės veikėjas.

[17] *...tokiais kaip Renano, Bertelo...* – *Renanas* (Ernest Renan, 1823–1892) – prancūzų rašytojas. *Bertelo* (Marcelin Berthelot, 1827–1907) – prancūzų chemikas ir politikos veikėjas. 1881 m. išrinktas senatoriumi, vėliau švietimo (1886–1887) ir užsienio reikalų (1895– 1896) ministras. Patobulino kalorimetrą, tyrinėjo cheminių sistemų vystymąsi.

[18] *...Sun Jat-senas priėmė komunistus...* – *Sun Jat-senas* (1866–1925), 1923 m. vėl ėmęs vadovauti Pietų Kinijos vyriausybei, užmezgė ryšius

su Kinijos komunistų partija, paprašė SSRS atsiųsti karo patarėjų (M. Borodiną, V. Bliucherį), ginklų, pradėjo kurti nacionalinę revoliucinę armiją.

[19] ...*Tangų imperatorių*... – Tangų dinastija gyvavo 618–907 m. Tangai stengėsi sumažinti kilmingosios aristokratijos įtaką, kūrė pavaldžią imperatoriui tarnybinių žmonių grupę, grobikiškais žygiais plėtė teritoriją.

[20] ...*Fragonaro eskizas*... – *Fragonaras* (Jean Honoré Fragonard, 1732–1806) – prancūzų dailininkas, tapęs galantiškas scenas ir portretus.

[21] ...*plaukiantys sampangai*... – *Sampangas* (sampanas) – medinis plokščiadugnis irklinis arba burinis laivelis.

[22] ...*viršutiniame aukšte dirba Borodinas*... – *Michailas Borodinas* (1884–1951) – SSRS partinis veikėjas. 1919–1923 m. dirbo Komunistų internacionale, 1923–1927 m. Kinijoje politikos patarėju, nuo 1932 m. *Moscow News* vyr. redaktoriumi.

[23] *Paskui tuo pačiu būdu Fin Ju-sianą*... – *Fin Ju-sianas* (1882–1948) – Kinijos politikos ir karo veikėjas. Iki 1911 m. revoliucijos tarnavo Cinų dinastijos armijoje. 1926 m. įstojo į Gomindaną. Nuo 1927 m. vasaros panašiai kaip Čang Kai-ši veikė prieš revoliuciją, nors vėliau tarp šių vadų kildavo nesutarimų.

[23] ...*nebent Žakeriją*. – *Žakerija* – 1358 m. Prancūzijos valstiečių sukilimas, kurį nulėmė šalies ekonominė suirutė per Šimtametį karą (1337–1453).

[25] ...*Regentystės metų perukai*... – *Regentyste* vadinamas Pilypo Orleaniečio valdymo laikotarpis, Liudvikui XV esant mažamečiui (1715–1723).

[26] *Ką Šuazelis būtų daręs*... – Turimas omenyje Prancūzijos valstybės veikėjas kunigaikštis *de Šuazelis* (Etienne François de Choiseul, 1719–1785), pasižymėjęs diplomato talentu.

Albert Camus
MARAS

[1] Epigrafas paimtas iš anglų rašytojo Danielio Defo (Daniel Defoe, apie 1660–1731) „Maro metų dienoraščio“ (1722).

[2] *Kalbat kaip Sen Žiustas...* – *Sen Žiustas* (Louis-Antoine-Léon de Saint-Juste, 1767–1794) – Prancūzijos Didžiosios revoliucijos veikėjas, jakobinas, Visuomenės gelbėjimo komiteto narys. Jo nesukalbamumas virto priežodžiu.

[3] *... pasak Prokopo...* – *Prokopas* (Procope, V a. pab. – apie 562) – Bizantijos istorikas. Veikale „Karų knyga" (8 knygos) dvi knygos skirtos graikų–persų karams. Jose aprašytas ir Egipte, Šiaurės Afrikoje, Palestinoje, Sirijoje, Konstantinopolyje, Italijoje, Galijoje, Germanijoje siautęs maras.

[4] *Prieš septyniasdešimt metų Kantone...* – *Kantonas* – dabar Gvangdžou, Gvandungo provincijos centras Kinijos pietryčiuose.

[5] *...senuosius Dievo rykštės vaizdus...* – 429 m. p. Kr. Atėnus ištikusį marą aprašė senovės graikų istorikas Tukididas „Istorijoje". 1346–1353 m. Azijoje ir Europoje siautėjo juodasis maras. Jis vėl pasirodė XVI a. ir ypač nusiaubė Milaną. 1655 m. kilo maras Londone, o 1720 m. – Marselyje.

[6] *Lukrecijaus minimus laužus...* – *Lukrecijus* (Titus Lucretius Carus, 95–54 m. pr. Kr.) – romėnų poetas ir filosofas. Sukūrė 6 dalių filosofinę poemą „Apie daiktų prigimtį". Jos VI dalyje aprašė per Peloponeso karą Atėnus ištikusį nežinomą antkrytį.

[7] *...tuoj imsit kalbėt apie viešąją tarnybą...* – *Viešoji tarnyba* – šalies ar krašto administracijai pavaldi tarnyba, tenkinanti kai kuriuos kolektyvinius poreikius.

[8] *...apie šventąjį Augustiną bei Afrikos Bažnyčią...* – *Augustinas* (Aurelijus Augustinus, 354–430) – krikščionių teologas ir filosofas. Nuo 395 m. buvo Hipono (Šiaurės Afrika) vyskupas. Parašė „Apie Dievo valstybę", „Apie malonę", „Išpažinimus".

[9] *„Aukso legenda"* – katalikų šventųjų gyvenimų rinkinys, kurį XIII a. sudarė domininkonų definitorius ir Genujos arkivyskupas Jokūbas Genujietis, arba Jokūbas Voradžinietis. XV a. jis buvo pavadintas „Aukso legenda".

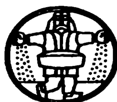
[10] Žr. 5 paaišk.

[11] *...apie W taktiką.* – 4-ajame dešimtmetyje Anglijos futbolo sistema, kai komandos 5 žaidėjai aikštėje išsirikiuodavo kaip W raidė, o kiti 5 – kaip ta pati raidė, tik apversta.

[12] *Taigi su Nostradamu ir šventąja Odilija buvo tariamasi kasdien...* – *Nostradamas* (Michel de Nostre-Dame, 1503–1566) – prancūzų astrologas ir gydytojas. Išleido ketureiliais parašytą knygą „Šimtmečiai“ (1555). *Šventoji Odilija* (apie 660 – apie 720) – Elzaso vienuolė. Jai priskiriama pranašavimo dovana.

TURINYS

PASAULINĖS LITERATŪROS BIBLIOTEKA

117ª KNYGA

PRANCŪZŲ EGZISTENCIALIZMO PROZA

André Malraux
ŽMOGAUS BŪTIS

Albert Camus
MARAS

Tituliniame puslapyje
Amedeo Modigliani (1884–1920) paveikslo
„Maxo Jacobo portretas“ (1916) fragmentas

Serijos sudarytojas *Vytautas Visockas*
Redaktorės *D. Lenkauskienė, B. Gedgaudaitė*
Meninis redaktorius *L. Spurga*
Maketavo *A. Gecevičius*

Užsakymas 1304

Leidykla VAGA, Gedimino pr. 50, LT-2600 Vilnius
e.p. info@vaga.lt; http://www.vaga.lt
tel. +370 5 249 81 21; faks. +370 5 249 81 22
Spausdino AB „Vilspa“, Viršuliškių skg. 80, 2056 Vilnius

Malraux, André

Ma329 Žmogaus būtis : romanas / André Malraux; iš prancūzų kalbos vertė Birutė Gedgaudaitė. Maras : romanas / Albert Camus ; iš prancūzų kalbos vertė Rožė Jankevičiūtė. – Vilnius: Vaga, 2003. – 493 p. – (Pasaulinės literatūros biblioteka/ sudarytojas Vytautas Visockas ; dailininkas Arvydas Každailis; kn. 117a) (Prancūzų egzistencializmo proza)

Virš. aut. ir antr. nenurodyti. – Kn. taip pat: Tragiškojo humanizmo atstovai / Galina Baužytė-Čepinskienė, p. 465–487. – Bibliogr. baig. str. išnašose.

ISBN 5-415-01658-9

„Žmogaus būtis“ (1933) – geriausias prancūzų rašytojo egzistencialisto, tragiškojo humanizmo skelbėjo A. Malraux (1901–1976) romanas, apdovanotas Gonkūrų premija.

„Maras“ (1947) – brandžiausias vieno iš didžiųjų XX a. prancūzų prozos meistrų A. Camus kūrinys.

UDK 840-3